

1866-1934

Присвячено
150-річчю від дня народження
Михайла Грушевського

Dedicated to the
150th Anniversary
of Mykhailo Hrushevskyi's birthday

УКРАЇНА ЄВРОПА СВІТ

UKRAINE EUROPE WORLD

Міжнародний
збірник наукових праць
Серія: Історія, міжнародні відносини

The International
Collection of Scientific Works
Series: History, International Relations

**Ministry of Education and Science of Ukraine
Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University**

UKRAINE EUROPE WORLD

The International
Collection of Scientific Works
Series: History, International Relations
Founded in 2008

Issue 18

Ternopil – 2016

**Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка**

УКРАЇНА ЄВРОПА СВІТ

**Міжнародний
збірник наукових праць
Серія: Історія, міжнародні відносини
Заснований 2008 р.**

Випуск 18

Тернопіль – 2016

Ukraine–Europe–World. The International Collection of Scientific Works. Series: History, International Relations / Editor-in-chief L. M. Alexiyevets. – Is. 18: Dedicated to the 150th Anniversary of Mykhailo Hrushevskiy's birthday. – Ternopil: Publishing House of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, 2016. – 336 p.

Confirmed to be published by the Scientific Council of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Record of proceedings № 5 (November 29, 2016).

Editorial Advisory Board:

L. M. Alexiyevets, Doctor of History, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University (**editor-in-chief**), **M. M. Alexiyevets**, Doctor of History, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, **V. Balyuk**, Doctor (habilitated) of Political Science, Professor, Lublin M. Kyuri-Sklodovska University, **M. V. Barmak**, Doctor of History, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, **V. Bonusyak**, Doctor (habilitated) of History, Professor, Zheshev University, Polish Republic, **S. V. Vidnyanskyi**, Doctor of History, Professor, Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine (NAS of Ukraine), **Yu. R. Drevnitskyi**, Candidate of History, Associate Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University (**deputy editor**), **R. Drozd**, Doctor (habilitated) of History, Professor, Pomorsk Academy, Polish Republic, **I. S. Zulyak**, Doctor of History, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, **O. V. Klymenyuk**, Professor, Central Institute of Post-Graduate Pedagogical Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (NAPS of Ukraine), **V. P. Kravets**, Doctor of Pedagogy, Professor, Member of the NAPS of Ukraine, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, **A. V. Kruglashov**, Doctor of Political Science, Professor, Chernivtsi Yuriy Fedkovych National University, **A. I. Kudryachenko**, Doctor of History, Professor, Institute of World History of the NAS of Ukraine, **M. V. Lazarovych**, Doctor of Political Science, Professor, Ternopil National Economic University, **M. R. Lytvyn**, Doctor of History, Professor, Ivan Krypakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine, **Yu. I. Makar**, Doctor of History, Professor, Chernivtsi Yuriy Fedkovych National University, **P. V. Myronenko**, Doctor of Political Science, Academy of Political Science Professor, **V. V. Misko**, Candidate of History, Associate Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University (**deputy editor**), **H. V. Papakin**, Doctor of History, Professor, M. S. Hrushevskiy Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of the NAS of Ukraine, **H. M. Perepelytsa**, Doctor of Political Science, Professor, Diplomatic Academy of Ukraine of the MFA of Ukraine, **O. A. Udod**, Doctor of History, Professor, Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine, **I. O. Fedoriv**, Candidate of History, Associate Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University (**executive secretary**), **L. D. Chekalenko**, Doctor of Political Science, Professor, Diplomatic Academy of Ukraine of the MFA of Ukraine, **V. I. Yarovi**, Doctor of History, Professor, Kyiv Taras Shevchenko National University.

Reviewers: **V. L. Komar**, Doctor of History, Professor
O. M. Suhyi, Doctor of History, Professor
N. M. Chorna, Doctor of History, Professor

The International Collection of Scientific Works is dedicated to the 150th Anniversary of Mykhailo Hrushevskiy's birthday. It contains the investigations on the life and activity of the prominent Ukrainian historian, his contribution to the national and world history as well as his role in the national-and-state revival of Ukraine. The civilization grounds of the knowledge of Ukraine in the world-historical process, its place in the present system of geopolitical coordinates are outlined, the cooperation with foreing countries is analysed.

The researchers pay attention to the World History, Methodology, Biography Study, Historiography and Source Study as well as to the history of the World and Ukrainian Culture, Education and Science, they also present the reviews of the latest works and chronicle of scientific life.

It will be useful for scientists, university and school teachers, students, diplomats, politicians and public figures, for everybody interested in the history of Ukraine in the European and World civilization context.

Collection of Scientific Works is included into the International Scientometric Base RISC (License Agreement № 117-03/2015, March 3, 2015) and Index Copernicus.

International Collection of Scientific Works articles of "Ukraine–Europe–World" is registered by the Higher Certificatory Commission of Ukraine as professional edition on speciality "Historical sciences". 13.07.2015 Collection was reregistered. (Order of Certifying Board of Ministry of Education and Science of Ukraine on 13.07. 2015, № 747).

The publishing board publishes the materials not always sharing the authors' views.

Editorial Board Address:
1a, Hromnytsky St.,
Ternopil, Ukraine, 46027.
Tel. (0352) 53-59-01

Ternopil Volodymyr Hnatyuk
National Pedagogical
University

Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Вип. 18: присвячено 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – 336 с.

Затверджено до друку Вченою радою
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка,
Протокол № 5 від 29.11.2016 р.

Редакційна колегія:

Л. М. Алексієвць, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка (**гол. ред.**), **М. М. Алексієвць**, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, **В. Балюк**, доктор (габіліт.) політичних наук, професор, Люблінський університет ім. М. Кюрі-Склодовської, Республіка Польща, **М. В. Бармак**, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, **В. Бонусяк**, доктор (габіліт.) історичних наук, професор, Жешовський університет, Республіка Польща, **С. В. Віднянський**, доктор історичних наук, професор, Інститут історії України НАН України, **Ю. Р. Древницький**, кандидат історичних наук, доцент, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка (**заст. гол. ред.**), **Р. Дрозд**, доктор (габілітований) історичних наук, професор, Поморська академія, Республіка Польща, **І. С. Зуляк**, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, **О. В. Клименюк**, професор, Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти НАПН України, **В. П. Кравець**, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, **А. М. Круглашов**, доктор політичних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, **А. І. Кудряченко**, доктор історичних наук, професор, Інститут всесвітньої історії НАН України, **М. В. Лазарович**, доктор політичних наук, професор, Тернопільський національний економічний університет, **М. Р. Литвин**, доктор історичних наук, професор, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, **Ю. І. Макар**, доктор історичних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, **П. В. Мироненко**, доктор політичних наук, професор, Академія політичних наук, **В. В. Місько**, кандидат історичних наук, доцент, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка (**заст. гол. ред.**), **Г. В. Папакін**, доктор історичних наук, професор, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, **Г. М. Перепелиця**, доктор політичних наук, професор, Дипломатична академія України при МЗС України, **О. А. Удод**, доктор історичних наук, професор, Інститут історії України НАН України, **І. О. Федорів**, кандидат історичних наук, доцент, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка (**відповід. секр.**), **Л. Д. Чекаленко**, доктор політичних наук, професор, Дипломатична академія України при МЗС України, **В. І. Яровий**, доктор історичних наук, професор, Київський національний університет ім. Т. Шевченка.

Рецензенти: **В. Л. Комар**, доктор історичних наук, професор
О. М. Сухий, доктор історичних наук, професор
Н. М. Чорна, доктор історичних наук, професор

Міжнародний збірник наукових праць присвячено 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського. У ньому досліджено життєвий і творчий шлях видатного українського історика, його внесок у розвиток національної і світової історичної науки, роль у національно-державному відродженні України. У збірнику з'ясовано цивілізаційні засади пізнання України у всесвітньо-історичному процесі, її місце в сучасній системі геополітичних координат, проаналізовано співпрацю із зарубіжними країнами.

Значну увагу приділено питанням світової історії, методології, історіографії та джерелознавства, а також історії української і зарубіжної культури, освіти й науки, подано рецензії, огляди та хроніку наукового життя.

Для науковців, викладачів вишів, учителів, студентів, дипломатів, політиків, громадських діячів, усіх, хто цікавиться історією України у європейському і світовому цивілізаційному контексті.

Збірник індексується у міжнародних наукометричних базах даних РІНЦ (Ліцензійний договір № 117-03/2015 від 03 березня 2015 р.) та Index Copernicus.

Міжнародний збірник наукових праць “Україна–Європа–Світ” зареєстровано Вищою атестаційною комісією України як фахове видання зі спеціальностей “Історичні науки”. Збірник перереєстровано 13.07.2015 р. (Наказ Атестаційної колегії МОН України № 747 від 13.07.2015 р.).

Редколегія публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди їх авторів.

Адреса редакції “УЄС”: 1^а, вул. Громницького, Тернопіль, Україна, 46027. Тел. (0352) 53–59–01

© Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

...Україно! Ти для мене диво!
І нехай пливе за роком рік,
Буду, мамо горда і вродлива,
З тебе чудуватися повік...
Василь Симоненко

2016: У ПОШУКАХ ІСТИНИ

Шораз наприкінці року людина, країна, світ підсумовують пройдене, вдивляються у майбутнє. При цьому, розуміючи важливість повного осягнення й буття у реально існуючому моменті. Адже саме з цих митей і складається життя, і веде відлік історія.

Цей рік не став винятком останніх століть, проте був абсолютно новим у конкретних фактах, явищах, подіях, радше продовжив той тисячолітній поклик, який звучить на глибинному рівні – прагнення наблизитись до істини. У контексті правдивого погляду і розуміння Себе. Як на рівні конкретної людини, так країни, світу.

Аналітики ще скажуть своє слово про рік, що минає, історія про те, що відбувалося насправді. Наскільки нині вчений може встановити істину? Потреба й час актуалізують це питання. Згадується благородна мрія Л. Ранке про об'єктивність і неупередженість у політизованому світі й всебічне бачення конкретного лише у загальному зв'язку подій. Відомий афористичний вираз Е. Резерфорда: “Є три стадії визнання наукової істини: перша – це абсурд, друга – в цьому щось є, третя – це загальновідомо”.

Минувшина, як і творці її наративів, чітко вказують на те, задля чого усе відбувається. Якщо, звичайно, таке питання ставить перед собою історик і той, хто читає дослідження осмислено і вдумливо. Багатостолітня історія України сьогодні наскільки пізнана, настільки загадкова. І те, що переживає нині, є ще одним уроком зміцнення державності країни, яка обіймала значні просторові й духовні терени в минулому і є однією з найбільших європейських країн початку ХХІ століття у цих сенсах.

Історія України у її величі й трагізмі вказує на особливий задум Творця. Приймаючи і осмисливши даність, акцентуючи на сильних сторонах, є надія постати міцною і потужною, як у внутрішньополітичних реаліях, так у міжнародній площині, державою задля поступу, миру і благоденства.

Грань між добром і злом очевидна, та в духовному світлі випробування і потрясіння даються для осмислення власної історії, того, наскільки правдивими були її герої і творці. Відновивши ті сторінки, які забуті чи “переписані”, їх осмисливши і приймаючи, та йдучи далі із вдячністю, можемо сподіватися на успіх. “Ми повинні пам'ятати, що представляємо великий народ і зобов'язані представляти його з достоїнством”, – стверджував М. Грушевський. Саме цій постаті приурочено 18-й випуск збірника, усі матеріали якого присвячені пошукам істини.

Цьогоріч в Україні й світі відзначали 150-річчя від дня народження М. С. Грушевського. Укотре, звертаючись до цієї постаті, переглядалась уся історія України початку ХХ ст., його інтелектуальна біографія та наукова праця. Різного характеру і рівня заходи відбувалися. Укотре на науково-практичному семінарі на історичному факультеті ТНПУ ім. В. Гнатюка, історики зосереджували увагу на діяльності ученого як історика та політика. Природне

питання, чи можна назвати когось з українських істориків, котрий перевершив здобутки Михайла Грушевського, викликало роздуми. У чому на сьогодні основна його заслуга?

“...Грушевському вдалося...створити національний наратив української історії – історіографічний продукт, що якісно відрізнявся від усіх попередніх оглядів історії України. Стрижнем цього нового наративу була історія української нації”, – зазначає у монографії “Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського” С. Плохій. І продовжує: “Грушевський уважав, що його схема української та, ширше, східнослов’янської історії інтерпретує історичний процес набагато адекватніше, ніж традиційна схема “руської” історії. Цю думку згодом засвоїло ціле покоління українських істориків. Створений ним історичний наратив майже одразу став гранд-наративом української історії і розвитку нації. Грушевський не першим запропонував усеохопну схему української історії, але він уперше послідовно застосував окрему історичну схему у своїх численних працях, надав їй наукової достовірності й авторитету”. “Актуальними нині є науково-методологічні засади досліджень вченого, його розгляд всесвітньо-історичного процесу”, – слушно зазначив організатор наукового зібрання М. Алексієвець. У відповідній частині “УЄС” пропонуємо наблизитись до осягнення постаті Михайла Грушевського.

Загалом збірник складають традиційні рубрики, наповнені новими науковими розвідками. Поряд із відомими прізвищами учених, імена талановитої молоді.

Міжнародний збірник наукових праць “Україна–Європа–Світ” з цього року індексується ІСІ (Сорерпісус), а редколегія поповнилася знаними українськими і зарубіжними професорами, докторами політичних наук.

На порозі прийдешнього року бажаємо Україні єдності, миру і процвітання, світу – поступу і гармонії! Нашим авторам та читачам – здоров’я, натхнення, любові й радості! Правдивості й успіху на шляху до пізнання істини!

Щасливого Нового 2017 року!

Леся Алексієвець
головний редактор,
доктор історичних наук, професор

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Леся Алексієвець <i>2016: У ПОШУКАХ ІСТИНИ</i>	6
--	---

ДО 150-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Микола Алексієвець, Леся Алексієвець <i>МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОСТІ</i>	14
Алла Киридон, Сергій Троян <i>АКТУАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ М. С. ГРУШЕВСЬКОГО В РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЕТАПІВ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ</i>	22

СТУДІЇ

Володимир Кравець <i>ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СЕКСУАЛЬНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ШКОЛЯРІВ В КРАЇНАХ ЄВРОСОЮЗУ ТА В УКРАЇНІ</i>	30
Сергій Троян, Алла Киридон <i>“ВІЙНИ ПАМ’ЯТЕЙ” У ВИМІРІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ</i>	40
Григорій Терещук, Михайло Юрій <i>ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ НА ТЛІ НАЦІОТВОРЕННЯ</i>	46
Іван Зуляк <i>ТАЄМНІ ДИРЕКТИВИ НКВС УРСР 1939 Р.</i>	55
Микола Москалюк <i>ПІДПРИЄМНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.</i>	62
Олег Малярчук <i>НАФТОГАЗОВИДОБУВАННЯ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНСЬКОЇ РСР – СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕСПУБЛІКИ</i>	70
Вадим Ореховський <i>МЕДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ У ФРАНКО-ПРУССЬКІЙ ВІЙНІ (1870–1871 РР.)</i>	81
Yuriy Makar, Liudmila Novoskoltseva <i>POLITICAL COMMUNICATION BETWEEN THE NATIONAL GOVERNMENTS AND TRANSNATIONAL CORPORATIONS</i>	87

УКРАЇНА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Людмила Чекаленко, Вячеслав Ціватий <i>УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТІЯ: 25 РОКІВ БУТТЯ</i>	94
Степан Прийдун <i>ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ</i>	99
Тетяна Лахманюк <i>ГУМАНІТАРНО-КУЛЬТУРНІ ЗВ’ЯЗКИ УКРАЇНИ ТА ТУНІСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ</i>	107
Степан Васишин <i>ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ У ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ МІЖДЕРЖАВНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА (1991 – ПЕРША ПОЛОВИНА 1994 РР.)</i>	112

ДОСЛІДЖЕННЯ ІЗ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Михайло Юрій <i>ВІЗАНТИЗМ ЯК ФАКТОР ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВПЛИВУ НА УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО.....</i>	119
Володимир Місько <i>КОМУНІСТИЧНА ЕКСПАНСІЯ НА ТЕРЕНИ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (ПЕРША ПОЛОВИНА 1920-Х РР.)</i>	131
Андрій Мартинов <i>ПАРТІЯ “АЛЬТЕРНАТИВА ДЛЯ НІМЕЧЧИНИ”: ПЕРЕДІСТОРІЯ І МІСЦЕ У СПЕКТРІ ПРАВИХ ПОПУЛІСТСЬКИХ СИЛ ФРН.....</i>	139
Оксана Валіон <i>ІННОВАЦІЙНИЙ ФАКТОР В ЕКОНОМІЦІ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.....</i>	146
Андрій Лозинський <i>УКРАЇНА В ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПЛАНАХ НІМЕЧЧИНИ ТА АВСТРО-УГОРСЬКОЇ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....</i>	155
Леся Костюк <i>МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА ФРАНЦІЇ УПРОДОВЖ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ.....</i>	164

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Микола Алексієвець, Ірина Смільська <i>ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ ТА ООН У МИРОТВОРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....</i>	170
Ярослав Калакура <i>КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ ВОРОГА ЯК ТЕХНОЛОГІЯ МАНІПУЛЯЦІЙ РОСІЙСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ ТА ПРОПАГАНДИ.....</i>	179
Антоніна Волошенко <i>АНТИКОРУПЦІЙНИЙ ДИРИЖИЗМ: ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА КЛЮЧОВІ НАПРЯМКИ ЗАСТОСУВАННЯ.....</i>	189
Петро Вівчарик <i>ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ ТА ПУБЛІЦИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТЕПАНА КАЧАЛИ.....</i>	197

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ І ЗАРУБІЖНОЇ КУЛЬТУРИ, ОСВІТИ Й НАУКИ

Оксана Алексієвець <i>СТРУКТУРНО-ПРОСОДИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТЕКСТУ ПУБЛІЧНОГО ВИСТУПУ.....</i>	204
Микола Алексієвець, Михайло Юрій <i>ПОСТМОДЕРНІЗМ І УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА.....</i>	210
Володимир Окаринський <i>ЯНДРУС, АНТЕК, МАХАБУНДА ТА ІНШІ. УКРАЇНСЬКА І ЛОКАЛЬНІ РЕЦЕПЦІЇ СУБКУЛЬТУРИ “БАТЯРІВ” НА ТЛІ КОНСТРУЮВАННЯ МОДЕРНОГО МІТУ БАТЯРІВ І СТАРОЇ МАРГІНАЛЬНОСТІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТ. – 1939 Р.)...215</i>	
Наталія Григорук <i>ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ В ПРАЦЯХ М. ЧУБАТОГО.....</i>	238

УКРАЇНСЬКА І ЗАРУБІЖНА БІОГРАФІСТИКА

Людмила Чекаленко <i>ПОСТАТЬ ЄВГЕНА ЧИКАЛЕНКА В НАШІЙ ІСТОРІЇ.....</i>	247
--	-----

Мар'яна Полич*ЕМІГРАЦІЙНИЙ ПЕРІОД ДІЯЛЬНОСТІ ЛОНГИНА ЦЕГЕЛЬСЬКОГО*.....254**ПРАЦІ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ****Оксана Парнета***ПОЛЬСЬКО-БІЛОРУСЬКІ ВЗАЄМИНИ В КОНТЕКСТІ ПОВОЄННОГО
ВРЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ
(1918–1923)*.....262**Сергій Гуменний***НЕЛЕГАЛЬНІ МІГРАЦІЇ НА РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКОМУ КОРДОНІ В УМОВАХ
РЕЖИМУ “САНАЦІЇ” У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ (1926–1939)*272**Оксана Слободян***УКРАЇНА ТА ПОЛЬЩА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ
МІЖНАРОДНИХ ЗВ'ЯЗКІВ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ*.....282**Марія Струганець***ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ У ЛИСТАХ ІВАНА
ОГІЄНКА ТА ЙОГО КОРЕСПОНДЕНТІВ УПРОДОВЖ 1917–1921 РР*.....290**РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ****Ярослав Секо***25 РОКІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: НАРИСИ ІСТОРІЇ ТВОРЕННЯ НАЦІЇ ТА ДЕРЖАВИ /
[Г. В. БОРЯК (КЕР. АВТ. КОЛ.), В. В. ГОЛОВКО (КООРДИНАТОР ПРОЕКТУ),
В. М. ДАНИЛЕНКО, С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ, О. М. МАЙБОРОДА, В. А. СМОЛІЙ
(ВІДП. РЕД.), Л. Д. ЯКУБОВА, С. О. ЯНІШЕВСЬКИЙ]; НАН УКРАЇНИ; ІН-Т ІСТОРІЇ
УКРАЇНИ. – К.: НІКА-ЦЕНТР, 2016. – 796 С*.....300**Наталія Ігнатенко***ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ: ПІДРУЧ. ДЛЯ 8-ГО КЛ. ЗАГАЛЬНООСВІТ. НАВЧ. ЗАКЛ. /
Н. Г. ПОДАЛЯК, І. Б. ЛУКАЧ, Т. В. ЛАДИЧЕНКО – К.: ГЕНЕЗА, 2016. – 240 С*.....312**ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ****Леся Костюк***НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ СЕМІНАР “МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ – НАУКОВЕЦЬ
І ПОЛІТИК У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОСТІ”*315**НОТА ВЕНЕ: МОВОЮ ОРИГІНАЛУ***ІЗ КНИГИ ЛЕСІ АЛЕКСІЄВЕЦЬ, ПРИНИ ІЛЬЧУК. УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ
ВІДНОСИНИ СУЧАСНОСТІ. – ТЕРНОПІЛЬ: ВЕКТОР, 2016. – 259 С*.....317**Інформація про наукову діяльність кафедри нової і новітньої історії та методики
викладання історії ТНПУ ім. В. Гнатюка у 2016 р**.....326

CONTENTS

PREFACE

Lesya Alexiyevets <i>2016: IN SEARCH OF TRUTH</i>	6
---	---

DEDICATED TO THE 150TH ANNIVERSARY OF MYKHAILO HRUSHEVSKYI'S BIRTHDAY

Mykola Alexiyevets, Lesya Alexiyevets <i>MYKHAILO HRUSHEVSKYI IN THE CONTEXT OF THE PRESENT EPOCH</i>	14
Alla Kyrydon, Serhij Troyan <i>THE ACTUALIZATION OF THE CONCEPT OF M. HRUSHEVSKYI IN THE REPRESENTATION OF THE STAGES OF UKRAINIAN STATEHOOD</i>	22

ARTICLES

Volodymyr Kravets <i>COMPARATIVE ANALYSIS OF THE PUPILS' SEXUAL SOCIALIZATION IN THE EUROPEAN UNION COUNTRIES AND IN UKRAINE</i>	30
Serhij Troyan, Alla Kyrydon <i>"WAR MEMORY" IN THE MEASUREMENT OF THE INFORMATION CONFRONTATION</i>	40
Grygoriy Tereshchuk, Mykhaylo Yuriy <i>FORMATION OF LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD OF THE UKRAINIAN PEOPLE AGAINST THE BACKGROUND OF NATION CREATION</i>	46
Ivan Zulyak <i>USSR NKVD SECRET DIRECTIVE OF 1939</i>	55
Mykola Moskalyuk <i>BUSINESS IN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH – EARLY 20TH CENTURY</i>	62
Oleh Malyarchuk <i>OIL AND GAS PRODUCTION OF THE WESTERN REGION OF THE UKRAINIAN SSR AS A COMPONENT OF ECONOMIC POTENTIAL OF THE REPUBLIC</i>	70
Wadym Orehowskyi <i>MEDICAL PROVIDING OF BATTLE ACTIONS IS IN FRANCO-PRUSSIAN WAR (1870–1871)</i>	81
Yuriy Makar, Liudmila Novoskoltseva <i>POLITICAL COMMUNICATION BETWEEN THE NATIONAL GOVERNMENTS AND TRANSNATIONAL CORPORATIONS</i>	87

UKRAINE IN THE INTERNATIONAL RELATIONS SYSTEM

Ludmyla Chekalenko, Vyacheslav Tsivatyi <i>UKRAINIAN DIPLOMACY: 25 YEARS OF EXISTENCE</i>	94
Stepan Pryidun <i>INSTITUTIONAL AND LEGAL SUPPORT FOR THE IMPLEMENTATION OF THE FOREIGN POLICY OF UKRAINE</i>	99
Tetyana Lakhmanyuk <i>HUMANITARIAN-AND-CULTURAL RELATIONS OF UKRAINE AND TUNISIAN REPUBLIC</i>	107

Stepan Vasylyshyn

TRENDS AND ISSUES OF COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND THE REPUBLIC OF BELARUS IN THE ECONOMIC FIELD DURING THE FORMATION OF INTERSTATE COOPERATION (1991 – FIRST HALF OF 1994)112

PROBLEMS OF THE WORLD HISTORY**Mykhaylo Yuriy**

BYZANTIUM AS A FACTOR IN CIVILIZATION IMPACT ON UKRAINIAN SOCIETY....119

Volodymyr Misko

COMMUNIST EXPANSION IN THE POLISH STATE (FIRST HALF OF 1920S).....131

Andrey Martynov

THE PARTY OF “ALTERNATIVE FOR GERMANY”: BACKGROUND AND PLACE IN THE SPECTRUM OF RIGHT POPULIST POWER IN THE GERMANY.....139

Oksana Valion

INNOVATIVE ECONOMY FACTOR IN THE REPUBLIC OF BELARUS IN THE 21ST CENTURY.....146

Andriy Lozynskiy

UKRAINE IN GEOPOLITICAL PLANS OF GERMANY AND AUSTRO-HUNGARY ON THE EVE OF FIRST WORLD WAR.....155

Lesya Kostyuk

MIGRATION POLICY OF FRANCE THROUGHOUT THE SECOND HALF OF THE 20TH – BEGINNING OF THE 21ST CENTURY.....164

METHODOLOGY, HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDIES**Mykola Alexiyevets, Iryna Smilka**

THE THEORETICAL-AND-METHODOLOGICAL GROUNDS OF THE RESEARCH OF THE COOPERATION OF UKRAINE AND THE UN IN PEACEKEEPING ACTIVITY.....170

Yaroslav Kalakura

CONSTRUCTING OF AN ENEMY IMAGE AS A TECHNOLOGY OF RUSSIAN HISTORIOGRAPHY AND ADVOCACY MANIPULATIONS.....179

Antonyna Voloshenko

ANTICORRUPTION DIRIGENS: POLITICO-ECONOMICAL ESSENCE AND KEY AREAS OF APPLICATION.....189

Petro Vivcharyk

HISTORIOGRAPHICAL ANALYSIS SOCIAL, POLITICAL AND PUBLICISTIC ACTIVITIES OF STEPAN KACHALA.....197

HISTORY OF UKRAINIAN AND WORLD CULTURE, SCIENCE AND EDUCATION**Oxana Alexiyevets**

THE PUBLIC SPEECH STRUCTURAL-AND-PROSODIC ORGANISATION.....204

Mykola Aleksiyevets, Mykhaylo Yuriy

POSTMODERNISM AND UKRAINIAN CULTURE.....210

Volodymyr Okarynskyi

YANDRUS, ANTEK, MAKHABUNDA AND OTHERS. UKRAINIAN AND LOCAL RECEPTIONS OF BATYAR SUBCULTURE ON THE BACKGROUND OF MODERN MYTH AND OLD MARGINALITY (SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY – 1939)..215

Nataliya Hryhoruk

HISTORY OF UKRAINIAN CHURCH IN M. CHUBATY'S WORKS.....238

UKRAINIAN AND FOREIGN BIOGRAPHY STUDIES

Ludmyla Chekalenko <i>YEVHEN CHYKALENKO IN OUR HISTORY</i>	247
Maryana Polych <i>IMMIGRATION PERIOD ACTIVITY OF LONGIN CEGELSKIY</i>	254

WORKS OF YOUNG RESEARCHERS

Oksana Parneta <i>POLISH-BELARUSIAN RELATIONS IN THE CONTEXT OF POST-WAR SETTLEMENT OF INTERNATIONAL RELATIONS IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE (1918–1923)</i>	262
Serhii Humennyi <i>ILLEGAL MIGRATION IN THE SOVIET-POLISH BORDER UNDER THE REGIME OF “SANATION” IN THE SECOND POLISH REPUBLIC (1926–1939)</i>	272
Oksana Slobodjan <i>UKRAINE AND POLAND IN THE CONTEXT OF THE UKRAINIAN-POLISH INTERNATIONAL RELATIONS AT THE END OF 20TH AND BEGINNING OF 21ST CENTURIES</i>	282
Mariia Srtuhanets <i>PROBLEMS OF FORMATION OF THE UKRAINIAN STATE IN THE LETTERS OF IVAN OGIENKO AND HIS CORRESPONDENTS DURING 1917–1921</i>	290

REVIEWS

Yaroslav Seko <i>25 YEARS OF INDEPENDENCE: SKETCHES OF THE HISTORY OF THE NATION AND STATE CREATION / [H. V. BORYAK (LEADER OF THE AUTHORS COLLECTIVE BODY), V. V. HOLOVKO (COORDINATOR OF THE PROJECT), V. M. DANYLENKO, S. V. KULCHYTSKYI, O. M. MAIBORODA, V. A. SMOLIY (EDITOR-IN-CHIEF), L. D. YAKUBOVA, S. O. YANISHEVSKIY]; NAS OF UKRAINE; INSTITUTE OF HISTORY OF UKRAINE. – KYIV : NIKA-CENTRE, 2016. – 796 P.</i>	300
Nataliya Ignatenko <i>WORLD HISTORY: TEXTBOOK FOR THE PUPILS OF THE 8TH FORMS OF THE GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS / N. H. PODALYAK, I. B. LUKACH, T. V. LADYCHENKO. – KYIV : HENEZA, 2016. – 240 P.</i>	312

CURRENT NEWS

Lesya Kostyuk <i>SCIENTIFIC WORKSHOP – MYKHAILO HRUSHEVSKIY AS A SCIENTIST AND POLITICIAN IN THE CONTEXT OF THE PRESENT EPOCH</i>	315
---	-----

NOTA BENE: IN THE ORIGINAL

<i>FROM THE BOOK LESYA ALEXIYEVETS, IRYNA ILCHUK. THE UKRAINIAN-AND-POLISH RELATIONS OF THE PRESENT EPOCH. – TERNOPIL: VECTOR, 2016. – 259 P.</i>	317
---	-----

Information on the scientific activity of the Chair of New and Modern History and Methodology of its Teaching of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University in 2016	326
--	-----

ДО 150-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

УДК 94 (477)

Микола Алексієвець, Леся Алексієвець
МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОСТІ

Завдяки історичній пам'яті
людина стає особистістю,
народ–нацією, країна–державою.
М. Грушевський

У статті простежено життєвий і науковий шлях найвидатнішого українського історика ХХ століття М. Грушевського крізь призму сучасного українського державотворення.
Ключові слова: Михайло Грушевський, сучасність, український історик, грушевськознавство, євроцентризм, всесвітня історія.

Михайло Грушевський стрімко і неквапно увійшов у новітню українську історію, значенням та діяльністю, захопивши до наукової дискусії світ істориків, політиків, громадян, виокремивши вперше власне історію української нації, й щодо його самої діяльності у творенні державності на зорі минулого сторіччя та впливу на наступність. Цьогоріч, коли минає 150-а річниця від дня народження, Україна глибоко вшановує свого великого сина, видатного історика, археолога, літературознавця, соціолога, публіциста, письменника, організатора української науки, громадсько-політичного і державного діяча. Наукова спадщина славетного ученого значима і різноманітна. Він – автор майже 2 тис. праць з української і світової історії, історіографії, літератури, спеціальних історичних дисциплін, що збагатили європейську і національну науку. Михайло Грушевський є творцем вітчизняної наукової історіографії, розробив схему українського історичного процесу від найдавніших часів до 1925 р. включно. Остання була покладена в основу монументальної “Історії України-Руси”, яку побудував за суспільно-політичними, господарськими, культурними, релігійними і військовими чинниками, довівши її до середини XVII ст. Час від XVII ст. і до 1925 р. в Україні розглядав у численних популярних синтетичних курсах з національної історії України й у дослідженні “1825–1925” у контексті національно-визвольного і культурного руху [1, с. 235].

Відзначаючи нині Михайла Грушевського, не тільки називаємо його всеукраїнським Геродотом, а й визнаємо як вченого вселенського масштабу. У його науковій спадщині посідають особливе місце проблеми світової історії. Вчений виклав власне бачення розвитку людства і місця України у всесвітньо-історичному процесі. Зауважимо, що наукова творчість М. Грушевського і його політична діяльність були нероздільно пов'язані між собою. Це – добрий взірєць служіння Україні. Сучасне національно-державне відродження й націєтворення

поєднані з науковою спадщиною вченого. Можна ствердити, що вона стала потужною науково-методологічною базою для самоусвідомлення та самопізнання українців, підняла рівень інтелектуальних зусиль і можливостей нації.

Михайло Грушевський і тепер утверджує Українську державу засобами науки. Тож закономірно його творчий спадок є об'єктом вивчення й глибокого дослідження та аналізу. На сьогодні маємо низку цікавих, почасти контroversійних розвідок, багату джерельну базу, можливість вільно читати й осмислювати праці вченого. З погляду системного показу значення наукової спадщини історика для сучасної розбудови держави і нації виокремимо праці В. Смолія і П. Соханя [2], Л. Зашкільняка [3], Я. Калакури [4–6], С. Плохія [7], В. Тельвака [8], В. Сергійчука [9], В. Шевченка [10], В. Солдатенка [11], М. Алексієвця, Л. Алексієвця і О. Трум [12–13] та ін. Поява великої кількості праць українських істориків після здобуття незалежності України акцентує і актуалізує дослідження життя і творчої діяльності М. Грушевського, посилює їх значення, особливо з огляду на державотворчі процеси й формування модерної української нації, впливу на розвиток вітчизняної історії у контексті європейського цивілізаційного поступу в новітній глобалізаційній системі. У запропонованій статті автори не ставлять завданням розглянути усі аспекти його творчої і громадської діяльності. У ній мова про належний і справедливий вияв шани й поваги істориків України, державному діячеві, політику, привертається увага щодо деяких його основоположних зауваг з метою зміцнення незалежності нашої держави, які варто знати і використовувати на шляху творення громадянського суспільства і входження України в коло європейських націй.

Відзначимо, що сучасне державотворення відбувається під багатоаспектним впливом комплексу чинників різної природи. Серед них ключову роль відіграє концепція теоретико-методологічних основ національно-державного відродження і будівництва нової Української держави, яку розробив і певною мірою впроваджував М. Грушевський, актуальні сьогодні, коли Україна шукає шляхи виходу з кризи, участі в європейсько-атлантичній інтеграції, повернення анексованого РФ Криму та окупованої частини Донбасу. Нова історична ситуація, що склалася після Євромайдану та Революції Гідності, завершення 50-томного академічного видання творів М. Грушевського, відкриває нові можливості для цілісного осмислення та використання його творчої спадщини в контексті сучасного українського національно-державного облаштування. У цьому зв'язку зазначимо, що культурно-науковою основою українського національного відродження стала 10-томна "Історія України-Руси", в якій проаналізовано багатомірний розвиток українського народу від його давніх часів до 1657 р. та доведено в окремих працях до 1925 р. Науковий метод історика характеризувався багатоаспектністю досліджень. Учений однаково уважно розглядав проблеми політичної і соціально-економічної історії, релігійного та духовного життя. Прагнучи віднайти в історичному процесі глибинні закономірності, не обмежувався лиш аналізом політичної історії України, рівночасно охоплював культуру і освіту, релігійне життя, господарський розвиток, державно-правові аспекти, судочинство й усі інші базові складові історичного розвитку українського народу. Михайло Грушевський простежує місце і роль України у всесвітньо-історичному процесі, у розвитку слов'янської й світової цивілізації [13, с. 10]. Головною історіографічною концепцією вченого, автора багатотомної праці "Історія України-Руси", є наукове обґрунтування перманентності українського різнобічного історичного процесу на всій етнічній території. Грушевський поклав в основу розуміння історичного поступу історії свого народу – нації в їх культурних і соціальних виявах. За визначенням Д. Багалія, його сприйняття

історичного процесу “не є матеріалістичне, бо за єдине моністичне начало М. С. Грушевський визнає ідею національності, а не соціально-економічну базу, хоч соціальному моментові відводиться також важливу роль” [14, с.12].

Підкреслимо, що серед діячів національного відродження в Україні кінця XIX ст., творча спадщина яких має не тільки пізнавальне, що важливо, а й першочергово, практичне значення, є Михайло Грушевський. Особлива заслуга котрого перед українцями полягає в тому, що повернув українському народові минуле. Турбота про його долю, ідея української державності становили зміст і мету всього життя вченого, де б не був, в Україні чи вимушеній еміграції, вони проходять живим нервом крізь усю наукову спадщину і громадсько-політичну працю. “Діяльність Михайла Грушевського була головним осередком, коло якого згуртувалися відокремлені давні й нові сили, – писали 1904 р. І. Франко, В. Гнатюк та інші співробітники й учні Грушевського. – Українська історія, література, етнографія й етнологія, а за ними інші науки...перестали лежати облобом, або ледве примітивно обробленим полем як було доси. В парі з науковим рухом пішов небувало доси зріст видавництва і видне піднесення освітнього рівня в суспільности, а вплив його відбився корисно на всім публічним життю...коли сьогодні справді почалося на українських землях весняне світання й нове життя розбуджує довго давлену надію кращої будучности для народу...– то історія колись згадає в тім переломнім моменті ім'я Михайла Грушевського, як того, що вказував українській інтелігенції нові дороги й охороняв її від ідейної блуканини та повторення знаних історичних помилок” [15, с.17].

Будучи одним із найвідоміших представників народницького напрямку в дослідженні й розумінні державотворчого процесу, М. Грушевський до кінця відданий ідеї народності, яка привела його до обґрунтування історичної необхідності здобути українському народові самостійність і власну державність. Поряд з ідеєю народу в науковій творчості історика проходить думка української державності, пов'язана з науковими студіями історії українського козацтва та добою Б. Хмельницького, а також із державотворчою діяльністю самого Грушевського під час української революції 1917–1921 рр., що привели вченого до ідеї самостійної та незалежної УНР. Вказуючи на перспективи визволення українського народу, рекомендував “знайти себе”, власну долю й місце в світовому історичному процесі. “Україна не може йти далі старими стежками, – писав у політичному заповіті М. Грушевський, – ні тими, якими воліє їй силоміць насильницький московський уряд, ні протоптаними слідами буржуазних держав Заходу...Знайти себе і не збиватися на чужу думку, а йти далі тією дорогою, яку вказали нам реальні обставини життя ...” [16, с.1]. А в роботі “На порозі Нової України” М. Грушевський наголошує: “Визволення від примусової залежності від московського життя не повинно бути зміною одної залежності другою, хоч би й добровільною” [17]. Проголошуючи самостійність і незалежність УНР, М. Грушевський відійшов від московської орієнтації, бо історичні умови життя вказували Україні на захід, географічні – на південь, Чорне море [18, с.18]. Ці застереження будівничого нової держави значимі сьогодні, коли Україна стала на шлях розбудови незалежної країни, відстоює суверенність і територіальну цілісність у війні з РФ, намагається забезпечити оборону й безпеку у союзі з міжнародними організаціями, насамперед з НАТО та ЄС.

Водночас слід зауважити, що М. Грушевський з повагою ставився до минушини усіх, без винятку, держав і народів, прагнув згадати їх внесок у загальну скарбницю людської цивілізації. Він наполягав на потребі розуміння історичної науки зі становища “історії людства”, тим самим заперечуючи європейський та національний егоцентризм. Перший з них істотну увагу приділяв, переважно, подіям лише у європейських країнах. До того ж, з

європейських народів зверталася увага лише на декілька, а більшість з них відносили до так званих “неісторичних”. Виходячи з власного світорозуміння, М. Грушевський вважав такий погляд застарілим та шкідливим не тільки з теоретичної точки зору, а з огляду виправдання ним ганебної колоніальної політики європейських держав. Не менше небезпеки приховувалося й у національному егоцентризмі, надмірній переоцінці національних вартостей, заслуг та інтересів. Зазначимо, що особливої зосередженості на цьому явищі вимагає період національного відродження. Під час української національно-демократичної революції та побудови Української держави М. Грушевський застерігав: “В епохи інтензивного національного будівництва такі корективи проти й гіпертрофії національного самовизначення і виключності дуже потрібні і на їх треба звернути увагу й нам в даний момент. Зовсім не бажано нашій країні дістати покоління національних Нарцисів, хвалькуватих і самозаблених, до затрати всякої об'єктивності” [19, с. 63]. Такий науково-методологічний підхід дає розуміння сутності історичного мислення М. Грушевського. Історик неодноразово застерігав, щоб зміцнювати незалежність Української держави, варто дотримуватися бачення взаємозалежності держав, їх здатності до співробітництва з метою забезпечення мирного співіснування й ефективної боротьби з імперіалістичними устремліннями. В результаті такого підходу, Україна постає як органічна частина світової історії.

Серед ключових чинників впливу на націотворення, на думку М. Грушевського, є демократія. У передмові до четвертої частини книги “Всесвітня історія в короткім огляді” наголошував: “Я присвячую її грядущій світовій демократії України, надіючись послужити їй сею своєю працею” [20, с. 2]. Таким був задум лідера української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. – у демократії як форми політичної організації суспільства. Становлення демократії український історик розглядав професійно, на високому фаховому рівні. Виникнення демократичного суспільства досліджував на грецькому матеріалі VII–V ст. до н. е., англійських джерелах, починаючи від XIII ст., передусім вивчаючи історичні обставини появи “Великої хартії вольностей”, і особливо детально простежуючи еволюцію європейських монархій XVIII–XIX ст. На основі глибокого вивчення демократичних суспільств західної цивілізації Грушевський стверджував, що тільки такий підхід до створення демократичної державності зможе подолати відчуження людей від влади: “Щоб не було ніякої тісноти від власті людям, щоб вона не керувала людьми, не накидала їм своєї волі, не має бути іншої власті, тільки з вибору народного” [21, с. 116]. Саме устрій, де народ сам собою править, М. Грушевський називав демократичним. Ідея демократії, комплекс понять, які в сукупності визначаються сьогодні терміном “громадянське суспільство”, є стрижневими праці “Всесвітня історія в короткім огляді”. Вчений показав на всесвітньо-історичному матеріалі, що еволюція людства, попри всі зигзаги, просувається у напрямку створення демократичного ладу, в якому державні інституції залежні від суспільства, а не навпаки. Вагомість цих міркувань для наших нинішніх державних чиновників, владних інститутів очевидна.

З праць М. Грушевського досить чітко постає, що запорукою демократичного державного устрою є створення основ громадянського суспільства. “Воно, се громадянство, навикши ходити як віл у ярмі, ще не може відразу навикнути до самосвідомості й ініціативи, далі же всього згори, щоб йому звідти щось виразно дозволили (по старому принципу: що не дозволено, то, можливо, й заборонено), до чогось закликали, щось задекларували, – зазначав він. – Тим часом новий лад, власне, чекає від громадянства, щоб воно якскорше, не каючись само організувалося відповідно новим принципам свободи й самодіяльності..., аби скріпити новий свобідний устрій і забезпечити його від

усяких лукавих замислів явних і тайних ворогів свободи і демократизму” [22, с. 100–101].

Михайло Грушевський відносив Україну до категорії демократичних народностей, а тому ідею майбутньої української державності вчений вбачав у демократичній організації суспільства з широкими правами місцевих громад, виборністю органів управління. Серед прикмет демократичності суспільно-політичного устрою він називає такі, як-от: рівноправність всіх громадян, незалежно від стану, статі, національності, віросповідання перед законом; відміна будь-яких цензів; загальне, рівне, безпосереднє, таємне виборче право; надання виборчого права жінкам; право законодавчої ініціативи; право проведення всенародного референдуму; право меншостей бути представленими у законодавчому органі [23, с. 131–132]. На двадцять шостому році відновлення державності незалежності України ще більшої ваги набувають настанови будівничого української національної державності: “Працюймо самі для утвердження щиро демократичного і вільного ладу і будьмо певні, що він в такім разі захопить і збере всі демократичні елементи і в однім великім пориві перетопить всі демократичні елементи України, об’єднуючи в однім самопочутті нації” [21, с. 176].

Варто зазначити, що сучасні державотворчі процеси, національне відродження в Україні перебувають під життєдайним впливом державницьких поглядів і багатогранної практичної діяльності Михайла Грушевського. Найважливішим його уроком є чесне і визнане служіння інтересам українського народу. В постаті вченого маємо блискучий приклад як для нових генерацій істориків, сучасних державників, так і для кожного українця. З висоти 150-річчя можна стверджувати, що ідеї, теоретичні висновки історика справляють потужний вплив на сучасне суспільно-політичне життя України, залишаючись актуальними у розбудові національної демократичної країни. Їх варто враховувати і використовувати у контексті нинішніх завдань у справі українського відродження, побудови нової Української держави. Окреслити ж можна наступним чином: по-перше, ідея соборності українських земель, неусталеності національної ідеї та консолідуюча роль для України ідеї державницької; творцем державності в Україні є український народ, не лише етнічні українці, а і представники інших національностей, які проживають на теренах України, а реалізація української національної ідеї полягає в її універсальній сутності, включаючи в себе торжество народовладдя, рівності, справедливості й свободи. М. Грушевський зауважував, що центральним положенням національно-визвольного руху повинно бути домагання волі, свободи, права розпоряджання власною долею. “Українці не хочуть більше...неволі ні собі, ні кому іншому на Україні і в усій російській державі”, – писав Грушевський [24, с. 69]. Він вважав, що “Кожен повинний мати свободу висловлювати свої гадки живою мовою і друкованим словом, збиратися на зібрання і обговорювати на них вільно всякі справи, зв’язуватися в товариства і союзи, не питаючись на те нічийного дозволу. Книги і газети повинні виходити, як тепер виходять, без цензури, без дозволу начальства. Не повинно бути ніякого примусу в вірі, як давніше було: кождий може держатися даної віри, якої хоче, і вільно переходити з однієї віри в другу” [24, с. 69].

По-друге, важливою ідеєю М. Грушевського була теза методологічного значення у справі українського державотворення, а саме забезпечення реальної рівності людей: “Однакове право повинні мати пани і мужики, багаті і робітники, освічені і прості, чоловіки і жінки, якого і хто був народу і віри – всім одне право. Всі мають право вільними голосами вибирати собі всяку владу. Всім повинен бути доступ до виборчих урядів, хто тямущий і може його сповняти. Всім має бути можливість учитися просвіщатися, доходити розуму і

знання” [24, с. 69–70]. М. С. Грушевський пропонував перевірений досвідом передових країн механізм залучення всього народу до участі в державотворенні, в управлінні державницькими справами. В урочистій промові з нагоди першої річниці Центральної Ради він підкреслив, що “Центральна Рада завжди мала єдиний пристрій, єдиний компас – це інтереси трудящих мас” [25]. І далі акцентував увагу: “Будемо республіку не для буржуазії, а для трудящих мас України, і від свого не відступимо” [25, с. 84]. У тактиці розбудови української демократичної державності, на думку М. Грушевського, окремі повноваження доцільно делегувати державному центру, а деякі залишити регіонам. Він наголошував, що “українці через те хочуть, щоб головний парламент республіки і уряду її завідували тільки справами, які не можна роздати на місця. Небагато таких справ – як одведення війни чи миру, складання трактатів з іншими державами, завідування військом усієї республіки, установлення однакових грошей, міри та ваги, і інші такі справи. А все інше, щоб порядкувати у себе в краю виборні думи чи сейми та вибори міністерства, які вибере собі людність: щоб становили закони для свого краю, накладали податками і розпоряджалися ними і всіма прибутками свого краю, всіма землями і багатствами його, наділяючи скільки треба на потреби республіки” [24, с. 71]. Сьогодні ці застереження звучать актуально у контексті розбудови місцевого самоврядування в країні.

І нарешті, варто звернути увагу, що концепція національного відродження М. Грушевського не обмежувалася лише національно-державницькими завданнями. Культурно-освітній аспект постійно був не просто у полі зору лідера України, а й виступав як виключно важливий, відправний при визначенні стратегії боротьби за незалежність і суверенність Української держави. Грушевський писав про духовні завдання, які стоять перед українським народом: “Для того, щоб дати світові ще одну міщанську республіку, хоч би й демократичну, по правді, не варто було стільки труду й заходу. Для того тільки, щоб підняти добробут нашого народу й дати йому кращу матеріальну культуру, шкода тої крові і жертв, котрі зроблено для визволення України – і ще мусить робитися, довго і довго, для закріплення і забезпечення її політичних і соціальних здобутків. Найкращі сили нашого народу, цвіт і надія його, поклали голови – і покладатимуть їх іще, для того, щоб дати щось дійсно цінне своєму народові – і в нім людству взагалі...ми можемо творити не тільки свободну й незламну Україну, а й Україну Велику. Велику не територією, чи багатством, чи панування над іншими, а велику...соціально-моральними якостями” [27, с. 159–160].

Ці зауваги можемо сприймати як заповіт Михайла Грушевського. Оскільки питання, які понад сто років тому досліджував учений, нині, на початку нового тисячоліття, також на часі. Адже й тепер, після більш як двадцяти п’яти років незалежності України, в теоретичних і практичних площинах йдеться про духовні основи її національної культурної розбудови, роль ідеології в сучасному житті українського суспільства. М. Грушевський предметно-фахово розробив теоретико-концептуальні засади культурно-духовного відродження, програмним стержнем яких повинна стати реалізація завдань формування української нації та залучення до національного руху широких верств українського суспільства. Вона була цілком конкретною та реальною для доби Грушевського і зводилася до таких науково-методологічних проблем програмного значення: утвердження національної свідомості, поширення видавничої справи, засвоєння української мови, створення національної школи, поширення освіти, розвиток літератури та літературного процесу в Україні (ці та деякі інші завдання у культурно-освітній площі – предмет окремої розмови). У вказаному контексті бачимо, що визначальною складовою методологічних основ Грушевського щодо

національного відродження в Україні стала його історична схема. Нова наукова концепція України, яка доводила безперервність історичного буття українського народу, озброїла його наймогутнішою інтелектуальною зброєю – законним історичним правом на власну мову, історію, культуру і державність. На нашу думку, саме це і є найбільшим внеском видатного українського діяча у справу національно-державного відродження народу. М. Грушевський підніс з небуття історію України і визначив її внесок у загальну скарбницю людської цивілізації. Такі фундаментальні, визначальні як для нашого минулого, так і для сьогодення й майбутнього України теоретико-концептуальні засади українського націотворення одного з її найвидатніших учених і громадсько-політичних діячів Михайла Грушевського. Його довголітня й багатогранна наукова і суспільно-політична діяльність виступають нині як націєтворчий чинник, можуть скласти добру основу для українського національно-державного відродження, духовного розвитку нації і створення української державності у сучасну добу. “Незвичайна історія М. Грушевського”, як і його постать, є предметом наукових студій та дискусій, ключем до відкриття нових сторінок буття і утвердження сучасної Української держави.

Список використаних джерел

1. *Верба І. В.* Грушевський Михайло / *І. В. Верба* // Енциклопедія історії України. – Т. 2 (Г-Д). – К.: Наукова думка, 2004. – С. 232–235.
2. *Смолій В. А.* Видатний історик України / *В. А. Смолій, П. С. Сохань* // М. Грушевський. Історія України-Руси. – К., 1991. – Т. 1. – С. VIII–XXXIX.
3. *Зашикільняк Л.* Методологічні погляди Михайла Грушевського / *Л. Зашикільняк* // Україна модерна. – 1999. – № 2–3. – С. 233–253.
4. *Калакура Я. С.* Михайло Грушевський – будівничий української держави / *Я. С. Калакура* // Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. – Укр. видавн. спілка. – 2002. – С. 144–152.
5. *Калакура Я. С.* Історіографічні студії Михайла Грушевського: досвід і уроки / *Я. С. Калакура* // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 17: 25-й річниці Незалежності України присвячено. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – С. 203–206.
6. *Калакура Я. С.* Михайло Грушевський – фундатор історичних досліджень / *Я. С. Калакура* // Український історичний журнал. – №3. – 2016. – С. 4–17.
7. *Плохій С.* Великий переділ. Незвична історія Михайла Грушевського. – К.: “Критика”, 2011. – 599 с.
8. *Тельвак В.* Методологічні основи історичних поглядів М. С. Грушевського (кінця XIX – початок XX століття) / *В. Тельвак* // Київська старовина. – 2002. – С. 3–28.
9. *Сергійчук В.* Творча спадщина Михайла Грушевського як основа для розвитку сучасного українознавства / *В. Сергійчук* // Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. – Укр. видавн. спілка. – 2002. – С. 4–9.
10. *Шевченко В.* Ідея української державності у творах та політичній діяльності М. С. Грушевського / *В. Шевченко* // Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. – Укр. видавн. спілка. – 2002. – С. 131–137.
11. *Солдатенко В.* Внесок М. Грушевського у розробку концепції національно-демократичної революції / *Валерій Солдатенко* // Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. – Укр. видавн. спілка. – 2002. – С. 202–207.
12. *Алексієвець М. М.* Роль М. Грушевського у піднесенні національної самобутності українського народу (кін. XIX – поч. XX ст.) / *М. М. Алексієвець, Л. М. Алексієвець, О. П. Трум*. – Тернопіль: Літопис, 2002. – 104 с.
13. *Алексієвець М. М.* Михайло Грушевський і проблеми національного відродження в Україні (кін. XIX – поч. XX ст.) / *Микола Алексієвець, Леся Алексієвець* // Михайло Грушевський – погляд із сьогодення. – Тернопіль, 1997. – С. 6–11.
14. *Грушевський М.* Вільна Україна. – К., 1917. – С. 12.
15. *Гнатюк В. та інші.* Передмова // Науковий збірник, присвячений проф. Михайлові Грушевському учасниками і прихильниками з нагоди його десятилітньої праці в Галичині (1894–1904). – Львів, 1906. – С. VI–VIII.
16. *Голос України.* – 1996. – 27 вересня.
17. *Голос України.* – 1996. – 17 вересня.
18. *Грушевський М.* Орієнтація чорноморська / *М. Грушевський* // На порозі Нової України: Гадки і мрії. – К., 1991. – С. 63.
19. *Грушевський М.* Історія й її соціально-виховуючі значіння / *М. Грушевський* // На порозі Нової України: Гадки і мрії. – К., 1991. – С. 63.
20. *Грушевський М.* Весвітня історія в короткім огляді / *М. Грушевський*. – К., 1991. – Кн. 4.
21. *Грушевський М.* На порозі Нової України / *М. Грушевський* // Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – С. 116.
22. *Грушевський М.* Вільна Україна / *М. Грушевський* // Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – С. 100–101.
23. *Грушевський М.* Якої ми хочемо автономії й федералізації / *М. Грушевський* // Хто такі українці і

чого вони хочуть. – К., 1991. – С. 131–132. 24. *Грушевський М.* Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський // Великий українець. Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. – К., 1992. – С. 69. 25. *Нова Рада.* – 1918. – 22 березня. 26. *Грушевський М.* На порозі Нової України: Гадки і мрії. – К., 1991. – С. 84. 27. *Грушевський М. С.* Теперішня Україна і її минувшина / *Грушевський М. С.* Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Т-во “Знання” України, 1991. – С. 159–160.

Николай Алексиевц, Леся Алексиевц**МИХАИЛ ГРУШЕВСКИЙ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОСТИ**

В статье прослежен жизненный и научный путь выдающегося историка XX в. М. Грушевского сквозь призму современного украинского государственного строительства.

Ключевые слова: Михаил Грушевский, современность, украинский историк, грушевковедение, евроцентризм, всемирная история.

Mykola Alexiyevets, Lesya Alexiyevets**MYKHAILO HRUSHEVSKYI IN THE CONTEXT OF THE PRESENT EPOCH**

The paper focuses on the life and scientific activity of the most famous Ukrainian historian of the 20th century in the light of the contemporary Ukrainian statebuilding.

Key words: Mykhailo Hrushevskyi, present epoch, Ukrainian historian, the Hrushevskyi Studies, Eurocentrism, World History.

УДК 930.1 (477)

Алла Киридон, Сергій Троян

АКТУАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ М. С. ГРУШЕВСЬКОГО В РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЕТАПІВ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Академік ВУАН Михайло Сергійович Грушевський у своїх працях запропонував і розвинув концепцію українського державотворення. При цьому він розглядає тяглість процесу. Аналіз історичної спадщини відомого українського історика дозволив виокремити й схарактеризувати основні етапи українського державотворення у контексті крос-історичного дослідження.

Ключові слова: М. Грушевський, концепція, Україна, держава, етапи, державність.

2016 року минає 150-та річниця з дня народження Михайла Сергійовича Грушевського (29. IX. 1866–25. XI. 1934), визначного українського історика, провідного діяча українського національно-культурного і державного відродження ХХ століття, голови Української Центральної Ради і першого президента Української Народної Республіки у 1918 році. На рік 2016-й припадає також ще один своєрідний ювілей – у 1991 році Археографічна комісія АН УРСР спільно з видавництвом “Наукова думка” розпочали повернення українській науці та широкому загальному читачів творчої спадщини історика [9]. Йдеться про фототипну публікацію основної праці академіка Михайла Сергійовича Грушевського – фундаментальної “Історії України-Руси”. Вихід у світ перших двох томів “Історії” було приурочено до 125-річного ювілею М. С. Грушевського, що стало знаменною подією, яка засвідчувала повне його визнання і реабілітацію на Батьківщині як патріота, громадянина і вченого світового рівня [1. – С. V].

У дні чергового ювілею звернення до спадщини історика й державного діяча цілком логічне й обгрунтоване ще й з огляду на пошук моделі державотворення в умовах здобутої незалежності. Вирішальний вплив на розвиток процесів державотворення в Україні впродовж останніх двох з половиною десятиліть справляє реальний хід утвердження та конституювання нашої держави як форми територіально-політичної організації українського народу, яка покликана забезпечити йому достойні умови для економічного, соціального та духовного розвитку. Звідси, вести мову про реалії нашої незалежності доцільно через призму виокремлення та характеристики головних етапів історичного розвитку і державотворення та сучасного державотворчого процесу в Україні.

Інтерпретаційні моделі державотворчих процесів минулого мали вплинути на формування думки про споконвічні прагнення українців до незалежності, але в той же час, як це не парадоксально, репродукування відчутно залежало від впливу реальних масових стереотипів, конструйованих сучасністю (соціальними і політичними потребами суспільства). Французький історик Бернар Гене писав, що соціальна група, політична спільність чи цивілізація визначаються передусім їхньою пам’яттю, тобто їх історією, але не тією історією, яка була в дійсності, а тією, яку створили їм історики. Між тим, в перші десятиліття здобутої незалежності серед наукового загалу поряд із пошуком нагальних відповідей на посталі запитання та виклики, пропозиціями новаторських підходів та рішень,

упровадженням до наукового обігу нових джерел або зміною акцентів у їх інтерпретуванні, спостерігалось також функціонування чи реконструкція морально-застарілих історичних міфів радянської доби з нерідко властивим їм майже повним ігноруванням самотутніх процесів державотворення в Україні. Зауважимо, що однією з сутнісних схем радянської історіографії щодо відтворення процесів в Україні було здебільшого фактологічне наповнення (за принципом аналогій) концептуальної схеми загальної історії СРСР.

Тож не випадковими від початку проголошення незалежності України є не тільки неабиякий інтерес до значної кількості раніше заборонених праць В. Антоновича, Д. Багалія, П. Голубовського, М. Грушевського, М. Драгоманова, О. Єфименко, В. Липинського, Н. Полонської-Василенко, Д. Яворницького та інших, а й зростання, з одного боку, значення суто прагматичного пізнання аналізованого ними перебігу державотворення, з іншого – потреби в узагальненні історичних процесів у відповідності до вироблених науковою думкою схем. У цьому контексті зберігає свою актуальність звернення до наукової спадщини українського історика, громадського та політичного діяча, академіка ВУАН Михайла Сергійовича Грушевського, який у своїх працях випрацював концепцію українського державотворення, вилонувавши цей процес в окреме історичне річище. Йдеться про низку праць, зокрема “Конституційне питання і українство в Росії” (Львів, 1905), “Наша політика” (Львів, 1910), “З політичного життя старої України” (Київ, 1917, “Якої ми хочемо автономії і федерації” (Київ, 1917), “Проект української конституції” (Київ, 1917), “На порозі Нової України” (Київ, 1918) та інші. Серед синтезованих доробків – монографічні праці та науково-популярні й популярні нариси історії України, з-поміж яких увиразнюються багатомна “Історія України-Руси” (1898–1936), загальні нариси “Очерк истории украинского народа” (Санкт-Петербург, 1904 та інші видання), “Ілюстрована історія України” у багатьох виданнях (Київ, 1911 і інші), “Про старі часи на Україні” (Санкт-Петербург, 1907), “Історія України” (Відень, 1921). Знаковою є стаття 1904 р. “Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства”, написана через шість років після появи першого тому “Історії України-Руси”. У згаданому науковому доробку історик виступив з критикою офіційної російської схеми історії Східної Європи, вказуючи на її тенденційність і необґрунтованість. Натомість він запропонував власну історіографічну модель історичного розвитку східнослов’янських народів. Ґрунтовний аналіз джерел уможливив встановлення пролонгованості українського історичного процесу в усі періоди розвитку, зокрема, за доби ранньої історії, за часів українського середньовіччя з його двома державними формаціями – Київською і Галицько-Волинською державами, які знайшли своє продовження в литовсько-польському періоді, а згодом послідовно – у козацько-гетьманській державі XVII–XVIII ст., національно-культурному відродженні XIX ст. і врешті отримали завершення в державній українській формації XX ст. – Українській Народній Республіці. Відтак схема М. Грушевського охоплювала недержавні і державні періоди історичного розвитку українського народу. Значимість його концепції для сьогодення підтверджує і той факт, що відповідно до Указу Президента України № 63/2015 від 09 лютого 2015 р. “Про відзначення 150-річчя від дня народження Михайла Грушевського” [12] 2016 рік в Україні проголошено роком Михайла Грушевського.

Феномен швидкого повернення М. Грушевського в Україну був детермінований низкою об’єктивних і суб’єктивних причин. По-перше, утвердження незалежності України вимагало обґрунтування ідейно-політичних засад новітнього державо- і націотворення. По-друге, постать М. Грушевського імпонувала не тільки національно орієнтованому сегменту українського

політикуму. Він влаштував і фактично правлячу посткомуністичну еліту. Свідченням тому стала постанова Президії Верховної Ради України про відзначення восени 1991 р. 125-ліття від дні народження М. Грушевського. По-третє, становлення в Україні інституту президентства вимагало опори на певну історичну традицію. Адже ні суто парламентська УНР, ні Гетьманат П. Скоропадського не вписувалися в схему нової державної конструкції. Тому так легко була реанімована легенда про М. Грушевського – президента України. По-четверте, процес переосмислення нашого минулого, пошук адекватної потребам трансформації суспільства парадигми української історії відводив М. Грушевському роль головного репрезентанта національної історіографії. Шкільні та вузівські підручники стали важливим інструментом його імплементації у свідомість молодого покоління [10. – С. 15].

Пропонована нами розвідка має дві площини перетину – власне концепція М. Грушевського щодо процесів державотворення та увиразнені етапи державності у вітчизняній історіографії. Перетин цих площин у форматі крос-історичного аналізу проблеми дозволить окреслити етапи українського державотворення з метою пошуку своєрідної точки відліку процесу “відродження” та простежити характер цих процесів. На нашу думку, доволі проблематично віднайти той період розвитку української державності, коли можна було б говорити про “нормальний” функціональний розвиток державотворчих процесів. Методом ретроспекції та історіографічного аналізу нами виокремлено основні етапи державотворення в Україні. При цьому автори усвідомлюють умовність виділених етапів, оскільки визрівання державотворчих тенденцій продовжувалося і в періоди перебування українських земель у складі інших держав (литовсько-польська доба, у складі Російської та Австро-Угорської імперій тощо).

Першим із них (дискусійним) є Трипільська культура – держава Аратта (розквіт у IV – III тис. до н. е.). В основі міркувань про початок відліку процесу державотворення в Україні від Трипільської культури покладено, зокрема, дослідження археолога Ю. Шилова, який у своїх розвідках [18; 19; 20] наводить численні дані про існування надпівнічної країни Гіпербореїв на материко-острові в Північному Льодовитому океані. Цей острів опустився під воду океану після загибелі Атлантиди внаслідок землетрусів і дії вулканів. У VII–V тис. до нової ери Мала Азія стала прабатьківщиною індоєвропейців – спільних предків і аріїв, і греків, і галлів, і слов’ян, і багатьох інших народів, які існують нині, зникли або асимілювалися.

Припускають, що індоєвропейці (арії), мабуть, першими в історії цивілізації почали займатися землеробством і скотарством. Ці галузі господарства дали можливість різко збільшити виробництво продуктів харчування (споживання) та їх запаси, що спричинило демографічний вибух. Кількість населення Малої Азії та інших регіонів Близького Сходу тоді збільшилася приблизно в 30 разів.

У VI тисячолітті до н.е. перша хвиля переселенців за участю місцевих мисливців та інших жителів Подунав’я створила найдавнішу в світі державу – Аратту. У V тисячолітті центр Аратти перемістився до Правобережжя Дніпра, він відомий нині як Трипільська археологічна культура. На думку Ю. Шилова, у V тисячолітті (можливо ще раніше) настав період священної демократії: на чолі суспільства протягом тисячоліть стояли не воїни, а священнослужителі. Апофеозом цієї цивілізації, яка не була відома родоначальнику історії – Геродоту, стала докласова держава Аратта, яку очолювала самобутня інтелігенція (священнослужителі). Ця розгалужена система з її високоінтелектуальним обслуговуванням була вірогідно скелетом і мозком індоєвропейської спільноти. Останню відкрили на зламі XVIII–XIX століть

лінгвісти, звернувши увагу на спорідненість мови багатьох народів від Британії до Італії, від Фінікії до Скандинавії.

У середині XIX століття було видано книгу “Сравнительная грамматика санскритского, зендского, греческого, латинского, старославянского, готского и немецкого языка” (Ф. Боппа). До цієї групи пізніше також були віднесені вірменська, грузинська, албанська і староруська мови, які мали індоєвропейську мовну спільність. Від індоєвропейців походять шумерська цивілізація та її державність. Аріїв також називали “оратаї”. До прихильників цієї концепції можна віднести В. Мицика, М. Чмихова, Ю. Шилова. Їх опонентами виступають Л. Залізняк, П. Толочко та інші.

Першою протослов'янською державою (звертаємо увагу на дискусійність цієї думки) стало Антське царство (I століття до нової ери – 602 рік). М. Грушевський пише про першу колонізацію українську – “рух українських племен на полудень виявив ся в кольонізації “Антами” чорноморських степів – Між Дніпром та Доном” [9. – Т. 1. – С. 172–180].

О. Шахматов, М. Погодін, С. Соловйов та інші історики вважали анти протослов'янами. Цікаво, що М. Грушевський дотримувався думки, що анти – прямі предки українського народу або навіть “перші українці”: “...В Антах маємо предків українських племен... Все промовляє за сим ототоженням Анти з предками нашого народу і надає йому правдоподібність... Бачимо, що сї Анти виступають на території, де пізніше бачимо Русинів і де й тоді, в VI в. не міг сидіти ніякий інший нарід, – розумію краї між Дністром і Доном”. МСГ “тотожність анти з українськими племенами” [9. – Т. 1. – С. 177]. На думку МСГ, анти – “се полуднева частина східної галузи, себ то представники тих племен, що утворили етнографічну цілісність, яку тепер звемо українською” [9. – Т. 1. – С. 176].

Значимо, що оцінки істориками політичного об'єднання анти досить суперечливі. В. Ключевський уважав його племінним союзом дулібів. Окремі історики вбачали в антах короткочасне військове об'єднання, створене для боротьби з ворогом (готами, аварами). Але цьому висновку суперечать слова Йордана, який писав, що анти мають спадкову царську владу. На думку М. Брайчевського, політична організація анти нагадувала структуру державних об'єднань Західної Європи (Карла Великого, бургундів, вандалів, готів) і була так само нетривкою [3; 4]. Автори начального посібника “Історія української державності” підкреслюють: “...Сам факт об'єднання анти у союз фактично був першою відомою спробою прямих предків українського народу створити власне державне утворення з організованим військом та участю населення в політичному житті...” [17].

Концепція М. Грушевського вибудовується на переконанні, що створення держави стало закономірним і об'єктивно обумовленим результатом попереднього розвитку східних слов'ян [9. – Т.1. – С. 373–374]. Отже, наступний етап – існування держави (Київська) Русь, Руська земля охоплює IX сторіччя – 40-і роки XIII століття. Тривалий і складний процес формування Русі як держави слов'ян завершився, на думку історика, завершився за часів князювання Володимира (980–1015) [9. – Т.1. – С. 505].

Порушена ще М. Грушевським проблема історичної спадщини Київської Русі, до цього часу залишається доволі гострою. Так, у свій час М. Погодін стверджував, що після розпаду Київської Русі населення Наддніпрянщини перейшло на територію Центральної Росії і згодом утворило Московську державу. Він не помічав і не хотів помічати існування окремого українського народу. М. Грушевський, навпаки, вважав, що російський народ не має ніякого відношення до Київської Русі. На його думку, подібно до того, як Галлія – колишня провінція Риму, а нині Франція – запозичила з Риму багато елементів

його суспільно – економічного устрою. Законодавства і культури, щось подібне вчинила Москва стосовно Києва. Ідея початку російської держави від Київської Русі перейшла і в праці радянських істориків, а згодом виникла навіть своєрідна формула цієї концепції – витворена теорія спільності кореня російської, білоруської та української народностей. Йдеться про теорію так званої давньоруської народності, яка частково реанімується навіть в умовах незалежної України. Київська Русь вважалася якимось цілісним етнічно – територіальним утворенням, де сформувався своєрідна етнічна категорія – давньоруська народність, що відзначалася єдністю мови, мала єдину територію, єдиний уклад життя, єдину високорозвинену культуру, мала економічну єдність різних територій Русі і т.д. Історія власне українського народу починалася лише з XIV століття. Таким чином, дискусії з площини суто наукової іноді набувають заідеологізовано – спекулятивних форм.

Очевидно варто зауважити, що Русь (Київська Русь) не була державою в сучасному розумінні цього слова. Розглядати її як таку – означало б приписувати їй вищий рівень політичної організації. Але вона не мала ані централізованого управління, ані всеохоплюючої бюрократичної системи. Основною формою взаємозв'язку між володарями й підданими було збирання данини. Згодом розвинулася система оподаткування. У політиці князі керувалися переважно династичними чи особистими інтересами. Політичні проблеми розв'язувалися за допомогою сили.

На думку багатьох сучасних українських істориків, Давньоруська держава була нестійким (тимчасовим) нецентралізованим державним утворенням без єдиної давньоруської або праруської народності, де одночасно відбувався процес етногенезу українців (на території Київської, Чернігівської, Переяславської, Волинської, Галицької земель), росіян (Володимиро-Суздальська, Новгородська, Псковська, Смоленська, Рязанська землі), білорусів (Полоцька, Мінська, Туровська землі).

Черговим етапом є доба Галицько-Волинської Русі (1199–1340-і роки).

На думку М. Грушевського, саме Галицько-Волинське князівство було безпосереднім спадкоємцем політичних та культурних традицій Києва. М. Грушевський пише, що ця держава “протягнула.. іще ціле століття по упадку Києва в повній силі традиції великодержавної політики, й життя, князівсько-дружинного режиму, суспільно-політичних форм і культури, вироблених Київською державою” [9. – Т. 3. – С. 1]. Одночасно вчений не міг не відзначити того факту, що Галицько-Волинське князівство поступово потрапляло в орбіту політичних інтересів сусідніх держав – Литви і Польщі. Процес тривалий і складний, він мав, однак, досить добре визначену тенденцію, яка в основному концентрувалася на кардинальних змінах у політичному становищі та внутрішніх відносинах цього державного об'єднання [9. – Т. 1. – С. XXXIX].

Натомість учень видатного історика – С. Томашівський називав це князівство першою безпосередньо українською державою і вважав, що саме з Галицько-Волинської держави слід вести відлік історії української держави, оскільки до складу цього утворення входили лише етнічні українські землі. У час свого розквіту (XIII століття) Галицько-Волинська Русь охоплювала 90 відсотків населення, що проживало тоді в межах нинішніх кордонів України.

Державне утворення Військо Запорозьке постало в ході Національної революції середини XVII століття. Варто враховувати характер цієї держави, зумовлений військовими діями, часто умовними територіальними межами, особливостями формування адміністрації тощо. На думку вітчизняних істориків О. Апанович, О. Гуржія, В. Смоля, В. Степанкова, Р. Іванченко та інших, українська державність з яскраво вираженими етнічними рисами в середині XVII століття існувала вже у завершеному вигляді.

Державні одиниці періоду Національно-визвольних змагань 1917–1921 років були представлені Українською Народною Республікою періоду Української Центральної Ради; Українською Державою періоду Гетьманату Павла Скоропадського; Українською Народною Республікою часів Директорії; Західноукраїнською Народною Республікою. Окрім національних державних утворень у цей період тричі встановлювалася радянська (більшовицька) влада в Україні. Мусимо констатувати, що спроба реалізувати в цей час на практиці М. Грушевським і його соратниками повноцінний український державницький проєкт завершилася невдачею.

Пролонговуючи державотворчі процеси, виокремимо ще один етап: Україна в складі Союзу радянських соціалістичних республік мала державність у вигляді Української соціалістичної радянської республіки – Української радянської соціалістичної республіки (грудень 1922–1991 роки).

Згідно з Конституцією, затвердженою в березні 1919 року, УСРР була “незалежною і суверенною державою”, мала власні органи державної влади, столицю (з 1919 до 1934 року – Харків), бюджет, державний гімн, герб, прапор. Та фактично всі ці ознаки державності виявилися суто декларативними. Конституційні акти 1937 та 1978 років суттєво стану справ не змінювали.

Оскільки наша наукова розвідка окреслюється насамперед у площині конструювання та аналіз етапів державотворення крізь призму інтерпретації минулого, зокрема на основі рефлексії поглядів М. Грушевського, остільки варто розглянути низку актуальних проблем державотворення (у соціальній, політичній, економічній, духовній сферах) з огляду на комплекс “структурних тисків”. Це твердження ми обґрунтовуємо на основі концепції професора Карлстонського університету в Оттаві Леслі А. Пала. Згідно з його твердженням, кожна країна перебуває під впливом глибоких структурних умов, закріплених в історії, політиці та економіці, тобто “існує певний структурний тиск, яким не можна нехтувати” [6]. Йдеться про структурний тиск, породжений “розірваністю” державотворчого процесу і нетривалістю державницького існування. Нескладні математичні підрахунки дають підстави стверджувати, що Україна перебувала більше в умовах бездержавного існування, ніж у полі стабільного процесу державотворення. У силу цього українська державність в період короткочасного її формування може розглядатися швидше як екстремальний історичний досвід. Процес державотворення не був стабільним, пролонгованим чи довершеним. Як зауважив ректор Українського вільного університету в Мюнхені І. Мірчук, “Про власне державне життя годі навіть говорити, ми його втратили в ранній молодості і по нинішній день [стаття написана в 1925 році – А. К., С. Т.] не були в цім щасливім положенні” [8]. Тож говорити про “відродження” державності, говорячи про доконаність цієї стратегії, можна лише в контексті ідеї державотворення. Такий підхід порушує усталену тезу про пролонгованість процесу державотворення та перманентне прагнення нації до втілення цієї ідеї.

Інший структурний тиск породжений відсутністю сформованої власної еліти (передусім політичної), що, в свою чергу, обумовлене тривалим бездержавним існуванням українства.

Ще один вимір структурного тиску вбачається у відсутності взаємодії світської і церковної влади (практично з часів Русі). Суттєво коригують таку ситуацію складні процеси в релігійно-церковній сфері.

Для вирішення проблем державотворчого порядку надзвичайно важливим чинником є культура, оскільки вона є важливою формою, що містить етичні, політичні й соціальні цінності і, таким чином, допомагає зрозуміти причини певних процесів у побудові держави. При цьому цікавим видається твердження

професора економіки Університету Північної Кароліни Стівена Роузфілда про те, що кожна культура має “вітринні” і “тіньові аспекти” [13]. З огляду на історичний розвиток українська політична культура сформувалася як “мінімалістська”.

Крім названих, існує ряд інших обумовлених історично проблем. Можна погодитися з Леслі А. Палом: “Мистецтво вироблення політики частково зводиться до вміння визначити ці особливості і в разі потреби перевизначити для того, щоб вони мали зміст у конкретних обставинах” [9].

Проголошення незалежної України 24 серпня 1991 року поклато початок сучасному періоду державотворення, який 2016 року відзначив свій перший 25-річний ювілей. Аналіз характеру процесів державотворення в Україні у певному сенсі дозволяє констатувати унікальність, а не універсальність історично – обумовлених етапів державності. З огляду на це, по-перше, варто уникнути пастки запозичення досвіду якогось із етапів чи сліпого моделювання, без урахування специфіки процесів сьогодення. Окрім того, у рамках еволюції сучасного періоду державотворчих процесів в Україні їх своєрідним маркером виступають революційні злами – Помаранчева революція і революція Гідності. Ще одним маркером, який поєднує сучасний етап державотворення з державотворчою добою М. Грушевського, коли проект суверенної Української держави так і не вдалося втілити в життя, виступає боротьба нашої держави і суспільства проти зовнішнього агресора – Росії, анексіоністська загарбницька політика якої стала серйозною загрозою і викликом для реалізації української державницької стратегії на сучасному етапі.

У цій ситуації нам, як мінімум, необхідно прагнути до консолідації всього українського суспільства; закласти фундаментальні засади незворотного цивілізованого, демократичного, соціально справедливого, орієнтованого на сучасні передові показники західних держав розвитку України. Звідси, і це один із важливих уроків наших двох з половиною десятиліть незалежності, важливо чітко усвідомлювати, що “український шлях” до об’єднаної Європи буде непростим. Україна з точки зору інтеграційних процесів на континенті перебуває тільки на шляху “повернення до Європи”. Насамперед, від внутрішньополітичної ситуації в Україні та реальних результатів реформ в економічній, політичній, соціальній і правовій сферах життя, а також від місця держави в динаміці позитивних трансформаційних процесів у Центрально-Східній Європі залежатиме швидкість нашого поступу до повноцінного залучення до тієї “цивілізаційної цілісності”, якою є Європа не в географічному вимірі, а з точки зору розвитку сучасних інтеграційних процесів на континенті.

На рубежі 80–90-х років ХХ століття Україна отримала від історії ще один унікальний шанс для реалізації власної державницької стратегії. Ми його не втратили, але й не зуміли до кінця успішно використати. Треба чітко усвідомлювати, що насамперед від взаємодії та консолідації різних гілок влади, влади і суспільства, всього строкатого суспільного спектру залежить успіх українського державницького проекту.

Список використаних джерел

1. *Алексієвець М. М.* Роль М. Грушевського у піднесенні національної самосвідомості українського народу (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.) / М. М. Алексієвець, Л. М. Алексієвець, О. П. Трум. – Тернопіль: Літопис, 2002. – 104 с.
2. *Білокін С.* Михайло Грушевський / Сергій Білокін // Літ. Україна. – 1988. – 21 липня. – С. 7.
3. *Брайчевський М. Ю.* Конспект історії України / М. Ю. Брайчевський. – К., 1993;
4. *Брайчевський М. Ю.* Походження Русі / М. Ю. Брайчевський. – К.: Наук. думка, 1968.
5. *Ващенко В. В.* Від самопрезентації до методології: психобіоісторіографічний вимір простору історіописання М. Грушевського / Дніпропетровський національний ун-т / І. І. Колесник (заг. ред.). – Дніпропетровськ: ДНУ, 2007. – 324 с.
6. *Винар Л.* Грушевськознавство: Генеза й історичний розвиток / Любомир Винар; Українське історичне товариство; Фондація

ім. О. Ольжича. – К., 1998. – 216 с. 7. Від редакційної колегії // Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін.. – К.: Наук. думка, 1991. – (Пам'ятки іст. думки України). – Т. 1. – 1991. – 736 с. – С. V–VII). 8. *Гирич І.* До проблеми народництва та державництва у зв'язку з постаттю М. Грушевського / Ігор Гирич // Держави, суспільства, культури. Схід і Захід. Збірник на пошану Ярослава Пеленського. – Нью-Йорк, 2004. – С. 387–398. 9. *Грушевський М. С.* Історія України-Руси: в 11 томах, 12 книгах. / Редколегія: П. С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1991–1998. – (Пам'ятки історичної думки України). 10. *Грушевський М. С.* На порозі нової України: ст. та джерельні матеріяли / М. С. Грушевський. – Нью Йорк – Львів – Київ – Торонто – Мюнхен: [б. в.], 1992. – 278 с.; 11. *Дашкевич Я.* Постаті: нариси про діячів історії, політики, культури / Я. Дашкевич. – Львів: Літ. агенція “Піраміда”, 2007. – 807 с. 12. *Копиленко О. Л.* Українська ідея М. Грушевського: історія і сучасність / О. Л. Копиленко. – К.: Либідь, 1991. – 184 с. 13. *Мірчук І. Г.* С. Сковорода (Замітки до історії української культури) / І. Г. Мірчук // Хроніка-2000. Український культурологічний альманах. – К., 2000. – Вип. 39–40: Україна: філософський спадок століть. 14. *Пал Леслі А.* Аналіз державної політики / А. Пал Леслі; пер. з англ. Іван Дзюб. – К.: Основи, 1999. – С. 180. 15. *Пиріг Р.* Михайло Грушевський: суспільне сприйняття історичної постагі / Руслан Пиріг // Міжнародна наукова конференція до 150-ліття М. С. Грушевського: тези доповідей (17 вересня 2016 р., м. Острого). – Острого: Вид-во Нац. ун-ту “Острозька академія”, 2016. – С. 15–16. 16. *Плохій С.* Великий переділ: незвичайна історія Михайла Грушевського / С. Плохій. – К.: Критика, 2011. – 599 с. 17. *Про відзначення 150-річчя від дня народження Михайла Грушевського:* Указ Президента України від 9 лютого 2015 р. № 35 // Урядовий кур'єр. – 2015. – 11 лютого (№ 25). – С. 4. 18. *Роузфілд С.* Порівнюємо економічні системи. Культура, багатство та влада в ХХІ столітті / С. Роузфілд; пер. з англ. – К.: “К.І.С.”, 2005. 19. *Смолій В. А.* Видатний історик України / В. А. Смолій, П. С. Сохань // Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін.. – К.: Наук. думка, 1991. – (Пам'ятки іст. думки України). – Т. 1. – 1991. – С. XXV. – С. XXXIX. 20. *Тельвак В.* Методологічні основи історичних поглядів М. С. Грушевського (кінець ХІХ – початок ХХ століття) / В. Тельвак // Київська старовина. – 2002. – № 2. – С. 3–28. 21. *Шаповал Ю.* Михайло Грушевський / Ю. Шаповал, І. Верба. – К.: Вид. дім “Альтернативи”, 2005. – 352 с. 22. *Шевчук В. П.* Історія української державності: Курс лекцій: Навчальний посібник / В. П. Шевчук, М. Г. Тараненко. – К.: Либідь, 1999. 23. *Шилов Ю. О.* Джерела витоків української етнокультури ХІХ тис до н.е. – II тис. н. е. / Ю. О. Шилов. – К., 2002. 24. *Шилов Ю.* Праслов'янська Аратта / Ю. Шилов. – К.: Аратта, 2003. – 93 с.; 25. *Шилов Ю.* Пути Ариев: Роман, документи, хроніка / Ю. Шилов. – К.: Поліграфкнига, 1996.

Алла Киридон, Сергей Троян

АКТУАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ М. С. ГРУШЕВСЬКОГО В РЕПРЕЗЕНТАЦІИ ЕТАПОВ УКРАЇНСЬКОЇ ГОСУДАРСТВЕННОСТІ

Академик ВУАН Михаил Грушевский в своих трудах сконструировал концепцию украинского государства. При этом он рассматривает пролонгированность процесса. Анализ исторического наследия известного украинского историка позволил выделить и охарактеризовать основные этапы украинского государства в контексте кросс-исторического исследования.

Ключевые слова: М. Грушевский, концепция, Украина, государство, этапы, государственность.

Alla Kyrydon, Serhij Trojan

THE ACTUALIZATION OF THE CONCEPT OF M. HRUSHEVSKYI IN THE REPRESENTATION OF THE STAGES OF UKRAINIAN STATEHOOD

Academician of the Ukrainian Academy of Sciences M. Hrushevskiy in his writings proposed and developed the concept of Ukrainian statehood. He is considering the continuity of of the process. Analysis of the historical heritage of famous Ukrainian historian allowed distinguishing and characterizing the main stages of Ukrainian statehood in the context of cross-historical research.

Key words: M. Hrushevskiy, concept, Ukraine, the state, stages, statehood.

СТУДІЇ

УДК 378:305 (075.8)

Володимир Кравець

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СЕКСУАЛЬНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ШКОЛЯРІВ В КРАЇНАХ ЄВРОСОЮЗУ ТА В УКРАЇНІ

У статті актуалізуються проблеми сексуальної соціалізації школярів в Україні, аналізуються основні тенденції розвитку сексуальної педагогіки. Порівнюючи досвід низки європейських країн та України в питаннях організації сексуальної просвіти та статевого виховання, співставляючи ліберальні та консервативні програми сексуальної соціалізації, виділяючи в них позитивні та неприйнятні сторони, акцентується увага на створенні вітчизняної суспільної системи сексуальної соціалізації учнівської молоді.

Ключові слова: сексуальність, сексуальна революція, гомосексуальність, сексуальне здоров'я, сексуальна соціалізація.

Євросоюз вступає в епоху єдиних соціальних стандартів, і сексуальна соціалізація на початку ХХІ століття має місце в усіх країнах. Тим більше вона має мати місце в усіх країнах, що підписали "Європейську соціальну хартію". Все це різко контрастує з фактичним тупцюванням на місці освітніх проєктів вітчизняних чиновників і депутатів. В Україні сексуальна соціалізація досьгодні має декларативний характер, коли з офіційних трибун лунають слова про необхідність такого виховання, реально ж проблема віддана на відкуп аматорам і ентузіастам (без економічних і фінансових субсидій, без організаційної і матеріальної допомоги тощо). Політичні реформи, економічні катаклізми, руйнування старих соціальних структур і народження нових трансформують людську психіку, викликаючи різноманітні ідейно-психологічні мутації. Це не може не позначитися на сімейному та сексуальному житті суспільства, в якому при всій різноманітності стилів і сценаріїв стосунків між статями на різних вікових, майнових та освітніх "поверхах" є деякі загальні тенденції, особливо відчутні у молодіжному середовищі з його власною субкультурою.

Порівняльно-історичний аналіз сексуальної поведінки, установок і цінностей різних країн за останні півстоліття показує різке зменшення поведінкових і мотиваційних відмінностей між чоловіками і жінками у віці сексуального дебюту, кількості сексуальних партнерів, прояві сексуальної ініціативи, ставленні до еротики тощо. Однак тенденція до вирівнювання гендерних відмінностей у сфері сексуальних цінностей і поведінки в Україні виражена значно слабше, ніж на Заході.

У зв'язку з вищевикладеним актуальним стає вивчення зарубіжного досвіду сексуальної соціалізації школярів, оскільки процеси, з якими ми зустрілися останнім часом, мають глобальний характер, але в західних країнах вони проявились значно раніше і тому краще вивчені, що дає змогу говорити не лише про причини відповідних явищ, але й про можливі довготривалі наслідки. Варто відзначити, що тим, хто ненавидить все американське, зовсім немає сенсу

рівнятися власне на все заокеанське. Чимало висновків українських педагогів базується на результатах європейських досліджень, так як традиційна вітчизняна культура і ментальність за низкою параметрів історично ближчі до європейських, ніж до американських взірців.

Оцінюючи історію сексуальної соціалізації в Західній Європі, можна виділити в ній декілька великих періодів. Для першого періоду (кінець XIX століття до середини 1920-х років) характерні суперечки про цілі і зміст сексуальної просвіти, перші досліди її запровадження. Підсумком численних дискусій стала заборона в низці європейських країн (Франція, Італія, Іспанія, Німеччина) на початку 1920 років уроків сексуальної просвіти в стінах освітніх установ.

Другий період (кінець 1920-х років – 1940-ві роки) в історії західноєвропейської сексуальної просвіти стартує з виходом у світ відомого посібника для подружжя нідерландського лікаря-акушера Т. Х. ван де Вельде, який на думку М. Фуко, став першим європейським посібником, котрий можна поставити в один ряд з еротологією Сходу. В цей час сексуальна соціалізація стає справою громадських організацій, які використовували потребу молоді в інформації з питань збереження репродуктивного та сексуального здоров'я для своїх політичних цілей. М. Хіршфельд створив “Всесвітню лігу сексуальних реформ”, що об'єднувала в своїх рядах дослідників статевих проблем і прихильників сексуальних реформ у всьому світі. Робота Ліги, окрім планомірної сексуальної просвіти, була спрямована на попередження проституції та венеричних захворювань, захист політичних, економічних та сексуальних прав жінок.

Однак в цілому офіційна західноєвропейська сексуальна педагогіка в той період була консервативною. Визнаючи проблему дитячої і підліткової сексуальності і звертаючи увагу на необхідність її вирішення, вона не мала для цього якихось ефективних засобів. В цьому відношенні показовою є позиція М. Дебеса, висловлена ним в посібнику з психології підліткового віку, перше видання якого вийшло в 1949 році. За мету статевого виховання автор висував досягнення згоди між “нетерпінням тіла” і моральною, соціальною та економічною необхідністю статевого утримання. В якості дійового засобу статевого виховання він вказував на необхідність наповнення вільного часу школярів соціально-корисною діяльністю, яка, на його думку, дасть змогу відхилити сексуальні імпульси, що народжуються, і спрямувати їх у сферу духу, спорту, мистецтва і соціального служіння. Однак М. Дебес визнавав, що досягти успіху на ниві статевого виховання можна, тільки якщо не затягувати надто сексуальну регуляцію, тобто одружуватися у молодому віці [1].

Під час третього періоду (1950-ті – 1970-ті роки), який пов'язаний з наслідками першої сексуальної революції, проблеми сексуальної педагогіки отримала актуалізацію в багатьох країнах Західної Європи. Тоді в одних країнах (Німеччина, Бельгія, Франція) знімається заборона на сексуальну просвіту в стінах загальноосвітньої школи, а в інших (Швеція, Нідерланди, Данія) вона вводиться як обов'язковий предмет.

Четвертий період починається другою сексуальною революцією 60–70-х років XX століття і триває досьогодні. Європейська молодь була переконана в тому, що її свобода сильно обмежена суспільними нормами. І вона кинула виклик системі, проголосивши “еру вільного кохання”, поклавши початок новій сексуальній революції. Сутність концепції сексуальної революції, за Вільгельмом Райхом, коротко можна виразити так: звільнити сексуальні стосунки в суспільстві від соціального придушення, зумовленого проникненням у цю сферу економічних інтересів. Сексуальна революція – процес і результат докорінних змін у сексуальному житті суспільства, що характеризуються суттєвими перетвореннями сексуальних цінностей, орієнтацій, норм, санкцій і сексуальних

стосунків, котрі нівелюють суспільні моральні норми про заборону сексу поза шлюбом, цнотливість та інші [2].

Сексуальній революції сприяли також наступні фактори: доступність протизаплідних засобів, протест молоді, загальні процеси індивідуалізації суспільного життя, боротьба жінок за свої права і більша відкритість в суспільстві як при обговоренні сексу, так і в його проявах. Сьогодні до певної міри відбулось її уповільнення, викликане небезпекою зараження інфекціями, що передаються статевим шляхом, особливо СНІД, разом зі зростаючою тенденцією до консерватизму. Розширились межі мовної пристойності, а це дало змогу людям обговорювати сексуальні теми, розв'язуючи сексуальні проблеми. Великі зміни торкнулись одягу (особливо жіночого), він став більш відкритою формою сексуального виразу. З'явився стиль “унісекс” спільного одягу для чоловіків і жінок. Це певною мірою позначилось і на зачісках.

Серед позитивних тенденцій сексуальної революції можна відзначити наступні: прорив інформаційної блокади; інтенсифікація наукових досліджень у сфері статі і сексуальності; широта суспільних дискурсів; доступність протизаплідних та інтимних засобів і уміння населення ними користуватись; масова сексуальна просвіта; розкріпачення особистості. Під впливом сексуальної революції сексуальна педагогіка заявила про себе на повний голос у більшості європейських країн. Переконавшись у безплідності заборон і неефективності сімейної сексуальної соціалізації, більшість західних країн наприкінці ХХ ст. пішли шляхом створення суспільних систем сексуальної соціалізації дітей і підлітків. Сьогодні тут акцент робиться не на заборонах, а на переконуванні, просвіті і вихованні. Виявилось, що сексуальна просвіта і статеве виховання не прискорюють сексуального дебюту учнів: безпосередня соціалізація або віддаляє початок статевого життя, або робить його впорядкованішим. Сексуально активні школярі, які пройшли відповідний курс, менше ризикують, ніж їх менш освічені однолітки.

Однією з найблагополучніших західних країн в питаннях сексуального здоров'я молоді (небажані вагітності і пологи, аборти, використання контрацепції, захворювання, що передаються статевим шляхом та інші показники) є Нідерланди. Вчені пов'язують це, передовсім, з ефективною системою сексуальної просвіти. Підлітка вважають не пасивним об'єктом, а суб'єктом виховання. Типова риса нідерландської моделі полягає в тому, що молоді не кажуть, як і що треба робити, а швидше, заохочують індивіда наперед обдумувати, чого він/вона хоче, і розвивати необхідні навички спілкування та збереження особистих меж. В центрі уваги стоять міжособистісні стосунки. На уроках сексуальної освіти в Нідерландах детально, доступною мовою висвітлюються всі питання, пов'язані з біологією статевого дозрівання, причому дівчаткам повідомляють також інформацію про хлопчиків і навпаки. Окрім біології, підлітків вчать тому, як обговорювати один з одним інтимні питання, що їх хвилюють, і приймати зважені та узгоджені рішення. Одна з наскрізних тем нідерландської моделі – безпечний секс, що передбачає знання контрацепції і способів запобігання захворювань, які передаються статевим шляхом. Головні установки в цій сфері: “Планування народжуваності – кращий захист від вагітності”, “Таблетка не захистить тебе від ЗПСШ” і “Презерватив – кращий захист від ЗПСШ”. Провідний мотив цієї установки – відповідальність, причому ця вимога адресована як дівчатам, так і юнакам.

Цікавим, на нашу думку, є досвід Франції. Не дивлячись на традиційно високу еротичність французької культури, зі шкільною сексуальною просвітою Франція сильно спізнилася, від розмов до справи перейшли лише під впливом епідемії ВІЛ. Сучасна модель шкільного супроводу сексуальної соціалізації дітей і підлітків була запроваджена у Франції в 1996–1998 роках. Сьогодні в країні

існують якісні програми і навчальні посібники, котрі розглядають сексуальність як аспект соціального, культурного та емоційного життя особистості, що розвивається. Цей підхід несумісний з медикалізацією сексуальності.

В програмах з'явилося нове поняття – “виховання сексуальності”, що означає забезпечення учням можливості взяти і зрозуміти як різні сторони сексуальності взагалі, так і їх власну сексуальність. Важливою особливістю шкільного сексологічного курсу є його однозначна орієнтація на сімейний спосіб життя. Програми передбачають і зустрічі з батьками, і спільні уроки батьків та дітей. Цим шкільна сексологія досягає ще однієї важливої цілі – сприяє зростанню взаєморозуміння між поколіннями.

Сексуальне інформування і виховання сексуальності розповсюджується як в молодшій, так і в старшій школі (ліцей, колеж) у вигляді як мінімум трьох щорічних курсів. В початковій школі вони здійснюються вчителем в рамках загальних шкільних предметів, а в колежах і ліцеях – запрошеними фахівцями. В матеріалах для підлітків завжди присутнє почуття гумору. “Путівник чоловічим тілом” повністю складається зі смішних картинок типу коміксів, з такими ж смішними підписами, але при цьому відповідає на актуальні питання, що хвилюють підлітка. На іншому кінці брошури про і для дівчат. Хлопчики і дівчатка можуть багато-що взяти один про одного без підглядання в роздягальнях.

Важливим засобом з виховання сексуальності став інтернет. У Франції він загальнодоступний. При підтримці держави існує декілька спеціальних каналів для підлітків і молоді, де можна безкоштовно і анонімно отримати відповіді на будь-які питання. Існує також декілька гарячих телефонних ліній. Для сексуальної просвіти широко використовуються телевізійні і радіопрограми, а також молодіжні гляцеві журнали. Французька держава фінансує і контролює створення якісних просвітницьких теле- і радіопрограм для молоді і оплачує їх показ. Замість того, щоб готувати вчителів зі статевого питання, а потім мучитися з розподілом їхнього педагогічного навантаження, держава вдалася до допомоги неурядових організацій, рекомендувавши колежам і ліцеям запрошувати для цих занять професійно підготовлених фахівців з французького руху планування сім'ї та Регіонального центру інформації і профілактики СНІДу.

Сексуальне виховання у Фінляндії вмонтоване в систему “освіти для здоров'я” і є обов'язковим. З 1987 року міністерство соціальних справ і охорони здоров'я Фінляндії щорічно видає журнал зі сексуальної освіти, який безкоштовно розсилається всім 16-річним, а з 2000 року – 15-літнім школярам. Для оцінки якості викладання цього предмету в країні проведені два національних опитування: в 1996 і 2000 роках були опитані учителі, а в 2000 і 2006 роках – школярі. Починається сексуальна освіта рано, з дитячого садку і перших шести класів школи (діти від 7 до 12 років). Кожна школа має свою власну програму. Курс дає знання не лише основ здоров'я, але й про фізичний, психічний та соціальний розвиток підлітків, допомагаючи школярам краще розуміти комунікацію, людські взаємини, проявляти відповідальність і турботу один про одного. В більшості фінських шкіл уроки проводяться для хлопчиків і дівчаток спільно, доповнюються переглядом відео і груповими дискусіями. Фінські учителі переконані, що їх вихованці можуть мати самостійні сексуальні судження і здатні приймати на їх основі відповідальні рішення. Найважливіша відмінність фінських учителів від їх американських і багатьох європейських колег – відсутність особливої турботи про сексуальне утримання. В майбутньому планується, що викладачі цього курсу будуть отримувати спеціальну університетську освіту.

У Німеччині сексуальною соціалізацією молоді керує федеральний центр медичної просвіти. Її основні принципи:

- сексуальна соціалізація може бути успішною, тільки якщо сексуальність розглядається і обговорюється відкрито, як позитивна, інтегративна частина здоров'я;

- сексуальна просвіта і статеве виховання потребує доказових методів і засобів;

- цілі сексуальної просвіти – інформація щодо біологічних та емоційних факторів сексуальності, про правильне використання контрацепції, планування сім'ї, профілактику ЗПСШ тощо.

Закони в Німеччині такі, що не можна відмовитися від навчання в школі і уроків сексуальної просвіти зокрема. За їх невідвідування дитиною батькам можуть написати штраф, а потім можуть і цілком реально посадити за решітку.

Останнім часом до сексуальної просвіти все частіше долучаються батьки. Принаймні підлітки можуть обговорювати з батьками питання, що їх хвилюють. До речі, дівчата значно частіше звертаються з питаннями до батьків, ніж хлопці. Батьки відчувають, що їм важче говорити зі синами, ніж з дочками. Найскладніші питання стосуються сексуальних практик і мастурбації. Особлива увага приділяється формуванню контрацептивної культури молоді. Німецькі фахівці вважають, що підліткова контрацепція повинна відповідати наступним вимогам: висока ефективність; безпечність для здоров'я; зручність у застосуванні; доступність для придбання.

Вивчивши досвід сексуальної соціалізації школярів у країні, психологи Німеччини дійшли наступних висновків:

- сексуальна просвіта в школах торкається лише проблем чоловічої сексуальності, жіночі проблеми замовчуються;

- навіюється думка, що жінки не наділені своєю, незалежною від чоловіків, сексуальністю;

- проглядається неувага до жіночих потреб і здібностей;

- опис будови жіночого тіла страждає в основному відстороненістю і неприязню, в той час як чоловіче тіло зображається детально і емоційно;

- анатомічні особливості жіночих статевих і репродуктивних органів недостатньо згадуються;

- створюється враження, що нове життя – заслуга лише чоловіка, в той час як про жіночий вклад часто навіть не згадується;

- не говориться про соціально-культурний аспект сексуальності, про зв'язок сексуальності з вихованням [3].

Ініціаторами руху за сексуальну просвіту в Швеції стали лікарі і політики. З 1930-х років функціонує Шведська асоціація сексуальної освіти (RFSU), яка виступає за впровадження курсу шкільної статевої просвіти в усіх школах, починаючи з першого класу (для 7-річних дітей). З початку 1970-х років всі шведські школярі отримують сексуальну освіту як обов'язковий предмет. Така унікальна ситуація склалась в Швеції з багатьох причин: наявність часу і ресурсів, довгі роки без воєн та інших катаклізмів, відсутність важкого гніту релігійної догми – все це дало змогу шведській владі розглядати сексуальну соціалізацію як необхідність і невід'ємну частину програми соціальної політики. Саме це робить шведську сексуальну статистику цілком благополучною: кількість підлітків, що стали матерями, незначна; у порівнянні з іншими європейськими країнами невелика і кількість абортів серед молоді; народжуваність в країні нижча, ніж потрібно для покриття смертності, але вища, ніж в Україні.

У Швеції для сексуальної просвіти дітей в школі не вимагається дозволу батьків. Основний принцип сексуальної просвіти – повна відкритість щодо фактів. Природа і форми сексуальної активності обговорюються відкрито, без святенницьких евфемізмів. Шведські педагоги переконані, що знання не

приносять шкоди, а навпаки, приносять користь. Сексуальність визнається такою, що має самостійну цінність, а не лише у зв'язку зі шлюбом і дітонародженням. Просвіта (не пропаганда) будується на основі принципів безпечного і відповідального сексу.

Не все в практиці сексуальної соціалізації зарубіжних країн треба вітати і тим більше переймати. Особливо насторожує прагнення окремих з них пропагувати гомосексуальну тематику. У Великій Британії новим навчальним планом передбачалося з 2014 року ввести гомосексуальні теми в усі предмети шкільної програми: “Програма буде включати посилення на гомосексуалізм і транссексуалів в межах уроків з математики, дизайну і технологій, мов, географії та природознавства”. Йдеться про зображення і про те, щоб продемонструвати дітям ідею, що в світі існують і інші типи людей. Софізм цього останнього зауваження не може не викликати шок у нормальної людини: демонструвати дітям подібні зображення та ідеї якраз і значить заохочувати гомосексуалізм, а привчати дітей до подібного нового погляду на світ – значить чи формувати його адептів, чи знищувати і душити з пелюшок будь-яку антигомосексуальну думку і позицію!

У німецькій соціальній педагогіці ввели поняття третьої нетрадиційної статі, яку називають “невизначеною”, маючи на увазі можливість вибирати стать за бажанням до настання 18 років. В сутності, пропонується спробувати і вирішити, ким дітям краще в майбутньому стати – чоловіком чи жінкою. В окремих дитсадках Швеції використовуються ляльки без ознак статі. В литовській системі електронних щоденників ТАМО замість вказування матері й батька ввели позначення “батьки I і II”. Варто згадати, що ще в 2010 році Рада Європи запропонувала виключити слова “матір” і “батько” з офіційних документів, розцінивши їх як прояв сексизму. Щоправда, це рішення Ради Європи, що стосувалося в тому числі бланків і формулярів, носило рекомендаційний характер. Проте батьки школярів невдоволені намаганням ввести такі нововведення. Один з членів батьківського комітету висловив припущення, що подібні новації покликані поступово змінювати погляд громадськості на традиційну сім'ю. “В нашому розумінні нормальний шлюб – це шлюб чоловіка і жінки, в якому ростуть діти. Союз представників однієї статі для представників сексуальних меншин видається нормою, і це не варто засуджувати, однак питання, чи можуть люди нетрадиційної орієнтації нав'язувати суспільству своє розуміння”, – заявив він.

Основні цілі, котрі ставили перед собою творці шкільних курсів сексуальної соціалізації в багатьох країнах ЄС – зниження ризику ранньої вагітності і зараження венеричними захворюваннями (через ознайомлення з контрацепцією), тобто розгляд людської сексуальності поза контекстом сім'ї та шлюбу (що, на нашу думку не зовсім правильно).

Узагальнюючи сучасні програми сексуальної соціалізації, котрі реалізуються в багатьох країнах на державному рівні, варто відзначити, що вони розробляються зазвичай в руслі двох напрямків – консервативного і ліберального. В ліберальних програмах сексуальність розуміється як важлива життєва цінність. Щоб вона сприймалась так усіма, виховання повинно перешкоджати “обростанню” сексуальності почуттям вини і допомагати звільнитись від тривоги, яка, завдяки старим традиціям, часто забарвлює пов'язані зі статтю переживання. Молодь має право самостійно і незалежно формувати і формулювати прийнятні і бажані морально-сексуальні норми, а ті, хто проводить статеве виховання, не повинні нав'язувати молоді свою модель. Єдина обов'язкова і культивована норма – почуття відповідальності за характер і наслідки сексуальних стосунків.

Ці програми включають обговорення медичних і гігієнічних аспектів статево-ролевої поведінки, питання утримання від ранніх статевих контактів, збереження репродуктивного здоров'я. Вивчаються жіночі і чоловічі органи репродуктивності, причини захворювань, що передаються статевим шляхом, умови запобігання вагітності і захворюванням, що передаються статевим шляхом, формуються навички використання контрацепції і ліберального ставлення до сексуальної поведінки інших людей. При цьому завдання формування моральних стосунків між підлітками різної статі стає другорядним.

Консервативні програми присвячені формуванню моральних стосунків між статями, утриманню від ранніх статевих контактів як єдино правильному шляху вирішення проблеми. Знайомство дітей з фізичними ознаками і проявами статі вважається небажаним; це стосується оголення – навіть маленькі діти не повинні оголювати геніталії на людях. Знання про репродуктивні процеси і функції подаються дуже поступово й обережно: їх рекомендується пояснювати на прикладі рослин, а не тварин, з метою уникнення передчасних уявлень про біологічну природу відтворення людини.

Програми консервативного напрямку розраховані на формування моральних стосунків між юнаками і дівчатами та розглядають утримання від дошлюбного статевого спілкування як єдиний варіант її вирішення. При формуванні моральних стосунків між молодими людьми різної статі використовується не лише зміст навчального матеріалу і виховної роботи, а й організація такої життєвої діяльності, на основі якої утворюється система стосунків між ними як джерело нагромадження морального досвіду.

Щоправда, в деяких країнах Євросоюзу (наприклад, у Польщі) використовують програми, які польські вчені назвали стратегією і тактикою “золотої середини”. В цих програмах синтезовано кращі характеристики двох вищезгаданих. Сексуальна соціалізація не повинна і не може починатися з надання абсолютної сексуальної свободи – вона повинна створити чіткі моделі бажаних установок і поведінки і потурбуватися про їх повну й глибоку інтерналізацію молодими людьми. Моральна цінність партнерського союзу не залежить від його ставлення до закону і релігії: ні юридичний, ні церковний шлюб не гарантують можливої і в незареєстрованому шлюбі моральної поведінки. Допустима сексуальна активність визначається віком, зрілістю і потребами. Ранні сексуальні стосунки неприйнятні, оскільки вони можуть порушувати інтереси і благополуччя партнерів і дитини, що народилась у незрілому зв'язку [4].

Жодна з цих моделей не гірша і не краща іншої. Прийняття цих існуючих у суспільстві моделей регулюється індивідуальним ставленням до сексуальності і сексуальної соціалізації; між установками тієї чи іншої моделі і реальним процесом сексуальної соціалізації завжди існує певна відстань.

У цілому, можна виділити декілька стратегій сексуальної освіти в сучасній Європі:

- міждисциплінарний підхід, коли сексуальна освіта розподілена по декільком шкільним предметам (біологія, географія, філософія, релігія) в різних класах. Це не дуже розповсюджений випадок для Європи, прикладом може служити Франція чи Португалія;

- біологічний підхід, коли сексуальна просвіта здійснюється здебільшого на уроках біології, хоч її елементи можуть вивчатися на інших предметах. Наприклад, у Бельгії біологічні аспекти включені в програму з біології, а морально-етичні – в уроки релігії і філософії. В Нідерландах етичні питання сексуальності входять в програму зі суспільствознавства;

- психосоціальний підхід, коли в назву предмета входить слово “взаємини” (Кіпр, Норвегія). Школярі вітають такий підхід, однак він мало розповсюджений;

- ідеологічний підхід характерний для низки країн Східної Європи (Словаччина, Польща, Угорщина), де сексуальність розглядається в контексті підготовки молодих людей до вступу в шлюб, створення сім’ї та народження дітей [5, с. 180].

Якщо підвести підсумки позитивних сторін європейської системи сексуальної соціалізації, то можна відзначити наступне: дорослі поважають молодь і вірять, що вона може діяти відповідально; в основі сексуальної політики лежать наукові дані, а не інтереси політичних і релігійних груп; у боротьбі з труднощами і хворобами використовуються реальні заходи, включаючи широкий доступ до освіти, контрацепції тощо; в більшості країн Європи “сексуальна просвіта” стала шкільним курсом у 70-ті роки минулого століття; ЗМІ виступають не як противник, а як союзник держави, відповідні компанії ведуться з гумором, а не шляхом залякування і обману; завдяки національній службі охорони здоров’я молодь має доступ до безкоштовної чи недорогої контрацепції; сексуальна освіта не обов’язково є окремим предметом, вона може бути включена у всі шкільні предмети і проводиться на всіх етапах навчання; педагоги дають точну і повну інформацію на наявні у школярів питання; сім’ї відкрито і чесно обговорюють з підлітками проблеми сексуальності і підтримають педагогів і медиків у формуванні сексуальної культури; сексуальна мораль підкріплюється індивідуальною етикою, що включає цінності відповідальності, поваги, толерантності і рівності; європейські країни намагаються враховувати культурне різноманіття стосовно імігрантів, цінності яких можуть відрізнятися від культури більшості тощо.

Хоч загальний напрямок і головні тенденції розвитку вітчизняної сексуальної культури в другій половині ХХ ст. – ті ж, що і на Заході, між ними є суттєві відмінності. Вони полягають передовсім в хронологічних рамках розвитку і мірі усвідомлення суспільством змін, що відбуваються. По-перше, ці зміни відбувалися зі суттєвим відставанням в часі (десь років 10–15). По-друге, спостерігається суттєва відмінність в рівні рефлексивності змін, що відбуваються, у вітчизняній та західноєвропейській сексуальній революції спостерігається різне співвідношення поведінкових та ідеологічних, дискурсивних компонентів. В демократичних країнах Європи зрушенням у сексуальній поведінці передували зрушення в соціальних установах, які виражалися і обговорювалися публічно, так що “публічна ідеологія сексуальності змінилась раніше, ніж сексуальна практика”. В Україні на побутовому рівні ситуація аналогічна. Однак цензурні заборони (особливо раніше) і відсутність професійного дискурсу (сьогодні) перешкоджають усвідомленню цих зрушень, які через це видаються несподіваними і катастрофічними, а часом і насправді стають такими. По-третє, в Україні значно сильніше, ніж на Заході, зберігається подвійний стандарт сексуальних установок. Окрім цього, розрив поколінь в питаннях сексуальної культури у нас не тільки більший, ніж на Заході, але і чим він був там під час сексуальної революції 1960–1970-х років.

Є ще одна проблема невідповідності, котра виникає через культурні відмінності у вітчизняних підлітків у стосунках зі західними партнерами. Ця проблема в різному розумінні добровільності сексуальних стосунків, відповідальності за сексуальні відносини і постійності цих стосунків. Основою сексуальних стосунків на Заході, зазвичай, є два чинники: добровільність стосунків і активність обох партнерів. Ніхто не повинен виконувати роль “жертви” і ніхто не повинен домінувати в стосунках. Обидва партнери грають

активну роль і в обох партнерів не повинно бути сумнівів у добровільності з боку партнера.

Ще один момент – суперечливе співвідношення принципів сексуального лібералізму та гендерної рівності. У скандинавських країнах пік сексуальної терпимості був досягнутий у 1970-х роках, тепер деякі її прояви, такі як проституція і порнографія, піддаються критиці з точки зору гендерної рівності. В Україні лібералізація розпочалась пізніше, набрала форми комерціалізації сексу і часто поєднується з махровим сексизмом і традиціоналізмом, як тільки мова заходить про право жінок на сексуальне самовизначення. Зміни в сексуальній поведінці молоді, що супроводжуються значними соціальними вадами, захопили українське суспільство і державу зненацька.

Сексуальна революція в Україні, на відміну від західних країн, відбувалася в умовах медичної та сексуальної неосвіченості не тільки підлітків, а й дорослих, нерозвиненості служб планування сім'ї, відсутності підліткової гінекологічної служби, стала швидше революцією інформаційною, ніж за сутністю. Вона створила райдужний міф про секс, змодельовала нереальний ідеал загальної сексуальної задоволеності, проповідуючи ідею якогось чарівного сексуального раю. І, як завжди в таких випадках, породила масу невиправданих очікувань. Можна впевнено стверджувати, що саме сексуальна неосвіченість – основна відмінність вітчизняних підлітків від західних однолітків. Молоді люди швидко перейняли зарубіжну тенденцію до ранніх статевих зв'язків, але зовсім не задумалися про наслідки. Неуки, які в одній фразі рідної мови роблять по п'ять помилок і не можуть назвати населення країни, в якій живуть, не знають українських письменників і початку другої світової війни, проте тягнуться до сексуальних дій.

В Україні ставлення до сексуальної соціалізації було і залишається суперечливим. Якщо статеве виховання як аспект морального виховання визнавалось і заохочувалось ученими, то питання сексуальної просвіти було наповнене суперечностями. Так, В. Сухомлинський писав: “Нам, старшому поколінню, треба вчитися говорити з дітьми і юнацтвом про велике і прекрасне – кохання, шлюб, дітонародження..., неучтво ж у цій сфері повертається сльозами і горем дітей” [6, с. 185]. І тут же радить відповідати на питання про таємницю народження за допомогою казки про лелеку, вважаючи таку відповідь моральною, такою, що виховує цнотливість і захищає від “грубості і примітивізму” правдивої відповіді.

Організованою сексуальною соціалізацією українських підлітків не займається практично ніхто, бо вона начебто неминуче потягне за собою психічні і сексуальні відхилення. Сексуальна безграмотність провокує безвідповідальну і небезпечну сексуальну поведінку. Як висловився хтось з відомих, сексуальна поведінка підлітків відповідає XXI століттю, а їх сексуальна свідомість і знання залишаються на рівні середини XX століття. При цьому часто має місце спекуляція без відповідних посилянь на думку психіатрів і психологів, яким, начебто, давно відомо, що “ознайомлення зі сексуальною сферою гальмує пізнавальну активність дитини” [7]. Дехто зводить сексуальну освіту до суми гігієнічних знань. Інші вважають, що сексуальну освіту учнівська молодь повинна отримати шляхом самоосвіти – пошуком інформації та експериментуванням. Заперечуючи проти бесід дорослих з дитиною, А. Макаренко перекладав відповідальність на самих дітей: “Зовсім не треба боятися того, що дитина взнає про таємницю дітонародження від своїх товаришів і подруг...” [8, с. 403].

Як наслідок вищезазначеного, основними тенденціями розвитку масової сексуальної культури в Україні сьогодні є: вульгаризація, зведення складних любовно-еротичних почуттів і переживань до примітивної і стандартної

сексуальної техніки; комерціалізація, надприбутки секс-індустрії, що не має нічого спільного ні з етикою, ні з естетикою, ні з педагогікою; вестернізація (орієнтація на західний порноринок); гедонізація, коли сексуальна насолода визнається позитивною соціальною і культурною цінністю і включається не лише у побутову, але й у високу культуру; тимчасовість сексуального партнерства, яка похідна від високої соціальної мобільності, що створює ситуацію ненадійності та соціальної визначеності тощо.

Порівняльний аналіз сексуальної соціалізації школярів в країнах Європейського Союзу та в Україні красномовно засвідчив необхідність розвитку нового напрямку педагогічних досліджень – сексуальної педагогіки, предметом якої має стати формування сексуального досвіду та сексуальної культури людини і визначення на цій основі процесу її соціалізації як спеціально організованого педагогічного процесу, закономірностей та принципів організації сексуальної соціалізації підростаючого покоління.

Список використаних джерел

1. Дебесс М. Подросток / М. Дебесс. – 20-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – 127 с.
2. Райх В. Сексуальная революция. – М.: Фаир, 1997. – 462 с.
3. Клецина И. С. Гендерная социализация. – СПб.: Изд-во РПГУ им. А.И. Герцена, 1998. – 92 с.
4. Каган В. Е. Воспитателю о сексологии. / В. Е. Каган. – М.: Педагогика. 1991. – 256 с.
5. Статева соціалізація та підготовка учнівської молоді до сімейного життя у педагогіці та шкільній практиці зарубіжних країн. – Монографія / за редакцією В. Кравця. – Тернопіль: ТзОВ “Видавництво Астон”, 2009. – 206 с.
6. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. – К.: Рад.школа, 1978. – 263 с.
7. www.orthodoxy.ru/gb/pms.
8. Макаренко А. С. Твори в семи томах. – Т.4. – К.: Рад. школа, 1964.

Владимир Кравец

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СЕКСУАЛЬНОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ ШКОЛЬНИКОВ В СТРАНАХ ЕВРОСОЮЗА И В УКРАИНЕ

В статье актуализируются проблемы сексуальной социализации школьников в Украине, анализируются основные тенденции развития сексуальной педагогики. Сравнивая опыт ряда европейских стран и Украины в вопросах организации сексуального просвещения и полового воспитания, сопоставляя либеральные и консервативные программы сексуальной социализации, выделяя в них положительные и неприемлемые стороны, акцентируется внимание на создании отечественной общественной системы сексуальной социализации учащейся молодежи.

Ключевые слова: сексуальность, сексуальная революция, гомосексуальность, сексуальное здоровье, сексуальная социализация.

Volodymyr Kravets

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE PUPILS' SEXUAL SOCIALIZATION IN THE EUROPEAN UNION COUNTRIES AND IN UKRAINE

In the article the problems of pupils' sexual socialization in Ukraine are updated, the main tendencies of sexual pedagogics development are analyzed. Comparing the experience of a number of European countries and Ukraine in terms of organization of sexual education, comparing liberal and conservative programs of sexual socialization, pointing out positive and intolerable sides in them, a special attention is paid to creation of native social system of school youth sexual socialization.

Key words: sexuality, sexual revolution, homosexuality, sexual health, sexual socialization.

УДК 94(=161.2)(038)

Сергій Троян, Алла Киридон

“ВІЙНИ ПАМ’ЯТЕЙ” У ВИМІРІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ

У гуманітарному сенсі, “інформаційна війна” виступає активним методом трансформації інформаційного простору. Йдеться про певну систему (концепцію) навіязування моделі світогляду, покликану забезпечити бажані типи поведінки; про атаку на структури, що породжують інформацію – процеси мислення. У цьому сенсі одним із сучасних різновидів інформаційної війни виступають “війни пам’ятей”. Ареною прояву подібних конфліктів можуть бути різні сфери суспільного життя. Яскравим прикладом дослідження “війн пам’ятей” став проект Олександра Еткінда під назвою “Війна пам’яті. Культурна динаміка в Росії, Польщі й Україні”.

Ключові слова: інформаційна війна, “війни пам’ятей”, політика пам’яті.

Поліваріативний характер інформаційного протиборства в сучасному світі став характерною рисою протистояння між різними державами чи суспільствами. Яскравим його вираженням виступає інформаційна війна – це комплексна дія (сукупність інформаційних операцій) на систему державного і військового управління сторони супротивника, її військово-політичне керівництво, яка вже у мирний час призводила б до ухвалення сприятливих для сторони-ініціатора інформаційної дії рішень, а в ході конфлікту повністю паралізувало б функціонування інфраструктури управління супротивника.

Попередником терміну “інформаційна війна” був інший – психологічна війна. Вперше термін “психологічна війна” в 1920 р. застосував британський історик Дж. Фуллер, який аналізував події Першої світової війни. Саме цей термін через двадцять років офіційно взяли на озброєння американці. Відповідний англійський варіант цього поняття – політична війна. Пізніше з’явився термін “психологічні операції”: уперше його в документі застосував капітан (потім контр-адмірал) Е. Захаріас. Саме цей термін почали з 1957 р. використовувати в американських офіційних документах, адже він дав змогу застосувати відповідний інструментарій в ситуації відсутності широкомасштабних військових операцій. Тобто цей інструментарій можна вживати не лише до ворогів, а й до нейтральних країн чи навіть союзників. Освіта в цій сфері в США почалася зі Школи спеціальних операцій повітряних сил, де в 1967 р. був запроваджений відповідний курс. Але вже в 1968 р. у зв’язку з відсутністю додаткового фінансування його було закрито. З 1974 р. у тій самій школі знову почалося навчання офіцерів стратегії і тактиці психологічних операцій, її планування і проведення.

Що стосується терміну “інформаційна війна”, то він з’явився ще в середині 80-х років ХХ ст., коли, після закінчення чергової фази ескаляції “холодної війни”, перед Збройними силами США постали нові завдання. Він став активно згадуватися в пресі після проведення операції “Буря в пустелі” у 1991 р., де нові

інформаційні технології вперше застосовувалися як засіб ведення бойових дій. Офіційно ж цей термін уперше використано у директиві міністра оборони США № 3600 від 21 грудня 1992 р. У лютому 1996 р., міністерство оборони США ввело в дію “Доктрину боротьби з системами управління”. У ній висловлювалися принципи боротьби із системами управління як застосування інформаційних воєн у військовій сфері. У жовтні 1998 р. МО США вводить у дію “Об’єднану доктрину інформаційних операцій”, де фігурували поняття “інформаційна війна” й “інформаційна операція”. За британською версією інформаційна війна визначається як дія на інформаційні системи супротивника при одночасному застосуванні власних.

Дві принципово різні сфери функціонування інформації – гуманітарна й технічна – задають два варіанти трактування терміну “інформаційна війна”. У гуманітарному сенсі, “інформаційна війна” розуміється як ті чи інші активні методи трансформації інформаційного простору. Йдеться про певну систему (концепцію) нав’язування моделі світогляду, покликану забезпечити бажані типи поведінки; про атаку на структури, що породжують інформацію – процеси мислення.

При відповідному розумінні одним із сучасних різновидів інформаційної війни виступають “війни пам’ятей”. Переможцем таких інформаційних воєн стає та сторона, яка повніше здатна змоделювати поведінку супротивника в різних ситуаціях, визначити власний алгоритм поведінки, нарешті, реалізувати його, зокрема шляхом ефективного впливу на суспільну думку. Максимально всеосяжне моделювання поведінки супротивника означає: у якомога більших обсягах збирати, зберігати й обробляти інформацію про нього; а також знати й розуміти його історію, культуру, релігію, побут тощо.

На наш погляд, “війни пам’ятей” це – різновид конфліктів пам’ятей; зіткнення інтересів окремих груп спільноти чи спільнот на ґрунті різних інтерпретацій образів минулого. “Війн пам’ятей” з огляду на класичне визначення війни противників не існує в реальності. Термін використовується в метафоричному сенсі й упроваджений до наукового дискурсу для підсилення напруги протистояння конфлікуючих сторін у відстоюванні різних моделей пам’яті. Ці “війни” не проходять одномоментно, вони пролонговані у часі й просторі.

“Війни пам’ятей” мають щонайменше три виміри – історичний, політичний, соціоментальний (соціопсихологічний). Ареною прояву подібних конфліктів можуть бути різні сфери суспільного життя. Конфлікти можуть ґрунтуватися на соціальних, етнічних, політичних, економічних, традиційних, мовних, релігійних, ідеологічних та інших засадах. Здебільшого “війни пам’ятей” виникають у суспільствах чи спільнотах, які зазнали травматичного досвіду. Відтак “війни пам’ятей”, як правило, “конструюються” насиллям і травмою, репрезентованими в минулому. Ускладнює ситуацію накладання старих і нових індивідуальних і колективних травм пам’яті. Унаслідок такого “проникнення” формується складна спільнота з доволі високим імперативом обов’язку “пам’ятати”.

Пам’ятеві конфлікти часто переобтяжені надлишковим емоційним перевантаженням конфлікуючих сторін і потребують подолання певних психологічних бар’єрів та зміни асоціацій. Причини розгортання конфліктів в меморіальному просторі пов’язані передусім із активізацією потрактувань різних версій минулого й обумовлені множинністю чи неоднозначністю інтерпретацій версій цього минулого в різних соціально-політичних умовах та з різним набутих досвідом у ході історичних трансформацій. Відтак, приводом для виникнення “війни пам’ятей” можуть слугувати: офіційна риторика, порушення традицій, політика в культурній сфері та містобудуванні, топоніміка (зокрема, назви об’єктів міської топоніміки), регіональні особливості, складні питання

історії чи варіативність тлумачень подієвого ряду (зокрема й на міждержавному рівні), стереотипи, наратив, поховання загиблих, пам'ятники та інші меморіальні знаки, відзначення подій, вшанування осіб, символи тощо.

Для усвідомлення характеру та причин розгортання “війн пам'ятей” вагомими видаються міркування В. Сьюелл (W. Sewell) щодо оцінки окремих подій, які впливають на характер стійких паттернів поведінки (змінюють характер сприйняття чи стійкість поведінкових характеристик), а також їх інтерпретацій. Подію В. Сьюелл розглядає як таку, що в своїй основі має смисли й задає зміни в системах смислів. Відтак актуалізується необхідність аналізу впливу минулих культурних паттернів на сьогодення: “Історичні за масштабом події важливо піддавати теоретичному аналізу з огляду на те, що вони трансформують хід історії, задаючи непередбачувані напрями ходу суспільного розвитку й змінюючи каузальну вісь соціальних інтеракцій”. Водночас дослідник підкреслює необхідність оцінки події з огляду на контекст та набуття нових смислів у силу розвитку. Заслуговує на увагу теза автора, що подіям притаманне явище інертності (path dependency), тобто попередні події обумовлюють події майбутні. Актуалізація конкретної події (передусім йдеться про знакову історичну подію, яка вплинула на хід суспільного розвитку) слугує маркером актуалізації смислів і значень розвитку культури й соціуму. Дослідник наголошує, що події в своїй основі наділені смислами й задають переміни в системах смислів. Вибір і створення символів для пам'ятних подій опосередковані інтересами багатьох груп впливу.

Разом з тим необхідно чітко усвідомлювати, що між подією, свідченнями очевидців та інтерпретаціями подій пролягає суттєва дистанція. Будь-яке свідчення чи трактування подій, відтворення знань тощо фігуруватиме як частина певної рамки інтерпретації, яка в свою чергу визначається системою цінностей і дискурсивними практиками, семіотичними механізмами й конфігурацією владних відносин. Дистанція між подією (граничною подією) та її актуалізацією в подальшому неминуче призводить до неодноразових стирань та відтворень, а відтак до нівелювання чи до метафоризації подієвого ряду тощо. На наше сприйняття чи відтворення подієвого ряду минулого чи його репрезентації впливає спадок часових напластувань, а відповідно контекст формування й відтворення того чи іншого явища чи події. Пам'ять про події реанімованого минулого здебільшого не буває одновимірною: вона альтернативна, а відтак імпліцитно породжує розбіжності в потрактуванні подієвого ряду.

“Війни пам'ятей” є інтерактивним процесом, який розгортається в сучасному з приводу інтерпретацій подій минулого. Часова перспектива потребує уваги до аналізу динаміки та особливостей розвитку конфлікту. Це, в свою чергу, зумовлює необхідність виділення стадій і фаз його виникнення та розгортання у часі, вивчення динамічних показників і аналізу процесів конфліктної взаємодії. Отже, у своєму розвитку будь-який конфлікт проходить через кілька стадій, які, в свою чергу, поділяються на фази. На підставі розгляду часткового різновиду (етнічних конфліктів), відомий психолог П. Шихірев узагальнює моделювання соціальних конфліктів, зазначаючи: “...Всі вони проходять подібний шлях. Фаза перша, романтична: я прагну до перемоги, мій суперник зім'ятий, я його задавлю, підкорю, примушу діяти в моїх інтересах. Наступна фаза – це фаза апатії, коли з'являється відчуття, що завдання придушення суперника, яке спочатку не здавалося особливо складним, виконати не так вже і просто. Потім настає фаза глухого кута – враження, що перемогти суперника не тільки не просто, а навіть неможливо. Після цього настає фаза відчаю. Людина починає розуміти, що її суперник також хоче чогось для себе дуже важливого. Ось тут і виникає основа для переговорів”. Очевидно, що в цій моделі еволюції конфлікту за основу приймається соціально-психологічний компонент конфлікту.

Звертаємо особливу увагу на той факт, що при формуванні новітньої культури відповідальної та діалогічної міжсусідської пам'яті важливим видається врахування дискурсу етики діалогу двосторонніх відносин. Саме вона скеровує європейську культуру пам'яті від міжсусідської “історії взаємних зрад” (Р. Траба) до “спільних імпульсів досвіду” (Р. Козеллек), здатних у довгостроковій перспективі деконструювати травмовані тоталітаризмами свідомості. Її постулати базуються, зокрема, на зміцненні спільних позитивних й солідарних “пунктів віднесення” (наприклад, етосі християнського прощення) та терпеливому взаємному розпрацюванні “бункерів” національних кривд і образ.

Моделі діалогічної праці з колективними пам'ятями запропонував П. Рікер: модель переказу – скерована на обмін смислами, закладеними у семантичний світогляд кожної культури та просторів, де означається її пам'ять; модель обміну пам'яттями – спрямована на прийняття “історії іншого” та її визнання; модель прощення – направлена на спільному перегляді пам'яті про минуле з метою конструювання дискурсу милосердя та взаємного співчуття. Пам'ять, за твердженням П. Нора, перестає бути “сукупністю елементів минулого, які слід запам'ятати, щоб приготувати ґрунт для бажаного майбутнього; вона стає способом усвідомити власне сьогодення”. Відтак, за слушним зауваженням німецького дослідника Х. Вельцера, якби минуле було лише історією, воно було б замороженим і не боліло б. Насправді у минулому менше минулого, ніж багатьом видається. Цією обставиною пояснюється те, що з приводу того чи іншого минулого відбувається стільки конкурентної боротьби, конфліктів і боїв або “війн пам'ятей”.

Актуальним яскравим прикладом дослідження “війн пам'ятей” став проект Олександра Еткінда під назвою “Війна пам'яті. Культурна динаміка в Росії, Польщі й Україні / A Memory War: Cultural Dynamics in Russia, Poland, and Ukraine”, спрямований на вивчення політик пам'яті в Україні, Росії та Польщі. Його реалізація розпочалася влітку 2010 р. і тривала впродовж трьох років. Методологічні основи проекту запозичувалися з критичних і аналітичних практик сучасних гуманітарних дисциплін, а завданням його було дослідження впливу публічної пам'яті і уявлень про травматичні події ХХ століття на розвиток східноєвропейських національних спільнот.

Дослідження здійснювалося в п'ятих європейських університетах – Кембріджському (Велика Британія), Гронінгенському (Голландія), Бергенському (Норвегія), Гельсінському (Фінляндія) й Тартуському (Естонія). Характерні й основні напрямки досліджень: події відображення пам'яті в транснаціональному просторі; мова пам'яті в Росії і на Україні; про користь і шкоду історії в політиці ідентичності у Східній Європі; потужність політик пам'яті в Східній Європі: сек'юритизації зі спадщиною комунізму в Польщі, Росії та Україні; імперіалізм мучеництва: страждання і пам'ять у польських, російських та українських фільмах і романах. Цікава також постає самого керівника проекту пана О. Еткінда. Він є русистом, істориком культури, фахівцем з питань психоаналізу та теорії літератури, автором книг “Ерос неможливого. Історія психоаналізу в Росії”, “Содом і Психея. Нариси інтелектуальної історії Срібного століття” та ряду інших праць.

У рамках цього проекту вчені й політики розглядали культурні та політичні трансформації в Східній Європі крізь призму т. зв. парадигми “перехідного періоду”, переходу від тоталітаризму до практик сучасної ліберальної демократії. Дослідники, задіяні в рамках проекту, націлювалися на розширення використання парадигми пам'яті в описі цих трансформаційних процесів, множинності відповідей на виклики, породжені травматичним спадщиною імперського і радянського минулого.

Загалом, здійснюваний у 2010–2013 рр. (з 1-го жовтня 2010-го року по 31-вересня 2013-го року) проект був пов'язаний з дослідженням динаміки культурних форм пам'яті, їх взаємодії в Польщі, Україні та Росії. Він покликаний встановити якусь нову “метрику”, дати новий вимір процесам глибоких змін, що почалися після колапсу Радянського блоку, а також виявити приховані перешкоди, що підстерігають нації всередині культурного домену в цьому регіоні і гальмують подальші трансформації всередині національних спільнот на значно глибшому рівні. Зауважимо, що хоча проект уже завершився, але його результати ще вимагають детального і всебічного опрацювання та широкого оприлюднення.

Проте уже зараз необхідно констатувати, що в сучасному інформаційному полі відбулася надзвичайна актуалізація проблем історичної пам'яті, болісних сторінок історичного минулого для суспільного і державного простору Центрально-Східної Європи. Іншими словами, за французьким істориком П'єром Нора, можна сказати, що тут “пам'ять надала історії нового імпульсу, оновила підходи до минулого і проникла у всі періоди та галузі дослідження”. Не менш влучно з цього приводу висловився і німецький науковець Йорн Рюзен: “Пам'ять змінює часовий статус минулого так, що воно, не перестаючи бути минулим, стає просто-таки сучасним і відкриває перспективу на майбутнє”. Але важливо при цьому не допустити, на що звернули увагу в своєму відомому “Зверненні з Блуа” 11 жовтня 2008 р. представники Товариства “Свобода для історії” (*Liberté pour l'Histoire*), прямого втручання державної влади в справи істориків, диктату в плані, що і як робити в сфері політики пам'яті, кого “карати”, а кого “милувати”. Вони, зокрема, написали: “Історія не може стати невольницею поточних подій, її не можна писати під диктат пам'ятей, що змагаються між собою. У вільній країні до компетенції політичної влади не належить визначення історичної правди або обмеження свободи істориків за допомогою каральних санкцій... Ми звертаємося до публічної влади, щоб донести до неї, що наскільки вона відповідальна за опіку над колективною пам'яттю, настільки ж вона не повинна встановлювати в правових категоріях історичних догм, які можуть суттєво обмежити інтелектуальну свободу істориків”.

Назагал вважаємо за надзвичайно важливу справу в контексті аналізу порушеної проблеми наголосити на необхідності відходу від концепції фронтиру, тобто межі взаємодії і протистояння різних народів, культур чи цивілізацій, у бік концепції співпраці, наведення мостів єднання і порозуміння в такій складній і суперечливій царині, якою є колективна пам'ять та історична свідомість народів на просторі Центральної і Східної Європи. Роль і значення істориків – як окремих науковців, так і академічних спільнот і спеціальних інституцій – у цьому процесі важко переоцінити.

Уважаємо, що здатність забувати в поєднанні зі здатністю пам'ятати – це вже не що інше, як уміння піднятися аж до висот історичного мислення і наснажити ним соціальну пам'ять поколінь, уже існуючий історичний досвід в ім'я майбутнього як інноваційного історичного шансу. На загал таке уміння пам'ятати і забувати приходить не саме, а досягається через активну діяльність історичної свідомості в царині осмислення і переосмислення минулого через призму сучасного і для майбутнього. Конструювання політики пам'яті має ґрунтуватися не на міфотворчості й неприйнятті іншої точки зору, а на максимально можливому міждисциплінарному дослідженні всієї складності й тонкості історичних процесів, особливо тих, які стосуються часто дуже суперечливого спільного минулого. Такий висновок, на нашу думку, актуальний і справедливий для сучасних дискурсів політики пам'яті в країнах Центральної і Східної Європи, реалізації в цьому контексті різноманітних інформаційних і наукових дослідницьких проектів.

Список використаних джерел

1. *Адорно Т.* Что значит “проработка прошлого” / Теодор Адорно // Неприкосновенный запас. – 2005. – №2–3(40–41). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ado4.html>
2. *Бордюгов Г.* “Войны памяти” на постсоветском пространстве / Г. Бордюгов / Серия: Историческая политика и политика памяти в СССР, РФ и СНГ. – М.: Издательство: АИРО-XXI, 2011. – 256 с.
3. *Вельцер Х.* История, память и современность прошлого. Память как арена политической борьбы / Х. Вельцер // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 2–3 (40–41). – С. 28–35.
4. *Волянюк О. Я.* Конфлікты пам’ятей у політичному просторі: теоретичні аспекти / О. Я. Волянюк // Національна та історична пам’ять: Зб. наук. праць. – 2012. – Вип. 6. – С. 41–60.
5. *Друга світова війна та (від)творення історичної пам’яті в сучасній Україні* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ww2-historicalmemory.org.ua/presentation.html>
6. *Європа та її болісні минувшини* / Авт.-упоряд. Ж. Мінк і Л. Неймайер у співпраці з П. Боннармом. – К.: Ніка-Центр, 2009. – 272 с.
7. *Захарченко Т.* “Войны памяти”: Английская конференция о культурной памяти в Восточной Европе / Т. Захарченко // Новое литературное обозрение. – 2011. – №11 (11–12 марта 2011 г.). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2011/110/za56.html>
8. *Зверева В.* Сражения за память, войны воспоминаний. Научный семинар “Война памяти: культурная динамика в России, Польше и Украине” (Кембридж, Кингс-колледж, 4–5 июня 2010 г.) / В. Зверева // Новое литературное обозрение. – 2011. – № 107.
9. *Історія на фронті інформаційної війни: Круглий стіл* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/ukr/news/1970592>
10. *Киридон А.* “Війни пам’ятей” і моделі примирення: інтерпретація понять / А. Киридон // Війни пам’ятей та політика примирення: Зб. наук. праць / За заг. ред. В. Ф. Солдатенка. – К.: ДП “НВЦ “Пріоритети”, 2013. – С. 27–37.
11. *Нора П.* Расстройство исторической идентичности / П. Нора // История, историки и власть: Международный круглый стол, Москва, 2 февраля 2010 г. Материалы к дискуссии. – М.: РАН, 2010. – 83 с.
12. *Рикёр П.* Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / П. Рикёр. – М.: Медиум, 1995. – 416 с.
13. *Рюзен Й.* Нові шляхи історичного мислення / Й. Рюзен. – Львів: Літопис, 2010. – 358 с.
14. *Сюндюков І.* Ми та Європа: гармонізація пам’яті / І. Сюндюков // День. – 2010. – № 47.
15. *Траба Р.* “Другий бік пам’яті”. Історичні досвіди та їхнє пам’ятання в Центрально-Східній Європі / Роберт Траба // Україна модерна. – 2009. – №4 (15). Пам’ять як поле змагань. – С. 53–62.
16. *Шнирельман В. А.* Войны памяти: мифы, идентичность и политика в Закавказье. / В. А. Шнирельман – М.: ИКЦ “Академкнига”, 2003. – 592 с.
17. *Conflict and Memory: Bridging Past and Future in (South East) Europe (Southeast European Integration Perspectives)* / Ed. by Wolfgang Petritsch, Vedran Dzihic, Christophe Solioz. – Nomos Publishers, 2010. – 326 p.

Сергей Троян, Алла Киридон “ВОЙНЫ ПАМЯТЕЙ” В ИЗМЕРЕНИИ ИНФОРМАЦИОННОГО ПРОТИВОСТОЯНИЯ

В гуманитарном смысле, “информационная война” выступает активным методом трансформации информационного пространства. Речь идет об определенной системе (концепции) навязывания модели мировоззрения, призванной обеспечить желаемые типы поведения; об атаке на структуры, которые порождают информацию – процессы мышления. В этом смысле одним из современных разновидностей информационной войны выступают “войны памяти”. Ареной проявления подобных конфликтов могут быть разные сферы общественной жизни. Ярким примером исследования “войн памяти” стал проект Александра Эткинда под названием “Война памяти. Культурная динамика в России, Польше и Украине”.

Ключевые слова: информационная война, “войны памяти”, политика памяти.

Serhij Trojan, Alla Kyrydon “WAR MEMORY” IN THE MEASUREMENT OF THE INFORMATION CONFRONTATION

In humanitarian terms, “information war” is an active method of transforming information space. It is about a system (concept) imposing models outlook to ensure the desired behaviors; the attack on structures that generate information – thought processes. In this sense, one of the varieties of modern information war was a “war of memories”. Arena manifestations such conflicts may be different aspects of life. A striking example of research “war of memories” Alexander Etkind project was called “A Memory War: Cultural Dynamics in Russia, Poland, and Ukraine”.

Key words: information war, “war of memories”, politics of memory.

УДК 342.1: 811

Григорій Терещук, Михайло Юрій ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ НА ТЛІ НАЦІОТВОРЕННЯ

В статті йдеться про мовну картину світу українського народу, для якої характерні як духовні, так і мовні змісти. Духовні визначають своєрідність культури та менталітету певної мовної спільноти, мовні – існування і функціонування самої мови.

Ключові слова: мова, культура, етнос, народ, нація, світогляд.

Термін “картина світу” досить багатозначний. У сучасній філософській і спеціальній науковій літературі цей термін застосовується для позначення світоглядних структур, що лежать в основі культури певної історичної епохи. У цьому розумінні використовуються також терміни “бачення світу”, “модель світу”, “образ світу”, що характеризують цілісність світогляду. Структура картини світу за такого підходу задається через систему так званих категорій культури (універсальї культури), у яких використовується поняття “мовна картина світу”.

У цьому зв’язку хотілося б детальніше зупинитися на відношенні “мова і культура”. Мова відображає дійсність, створює свою картину світу, специфічну й універсальну для кожної мови і, відповідно, народу, етнічної групи, мовного колективу, що використовує цю мову як засіб спілкування.

Першочергово мова – це засіб спілкування між людьми, і вона нерозривно пов’язана з розвитком того народу, який говорить цією мовою. Наявність тісних зв’язків між мовою і його носієм вочевидь і не викликає сумнівів. Суспільна природа мови проявляється як у зовнішніх умовах її функціонування у певному суспільстві, так і в самій структурі мови: синтаксисі, граматиці, лексиці тощо.

Розглядаючи мову як засіб спілкування, як систему знаків, кодів, лінгвісти створили теоретичну модель мови як системи знаків – семіотичну модель.

Людина сприймає і усвідомлює світ через органи чуття і на цій підставі створює систему уявлень про світ, які уже є ментальними конструкціями, вираженими у висловлюваннях, образах, знаках. Пропустивши їх через свою свідомість, усвідомивши результати сприйняття, людина передає їх іншим членам суспільства. Мова як спосіб висловити думку і передати її від людини до людини нерозривно пов’язана з мисленням. Співвідношення мови і мислення, а також їх взаємодія з культурою і дійсністю – вічне питання філософії.

Слово відображає не сам предмет реальності, а те бачення, яке нав’язане носію мови уявленням, що є у його свідомості, поняттям про цей предмет; поняття ж складається на рівні спілкування певних основних ознак, що утворюють це поняття, становлять абстракцію, відвернення від конкретних рис. Шлях від реального світу до поняття і далі до словесного вираження різний у різних народів, що зумовлено особливостями історії, географії, кліматом, віруваннями, традиціями цих народів і, відповідно, розвитком їх суспільної свідомості. Оскільки наша свідомість обумовлена різними формами суспільної свідомості (способом життя, звичаями, традиціями тощо, тобто усім тим, що визначається словом “культура” в його широкому етнографічному розумінні), а

також індивідуальними особливостями (специфічним сприйняттям світу, притаманним конкретному індивідууму), то можна стверджувати, що когнітивна модель дійсності є не її копією, а складною системою, сконструйованою у взаємодії людини, реальності мови, соціально-культурних цінностей і стереотипів мислення та комунікації.

Мова, мислення і культура взаємопов'язані настільки тісно, що майже складають єдине ціле, жоден з компонентів не може існувати без двох інших. Таким чином, світ (або життєвий світ), що оточує людину, – це реальність, спроектована на людський спосіб буття. Ці проєкції розрізняються за сферами діяльності: культура, загальнонаукова картина світу, приватно-наукова картина світу. До приватно-наукових належить вже згадувана мовна картина світу.

Мовна картина світу – структурування предметів, явищ, фактів ситуацій дійсності, ціннісних орієнтирів, життєвих стратегій і сценаріїв поведінки в мовних знаках, категоріях, явищах мовлення, що є семіотичним результатом концептуальної репрезентації дійсності в етносвідомості [6, с. 365–367].

Для мовної картини світу важливі три явища, тісно пов'язані між собою: людина – світ – мова, хоч із погляду реальних відношень на першому місці мали б поставити світ як основу основ, на другому – людину як творця і носія мови, на третьому – власне мову. Проте для характеристики мовної картини світу з антропологічного погляду вихідною точкою є людина, яка пізнає незалежний від неї світ і створює засоби фіксації та передачі знань про нього іншим людям і для власного пізнання. Відповідно для побудови мовної картини світу ключовою є постать людини [4, с. 36–41].

Основними характеристиками картини світу, якими її наділяє Л. Вайсгербер, є такі: мовна картина світу – це сукупність усіх можливих змістів: як духовних, які визначають своєрідність культури та менталітету певної мовної спільноти, так і мовних, які визначають існування і функціонування самої мови; мовна картина світу є водночас наслідком історичного розвитку етносу та мови і причиною своєрідного шляху їх подальшого розвитку; мовна картина світу як єдиний живий організм чітко структурована і в мовному вираженні є багаторівневою. Вона зумовлює сукупну комунікативну поведінку, розуміння зовнішнього світу природи, внутрішнього світу людини й мовну систему; мовна картина світу змінюється з часом, і як будь-який живий організм розвивається, тобто у діахронічному розумінні вона кожного наступного етапу розвитку деякою мірою не схожа сама на себе; мовна картина світу утворює однорідність мовної сутності, допомагаючи закріпленню мовної своєрідності в баченні світу і позначення засобами мови; мовна картина світу існує в однорідній специфічній самосвідомості мовної спільноти і передається наступним поколінням через особливий світогляд, правила поведінки, спосіб життя; картина світу будь-якої мови є тією силою, що формує уявлення про навколишній світ через мову як проміжний світ у носіїв цієї мови; мовна картина світу конкретної мовної спільноти є її загальнокультурним надбанням [7].

Питання сутності мовної картини світу по-різному вирішується в сучасному мовознавстві. Єдиного визначення терміну “мовна картина світу” не існує й до сьогодні. Мовна картина світу тлумачиться сучасними науковцями як:

- загальнокультурне надбання нації. Вона структурована, багаторівнева. Саме мовна картина світу зумовлює комунікативну поведінку, розуміння зовнішнього світу і внутрішнього світу людини. Вона відображає спосіб мовномисленнєвої діяльності, характерний для певної епохи з її духовними, культурними та національними цінностями;

- відображені в категоріях мови уявлення певного мовного колективу про будову, елементи і процеси дійсності. Цілісне зображення мовою всього того, що існує в людині, навколо неї. Зображення людини, її внутрішнього світу,

навколишнього світу і природи, що здійснюється засобами мовної номінації [12];

- своєрідне світобачення крізь призму мови;
- відображення побутових уявлень про світ. Ідея мовної картини світу полягає у такому: у кожній природній мові відображається певний спосіб сприйняття світу, який нав'язується як обов'язковий усім носіям мови [3].

Як формувалася мовна картина світу українського народу і її подальший вплив на формування української нації можна прослідкувати на розвитку самої мови.

Українська мова виділилася з праслов'янської мови у VI–VII ст.

Є різні взаємовиключні концепції історичного розвитку української мови. Основними сучасними гіпотезами є дві:

- концепція вченого-мовознавця, славіста, доктора філософії академіка Юрія Шевельова – українська мова безпосередньо виділилася з праслов'янської мови. Після розпаду праслов'янської мови у “східних слов'ян” сформувалося п'ять діалектів, два з них – києво-поліський та галицько-подільський – утворили українську мову.

Історію української мови Ю. Шевельов поділив на шість періодів.

- концепція російського мовознавця Олексія Шахматова (з українських вчених близькі погляди на походження української мови мав Агатангел Кримський) – українська мова походить зі “спільноруської прамови”, з якої походять й інші “руські мови” (північно-великоруська, південно-великоруська та білоруська). Попри це українська мова суттєво відрізняється від інших “руських мов” різноманітними фонетичними явищами та лексикою [8].

Новаторською гіпотезою походження української мови є концепція Олександра Царука – після поглиблення диференціації праслов'янського ареалу слов'янство розподілилося на дві великі групи: словенську й антську. До антської підгрупи належить антська прмова, а також українська, білоруська, польська, чеська, словацька, хорватська, верхньолужицька. До словенської підгрупи – словенська прмова, старослов'янська, російська, болгарська, македонська, сербська, нижньолужицька, кашубський і словінський діалекти польської мови, словенська. Дві “східнослов'янські” мови – українська й російська – на початку давнього періоду свого самостійного розвитку були двома найвіддаленішими слов'янськими мовами, які яскраво відображали у своїй структурі специфічні риси двох різних мовних підгруп [9, с. 57–59].

Хронологія історії української мови поєднує два підходи: історичний (розвиток української мови у рамках тих держав, де нею послуговувалися) та “джерельний” (кожному періоду притаманні певні джерела, з яких можна зробити висновок про різні зміни, насамперед, у фонетиці мови, за Ю. Шевельовим).

З точки зору функціонування української мови в державах, які існували на українських землях, можна виділити такі періоди:

- Період від III тис. до н.е. до сер. XIV ст.: виділення української мови з праслов'янської, мови Русі.
- Період від сер. XIV ст. до Люблінської унії 1569 р.: Велике князівство Литовське, Молдавське князівство, Польське королівство.
- Період від Люблінської унії 1569 р. до Андрусівського перемир'я 1667 р.: Річ Посполита.
- Період від Андрусівського перемир'я 1667 р. до кін. XVIII ст.: Велике князівство Московське (Царство Російське) та Російська імперія.
- Формування літературної мови на народній основі – від кін. XVIII ст. до поч. XX ст.: Російська імперія, Австрійська імперія/Австро-Угорщина.
- Українська мова у XX ст.: Російська імперія та Австро-Угорщина, Українська Народна Республіка, Самостійна Кубанська народна Республіка,

Українська Держава, Західноукраїнська Народна Республіка, Карпатська Україна, УНР (радянська)/УСРР/УРСР.

- Українська мова в незалежній Україні.

“Джерельний” підхід Ю. Шевельова виділяє такі періоди:

- протоукраїнський період VII–XI ст. – немає джерел, написаних носіями мови на території України, використовуються інструменти зіставної лінгвістики;
- давньоукраїнський період XI–XIV ст. – представлений досить значною кількістю писемних пам’яток, написаних не українською, а церковнослов’янською мовою, досліджуються окремі елементи української фонології в іншомовних текстах;
- ранньосередньоукраїнський період XV–XVI ст. – основною проблемою є відмежування пам’яток і рис української мови від білоруських;
- середньоукраїнський період середини XVI – перші кроки XVII ст. – писемна мова виступає, з одного боку, як особливий різновид церковнослов’янської мови, з іншого боку, як особливий, дуже перероблений різновид розмовної мови;
- пізньосередньоукраїнський період XVIII ст. – писемні джерела часто фіксують мішанину української та російської мов у різних пропорціях;
- сучасний період від останніх років XVIII ст. до сьогодні – використання української мови в художній літературі та всіх інших жанрах [11].

Українська мова, найвірогідніше, сформувалася на частині тієї території, яка є слов’янською прабатьківщиною. До VI ст. праслов’янська мова була єдиною. Після вторгнення гунів та аварів слов’яни почали активно переселятися на нові землі: на Балкани, у Центральну та Північно-Східну Європу. У період з VI–X ст. говори праслов’янської мови стали окремими мовами.

За традиційною версією походження східнослов’янських мов, яка в СРСР була офіційною та обов’язковою, вважалося, що після завершення праслов’янської епохи розпочався спільний східнослов’янський період, який тривав понад 500 років та закінчився лише в XI–XII ст. під час феодальної роздробленості Київської Русі. У цей час нібито сформувалася й спільна для всіх східних слов’ян так звана давньоруська мова, на основі якої з XIII ст. чи XIV ст. виникають три східнослов’янські мови – українська, російська та білоруська – як мови відповідних народностей.

Сучасні дослідники, критикуючи теорію єдиної давньоруської (або праруської) мови, вичленовують українську мову безпосередньо з праслов’янської мови без проміжних ланок. Згідно з цим підходом, три східнослов’янські мови, українська, білоруська й російська, зростали незалежно одна від одної як мови самостійні, і так званої “праруської” спільної мови не існувало. Безперервність історичного розвитку етносу на українських землях від середини I тис. н.е. до нашого часу може свідчити про те, що після розпаду праслов’янської мовної спільноти в цьому ареалі почав формуватися український етнос і відповідно – українська мова. Вона перейняла від праслов’янської значний специфічний лексичний фонд і чимало фонетичних та граматичних (насамперед, морфологічних) рис, які в інших слов’янських мовах замінилися новими, а в українській мові вони склали найдавнішу групу мовних особливостей.

Разом з остаточним прийняттям християнства у 988 р., на Русі як літературна мова почала використовуватись церковнослов’янська мова – штучна південнослов’янська мова, створена Кирилом та Мефодієм на основі салунського діалекту македонської (або болгарської) мови. Церковнослов’янська мова використовувалась у церковно-наукових і літературно-художніх жанрах. Поступово в текстах, написаних церковнослов’янською мовою, почали з’являтися слова та звороти з живої розмовної мови Русі, яка є одним з етапів розвитку сучасної української мови.

Церковнослов'янською мовою писалися релігійні тексти (високий стиль):

- літургійні (“Остромирове Євангеліє” 1056–1057 рр., “Галицьке (Євсевіє) Євангеліє” 1144 р.);
- житійні (“Житіє Феодосія Печерського”, “Сказання про Бориса та Гліба”);
- проповідницькі (“Поученіє Кирила Туровського”, “Слово про закон і благодать” митрополита київського Іларіона).

Нерелігійні, насамперед офіційні тексти писалися іншою мовою, яка за традицією називається давньокиївською писемно-літературною або давньоруською мовою. Спочатку давньокиївська писемно-літературна мова була стилізованим різновидом церковнослов'янської мови (середній стиль), але під впливом розмовної мови населення Русі вона поступово змінювалася, повільно відокремлюючись лексично і граматично від церковнослов'янської.

Давньокиївська писемно-літературна мова вживалася:

- у науково-юридичній і канцелярсько-діловій сфері (“Руська правда”, грамоти з різних територій Русі, договори руських князів з іншими країнами);
- у літописній літературі (“Повість минулих літ”, “Галицько-Волинський літопис”);
- у художній спадщині (“Слово о полку Ігоревім”);
- в епістолярній спадщині (листи від Гостяти, листи від Михайла).

Саме у давньокиївській писемно-літературній мові і, меншою мірою, у церковнослов'янських текстах, можна знайти елементи тогочасної розмовної мови (протоукраїнської мови), яка є попередницею сучасної розмовної та літературної української мови. Тексти повністю розмовною протоукраїнською мовою не записувалися.

У період з 1180 до 1240 рр. у літературній церковнослов'янській мові Русі поширюються дезінтеграційні процеси. Продовжується формування давньоукраїнських та давньобілоруських діалектів, а також двох давньоросійських наддіалектів, які згодом інтегруються у спільну російську мову, зокрема фіксується занепад ь, ь (звуження голосних о, е в нових закритих складах, подвоєння приголосних в українській мові).

У цей період занепадає Київ, український мовний обшар на південному сході зменшується (Новгород-Сіверський, Переяслав, Кам'янець-Подільський), у Галицькому Пониззі (сучасні Буковина, Бессарабія, Західна Молдова, Буджак) різко зменшується україномовне населення, натомість продовжується колонізація Карпат.

Після розпаду Русі українські землі швидко захопили Литва та Польща. У південній частині Галицько-Волинського князівства (у Галицькому Пониззі) у XIV ст. утворилося Молдавське князівство. Україномовне населення у більшій частині цієї нової держави було асимільоване, лише на півночі – у Північній Буковині та Північній Бессарабії – залишилися суцільні райони, де більшість мешканців складали україномовці.

У період від 1230-х рр. до 1377 р. українські й білоруські землі майже без опору були інкорпоровані до Литовської держави і взяли участь у державній адміністрації. Наприкінці XIV ст. у Великому князівстві Литовському було 90 % білоруського та українського населення, найуживанішою в усіх сферах життя стала літературна староукраїнська мова, що на той час офіційно називалася “руським езиком”, становлячи суміш церковнослов'янської, розмовної старобілоруської та розмовної староукраїнської мов з окремими словами та зворотами польської та латинської мов. Паралельно з нею функціонувала і друга літературна церковнослов'янська мова. Розмовна мова українців відрізнялася як від “руського езика”, так і від церковнослов'янської мови.

“Руська мова” мала статус державної мови у Великому князівстві

Литовському від другого видання “Литовського статуту”.

У XIV–XV ст. мова документів Великого князівства Литовського щораз більше наближувалася до української розмовної мови. Іван Огієнко зазначав: “Значення т.зв. актової мови (тобто “мови документів”) в історії розвитку української літературної мови дуже велике, першорядне, бо вона стала провідником живої нашої мови до мови літературної” [5, с. 95].

Формування літературної мови українців відбувалося на основі двох діалектів: на польсько-волинській основі (літературна українсько-білоруська мова) у Великому князівстві Литовському та на покутсько-наддністрянській основі в Галичині та у Молдавському князівстві.

Богослужбові книги починають перекладатися “простою мовою”, тобто мовою, максимально наближеною до розмовної української (наприклад, “Пересопницьке Євангеліє” 1556–1561 рр., “Крехівський Апостол” 1560 р.). Ці переклади нагадують переклади Біблії польською та чеською мовами.

У цей час в Україні виникає друкарство, першими друкowanими працями стали “Євангеліє учителное” 1559 р. та “Острозька Біблія” 1581 рр.

Пам’ятки, написані простою мовою на народній основі, були надзвичайно строкатими у мовному плані. Це був, за Ю. Шевельовим, ранньосередньоукраїнський період у розвитку розмовної української мови.

З віддаленням розмовної української мови від церковнослов’янської виникла потреба у перекладних церковнослов’янсько-українських словниках. Найбільш раннім з відомих перекладних церковнослов’янсько-українських є рукописний “Лексисъ съ толкованієм словенскихъ мовъ просто” (укр. “Словник з тлумаченням церковнослов’янських слів простою мовою”). У 1884 р. його було опубліковано архімандритом Амфілохієм у “Читаннях у Товаристві історії та давностей російських при Московському університеті”. У передмові до публікації архімандрит Амфілохій писав, що він придбав у торговця давніми книгами Г. Шишкова “Острозьку Біблію” (1581 р.), яка привертає увагу поясненнями XVII ст. на полях змісту деяких глав з Біблії, окремих думок та слів тощо.

“У кінці Біблії, – пише Амфілохій, – на 7-ми вплетених аркушах написаний примітний словник, названий укладачем “Лексисъ съ толкованієм словенскихъ мовъ просто”. Власник цього примітного рукопису, судячи з численних приписок на полях..., жив у західних губерніях...” Амфілохій правильно зазначив, що “цей словник є чи не найдавнішою спробою українського азбуковника” [10, с. 1].

Першим українським друкowanим словником є церковнослов’янсько-український словник Л. Зизанія, що вийшов у 1596 р. у Вільно.

При укладанні Люблінської унії 5 червня 1569 р. на вимогу української шляхти було зазначено: “На прохання всіх станів позоставляємо, що по всяких їхніх судових справах, як назви, вписи до книг, акти й усякі їхні потреби, так і наших судів гродських і земських, як і з нашої коронної канцелярії наші декрети, і по всіх наших коронних потребах королівських і земських листи до них не яким іншим, а тільки руським письмом мають бути писані й проваджені на вічні часи”. Цей акт підписав король Сигізмунд II Август. Польща традиційно порушувала власноруч видані закони, повсякчас натрапляючи на спротив української верхівки, зокрема у 1569, 1571, 1577 рр. у відповідь польський уряд давав гарантії щодо використання української мови: привілеї 1569, 1591, 1638, 1681 рр., але вони рідко втілювалися в життя. Наприклад, з 17 книг муніципальних і судових документів, написаних між 1582 і 1776 рр., було 130 – польською мовою, 25 – змішаною польською і латинською, 13 – змішаною українською і польською, 3 – українською, 1 – латинською.

Наукове обґрунтування полонізації у XVII ст. не відрізнялося від пізнішої

русифікаторської концепції М. Погодіна. Полонізований і покатоличений молодий князь М. Острозький переконував представників львівського православного братства: “Українці – то осколок польського племені, в давнину відірваний ворожими силами від рідного польського кореня та облутаний схизмою (православною вірою). В ній (тобто в схизмі) вони і досі скніють, хоч ойчизна (Польща) і намагається повернути їх у своє лоно. Русчизна затьмарила наш розум, кинула в серця наші заздрощі і злобу до єдинокровних братів-поляків” [2].

Чужомовна стихія проникла і до інтелектуально-духовної верстви суспільства, що підтверджує факт творення польською панегіричної релігійно-духовної та полемічної літератури православними діячами. Особливо це стимулювала Берестейська унія. Серед авторів, що писали польською, були М. Смотрицький, С. Косів, П. Могила, Л. Баранович та ін. Руським, себто українським, у них є лише релігійне питання, яке вони захищають... Цьому є виправдання: використання мови ідеологічного супротивника було зумовлене, передусім, бажанням донести до релігійних опонентів свою позицію. Так формувалася особлива роздвоєна національно-культурна свідомість української еліти з орієнтацією на польську культуру. Слушно зазначає М. Грушевський: українська шляхта, яка чисельно переважала польську, могла б дати відсіч, стати на захист української культури, але трагедія була в тому, що її спокушали польська культура, тісніший зв’язок з нею, привілеї, якими забезпечували їх уряди [2].

Від часу входження українського мовного простору спочатку до складу Литовської держави, а потім до Речі Посполитої, частина русинів-українців, зокрема бояри, що стали шляхтою, зреклися місцевої мови і засвоїли польську як мову літературну – і письмову, і розмовно-побутову. Зрозуміло, що за таких обставин до української мови активно входили полонізми, латинізми, германізми. Зросла роль латинської мови, “...бо вона в Польщі скрізь була потрібна, і її навчали (...) в нашій Київській Академії вже за митрополита Петра Могили, чому козацька старшина так часто знала цю мову, на той час мову науки й дипломатії” [2].

Однак попри це, знаковість XVII ст. в іншому:

- у наповненні української мови народними лексико-граматичними структурами і витворенні “простою мовою”, як називали її сучасники;
- у її широкому територіальному поширенні;
- у набутті статусу офіційної за Гетьманщини;
- у спробах її першої лексико-граматичної кодифікації.

Мова зростала через широке творення адміністративно-правової і суспільно-політичної лексики, що зумовлено розширенням кола ділових документів не тільки у судових та інших державних установах козацької держави, але й у культурно-освітніх осередках. Зокрема, про це свідчать ділові документи львівського Успенського ставропігійного братства, збірник актових документів Волині й Наддніпрянщини, приватне листування урядових осіб, передусім І. Мазепи та І. Самойловича.

Після Андрусівського перемир’я 1667 р. у Гетьманщині почали широко використовувати “просту мову” в документах центральної та місцевої влади. Українською провадили свої записи органи місцевого самоврядування та суди, українська мова стала офіційною.

Події XVI–XVII ст. привели до того, що українською почали говорити різні стани, включаючи гетьманів, старшину, козаків і селян. Польськомовне населення було винищене, або виїхало за межі України. Повсякчасна небезпека та безлад випродукували, за Ю. Шевельовим, “мовну єдність в умовах роз’єднання, позірною браку суспільного зв’язку та занепаду культурного життя”. Це яскравий приклад незбіжностей мовної і суспільної “синусоїд”

розвитку, де мова заступає відсутність розділеної на частини української держави і стає символом її неподільності. Не менш важливим було повстання південно-східного наріччя на новозаселених землях. А звідси – найважливіший парадоксальний висновок, на якому наголошує Ю. Шевельов: “Мовна єдність народу збереглася й посилилася скоріше не всупереч драматичним історичним подіям, а завдяки їм. Політична незалежність (чи боротьба за неї) зазнала краху, й культурний розвій загальмувався, проте мовна єдність зміцнилася” [11].

Отже, як бачимо, незважаючи на несприятливі історичні умови, в яких знаходився український народ, українська мова, в цілому, сформувалася в XVII ст. І що характерно, саме сформована мова починає активно впливати на національну культурну картину самого народу, яка, звичайно, первинна щодо мовної. Вона повніша, багатша і глибша. Однак саме мова реалізує і вербалізує, онтологізує національну культурну картину світу, зберігає її і передає з покоління в покоління. Мова фіксує далеко не все, що є в національному баченні світу, але здатна описати все.

І ще один аспект. Мислення кожного народу має тільки йому притаманні риси і його розвиток визначається іманентним розвитком народної мови. Кожен народ має специфічну картину світу, характер якої зумовлюється тією мовою, носієм якої він є. Кожна мова має свій, тільки їй притаманний світогляд; перебуваючи між людиною і всесвітом, вона відкриває своєю структурою, словотворенням, особливим лексичним складом істини про навколишній світ. У такий спосіб формується національний світогляд, а отже, і нація.

Усе сказане безпосередньо стосується української мови, яка, сформувавшись у XVII ст., стала стабілізуючим чинником при формуванні української нації.

У цьому випадку принагідно згадати висловлювання Л. Єльмслева про те, що мова, яка розглядається як надіндивідуальне соціальне впровадження, служить для характеристики нації. “Мова настільки глибоко пустила коріння в особистість, родину, націю, людство і саме життя, що ми інколи не можемо утриматися від питання, чи не є мова не просто відображенням явищ, а їх втіленням – тим сім’ям, з якого вони вирости” [1, с. 264–265].

Список використаних джерел

1. *Ельмслев Л.* Прологомени к теории языка // Новое в лингвистике. – М.: Изд-во иностр. лит., 1960. – Вып. 1.
2. *Історія української мови* // <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.
3. *Цум.* за: Кушмар Л. Будова фрагмента мовної картини світу українця // www.nbu.gov.ua/portal/soc_qum/Nz/89_2/statti/07.pdf.
4. *Лисиченко Л. А.* Структура мовної картини світу // Мовознавство. – 2004. – № 5–6.
5. *Огієнко І.* Історія української літературної мови. – К., Знання, 1995.
6. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля–К, 2006.
7. *Содержание понятия языковая картина мира в лингвистике* [Електронний ресурс] / Т. И. Полищук. – Режим доступу до журн.: <http://koarjua.do.am /publ/1-1-0-6.;>
8. *За:* Стецюк В. Дослідження передісторичних етногенетичних процесів у Східній Європі // <http://vesna.org.ua/txt/stetsw/dpepse2/01.html>.
9. *Царук О.* Українська мова серед інших слов’янських: етнологічні та граматичні параметри. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998.
10. *Чтения в Обществе истории и древностей российских при Московском университете.* Кн. вторая, апрель-июнь. II. Материалы историко-литературные. – М., 1884.
11. *Шевельов Ю.* Історична фонологія української мови // <http://litopys.org.ua/ shevelov/shev03.htm>.
12. *Языковая картина мира* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://socio.ks.ua/ yazykovaya-kartina-mira/>.

Григорій Терещук, Михайл Юрій

**ФОРМИРОВАНИЕ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА УКРАИНСКОГО НАРОДА НА
ФОНЕ НАЦИООБРАЗОВАНИЯ**

В статье идет речь о языковой картине мира украинского народа, для которой характерны как духовные, так и языковые содержания. Духовные определяют своеобразие культуры и менталитета определенного языкового сообщества, языковые – существование и функционирование самого языка.

Ключевые слова: язык, культура, этнос, народ, нация, мировоззрение.

Grygoriy Tereshchuk, Mykhaylo Yuriy

**FORMATION OF LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD OF THE UKRAINIAN
PEOPLE AGAINST THE BACKGROUND OF NATION CREATION**

The article refers to the language world of the ukrainian people, which is characterized as spiritual and linguistic content. Spiritual define the uniqueness of culture and mentality of a linguistic community, linguistic determine the existence and functioning of the language.

Key words: language, culture, ethnicity, people, nation, worldview.

УДК 94 (477)

Іван Зуляк

ТАЄМНІ ДИРЕКТИВИ НКВС УРСР 1939 Р.

У статті проаналізовано низку таємних директив НКВС УРСР, пов'язаних із агентурними справами на окремих осіб, проникненням шпигунів на територію УРСР, фальшуванням радянських документів тощо. Досліджено списки антирадянських елементів і контрреволюційних організацій.

Ключові слова: НКВС УРСР, директиви, агентурно-оперативна робота, репресивна система, радянська влада.

Досліджувана проблема є надзвичайно актуальною, оскільки дає змогу проаналізувати дії НКВС УРСР до вересня 1939 р. і пов'язані з приходом Червоної армії і встановленням радянської влади на українських землях колишньої Другої Речі Посполитої. Окрім того у публікації відображено діяльність НКВС УРСР як репресивного органу. Важливу роль у процесі встановлення радянської влади у Західній Україні після 17 вересня 1939 р. відігравали органи внутрішніх справ, на які покладалися завдання дотримання “соціалістичної законності”.

Саме 1939 р. є важливим у цьому аспекті, виходячи із таких мотивів. По-перше, це час початку Другої світової війни, тому реакція НКВС УРСР і СРСР була цілком прогнозованою, однак в проаналізованих архівних матеріалах це питання особливо не вирізняється серед інших. По-друге, підписаний таємний додаток до договору Молотова-Ріббентропа, “зобов'язував” СРСР бути причетним до розчленування і захоплення Польщі. Ці дві надважливі події з позиції органів радянських внутрішніх справ мали свідчити як про зміни у їх діях, так і про “нові завдання” оперативного характеру, пов'язані зі збільшенням території СРСР.

Практично усі державні структури у радянській Україні і на території Західної України було охоплено розгалуженою мережею агентурно-оперативної роботи НКВС, оскільки політичне керівництво СРСР вимагало тотального контролю за громадянами з метою посилення диктату і нагнітання страху, прикриваючись соціалістичними ідеями загальної рівності і справедливості, боротьбою з “ворогами народу”.

Об'єкт дослідження – функціонування НКВС УРСР у 1939 р.

Предмет дослідження – особливості змістового наповнення таємних директив НКВС УРСР у 1939 р.

Мета статті – дослідити таємні директиви НКВС УРСР в 1939 р.

Основні завдання наукової публікації обумовлені аналізом таємних директив НКВС УРСР, пов'язаних із агентурними справами на окремих осіб, проникненням шпигунів на територію УРСР, фальшуванням радянських документів тощо; вивченням списків антирадянських елементів і контрреволюційних організацій.

Основу джерельної бази статті складають архівні матеріали Галузевого державного архіву Служби Безпеки України.

Хронологічні рамки статті охоплюють таємні директиви НКВС УРСР, введені у дію упродовж 8 травня – 24 грудня 1939 р.

Зрозуміло, що обмежений обсяг цієї статті не вичерпує усієї досліджуваної проблематики. Однак її автор вважав за необхідне зосередити увагу саме на зазначеній тематиці, дослідити механізм репресивної дії внутрішніх органів на

території радянської України і західноукраїнських земель, розвіяти створений більшовицькою пропагандою міф про дотримання “законності” дій НКВС, “неупередженість” органів внутрішніх справ тощо.

Певні аспекти досліджуваної проблеми проаналізовано науковцями. Зокрема, негативний вплив сталінського тоталітарного режиму на західноукраїнську інтелігенцію розкрито у монографічному дослідженні О. Рубльова і Ю. Черченка [1]. Важливою у розширенні документальної бази репресивно-каральної системи служить дослідження І. Біласа [2]. У праці Б. Яроша з позицій історико-політологічного підходу проаналізовано становище, вплив і наслідки тоталітарного режиму на західноукраїнських землях у 30–50-ті рр. ХХ ст. [3]. Вплив тоталітарної системи на розвиток українського села дослідив О. Малярчук [4].

Державно-правові чинники встановлення і функціонування радянського режиму в Західній Україні у 1939–1941 рр. аналізувала С. Кондратюк [5]. Історико-правові аспекти діяльності військ НКВС (МВС) в Україні упродовж 1939–1953 рр. вивчав О. Калюк [6], органів міліції Станіславівської області у 1939–1946 рр. досліджував В. Ковалик [7]. Використовуючи документальну базу архівів українських і польських спеціальних служб, І. Льюшин аналізував антирадянське підпілля в Західній Україні і НКВС в 1939–1941 рр. [8]. Певний внесок у розробку досліджуваної проблематики вніс і автор цієї статті [9, с. 153–161].

Аналізуючи історіографічні праці і джерельну базу наукової проблематики, приходимо до логічного висновку про те, що досліджувана тематика на сьогодні ще не стала об’єктом комплексного вивчення науковцями.

Наукова новизна статті полягає у тому, що у публікації вперше зроблено спробу дослідження таємних директив НКВС УРСР у 1939 р.

Звітні дані НКВС УРСР щодо агентурних напрацювань від 8 травня 1939 р. свідчать про те, що обласні управління мали значну кількість агентурних справ, які велися від двох і більше років. Зокрема, у Харківській області станом на 1 квітня 1939 р. була 71 справа на 357 осіб, понад двох років – 141 справа на 618 осіб. У Одеській області відповідно – 49 справ на 184 осіб і 137 справ на 277 осіб. У Дніпропетровській області – 6 справ на 21 особу, 21 справа на 67 осіб. У Сумській області – 22 справи на 85 осіб, 54 справи на 246 осіб [10, арк. 114]. У Ворошиловградській області – 3 справи на 14 осіб і 10 справ на 35 осіб [10, арк. 115]. Агентурні справи орієнтовно з такими показниками були притаманні характеру діяльності й інших обласних управлінь НКВС УРСР. Це свідчило про те, що агентурні справи не розроблялися, і можливо певна частина їх вже була реалізована, однак не відображена у звітах [10, арк. 115].

Керівництво НКВС УРСР зобов’язувало підпорядковані їм обласні управління до 1 червня 1939 р. провести перевірку наявних агентурних справ, терміном до двох і більше років, враховуючи справи 1-х спецвідділень, на предмет їх реалізації у найближчий час [10, арк. 115]. Форма 1 передбачала подання щомісячних зведень щодо агентурних справ у числівнику, а кількість справ і осіб, які проходили у справах – у знаменнику. Форма 2 передбачала інформацію, надану не районними відділеннями НКВС, а об’єктами народного господарства, зокрема, колгоспами, радгоспами, вугільною і металургійною, оборонною промисловістю тощо [10, арк. 115–116].

2 серпня 1939 р. НКВС УРСР скеровувало керівникам обласних управлінь внутрішніх справ Вінницької, Кам’янець-Подільської, Житомирської, Одеської областей і автономної Молдавської РСР розпорядження з приводу того, що “Виховані партією ЛЕНІНА-СТАЛІНА патріоти соціалістичної батьківщини колгоспники, робітники, службовці надають активну допомогу нашим органам у справі боротьби з агентурою іноземних розвідок, з небезпекою для життя

затримують озброєних шпигунів, які пробираються в Радянський Союз” (переклад автора) [10, арк. 139]. Цілком зрозуміло, що радянська пропаганда подавала приклад неймовірного героїзму затримання шпигунів. Зокрема, у Берездівському районі Кам’янець-Подільської області начальник сільської пожежної охорони, активіст районного управління внутрішніх справ, перевіряючи уночі пости, побачив двох невідомих, які намагалися втекти від нього, використали навіть гранату, яка не вибухнула. За підтримки сторожа місцевої сільської ради, “шпигунів польської розвідки” обеззброєно, затримано і передано в районне управління НКВС. Начальника пожежної охорони представлено до нагороди [10, арк. 140].

Керівництво НКВС УРСР зобов’язувало свої низові структури популяризувати вдалі приклади героїзму із затримання шпигунів серед трудящих прикордонних районів. Більше того, передбачалося навіть преміювання або ж представлення до нагороди свідомих радянських громадян за свідоме виконання ними свого обов’язку. Однак приклад із затриманням “шпигунів польської розвідки” напевно був хрестоматійним, позаяк про інші зразків “мужності” свідомих громадян в аналізованій архівній справі не йдеться.

В архівній справі також подано 11 фото фальшивих і оригінальних документів про відрядження, паспортів, довідок різноманітного змісту, які використовувалися певними особами з метою нелегального проникнення на територію УРСР. Зокрема, подано зразки підробленої довідки про відрядження, видане нібито Краси́лівським цукровим заводом, на ім’я Іванова К. В., про його відбуття до Кам’янця-Подільського у справах зазначеного підприємства. Довідка, видана на прізвище Долженко А. П. про те, що він “дійсно” працює в Проскурівський цукроварні на посаді магазинника і перебуває у відпустці з 10 червня – по 8 липня 1939 р. Окрім того, для працівників органів внутрішніх справ подавалися варіанти оригіналів печаток, як Краси́лівського цукрового заводу, так і інших господарських структур, для того, щоб відрізнити фальшивку від оригінала.

Особи, які мали завдання незаконно проникнути на територію УРСР, використовували не лише фальшиві довідки й паспорти, але й інші документи, видані навіть і сільськими радами. Зокрема, заступник народного комісара внутрішніх справ, майор держбезпеки Б. Кобулов повідомляв начальника прикордонних військ НКВС Київського особливого військового округу, командира дивізії про те, що зафіксовано випадки проникнення на територію УРСР польських агентів з документами, виданими Ново-Луцицькою сільською радою Городницького району. Окрім того, повідомлялося про те, що оригінали документів із печатками зазначеної сільської ради передано польській розвідці вже колишнім головою сільської ради ще у 1937 р. (на той час репресованим – примітка автора). Пропонувалося ретельно перевіряли осіб з документами, виданими Ново-Луцицькою сільською радою Городницького району [10, арк. 154].

Власне питаннями, пов’язаними із вилученням фальшивих паспортів, різноманітних довідок, займалося 3-є відділення УДБ НКВС УРСР. Туди й передавалися фальшиві документи із супровідною запискою, у якій вказувалося коли, і у якого іноземного агента їх вилучено, ким персонально видано документ тощо [10, арк. 155].

Директиви НКВС УРСР за 1939 р. під грифом “цілком таємно”, які збереглися в архівній справі, свідчать про те, що в основному зазначена структура зосереджувала свою роботу на обліку й перевірці агентурних справ й вилученні фальшивих документів в осіб, які незаконно перетинали кордон з СРСР. Ситуація кардинально змінюється з осені 1939 р., зі вступом Червоної армії в Західну Україну.

22 грудня 1939 р. нарком внутрішніх справ УРСР І. Серов видає директиву за № 488/сн, у якій основна увага звертається на оперативно-агентурну роботу із так званими “релігійниками” у Західній Україні. У директиві наголос робиться на те, що церковники і сектанти проводять антирадянську діяльність серед парафіян, тому необхідне “...вміле і правильне вирішення агентурно-оперативних питань” (переклад автора) [10, арк. 208].

У директиві наводилися також факти “невмілого” вирішення окреслених питань, що призводило до масових антирадянських заходів. Такі дії зафіксовано у Городенківському й Станіславському повітах. Зокрема, духовенство й антирадянські елементи поширювали нібито “брехливу” інформацію про закриття церков, арешти священників тощо. Це в свою чергу призвело навіть до побиття керівного радянського і партійного активу в Коломийському і Станіславському повітах. Органи внутрішніх справ зафіксували вимоги місцевого населення щодо введення релігійного навчання у школах і виховання молоді в реакційному дусі [10, арк. 209].

Подолати вказані проблеми було доволі складно, тому НКВС УРСР пропонував “єдине правильне рішення” – одночасно з проведенням оперативних заходів до організаторів антирадянщини, розпочати масову роботу з морального “розкладу” серед церковно-сектантського активу [10, арк. 209]. Йдеться передусім про систему заходів із використанням агентурних можливостей. Зокрема, вербування священників, єпископів, осіб церковного і сектантського активу, керівників релігійних громад, тобто, тих осіб, які мають авторитетний вплив на віруючих і через яких можна впливати на не допущення антирадянських виступів і провокації з боку церковників. До речі, органи НКВС цікавила авторитетна у церковних колах агентура для “розкладу” релігійних громад і попередження антирадянських виступів [10, арк. 209–210, 214].

Директива пропонувала цю категорію агентури особливо ретельно вербувати, зазвичай, на підставі компрометуючих матеріалів, і в жодному разі не допускати зриву непродуманих вербувань. У тексті розпорядження йдеться про те, що особи, яких планують завербувати, зокрема, духовенство, чинитимуть опір, позаяк у свій час усі вони належали до націоналістичних структур, петлюрівських формувань, були офіцерами польської армії тощо [10, арк. 210].

Згідно із даними НКВС УРСР, у місті Станіславі із 45 служителів культу, які перебували на обліку у внутрішніх органах, 12 із них належали до “Обнови”, 2 – до Українського національно-демократичного об’єднання (далі – УНДО), 2 – Українська соціалістично-радикальна партія (далі – УСРП), 5 – польські партії, 2 – петлюрівці, 5 – колишні капітани австро-угорської і польської армії. У Снятинському повіті із 20 осіб духовного сану, 5 належали до УНДО, 1 – до УСРП, 4 – активні петлюрівці, 3 – активні діячі “Сокола”. У Рогатинському повіті із 32 служителів культу, 4 належали до УНДО, 3 – польські партії, 4 – “огульні сіоністи”, 2 – колишні офіцери-петлюрівці, 2 – капітани польської армії та інше. Наголошувалося на тому, що у с. Добра-Шляхетська Лисовського повіту Дрогобицької області ОУН очолював священник Іван Гайдукевич [10, арк. 210–211].

НКВС УРСР відзначало, що церковні підпільні організації, діяли у Київській, Вінницькій, Житомирській, Кам’янець-Подільській областях, в основному були пов’язані із польськими розвідувальними органами і націоналістичними структурами Західної України, від яких отримували завдання проводити антирадянську і шпигунську діяльність. Особливу роль у зв’язках між польською розвідкою і церковним активом в СРСР відводили Почаївській лаврі і особливо варшавському митрополиту Діонісію. До речі, про місцезнаходження якого необхідно було повідомити НКВС УРСР [10, арк. 211–212, 214].

Певне місце у поширенні антирадянської пропаганди відводилося римо-католицькому духовенству, яке "... було основним каналом встановлення і підтримки зв'язків з антирадянської діяльності із закордоном..." [10, арк. 212]. Зазначалося, що римо-католицьке духовенство, незадоволене радянською владою, організовує поширення націоналістичних листівок і провокаційних слухів із закликком за відродження Польщі [10, арк. 213]. Власне, НКВС УРСР рекомендував максимально використовувати архіви польської розвідки і політичної поліції з метою вияву, арешту їх агентів серед духовенства і релігійного активу [10, арк. 215]. Також він наказував виявляти і ліквідувати осередки контрреволюційної діяльності церковників, сектантів і католиків; припиняти спроби використання легальних форм для антирадянської роботи; боротися проти використання релігії націоналістами для впливу на свідомість широкого загалу; виявляти зв'язки духовенства із закордонними центрами [10, арк. 213–214].

24 грудня 1939 р. нарком НКВС УРСР І. Серов скерував начальникам управлінь у Західній Україні, зокрема, у Львові, Тернополі, Станіславі, Дрогобичі, Ровно, Луцьку, директиву за № 4958/сн. Вказаний документ містив три списки на 361 учасника контрреволюційних організацій, 16 агентів іноземних розвідок, провокаторів і поліцейських, список установ, які передплачували журнал меншовиків "Соцвестник" [10, арк. 216].

Директива передбачала терміновий розшук осіб, вказаних у списку. Зазначалося, що "Усіх встановлених провокаторів і агентів іноземних розвідок негайно арештуйте", а "Учасників контрреволюційних організаторів і партій, які діяли на території колишньої Польщі, арештуйте, в залежності від конкретних матеріалів про їх активну роль у боротьбі з революційним рухом в Західній Україні" (переклад автора) [10, арк. 216–217]. До речі, передплатниками "Соцвестника" у 1937 р. були в основному різноманітні культурницькі організації, які знаходилися у Вільнюсі й Варшаві. Це, редакції "Фольксцейтунг", "Новое слово", "Бачинес", "Добро", "Россия", "Геген Штрот", "Юнгт Верен", "Бейрейунг Арбейтештімме", "Мальва"; бібліотеки – Центральна єврейська бібліотека, Бібліотека П. Бортника; партії – УСРП; інститути – Єврейський науковий інститут, Інститут "Бадареци Європи" [10, арк. 218–219].

У списку також подано перелік прізвищ 16 так званих "агентів іноземних розвідок, провокаторів і поліцейських" [10, арк. 220–222]. До числа "... агентів іноземних розвідок, провокаторів, резидентів, утримувачів конспіративних квартир, диверсантів, працівників польських розвідувальних і контррозвідувальних органів, які проживали у Західній Україні" (переклад автора) [10, арк. 220] віднесено й відомого українського громадсько-політичного діяча В. Загайкевича, якого радянські органи внутрішніх справ звинувачували у зв'язках із дефензивою [10, арк. 220–222]. Фактів його контактів з польською політичною поліцією і контррозвідкою не наведено. До речі, як свідчать матеріали директиви, його прізвище отримано внаслідок допиту 27 березня 1934 р. засудженого члена УНДО Данилка М. С. [10, арк. 220]. Прізвище В. Загайкевича подано і в іншому списку, вже "... активних учасників троцькістських, білоемігрантських, націоналістичних, терористичних і інших к-р (контрреволюційних – примітка автора) організацій в Західній Україні" [10, арк. 223].

Органи НКВС не володіли точною інформацією, подаючи дані про В. Загайкевича як депутата польського сейму в 1934 р. [10, арк. 220]. Насправді ж, він був депутатом цього законодавчого органу упродовж 1928–1935 рр. [11].

Окрім того, для органів внутрішніх справ важливе місце посідали кількісні показники у роботі. Про це свідчить той факт, що на час видання аналізованої директиви НКВС УРСР не усі, подані у тому горезвісному списку особи, були

живими. Зокрема, йдеться про визначного громадського і культурно-освітнього діяча Юліана Романчука, який помер у Львові 22 квітня 1932 р. [12].

Не завжди органи внутрішніх справ були послідовними у своїх діях. Так, у списку "...активних учасників троцькістських, білоемігрантських, націоналістичних, терористичних і інших к-р (контрреволюційних – примітка автора) організацій в Західній Україні" [10, арк. 223], подано й прізвище відомого українського філолога-славіста, літературознавця, мовознавця, письменника, голови НТШ (1923–1932 рр.), громадського діяча Кирила Студинського, який у жовтні 1939 р. був головою Народних зборів Західної України, а у 1940 р. – депутатом Верховної Ради УРСР.

Один із дослідників життя і діяльності К. Студинського, А. Кліш вважає, що підтримка дій К. Студинського з боку радянської влади мала прагматичний характер. Використовуючи авторитет вченого для реалізації своїх планів, влада готувала розправу над ним [13, с. 92]. Секретар Львівського обкому КП(б)У І. Грушецький, характеризуючи українську інтелігенцію часів становлення радянської влади в Західній Україні в 1939–1941 рр., відносить К. Студинського до тієї її частини, що "не пориваючи зі своїм націоналістичним багажем, повела лінію загравання з органами Радянської влади, стараючись втертися в довіру і пристосуватися до нових обставин" [13, с. 108].

Отже, НКВС УРСР виконував не лише ідеологічну, але й каральну функцію боротьби з контрреволюційними елементами, шпигунами іноземних розвідок, релігійними діячами тощо. Як свідчить аналіз таємних директив НКВС УРСР у 1939 р., органи внутрішніх справ охопили розгалуженою мережею агентурно-оперативної роботи значну частину громадян радянської України і Західної України з метою тотального контролю за ними, посиленням диктату і нагнітанням страху, прикриваючись соціалістичними ідеями загальної рівності і справедливості, боротьбою з "ворогами народу".

Список використаних джерел

1. Рубльов О. С. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20 – 60-ті роки ХХ ст.) / О. С. Рубльов, Ю. А. Черченко. – К. : Наукова думка, 1994. – 350 с. 2. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917 – 1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Документи і матеріали / І. Г. Білас. – У 2 кн. – К. : Либідь – Військо України, 1994. – Кн. 2. – 688 с. 3. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30–50-ті роки ХХ ст. (історико-політологічний аспект) / Б. О. Ярош. – Луцьк : Надстир'я, 1995. – 176 с. 4. Малярчук О. М. Тоталітаризм проти західноукраїнського села / О. М. Малярчук. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. – 228 с. 5. Кондратюк С. К. Встановлення і функціонування радянського режиму в Західній Україні у 1939–1941 рр. (державно-правовий аспект): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень" / Кондратюк Світлана Костянтинівна; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2003. – 18 с. 6. Калюк О. М. Війська НКВС (МВС) в Україні (1939 – 1953 рр.): історико-правовий аспект: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень" / Калюк Олексій Миколайович; Київський національний ун-т внутрішніх справ. – К., 2006. – 18 с. 7. Ковалик В. В. Діяльність органів міліції Станіславської області в 1939–1946 роках. Історико-правовий аспект. автореф. на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.01 "Історія України" / Ковалик Володимир Васильович; Ужгородський національний університет. – Ужгород, 2008. – 18 с. 8. Ільющин І. І. Антирадянське підпілля в Західній Україні і НКВС в 1939 – 1941 рр. (за документами з архівів українських і польських спеціальних служб). Матеріали Міжнародної наукової конференції "Западна Белоруссия и Западная Украина в 1939–1941 гг.: люди, события, документы". – Режим доступу: <http://www.vostslavia.narod.ru/conference1939/Ijjushin1939.htm>. 9. Зуляк І. Слідча і агентурно-оперативна робота НКВС у Західній Україні у 1939 р. / І. Зуляк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. – Випуск 2. – С. 153–161. 10. Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф. 9, спр. 26, 248 арк. 11. Загайкевич Володимир. – Режим доступу:

<http://sb7878.ucoz.ru/publ/272-1-0-1547>. 12. *Горь Чорновол*. Юліян Романчук – сеньйор українських політиків. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/lviv2/chornovol.htm>. 13. *Клиш А. Б.* Кирило Студинський: життя та діяльність. – Тернопіль: В-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – 220 с. + іл.

Иван Зуляк**СЕКРЕТНЫЕ ДИРЕКТИВЫ НКВД УССР 1939 Г.**

В статье проанализирован ряд тайных директив НКВД УССР, связанных с агентурными делами по отдельным лицам, проникновением шпионов на территорию УССР, фальсификацией советских документов и тому подобное. Исследованы списки антисоветских элементов и контрреволюционных организаций.

Ключевые слова: НКВД УССР, директивы, агентурно-оперативная работа, репрессивная система, советская власть.

Ivan Zulyak**USSR NKVD SECRET DIRECTIVE OF 1939.**

The article analyzes a series of secret NKVD USSR directives related to agents' cases to individuals, spyware penetration into the territory of the USSR, Soviet falsification of documents and more. Studied lists of anti-Soviet elements and counterrevolutionary organizations.

Key words: NKVD of the USSR, directives, intelligence-operational work repressive system, the Soviet authorities.

УДК 94 (477)

Микола Москалюк

ПІДПРИЄМНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Стаття присвячена ключовим проблемам дослідження розвитку підприємницької діяльності в українських губерніях Російської імперії у зазначений період.

Ключові слова: підприємництво, Україна, губернія, Російська імперія, промисловий розвиток, промисловість.

Розвиток ринкових відносин супроводжувався завершенням формування класу підприємців, які відіграли важливу роль у розвитку промисловості України. Даною проблематикою займалися такі дослідники, як О. Донік [3], В. Крутіков [5–6], Т. Лазанська [7–8], Х. Лебідь-Юрчик [9], П. Лященко [10], М. Цехановський [16] та ряд інших. Проте дана тематика досліджена не повністю і залишається актуальною на сучасному етапі.

Із зростанням української промисловості зміцнювали свої позиції й українські підприємці. У 1863 р. в Україні нараховувалося 75 тис. промисловців, а наприкінці ХІХ ст. – 200 тис. чоловік. Щодо динаміки соціального складу серед промисловців, то перевагу мали поміщики (40,5%), купці посідали другу позицію після великих землевласників (27,8%), за ними була друга група міщан (23,3%) і, нарешті, селян (2,3%). Невідомі складали 5% власників, а вихідців з інтелігентського та священницького гурту налічувалося лише 7 чоловік [10, с. 483]. Отже, до підприємництва залучалися найбільш активно ті стани, які мали для цього певні кошти. Такими станами виступали підприємливі поміщики та торгівці.

Наявність коштів у купців теж спрощувала організацію виробництва, хоча на перешкоді довгий час була відсутність робочих рук. Лише поодиноким представникам із низів вдалося розірвати важкі пута кріпосної неволі, пробитися до лав більш-менш значних промисловців. Шлях до статусу великого підприємця для цієї категорії населення був важкий і лише небагатьом вдавалося його пройти. Проте, є досить багато прикладів дрібного і середнього підприємництва селян, які ставали власниками млинів, олійниць, крупорушок, салотопень, ткацьких та гончарних закладів тощо. Причому власниками виступали переважно вільні категорії селян – козаки, державні селяни-колоністи та інші. Частина з них, заробивши певні капітали на торгово-промисловій діяльності, прагнули переходити до інших суспільних верств – купецтва та міщанства.

Нерідко до купецького стану приписувалися і дворяни. Так, відомий промисловець-цукрозаводчик граф Бобринський вважався впливовим московським купцем [8, с. 70]. У період промислового розвитку ринкових відносин, що відбувся у другій половині ХІХ ст., змінювалися шляхи, форми та інтенсивність становлення класу підприємців. На цей процес певним чином впливало і пореформене законодавство, яке стимулювало залучення до підприємництва демократичних низів. У 60-ті роки ХІХ ст. ліквідовано обмеження у торгово-промисловій сфері для селян і міщан. Підприємцем міг стати будь-хто, кому під силу було придбати свідоцтво на право торгівлі чи промислу. Одночасно певним категоріям промисловців надавався цілий ряд пільг. Не оподатковувалися борошномельні, олійні, цегельні, лісопильні та інші заклади, розташовані за межами міст. Усе це, з одного боку, сприяло ширшій участі у промисловому будівництві менш заможних прошарків суспільства, а з

іншого, – підтримувало дворянське підприємництво, що на період реформи почало поступатися місцем купецькому.

Провідне становище в індустріально розвиненому суспільстві наприкінці XIX ст. займав клас підприємців, який постійно тримав руку на пульсі економічного розвитку, впливав на політику уряду, переконливо підпорядковував собі все громадське життя. Він перетворився у впливову частину суспільства. Підприємці були пов'язані з передовим у технічному та організаційному відношенні господарством і вміло пристосовувалися до кон'юнктури внутрішнього і зовнішнього ринків. Суспільно-економічна основа, що склалася на фабрично-заводській промисловості при умові збереження значних феодальних пережитків в економіці і перш за все у сільськогосподарському виробництві, позначилася на їхньому формуванні. В місті й селі, як і в дореформений період, поряд з представниками великого капіталу продовжували співіснувати середні та дрібні підприємці, а в аграрному секторі, де існувала широка дрібнобуржуазна основа, вони навіть переважали.

Одноосібне підприємництво розподілялося по галузях промисловості таким чином: найбільш компактна група підприємців зосередила свою діяльність в обробній промисловості. Причому всі соціальні прошарки проявляли зацікавленість саме в цій галузі виробництва. Більше половини промисловців вкладали свої кошти у цукрову, борошномельну, винокурну, тютюнову, пивоварну промисловість, тобто займалися переробкою сільськогосподарської продукції.

Питома вага міщан в обробній промисловості становила трохи більше 54% (143 особи). Участь селян та інтелігенції тут була незначною [8, с. 71]. Слід сказати, що на Правобережній Україні серед промисловців домінували поляки, євреї, проте на Лівобережній і Південній Україні було багато російських, єврейських та іноземних підприємців. Зокрема, в 1872 р. у Подільській губернії найбільше фабрик і заводів належало росіянам, євреям та іноземцям. Винокурні заводи належали 5 дворянам, російським купцям – 5, місцевим власникам – 19, а євреям – 36. Відповідно удинамічному розвитку на долю євреїв припадало $\frac{3}{4}$ всіх винокурних заводів губернії, на долю інших – лише $\frac{1}{4}$ частина. Це давало негативні результати щодо економічного розвитку губернії. Згідно опублікованих у 1910–1911 рр. статистичних даних по національностях, на Правобережній Україні євреям належало 33 цукроварні, росіянам – 25, іноземцям – 10, українцям – 6 [1, с. 252].

Невеликий список фабрик і заводів Харкова початку XX ст. характеризує національний склад промисловців. До нього зараховано 57 підприємств, з яких росіянам належало 23, євреям – 10, іноземцям – 17, українцям – 4, невідомим – 2, полякам – 1. Із списку підприємств, що підлягали наглядові фабричного інспектора Полтавської губернії у 1901 р., 122 належали євреям, 51 – росіянам, 16 – іноземцям, 27 – українцям, 11 – товариствам, 29 – невизначеної національності. Повну пасивність щодо промислової діяльності демонструють українці на Волині. Так, з 35 підприємств Луцького повіту 10 заснували євреї, 16 – німці, 5 – поляки (один у спільному володінні з євреєм), 3 – росіяни і 1 підприємство, національна приналежність власника якого не встановлена. Ці загальні тенденції знайшли відображення і в матеріалах інших районів України. Зокрема, у Київській губернії за даними фабричного інспектора про відкриття у 1900 р. деяких промислових закладів, їх фундаторами стали поляки (17 підприємств), росіяни (10), українці (11), євреї (9), іноземці (4), товариства (8), належність 10 підприємств не встановлена [13, арк. 6]. Отже, найактивніші позиції в підприємстві українських губерній Російської імперії посідали євреї, росіяни, поляки та іноземці.

Одним із складових питань при дослідженні однієї із найважливіших галузей обробної промисловості – цукрової, є проблема формування класу підприємців. Після відміни кріпосного права у 1861 р. поміщики залишилися без дармових робочих рук, а багато хто і без необхідного обігового капіталу, не зуміли пристосуватися до нових ринкових відносин, почали закривати або продавати свої цукроварні. Новими власниками цукроварень стали, переважно, купці, які і торгували цукром, або акціонерні товариства, де теж домінував купецький капітал. Нові власники, порівняно з поміщиками, мали три великі переваги: знання справи, підприємницьку ініціативу і необхідний капітал. За таких умов процес витіснення дворян-поміщиків із середовища цукрозаводчиків відбувався досить швидко [17, с. 5]. На початку 80-х років XIX ст. купці вже контролювали не менше двох третин цукрової промисловості регіону. І це відбувалося лише упродовж 20 років після реформи 1861 р. В 1893 р. у південно-західній частині Російської імперії відбувався ріст цукрових та інших промислових акціонерних компаній. Власниками підприємств були або євреї, або поляки. На даній території євреї-мільйонери залишалися власниками заводів, володіючи при цьому великою кількістю землі.

У 1901 р. на перше місце серед власників цукроварень вийшли акціонерні товариства. Їм належало 19 із 46 заводів Лівобережної України (41,3%), на другому місці були купці – 14 підприємств (30% від загальної кількості). Але кількість заводів, які належали поміщикам, значно зменшилася. Їм належало тільки 6 цукроварень, тобто 13%. Решта заводів належала різночинцям – 5 заводів (11%) та іноземцям – 2 (4,7%). Далі процес поглибився до 1913 р.: акціонерним товариствам належало 24 заводи із 56 (42,9%), купцям 15 (26,8%), поміщикам 12 (17,8%). Але половина поміщицьких заводів перебувала в оренді товариств і окремих осіб. Різночинцям належало 5 підприємств (8,9%), іноземцям 2 (3,6%) [14, арк. 356]. З 1861-1913 рр. питома вага діючих поміщицьких заводів зменшилася з 95% до 17,8%. Їх місце зайняли нові власники, переважно із числа купців як одноосібних власників, так і членів акціонерних товариств.

Майже всі акціонерні товариства цукрових заводів за складом були інтернаціональними. В акціонерах Харківського рафінадного заводу у 1913 р. були: граф І. І. Воронцов-Дашков, граф В. В. Мусін-Пушкін, генерал В. В. Рузький і єврейські підприємці М. І. Авербух, С. Г. Грінберг та інші. Таких прикладів багато. Деякі цукрозаводчики були одноосібними власниками заводів і одночасно були акціонерами товариств по оренді або володінню інших підприємств. Так, потомственным громадянам із Сум Лещинським у 1914 р. належав Кияницький цукровий завод у Сумському повіті Харківської губернії. Одночасно вони входили до складу правління Веприцького товариства, завод якого розташовувався у Гадяцькому повіті Полтавської губернії. Кекінський цукровий завод у Сумському повіті в 1914 р. належав швейцарському громадянину В. А. Лоренцу-Ебліну і одночасно він був серед акціонерів Куянівського товариства [4, с. 34–35].

Серед одноосібних власників, або членів товариства цукрових заводів в Україні, були громадяни Німеччини, Франції, Бельгії, Австро-Угорщини, Швейцарії (Г. А. Руссо де Живон, В. А. фон Лоретц-Еблін, П. Стевенар, герцоги Макленбург-Стрілецькі і принцеса Саксен-Альтенбургська та інші).

Доречно навести дані, які характеризують кількість та склад підприємців по галузях обробної промисловості. Зокрема, у Харківській губернії із 17 цукрових підприємств, що були в індивідуальній власності, 5 належали Харитоненку. У Подільській губернії, за повідомленням старшого фабричного інспектора, з 52 діючих у 1899 р. цукрових заводів у руках євреїв знаходилося водноосібному володінні та таких, що контролювалися ними – 14, у росіян – 8, поляків – 11,

іноземців – 2. На противагу Подільській у Київській губернії панівне місце посідали росіяни (20 заводів), хоча тут були такі великі промисловці-поляки, як Браницькі (6 заводів), Потоцькі (2), українці Терещенки (2) і Симиренко (1). Загалом із 148 цукрових підприємств, що діяли у найбільшому цукровому районі імперії – правобережжі, на початку ХХ ст. 44 належали російським власникам, 63 – полякам і 33 – євреям [14, арк. 36–38].

Цукропромисловці помітно відрізнялися від індустріальних підприємців Донецько-Придніпровського району. Переважна більшість великих підприємців була вихідцями з купецтва першої гільдії (Харитоненко, Ханенко, Терещенки, Бродські), або титулованими особами (графи Бобринські, Браницькі, Потоцькі тощо). Підприємці з купців мали великі капітали, добре розумілися на господарській кон'юктурі, знали ринок, відзначалися організаторськими здібностями, активністю тощо. До другої групи належали представники шляхетних дворянських родів, які були багатими, освіченими, висококультурними [6, с. 63]. Значна частина цукроварень залишалася в руках поміщиків. Більшість поміщицьких цукроварень, що діяли у пореформені роки, утворилися на базі дворянських латифундій, а їхні власники нерідко володіли кількома цукроварнями.

Відома в Україні родина цукрозаводчиків Терещенків походила з козаків міста Глухова Чернігівської губернії і за своїм значенням займала у цукровій промисловості третє місце. Засновником цієї династії був Артем Якович Терещенко, життєвий шлях якого дуже подібний до шляху І. Г. Харитоненка. А. Я. Терещенко розпочинав свою трудову діяльність поміщицьким прикажчиком, проте за допомогою вдалої спекуляції лісом для флоту та провізії (хлібом, цукром, салом) у роки Кримської війни (1853–1856 рр.) нагромадив капітал і розпочав кар'єру цукрозаводчика. Вже наприкінці 50-х років ХІХ ст. він придбав цукроварню на Хуторі Михайлівському у Глухівському повіті на Чернігівщині. Після 1861 р. А. Я. Терещенко, як і І. Г. Харитоненко, скуповує у поміщиків цукроварні, перебудовує їх, будує нові. На початку 70-х років ХІХ ст. він вже мав 5 цукрових заводів і до 150 тис. дес. Маленький, віддалений від торгово-промислових центрів Глухів, вже не задовольняв Терещенків, тому у 70-х роках ХІХ ст. син А. Я. Терещенка переніс головну контору товариства братів Терещенків із провінційного Глухова у Київ, який став центром цукрової промисловості не лише України, а й усїєї Російської імперії. Центр діяльності братів Терещенків перемістився з лівобережжя на правобережжя. Проте на Чернігівщині Терещенки на початку ХХ ст. володіли двома цукровими заводами, серед них і великим рафінадним заводом на Хуторі Михайлівському [15, арк. 5].

Намагаючись бути серед лідерів цукрової промисловості, Терещенки у 1870 р. заснували “Товариство цукробурякових та рафінадних заводів братів Терещенків” з початковим капіталом у 3 млн крб., який до 1900 р. досяг уже 8 млн крб. На той час у розпорядженні об'єднання перебувало п'ять заводів: власні рафінадні – Михайлівський (Глухівський повіт), Тульський і орендований Черкаський; цукрові – Воронізький (Глухівський повіт) та орендований Крупецький (Путивльський повіт). Слід відмітити, що це було суто сімейне акціонерне товариство, доскладу якого не входили сторонні особи. Паї його на ринку цінних паперів не з'являлися, а були розподілені між членами родини. Засновники об'єднання стали і його першими директорами. Згодом одним з них був призначений син Миколи Артемовича – Олександр, співдиректорами – Богдан Іванович Ханенко (зять М. А. Терещенка) та син Семена Артемовича – Костянтин [3, с. 29]. В особистій власності Миколи Федора Терещенків на початку 1890-х років перебувало ще шість цукрозаводів. Зокрема, Микола Артемович володів такими підприємствами: Андрусівським (Житомирський

повіт), Староосятинським (Чигиринський повіт) і Тьоткінським (Рильський повіт). Федір Артемович мав у власності три інші цукрозаводи: Червонський та Коровинецький (Житомирський повіт) і Мартинівський (Канівський повіт). На початку 80-х років XIX ст. Тьоткінська (переробляла щодоби 4 тис. берківців буряку), Андрусівська (відповідно 2,9 тис.) та Червонська (2,4 тис.) цукроварні входили до четвірки найбільших підприємств галузі у всій країні [16, с. 196].

На початку XX ст. родина Терещенків мала у своєму розпорядженні 11 цукрових заводів – дев'ять власних і два орендованих (останні періодично мінялися), на яких вироблялося залежно від врожаю, сировини й кон'юнктури ринку 9–10% загальноросійського цукру. Якщо в 1899–1900 рр. виробництво останнього на всіх заводах Російської імперії становило 48 млн 452 тис. пудів, то на підприємствах Терещенків – близько 4,5 млн пудів. У 1910 р. обсяг продукції на їхніх цукрових заводах досяг уже 6,6 млн пудів, вартість якої оцінювалася у 27,7 млн крб. Крім того, члени родини були власниками 8 гуралень, у тому числі трьох найпотужніших спиртоочисних заводів: Андрусівського, Червонського і Тьоткінського. Виробництво спирту було доволі прибутковою справою, адже переважна частина сировини для гуралень – патока, вміст цукру в якій становив до 50%, – надходила з власних цукрових заводів після переробки буряків. До того ж спирт, вироблений з патоки, був високої якості та відправлявся лише на експорт, тому що збувати його на внутрішньому ринку заборонялося. Члени родини Терещенків були також власниками парових і водяних млинів, лісопилені, цегельного заводу, суконної фабрики [3, с. 30; 33].

У 1913 р. найбільшими власниками цукрових заводів на лівобережжі були: Харитоненко (8 підприємств), Кеніги (3 заводи), Терещенки (2 заводи), Ротермундт і Вайсе (2 заводи і 1 в оренді), герцоги Макленбург-Стрілецькі (2 заводи), Бродські мали контрольні пакети акцій 3-х підприємств, А. Ю. Добрий володів контрольними пакетами акцій 2 заводів [4, с. 25]. На цих підприємствах у 1913 р. вироблялося до 70% цукру-піску і майже 85% рафінаду лівобережних цукрових заводів [11, с. 237].

У радянській історіографії постійно підкреслювалося, що цукрозаводчики ніякої конструктивної ролі у виробництві не виконували, а тільки дбали про свої прибутки. Але у дійсності це було не так. Щоб встояти у жорсткій конкурентній боротьбі як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, цукрозаводчики змушені були піклуватися про технічний прогрес, оскільки тільки на цій основі можна було радикально підвищити продуктивність заводів і знизити собівартість цукру, тим самим забезпечивши його збут. Цукрозаводчики повинні були також знати цукровиробництво, щоб застерегти себе від шахрайства, або некомпетентності, а то і звичайної недбалості адміністрації заводів. Саме відсутність необхідного контролю за діями адміністрації, яка займалася шахрайством у значних розмірах, призвело, серед інших причин, до краху на початку 70-х років XIX ст. відомої фірми “Яхненка і Смирєнка” та до банкрутства багатьох поміщицьких заводів.

Питома вага у прибутках цукрових заводів, що залишалися після відшкодування матеріальних затрат на виробництво, на користь підприємців, службовців та робітників за 1898–1908 рр. становила: у цукропідприємців – 60,3%, у казни – 11,8%, у службовців – 10,8% і в робітників – 17,1% [9, с. 21]. Цукрозаводчики на початку XX ст. мали один із найвищих рівнів прибутку на вкладений капітал в Україні.

Варто відмітити, що винокурна промисловість Українитакож поступово переходить в руки підприємців: на Київщині у 1878–1879 рр. із 118 винокурних заводів лише 33 залишалися в руках поміщиків, 70 перейшли в оренду до купців, а 10 перетворилися у власність купців; на Поділлі – із 129 заводів 108 перейшли в оренду до купців і 3 їм належали; на Чернігівщині із 83 заводів (наприкінці 80-

х років XIX ст.) купцям, козакам, акціонерним товариствам належали 28 заводів, причому купцям належали 6 із 10 найбільших у губернії гуралень [12, арк. 3; 5].

Динаміка підприємницької діяльності у винокурній промисловості показує, що із 122 заводів з виробництва горілки, які були зосереджені на Волині, лише 5 належали українцям, з 11 заводів Катеринославщини – 2, з 67 – Київської губернії – 5, з 90 – Подільської – 5, з 54 – Полтавської – 9, з 50 – Харківської – 4, з 27 – Херсонської – 1 і, нарешті, із 109 підприємств Чернігівської – лише 15 [7, с. 166–167].

Після 1861 р. у країні проходив інтенсивний процес розкладу класів і станів феодального суспільства, що знайшло своє відображення в падінні питомої ваги таких традиційних джерел, як поміщики, військово-адміністративний апарат і дрібні товаровиробники. Зменшення ролі поміщиків пов'язане з послабленням їх позицій в економічному житті країни і з відсутністю навичок підприємницької діяльності у більшості представників цього класу. Відносно чиновників і офіцерів необхідно відзначити, що вони в масі своїй через соціальне становище, виховання і внаслідок відсутності ділових якостей не змогли адаптуватися до нових соціально-економічних умов і прагнули до участі в таких формах підприємництва, де не вимагалася особиста участь. Тому з середини 70-х років XIX ст. посилюється участь офіцерів і чиновників серед членів акціонерних компаній, в пайових товариствах тощо. Упродовж перших пореформених десятиліть селянство і козацтво являли собою одне із основних джерел формування індустріального класу підприємців, однак з початку 80-х років XIX ст. значення цих верств почало помітно послаблюватися, що було наслідком посилення процесу зубожіння селянства в умовах глибокої кризи сільського господарства країни. З другого боку, зростає питома вага купецтва, що пояснюється швидким розвитком ринкових відносин в регіоні, посиленням господарських зв'язків із центром, визначення місця України в системі суспільного виробництва і розподілу праці та ін. Місцеве купецтво формувалося на базі внутрішнього ринку. В той же час швидкий економічний розвиток півдня України створював сприятливі умови для переміщення в цей регіон купецтва з інших районів країни, зацікавленого можливістю одержати максимальні прибутки [5, с. 39].

Пореформений період характеризувався поступовим втягуванням у підприємницьку діяльність інтелігенції. Незважаючи на невисоку питому вагу інтелігенції в загальній структурі підприємництва, можемо констатувати певний прогрес у темпах росту чисельності і значення цієї групи. В ній переважали представники інженерно-технічної інтелігенції, котрі володіли необхідними знаннями і практичним досвідом.

Фактично не відбувалося суттєвих змін у групі підприємців – підданих іноземних держав. Як за чисельністю, так і за значенням дана група поступалася перед іншими верстами і групами підприємців. Та не треба забувати, що мова йде про індивідуальних підприємців іноземного походження, де основний приплив іноземних капіталів відбувався в акціонерній формі.

Значний прогрес спостерігався серед різних об'єднань. Сам характер вимагав значного капіталу вже на початковій стадії ринкового виробництва. Ця обставина зумовила необхідність концентрації капіталів окремих підприємців у рамках акціонерної компанії або пайового товариства. Крім того, розвиток акціонерного засновництва був зв'язаний із запозиченням передового організаційного досвіду заходу. Проте процес перебудови промислової діяльності, який базувався на зміні індивідуально-ринкової форми власності колективно-ринковою, починається на рубежі 60–70-х років XIX ст. і набуває найбільшого розмаху у період економічного піднесення 90-х років XIX ст.

Найбільш повні й достовірні відомості про підприємницьку діяльність в Україні представників різних етносів дає одноденний всеросійський перепис 1897 р. Він засвідчив, що у промисловості та торгівлі українських губерній провідне місце належало поряд з іноземними російським, польським та єврейським підприємцям. Українці найкраще проявляли себе у сільському господарстві. Переписом 1897 р. в Україні зафіксовано 111626 осіб, що жили за рахунок прибутків з капіталу і нерухомого майна, 306644 – займалися торгівлею та 3612 – кредитно-торговими операціями. Динаміка представників різних етносів в обробній промисловості України показує, що жило з прибутків від капіталів українських підприємців 29,12%, російських – 38,64%, польських – 8,97%, а єврейських – 15,68%. Відповідно торгівлею та торгово-кредитними операціями займалося 13,43% українців, 16,24% – росіян, 1,03% – поляків і 63,72% євреїв, які після українців (17005688 осіб обох статей) та росіян (2767951) займали третє місце за кількістю (1908465) серед населення України [2, с. 412; 413]. Очевидно, найбільш підприємливим на цей час виявився єврейський етнос. Його найбільший внесок у творення ринкової економіки зумовлювався найактивнішою участю у торгівлі та торгово-кредитних справах. В цьому євреям поступалися представники всіх етносів, що населяли українські губернії. Незважаючи на ряд дискримінаційних заходів уряду Російської імперії стосовно євреїв (заборона купувати та орендувати землю, обмеження в акціонерному підприємстві, проживанні та пересуванні тощо), вони виявляли могутній природний потяг до посередницької діяльності.

У цілому кількість представників великої і середньої торговельно-промислової буржуазії з урахуванням індивідуальних підприємців (членів торгових домів, пайових та акціонерних товариств) становила 22892 юридичні особи, тобто приблизно 0,1% усього населення України, кількість якого в 1906 р. становила приблизно 22,5 млн чоловік. Це пояснювалося, насамперед, недостатнім рівнем розвитку економіки в регіоні, що було пов'язане з існуванням численних залишків феодалізму, а також з особливостями розвитку сільського господарства, внутрішньої і зовнішньої торгівлі тощо [6, с. 62].

Отже, у другій половині XIX ст. суспільство, яке вступило у смугу ринкових відносин, відчувало могутній приплив господарської енергії. В результаті цього зростав кількісно і розширювався у соціальному відношенні підприємницький клас суспільства, зокрема – промисловий, який дедалі більше набував всестанового характеру у провідних галузях обробної промисловості України. До нього залучалися родовите дворянство і рядові поміщики, знатні купці й дрібні торговці, селянство, що скинуло ярмо рабства, інженери, юристи та адвокати, вчені, вчителі та лікарі. Саме цей клас підприємців, позбавлений традицій і станових пережитків, схильний до новаторства, став носієм соціального прогресу. Однак незавершеність перетворень в економічному і політичному житті українських губерній Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. стримувала саморозвиток приватної ініціативи нижчих прошарків населення.

Список використаних джерел

1. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863–1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах/ Д. Бовуа / пер.
2. Борисюк. – К., 1998. – 336 с. 2. *Вся Россия. Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации. Адрес-календарь Российской империи.* – Т. 2. – 1897. – 3399 с. 3. *Донік О. М.* Родина Терещенків в історії доброчинності / О. М. Донік. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – 314 с.
4. *Ежегодник по сахарной промышленности Российской империи за 1912–1913 год.* – К., 1914. – 869 с.
5. *Крутіков В. В.* Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період / В. В. Крутіков. – Дніпропетровськ: В-во ДДУ, 1992. – 172 с. 6. *Крутіков В. В.* Соціальна структура міської буржуазії України напередодні революції 1905–1907 рр. / В. В. Крутіков // Український історичний журнал. – 1992. – № 3. – С. 57–66. 7. *Лазанська Т.* Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики

XIX ст.) / Т. Лазанська. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – 282 с. 8. *Лазанська Т.* Соціальне походження промислової буржуазії України в XIX ст. / Т. Лазанська // Український історичний журнал. – 1996. – № 2. – С. 65–73. 9. *Лебедь-Юрчик Х. М.* Распределение дохода и оплата труда в сахарной промышленности / Х. М. Лебедь-Юрчик. – Ямполь, 1912. – 349 с. 10. *Лященко П. И.* История народного хозяйства СССР: в 2 т. / П. И. Лященко. – М.: Госполитиздат, 1956. – Т. 2: Капитализм. – 728 с. 11. *Фабрики и заводы всей России: сведения о 31523 фабриках и заводах.* – К.: Кн. изд-ва Л. М. Фиш, 1913. – 1683 с. 12. *Центральний державний історичний архів України у м. Київ (далі – ЦДА України у м. Київ).* – Ф. 44. – Оп. 533. – Спр. 158. – 123 арк. 13. *ЦДА України у м. Київ.* – Ф. 442. – Оп. 629. – Спр. 78. – 7 арк. 14. *ЦДА України у м. Київ.* – Ф. 575. – Оп. 1. – Спр. 183. – 276 арк. 15. *ЦДА України у м. Київ.* – Ф. 830. – Оп. 1. – Спр. 39. – 7 арк. 16. *Цехановский М. Ю.* Русская свеклосахарная промышленность в ее прошлом и настоящем / М. Ю. Цехановский. – СПб., 1911. – 281 с. 17. *Янсон Ю. Э.* Из путевых заметок о свекловичном хозяйстве малороссийских и юго-западных губерний (1867–1868 гг.) / Ю. Э. Янсон. – СПб., 1869. – 364 с.

Николай Москалюк

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В УКРАИНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX В.

Статья посвящена ключевым проблемам исследования развития предпринимательской деятельности в украинских губерниях Российской империи в указанный период.

Ключевые слова: предпринимательство, Украина, губерния, Российская империя, промышленное развитие, промышленность.

Mykola Moskalyuk

BUSINESS IN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH – EARLY 20TH CENTURY

The article is devoted to research key problems of entrepreneurship in the Ukrainian provinces of the empire in this period.

Key words: entrepreneurship, Ukraine, province, Russian Empire, industrial development, industry.

УДК 94 (477.8)

Олег Малярчук

НАФТОГАЗОВИДОБУВАННЯ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНСЬКОЇ РСР – СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕСПУБЛІКИ

У статті на основі широкого кола історичної літератури та джерел охарактеризовано розвиток нафтогазової галузі промисловості західних областей України у радянський період. Доведено, що історія вітчизняної нафтогазової індустрії нагромадила величезний досвід будівництва, експлуатації та управління відповідними об'єктами, що вимагає його узагальнення, вивчення та популяризації.

Ключові слова: Україна, Прикарпаття, нафта, газ, озокерит, економіка.

В українській нафтогазовій науці виділяються три етапи розвитку, що зумовлені не тільки потребами промисловості, загальним рівнем науки і техніки, але насамперед політичним становищем в Україні. Перший, початковий, етап пов'язаний зі становленням нафтогазової, хімічної і деревообробної промисловості взагалі й специфікою діяльності в умовах австрійського, а потім – польського державного устрою на українських землях. Австрійський період був досить сприятливим для праці українських дослідників. Проте і в цей період, як і в наступний, роботу вели в інтересах панівної держави, а українські автори набували слави як австрійські або польські вчені. Другий етап – досить тривалий, з 1939 р. до 1991 р., відзначався виникненням багатьох наукових установ, шкіл і напрямків. Характерною рисою було входження української нафтогазової та інших наук до складу радянської (російської). Усі головні наукові центри, які скеровували напрямки досліджень і використовували їх основні результати, розташовані в Москві та Ленінграді. Лауреатами Ленінської премії були такі українські вчені-нафтовики: М. Балуховський, С. Воробйов, М. Горев, І. Літвінов, Л. Палець, С. Черпак. Державну премію Української РСР присуджували О. Богайцю, С. Вітрику, Й. Головацькому, В. Глушку, В. Дем'янчуку, Г. Доленку, Л. Курилюку, Я. Кульчицькому та ін. [1, с. 9]. Третій етап розпочався з відновленням української державності.

Протягом періоду незалежності України виходять такі узагальнюючі праці: “Нафта і газ Прикарпаття” [2], “Історія газової промисловості України у спогадах сучасників” [3], “Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. Імена славних сучасників” [4], “Україна: 20 років незалежності” [5] та ін. У колективній праці “Українська нафтогазова наука. 1899–1999” [6] коротко висвітлено сторічну історію української нафтогазової науки, основні етапи її розвитку, віддано шану видатним постатям нафтової науки минулого, накреслено напрямки її розвитку в майбутньому. Патріарх нафтогазової промисловості І. Діак [7], вчені М. Стасів [8], Р. Мисьович [9], О. Овчаренко [10] у публікаціях висвітлюють процес становлення і розвитку цих галузей у 50–80-х роках ХХ ст.

Найстарішою галуззю промисловості західного регіону України, поряд з лісорозробками, вважаються нафтопромисли, започатковані в першій половині ХІХ ст. як дрібні селянські промисли. Згодом цей промисел відокремився від землеробства і перетворився у самостійну галузь промисловості й сконцентрувався довкола таких міст, як Борислав, Надвірна, Долина. У часи II Речі Посполитої нафту видобувало 270 різноманітних фірм, а з 23 нафтопереробних заводів більш-менш нормально працювало лише 12, які здійснювали перероблення відсталіми

способом на кубових батареях [11, с. 116]. Воз'єднання західноукраїнських земель з радянською Україною дійсно “стало поворотним пунктом” у розвитку нафтогазової галузі промисловості. Хоча офіційно й здійснювалося врахування перспектив розвитку того чи іншого родовища в цілому, однак відбулася хижацька експлуатація нафтового поля у критичних масштабах. Лише в перший рік “звільнення” тут було відбудовано і здано в експлуатацію майже вісімсот свердловин.

У відбудовчий повоєнний період свердловини відновлено і частково реконструйовано. Радянська влада створила геологічну службу – Карпатський науково-дослідний інститут нафти. У загальному видобутку нафти в СРСР питома вага прикарпатської нафти була незначною, але її роль у народному господарстві Української РСР надзвичайно велика. Західноукраїнський нафтогазовий район розташований на значній відстані від основних нафтових регіонів СРСР. Наявність власних родовищ давала змогу відмовитися від нераціонального завезення сюди нафтопродуктів.

Унікальність нафтових родовищ Прикарпаття – великий вміст розчиненого газу у пластовій нафті. Це вимагало визначення способу розроблення покладів: з поступовим виснаженням пластової енергії чи з її підтриманням нагнітанням в пласти води під тиском. У нафтовидобувній промисловості СРСР досвіду розроблення родовищ, подібних до Прикарпаття, було недостатньо, і відповідно динаміка основних параметрів, обґрунтована науково-дослідними інститутами, тільки розроблялася. Рациональний режим розроблення родовища затулювався без припинення форсованого відбору вуглеводів і спаду пластової енергії. Прийняття рішень про доцільність підтримання пластової енергії нагнітанням води відбувалося з великим запізненням. Інші родовища через економічну недоцільність підтримання пластової енергії розроблялися на природному режимі – режимі розчиненого газу.

У західному регіоні України Надвірнянський нафтопереробний завод №14 (Станіславська область) почав випускати продукцію одним із перших у республіці. У другій половині 40-х років ХХ ст. тривали активні геологорозвідувальні роботи на Прикарпатті. У 1948 р. відкрито нове нафтове родовище у с. Битків Надвірнянського району. Завдяки застосуванню нових технологій на відкритих свердловинах видобуток нафти поступово збільшувався [12].

Формування одного з найбільших нафтогазовидобувних підприємств Івано-Франківщини – Долинського розпочалося 30 серпня 1950 р. при ліквідації аварії, що сталася під час буріння розвідувальної свердловини № 1. Відкритий фонтан нафтогазового потоку підтвердив наявність глибинних нафтових структур. Тому саме ця дата вважається днем відкриття Долинського нафтового родовища. В окремих джерелах зазначається, що воно відкрите ще в 1935 р., коли із неглибоких свердловин, пробурених на землях с. Підлівче, отримано незначні припливи нафти. Нафта із цих свердловин за своїм складом багата на бензинові фракції і, за свідченням очевидців, під час Другої світової війни та в перші повоєнні роки використовувалася як паливо. Із поступовим розбурюванням площі свердловин і збільшенням видобування нафти була створена дільниця, яка у 1952 р. виросла до укрупненого Долинського нафтопромислу № 1. У 1957 р. на її базі створено нафтопромислове управління “Долинанафта”, перетворене у 1970 р. у нафтогазовидобувне управління “Долинанафтогаз” [9, с. 168–169]. На долинському нафтопромислі в 1958 р. вперше в СРСР був запроваджений прогресивний метод видобутку нафти – однією свердловиною із двох горизонтів.

Долинський нафтопромисел за короткий час посів перше місце в республіці, його нафта була найнижчої собівартості. Тоді ж у 1958 р. реконструйовано і розширено нафтопереробний завод у Надвірній. На ньому було введено в дію електрознесолювальну і бітумну установки, парафіновий цех, атмосферно-

вакуумну установку. Використовуючи місцеву сировину, завод щороку збільшував випуск бензину, газу, дизельного палива та інших нафтопродуктів. Із введенням в дію лінії електропередач Стрий – Івано-Франківськ – Надвірна і підключенням до неї Надвірнянського нафтопереробного заводу майже у 18 разів збільшилася електрозбросність праці. Це дозволило механізувати процеси розливання і навантажування нафти, бітуму, парафіну [13, с. 69]. Згідно з наказом Міннафтохімпрому СРСР від 6 квітня 1967 р. № 235 передбачалося збільшення потужності Надвірнянського НПЗ за кілька років до 5 млн т нафти на рік. При цьому збільшення потужності заводу відбувалось шляхом реконструкції діючої установки з 1,1 до 2 млн т і будівництва нової потужністю 3 млн т нафти в рік [14, арк. 3].

За запасами вуглеводів найбільшим було Долинське нафтове родовище. Зростання видобутку нафти на Долинському родовищі відбувалося до 1966 р. Це обумовлювалося введенням в експлуатацію нових свердловин, а також розробленням Північно-Долинського і Спаського родовищ у 1960 р., Струтинського у 1962 р. Максимального видобутку супутнього газу – 1,2 млрд м³ – досягнуто у 1963 р., а нафти – 2002 млн т – у 1966 р. [9, с. 170]. Якщо у 1963 р. в УРСР видобували 4713 тис. нафти, то в Івано-Франківській – 2495 тис., Полтавській – 747 тис., Чернігівській – 667 тис., Сумській – 477 тис., Львівській – 213 тис., Харківській областях – 104 тис. тонн [15, с. 20–21].

Видобування нафти супроводжувалося одночасно з виходом супутнього газу. Природний газ на Прикарпатті почали видобувати у 1923 р. на Калуському родовищі, а в 30-х роках ХХ ст. організовано перероблення фракцій нафтового газу у Биткові та Ріпному. У 1946 р. виходить постанова Раднаркому СРСР про будівництво першого в Україні магістрального газопроводу “Дашава – Київ” довжиною 512 км, який було здано в експлуатацію 17 листопада 1948 р., а пізніше продовжений на Брянськ і Москву. Після здачі в експлуатацію газопроводу у Львові створюється об’єднання “Укргаз”, до складу якого входять усі експлуатаційні управління газової промисловості регіону. На базі Стрийського експлуатаційного управління організовують трест “Укргазвидобування”. Наприкінці 1950-х років налагоджено переробку відпрацьованого долинського газу на сажових заводах. Тоді ж почалося спорудження газопроводу “Косів – Чернівці” та “Надвірна – Станіслав”.

Підготовка газових ресурсів західних областей України завершилася введенням у розробку у 1956 р. потужного газового родовища Більче-Волиця, з якого було видобуто близько 40 млрд³ газу. Воно розташоване на північному сході від м. Стрий і за 8 км від Угерського газового родовища. За величиною запасів воно виявилось найбільшим на Прикарпатті. Крім того, були відкриті такі газові родовища, як Свидницьке і Північна Медениця у Львівській області і Косівське в Івано-Франківській. У ці роки були розвідані два нових газових родовища – Рудківське і Кадобнинське з вільним дебітом свердловин від 200 до 600 тис. м³ на добу. Видобуток з прикарпатських родовищ зростав величезними темпами і у 1955 р. давав 48 % союзного газу [3, с. 20]. Станом на 1 січня 1962 р. промислові запаси природного газу західних областей республіки становили 111,2 млрд м³ [11, с. 123].

У середині ХХ ст. споруджено мережу газопроводів республіки: “Угерсько – Гніздичів”, “Івано-Франківськ – Угерсько”, “Більче-Волиця – Львів – Липники”, а також “Шебелинка – Харків”, “Шебелинка – Дніпропетровськ”, “Шебелинка – Белгород” та ін. З відкриттям Шебелинського газоконденсатного родовища розпочався бурхливий розвиток газової промисловості України. Саме Шебелинка стала не лише полігоном колишнього СРСР для випробування і впровадження прогресивних методів розробки та експлуатації родовищ, а й кузницею кадрів для галузі. Виховані на Шебелинці спеціалісти обіймали згодом керівні посади в

колишньому Харківському раднаргоспі, об'єднанні “Укрсхідгаз”, Харківському, Полтавському та Кримському газопромислових управліннях, апаратах Укргазпрому, Держнафтогазпрому СРСР, Мінгазпрому СРСР, в організаціях республік Комі, Якутія, Узбекистан, інших регіонах та у провідних наукових організаціях СРСР [3, с. 22]. До 60-х років минулого століття основним джерелом газу в Україні були газові родовища Прикарпаття, які не містили вуглеводневого конденсату. Із введенням в експлуатацію нового газоконденсатного родовища у Шебелинці виникли труднощі у підготовленні газу до подальшого транспортування.

У 1960 р. на “Головгаз” покладається будівництво нафтопроводу “Дружба” від головної ділянки в районі Алметьєвська до кінцевого пункту в Ужгороді. У лютому 1962 р. почалось прокачування нафти на ділянці “Броди – Ужгород” нафтопроводу “Дружба” і далі до Братислави (Чехословаччина). Для цього в Карпатах було прокладено понад 300 км нафтопроводу і побудовано потужні насосні станції. У цьому ж році магістральний трубопровід “Дашава – Мінськ” було продовжено до Вільнюса і Риги, завдяки чому Прибалтика одержала український газ. У 1965 р. розпочалося будівництво першого експортного газопроводу “Братерство”, по якому газ із західного регіону України повинен був надходити в Чехословаччину. Загальна протяжність газопроводу – 540 км, з яких 190 км проходила по території України. Газопровід прокладали паралельно трасі трубопроводу “Дружба”, за 20 км від нього.

На природному газі працювали Дашавський сажовий завод, Миколаївський і Здолбунівський цементні заводи, Роздольський гірничо-хімічний і Жидачівський паперово-картонний комбінат, Львівська електростанція, підприємства цукрової, соляної та інших галузей промисловості. Широке впровадження природного газу в промисловість забезпечувало заміну дорогих і трудомістких видів палива більш дешевими. Крім того, робота кільцевих цементних печей на газі підвищувала їх продуктивність, стійкість футеровки, а внаслідок рівномірності теплового режиму і відсутності золи значно підвищувалася якість цементу. Застосування природного газу у виробництві скла підвищувало його рівень і якість. Значні переваги має газове пальне і для електростанцій. Зменшувалися питомі втрати палива на виробництво електроенергії за рахунок ліквідації втрат при зберіганні на складах, підвищувався коефіцієнт корисної дії котлів і знижувалися витрати електроенергії на власні потреби електростанцій, вивільнявся персонал, зайнятий підготовкою твердого палива для спалювання, а також на вантаженні та подачі палива і т. д. З кожним роком все більших масштабів набувало використання природного газу на комунально-побутові потреби населення міст і сіл [11, с. 122–123].

Історія розвитку озокеритної галузі промисловості на Прикарпатті тісно пов'язана з історією нафтопромислу. Виходи озокериту трапляються в районах видобутку нафти. Через те, що практична цінність озокериту (“земної смоли”, “сала”) не була відома, на нього не звертали серйозної уваги. Крім бориславських озокеритових промислів, на Прикарпатті видобували озокерит в районі Трускавця, Старуні й Дзвиняча. Кустарний озокеритовий промисел існував деякий період також на родовищах Поляниця і Небилів. Упродовж усього післявоєнного періоду розвитку озокеритової промисловості Прикарпаття надавали великої уваги. У Бориславі і Дзвинячі побудовані нові шахти і відновлені старі. Якщо в 1946 р. видобувалося 852 т, то в 1967 р. – 1236 т [8, с. 62].

Озокерит, або гірський віск, нафтового походження, відноситься до групи рідкісних корисних копалин (відрізняється високими ізоляційними властивостями, речовина хімічно нейтральна по відношенню до води, кислот і лугів, має високу температуру плавлення і значну еластичність). Найбільш багаті родовища Бориславське і Дзвиняцьке. За запасами прикарпатські родовища у 1959 р. посідали перше місце в СРСР [8, с. 57]. Якщо раніше основна маса озокериту йшла

на виготовлення парафіну і виробництво свічок, то у досліджуваний нами період з нього виробляли церезин. Церезин широко застосовували у виробництві спеціальних високоякісних мастил, в електротехнічній, текстильній, хімічній, паперовій, шкіряній, лакофарбовій та інших галузях. Великого значення набув озокерит в медицині, як засіб для лікування ревматичних, суглобних і шкіряних хвороб.

Швидкі темпи розвитку нафтогазової промисловості забезпечувала техніка, що працювала на електричних приводах. Якщо раніше проходження нових свердловин за добу вимірювалося сантиметрами, то нові потужні турбінні бурові верстати дали можливість заглиблюватися на десятки метрів. Надзвичайно продуктивний турбінний спосіб буріння уможливив здавати свердловини в експлуатацію раніше визначених графіків. З року в рік збільшувалася кількість автоматики, яка приводилася в дію електрикою. Електричні двигуни повністю витіснили парові. На нафтовидобувних підприємствах тривала заміна свабового і желонкового способу видобутку глибоко насосним. На зміну примітивним способам буріння прийшли досконаліші – роторний і турбінний, алмазне долото. У свою чергу, електробур дозволив здійснювати буріння глибоких нафтових і газових свердловин у кілька разів швидше, ніж турбінним і роторним способами. Пробурені на велику глибину свердловини дозволили ввести в експлуатацію запаси нафти на глибоких горизонтах – 5 тис. м.

За роки радянської влади докорінно змінилися методи видобутку нафти. У 1962 р. у Львівському економічному районі майже 93 % нафти було видобуто найбільш ефективним фонтанним способом і близько 7 % – глибинно-насосним. Останній примітивний поршневий пристрій – сваб, за допомогою якого видобували нафту, було знято на свердловині № 452 на початку 1963 р. До встановлення на цій свердловині глибинного насосу собівартість видобутої тонни нафти становила 54,16 крб., тобто була у 18 разів дорожча від середньої собівартості прикарпатських родовищ [11, с. 119].

У 1965 р. в Івано-Франківській області видобуто 2 млн 377 тис. т нафти, а в наступному році – 2 млн 423 тис. т. Одночасно зріс видобуток природного газу. У 1965 р. добуто 2,9 млрд м³, у 1966 р. – 3,3 млрд м³. Буровики тресту “Прикарпатбурнафта” провели велику розвідувальну роботу. Внаслідок цього було досягнуто великого приросту запасів нафти в Долині, Биткові, Старуні, Струтені, Спасі, Бабчому, Пневі. Запаси нафти області 1 січня 1966 р. становили 83 млн т [16, арк. 59].

У 1965 р. на Прикарпатський район припадало 46,2 %, а в 1970 р. – тільки 19 % загальнореспубліканського видобутку нафти [17, с. 153]. Видобування газу в Українській РСР у 1965 р. становило 36 млрд м³, або 24 % від загальносоюзного [3, с. 43].

У Львівській області станом на 1 січня 1967 р. розвідано і експлуатувалося 10 газових родовищ із загальними запасами 79 млрд м³. Інтенсивна експлуатація родовищ призвела до різкого пониження пластових тисків, унаслідок чого видобуток газу зменшувався. Загальна планова потреба газу на 1967–1970 рр. становила 48094 млн м³, з яких 53 % припадала на республіки Прибалтики і Білорусію, 27 % – Львівську область, 14 % – експорт в народно-демократичні країни. Запланований на п’ятирічку збут газу перевищував наявні ресурси. Для забезпечення планової подачі газу споживачам необхідно було вже у 1967 р. вводити в розробку нові газові родовища. Проте в найближчі роки планувалося закінчення розвідки тільки трьох невеликих родовищ із загальним об’ємом 6–7 млрд м³. При цьому могло використовуватися лише місцеве газопостачання на відстані до 20 км. Населення міста Львова користувалося газом ще з 1924 р. і потреба в ньому постійно зростала. Перспективні газonosні райони Львівщини мали складну геологічну будову, тому глибини розвідувального буріння сягали 4

тис. і більше метрів. Нові родовища могли бути відкритими не раніше 1969–1970 рр. Держплан УРСР разом з відповідними директивними органами республіки переглядали плани забезпечення споживачів газом з родовищ західних областей України, намагалися привести їх у відповідність з реальними ресурсами, а також збільшити обсяги геологорозвідувальних робіт в Передкарпатському прогині [18, арк. 15–16].

На території Івано-Франківської області було відкрито низку нафтових родовищ, але росту видобутку нафти не відбувалося, навпаки, було допущено зниження. Це пояснювалося тим, що великі родовища – Долинське і Битківське – вичерпувалися, а відкриті нові – Бухтовецьке, Танявське, Раковецьке – виявилися незначними у запасах і не в змозі були перекрити падіння видобутку. У березні 1970 р. відкрито Пасічнянське нафтогазове родовище. У буровій вежі № 452 із глибини 4519 м – отриманий за добу приток нафти становив 120 т і газу – 340 тис. м³. За попередніми підрахунками, геологічні запаси Пасічнянського родовища у третьому ярусі становили: нафти – 100–120 млн т і газу – 60–80 млрд м³. Відкриття таких родовищ на великих глибинах очікувалося і в інших районах Передкарпатського прогину. Планом на 1971–1975 рр. передбачалася “концентрація об’ємів розвідувального буріння в Долинському, Надвірнянському і Покутському районах з метою викриття II і III ярусів глибинних складок” [19, арк. 57]. Важливою будовою восьмої п’ятирічки вважався Долинський газопереробний завод.

З підтриманням пластової енергії нагнітанням води розроблялися Долинське, Північно-Долинське, Струтинське і Спаське родовища. Це дало змогу до завершення розроблення видобути 25–45 відсотків їх запасів. Сумарний видобуток нафти окремими свердловинами був різний. Якщо з кожної з двох свердловин Долинського родовища видобувалася більше 800 тис. т нафти, то із п’яти Північно-Долинського – 300 тис. т, а окремих Спаського – лише 100 тис. т. Видобута і очищена від солей і води нафта постачалася нафтовозами у Надвірну на нафтопереробний завод, або перекачувалася нафтопроводом у Дрогобич. Відокремлений від нафти газ надходив для вилучення із нього бензинових фракцій на Долинський газопереробний завод [9, с. 171–172].

Наступний етап розвитку нафтогазовидобувної галузі промисловості яскраво характеризують критичні зауваження і пропозиції, висловлені секретарем Івано-Франківського обкому партії В. Добриком на XXIV з’їзді КПУ, які зводилися до “недостатніх темпів розвідки нафтових і газових родовищ у надглибоких горизонтах, а також розвитку підприємств будівельної індустрії”. Міністерство геології УРСР інформувало: “У минулій п’ятирічці (1966–1970) на території області об’єм глибокого розвідувального буріння на нафту і газ склав 140 тис. м, або 25 % від загального об’єму виконаного трестом “Львівнафтогазрозвідка” у західноукраїнських областях. Ефективність геологорозвідувальних робіт в області склала 79 т умовного палива на 1 метр проходки, що значно нижче за досягнуті (139 т). Великої уваги буде надано пошуку перспективних нафтогазоносних глибокозалягаючих структур. Буриться свердловина Луги-1, її глибина 6200 м”. Відкриття нових родовищ дозволило у минулій п’ятирічці (1966–1970 рр.) отримати приріст газу в об’ємі 10,91 млрд м³ при плані – 8 млрд м³ [20, арк. 36–37, 47]. Весною 1970 р. завершилось будівництво магістрального газопроводу “Київ – Західний кордон України” протяжністю 545 км.

Зростання видобутку нафти і газу не завжди супроводжувалося своєчасним розв’язанням складних супутніх проблем. Низка виробничих питань вирішувалася без прогнозування можливих як технологічних, так і екологічних наслідків. Оскільки про потребу в збільшенні видобутку постійно йшлося в рішеннях з’їздів і пленумів, то вона враховувалася при формуванні планових завдань нафтогазовидобувним підприємствам, навіть на стадії промислово-дослідної

експлуатації перших розвідувальних свердловин. Науковець Р. Мисьович узагальнює, що це створювало значні перешкоди детальному вивченню властивостей нафтонасичених пластів, фізико-хімічних показників, величини наявних у покладах запасів вуглеводів. Планові обсяги видобутку нафти не узгоджували з інженерами, технологічними і геологічними обґрунтуваннями, завжди їх перевищували, провокуючи інтенсивне вироблення запасів. Вимога будь-якою ціною виконати заплановане завдання партії і уряду з видобутку нафти для контролюючих органів і насамперед – для працівників апарату обкому, була критерієм оцінки їхньої особистої роботи. Це послаблювало технологічну дисципліну на усіх ланках виробничого процесу. Цьому сприяла система оплати праці, за якою бурові бригади преміювалися за дострокове закінчення буріння свердловин без врахування якості розкриття нафтоносних пластів. Видобувні бригади отримували премії за перевиконання планових завдань, що було можливим лише при порушенні встановленого режиму роботи свердловини [9].

“Цікава склалася картина: в урожайні 70-і роки в Україні інтенсивно розроблялося кілька великих і середніх родовищ нафти й газу, – зазначає О. Губіна. – Як розказали геологи, вони й справді розроблялися так інтенсивно, що нафту, приміром, прагнули видобувати фонтанним способом і заганяли в породу велику кількість води, яка повинна була нафту виштовхувати... Кількість свердловин відтоді подвоїлася, а видобуток зменшився втричі. За логічною схемою, більшу кількість свердловин повинна була обслуговувати більша кількість обладнання і людей. А це означає – почалося розпорошення проблем...” [21, с. 1]. Відсутність належного контролю за якістю розкриття бурінням продуктивних пластів спричиняло значні труднощі в забезпеченні припливу із них нафтогазового потоку. Проте дострокове буріння свердловини було одним із вирішальних факторів, який враховувався при визначенні переможців соціалістичного змагання, представлення до урядових нагород.

Впроваджена за “раціоналізаторською пропозицією” технологія ізоляції стовбура свердловини від оголеної бурінням породи не всеохоплюючим цементуванням за колонного простору зробила багато свердловин негерметичними до пластів з питною водою. Наслідки від економії цементу при такому кріпленні колон цементним розчином почали відчувати жителі довколишніх сіл – вода в колодязях стала непридатна для споживання, а нанесена шкода екології довкілля чекала фахового вирішення. Питання відводу землі під будівництво, відкриття фінансування, оформлення проектно-кошторисної документації, комплектація будівництва обладнанням, постачання замовників і т. д. поглинали значну частину часу і зусиль.

Форсоване розбурювання площі родовищ і намагання при цьому якомога більше зекономити коштів, привело до скорочення обсягів необхідних геофізичних досліджень свердловин. Це зумовило втрату інформації, що була необхідна для об’єктивного підрахунку запасів вуглеводів. Належний комплекс гідродинамічних досліджень свердловини не проводився через відсутність глибинних манометрів. Оскільки ці дослідження вимагали призупинення роботи свердловини на певний період, що загрожувало невиконанню планових завдань, то домогтися їх проведення було надзвичайно важко. Ці обставини призвели до втрати інформації про гідродинамічні і геологічні параметри, які тепер необхідні для визначення стратегії до розроблення наявних у покладах залишкових запасів вуглеводів. Ігнорування в багатьох випадках інженерно-фахової оцінки особливостей становлення нафтопромислового району не було зумовлене відсутністю кваліфікованих інженерно-технічних працівників, а стало наслідком втручання некомпетентних партійних функціонерів у вирішування виробничих питань. У перші роки розбурювання відкритих родовищ більша частина видобутого супутнього з нафтою газу, а це десятки мільйонів кубічних метрів, спалювалася у

факелах. У СРСР супутній газ не вважався цінною сировиною, і на нафтових родовищах горіли газові факели. Із введенням Долинського газопереробного заводу газові факели перестали освітлювати промислову територію [9].

Згідно з черговим п'ятирічним планом розвитку народного господарства, Івано-Франківське управління з видобутку і транспортування газу мало поставити на експорт у 1973 р. – 5,48, у 1974 р. – 12,74 і у 1975 р. – 18,7 млрд м³ газу. З метою забезпечення виконання плану експорту газу по транзитному газопроводу “Долина – Ужгород – Держкордон СРСР – Чехословаччина” у 1973 р. необхідно було побудувати компресорну станцію потужністю 20,6 млрд м³ газу в рік. Перша черга станції мала бути введена в експлуатацію в серпні, а друга – у четвертому кварталі 1973 р. [22, арк. 46]. На об'єктах Міністерства газової промисловості, розміщених на території Долинського району, велося будівництво другої черги газопроводу “Братерство”. У 1974 р. розпочато будівництво третьої нитки газопроводу і третьої черги Долинської компресорної станції.

31 березня 1972 р. урочисто запалено факел найбільшого в СРСР газового родовища – Медвежого, розташованого в північній частині Тюменської області, фактично на березі Північно-Льодовитого океану у зоні вічної мерзлоти. У його освоєнні активну участь брали спеціалісти із західних областей України.

Видобуток нафти і газу в УРСР з 1972 р. постійно знижувався. Головна причина – більшість родовищ України “вступила у пізню стадію розробки”, а відкриття нових перспективних горизонтів пов'язувалося з необхідністю надглибоких розвідувальних буринь (труднощами технічного і економічного характеру). В Івано-Франківській області із 39 свердловин глибиною більше 4500 м тільки у двох промисловий притік нафти за добу становив 100–200 т. У дев'яти – 2–10 т (незначний), а з інших – нафти взагалі не отримано. Унікальну свердловину Шевченково-1 на глибину 7520 м пробурих колектив Героя соціалістичної праці О. Жарського [23, арк. 67–68]. Об'єднання “Укрнафта” не додало до рівня, передбаченого планом, 356 тис. т, а наступного 1973 р. – 1477 тис. т [10, с. 405]. Під час складання планів не враховувався реальний стан справ, починався системний дисбаланс. Офіційна політична доктрина вимагала створювати враження економічного зростання республіки і постійного підйому життєвого рівня населення.

Видобуток української нафти не забезпечував потреби нафтопереробної промисловості республіки і західного регіону. Згідно з планом в 1974 р. 60 % сировини завозилося з інших районів Союзу. У зв'язку з припиненням постачання імпортової нафти Головне Управління Ради Міністрів УРСР по нафтопереробній і нафтохімічній промисловості надіслало розпорядження секретарю Івано-Франківського обкому партії П. Барчуку “По питаннях поставки нафти Надвірнянському нафтопереробному заводу в 1974 р.”. У ньому, зокрема, вказувалося, що “Білорусьнафта” поставить Українській РСР 3236 тис. т сировини. Ця кількість розподілялася між нафтопереробними заводами республіки залежно від їх технологічних можливостей. Надвірнянському НПЗ відпускатися 1192,9 тис. т. При переробці білоруської нафти через її хімічний склад виникли технологічні труднощі й постала необхідність заміни східноукраїнською [24, арк. 27–28].

Дослідник О. Овчаренко доводить, що “виняткове значення для розвитку нафтовидобутку в Україні в післявоєнний період мало відкриття нового нафтогазового регіону – Дніпровсько-Донецької западини, який незабаром став основним за запасами і видобутком нафти і газу. Саме сюди переміщується український центр нафтовидобування з Карпатського регіону... До 1980 р. на території східних областей було відкрито понад 40 нових родовищ, які передані в промислову експлуатацію. Внаслідок чого Україна стала помітним нафтовидобувним регіоном, а Дніпровсько-Донецький регіон – флагманом української нафтової і газової промисловості. У 60-х роках тут організовано два

нафтових об'єднання – “Укрсхіднафта” (Полтава) і Чернігівнафта (Прилуки), які в 1970 р. були реорганізовані в три нафтогазопромислових управління – “Полтаванафтогаз”, “Чернігівнафтогаз” і Охтирське нафтогазовидобувне управління (НГВУ)”. Ці управління забезпечували понад 70 % поточного видобутку нафти в Україні [10, с. 403].

Наприкінці 1970-х років кілька європейських країн звернулися з проханням до уряду СРСР збільшити обсяги експорту газу у ФРН, Італію, Францію, Австрію, Бельгію, Нідерланди, Швейцарію і Грецію. Виконати це прохання можна було лише шляхом будівництва нового експортного газопроводу “Уренгой – Помари – Ужгород” вартістю 15 млрд доларів. Західні держави надали СРСР довгострокові кредити, за рахунок яких передбачалось закупити труби і необхідне устаткування. “Контракт століття” вступив у стадію реалізації, а уряд США оголосив торгівельну війну СРСР. 25 липня 1983 р. було повністю закінчено укладання труб газопроводу, тобто побудовано за один рік замість трьох запланованих. У квітні 1985 р. завершується будівництво другої нитки газопроводу “Уренгой – Центр” протяжністю 3146 км і діаметром 1420 мм. Це був останній із запланованих надпотужних газопроводів “Західний Сибір – Центр – Західна Європа” [3, с. 56–57].

Прикарпатське виробниче об'єднання з транспортування і постачання газу “Прикарпаттрансгаз” обслуговувало газопромислові господарства в Івано-Франківській, Чернівецькій, Закарпатській, частково у Львівській і Тернопільській областях та експортувало газ у вісім закордонних держав. У травні 1983 р. об'єднання здійснювало будівництво першої нитки газопроводу “Уренгой – Помари – Ужгород” (газової магістралі протяжністю 4451 км із труб діаметром 1420 мм) з компресорними станціями в Богородчанах і Голятині. Одночасно велося необхідне будівництво газопроводів-відводів колгоспам, радгоспам, що мало прискорювати виконання Продовольчої програми на місцях. Через Прикарпаття пролягла п'ята діляниця магістрального газопроводу “Союз”, спорудження якої завершили українські та угорські будівельники.

Окремого наукового дослідження заслуговує участь західних українців в освоєнні “чорного золота” в Тюмені. Колектив Івано-Франківського управління бурових робіт брав участь у розробці Західно-Сибірського нафтового комплексу з 1979 р. у с. Муравленково Тюменської області Російської Федерації.

У другій половині 1980-х років у розвитку економіки СРСР розпочинається спад, який негативно вплинув і на стан нафтогазової промисловості. За своєю потужністю газотранспортна система України посіла друге місце у Європі після Росії. Через Україну газ транспортувався в 19 країн Центральної, Західної та Південної Європи об'ємом 120 млрд м³ на рік. Газотранспортну систему і нафтопереробні підприємства створено руками працівників багатьох поколінь. За ресурсами нафти західний регіон України посідає провідне місце у державі (у порядку перспективності): Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька, Волинська, Тернопільська та Рівненська області [25, с. 7].

Сьогодні нафтопромислові підприємства Прикарпаття мають позитивний досвід більш ніж двохсотлітнього господарювання. Голова громадської організації “Інститут історії Надвірнянського нафтопромислового району” І. Гузійчук констатує: “І до нині в краї немає установи, де б у комплексі зберегли та упорядкували для прийдешніх поколінь відомості про становлення і розвиток тут промислового видобування, нафти і газу. На нашу думку, такою установою повинен стати Музей нафтопромислів Галичини. Адже його відсутність уже спричинила безповоротну втрату багатьох документів, взірців техніки (нафтового обладнання, бурового інструменту, спеціальних механізмів, обладнання з видобування). Більшість техніки утилізовано, а незначну частину вивезено за кордон, де вона увійшла до “золотого фонду” музейних зібрань. Наприклад,

справжнім скарбом експозиції та фондів Музею нафтової та газової промисловості імені Лукасевича в Бубрці (Польща) є документи та обладнання з Бориславського і Битківського нафтопромислів, які з гордістю подаються як історичні об'єкти саме польської національної нафтогазовидобувної промисловості” [26, с. 46].

Отже, історія і географія нафтогазової промисловості України у середині ХХ ст. зазнала докорінних змін. Якщо у 1950-х роках центром видобутку був Прикарпатський регіон, то в другій половині 1960-х він перемістився на Лівобережжя – в Дніпровсько-Донецький. Однак у нафтогазовидобувній промисловості – одній із провідних ланок економіки Івано-Франківської і Львівської областей – головна увага зверталася на розширення обсягів видобутку й удосконалення технологій виробництва. У досліджуваній нами період відбувся “справжній бум” і гонитва за нафтою і газом. Бурхливий розвиток нафтогазової промисловості пов'язаний впровадженням новітніх технологій. Завдяки широкому запровадженню турбобурів середня швидкість буріння свердловин подвоїлася. На зміну недовговічному шарошечному долоту прийшло алмазне. Розширення виробничих потужностей, модернізація сприяли нарощуванню випуску нафтопродуктів, при цьому зростала продуктивність праці, фондівіддача. Газова промисловість дуже швидко перетворилася в найпотужнішу сучасну енергетичну галузь. Вивільнивши десятки тисяч робочих рук, вона скоротила у кілька разів спалювання дров, вугілля, мазуту, зробила довкілля чистішим. Водночас для нафтогазовидобувної промисловості були притаманні ті самі проблеми, що і для інших галузей соціалістичної економіки. Головною метою було перевиконання плану з видобутку нафти й газу (на відміну від дорадянської доби, коли органи австрійської і польської влади регламентували максимальні можливості експлуатації кожного нафтового поля) [27].

Основним завданням було викачати якомога більшу кількість нафти, газу, перевиконати план, не обтяжуючись піклуванням про майбутнє. Нафтогазоносний Прикарпатський регіон, як і Дніпровсько-Донецький, відзначався важливими економічними перевагами. Ці регіони розташовувалися на території європейської частини СРСР, а тому швидко й економічно вигідно використовувалися в народному господарстві. Українські родовища відзначалися досить високою продуктивністю: темпи приросту вимірювалися мільйонами тонн. У загальному видобутку серед республік Радянського Союзу Україна вийшла на четверте місце, поступаючись Російській Федерації, Азербайджану і Туркменії. За історично короткий період часу нафтові й газові родовища УРСР виявилися спожитими, сировинна база зазнала непоправних втрат. На кінець досліджуваного періоду ефективність нафтогазової галузі неухильно знижувалася, погіршувалися кількісні та якісні показники – за два десятиліття відбулося виснаження родовищ Прикарпаття.

Список використаних джерел

1. *Українська нафтогазова наука. 1899–1999.* / Г. Ю. Бойко, М. М. Братичак, Г. Д. Досин, В. В. Колодій, С. С. Круглов та ін. – Львів: Вільна Україна, 1999. – 80 с. 2. *Nafta I Gaz Podkarpacka. Нафта і газ Прикарпаття.* – Краків: Вид-во Інституту нафти і газу, 2004. – К. : Наукова думка, 2004. – 570 с. 3. *Історія газової промисловості України у спогадах сучасників* / [Я. С. Марчук, Б. О. Клюк, В. І. Жук]. – К.: Такі справи, 2008. – 320 с. 4. *Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. Імена славних сучасників* / [Швидченко Л., Виноградова О., Сорока О. та ін.]; голов. редкол. Крижанівський С. І. – К.: ТОВ “Світ Успіху”, 2007. – 328 с. 5. *Україна: 20 років незалежності* / [за ред. М. Б. Бучка, В. І. Кафарського, І. О. Андрухів, Й. М. Гаха]. – Івано-Франківськ, Надвірна: ЗАТ “Надвірнянська друкарня”, 2011. – 276 с. 6. *Українська нафтогазова наука. 1899–1999.* / Г. Ю. Бойко, М. М. Братичак, Г. Д. Досин, В. В. Колодій, С. С. Круглов та ін. – Львів: Вільна Україна, 1999. – 80 с. 7. *Патріарх нафтогазової промисловості. До 75-річчя Івана Васильовича Діяка* // Геолог України. – 2004. – № 3. – С. 90–93. 8. *Стасів М. Ю.* Нафта, газ і озокерит Прикарпаття / М. Ю. Стасів. – К.: Державне видавництво технічної літератури УРСР, 1959. – 68 с. 9. *Мисьович Р.* Становлення

нафтогазовидобувного управління “Долинанафтогаз” / Р. Мисьович // З історії Долини: зб. історико-краєзнавчих статей. – Долина, 2012. – Вип. V. – С. 168–223. 10. *Овчаренко О.* Нафтовидобування в Україні періоду кризи тоталітарної системи: історичний аспект промислової політики / О. Овчаренко // II Міжнародний конгрес українських істориків “Українська історична наука на сучасному етапі розвитку”. Кам’янець-Подільський, 17–18 вересня 2003 р. – Кам’янець-Подільський – Київ – Нью-Йорк – Острог: Вид-во НаУОА, 2007. – Т. 4. – С. 402–407. 11. *Розквіт економіки західних областей УРСР (1939–1964 рр.)* / [відп. ред. М. І. Петровський; І. Ф. Гриновець, І. О. Луцик, В. І. Михайлов та ін.]. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1964. – 290 с. 12. *Історія міст і сіл Української РСР*: Івано-Франківська обл. – К.: Головна редакція Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1971. – 639 с. 13. *Літоніс ВАРТ “Прикарпаттяобленерго”*. Віхи історії. Події та люди / [О. Бубен, М. Головатий, К. Стоєвський, З. Федунків]. – К.: “Друкарня Діапринт”, 2005. – 292 с. 14. *Центральний державний архів громадських організацій України*, ф. 1. оп. 76, спр. 1927, арк. 44. 15. *Нефтьедобывающая и газовая промышленность СССР*. Статистический сборник, 1966. – 666 с. 16. *Держархів Івано-Франківської обл.*, ф. П – 1, оп. 1, спр. 3070, арк. 230. 17. *Історія народного господарства Української РСР*: [у 3-х т. 4 кн.] / гол. редкол. І. І. Лукінов. – Т. 3. – Кн. 2. – К.: Наук. думка, 1987. – 440 с. 18. *Держархів Львівської обл.*, ф. П – 3, оп. 10, спр. 84, арк. 65. 19. *Держархів Івано-Франківської обл.*, ф. П – 1, оп. 1, спр. 3508, арк. 170. 20. *Там само*, спр. 3611, арк. 243. 21. *Губіна О.* Як стати Україні нафтовою Оклахомою? / О. Губіна // Молодь України. – 20 квітня 1993 р. 22. *Держархів Івано-Франківської обл.*, ф. П – 1, оп. 1, спр. 3814, арк. 100. 23. *Там само*, ф. П – 1, оп. 1, спр. 4617, арк. 175. 24. *Там само*, спр. 3927, арк. 173. 25. *Стан, проблеми і перспективи розвитку нафтогазового комплексу Західного регіону України*. Тези доповідей і повідомлень науково-практичної конференції (Львів, 28–30 березня 1995 р. – Львів: УНГА, НТШ, Обласна організація товариства “Знання”, 1995. – 241 с. 26. *Гузійчук І. О.* Становлення промислового видобування нафти на Прикарпатті як передумова створення Музею нафтопромислів Галичини / І. О. Гузійчук, І. Т. Темех // Нафтогазова галузь України. – 2013. – № 6. – С. 44–46. 27. *Малярчук О. М.* Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991) / О. М. Малярчук. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2015. – 548 с.

Олег Малярчук

НЕФТЕГАЗОДОБЫЧА ЗАПАДНОГО РЕГИОНА УКРАИНСКОЙ ССР – СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕСПУБЛИКИ

В статье на основе широкого круга исторической литературы и источников охарактеризовано развитие нефтегазовой отрасли промышленности западных областей Украины в советский период. Доказано, что история отечественной нефтегазовой индустрии накопила огромный опыт строительства, эксплуатации и управления соответствующими объектами, что требует его обобщения, изучения и популяризации.

Ключевые слова: Украина, Прикарпатье, нефть, газ, озокерит, экономика.

Oleh Malyarchuk

OIL AND GAS PRODUCTION OF THE WESTERN REGION OF THE UKRAINIAN SSR AS A COMPONENT OF ECONOMIC POTENTIAL OF THE REPUBLIC

In the article on the basis of a wide range of historical literature and sources the development of the oil and gas industry of the Western regions of Ukraine in the Soviet period is described. It is proven that history of domestic oil and gas industry has accumulated extensive experience in the construction, operation and management of the relevant objects, which requires generalization, study and promotion.

Key words: Ukraine, the Pre-Carpathian region, oil, gas, ozokerite, economy.

УДК [94(430+44):614.885] “1870–1871”

Вадим Ореховський

**МЕДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ У
ФРАНКО-ПРУССЬКІЙ ВІЙНІ (1870–1871 РР.)**

Стаття присвячена питанню організації медичної допомоги пораненим і хворим військовим французької та пруської армій під час бойових дій 1870–1871 рр. Приділяючи головну увагу діяльності військово-санітарних відомств ворогуючих сторін, автор звертає увагу і на активну роль громадських благодійних організацій (Товариств Червоного Хреста) у наданні допомоги жертвам цієї кампанії. На думку дослідника саме із франко-пруською війною пов'язаний перший досвід організації широкомасштабної міжнародної гуманітарної допомоги нейтральних держав ворогуючим країнам.

Ключові слова: Французька імперія, королівство Пруссія, франко-пруська війна, громадські медично-санітарні організації, медицина, благодійність.

Друга половина XIX ст. ознаменувалася значними змінами в усіх сферах життя людства. Країни Заходу переживають процес лібералізації політичних режимів. У соціально-економічному відношенні це є доба стрімкого розвитку великої промисловості. Боротьба за “місце під сонцем” значно загострює міждержавні відносини. Наслідком їх стали численні конфлікти, які з другої половини XIX століття набувають небачених масштабів. Зростання матеріально-технічних можливостей країн дозволило у надзвичайно стислі строки формувати величезні армії. Наявність залізниць збільшила мобільність військ, покращила умови їх забезпечення. Нарізна зброя обумовила стрімке зростання сили вогню і, разом із тим, багатократно збільшила людські втрати ворогуючих сторін. Особливо помітним це стало під час Кримської війни (1853–1856 рр.), Громадянської війни у США (1861–1864 рр.) та франко-пруської війни (1870–1871 рр.).

Зростанням кількості жертв збройних конфліктів, змусило людство переглянути ставлення відносно самої можливості покращення долі поранених військових. За ініціативи швейцарського підприємця і громадського діяча А. Дюнана розпочинається процес оформлення сучасного гуманітарного права. Результатом його діяльності стала славнозвісна Женевська Конвенція (1864 р.).

Основним шляхом покращення долі хворих та поранених на полі битви автори конвенції вбачали у створенні громадських організацій (Товариств Червоного Хреста), які б допомагала військово-санітарному відомству.

На основі положень, вироблених рядом міжнародних конференцій, у разі війни Товариства Червоного Хреста нейтральних держав зобов'язані були допомагати Товариствам воюючих країн. Саме події франко-пруської війни стали першим досвідом такої міжнародної допомоги.

Література, присвячена подіям цієї війни є досить обмеженою. У основному, це праці, написані у кінці XIX–50–60-х роках XX ст. Сюди можна віднести книгу фельдмаршала пруської армії Х. Мольтке “Історія германо-французької війни” [10], що є стислим описом бойових дій 1870–1871 рр. Праці російських істориків кінця XIX ст. Г. А. Леера [5] та М. П. Міхневича [9] стосуються теж, в основному, військово-стратегічної складової цієї кампанії. Що ж до медико-санітарних аспектів франко-пруської війни то, бодай, найбільш цінною працею залишається “Звіт про

відвідування військово-санітарних закладів у Німеччині, Лотарингії та Ельзасі у 1870 році” видатного хірурга М. І. Пирогова [13]. Це були рекомендації щодо вдосконалення лікувально-санітарної справи в армії і організації першої допомоги пораненим.

Радянська історіографія подій цього протистояння представлена працями І. С. Галкіна [3] та Л. М. Шнеерсона [17]. Серед сучасних публікацій з вищезгаданої проблематики можна відмітити статті Т. А. Малишевої [7] та В. О. Соколової [15].

Таким чином, як свідчить історіографічний огляд, наукова розробка даного питання продовжує залишатися одним із завдань історичної науки. Це і визначило актуальність теми, обраної автором статті.

Виходячи з вищезказаного метою публікації є висвітлення питання організації медичної допомоги пораненим і хворим військовим французької та пруської армій під час бойових дій 1870–1871 рр. розкриття та характеристика основних напрямків діяльності громадських благодійних організацій (Товариств Червоного Хреста) у наданні допомоги жертвам цієї кампанії.

Це була війна між імперією Наполеона III та німецькими державами на чолі із Пруссією, що прагнула до європейської гегемонії.

Перші ж бої виявили невідповідність французької армії. За словами професора Миколаївської академії Генерального Штабу М. П. Міхневича: “ Їй не вистачало єдності командування, внаслідок недосконалої організації; кадри були недостатні, закони залишалися мертвою буквою; система резервів армії не діяла; рутинні прийоми, повне забуття основних положень військового мистецтва і презирливе ставлення до уроків минулого, були невиліковними пороками армії...” [9, с. 30]. Подібну оцінку висуловив і відомий російський військовий історик, генерал Г. А. Леєр, зауваживши, що “...у французів не було ні логічно-послідовної військової системи, ні людей, не було двох найважливіших елементів для успіху у війні” [5, с. 365].

У поганому стані перебувала і військово-санітарна частина. Основою її були мобільні госпіталі, які розділялися на летючі (відкривалися під час битви в необхідних пунктах) і запасні (розташовувалися за вказівкою начальника штаба). У військових частинах лікарі відкривали перев’язочні пункти власними силами. У тилу влаштовувалися тимчасові госпіталі і депо одужуючих [9, с. 30]. Однак, за оцінкою того ж М. П. Міхневича: “Організація госпіталів уявляла собою дивну строкатість та відсутність керівництва: господарством в них завідували чиновники інтендантства, лікарі – медичною частиною, аптекарі – фармацевтичною, обозна частина – засобами перевезення; при відсутності загального начальника щохвилино відбувалися тертя і утруднення у діяльності госпіталів” [9, с. 29–30].

До того ж медичний персонал був малочисельний; багато поранених гинуло, не отримавши допомоги. Так, У битві під м. Мец на кожного лікаря приходилося по 400–500 поранених, яких необхідно було оглянути, перев’язати або ж оперувати. Траплялися випадки, коли евакуація поранених здійснювалася музикантами, яких, звичайно, було недостатньо, або товаришами, які бажали піти з поля бою [9, с. 30].

Унаслідок поганої організації медичної справи французька армія втратила в цій кампанії тільки вбитими та померлими від хвороб 139 тис. чоловік [16, с. 355].

Становище було би ще, напевно, гіршим, якби не приватна допомога. Правда, Товариство Червоного Хреста у Франції не мало у своєму розпорядженні достатньо фінансів. На місцях підтримка його діяльності була слабкою. В касу центрального комітету за час війни надійшло 10 млн 500 тис. франків, а витрати

склали майже 8 млн 800 тис. Гроші ці йшли на допомогу 110 тис. чоловік, з яких 25 тис. були цілковито на утриманні Французького Червоного хреста [2, с. 559].

Крім того, Французькому Товариству Червоного Хреста під час облоги Парижу пруською армією вдалося досягти угоди із ворогуючою стороною і вивести із французької столиці 10 тис. поранених та хворих. Також, воно сприяло поверненню на батьківщину 9 тис. французьких полонених з Німеччини [2, с. 559].

Зовсім протилежне враження справляв рівень підготовки пруської армії.

Французький військовий аташе у Берліні в одному з своїх донесень ще за декілька років до початку війни писав: "...необхідно прийти до наступного висновку відносно переваг пруської армії: глибоке рятівне усвідомлення необхідності загальної військової повинності поширене в армії, яка поєднує в собі все чоловіче населення, всю інтелігенцію, всі живі сили країни і являється, таким чином, як озброєний народ. Інтелектуальний розвиток в армії більше, ніж деінде, внаслідок загальної освіти, поширеної серед всіх класів народу; почуття обов'язку розвинуте на всіх щаблях ієрархії, значно більше, чим у Франції; спеціальні служби ...організовані ґрунтовно, не послаблюючи бойового складу частин; вогонь піхоти більш дієвий, завдяки темпераменту німців півночі, а також і ретельному навчанню стрільбі. Матеріальна частина польової артилерії перевершує нашу влучністю, дальністю і швидкістю стрільби. Але найголовніша перевага Пруссії,... це її корпус офіцерів генерального штабу. Слід голосно сказати, як безперечно істину: пруський генеральний штаб перший в Європі..." [9, с. 34–35].

Бойові дії швидко підтвердили справедливість цих тверджень.

Уже на початку війни Пруссія, використовуючи залізницю, зуміла перекинути армію в 400 тис. чоловік на 550 км за 11 днів з темпом 50 км на добу. Вона значно випередила французьку армію в готовності головних сил до початку військових дій і завдала сильного удару у той момент, коли та ще не встигла завершити стратегічного розгортання. Це дозволило пруській армії захопити стратегічну ініціативу вже на початку кампанії [11, с. 27].

На висоті була організація і медичної служби. Ефективність останньої проявилася вже у ході австро - пруської війни 1866 р. Пруська армія володіла добре оснащеними госпіталями, і Пруський Червоний Хрест завжди знаходився там, де була необхідна його допомога. Під час війни, у Берліні було організовано центральний комітет, куди тільки пруські провінції пожертвували 15 млн. франків [2, с. 558]. Австрія не підписала Женевської Конвенції, і австрійські війська зазнали значних втрат: біля 800 бійців померли з-за відсутності медичної допомоги [7, с. 201].

Війна із Францією підтвердила високий рівень готовності пруського військово-санітарного відомства.

Санітарна служба пруської армії була організована наступним чином: при кожному армійському корпусі – 3 санітарних загони і 12 польових лазаретів. Перші знаходилися у розпорядженні дивізійного генералу та дивізійного лікаря і були забезпечені транспортними засобами для перевезення поранених військових до найближчих польових та етапних лазаретів. Кожен з лазаретів був розрахований на 200 місць. Для більш швидкого звільнення польових лазаретів організовані резервні лазарети; влаштовувалися також постійні лазарети під назвою військових. При всіх армійських корпусах були організовані санітарні загони. У битві при Седані, де втрати склали майже 9 тис. чоловік на полі бою були задіяні 21 санітарний загін та 12 польових лазаретів з 252 штатними лікарями. Таким чином на одного лікаря приходилося 35 поранених [1, с. 121].

Для переміщення поранених в тилу армії відкривалися так звані евакуаційні пункти, де проходило сортування поранених за категоріями. Легкопоранені

залишалися поблизу театру війни при так званих слабосильних командах; одужавши тут солдати та офіцери згодом поверталися до своїх частин. Важкопоранені повинні були перевозитися до глибокого тилу. У Пруссії, де притримувались цього принципу, смертність серед евакуйованих військових була незначною.

Підтвердженням цього стали загальна чисельність втрат, що склали трохи більше 49 тис. вбитих та померлих від хвороб солдат та офіцерів (майже в 3 рази менше втрат Франції) [16, с. 355].

Як і раніше, активно діяв Пруський Червоний Хрест. При оголошенні початку бойових у Німеччині відкрилося багато нових місцевих комітетів Товариства (біля 2 тис.). В їх розпорядженні були значні фінансові кошти. Тільки один центральний комітет мав на своїх рахунках 70 млн. франків [2, с. 558].

Найбільш характерною рисою діяльності Товариства у цей період стала участь в організації санітарних потягів. В ході війни діяло 36 санітарних потягів, що були передані військовому відомству як державою так і приватними товариствами. Усі ці потяги евакуювали загалом до 40 тис. поранених та хворих солдатів і офіцерів [8, с. 162].

Полегшенню долі поранених та хворих, зменшенню смертності серед них, сприяла і допомога воюючим країнам іноземних Товариств Червоного Хреста, в тому числі й російського Товариства опікування хворими та пораненими воїнами.

Так, до Базеля, де на час війни було засноване міжнародне агентство, Товариством був відряджений загін з 30 хірургів під керівництвом професора Х. Я. Гюббенета. Загін повинен був надавати допомогу усім ворогуючим сторонам без усялякої різниці, суворо дотримуючись принципів Женевської конвенції. З цією ж метою протягом серпня 1870 – лютого 1871 р. на театр військових дій було відправлено 16 транспортів із медикаментами, бинтами, білизною, верхнім одягом та продовольством (6 транспортів було відправлено до Базелю, 4 – до Брюсселю, 3 – у Нансі, 2 – у Нейвід і 1 – до Карлсруе) [12, с. 32; 14, с. 6].

Уся матеріальна допомога, що надходила з Росії здавалася до міжнародних сховищ. Потім її намагалися розподіляти між воюючими сторонами. При цьому, за свідченням очевидців, якщо французи ігнорували міжнародну допомогу, то німці охоче її приймали. Коли в грудні 1870 р. поразка Франції визначилася остаточно, то міжнародним структурам дозволили організовувати лазарети виключно для французьких поранених. Французів не лише лікували, їх Червоний Хрест і фінансував. Так, тільки Версальському комітету було видано представниками Червоного Хреста більше 20 тис. крб. [15, с. 163].

Військові аспекти франко-пруської війни стали предметом вивчення військових ряду європейських країн. Не оминув цей інтерес (звичайно, у менших масштабах) і питання медичного забезпечення бойових дій цієї кампанії. Особливо значимою у цьому плані стало відрядження на театр бойових дій видатного хірурга М. І. Пирогова.

Пирогов оглянув більше 70 військових лазаретів, його скрізь приймали з великою повагою, оскільки багато пруських лікарів використовували методики і принципи військово-польової хірургії, закладені ним. Підсумком став “Звіт про відвідування військово-санітарних закладів у Німеччині, Лотарингії і Ельзасі в 1870 році”, опублікований російською та німецькою мовами [4, с. 98].

Розглядаючи досвід війни з точки зору його використання військовою адміністрацією та благодійними організаціями Російської імперії М. І. Пирогов зазначає: “Вплив приватної допомоги на долю поранених протягом цієї війни виявлявся усього ясніше в лазаретах і дальньому транспорті по залізницях.

Європа ніколи ще не бачила у себе стільки тимчасових і так добре організованих лікарняних приміщень, як в цю війну” [13, с. 30–31].

Відмічаючи високу ефективність дії німецьких санітарних потягів і взагалі чітку роботу залізниць М. І. Пирогов звертає увагу і на ряд недоліків. Так, евакуація поранених військових безпосередньо з передових позицій залишалася великою проблемою. Як і раніше, вони по декілька днів залишалися на полі бою. “Якби сучасна цивілізація прийняла долю поранених так само близько до серця, як вона піклувалася про забезпечення армій новітніми засобами руйнування, – писав він у своєму звіті, – то вона не зупинилася б на економічних розрахунках, а зайнялася б організацією санітарних команд, у величезній кількості, або у кількості, що хоча б скільки-небудь відповідає мірі руйнування” [13, с. 52].

Далі М. І. Пирогов вимагає надати більше самостійності польовій медицині. “У всякій діючій армії збираються військові ради; але ні в одній не існує лікарсько-адміністративних рад; лікарі різних команд і госпіталів не скликаються для нарад, або, якщо це іноді і робиться, то висновки їх не мають жодної законної сили”. Запрошення до цих рад видатних медиків було би надзвичайно корисним. “Військово-медична адміністрація, яка би очолювалась представниками науки, отримала б більше самостійності, і голос її був би почутий у вищих військових сферах” [13, с. 121–123].

Таким чином, франко-пруська війна 1870–1871 рр. стала черговим військовим конфліктом у ряду “нових”, “модерних” воєн другої половини ХІХ ст. Це були війни де основними “діючими особами” виступають не окремі малочисельні “армії професіоналів”, а велетенські “армії-народи”, війни, де перемога визначається ступенем індустріального розвитку країни, прогресом у видах озброєння, новими методами ведення бойових дій. Все це призводить до катастрофічного зростання кількості жертв Молоха війни.

Нові реалії вимагають кардинально нових дій урядів ворогуючих сторін. Перемагає не тільки той, у кого більша армія чи сучасніше озброєння. Перемога на стороні того, хто здатен мінімізувати втрати своїх збройних сил, повернути до військових лав можливо більшу кількість поранених. І саме тут виявилась слабкість військових адміністрацій воюючих країн. Реакцією на це стало виникнення громадських благодійних організацій Червоного Хреста, які відіграли неабияку роль у становленні централізованого надання допомоги жертвам війни.

Список використаних джерел

1. А. Ф. Эвакуация больных и раненых // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 т. – СПб: Типография Акц. Общ. Брокгауз-Ефрон. – Т. ХІ (79). Шуйское – Электровозбудимость, 1904. – 487 с. – С. 118–122.
2. А. Я. Красный Крест // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 т. – СПб: Типо-Литография И. А.Ефрона. – Т. ХV А (32). Коялович - Кулон, 1895. – 501 с. – С. 557–563.
3. Галкин Н. С. Франко-прусская война и Парижская коммуна. Франция и Германия в 1870–1914 годах / Н. С. Галкин. – М.: Высшая партийная школа, 1952. – 60 с.
4. Ковтюх Г. С. Год Н. И. Пирогова в РГМУ / Г. С. Ковтюх // Лечебное дело. – 2010. – №1. – С. 94–99.
5. Леер Г. А. Публичные лекции о войне 1870–1871 годов между Францией и Германией. От Седана до конца войны / Г. А. Леер. – С.-Петербург: Типография Департамента Уделов, 1873. – 366 с.
6. Малис Ю. Г. Н. И. Пирогов. Его жизнь и научно-общественная деятельность / Ю. Г. Малис. – С.-Петербург: Типография и хромофотография П. П. Сойкина, 1893. – 100 с.
7. Малышева Т. А. Возникновение Общества Красного Креста как первый историко-правовой этап в становлении централизованного оказания гуманитарной помощи / Т. А. Малышева // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2011. – № 4(80). – С. 199–202.
8. Меараго Ш. Л. Использование железнодорожного транспорта для эвакуации пострадавших в ЧС / Ш. Л. Меараго. – Международный научный журнал “Символ науки”. – 2016. – №2. – С. 162–166.
9. Михневич Н. П. Война между Германией и Францией 1870–71. Часть I. От начала войны до Седана включительно. Критико-историческое исследование / Н. П. Михневич. – С.-Петербург:

Лештуковская паровая скоропечатня П. О. Яблонского, 1897. – 652 с. 10. *Мольтке Х.* История германо-французской войны / Х. Мольтке. – М.: Воениздат, 1937. – 354 с. 11. *Начальный* период войны (По опыту первых кампаний и операций второй мировой войны) / Под общей редакцией генерала армии С. П. Иванова. – М., Воениздат, 1974. – 357 с. 12. *Очерк* возникновения и деятельности Российского Общества Красного Креста. – С.-Петербург: Государственная типография, 1913. – 63с. 13. *Пирогов Н. И.* Отчет о посещении военно-санитарных учреждений в Германии, Лотарингии и Эльзасе в 1870 году / Н. И. Пирогов. – С.-Петербург: Издание Общества попечения о больных и раненых воинах, 1871. – 154 с. 14. *Российское* Общество Красного Креста. Исторический обзор деятельности. – С.-Петербург: Лештуковская паровая скоропечатня П. О. Яблонского, 1902. – 143 с. 15. *Соколова В. А.* Российское общество Красного Креста в военных конфликтах / В. А. Соколова // Вестник Санкт-Петербургского государственного университета. Серия 2. История. – 2013. – Вып. 3. – С. 162–168. 16. *Урланис Б. Ц.* Войны и народонаселение Европы / Б. Ц. Урланис. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1960. – 565 с. 17. *Шнеерсон Л. М.* Франко-прусская война и Россия. Из истории русско-пруссских и русско-французских отношений в 1867–1871 гг. / Л. М. Шнеерсон. – Мн.: Издательство БГУ, 1976. – 306 с.

Вадим Ореховский

МЕДИЦИНСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ ВО ФРАНКО-ПРУССКОЙ ВОЙНЕ (1870–1871 ГГ.)

Статья посвящена вопросу организации медицинской помощи раненым и больным военнослужащим французской и прусской армий во время боевых действий 1870–1871 гг. Уделяя главное внимание деятельности военно-санитарных ведомств воюющих сторон, автор обращает внимание и на активную роль общественных благотворительных организаций (Обществ Красного Креста) в предоставлении помощи жертвам этой кампании. По мнению исследователя, именно с франко-прусской войной связан первый опыт организации широкомасштабной международной гуманитарной помощи нейтральных государств воюющим странам.

Ключевые слова: Французская империя, королевство Пруссия, франко-прусская война, общественные медико-санитарные организации, медицина, благотворительность.

Wadym Orzechowski

MEDICAL PROVIDING OF BATTLE ACTIONS IS IN FRANCO-PRUSSIAN WAR (1870–1871)

The article is sanctified to the question of organization of Medicare injured and sick serviceman by French and Prussian armies during battle actions 1870–1871, Sparing main attention of activity of state departments of warring parties, an author pays attention and on the active role of public eleemosynary organizations (Societies of Red Cross) in the grant of help to the victims of this campaign. In opinion of researcher, exactly to Franco – Prussian war the first experience of organization of international humanitarian help of the neutral states to the warring countries is related.

Key words: the French empire, a kingdom is Prussia, Franco-Prussian war, public eleemosynary organizations, medicine, charity.

УДК 339.92 (477)

Yuriy Makar, Liudmila Novoskoltseva

POLITICAL COMMUNICATION BETWEEN THE NATIONAL GOVERNMENTS AND TRANSNATIONAL CORPORATIONS

On the verge of millennia the world endures the epoch of global transformation. The former world map became a history. We find ourselves in a new epoch full of new challenges and risks. Many parameters of regions and sub-regions have changed. Their geopolitical characteristics got filled with the new features. Under such conditions each national country, including Ukraine, faces the necessity to identify its place within the modern coordinates and outline its foreign political priorities.

Key words: state university, globalization, transnational corporation, national interests, national government, national security.

Problem definition. Scholarly and practical interest to the research of TNC in the world political processes and intrastate transits is explained by the increasing importance of Ukraine in the world economy and politics. In the early XXI century, Ukraine survived a tough legacy of 90-s of the XX century, found itself again on the top of the world economy and politics. The attention of the largest world TNC to the Ukrainian economy is explained, first of all, by the resource-related, economic and geopolitical reasons. In relation to this, the study of TNC role in modern system of international relations is quite important for the improvement of activity and importance of Ukraine at the world arena and protection of the national interests and national security.

Overview of the scholarly researches and publications. The transnational corporations are traditionally studied by the researchers from the point of view of their role and influence upon the international economic relations. In this sphere fruitful works of the following foreign researchers are well-known: Z. Brzeziński, L. Brown, F. Brodel, J. Galbraith, P. Gerst, U. Grant, R. Dahrendorf, J. Derridah, Sh. Dominic, P. Draker, M. Castells, U. Lazer, D. Rodrik, J. Stiglitz, H. Thompson, S. Hoffman, E. Epstein, M. Useem, and national scholars: O. Agarkov, E. Afonin, O. Belous, V. Burdiak, R. Votovich, S. Gavrish, A. Kruglashov, Yu. Makar, Yu. Matseiko, Yu. Miroshnichenko, Yu. Pakhomov, V. Pevets, A. Plotnikov, I. Radzievskiy, N. Rotar, V. Salo, V. Skuratovsky, Yu. Shemshuchenko.

Objective is about determination of the transnational corporation as one of the important actors of the world politics and its role in the globalization conditions. In compliance with the set objective the scholarly object was determined, namely, the determination of the mechanism of the transnational corporation influence upon the political process in the national states and internationally.

Basic material presentation. The growing role of transnational corporation in the world politics and in the international relations, their political significance in the destiny of the world community in XXI century has grown essentially as compared to the twentieth century. In the late XX – early XXI the world political processes, problems and events have dramatically aggravated due to the appearance and activeness of the new actors on the international arena.

Globalization as a key tendency of human development in the new millennium, going beyond the limits of national economy, “dissolving” the inter-state boundaries and having become the dominant of the world development, has given the way to the new actors on the world arena – transnational corporations and transnational banks. Many events on the international arena are connected with the TNC activity, and are conditioned by their politics or were initiated by them. Transnational corporations actively and naturally participate in the world policy, influence the inter-state relations. They became the structural and integral part of the transnational environment of the world politics. TNC are simultaneously non-state and transnational actors of the world policy. Their activity deepens the processes of globalization of economy and politics. Globalization in its turn reinforces the TNC positions on a “great chessboard”, forms more efficient levers of their impact upon the political regimes of this or that state, extends the political space of their activity. With the direct or indirect participation of TNC the active process of mutual influence, interwinding, and mutual penetration of the global structures take place in all aspects of the world community functioning. TNC turned into the force present practically everywhere, influencing the modern and future world image. Transnational corporations reach the sphere of the world politics through both foreign political apparatus of states where they are registered and as the independent, non-state political force. The most powerful TNC become “commercially-political” organizations, conducting their own “foreign politics” and their own “diplomacy”, influencing the governments of the states of their location. TNC is quite complex and constantly developing phenomenon in the system of global economic cooperation, needing thorough attention, studying and international control.

Transnational corporations become increasingly important factors in the destiny of this or that state, in the international system of economic and political connection. Active production, investment, commercial activity of TNC allows them performing the function of the international regulation of production and distribution of commodities, and influence the world community and separate states.

Many TNC possess greater economic power than the states of their operation. To understand how important their role is becomes possible through comparison of the joint turnover of some TNC with the GDP. It turns out that the turnover of the companies “Ford” and “General Motors” is greater than joint GDP of African states below Sahara, and the joint turnover of six leading trade companies of Japan is almost equivalent to the joint GDP of the states of South America. Generally, 51 out of 100 greatest world economic systems – are transnational corporations. WTO, World Bank and IMF, prefer reflecting the world trading in their statistical reports, as something taking place between the states, however, 70% of the world trading is in the hands of 77000 TNC and 990000 – in the hands of their foreign affiliates [1]. For over 30% of this trading is “internal” taking place between different elements of the same corporations. TNC produce, process, distribute and consume most of the world energy resources, excavate most of the world mineral resources, build most of the power plants, produce most of the cars, aircrafts, satellites, home electric appliances, chemicals, medicals, and biotechnological products. They destroy most of forests in the world and produce almost all the world paper, grow huge amount of commercial crops, produce and sell most of the world food products. Main feature of TNC is the operations globalism. Global market is of huge importance for TNC. TNC expansion is worldwide. Their common potential is quite comparable to the world economy as a whole. Key distinctive characteristic is supernational, superstate activity which influences positively all the processes taking place in the states of their location, first of all on economic and political, which creates and control over- or out-national, over- or international bounds and relations.

Transnational corporations are the “load-carrying structure” of the whole modern

world policy [2]. They actively participate in the formation of the unified political space of communication and mutual penetration of the states, peoples, national economies. By their activity they facilitate the removal of boundaries between the economy and policy, between the internal and external national policy. Under modern conditions, when the role of the non-national actors of the world policy becomes more and more expressed in the scholarly direction, also the notion of global political economy is actively introduced, underlying the necessity of studying the global economic and political processes [3]. The economization of the world policy becomes one of the key parameters of the forming system of international relations, and also transnational environment of the world politics. Relations between the states (governments) and TNC may be conflict, cooperational or neutral. There are two spheres of relations between the transnational corporations and states: one – between the parent structure of the corporation and government of its motherland, two – between the company and government of the host country.

P. Drucker in his work “Concept of the corporation” states that “one of the benefits of the large corporations is the presence of its own politics and special body of its production” [4]. In his later work dedicated to the strategy of American management, P. Drucker analyses in details the business structures as the “Political Institute”. To his point of view, “managers always strive to understand the interests of politicians and cooperate with them” [5].

In his book “The new Industrial society”, John Galbraith, considering the political role of large businesses wider, writes: “The mature large corporation becomes with its development the part of large administrative complex, connected with the state. The time will pass, and the boundary between these institutes will disappear” [6]. J. Galbraith states that “there is no “clear boundary differentiating between the state and the private company, it becomes quite dim and even conventional. Each of these organizations is important for each other, their representatives communicate on a regular basis. Each organization starts sharing the goals of the other, each one adopts them to their own goals. Consequently, the one represents the continuation of the other” [7]. J. Galbraith writes about the corporation as of the institute “having an essential power over the legislative authorities and public officials either through the direct or indirect influence” [8]. In his work he warns of the risk of the power concentration within the hands of the large organizations.

Michael Useem dedicated his work “The Inner Circle. Large Corporations and the Rise of business Political Activity in the U.S. and U.K” to the finding of intercorporate relations and to the mechanisms of their influence on the executive and legislative power” [9]. E. Epstein’s work “The corporation in American politics” is a deep and multisided research of forms and methods of the political activity of American corporations. Tracking the history of the corporate politics establishment in the late XX century, E. Epstein considers in details the factors conditioning such activity, growth of political potential of American corporations starting from the relations with the government and congress and their participation in the electoral process. His main conclusion is that considering all expenditures of political participation of the corporate capital large companies are the necessary and legitimate participants of political process rather facilitating the support of pluralistic democracy in America than supporting it” [10].

On the international arena it is impossible to find the general formula which would characterize the relations between TNC and their country of origin. In the countries where historically existed close cooperation between the government and business sphere, it usually has continuation also when the corporation extends its activity outside the national boundaries. The companies believe that “native” governments will take steps for the protection of their investments abroad, first of all through making the bilateral agreements excluding the double taxation, preventing their expropriation and

nationalization and strive for the two-sided and multisided investment warranties and protection of the intellectual property. By the end of 1994, about 1500 bilateral agreements existed between different countries as to the protection of investments under the aegis of OECD. Further liberalization of trading and investments in the sphere of highly-technological services, protection of the intellectual property, remission of claims to the business-activity, denationalization of the state purchases have become the important aspects of economic diplomacy, in the international forum of consideration of which the World Trade Organization turned. Transnational corporations sometimes recourse to the indirect forms of state support. For instance, the government of FRG developed the program called “the Asian initiative” for facilitation of the investments of their companies in the Asian countries [11].

British scholar W. Grant in his book “Business and politics in Great Britain” wrote that the influence of the Confederation of British Industry is based upon its capability to act on behalf of 100 largest corporations of the country, and “key direction of strategy and tactics of organization is formulated on the level of presidential committee” [12].

The union of TNC and government of the country of its origin may be of limited nature. Growing transnationalization tackle the issues with the parent corporations which are the subject of concern for the governments. Such structure in the course of its international activity reduces the amount of the national investments, taxation income and employment and extends its payment obligations. Some governments are concerned that such companies, having quitted their country, will damage its payment balance. Such concerns lead to the introduction of limitations, licensing system, direct prohibitions, voluntary refuse from the direct foreign investments or even cessation of the operations on purchasing the foreign securities. However, most of the transnational corporations quite rarely overcome the restrictions and prohibitions. For instance, in USA the prevention of damage to the national strategic interests from the foreign investments has become a separate problem. The American administration, in particular, proved the ability to reinforce different prohibitions to the trading and investments of the foreign TNC operating on the territory of USA, for political and strategic reasons – with the help of Law on trading with the enemy [13]. National market may be closed only for monoethnic companies. Thus, for instance, the company IBM was excluded from the market of military electronic industry in France in 60-s of XX century.

In USA the world support to American business along with the ministries of trading, finance, agriculture, energy, transport, which commonly participate in this process, for the last time is increasingly given also by such influential authorities as state department and CIA. As the former CIA director, J. Woolsey confessed, only in 1993-1994 American intelligence aided the USA corporations in concluding the foreign contracts to the amounts of over 17 bill. USD. Vivid example of such support of national monopolies is also the fact of signing the contract for construction of radars in Brazil in 1994 by American TNC “Reuteon” to the amount of 1.5 bill. USD. At the same time, this contract was fully negotiated and was prepared for signature with the French company “Thompson”. The decisive factor for the loss of such a beneficial contract by the French company was only one call to Brazil from Thompson trapped by the “Echelon” system about upcoming contract conclusion [14]. For the same reasons the same year “Boeing” managed to change in its favor the agreement, which was already ready for signature, about the sale of French passenger aircrafts to Saudi Arabia to the amount of 4 bill. USD. However, these are not all means of the state support of national corporations. On an annual basis USA gives more than 10 bill. USD to the support of export programs of the national companies. In this respect the indicative is the notification sent over by the US State Department to all consulates and embassies abroad: “The assessment of activity of all officers will from now on be

based on their participation in the USA business” [15]. The activity of American Transnational corporations expands the boundaries of cultural, economic, and political US domination.

Close cooperation of TNC with the state of deployment in the world politics and economy is dialectically inseparable from deep controversies between them in thesespheres. The actions of transnational corporations quite often do not correspond to the interests of the state of deployment, the priorities of its internal and external policy. Many countries, especially developed ones, understanding the significance of TNC in the modern world, try to establish control over them. As a result there appeared specific state transnational corporations. Currently there is quite a large group of TNC with the state participation. Many national TNC belong to the world’s largest industrial companies. In 90-s of XX century among 500 largest industrial corporations of the world 41 companies were state TNC, dealing with the metallurgy, intelligence and extraction of commercial minerals. Generally, in the world there is a tendency of STNC reduction with the transfer of the state property to the private sector of economy. Tough relations between the host country and TNC are conditioned by the frequent conflict of interests, and the power asymmetry, as both sides try to maximize their benefits. TNC are economically stronger than most of the host countries. Generally, the host country benefits from the investments inflow. The employees and suppliers servicing the new companies along with the local authorities, receiving the taxes, benefit more than the competing local investors lose. Wide attraction of the foreign capital due to TNC facilitates the reduction of unemployment in the state, production of goods in the country which was previously imported, there is no necessity in its import anymore. The companies producing the goods competitive at the world market and oriented mainly towards export, essentially facilitate the reinforcement of the foreign trading position of the country. The benefits brought by the foreign companies are not limited to the quantitative indexes but qualitative component is even more important. The activity of TNC forces the administration of the local companies to make the corrections to the technological process, existing practices of production relations, fund more into the training and retraining of workers, give more attention to the quality of goods, its design, application properties. Foreign investments are most often followed by the introduction of the new technology, production of the new types of goods, new style of management, implementation of the best practices of foreign business.

Noteworthy that along with the positive factors of functioning of transnational corporations in the world economic system and international relations, there is also their negative impact upon the economy of the countries of their operation. Manipulating the politics of transfer prices, the TNC subsidiary companies operating in different countries, skillfully evade the national laws, concealing the income from the taxation through their siphoning from one country into other. International corporations may impose the pressure upon the government of the host country and involve it into the confrontation and bribe local politics and fund the subversions against the government. Inoculating the methods of economic and political pressure in the international relations, TNC claim the acknowledgement of their rights of international law subjects, equalizing themselves with the states. Main result of TNC activity in the developing countries is the loss of the local control over the capital available, production apparatus and technological resources. The interests of transnational corporations do not coincide with the interests of developing countries. The TNC penetrating into the foreign state aims at the profit-making. The practice of the imported goods overpricing by TNC branches is ordinary and is applied in many countries.

Conclusions and perspectives of further researches. Along with the growing use of the inter-state relations of the highly developed countries in their interest TNC widely

use their own “private diplomacy” in the international practice. They intervene into the internal affairs and inter-state relations of the countries of operation, infringe the national sovereignty, facilitate the export of weapons and placement of military production in the foreign, especially developing countries, support and fund the international regimes, in close contact with the spying and diversionary departments they organize coups, arrange the “financial embargoes”.

TNC use the recall or threat of the investment recall, creation of the artificial supply interruptions, cessation of enterprises or their turn into the ones more convenient for the country TNC, to impose the pressure upon the foreign states for the purpose of receipt of political, economic, and legal concessions in favor of their national countries. Quite often TNC produce and supply the goods, imposing an irreparable damage to the health and life of people, environment. To achieve their goals many of which belong to the so-called “vital interests” of the highly-developed countries, TNC through their protégés in the state apparatus, demand the acknowledgement of exclusive rights of legalization of the economic hegemonism methods applied by the corporations as well as the terror as the business principles of international relations. Strong democratic state is able to suppress the illegal activity of the largest TNC and call them for order, using the necessary levers of executive and judicial power.

References

1. *World Investment Report 2006*. FDI from the developing countries and transition economies: consequences for the development. [Electronic resource] // UNCTAD – Model of access: http://www.unctad.org/ru/docs/wir2006overview_ru.pdf
2. *Fisher H.* Globalization of world economic relations. – M., “Progress”, 2009. – P.77.
3. *Afontsev S. A.* The problem of global management of the world economic system theoretical aspects// *World economy and international relations*. – 2011, No. 5. – P. 65–71.
4. *Drucker P.* Concept of the Corporation. – N. Y., 1986. – P. 216-217.
5. *Drucker P.* Managing in Turbulent Times. – N.Y., 1985. – P. 118.
6. *Galbraith J.* The new industrial state. – M., Nauka, 1989. – P.456 – 457.
7. *Gelbrath J .K.* The Anatomy of Power. – Boston, 1983. – P. 139.
9. *Useem M.* The Inner Circle. Large Corporations and the Rise of business Political Activity in the U.S. and U.K. – N.Y., 1984.
10. *Epstein E.* The Corporation in American politics. – N.Y.: Prentice Hall, 1989. – P. 324.
11. *Lensky E. F., Tsvetkov V.* A Transnational financial and industrial groups and international economic integration: reality and perspectives. M.: “Economy and life” weekly 1998. – P. 120.
12. *Grant W.* Business and Politics in Britain. – L., 1987. – P. 119 – 120.
13. *Peregudov S. P.* Large corporation as a subject of public politics. – M.: Publishing House of SU HSE, 2008. – P. 57.
14. *Mikhail Shimai.* State and transnational companies <http://www.PTPU.ru>.
15. *Samofalov V.* Global challenge of TNC [Electronic resource] / V. Samofalov // *Zerkalo nedeli*. – 22.09.2003. – No. 31(456). – Access mode: <http://www.zerkalo-nedeli.com>.

Юрій Макар, Людмила Новоскольцева

ПОЛІТИЧНА ВЗАЄМОДІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ УРЯДІВ І ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ

На рубежі тисячоліть світоустрій переживає епоху глобальної трансформації. Колишня картина світу стала надбанням історії. Ми опинилися в новій епосі, наповненій новими викликами і небезпеками. Змінилися багаті параметри регіонів і субрегіонів. Їх геополітичні та геоекономічні характеристики наповнилися новим змістом. У цих умовах кожна національна держава, у тому числі й Україна, виявляється перед необхідністю визначити своє місце в координатах сучасності і позначити свої найважливіші зовнішньополітичні пріоритети.

Ключові слова: державний суверенітет, глобалізація, транснаціональна корпорація, національні інтереси, національний уряд, національна безпека.

Юрий Макара, Людмила Новоскольцева
ПОЛИТИЧЕСКОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ПРАВИТЕЛЬСТВ И
ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫХ КОРПОРАЦИЙ

На рубеже тысячелетий мироустройство переживает эпоху глобальной трансформации. Прежняя картина мира стала достоянием истории. Мы оказались в новой эпохе, наполненной новыми вызовами и опасностями. Изменились многие параметры регионов и субрегионов. Их геополитические и геоэкономические характеристики наполнились новым содержанием. В этих условиях каждое национальное государство, в том числе и Украина, оказывается перед необходимостью определить свое место в координатах современности и обозначить свои важнейшие внешнеполитические приоритеты.

Ключевые слова: государственный суверенитет, глобализация, транснациональная корпорация, национальные интересы, национальное правительство, национальная безопасность.

УКРАЇНА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

*До дня працівників
дипломатичної служби*

УДК 327.7

Людмила Чекаленко, Вячеслав Ціватий
УКРАЇНЬСЬКА ДИПЛОМАТІЯ: 25 РОКІВ БУТТЯ

У короткому огляді зовнішньополітичних подій за матеріалами МЗС України зроблено спробу підсумку результатів дипломатичної роботи дипломатів України на сьогодні й окреслення вірогідних завдань на завтра.

Ключові слова: подарунок, континуїтет, пріоритети зовнішньої політики, європейська інтеграція, цивілізаційні витоки.

Зовнішньополітична складова України містить у собі низку чинників, що покликані забезпечувати засади незалежного – суб'єктного існування Української держави.

Міжнародно-правова суб'єктність охоплює: визнання держави міжнародною спільнотою, дотримання принципу мирного співіснування і співробітництва, поважання загальнолюдських цінностей, активної співпраці на міжнародній арені.

Розбудова Української держави вимагала не тільки врахування вже напрацьованого за правонаступництвом, а й формування оновленої моделі міжнародних відносин, яка була б адекватною новим викликам і загрозам суверенному існуванню України.

У перших державних документах зовнішньополітичним пріоритетом визначено курс на європейську інтеграцію. Цей вибір обґрунтовано географічними детермінантами, політичними прихильностями, економічними складовими, ідеологічними настановами, менталітетом нашого народу, європейськими цінностями. Врешті-решт, європейськістю України.

Згадаймо виклики Україні, що диктували повернення до своїх цивілізаційних витоків – до Європи. Кризовий стан економіки в результаті провалу реформ М. Горбачова і наступного розпаду СРСР; відсутність військової / безпекової підтримки союзників, тиск провідних держав світу щодо ядерності України і врешті примус до ліквідації нашого ядерного потенціалу – третього в світі за потугою; необхідність пришвидшеного прийняття рішень в результаті невизнання Росією (з 1991 по 1999 рр.) суверенітету України; наслідки афганської війни, що спричинила низку негараздів: наркоторгівля і розповсюдження наркоманії,

екзотичні і психічні хвороби, сирітство, моральні втрати тощо; синдром Чорнобильської трагедії: неспроможність і невміння подолати лихо, різке збільшення онко- та інших хворих, психологічний тягар негативної інформації. Все це сприяло відродженню свідомості, нації; поверненню до витоків, до походження, до ідеї формування ідентичності тощо.

Так, Українська РСР на початок 1990-х років не мала будь-якого досвіду самостійного протистояння агресорові. Історична пам'ять подекуди зберегла окремі спогади, однак в цілому з українського суспільства радянська влада за 70 років встигла сформуванати єдиний советський народ.

Незалежна Україна ані з ким не воювала в роки незалежності. Навіть пишалося тим, що тільки на нашій пострадянській території панував мир і злагода, були відсутні етнічні конфлікти, не відбувалося протистояння. І здавалось з відсутністю загроз, які Україна приспала, не очікуючи удару в спину від тоді здавалось "надійного" російського чинника, держава дещо розслабилась, не дбала про посилення власних збройних сил, дозволила залізити в свою власну кишеню і законодавчу систему олігархату з інших країн переважно найближчого оточення.

Що сьогодні отримала Україна? Не говоримо про війну. Цей жах має пережити теперішнє і вірогідно наступне покоління. Пережити, вижити і подолати... Це – наше покликання, покликання старших: навчити бути виваженими і мудрими, навчити жити в нових умовах війни, навчити прощати по каятті.

Низка міжнародних визнань суверенної України є гідною сторінкою нашої історії. Міністерство закордонних справ України, очолюване на першому етапі своєї діяльності Анатолієм Максимовичем Зленком, розпочало інтенсивну ходу в систему міжнародних відносин, в систему міжнародних взаємин, у систему міжнародного буття. Встановлюються дипломатичні відносини, відкриваються посольства. Україна набула членства в НБСЄ/ОБСЄ (1992), дипломатичні представництва України відкриваються поза ООН в інших міжнародних організаціях, де такої можливості Україна часів СРСР була позбавлена. Започатковано перші домовленості, суверенна Україна укладає перші договірні папери. Перші, перші, перші.

У своїй багатолітній складній історії, багаторічній кривавій боротьбі за існування, незалежність, суверенітет, територіальну цілісність такий інтенсивний рух у Світ для нашої держави був, хоча й довгоочікуваним, однак несподіваним, був вперше. Українська дипломатія почала свою впевнену ходу планетою Земля. Передача міжнародного буття й естафети Геннадію Йосиповичу Удовенкові приносить Україні нові звиятиги, нові здобутки. Перерахуємо хоча б кілька з них: набуття членства в Раді Європи, домовленість про розвиток Партнерства і співробітництва з Північноатлантичним Альянсом і укладення Хартії про особливе партнерство з НАТО, набуття чинності Угоди про партнерство і співробітництво України з Європейським Союзом, участь в роботі Центральноевропейської ініціативи (ЦЕІ) і Європейській зоні вільної торгівлі (ЦСФТА), співпраця з Вишеградською групою, співпраця за Нормандським форматом тощо.

Розбудова відносин з низкою країн і підкреслимо, з кожною виокремлено, – реалізація своєрідної моделі співробітництва: спеціальне, поглиблене, політичне, стратегічне, посилене партнерство тощо. Зовнішній політиці притаманна багатовекторність, оскільки Україна – миролюбна держава, яка відмовилась від ядерної зброї...

Для поглиблення взаємодії обрано варіант специфічної зовнішньополітичної форми двосторонньої взаємодії із провідними українськими партнерами. Україна

– США: Комісія “Кучма – Гор”, Україна – Польща: Консультаційний комітет Президентів України і Республіки Польща.

Для дипломатії суверенної України, якій не вистачало професійних кадрів, досвіду і знань, дипломатії перших років міжнародної державної правосуб’єктності це був доволі складний процес, однак глибоко цікавий, пізнавальний, натхненний і без перебільшення, впевнений. Бути творцем – без перебільшення, захоплююча справа!

На дипломатичній ниві виявилися неабиякі таланти. До шановних ветеранів дипломатичної служби – А. Зленка, Г. Удовенка, І. Турянського, Ю. Богаєвського, О. Сліпченка, В. Василенка, І. Майдана, Б. Гудими, М. Макаревича та інших, додалися нові імена дипломатів, серед яких А. Бутейко, І. Харченко, Б. Тарасюк, В. Огризко, В. Пашук, А. Веселовський, К. Грищенко, П. Клімкін, Р. Шпек, С. Пирожков, І. Долгов, О. Тараненко, А. Щерба, В. Адомайтіс, І. Поліха, О. Семенець, Д. Хандогій, С. Корсунський, Б. Гуменюк, М. Кулініч, О. Купчишин, О. Шамшур, Д. Лубківський, М. Балтажи, А. Мельник та багато інших непересічних особистостей і видатних дипломатів... Всіх і не перелічити!

Вибачте, наші дорогі колеги, Надзвичайні і Повноважні Посли, посланники, радники, секретарі і аташе, що не всіх згадано в цій статті.

Українською дипломатією зроблено чимало: вона головувала на Генеральній асамблеї ООН (Г. Й. Удовенко), вона розробляла засадничі документи зовнішньої політики держави (Основні напрями зовнішньої політики; Закони України: Про основи національної безпеки, Про дипломатичну службу тощо), низку стратегічних документів щодо реалізації Україною європейського вектору (Угода про асоціацію України-ЄС, УПС тощо), національної безпеки (Україна-НАТО), двосторонні угоди, покликані розв’язувати й врегульовувати проблеми, що склалися (базові Договори про співробітництво і визнання одне одного, Хартія про стратегічне партнерство зі США, Хартія про особливе партнерство і Меморандум з НАТО, Про порозуміння і єднання з Польщею, інші двосторонні угоди тощо).

Українській дипломатії в короткочасні терміни вдавалося залагодити міждержавні проблеми, що виникли в результаті розпаду Радянського Союзу: територіальні суперечки, матеріальні претензії (Білорусь, Молдова, Польща, Румунія, Росія), складні питання історичної пам’яті (Польща, Румунія, Угорщина), що періодично поставали перед Україною.

Нещодавні успіхи дипломатії, які зазначив Міністр Павло Клімкін [1]:

- Протидія російській агресії та консолідація міжнародної підтримки України.
- Створення європейської держави.
- Захист громадян України та промоція українського бізнесу за кордоном.
- Протидія російській агресії та консолідація міжнародної підтримки України.

Наведемо складові зі звіту Міністра тільки за першою позицією:

- Підтримка України, санкції проти РФ та мирний процес.
- Консолідація світової підтримки.
- 40 засідань Постійної Ради ОБСЄ.
- 23 засідання Комітету міністрів РЄ та сесій ПА РЄ.
- 7 екстрених засідань РБ ООН.
- 10 резолюцій і рішень у рамках міжнародних організацій із засудженням Росії.

- Позбавлення делегації РФ права голосу в ПАРЄ.
- Посилення санкційного тиску. 382 фізичні і 91 юридична особа у санкційному списку України.

· Обмеження РФ з боку ЄС, США, Канади, Нової Зеландії, Японії, Норвегії, Австралії, Швейцарії.

- Забезпечення Мінського переговорного процесу.
- Комплекс заходів з імплементації Мінських угод став мапою мирного врегулювання.

- Україна зупинила кровопролиття та зміцнила обороноздатність.
- Міжнародний тиск на РФ з метою виконання усіх вимог збережено.

І все це виконали українські дипломати у 2015 році тільки з першого пункту.

Виходячи з пріоритетів на 2016 рік, названих Міністром, “працюємо на 5 П:

- Протидія російській агресії.
- Посилення національної безпеки.
- Підтримка українських громадян.
- Просування українського бізнесу.
- Професійність дипломатичної служби”.

Успіхи дипломатії вже сьогодні:

- саміт НАТО у Варшаві: за результатами засідання Комісії Україна-НАТО на найвищому рівні, що відбулося в рамках саміту Альянсу, учасники заявили: “Ми єдині у своїй підтримці суверенітету України, її територіальної цілісності в межах міжнародно визнаних кордонів та її невід’ємного права визначати власне майбутнє та зовнішню політику без зовнішнього втручання, у відповідності до Гельсінського заключного акту”. За словами Президента України Петра Порошенка, у ці непрості часи НАТО демонструє надійний формат підтримки, і ми дуже вдячні за цю допомогу, ...за незламну солідарність та тверду позицію на підтримку України у часи надскладних безпекових викликів [2].

- успіх Євробачення, футбольні змагання, домовленості в Азербайджані, результати переговорів з Китаєм і Японією....

І це тільки за кілька місяців.

З такою командою ми все подолаємо і переборемо.

Замість висновку.

Кардинальні питання:

- Сучасний етап розвитку української дипломатії, який позначено європейським вибором, вимагає чітких критеріїв щодо визначення стратегічного курсу держави, а також стратегічних партнерів, на підтримку яких Україна могла б розраховувати в реалізації поставленої мети.

- Традиція континуїтету, посилена стратегічною віссю, має бути доповнена чіткою послідовністю дій і відповідних кроків в міжнародному вимірі, що часто порушувалось внаслідок приходу до керма нових очільників держави. Останні, до слова, у першу чергу мають захищати в матеріальному і моральному плані вітчизняний дипломатичний корпус, діяльність якого проголошено пріоритетом разом з військовою складовою держави.

Дипломатію України необхідно озброїти. І мова тут йде, передусім, про розбудову сильних збройних сил держави Україна. Плюс матеріальна підтримка.

- Теза: зберегти те, що маємо, можливо може стати стратегічним дороговказом. Підказати вихід із складної ситуації, що склалася в умовах війни, покликане також і врахування столітнього історичного досвіду боротьби за незалежність і суверенітет.

- Враховуючи застереження щодо можливого програшу вразі широкомасштабної війни (В. Горбулін, А. Гальчинський), вірогідно будемо змушені шукати можливі компроміси заради збереження держави (згадаймо 1917–1919 рр.).

- Поступова інтеграція України до європейських економічних і безпекових структур вимагає об’єктивних розрахунків і оцінок, пошуку прийнятних схем співвідношення національних інтересів і наднаціональних функцій провідних міжнародних організацій.

Практичні питання:

- Дипломатичній службі, як вбачається, необхідно надати можливість свободи дій, більшої самостійності, повернути її до безпосереднього керування зовнішньою політикою в якості аналітичної складової, а також практичної реалізації ініціаторства з метою посилити її впливовість на державні рішення.

- Завдання дипломатів також убачається в необхідності навчитися лобізму: опанувати новими схемами необхідного впливу, ефективно використання яких сприятиме досягненню мети.

- До практичної діяльності додати засоби кулуарної дипломатії, публічної дипломатії, навіть віртуальної дипломатії. Долучити до справи навчання ветеранів дипломатії і Дипломатичну академію України.

- Навчити дипломатів брати відповідальність на себе. Не кивати на відсутність посла, оскільки, перефразуючи відомий вислів, який аташе не мріє стати послом....

У нашій країні існує чудова традиція – на свята дарувати подарунки. Найкращий подарунок для дипломатії України, на наше переконання, – це сильна армія і розвинута економіка.

Про повагу до України всього світу доводить підтримка, що ми побачили під час виборів нашої держави непостійним членом Ради Безпеки ООН на 2016–2017 роки. Це також досягнення і подарунок нашій дипломатії.

ЗІ СВЯТОМ, ДОРОГІ НАШІ ПРОФЕСІОНАЛИ ДИПЛОМАТИЧНОГО ФРОНТУ!

БЕРЕЖІТЬ СЕБЕ І КРАЇНУ!

Список використаних джерел

1. *Міністерство* закордонних справ України: результати діяльності 2015 рік. Виконання програми діяльності Кабінету Міністрів України. 2. *Заява* для представників ЗМІ Президента України П. Порошенка за результатами зустрічі з Генеральним секретарем НАТО Є. Столтенбергом. – Режим доступу: www.president.gov.ua/news/zayava-dlya-predstavnikov-zmi-prezidenta-ukrayini-pporoshenk-36514

Людмила Чекаленко, Вячеслав Циватый

УКРАИНСКАЯ ДИПЛОМАТИЯ: 25 ЛЕТ БЫТИЯ

В кратком обзоре внешнеполитических событий по материалам МИД Украины сделана попытка итога результатов дипломатической работы дипломатов Украины на сегодня и определение возможных задач на завтра.

Ключевые слова: континуитет, приоритеты внешней политики, европейская интеграция, цивилизационные корни.

Ludmyla Chekalenko, Vyacheslav Tsivatyi

UKRAINIAN DIPLOMACY: 25 YEARS OF EXISTENCE

In a brief review of foreign events authors summarize the results of diplomatic work for today and inform about the tasks for tomorrow.

Key words: continuity, priorities of foreign policy, European integration, the origins of civilization.

УДК 327: 34 (477)

Степан Прийдун

ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано процес формування інституційно-правової основи реалізації зовнішньої політики України як механізму легітимізації та утвердження суверенітету в міжнародних відносинах.

Ключові слова: Україна, зовнішня політика, міжнародні відносини, нормативно-правова база, Міністерство закордонних справ.

Порушення територіальної цілісності та суверенітету України, внаслідок відкритої збройної агресії РФ в поєднанні з перманентними спробами дестабілізувати внутрішньополітичне становище нашої держави, призвели до глибокої кризи міжнародних відносин. Оскільки реалізація неоімперських амбіцій Кремля на міжнародній арені та євроінтеграційний курс Києва є взаємовиключними процесами міжнародних відносин, то локальний збройний конфлікт РФ та України перетворився на глобально-цивілізаційне протистояння Заходу та Сходу, від вирішення якого залежить не лише здійснення геополітичних проєктів Кремля, спрямованих на відновлення СРСР, але й майбутнє усієї євроатлантичної спільноти.

Водночас 25-а річниця незалежності України стала своєрідним рубежем державності, який підводить певні підсумки та стимулює проаналізувати основні помилки зовнішньополітичного курсу України, які призвели до втрати суверенітету України над Кримом та частиною Донбасу. Це актуалізує дослідження зовнішньополітичного курсу України на різних етапах незалежності. Особливої уваги заслуговує вивчення процесу формування та реалізації зовнішньополітичної стратегії, еволюції концептуальних засад української зовнішньої політики, розвитку політико-правових основ зовнішньополітичного курсу, тобто процесу інституційно-правового забезпечення реалізації зовнішньої політики України.

Метою статті є аналіз процесу формування нормативно-правової та інституційно-відомчої основи реалізації та еволюції зовнішньополітичного курсу України в контексті формування нової постбіполярної системи міжнародних відносин.

Об'єктом дослідження є нормативно-правова база та інституційно-відомче забезпечення реалізації зовнішньої політики України.

Предмет – основні етапи та характерні особливості формування та розвитку інституційно-правової основи реалізації зовнішньої політики України та їх значення для здійснення стратегії суб'єктності нашої держави в міжнародних відносинах.

Популярність дослідження міжнародних відносин та зовнішньої політики незалежної України зумовила появу великої кількості праць істориків, політологів та політиків, присвячених досліджуваній проблематиці. Варто відзначити публікації М. Алексієвця, Я. Секо [1], С. Віднянського [2], А. Зленка [7], О. Івченка [8], В. Литвина [11; 12], Я. Малика [16], В. Хандогія [17] та ін., які дозволяють простежити особливості формування та еволюції інституційно-правової основи зовнішньої політики України. Проте кардинальні трансформації зовнішньої політики України та міжнародних відносин,

спричинені агресією РФ, вимагають перегляду основних здобутків та прорахунків зовнішньополітичного курсу країни.

Здобуття незалежності України відбулось внаслідок кардинальної системної трансформації міжнародних відносин, зумовленої розпадом СРСР, а відтак розпочався процес формування нового міжнародного порядку. Цьому передували глобальні зміни у міжнародних відносинах, поразка СРСР у “холодній війні” та крах біполярного світу, внутрішньополітичні процеси в СРСР, зокрема скасування монополії КПРС на владу, потужні відцентрові тенденції, суверенізація союзних республік. УРСР як найбільшій національній союзній республіці належала ключова роль у цих процесах.

Зовнішня політика є не лише однією з ключових ознак державного суверенітету, але й інструментарієм його утвердження та забезпечення. Механізмами останнього є нормативно-правова база, яка легітимізує основні принципи та концептуальні засади зовнішньої політики, а також регламентує розподіл повноважень у здійсненні зовнішньополітичного курсу між органами державної влади, які є безпосереднім рушієм і виконавцем реалізації стратегії захисту національних інтересів на міжнародній арені.

Відсутність власної державності протягом тривалого часу нівелювала усі традиції української дипломатії, наявність міністерства закордонних справ УРСР та статусу співзасновниці ООН були атрибутами декларативного суверенітету радянської України в міжнародних відносинах. Українські дипломати повністю перебували у фарватері загальносоюзного закордонного відомства.

Реальні зміни статусу зовнішньополітичного відомства УРСР розпочались у період “перебудови”. За словами В. Хандогія, українського дипломата, сфера зовнішньої політики та міжнародних відносин стала чи не єдиною, де відбулися важливі зміни на краще як в глобальному, так і в національному відтинках [17, с. 17].

Уже 29 квітня 1990 р. колегія Міністерства закордонних справ УРСР розглянула питання “Про участь МЗС УРСР у розробці концепції діяльності УРСР на міжнародній арені в нових умовах”. В основі такого підходу мав бути покладений новий розподіл повноважень між республіканським та загальносоюзним зовнішньополітичним відомством. Проте через позицію центральної влади концепція залишилась на стадії обговорення [10, с. 5].

Загальносоюзні відцентрові тенденції та суверенізація республік суперечили консервативному українському керівництву на чолі з Володимиром Щербицьким. Яскравим свідченням цього є дискусія стосовно розгляду колегією МЗС УРСР питання “Про деякі зміни у протокольній практиці” у червні 1990 р. Каменем спотикання стала назва майбутнього документа – Державний протокол УРСР, наслідком стало прийняття компромісної назви, яку запропонував Перший заступник міністра закордонних справ УРСР А. Зленко – “Про протокольну практику УРСР”. Незважаючи на це, сам факт дискусії про питання такого характеру став свідченням масштабності суспільно-політичних трансформацій СРСР [2].

Ключова роль на цьому етапі в зовнішньополітичній діяльності належала Верховній Раді України, обраній на перших демократичних парламентських виборах. Безпосередня практична робота у цьому напрямі велася Комісією у закордонних справах Верховної Ради. Саме на її засіданні 28 червня 1990 р. прийнято рішення, відповідно до якого МЗС УРСР у двотижневий строк мав підготувати і внести на розгляд Комісії пропозиції щодо законодавчого забезпечення зовнішньополітичної діяльності УРСР [11, с. 619].

Проте справжньою датою народження зовнішньої політики України стало 16 липня 1990 р., прийняття Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет, яка легітимізувала курс на реалізацію стратегії суб’єктності України

в міжнародних відносинах. І хоча прийняття цього документа було скоріше зумовлене зовнішніми чинниками, як розпад союзу та так званий “парад суверенітетів” союзних республік, саме цей документ мав ключове значення у становленні самостійної демократичної України. Саме в ньому УРСР проголошувалась суб’єктом міжнародного права: “Українська РСР як суб’єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі, необхідному для ефективного забезпечення національних інтересів Республіки... Українська РСР виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах...” [4].

Декларація про державний суверенітет заклала правові основи незалежності України, оскільки збереження територіальної цілісності та суверенітет у внутрішній та зовнішній політиці були проголошені пріоритетними напрямками державного будівництва.

Таким чином, вперше за довгі роки декларативної державності, Україна заявила про себе на міжнародній арені як рівноправний суб’єкт міжнародних відносин та задекларувала намір на активну участь у міжнародних відносинах з метою забезпечення миру та безпеки в світі, розвитку рівноправних відносин з іншими країнами. Незважаючи на це, прийняття Декларації, як зазначалось, зумовлене скоріше зовнішніми чинниками, ніж власною ініціативою ВР УРСР. Адже до 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет були прийняті у восьми союзних республіках, в тому числі Естонською РСР ще 16 листопада 1988 р. Таке запізнення пояснюється насамперед консерватизмом української комуністичної правлячої верхівки, яка не наважувалась дистанціювати від Москви, і лише після прийняття Декларації про суверенітет РРФСР та чіткої позиції Б. Єльцина, аналогічний документ прийнятий ВР УРСР.

Оскільки процес суверенізації відбувався в контексті дезінтеграції СРСР для Києва було дуже важливо встановити безпосередні відносини з іншими радянськими республіками, які протистояли союзному центру. В листопаді 1990 р. в Києві було підписано договір про співробітництво між УРСР і РРФСР. До кінця 1990 р. двосторонні угоди були укладені з республіками Балтії, Білоруссю, Узбекистаном та Казахстаном. Паралельно розпочато процес налагодження двосторонніх відносин з іншими державами [5, с. 14].

Ще одним важливим аспектом інституалізації зовнішньої політики України стала Постанова Верховної Ради УРСР від 25 грудня 1990 р. “Про реалізацію Декларації про державний суверенітет в сфері зовнішніх зносин”. У цьому документі зазначалось, що встановлення та розвиток дипломатичних відносин мають бути спрямовані на ефективне забезпечення інтересів України та їх пріоритетність. Особлива увага приділялась на спрямування зусиль щодо забезпечення безпосередньої участі України у загальноєвропейському процесі та європейських структурах [13].

Проголошення незалежності України, яке було логічним продовженням курсу, закладеного Декларацією про державний суверенітет, зумовило перехід зовнішньополітичного курсу від вирішення теоретико-декларативних завдань до прагматичних, безпосередньо пов’язаних з утвердженням незалежності України на міжнародній арені, шляхом легітимізації суверенітету та встановлення двосторонніх міждержавних відносин. Ключову роль в цих процесах відіграв грудневий референдум 1991, який легітимізував незалежність України, створивши необхідні політико-правові умови для визнання незалежності, а відтак і суверенітет нашої держави в міжнародних відносинах. Крім цього, паралельно

відбулися вибори президента, якому чинне законодавство відводило ключову роль у формуванні та реалізації зовнішньополітичного курсу.

Створення незалежної держави вимагало формування власної зовнішньополітичної доктрини, становлення зовнішньої політики України на концептуальному рівні. Основні принципи зовнішньої політики України були викладені у зверненні, яке ухвалила Верховна Рада 5 грудня 1991 р. “До парламентів і народів світу”. В цьому документі Україна заявила про визнання недійсним та недіючим договір 1922 р. про утворення СРСР. Також закріплювався пріоритет міжнародного права над національним, зазначалось, що зовнішня політика спрямовуватиметься на зміцнення миру та безпеки у світі. Важливими є пункти, в яких йдеться про готовність української сторони встановити та розвивати відносини з іншими державами на принципах рівноправності, суверенної рівності, невтручання у внутрішні справи один одного, визнання цілісності території та непорушності існуючих кордонів. Більше того, підтверджувався курс на ядерне роззброєння України та приєднання до Договору 1968 року про нерозповсюдження ядерної зброї як неядерної держави [6].

Реалізуючи стратегію суб’єктності України в міжнародних відносинах Верховна Рада України 10 грудня 1991 р. прийняла Закон “Про чинність міжнародних договорів на території України”. З метою забезпечення непорушності прав і свобод людини, документ встановив, що “укладені і ратифіковані Україною міжнародні угоди становлять невід’ємну частину національного законодавства” [8, с. 172].

Винятково важливе значення в контексті формування нормативно-правової бази зовнішньої політики належить документу, який ухвалила Верховна Рада України 2 липня 1993 р. “Про основні напрямки зовнішньої політики України”. Насамперед в ньому визначались національні інтереси України, засади та завдання зовнішньополітичного курсу, спрямованого на реалізацію та забезпечення цих інтересів. У документі були задекларовані такі основні завдання зовнішньої політики України: “1. Утвердження і розвиток України як незалежної та демократичної держави; 2. Забезпечення стабільного міжнародного становища України; 3. Збереження територіальної цілісності держави та недоторканності її кордонів; 4. Включення національного господарства у світову економічну систему...; 5. Захист прав та інтересів громадян України...; 6. Поширення у світі образу України як надійного і передбачуваного партнера” [12].

Засади зовнішньополітичного курсу України ґрунтуються на здійсненні відкритої зовнішньої політики та прагненні до співробітництва з усіма зацікавленими партнерами. Двосторонні та багатосторонні відносини Київ прагне розбудовувати на основі принципів рівноправності та невтручання у внутрішні справи. Більше того, в аналізованому документі акцентується увага на засудженні Україною війни та дотриманні принципу незастосування сили, вирішення міжнародних конфліктів виключно мирним шляхом. В контексті збереження територіальної цілісності України, важливим є пункт про невизнання жодних територіальних претензій до себе, а також відмову від територіальних претензій до інших держав. Надзвичайно актуальним було декларування дотримання принципу неподільності міжнародного миру та міжнародної безпеки та підходу “безпека для себе – через безпеку для всіх”. Важлива чітка позиція стосовно розташування збройних сил інших держав на території України, що в контексті вирішення питання поділу Чорноморського флоту з РФ зміцнило позицію української сторони, згодом цей пункт включено до Основного закону нашої держави.

У третьому розділі документа зазначається: “Україна здійснює активну, гнучку і збалансовану зовнішню політику на таких напрямках: розвиток двосторонніх міждержавних відносин; розширення участі в європейському регіональному співробітництві; співробітництво в рамках СНД; членство в ООН та інших універсальних міжнародних організаціях” [12].

Головні пріоритети зовнішньої політики України, згідно документа, полягають у забезпеченні національної безпеки; розвитку національної економіки; сприянні науково-технічному прогресу; участі у вирішенні глобальних проблем сучасності; контактах з українською діаспорою; інформаційній функції. Забезпечення національної безпеки України полягає у створенні міжнародних систем універсальної та загальноєвропейської безпеки, саме участь у них є основним механізмом досягнення даного пріоритету. Також акцентується увага на потребі невідкладної необхідності остаточного підтвердження та юридичного оформлення існуючих державних кордонів України та забезпечення їх надійного захисту й непорушності [12].

У четвертому розділі Постанови ВР України “Про основні напрямки зовнішньої політики України” розкриваються механізми здійснення зовнішньополітичного курсу України, зокрема передбачалось збільшення бюджетних видатків на зовнішньополітичну діяльність та кадрове забезпечення зовнішньополітичних відомств [12].

Таким чином, Постанова ВР України “Про основні напрямки зовнішньої політики України” заклала теоретичні основи зовнішньополітичної діяльності України, задекларовані завдання, напрями, пріоритети та засади стали основою загальної концепції зовнішньої політики України від двосторонніх міждержавних відносин до участі в міжнародних організаціях та системах колективної безпеки.

Незважаючи на це, варто відзначити певні проблеми українського політикуму, які знайшли своє відображення в цій першій зовнішньополітичній доктрині України. На нашу думку, цьому документу не вистачає конкретики, тобто визначення завдань, вирішення яких дозволить досягнути поставленої та чітко сформульованої мети.

“Основні напрями” визначили та закріпили багатовекторність зовнішньої політики України, оскільки не окреслювали стратегічні й навіть пріоритетні вектори [15, с. 5]. Аргументом на користь тези про легітимізацію багатовекторності зовнішньої політики України “Основними напрямками” є те, що цей документ, залишався чинним протягом 17 років, до прийняття Закону України “Про засади внутрішньої та зовнішньої політики” в 2010 р.

Відсутність конкретної мети зовнішньої політики України в перші роки незалежності звела дипломатичні зусилля Києва до виходу з-під геополітичного впливу Росії та спроб перебудувати двосторонні відносини на основі поваги суверенітету та добросусідства.

Це, в свою чергу, продемонструвало заангажованість залежності зовнішньополітичного курсу від внутрішньополітичних процесів. Це зумовлювалось відсутністю чітких орієнтацій та консенсусу серед нового політичного класу, для якого незалежність стала вимушеною умовою та світоглядною розколотістю громадян. Як зазначають М. Алексієвць та Я. Секо, в цей час симптоматичним було питання, яке ставили собі інтелектуали – “Quo Vadis, Україно?” [1, с. 35].

Таким чином, Постанова Верховної Ради України “Про основні напрями зовнішньої політики України” була наслідком внутрішньополітичного компромісу між національно-демократичними силами та комуністами, багатовекторність розглядалася представниками цих сил як спосіб досягнення ними своїх цілей, які кардинально відрізнялись. Це мало наслідком

трансформацію багатовекторності з тимчасового способу адаптації у нових геополітичних умовах до багаторічної зовнішньополітичної концепції.

Остаточно інституалізація зовнішньої політики було легітимізовано Конституцією України 1996 р., стаття 18 якої так визначає зовнішню політику України: "...спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визначеними принципами і нормами міжнародного права". Більше того, Конституція визначила ключову роль інституту президента, який здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави [9].

Формування та розвиток нормативно-правової бази зумовлював необхідність розвитку інституційно-кадрового забезпечення реалізації зовнішньополітичного курсу України, тобто розбудови та реорганізації української дипломатичної служби. Це значно ускладнювалось відсутністю професійних кадрів. Адже станом на 1991 р. дипломатичний та технічний персонал МЗС УРСР становив 136 людей, 4 невеликі дипломатичні місії: постійне представництво при ООН, ЮНЕСКО, при відділенні ООН в Женеві та міжнародних організаціях у Відні. Укотре констатуємо формальність функцій МЗС УРСР, звичайно зовнішня політика незалежної самостійної держави вимагає набагато більше професійних дипломатів та збільшення дипломатичних місій за кордоном [7, с. 32–33].

Ініціатором реформування МЗС України став перший Міністр закордонних справ незалежної України Анатолій Зленко. Саме з його ініціативи 7 липня 1993 р. Кабінет міністрів України затвердив оновлену структуру центрального апарату МЗС: міністр, перший заступник міністра, три заступники міністра, загальний секретаріат, управління політичного аналізу та планування, група експертів з особливих доручень і радників, договірно-правове управління, перше територіальне управління (5 відділів: Росії, СНД та Грузії, Азії й Тихоокеанського регіону, Африки, Близького Сходу й Середньої Азії), друге територіальне управління (5 відділів: Центральної Європи, Західної Європи, Північної Європи та Балтії, США й Канади, Центральної та Південної Америки), управління міжнародного та науково-технічного співробітництва, управління контролю над озброєнням та роззброєнням, управління НБСЄ та європейських регіональних структур, управління міжнародних організацій, управління культурних зв'язків, управління інформації, консульське управління, управління державного протоколу, управління кадрів, управління справами, центральна бухгалтерія, управління закордонної власності, валютно-фінансове управління, відділ усних і письмових перекладів, представництво МЗС в Одесі, представництво МЗС в Ужгороді. Усього за штатним розписом міністерства було передбачено 429 посад [2].

Ще одним важливим кроком оптимізації діяльності української дипломатії стало затвердження Президентом України "Положення про дипломатичну службу в Україні", яке не лише регламентувало порядок присвоєння дипломатичних рангів, але й стало одним з атрибутів дипломатичної служби як частини державної [15].

Варто відзначити і про матеріальні труднощі розбудови закордонних дипломатичних установ України, скрутне економічне становище та відсутність необхідного фінансового забезпечення змушували орендувати приміщення для дипломатичних місій у росіян. Зокрема, посол України в КНР в 1993 р. звернувся з листом до міністра закордонних справ з проханням збільшення кошторису посольства на 120 тисяч доларів, оскільки росіяни збільшили вартість оренди до 20 доларів за добу [3, арк. 52].

Незважаючи на всі труднощі, станом на січень 1994 р. дипломатичні відносини Україна встановила з 132 державами, на кінець року були

акредитовані посли 78 держав, з них 55 із резиденцією в Києві. Через рік у системі МЗС України налічувалось вже 46 закордонних дипломатичних установ [16, с. 231–232]. Це в свою чергу дозволило Україні розпочати втілення реалізації стратегії суб'єктності в міжнародних відносинах шляхом активної участі у формуванні нової постбіполярної системи міжнародних відносин.

Таким чином, становлення інституційно-правової основи реалізації зовнішньополітичного курсу розпочалось суверенізацією УРСР, проголошенням незалежності та завершилося реорганізацією українського дипломатичного корпусу, формуванням зовнішньополітичних концепцій та теоретичних основ зовнішньополітичної діяльності. Основною метою цього процесу було перетворення зовнішньої політики як ознаки суверенітету на дієвий інструментарій легітимізації та зміцнення української незалежності. Нормативно-правова база та дипломатичний корпус стали механізмами задіяння цього інструментарію. Саме тому вони потребують постійного оновлення відповідно до вирішення поставлених завдань та зовнішньополітичних викликів, адже без їхньої перманентної модернізації зовнішня політика залишається формальним атрибутом суверенітету.

Невизначеність української політичної еліти в перші роки незалежності зумовила легітимізацію багатовекторності зовнішньої політики України. Перманентні внутрішньополітичні протистояння та неформальні компроміси перетворили багатовекторність з тактичного способу адаптації у нових геополітичних умовах на багаторічну зовнішньополітичну стратегію, що, в свою, чергу призвело до втрати Україною суверенітету над Кримом і частиною Донбасу та відсутністю адекватної реакції цивілізованої міжнародної спільноти.

Список використаних джерел

1. *Алексієвець М.* Зовнішня політика України: від багатовекторності до безальтернативності / М. Алексієвець, Я. Секо // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 17: 25-й річниці Незалежності України присвячено. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – С. 34–49.
2. *Віднянський С.* Анатолій Зленко і формування зовнішньої політики незалежної України / С. Віднянський / Зовнішні справи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertnadumka/view/article/anatoli-zlenko-i-formuvannja-zovnishnoji-politiki-neza/>
3. *Галузевий* державний архів Міністерства закордонних справ України. – Ф. 1. – Оп. 4. – Спр. 7067. – 68 арк.
4. *Декларація* про державний суверенітет України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.
5. *Жильцов С. С.* Эволюция внешней политики Украины: современный этап (1991–2013 гг.) / С. С. Жильцов // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2013. – Вип. 20(2). – С. 13–23.
6. *Звернення* Верховної Ради України До парламентів і народів світу. Відомості Верховної Ради України (ВВР). – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1927-12>
7. *Зленко А. М.* Дипломатия и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен / А. М. Зленко. – Харьков: Фолио, 2004. – 559 с.
8. *Івченко О. Г.* Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан / О. Г. Івченко. – К.: “РІЦ УАННП”, 1997. – 688 с.
9. *Конституція* України (Відомості Верховної Ради України (ВВР). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
10. *Литвин В. М.* Зовнішня політика України 1990–2000 / В. М. Литвин // Віче. – 2000. – №11. – С. 3–48.
11. *Нариси* з історії дипломатії України / За заг. ред. В. А. Смоля. – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 2001. – 736 с.
12. *Постанова* Верховної Ради України Про Основні напрями зовнішньої політики України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>
13. *Постанова* Верховної Ради Української РСР Про реалізацію декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин (ВВР). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/581-12>
14. *Пухгал О. Г.* Політико-правові засади сучасної української дипломатії / О. Г. Пухгал // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2002. – Вип. 6. – С. 4–10.
15. *Указ* Президента України Про Положення про дипломатичну службу в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/267/93>. 16. *Україна в міжнародних відносинах XX ст.* / За ред. професора Малика Я. Й. – Львів: Світ, 2004. – 468 с. 17. *Хандогій В. Д.* Зовнішня політика України: досягнення, проблеми, перспективи. / В. Д. Хандогій // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 1998. – Вип. 1. – С. 13–25.

Степан Прийдун

**ИНСТИТУЦИОНАЛЬНО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РЕАЛИЗАЦИИ
ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ**

В статье проанализирован процесс формирования институционально-правовой основы реализации внешней политики Украины как механизма легитимизации и утверждения суверенитета в международных отношениях.

Ключевые слова: Украина, внешняя политика, международные отношения, нормативно-правовая база, Министерство иностранных дел.

Stepan Pryidun

**INSTITUTIONAL AND LEGAL SUPPORT FOR THE IMPLEMENTATION
OF THE FOREIGN POLICY OF UKRAINE**

At the article the process of forming of the institutional-legal foundation of realization of Ukrainian foreign policy as a mechanism of legitimation and confirmation of its sovereignty in the context of international relations is analyzed.

Key words: Ukraine, foreign policy, international relations, institutional-legal foundation, Ministry of Foreign Affairs.

УДК 334 (477+611)

Тетяна Лахманюк

ГУМАНІТАРНО-КУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ ТА ТУНІСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

У статті авторка розглядає гуманітарно-культурні зв'язки України та Туніської Республіки, акцентує увагу на політико-правовій базі цих контактів, розкриває співпрацю між науковими і культурними організаціями держав.

Ключові слова: Україна, Туніська Республіка, освіта, наука, техніка, культура.

Міжнародне співробітництво ще з давніх-давен складало невід'ємну сторінку розвитку тієї чи іншої країни. Деякий час Україна не мала власної державності, перебувала у сфері впливу поневолювачів, а отже говорити про самостійну діяльність і представництво на міжнародному рівні було марно. Лише після здобуття незалежності в 1991 р. перед Україною постали нові перспективи та можливості співпрацювати не лише з державами колишнього СРСР, але й з країнами Заходу, Сходу, а також – Азії та Африки. Не винятком стала і Туніська Республіка, яка однією з перших визнала незалежність України та люб'язно протягнула руку допомоги слабкій у всіх відношеннях державі. Цей факт виявився досить сприятливим для України, адже Туніс вважають однією із найрозвиненіших країн Північної Африки, з широкою інфраструктурою та чималими запасами нафти. Незважаючи на те, що Туніська Республіка більш як у три рази менша від України за площею, вона здобула незалежність ще в 1956 р., пройшла значно довший шлях до міжнародного визнання, здобула чималий досвід, яким зараз ділиться із Україною. У свою чергу, Україна привертає Туніс своїми науковцями, а також перспективами торгівельно-економічного співробітництва.

На сьогоднішній день розвиток взаємовідносин між Україною і країнами Азії та Африки виходить на новий рівень. Якщо у минулому, це в основному були закриті від зовнішнього світу країни, то зараз відчутні тенденції позитивного розвитку на шляху до повної гармонізації їх відносин із країнами Заходу, в тому числі – з Україною. Тому для науковців тема дослідження взаємовідносин між Україною та країнами Африки є актуальною, і такою, що потребує всебічного та ґрунтовного вивчення.

Оскільки встановлення політичних, торгівельно-економічних, гуманітарно-культурних, а також соціальних зв'язків між Україною та Туніською Республікою відбулося лише на зламі ХХ–ХХІ ст., повноцінного дослідження цієї теми як в українських, так і у туніських наукових колах немає. Можна виділити В. В. Макуха, який займався дослідженням взаємовідносин між Україною та країнами Магрибу, в тому числі й України і Тунісу [4].

Метою дослідження є аналіз основних подій історії формування і розвитку українсько-туніських міждержавних взаємин. Завдання: висвітлити історико-політичні передумови та чинники налагодження українсько-туніської співпраці в нових геополітичних умовах; дослідити основні тенденції процесу становлення і розвитку гуманітарно-культурних зв'язків, механізми формування та реалізації повноцінних двосторонніх відносин; показати місце українсько-туніських стосунків у структурі міжнародних відносин.

Об'єктом дослідження є історія міжнародних відносин і зовнішньої політики України та Туніської Республіки в нових геополітичних умовах.

Предмет дослідження становлять головні напрямки і пріоритети гуманітарно-

культурних зв'язків між Україною та Туніською Республікою, визначення основних закономірностей і тенденцій зародження та розвитку міждержавних взаємин, їх місце у структурі міжнародних відносин.

Розвиток співробітництва між двома країнами світу не можливий без налагодження гуманітарно-культурного співробітництва. Не виняток становлять і україно-туніські взаємовідносини. Перспективним напрямком у розвитку освіти, науки, техніки, культури, спорту, охорони здоров'я і туризму є забезпечення обміном кваліфікованими кадрами цих галузей, проведення круглих столів, а також спільних консультацій та інші.

Не випадково українських науковців вважають одними із провідних спеціалістів на світовому ринку. Цей факт врахували й представники Туніської Республіки, адже, майже відразу ж після визнання Тунісом незалежності України, у грудні 1993 р. було підписано угоду про науково-технічне співробітництво. Угода складалася з восьми статей та преамбули, в якій чітко простежується паралель між розвитком наукових взаємовідносин й економічних, і зазначається, що посилення наукових зв'язків сприятиме розвитку економічної сфери.

Зокрема, у статті 2 зазначалося, що:

“Договірні Сторони будуть сприяти розвитку співробітництва, що включає такі форми:

а) виконання спільних науково-дослідницьких проектів, обмін їх результатами, а також ученими і спеціалістами, що беруть участь у реалізації цих проектів;

б) проведення спільних наукових конференцій, семінарів, виставок та інших заходів, а також організація курсів навчання і стажування;

в) обмін науковою, науково-технічною інформацією та документацією;

г) створення спільних науково-технічних центрів і творчих колективів” [8].

Крім того, піклуючись про розвиток науково-технічної сфери у світовому масштабі Україна й Туніс домовилися про те, що надбання їх учених будуть представлені світовій науковій громадськості, при умові, що це не суперечитиме інтересам цих держав.

Впродовж останніх років активно проводиться співпраця у сфері обміну студентами вищих навчальних закладів України та Туніської Республіки. Зокрема, вже в 2010 р. Україна виділила 10 місць зі забезпеченням державною стипендією для студентів із Тунісу. За даними посольства Тунісу, на 2010 р., в Україні навчалось близько 900 студентів, переважно на технічних і фармацевтичних спеціальностях.

Щорічному збільшенню кількості туніських студентів у вищих навчальних закладах України сприяє періодичне проведення в країні відповідних заходів, присвячених ознайомленню майбутніх абітурієнтів із потенціалом України у сфері освіти та науки. Зокрема, з метою популяризації серед туніської молоді переваг здобуття вищої освіти в Україні Посольство спільно з Міністерством освіти і науки України провело у липні 2010 р. виставку “Вища освіта в Україні-2010” [3].

Україна та Туніська Республіка активно співпрацюють у різних галузях, зокрема, у повітряному просторі. Так, у грудні 1993 р. було підписано Угоду про регулярне повітряне сполучення. В одній із статей угоди зазначалося:

“1). Згідно зі своїми правами та зобов'язаннями з міжнародного права Договірні Сторони підтверджують, що прийняте ними взаємне зобов'язання захищати безпеку цивільної авіації від актів незаконного втручання складає невід'ємну частину цієї Угоди. Не обмежуючи загальну застосовність своїх прав і зобов'язань згідно з міжнародним правом, Договірні Сторони будуть діяти відповідно до положень Конвенції про злочини та деякі інші акти, що

здійснюються на борту повітряних суден, підписаної в Токіо 14 вересня 1963 р., Конвенції про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден, ухваленої у Гаазі 16 грудня 1970 р. Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації, прийнятої в Монреалі 23 вересня 1971 р., або будь-якої іншої конвенції з авіаційної безпеки, учасниками якої будуть обидві Договірні Сторони.

2). Договірні Сторони будуть подавати за проханням усю необхідну допомогу одна одній для запобігання незаконному захопленню повітряного судна й іншим протиправним діям, спрямованим проти безпеки таких повітряних суден, їх пасажирів та екіпажів, аеропортів та аеронавігаційних засобів, а також будь-якій іншій загрози безпеці цивільної авіації.

3). Договірні Сторони будуть діяти відповідно до положень з авіаційної безпеки і технічних вимог, встановлених Міжнародною організацією цивільної авіації та визначених як Додатки до Конвенції, у тій мірі, в якій такі положення і вимоги застосовні до Договірних Сторін; вони будуть вимагати, щоб експлуатанти повітряних суден, зареєстрованих ними, й експлуатанти повітряних суден, які постійно базуються чи мають основне місце діяльності на їх території, та експлуатанти аеропортів на їх території діяли згідно з такими положеннями з авіаційної безпеки.

4). У випадку дій або загрози дій, пов'язаних із незаконним захопленням цивільного повітряного судна, або інших протиправних дій, спрямованих проти безпеки повітряних суден, їх пасажирів та екіпажів, аеропортів та аеронавігаційних засобів, Договірні Сторони подаватимуть допомогу одна одній шляхом полегшення зв'язку і вживання відповідних заходів, спрямованих на швидке та безпечно усунення таких дій чи загрози дій" [7].

Незважаючи на географічну віддаленість країн, представники України беруть участь в мистецьких заходах, фестивалях, що проходять у Туніській Республіці [3].

За сприяння Посольства влітку 2009 р. було організовано поїздку делегації туніський дітей до Міжнародного дитячого центру "Артек" для участі у Восьмому Міжнародному дитячому фестивалі "Змінимо світ на краще!".

Наразі опрацьовується питання щодо налагодження співпраці української скаутської організації з туніською скаутською організацією "Scouts Tunisiens" [7].

У 1999 р. в Тунісі була організована виставка творів українських художників. Український симфонічний оркестр "Київські солісти" взяв участь у XIV міжнародному музичному фестивалі, який відбувся в туніському місті Ель Джем. У липні 2003 р. трупа Київського Національного театру опери і балету ім. Т. Г. Шевченка взяла участь у міжнародному фестивалі оперних театрів "Карфаген-2003" (м. Туніс) [4, с. 24–25].

6 серпня 2008 р. в рамках щорічного Міжнародного фестивалю оперних театрів "Карфаген-2008" відбулася вистава Національного театру опери і балету ім. Т. Г. Шевченка "Лебедине озеро".

У рамках співробітництва у галузі спорту в Туніській Республіці працюють українські тренери з багатьох видів спорту (спортивна гімнастика, боротьба, гандбол тощо), здійснюються взаємні поїздки спортивних команд для тренувань. На звернення Федерації гімнастики Тунісу Посольством опрацьовувалось питання щодо налагодження співпраці з Українською Федерацією гімнастики, зокрема, у контексті проведення зборів національних команд, стажування тренерів і суддів тощо. З 19 по 23 березня 2010 р. в Тунісі проходили змагання Гран Прі та Кубку світу з фехтування, в яких взяли участь жіноча та чоловіча команди українських фехтувальників. Срібна призерка Олімпійських ігор у Пекіні 2009 Ольга Харлан здобула перемогу в індивідуальних змаганнях серед

жінок. У групових змаганнях українська жіноча команда посіла друге місце. Водночас туніські команди з різних видів спорту (карате, спортивна боротьба, бокс) беруть активну участь у міжнародних змаганнях, що проходять в Україні [3].

Туніські спортивні команди вже неодноразово приїжджали до України з метою тренувань та участі у різноманітних міжнародних турнірах. Зокрема, 19 лютого 2010 р. до Києва прибула туніська жіноча команда зі спортивної боротьби, щоб взяти участь у міжнародному турнірі, організованому під егідою Асоціації спортивної боротьби України. Туніська делегація складалася з 8 осіб: 5 спортсменок-учасниць турніру, голови делегації пана Самі Джелаї, тренера та судді пана Хеді Манаї. Команда пробула в Києві два дні й успішно виступила на змаганнях. Молода спортсменка з Тунісу Амрі Марва зайняла третє місце у категорії 55 кілограм. В цілому гості залишилися задоволені своїм виступом і запланували взяти участь у змаганнях 2011 року [1].

У Києві в стінах Міжрегіональної Академії управління персоналом (МАУП) відбувся захід, присвячений відкриттю нової громадської організації, що отримала назву туніська діаспора “Дар Туніс”, що у перекладі з арабської означає “Дім Тунісу”. Першим головою туніської діаспори став Маттус Софіан, який вже понад 20 років проживає в Україні [6].

Гуманітарно-культурні зв'язки між Україною та Туніською Республікою потребують активізації. Останні роки досить активно розвиваються взаємовідносини в галузі освіти, науки, техніки, культури, спорту, охорони здоров'я і туризму. Туніська сторона розглядає Україну як вигідного та перспективного партнера у підготовці своїх кадрів.

Базою для розвитку співпраці в галузі туризму є відповідна Угода між Держкомітетом України по туризму і Міністерством туризму та ремісництва Туніської Республіки, що підписана 7 квітня 1995 р.

Подальший розвиток співробітництва між Україною і Тунісом у гуманітарно-культурній сфері пов'язується із підписанням відповідних угод, які знаходяться на стадії завершення опрацювання [4, с. 24–25].

Таким чином, останнім часом поглиблюється відносини між Україною та Туніською Республікою. Віддаленість ментальностей обох народів, традицій, які різняться в європейському й африканському суспільствах не стають перешкодою для розвитку духовних взаємозв'язків. Хоча Туніс на сьогоднішній день значно європеїзувався, говорити про широке зближення духовних, моральних і національних цінностей між Україною та Тунісом ще рано.

Науково-технічне співробітництво між Україною і Туніською Республікою базується на умовах договорів, які було підписано між цими країнами ще в 1993 р. Розвиток наукового співробітництва є стратегічною метою обох держав. Усіляко заохочується проведення наукових консультацій та семінарів між Тунісом й Україною. Чималу роль у розвитку технічного співробітництва відіграють домовленості в повітряному просторі. Адже, при нестабільній ситуації, яка на сьогоднішній день склалася у світі, для кожної країни важливо мати сильного партнера в сфері повітряного сполучення, яким став Туніс для України.

Отже, на початку ХХ ст. почало розвиватися співробітництво між Україною та Туніською Республікою у гуманітарно-культурній сфері. Динаміка розвитку цих зв'язків показує стрімке зростання культурного обміну між обома країнами, проведенням спільних тренувань і навчання студентів та інших культурно-освітніх заходів.

Список використаних джерел

1. *Vizum* до Києва туніської команди зі спортивної боротьби. – Режим доступу: http://www.tunisia.org.ua/news/equipe_de_lutte/ 2. *Договірно-правова база між Україною і Тунісом*. – Режим доступу: <http://tunis.mfa.gov.ua/ua/ukraine-tn/legal-acts> 3. *Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною і Тунісом*. – Режим доступу: <http://tunis.mfa.gov.ua/ua/ukraine-tn/culture> 4. *Макух В. В. Україна та країни Магрибу: реалії та перспективи розвитку співробітництва* / В. В. Макух. – Одеса: Фенікс, 2010. – 244 с. 5. *Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною і Туніською Республікою*. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/788_007 6. *У Києві з'явилася нова арабська діаспора*. – Режим доступу: <http://umma.ua/uk/news/ukraine/2013/06/14/20230> 7. *Угода між Урядом України та Урядом Туніської Республіки про регулярне повітряне сполучення*. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU93620.html 8. *Угода про науково-технічне співробітництво між Урядом України і Урядом Туніської Республіки*. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/788_004

Татьяна Лахманюк**ГУМАНИТАРНО-КУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ УКРАИНЫ И ТУНИССКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

В статье автор рассматривает гуманитарно-культурные связи Украины и Тунисской Республики, акцентирует внимание на политико-правовой базе этих контактов, раскрывает сотрудничество между научными и культурными организациями государств.

Ключевые слова: Украина, Тунисская Республика, образование, наука, техника, культура.

Tetyana Lakhmanyuk**HUMANITARIAN-AND-CULTURAL RELATIONS OF UKRAINE AND TUNISIAN REPUBLIC**

In the article an author examines the cultural-and-humanitarian relations of Ukraine and Tunisian Republic, accents attention on the base of these contacts, exposes a collaboration between scientific and cultural organizations both held.

Key words: Ukraine, Tunisian Republic, education, science, technique, culture.

УДК 339.3 (477) (476) “1991/1994”

Степан Васишин

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ У ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ МІЖДЕРЖАВНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА (1991 – ПЕРША ПОЛОВИНА 1994 РР.)

У статті автор розглядає економічну співпрацю між Україною та Республікою Білорусь упродовж 1991 – першої половини 1994 рр., акцентує увагу на договірно-правовій базі цих зв'язків, досліджує основні тенденції та проблеми двосторонніх економічних відносин.

Ключові слова: Україна, Республіка Білорусь, торговельно-економічна співпраця, договір, відносини.

Економічний вектор у відносинах між Україною та Республікою Білорусь є пріоритетним для обох країн напрямком у розвитку як двостороннього співробітництва, так і співпраці в рамках СНД. На сучасному етапі українсько-білоруські економічні взаємини будуються на нових геополітичних засадах, які в першу чергу пов'язані із глобалізаційними процесами, світовою економічною кризою, а також російською агресією відносно України. Дані тенденції суттєво вплинули на динаміку торговельно-економічної співпраці між Україною та Білоруссю. Разом з тим, Республіка Білорусь, на сьогоднішній день, в умовах фактичного закриття для України ринку Російської Федерації, проявляє найбільшу серед країн-учасниць Євразійського економічного союзу зацікавленість у розвитку міждержавного економічного співробітництва і підтримує розширення двосторонніх торговельних зв'язків. За таких умов першочерговим завданням перед урядами обох держав постає необхідність повністю відмовитися від протекціоністських заходів та торговельних обмежень як засобів тиску на країну-сусідку, з метою врегулювання проблемних питань, а також вміння дистанціюватися від позицій “третьох сторін” у питанні вибору оптимальних зовнішньоекономічних партнерів.

Метою статті є аналіз основних тенденцій співробітництва України і Республіки Білорусь в економічній сфері впродовж 1991 – першої половини 1994 рр., а також окреслення основних проблем, які перешкождали динамічному розвитку двосторонньої економічної взаємодії у вказаний період.

Завдання дослідження полягають у висвітленні основних історико-політичних передумов та чинників налагодження українсько-білоруських економічних відносин у новій системі міжнародних відносин, дослідженні основних закономірностей і тенденцій становлення та розвитку торговельно-економічних взаємин, виокремленні проблемних питань двосторонніх відносин, розкритті місця економічної співпраці у системі міждержавного співробітництва.

Об'єктом дослідження є історія міжнародних відносин і зовнішньої політики України й Білорусі в нових геополітичних координатах.

Предмет дослідження становлять закономірності та тенденції економічного співробітництва між Україною і Республікою Білорусь, визначення основних проблемних питань, які стримували розвиток міждержавних економічних взаємин.

Історіографічною базою досліджуваної теми слугували праці переважно білоруських та українських науковців. Двосторонні економічні відносини України з Республікою Білорусь знайшли відображення у монографії

Д. Юрчака “Беларусь – Украина: 20 лет межгосударственных отношений” [1]. Білоруський історик, спираючись на широке коло джерел, об’єктивно і критично проаналізував досвід співпраці двох держав-сусідів у економічній сфері і дійшов висновку, що налагодженню міждержавної економічної співпраці сприяли тісні господарські зв’язки на міжгалузевому і виробничому рівнях, а також прагнення зберегти та розширити двосторонні економічні взаємини, що історично склалися. Нашу увагу привернула також стаття С. Макєєва “Становлення та розвиток економічних відносин України та Республіки Білорусь (1991–1998 рр.)” [2], в якій дослідник розкрив основні закономірності розвитку економічних відносин України та Білорусі впродовж 1991–1998 рр. Особливу увагу автор акцентував на тому, що у розвитку українсько-білоруських економічних взаєминах ключову роль відігравали зовнішньоторговельний обіг, та зовнішньополітичні вектори обох країн.

Окрім того, серед інших праць, що прислужилися для теоретичної та практичної розробки досліджуваної проблематики, варто виокремити розвідки Л. Чекаленко [3], М. Левицької [4], В. Засадко [5], А. Тихомирова [6], Д. Демичева [7], Т. Польового [8] та ін. На особливу увагу заслуговують матеріали фонду Посольства України в Республіці Білорусь (ф. 8) Галузевого державного архіву Міністерства закордонних справ України (далі – ГДА МЗС України).

Україна та Республіка Білорусь – дві пострадянські країни, економіка яких до здобуття незалежності у 1991 р. не була цілісною системою, а лише входила до складу єдиного господарського комплексу СРСР. Перебуваючи у складі Радянського Союзу, Україна та Білорусь у своєму зовнішньоторговельному обігу були повністю орієнтовані на загальносоюзний ринок. Так, УРСР ввозила продукцію 102 галузей господарства, а вивозила 100, у БРСР ці показники склали відповідно 102 і 93 [1, с. 166]. Безумовно, що за таких умов трансформація економічних систем, а також перехід на міждержавний рівень торгівлі призвели до довготривалої економічної кризи в обох державах.

Після здобуття незалежності у 1991 р. і розриву колишніх господарських зв’язків, Білорусь та Україна, за слушним зауваженням білоруського дослідника Д. Юрчака, автоматично увійшли в число світових лідерів за рівнем відкритості економіки, що, у свою чергу, призвело до стрімкого падіння виробництва та скорочення динаміки взаємних експортно-імпортних операцій [1, с. 166]. За таких умов, новий формат зовнішньоекономічних відносин між Україною та Республікою Білорусь як суверенними державами будувався на двох ключових чинниках: прагненні обох країн зберегти існуючі з радянських часів тісні коопераційні зв’язки та рівень торгівлі, налагоджуючи при цьому міждержавні економічні відносини на ринкових умовах, а також взаємодії в рамках економічних проектів на теренах СНД.

На сучасному етапі економічна складова займає провідну роль у міждержавному співробітництві на міжнародній арені, а відтак потребує розвиненої системи договірно-правового забезпечення. Українсько-білоруські економічні взаємини будуються на основі міждержавних, міжурядових та міжвідомчих угод, які регулюють ключові напрямки двостороннього торговельно-економічного співробітництва. Першим документом, укладеним між Україною та Республікою Білорусь у сфері економіки, можна вважати, підписаний 25 жовтня 1991 р. у Києві, Договір про принципи економічного співробітництва між підприємствами і організаціями на 1992 р. У цьому документі були визначені обсяги постачання найважливіших видів промислової продукції, товарів народного споживання і продовольства, а також домовлено проводити єдину політику в сфері ціноутворення і утримуватися від дій, які можуть завдати збитки [1, с. 170]. Слід зазначити, що ця угода стала основним

нормативно-правовим актом, який регулював українсько-білоруське економічне співробітництво у перші місяці після здобуття незалежності обома країнами.

Наприкінці 1992 р. (16–17 грудня 1992 р.) відбувся перший офіційний візит білоруської урядової делегації на чолі з прем'єр-міністром В. Кебічем до України. Це започаткувало нові тенденції у торговельно-економічній взаємодії між двома країнами. Так, під час переговорів між урядовими делегаціями України та Білорусі було підписано низку угод, які визначили стратегію українсько-білоруських економічних взаємин на наступні роки. Серед підписаних документів варто виділити Угоду між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь про торговельно-економічне співробітництво на 1993 р. [9]. Документ акцентував увагу на подальшому зміцненні та розширенні двосторонніх економічних взаємин на принципах рівності та взаємної вигоди, з урахуванням особливостей економічних реформ в обох країнах. Крім того, сторони домовилися співпрацювати як між центральними, територіальними та державними органами управління, так і безпосередньо між господарюючими суб'єктами, незалежно від форми власності і організаційної підпорядкованості та дотримуватися норм діючого у двох державах законодавства. У цій угоді обидві країни також гарантували забезпечити через відповідні організації взаємні постачання найважливіших видів продукції за номенклатурою і в кількості, визначеній у Додатках 1 і 2 й укласти контракти на її постачання у межах виданих квот, а також узгодили політику цін на дану групу товарів, з метою забезпечення рівних економічних умов і з урахуванням поступового переходу до світової структури цін [9].

Значним поштовхом у налагодженні українсько-білоруських економічних відносин стало підписання 17 грудня 1992 р. угоди про вільну торгівлю [10]. Саме у цьому документі Україна та Республіка Білорусь взяли на себе зобов'язання не застосовувати мито, податки та збори на товари із сусідньої країни, утримуватися від кількісних обмежень на експорт та імпорт товарів, здійснювати розрахунки у національних валютах після укладання банками двох держав відповідного договору, заснувати торговельні представництва у обох країнах, а також створити спільну українсько-білоруську комісію з метою удосконалення торговельно-економічної взаємодії [10]. Варто зазначити, що вказана угода хоч і не була відразу ратифікована парламентами України та Білорусі, однак її підписання визначило основні тенденції подальшого розширення українсько-білоруських економічних відносин, а відтак стало фундаментальною основою у розбудові повноцінних міждержавних взаємин.

Становлення будь-яких міждержавних відносин не проходить рівномірно, а супроводжується наявністю суперечливих питань. Не оминула ця тенденція і українсько-білоруські економічні взаємовідносини. Так, серйозною проблемою у взаєминах між Україною та Білоруссю у сфері економіки на початковому етапі співробітництва стало питання про заборгованість українських суб'єктів господарювання перед білоруськими. Причина – перерахування у 1992 р. білоруськими підприємствами плати в Україну за виготовлену, але не поставлену продукцію. Крім того, у окремих випадках мала місце також заборгованість за поставлену в Україну білоруську продукцію [1, с. 174].

Спроба врегулювати дану проблему була здійснена 17 грудня 1992 р., коли було підписано угоду про порядок врегулювання боргових зобов'язань і кредитних вимог між Україною і Республікою Білорусь у зв'язку з виходом України з рубльової зони [11]. Відповідно до цього документу, сторони погодились, що цілковитому врегулюванню підлягають сальдо взаємних розрахунків, відображене на балансах Національних банків обох країн станом на 16 листопада 1992 р., а також неоплачені грошові зобов'язання і вимоги господарюючих суб'єктів. Крім того, сторони домовилися розглядати боргові

зобов'язання і вимоги у рублях, які залишилися нерегульованими до 1 березня 1993 р. державним боргом, умови обслуговування якого повинні були визначатися окремою угодою [11].

Варто зазначити, що підписання зазначеного договору не дозволило вирішити даної проблеми і вона залишалася наріжним каменем українсько-білоруських економічних відносин упродовж 17 років. Більше того, Україна на державному рівні ніколи не визнавала факту наявності державного боргу перед Республікою Білорусь. Так, під час брифінгу перед журналістами начальник управління економічного співробітництва Міністерства закордонних справ України С. Круглик заявив: “Серед... боргів України перед іноземними державами державної заборгованості перед Білоруссю не існує в природі... є лише сальдо на користь Республіки Білорусь по розрахунках між суб'єктами господарювання двох країн, однак це не борг держави” [12].

Разом з тим, уже в 1993 р. Білоруссю був підготовлений проект угоди, в якій було визначено умови обслуговування українського боргу перед Республікою Білорусь, а також зафіксовано суму заборгованості – 58,765 млрд рублів. Білоруська сторона також пропонувала перевести дану цифру в німецькі марки за курсом Національного банку Білорусі станом на 1 березня 1993 р. (1 марка – 1400,75 рублів). Сплата боргу могла здійснюватися як у вільно конвертованій валюті, так і шляхом постачання товарів або надання пільгових транспортних тарифів. Кінцевим терміном погашення заборгованості білоруська сторона визначила 1 січня 1994 р. [1, с. 176].

Даний проект угоди був надісланий до Кабінету Міністрів України 3 травня 1993 р. Розглянувши його Міністерство фінансів внесло свою пропозицію: заперечувати проти обліку і сплати відсотків у німецьких марках [2]. Крім того, українська сторона, мотивуючи своє рішення тим, що бюджет на 1993 р. вже ухвалений і в ньому не передбачено коштів на погашення боргу перед країною-сусідкою, запропонувала Білорусі перенести початок сплати заборгованості на 1994 р. і завершити всі виплати до 1 січня 1995 р. Щодо відсотків за обслуговування державного боргу, то Україна наполягала на тому, що вони повинні виплачуватися у рублях і в розмірі офіційної ставки рефінансування, яка встановлена Нацбанком Білорусі для комерційних банків [2].

Однак, через небажання обох країн йти на компроміс, єдиного підходу щодо виплати Україною боргу перед Білоруссю знайдено не було. Це, у свою чергу, призвело до погіршення динаміки товарообігу між двома країнами. Так, наприкінці 1993 р. Національний банк Білорусі з метою стягнення боргу з України прийняв рішення про зарахування всіх коштів, що надходять з українських підприємств як погашення державних боргових зобов'язань [1, с. 176]. Варто зазначити, що такі дії білоруської сторони позбавили можливості підприємства обох країн вільно проводити взаєморозрахунки і сприяли посиленню взаємної недовіри. За таких умов українські суб'єкти господарювання змушені були здійснювати розрахункові операції через рахунки російських банків. Такі несприятливі тенденції у міждержавних розрахунках часто призводили до зриву двосторонніх домовленостей. Так, українське виробниче об'єднання “Укргазострой”, яке згідно з міжурядовою угодою проводило будівельні роботи на території Білорусі, не змогло отримати білоруську автотехніку через неможливість здійснити платіж з території України, що вплинуло на терміни виконання робіт і поставило під загрозу виконання міждержавних домовленостей [1, с. 177]. Разом з тим, слід підкреслити, що така ситуація була викликана не лише наявністю заборгованості України перед Білоруссю, цьому, у значній мірі, сприяв також дефіцит вільно конвертованої валюти, яка доволі часто використовувалась в українсько-білоруських міждержавних розрахункових операціях.

Таким чином, фінансові операції між українськими та білоруськими суб'єктами господарювання у перші роки незалежності були паралізовані. Торгівля здійснювалася в основному шляхом бартерних операцій, із довільно встановленими цінами на продукцію, що підлягала обміну.

Проблемним питанням на етапі становлення міждержавних економічних відносин на пострадянському просторі став розподіл власності колишнього Радянського Союзу. Між Україною та Республікою Білорусь особливої гостроти набула проблема визнання права власності на об'єкти, які були розташовані на території країни-сусідки. Так, Республіка Білорусь заявила про свої права на низку промислових та соціальних об'єктів, розташованих на території України, серед яких можна виділити Бондарівський, Олевський та Овруцький щебеневі, Новгород-Волинський і Томашгородський каменедробильні заводи, санаторій "Білорусія", пансіонати "Карпати", "Алушта", бази відпочинку, тощо [1, с. 179]. Україна, у свою чергу заявляла про своє право лише на один об'єкт на теренах Білорусі.

З метою врегулювання даної проблеми 22 січня 1993 р. у Мінську було підписано Угоду між Україною та Республікою Білорусь про взаємне визнання права та регулювання відносин власності [13]. У статті 2 цього документу Україна та Білорусь визнали право власності сусідньої держави на підприємства, установи, організації та інші об'єкти, що розташовані на їх територіях і, які станом на 1 грудня 1990 р. перебували на балансі органів державного управління країни-сусіда. Крім того, було домовлено, що кожна з держав-учасниць має право продати, обміняти, здати в оренду, передати безкоштовно або на договірних засадах свою власність сусідній державі [13]. Разом з тим, незважаючи на підписання зазначеної угоди процес взаємного визнання прав власності на спірні об'єкти виявився довготривалим і супроводжувався їх значним недофінансуванням, що, у свою чергу, впливало на їх функціонування.

Вагомою подією у розбудові економічних взаємовідносин між Києвом та Мінськом стало підписання 23 грудня 1993 р. в Ашгабаті міжурядової угоди про торговельно-економічне співробітництво [14]. Саме цей документ визначив пріоритетні напрямки українсько-білоруської економічної співпраці на наступні п'ять років. Основні положення зазначеного договору визначали порядок і обсяги взаємних поставок найважливіших видів продукції, які повинні були оформлятися щорічним спеціальним протоколом, регулювали домовленості про незастосування експортних та імпорتنих мит, податків при взаємній торгівлі продукцією, передбаченою цим документом [14].

На наступний день, 24 грудня 1993 р., у столиці Туркменістану (місто Ашгабат) було підписано Угоду між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь про уникнення подвійного оподаткування та запобігання ухилення від сплати податків стосовно податків на доходи і майно [15]. Підписання вказаного документу дозволило представникам бізнесу отримати державні гарантії того, що прибутки від їхньої діяльності, отримані на території країни-сусіда, будуть оподатковуватися лише один раз. Крім того, договір визначив норми, згідно з якими підприємці з України та Білорусі отримали можливість оподатковуватися в обох державах на однакових з місцевим бізнесом умовах [15]. Отже, підписання Ашгабатських домовленостей створило сприятливі умови для подальшого розширення українсько-білоруського економічного співробітництва. Крім того, угоди сприяли посиленню взаємної довіри під час здійснення торговельно-економічної діяльності.

Питанням розвитку економічних взаємин між Україною та Республікою Білорусь приділялася значна увага з боку керівництва обох республік. Однак, враховуючи відсутність у перші роки незалежності регулярних політичних контактів на високому державному рівні, вагому роль у вирішенні ключових

питань співпраці двох держав у сфері економіки відіграло українське посольство в Білорусі. Основні зусилля дипломатичного представництва України впродовж 1993 – першої половини 1994 рр. були спрямовані на повне виконання досягнутих у ході візиту білоруського прем'єр-міністра В. Кебича до України двосторонніх угод торговельно-економічного характеру. Крім того, посольство всіляко сприяло започаткування функціонування системи взаєморозрахунків між двома державами. Українське дипломатичне представництво також піднімало питання про необхідність створення міжурядової комісії, торговельно-промислової палати, спільного банку та українсько-білоруських підприємств [16, арк. 44].

Важливе значення для налагодження міждержавних торговельно-економічних взаємин мали переговори радника посольства України В. Соловєя з першим заступником міністра Республіки Білорусь із зовнішньоекономічних питань М. Маринічем, які відбулися 6 квітня 1994 р. Метою зустрічі було обговорити питання розвитку українсько-білоруських економічних відносин. За підсумками переговорів було досягнуто домовленості про вивчення питання створення українсько-білоруського банку, торгового дому або торгово-промислової палати. Крім того, заступник міністра зовнішньоекономічних питань Республіки Білорусь пообіцяв внести і затвердити поправку в закон про інвестиційну діяльність в Республіці Білорусь, з метою розповсюдження на Україну пільгового режиму інвестування в білоруську економіку [17, арк. 13–14]. Отже, впродовж 1991 – першої половини 1994 рр. саме на українське посольство в Республіці Білорусь покладалася повний контроль за розбудову торговельно-економічних зв'язків.

Таким чином, упродовж 1991 – першої половини 1994 рр. у непростих умовах розриву міжреспубліканських зв'язків, економічного спаду, Україна та Республіка Білорусь зуміли перейти до повноцінного міждержавного економічного співробітництва на умовах ринкових відносин. Вказаний етап характеризувався наявністю широкого кола проблем, які перешкоджали динамічному розвитку міждержавних економічних взаємин, серед яких варто виділити питання врегулювання боргових зобов'язань України перед Білоруссю, а також встановлення права власності на колишні об'єкти СРСР. Разом з тим, період 1991 – першої половини 1994 рр., попри свою неоднозначність, є безумовно ключовим у налагодженні торговельно-економічного партнерства між країнами, оскільки саме в ці роки було закладено договірну-правову базу, а також визначено основні тенденції українсько-білоруської економічної співпраці в новій системі міжнародних відносин.

Список використаних джерел

1. Юрчак Д. Беларусь – Украина: 20 лет межгосударственных отношений / Д. Юрчак. – Витебск, 2012. – 280 с.
2. Макеев С. Становлення та розвиток економічних відносин України та Республіки Білорусь (1991–1998 рр.) / С. Макеев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=znpkhnpu_ist_2013_47_1
3. Чекаленко Л. Зовнішня політика України / Л. Чекаленко. – К.: Либідь, 2006. – 712 с.
4. Левцицька М. Співробітництво України з Республікою Білорусь в економічній сфері / М. Левцицька [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/09/11.htm>
5. Засадко В. Інституційний базис стимулювання розвитку економічної співпраці України з Республікою Білорусь / В. Засадко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sp.niss.gov.ua/articles/1131/>
6. Тихомиров А. Белорусско-украинские отношения в 1991–2009 гг. / А. Тихомиров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/5209/1/tihomirov_2010_trudy.pdf
7. Демичев Д. Торгово-экономические отношения Республики Беларусь и Украины / Д. Демичев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edoc.bseu.by:8080/handle/edoc/4703>
8. Польовий Т. Україна –

Республіка Білорусь: особливості міждержавного діалогу на сучасному етапі / Т. Польовий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe. 9. *Угода* між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь про торговельно-економічне співробітництво на 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/112_080. 10. *Угода* між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь про вільну торгівлю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/112_007. 11. *Угода* між Урядом і Національним банком України та Урядом і Національним банком Республіки Білорусь про порядок врегулювання боргових зобов'язань і кредитних вимог між Україною і Республікою Білорусь у зв'язку з виходом України з рубльової зони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/112_511. 12. *Круглик*: у України перед Беларусью госдолга нет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/205604-kruglik-u-ukrainy-pered-belarusju-gosdolga-net.html>. 13. *Угода* між Україною та Республікою Білорусь про взаємне визнання права та регулювання відносин власності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/112_250. 14. *Угода* між Урядом України та Урядом Республіки Білорусь про торговельно-економічне співробітництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/112_002. 15. *Угода* між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь про уникнення подвійного оподаткування та запобігання ухилення від сплати податків стосовно податків на доходи і майно [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/112_640. 16. *Галузевий* державний архів Міністерства закордонних справ України (далі ГДА МЗС України), ф. 8 (Посольство України в Республіці Білорусь), оп. 97, спр. 1. Звіти і плани роботи посольства України в Республіці Білорусь та відгуки на них. – 61 арк. 17. *ГДА МЗС України*, ф. 8 (Посольство України в Республіці Білорусь), оп. 97, спр. 5. Записи бесід, щоденники співробітників посольства України в Республіці Білорусь. – 52 арк.

Степан Василюшин

ТЕНДЕНЦИИ И ПРОБЛЕМЫ СОТРУДНИЧЕСТВА УКРАИНЫ И РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СФЕРЕ В ПЕРИОД СТАНОВЛЕНИЯ МЕЖГОСУДАРСТВЕННОГО СОТРУДНИЧЕСТВА (1991 – ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА 1994 ГГ.)

В статье автор рассматривает экономическое сотрудничество между Украиной и Республикой Беларусь в течение 1991 – первой половины 1994 гг., акцентирует внимание на договорно-правовой базе этих связей, исследует основные тенденции и проблемы двусторонних экономических отношений.

Ключевые слова: Украина, Республика Беларусь, торгово-экономическое сотрудничество, договор, отношения.

Stepan Vasylyshyn

TRENDS AND ISSUES OF COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND THE REPUBLIC OF BELARUS IN THE ECONOMIC FIELD DURING THE FORMATION OF INTERSTATE COOPERATION (1991 – FIRST HALF OF 1994)

The article an author considers the economic cooperation between Ukraine and the Republic of Belarus for 1991 – the first half of 1994, focuses on the legal basis of these relations, explores the major trends and issues of bilateral economic relations.

Key words: Ukraine, Republic of Byelorussia, auction-economic collaboration, pact, relations.

ДОСЛІДЖЕННЯ ІЗ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 94 (477): 316.3

Михайло Юрій

ВІЗАНТИЗМ ЯК ФАКТОР ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВПЛИВУ НА УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

У статті йде мова про візантизм як комплекс релігійно-суспільних, державно-політичних, філософсько-моральних і художньо-естетичних ідей разом з відповідними їх формами соціальної практики, що генетично беруть початок зі зразків – архетипів Візантійської цивілізації і їх вплив на українське суспільство.

Ключові слова: візантизм, культура, цивілізація, християнство, православ'я, суспільство.

Усе, що відбувалось і відбувається з українським суспільством, не лежить на поверхні. Серед сучасних публікацій, автори яких аналізують нинішню українську реальність, проглядаються ті пояснення історичних непорозумінь, де головними рушійними факторами є конкретні особистості й окремі соціальні колізії. За такого пояснення історичних і соціальних явищ реальність виглядає переліком тих чи інших імен і подій, що виводять на історичну арену інші постаті й дають хід іншим подіям. Унаслідок цього виникають зовнішньо цікаві, але, по суті, спрощені пояснення українських реалій. Хоча їх не можна відкидати, оскільки вони дають змогу глибше проаналізувати причинно-наслідкові зв'язки історичного процесу.

Розкрити цей процес допоможе саме історія культури народу, точніше, пояснення соціальних та історичних явищ із позицій культурології.

Те, що для буденної, а крім того, що важливо, і для спеціалізованої наукової свідомості видається чимось природним, зрозумілим, для культурології стає предметом аналізу та комплексного вивчення. Свого часу психоаналіз сфокусував дослідницьку увагу на спонтанних і рефлексивних психічних проявах; так сучасна культурологія висвічує аналогічні “непроявлені” науковим знанням аспекти соціально-історичного буття та відповідні їм зони ментальності.

Щоби зрозуміти природу візантизму, необхідно почати зі спроби з'ясування, хоча б у найзагальніших рисах, якою була Візантійська цивілізація.

Візантія виникла на основі відділення від Римської імперії її рідної, східної частини. Це відбулося в результаті політичної акції римського імператора Константина (бл. 285–337, правив 306–337) з переносом столиці імперії на кордон Європи й Азії, у місто Візантію. Згідно з переказом, спочатку був намір створити нову столицю на місці стародавнього міста Іліона, навколо якого багато століть тому розгорталися події Троянської війни. Але, як ідеться у тому самому переказі, Господь вказав інше місце, яке не мало стійкої прив'язки до язичницького минулого.

Жителі Візантії називали себе ромеями, а свою цивілізацію – ромейською. Остання становила дивне поєднання елементів елліністичної і християнської культур, яка допускала, щоби, наприклад, Діву Марію порівнювали з дівою Афіною.

Візантія як держава проіснувала дванадцять століть. З моменту її виникнення і до того, як Константинополь узяли в 1453 р. турки, минуло більше тисячі років.

У ній утвердилась і набула розвитку самостійна соціокультурна версія християнського віровчення, що отримала назву “православ’я”.

Візантійське православ’я розійшлося із західним (католицьким) християнством з таких питань: 1) заперечувало пріоритет Папи римського стосовно єпископів, які перебували за межами юрисдикції Риму; 2) також заперечувало догматичне положення, що визнавало повноту церкви Христової тільки за римсько-католицькою церквою; 3) повноцінною церквою вважало будь-яку помісну церкву, що зберігала традицію апостольського наступництва і чистоту християнської віри; 4) культивувало начала соборності, відповідно до яких дари Святого Духа поширюються на всіх членів церкви тощо [8, с. 27–29].

У долі Візантії звертає на себе увагу обставина, котру можна позначити як порівняно малу культурну продуктивність візантійського світу. Протягом тривалого періоду свого історичного існування Візантійська імперія мала, здавалось би, можливість яскраво і сильно виразити себе у сфері культурної творчості. Однак насправді масштаби цього самовираження виявилися незначними, вони непорівнянні з часовими і просторовими масштабами цього величезного соціального організму. Час підтвердив, що Візантія не залишила нічого великого у сферах філософської, соціальної, моральної, політичної думки. Тут не створено шедеврів світового рівня в галузях художньої літератури, музики, живопису, скульптури, театру. Щодо цього культура Візантії поступається культурам грецької античності, європейського Відродження і нового часу [1].

Зрозуміло, констатувати таке – сумно. Водночас Візантію не можна звинувачувати в абсолютній збитковості, оскільки свою культуротворчу місію вона, незважаючи ні на що, прагнула виконувати. Ця місія була особливою і локалізувалася переважно у сфері релігійної творчості. Історичне призначення Візантії полягало в тому, щоб адаптувати християнство до соціальних і духовних особливостей народів, які заселяли землі на схід від Риму. В числі її духовних знахідок виявилися кілька слов’янських народів і держав. Однією з духовних “дочок” Візантії випало стати Київській Русі. Але сприйняте на Русі християнство було не християнством узагалі, а християнством у його візантійській версії, з притаманними йому недоліками. Крім того, русичі змогли позначити цю отриману духовну спадщину чіткою печаттю власної самобутньої психології і ментальності. “Київська Русь не тільки зуміла підморозити візантійську спадщину, а й біблейську спадщину задушила, закростенила, вийняла з неї облагороджену і живу душу. За словами стародавнього пророка, почала нагромаджувати “заповідь на заповідь, правило на правило. Пишний розлив візантійської риторики сприйняла як певну нерухому міру речей, ввела її у свій обов’язковий ужиток, ритуалізувала будь-яке прагнення, одягла у форми закону всіляку релігійну лірику” [6, с. 135–136].

Як наслідок, сприйнятий на Русі християнський дух виявився обтяженим непосильною для людей ношею. В результаті візантинізоване християнство, тобто православ’я, встигло за кілька століть свого існування на Русі надати християнській вірі багато чого, що не наближувало людину до Христа, а навпаки, утримувало її на певній відстані від Нього. І це все з архетипічною пам’яттю передавалося від покоління до покоління у майбутній час.

Сукупність властивостей і якостей, що Русь та Україна наслідували від Візантії отримала назву за допомогою двох узагальнюючих термінів – візантинізм і візантизм.

Між цими поняттями багато спільного, але є і відмінності. Одна з них полягає в тому, що поняття візантинізму використовують найчастіше як категорію культурологічну, а візантизм трактують здебільшого в соціально-політичному розумінні.

Інша відмінність пов'язана з оцінковою діяльністю історичної свідомості й проявляється в тому, що візантинізм розглядають як щось позитивне, а візантизм – як системну якість, здебільшого негативну. Для вчених-візантологів візантинізм реалізувався в таких явищах соціокультурного життя, як поступовий перехід населення імперії від латинської мови до грецької, а також як етнографічна строкатість складу правлячих еліт, розроблення нового типу світогляду, що поєднував елліністичні та східномістичні компоненти, систематичні культурні впливи на межуючі з імперією народи, у т. ч. на східних слов'ян. У цілому візантинізм – головна системна якість, яка відрізняє східний тип християнської цивілізації від західного [1].

До числа здобутків, котрі Русь успадкувала від тієї ж Візантії, належить відомий принцип симфонії, що означає особливу близькість відносин між Церквою і державою. Започаткований політичною доктриною і соціальною стратегією імператора Юстиніана I (483–565, правив 527–565), він виник у формі цезаропапізму, тобто фактичного зрощення двох гілок влади: світської і духовної, за різних, від м'яких до жорстких, форм домінування першої над другою.

В українській думці поняттям візантизм почали позначати широкий комплекс релігійно-суспільних, державно-політичних, філософсько-моральних і художньо-естетичних ідей разом з відповідними їм формами соціальної практики, що генетично беруть початок зі зразків-архетипів Візантійської цивілізації.

Відбиток візантизму, що чітко проявляється як на соціальному тілі, так і на душі давньоруської цивілізації, а згодом української, свідчить про характерні особливості, які відрізняли та відрізняють її від християнських цивілізацій західного типу.

Із усіх мислителів ХХ ст., як українських, так і російських, котрі оцінювали візантизм, найхарактерніша позиція В. Соловйова. У працях “Візантизм і Росія”, “Велика суперечка і християнська політика” він розглядав візантизм як історичний і соціокультурний феномен, характерний для православних держав. Для нього візантизм – це передусім неспроможність і небажання держави та церкви виконувати головні життєві вимоги християнства. Саме ці два фактори, неспроможність і небажання, були внутрішньою причиною падіння Візантії. Істинну християнську ідею візантійці трактували і застосовували неправильно. Вона була для них не рушійним началом життя, а лише предметом розумового та обрядового визнання. Якщо перекласти визначення В. Соловйова мовою сучасної соціології, то можна сказати, що філософ розглядав візантизм як девіантну лінію розвитку християнства в цілому і християнської ідеї, зокрема.

Прагнучи дати розгорнену характеристику тієї порочної стратегії, якої дотримувалася Візантійська імперія, вчений вказав на низку “суспільних гріхів”, які асоціюються для нього з уявленнями про природу візантизму:

1) відсутність вищого завдання перед суспільством і державою, яка відповідала б християнським ідеалам;

2) відсутність яскраво вираженого прагнення до досконалості;

3) байдужість держави до неформального релігійно-громадянського, релігійно-морального життя людей і до розвитку його проявів.

Із неприхованим жалем В. Соловйов констатував: “Не можна вказати ні на одну публічну дію, ні на одну спільну мету уряду, яка б мала на увазі хоча б якесь суттєве поліпшення суспільних відносин у розумінні моральному, якесь піднесення даного правового стану відповідно до вимог безперечної правди, якесь виправлення життя всередині царства чи в його зовнішніх відносинах” [10, с. 160].

До найсерйозніших суспільних гріхів Візантії варто віднести цезаропапізм. Закладена в ньому формула абсолютної влади держави над церквою становить

східну модель церковно-державних відносин. Ця модель передбачає панування нижчого (держави) над вищим (церквою) і тим самим порушує встановлену Богом онтологію справжніх ієрархічних відносин.

Коли світський правитель (“цезар”) перебирав роль і функції вищого духовного ієрарха (“папи” або патріарха), то тим він присвоював собі неналежну йому харизму духовної влади. При цьому держава, що володіє “правом меча”, поширювала повновладдя імператора на всю сферу релігійно-церковних проблем. Церкву держава позбавляла автономії та узалежнювала від себе.

У системі цезаропапізму не тільки держава негативно впливала на православну Церкву, а й Церква справляла негативний вплив на інститути світської влади. Так, її консерватизм передавався державі, поширювався на всі її структури, позбавляючи їх гнучкості, спроможності до позитивних трансформацій.

Київська Русь, а потім Росія успадкували від Візантії цезаропапістську модель правління, а з нею і всі недоліки візантизму. Але оскільки Лівобережна Україна належала до Російської імперії із середини XVII ст., а Правобережна – з кінця XVIII ст., то, відповідно, всі перераховані негативні аспекти цього явища не тільки відбивалися на соціальному житті українського соціуму, а й проникали в невідомі сфери, засвоюючись на ментальному рівні.

Варто сказати, що навіть більшовизм і сталінізм, за всього їхнього секуляризму й войовничого атеїзму, зберегли принцип цезаропапізму в арсеналі своєї політичної зброї. Як старий, дореволюційний, так і новий, радянський цезаропапізм висловлювали вимоги ліберально-демократичного принципу поділу влади. Для європейської свідомості, що високо цінує даний принцип, цезаропапізм є чимось абсолютно химерним і не вписується у реєстр цінностей цивілізованого суспільства.

Інкони говорять про те, що Росія, на відміну від Заходу, не знала теократії. Це правильно тільки до певних меж. Не знаючи західних форм теократії, Російська імперія перенаситилася цезаропапізмом, цим перекрученим, збитковим різновидом теократії. В російському цезаропапізмі чітко проглядалося богоборницьке начало, яке поступово виходило на перший план і повністю проявилось в умовах тоталітаризму. Він ніс у собі внутрішню ворожість щодо не тільки церкви, а й особистості, свободи, моралі й права. В Російській імперії всі ці цінності утверджувалися так важко тому, що цезаропапізм відверто блокував процес їх розвитку і поширення. Вони намагались утверджуватися хоча б на периферії укладу суспільного життя, оскільки в державно-політичні сфери проникнути в гідному вигляді не могли. Сукупним результатом усіх цих процесів стала демонізація радянської держави. Позбавивши себе духовного спілкування з Богом, вона перетворилася в темну, брутальну силу, холоднокрівно знищуючи все людське.

Проблемі візантизму приділяв велику увагу і відомий англійський історик та соціолог культури Арнольд Тойнбі, не приховуючи свого критичного ставлення до нього. Він, зокрема, зазначив: “Середньовічна візантійська тоталітарна держава, викликана до життя успішним воскресінням Римської імперії в Константинополі, справила руйнівну дію на Візантійську цивілізацію. Вона була злим духом, який зупинив розвиток суспільства, викликавши цього демона. Багатий потенціал Візантійської цивілізації, потрапивши в обійми тоталітарної держави, проривається сплесками самотності в регіонах, що лежали за межами діючої влади Східної Римської імперії, або в наступних поколіннях, які виникли після загибелі Імперії... “Специфічна організація” візантійського суспільства не тільки придушувала всі передумови до творчості, вона, як уже зазначалося, призвела саму цивілізацію середньовічної Візантії до передчасної загибелі” [11, с. 379].

На думку англійського вченого, візантійський дух продовжував жити в символічній душі Радянського Союзу, особливо тих союзних республік, де сповідують православ'я. І структури візантійської державності, котрі ніби приховані, можуть будь-якого моменту проявитися з-під нашарувань імпортованих західних режимів [11, с. 379].

Усі перераховані особливості візантизму породили своєрідну психокультуру, яку українські науковці О. Донченко та Ю. Романенко детально охарактеризували у монографії “Архетипи соціального життя і політика” [4, с. 334]. Як зазначили ці автори, для виявлення архетипів візантійської психокультури варто звернутися до історичних умов буття візантизму – інтегрального психокультурного комплексу. Історія розпорядилася так, що Візантійська імперія опинилася розташованою на перехресті між Європою й Азією, в тій географічній зоні, яка стала своєрідним буфером, котрий зі сходу прикривав європейські країни від набігів кочовиків. На цей бар'єр від століття до століття накладалися хвилі гунів, протоболгар, аварів, арабів, печенігів, половців, турків-сельджуків... Окрім воєнної експансії, імперія вимушена була захищатись і на духовному “фронті” – від релігійної опозиції латинського Заходу, народи якого традиційно для грецької культури сприймалися як варвари. Постійне напруження у боротьбі за виживання потребувало підтримання духу войовничого, мілітаризованого світосприйняття, ортодоксальної непримиренності й водночас – збереження здобутків грецької культури, її цінностей, світоглядних орієнтацій. Колізія між суворою реальністю і високими релігійно-культурними цінностями породжувала постійний стрес, що позначилось і на візантійському менталітеті.

Стресогенез сприяв, насамперед, консервації ментальних структур. Візантизм, безперервно перебуваючи в стані війни, був подібним до особи, яка опинилася у несприятливому для неї середовищі. Уявімо, яких трансформацій зазнаватиме людська психіка, вимушена переживати постійний стрес у зв'язку із зовнішньою загрозою. Очевидно, ця психічна (або психокультурна) модель буде зорієнтована на скорочення зовнішніх комунікацій, оскільки чужий соціокультурний досвід сприйматиметься як потенційна загроза власному духовному суверенітету. Саме так відреагувала на ситуацію правляча еліта Візантії: вона придушувала будь-яку інтелектуальну опозицію як джерело смуги [4, с. 118].

Чи не це бачимо у відносинах української влади й опозиції, починаючи з проголошення самостійності України: незалежно хто при владі та хто в опозиції. Замість толерантності й компромісів – ненависть, несприйняття одне одного, ворожість, що у кінцевому підсумку позначається на ситуації в суспільстві.

Політолог Д. Видрін зазначив: “Божественна інвеститура візантійських імператорів, тобто легітимація їх владних повноважень, започатковувалася корінням в іранській етичній доктрині, за якою всі дії правителя моральні, якщо спрямовані на боротьбу з певним вселенським злом.

Українські політики дуже швидко оволоділи цією доктриною. Коли потрібно будь-які сумнівні дії виправдати, тих, проти кого вони спрямовані, просто оголошують злом” [2, с. 154].

Але це вже чисте маніхейство. Пригадаймо його дві крайнощі: Добро–Зло. Ті, хто при владі, з власних поглядів, “Добро”, ті, хто в опозиції – “Зло”, а при змінах – навпаки.

Наступною особливістю загального портрета візантизму можна вважати його введеність у психокомплекс фізичної (природної) залежності. Домінування природи характерне переживанням минулого–теперішнього часу, майбутнє викликає страх. Така психокультура, жахаючись власного старіння, насправді старіє дуже швидко, прагнучи “законсервувати” свою теперішню грандіозність в архітектурі та символіці пластичних форм. Їй, на противагу інтенціональній

чоловічій достатності, притаманна жіноча надлишковість. Порівнюючи сувору романську архітектуру з візантійськими храмовими шедеврами, можна побачити в останніх предметне втілення бурхливої жіночої мотивації – прагнення зберегти привабливість, бути у центрі уваги та, уособлюючи драматизм життя, гордо кокетувати перед прірвою. Природно-фізичний психоконплекс позбавлений почуття реальності.

Розчинення в теперішньому “тут-і-тепер” бутті (сенсорність) корелювало з різними проявами матеріальної та духовної культури: пишним одягом, вишуканою їжею, парфумами й косметикою, елементами естетизації побуту. Хоча всі ці явища стосувалися здебільшого панівного класу, а не візантійського соціуму взагалі, все ж вони дають можливість уявити, як зустрічає свій кінець зріла ексекутивна психокультура [4, с. 122].

По суті, перед нами портрет сьогоденної української влади. Таке відчуття, що візантійська жадоба ритуальних політичних прикрас – президентських намист, діadem, буквально скопійованих з прикрас візантійських імператорів, – пересилалася в естетично ще німціні душі наших лідерів. Особливо це проявлялося, коли в політиці домінувала відома Прем’єр-Міністр України. Небачений гламур одягу – волани, прикраси, аксесуари. Все це буквально продовжувало візантійську стилістику, хіба що підстава була іншою.

У Візантії надмірна дорожнеча і помпезність одягу символізували неземне походження царської особи, її зв’язок з вищими сферами. У нас подібні демонстрації підкреслюють радше реальні земні можливості лідера і його зв’язок з фінансово-промисловими сферами і групами.

Тому й стилістика, яку у Візантії можна було б назвати пафосною, в нас перетворилася на кітчеву. Багато українських депутатів замовляють собі дублікат депутатського значка із золота вищої проби. Тут немає жодного раціонального сенсу – і мідний, і золотий значки символізують однакову депутатську недоторканність. Але в цьому є висока символіка естетичного: єдності двох цілком різних епох. Різниця тільки в тому, що якщо перша виражала себе символічно, візуально, естетично, через помпезність і пафос, то інша прийшла до звичайного кітчу [2, с. 155].

Візантійську імперію зруйнували не стільки дикі кочівники, скільки відсутність нових змістів, нестримна гра еліти в привілейованість, а також третя і, мабуть, основна причина – тотальна та всепроникна корупція. Ось що з цього приводу написав Л. Тихомиров: “Замість того, щоб держава користувалася в управлінні сприянням місцевих соціальних сил, вона, навпаки, своїх чиновників зробила виконавцями посади соціальних сил. Але різниця в цій заміні виходить та, що, маючи свої інтереси по службі, чиновництво перестало бути на місцях свого землеволодіння громадянами, не мало потреби турбуватися про інтереси цих місцевостей, соціальне здоров’я та міцність, а дивилося на них тільки з перспективи тимчасового доходу і тимчасового ступеня кар’єри. Чиновники Візантії служили державі, але грабувати народ не протирічило їхньому патріотизму. Імператори, в яких жило почуття “служителя Божого”, були повні недовіри до своїх чиновників. Але значення вищої управлінської влади невідворотно занурювало імператора у світ бюрократії, робило його не главою народу, а главою бюрократії, і він сам очолював грабж народу” [12].

Наприклад, імператор Лев VI навіть установив тарифи за кожну посаду і говорив, що торгує посадами, як фруктами на ринку. В принципі, тарифи були “пристойними” – зазвичай одразу ж потрібно було внести свою десятип’ятнадцятилітню зарплату.

Якщо уважно проаналізувати всі факти розквіту і занепаду Візантії, то стає очевидним, що згасання цієї імперії співпало з періодом, коли кілька

найбагатших сімей і корпорацій великих власників скупили в ній усі вищі посади.

Сумно, але це дуже нагадує нам сьогоднішню Україну. Таке відчуття, ніби дивишся у своє дзеркальне відображення.

Повертаючись до візантійської культури, хочемо нагадати такий факт. У XIV ст. візантійський філософ Феодор Меохіт створив песимістичну концепцію, “згідно з якою світ – цей всесвітній театр – є обителлю скорботи і зла. У ньому владарює Тиха, наш зловмисний та хитрий супутник, поведінка якої незрозуміла, алогічна, не підкорена аргументам розуму, для якої і світ, і люди – лише Іграшки” [7, с. 266]. Зловмисна Тиха потребує відмови від учинку, оскільки людина стоїть “по той бік добра і зла”.

Фрідріх Ніцше з його “розчарованим суб’єктом” спадає тут на думку не випадково. Свого часу Ф. Ніцше оцінював християнство як “повстання рабів у моралі”. Логіка його міркувань була спрямована на викриття “антиприродної”, “антифізіологічної” моралі, що єврейство нав’язало решті націй. Мовляв, пересічна людина, вбогий, хворий, дегенеративний психотип здійснив революцію у моралі для того, щоб панувати: він принизив силу, гордість, аристократизм (як перемогу над моральними нормами “маленької людини”) і тим сприяв відродженню культури.

Конкретизуючи цю оцінку стосовно візантійського християнства, можна зробити дещо інший висновок: ідеаціональний візантинізм, розкриваючи перед убогою посередністю царство істини і краси, генерує постійну фрустрацію і конфлікт як наслідок самооцінки посередності. Він несе істину “не від світу цього”, спонукаючи недолугого індивіда час від часу відчувати себе “Богом”. Цей індивід не запитує себе про духовне самовдосконалення, йому просто прикро, що існує світ, у якому для нього немає місця. Отже, західноєвропейське та візантійське християнство, візантинізм у цілому мають різну спрямованість. У католицизмі постійна фрустрація (почуття провини, гріховності) сприяє утвердженню мотивації вдосконалення світу через постійну боротьбу зі злом. Це зло – у невизначеності, гетерономності, яка перекреслює індивідуацію. Навіть посередність тут прагне до індивідуації, не шукаючи щастя на трансцендентній височині культури. У візантійського психотипу – зовсім інша життєва стратегія: вийти з цього гріховного світу-театру, щоб захистити себе від недосконалості. Мало того, для цього не треба вчиняти щось благородне, не треба змінювати світ, задовольнятися тим, що маєш, але при цьому обов’язково правильно служити владі, незалежно світській, чи духовній [4, с. 123–124].

Покажемо це на конкретному прикладі. Як відомо, 70% українців вважають себе вірянами Російської православної церкви (РПЦ). Але в ній фактичними правами володіє єпископ, священники мають тільки обов’язки, а у вірян немає взагалі нічого – ні прав, ні обов’язків, крім обов’язків матеріально утримувати храм, купувати свічки та оплачувати треби. Аналіз сучасного статуту Російської православної церкви підтверджує це без труднощів. Так, у розділі, присвяченому приходу, йдеться про те, що до “обов’язків вірян належить турбота про матеріальне утримання причту і храму” [9, с. 205]. Але при цьому все майно приходу є невідчужуваною власністю єпархії, тобто єпархіального архієрея, який має право будь-якого моменту змінити склад приходських зборів і навіть розпустити приход, майно якого при цьому автоматично переходить єпархії. Отже, віряни мають утримувати приходи, забезпечувати матеріальне благополуччя єпархії, але при цьому ні єпархія, ні єпархіальний єпископ їм абсолютно невідповідні [9, с. 205].

І коли задаємося проблемами демократії, її повільного становлення в Україні, то про яке становлення може бути мова, коли 70% українського населення перебуває на ментальному рівні у тоталітарній залежності від православної

церкви, і ця залежність дзеркально проектується на залежність від світської влади, що перебуває у симфонічній єдності з церквою.

Продовжуючи розмову про Російську православну церкву, варто вказати на її антиєкуменізм. І в цьому чітко простежуються її візантизм та візантистська психокультура її носіїв (священного кліру й вірян, яким цю позицію нав'язують). Як відомо, з 1979 р. існує “Змішана міжнародна комісія по богословському діалогу між Католицькою і Православною церквами”, й ініціативи спрямовані в основному із Заходу на Схід, адресовані не стільки до патріарха Російської православної церкви, скільки до Вселенського Патріарха. Ці ініціативи спрямовані на відновлення повноти спілкування між найдавнішими християнськими Церквами, використання комунікативних резервів практики діалогів. Вони апелюють до принципів єдності християнської віри, етики братської самоповаги, істини і любові.

Однак РПЦ не проявляє відповідної готовності до єкуменічної взаємодії. Характерно те, що в “Основах соціальної концепції Російської православної церкви” не зафіксоване будь-яке чітко виражене ставлення Церкви до ідеї єкуменізму, консолідації духовно-практичних зусиль християн усього світу. Виникає таке враження, що РПЦ ніби боїться проникнення єкуменічних ініціатив на свою “канонічну територію”, в яку відповідно введена й Україна. Боячись того, що це дасть масовій свідомості матеріал для невігідних зіставлень діяльності православної Церкви з позиціями інших християнських церков, і що це ще більше вдарить по її хисткому авторитетові в очах громадськості, РПЦ вибрала вигіднішу, як їй здається, позицію самоізоляції.

Російський дослідник М. Стецкевич зробив спробу подивитися на проблему міжконфесійних контактів РПЦ крізь призму комунікативної дихотомії “свої/чужі”. Він зазначив наявність у РПЦ і насамперед у позиції її вищих ієрархів стійкого прагнення не тільки сприймати віруючих інших конфесій як “чужих”, а й при цьому обов'язково виявляти серед них “головних чужих”. Дані соціологів (К. Кааріайнен, Д. Фурман), які навів М. Стецкевич, свідчать, що нині місце “головних чужих” займають свідки Єгови (до них різко негативно ставляться 59% керівництва РПЦ і 47% православних віруючих). Далі йдуть кришнаїти (відповідно 50% і 35%) і християни-п'ятидесятники (41% і 47%) [10, с. 109].

Надзвичайно складна і болісна для РПЦ проблема її ставлення до християн-католиків – як зарубіжних, так і тих, котрі проживають у межах дії Московського патріархату, а також до протестантів.

Позиція Російської православної церкви свідчить про те, що соціальне мислення більшості її представників функціонує в руслі жорстких антитез “православні-інославні”, “ми-вони”, “свої-чужі”, “друзі-вороги”, “вищі-нижчі” тощо. При цьому “вони” з погляду РПЦ – джерело реальних або потенційних загроз для православ'я, і тому їх наділяють, як правило, негативними характеристиками.

Але це вже не тільки візантизм, а позиція маніхейства. Ксенофобна свідомість, переконаність у власній безумовній правоті й самодостатності, що заперечує шлях діалогів і компромісів з “інославними”, продовжує зберігати позицію церкви, подібну до тієї, що була у Візантійській імперії, та веде до дедалі більшого замикання і самовідчуження від інших культурних світів [1].

Ми вже згадували про “Основи соціальної концепції Російської православної церкви”, прийняті у 2000 р. Саме в них (“Основах”) важкий візантистський спадок імперського минулого дає про себе знати, наклавши на цю концепцію відбиток внутрішнього протиріччя. Ігумен Веніамін (Новик), ретельно проаналізувавши текст концепції [3, с. 70], вказав на низку соціальних реалій і соціологічних категорій, хоча і представлених у тексті, але таких, що не пройшли

через процедуру богословського осмислення і не отримали відповідної християнської інтерпретації. Він віднайшов суттєві недоліки, притаманні як змістові соціальної концепції РПЦ, так і тій текстуальній формі, в яку вона обрала. Перелічимо деякі з них.

1. У документі немає вступної частини, яка необхідна з тієї причини, що доцільність створення соціальної доктрини очевидна далеко не для всіх.

2. Також немає богословськи вмотивованої концепції відповідальності християнина перед суспільством.

3. Не осмислено суть соціально орієнтованої етики, що стосується трудових та інших відносин.

4. Необгрунтована теза про переважання моноконфесійності в межах дії Російського патріархату. Дана обставина свідчить про глибокий архаїзм мислення авторів тексту соціальної доктрини.

5. Не прописані принципи соціальної поведінки Церкви в багатонаціональній і поліконфесійній державі, а також норми її ставлення до проблем іншого мислення та іншої віри.

6. Не розкриті теми християнського універсалізму, спільного блага і загальнолюдських цінностей.

7. Наявність у позиції авторів доктрини інерції усвідомлення себе як представників “державної церкви”, небажання спалювати мости, що з’єднували Церкву з державою впродовж століть.

8. Немає розділу про християнське розуміння громадянського суспільства. У РПЦ не вироблено чіткого уявлення, що таке громадянське суспільство і як їй варто будувати відносини з ним. “Цікаво зазначити, – наголосив о. Веніамін, – що найімовірніше, богословськи осмисленої концепції громадянського суспільства у РПЦ просто немає” [3, с. 70].

9. Не йдеться про правову державу та, відповідно, не визначено ставлення РПЦ до неї і до проблем її побудови.

10. Немає серйозної богословської інтерпретації концепту прав людини. При згадці про них правовий підхід змішується з етичним і в кінцевому підсумку підмінюється моралізаторством.

11. У розділі про соціальну нормативність (“Християнська етика і світське право”) проглядається ностальгія за дисциплінарно-юридичною регламентацією всіх аспектів життя людини в суспільстві. Традиційне суспільство, що не знає проблеми прав особистості, постає як щось позитивніше, ніж суспільство сучасне.

12. Не засуджено тоталітарний і авторитарний режими.

13. Заперечено принцип свободи совісті та, відповідно, віротерпимості.

Зауваживши заперечення принципу свободи совісті в доктрині, о. Веніамін обурився: “Що найшло на соборних отців межі II–III тисячоліть? Який дух? Напевно, не Святий, оскільки там, де “Дух Господній, там свобода” (2 Кор. 3, 17). Здавалося би, все Православ’я базоване на Св. Відданості. Багато православних стверджують, що Православ’я і є Св. Відданість. Не може бути, щоб “архієреї цього не знали”. Заперечення принципу свободи совісті в “Основах соціальної концепції РПЦ” не підкріплено жодним посиланням на св. отців. Мабуть, тут діє інший, не євангельський фактор. Православ’я протягом усієї своєї історії існувало в умовах імперії і було, відповідно, державною релігією, користувалося певними пільгами. Звідси майже автоматично випливали необхідність боротьби з різними “єретиками”. До того ж, боротьби не тільки переконанням, а й примусом за допомогою держави. Ортодоксальні християни з прийняттям християнства як державної релігії перетворилися з гонимих на гонителів. “РПЦ, – продовжив о. Веніамін, – психологічно залишається в імперському минулому, мало того, у візантійському минулому, коли у неї

існувала монополія в релігійній сфері. Іншою причиною неприйняття архієреями принципу свободи совісті є та історична обставина, що за свободу совісті боролися не християнські церкви більшості, а релігійні меншості (секти), люди взагалі нецерковні, загалом – “не наші” [3, с. 72–73].

Наведений аналіз “Основ соціальної концепції РПЦ” зроблений з тією метою, щоб показати, в якому архаїчному минулому спонукає перебувати наших українських вірян Московський патріархат. І коли говоримо про візантизм як негативне явище, то ось він, цей візантизм – у сьогоднішні, до певної міри визначає ментальність і наших громадян. Звичайно, модернізаційні процеси, ЗМІ роблять свою справу із соціального введення наших співвітчизників у культурні, політичні й глобалізаційні процеси. І все-таки, коли на заваді становлення сучасного суспільства стоїть архаїко-традиціоналістська організація, нав’язуючи свою волю в чужій країні й при цьому сама порушуючи принципи загальнолюдських цінностей, то все не так уже й просто не тільки в процесах демократизації, а й у загальноєвропейській інтеграції.

Загалом можна говорити про те, що під впливом православ’я сформувався візантійський тип особистості. Це тип, який бере початок з візантійської моделі православ’я і слов’янського язичництва з його соціокультурними, психологічними і ментальними рисами.

Цей тип – породження жорсткої системи традиційного суспільства. Він проявляв себе у служінні Церкві й світській владі максималістським непримиримим ворогом протилежних сил і умонастроїв, догматиком та супротивником будь-яких компромісів. Його відрізняли певна обмеженість внутрішнього світу, порівнянна бідність духовного життя, слабкість творчого початку і саморефлексії, достатньо індиферентне ставлення до богословських проблем, переважаючий монолізм мислення.

Для візантійського типу не характерне інтенсивне релігійно-духовне життя. Для того, щоб відчувати й усвідомлювати себе повноцінним православним християнином, йому достатньо вчасно виконувати обряди, сповідатись і причащатися. Він демонструє конфесійно-соціальну позицію замкненості й самодостатності. Саме тому в ньому немає повноти присутності християнського духу. Традиція, на яку він спирається, – застигла, непорушна, що відмовляється від розвитку. Вона привносить у його мислення та діяльність велику дозу охоронного консерватизму. Також призводить до того, що позиція візантизму не дозволяє його носієві розв’язувати багато гострих духовних і соціальних проблем, якими переповнене життя сучасної людини.

Ще однією особливістю візантизму, що найхарактерніше для певної кількості жителів Лівобережної України, яка найдовше належала до Російської, так і радянської імперій, – це його авторитарна психологія і ментальність. Цей авторитаризм має такі характерні прояви:

- потреба у зовнішніх авторитетах і готовність підкоритись їм;
- немає вираженої потреби у свободі й звички мислити в соціальному житті категоріями панування та підкорення, що переходить у готовність перебувати в стані рабського підкорення у світській владі, незалежно, чи то сили цезаропапізму, самодержавства, чи КДБ;
- індиферентне ставлення до ідей правової держави і громадянського суспільства;
- конфесійна ксенофобія, що виражається у негативному ставленні до інаковіруючих християн [1].

На східноцивілізаційній компоненті соціокультурних особливостей українського соціуму ми зупинилися, щоб показати, наскільки непростою є цивілізаційна ситуація і цивілізаційна визначеність українського суспільства.

Не претендуючи на суворість, скажемо, що цивілізація, будучи утворенням ландшафтним, становить соціально-культурну спільноту з прийнятими універсальними способами регуляції та відтворення суб'єктивності. Задаючи цінності розвитку, цивілізація забезпечує прогрес форм суб'єктивності в просторі й часі, має історичну, надетнічну й надсоціальну значущість.

Універсальності станів цивілізаційних ареалів, спільнот досягають прийняттям капітальних цінностей. Ставлячи на вершину кута традицію, життя за заповітами предків, отримуємо Схід як цивілізаційну суперсистему. Сходу притаманні статичність відтворювального процесу, розчинення особистості в цілому (сім'я, община, держава). Центруючи ліберально-правове начало, індивідуально гарантовану інтенцію жити краще, отримуємо Захід як цивілізаційний еквівалент Сходу. Заходові притаманні динамічність відтворювального процесу, особистісна атомарність (тенденція підвищувати ефективність усіх форм діяльності для повноти самореалізації особистості в соціумі) [5, с. 205].

У будь-якій країні є щось і від Заходу, і від Сходу, але є й панівне, що: а) інтегрує політохорологічні одиниці в певний цивілізаційний ареал (ціннісні універсалії); б) диференціює політохорологічні одиниці за цивілізаційними ареалами (ціннісні унікалії – обов'язок, ритуал, віра, благочестя, досконалість, шляхи спасіння). В трактуванні цивілізаційного статусу України проглядаються три позиції.

Україна – arena зіткнення Західної та Східної суперцивілізацій, що й становить глибинну основу її несимфонійності, розколеності. Пошуки у даній колії призводять до того, що західні цінності часто впроваджують силовими східними методами. Перехід дозволеного (підрив життя із залученням жорстких соціальних технологій) породжує своєрідне ретарде, поглиблює розкол.

Україна – периферія Західної цивілізації. Нашу країну необхідно повернути, ввести в останню, перетворивши власний історико-культурний код.

Україна – специфічна цивілізаційна спільнота, де “специфічне” обумовлене історичними особливостями розвитку. Суттєве в тому, що в Україні: а) немає серединної культури; б) через слабкість цивілізаційних важелів державної консолідації криза держави у нас індукує кризу цивілізації, провокує онтологічне дроблення країни: наявна не одна Україна, а багато Україн – кийська, галицько-волинська, гетьманська, малоросійська, більшовицька, сучасна. Не вступаючи у полеміку щодо названих різних позицій, усе-таки не можна не зауважувати запитання: на яких цінностях відроджувати Україну? Відповідь може бути одна: ідея добротного гідного самодостатнього життя на підставі поновленої сильної національної державності із загальноєвропейськими цінностями людської особистості.

Список використаних джерел

1. *Бачинин В.* Национальная идея для России: выбор между византизмом, евангелизмом и секуляризмом // http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Bachinin/01.php.
2. *Выдрин В.* Византийский геном украинской элиты // Развитие и экономика. – 2010. – № 4.
3. *Вениамин (Новик), игумен.* Анализ 1–5 глав “Основ социальной концепции Русской Православной Церкви” // Социс. – 2002. – № 4.
4. *Донченко О., Романенко Ю.* Архетипи соціального життя і політика. – К.: Либідь, 2001.
5. *Ильин В. В., Панарин А. С., Ахиезер А. С.* Реформы и контрреформы в России. – М.: Изд-во МГУ, 1996.
6. *Кузьмина-Караваева Е. Ю.* (Мать Мария). Жатва духа. Религиозно-философские сочинения. – СПб.: Слово, 2004. – С. 135–136.
7. *Культура* Византии. XIII – первая половина XV века. – М.: Наука, 1989.
8. *Никольский Н. М.* История русской церкви. – М.: Изд-во политич. литературы, 1983.
9. *Семиконов Д.* Симфония священства и царства: византийское наследие в современной практике церковно-государственных отношений // Развитие и экономика. – 2012. – № 4.
10. *Див.: Стецкевич М. С.* Представление о “чужих” в современных российских конфессиях (православие и ислам) // Компаративистика: Альманах сравнительных социокультурных

исследований. – СПб.: Эра, 2002. 11. *Тойнби А. Дж.* Цивилизация перед судом истории. Сборник. – М.: Культура, 2003. 12. *Цит.* за: Сергеев С. Византизм как последнее прибежище российской олигархии // <http://devec.ru/almanah/rossija-i-vizantija>.

Михаил Юрий

**ВИЗАНТИЗМ КАК ФАКТОР ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО ВЛИЯНИЯ НА
УКРАИНСКОЕ ОБЩЕСТВО**

В статье идет речь о византизме как комплексе религиозно-общественных, государственно-политических, философско-моральных и художественно-эстетических идей вместе с соответствующими их формами социальной практики, что генетически берут начало с образцов – архетипов Византийской цивилизации и их влияние на украинское общество.

Ключевые слова: византизм, культура, цивилизация, христианство, православие, общество.

Mykhaylo Yuriy

**BYZANTIUM AS A FACTOR IN CIVILIZATION IMPACT ON UKRAINIAN
SOCIETY**

The article in question on byzantium as a set of religious-public, public-political, philosophical and moral and artistic and aesthetic ideas along with their corresponding forms of social practice that genetically originate from samples – Byzantine civilization archetypes and their impact on ukrainian society.

Key words: byzantium, culture, civilization, christianity, orthodoxy, society.

УДК (477.8) “1918/1939”

Володимир Місько

КОМУНІСТИЧНА ЕКСПАНСІЯ НА ТЕРЕНИ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (ПЕРША ПОЛОВИНА 1920-Х РР.)

У статті проаналізовано особливості поширення ліворадикальної ідеології на територію Польської держави упродовж першої половини 1920-х рр. Охарактеризовано методи, способи та засоби просування комуністичних цінностей більшовицьким урядом за межі Радянського Союзу.

Ключові слова: комуністична ідеологія, ліворадикальний рух, Польща, Західна Україна, пропаганда, більшовицький уряд.

Події останніх років в Україні спонукають істориків шукати пояснення складних суспільно-політичних процесів, з'ясовувати та аналізувати їх причинно-наслідкові зв'язки. Ключ до розуміння українського сьогодення лежить в історичній площині післявоєнного поширення комуністичних ідей, скерованих на розпалювання світової пролетарської революції в європейських країнах. Відмінність між двома окресленими епохами полягає лише в тому, що комуністичні постулати замінені на пропагування т. зв. “русского мира” – культурно-історичного концепту міжнародної трансдержавної і трансконтинентальної спільноти, об'єднаної приналежністю до Росії і прихильністю до російської мови та культури. З огляду на помітну ідеологічну та методологічну спадковість у зазначених подіях, актуальності набуває дослідження експансії ліворадикальної ідеології на територію Польщі в першій половині 1920-х рр.

Метою наукової розвідки є комплексний аналіз поширення комуністичної ідеології на територію Польщі упродовж 1920-х рр.

Основні завдання спрямовані на висвітлення методів, способів та форм розповсюдження комуністичних цінностей в Польській державі окресленого періоду.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що розвідка є одним із перших в українській історіографії комплексним аналізом комуністичної експансії в Польщі упродовж 1920-х рр.

Об'єкт дослідження – суспільно-політичні процеси в Польській державі означеного періоду.

Предметом наукової студії є заходи більшовицького уряду, скеровані на поширення та закріплення комуністичної ідеології за межами Радянської держави.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1920-і рр. – післяреволюційний період, упродовж якого більшовики активного намагалися “експортувати” революцію до країн Європи.

Територіальні межі наукової розвідки окреслює поняття “Західна Україна” – географічний регіон, до складу якого у міжвоєнний період входила Східна Галичина, успадкована Польщею від Австро-Угорщини, та Західна Волинь і Західне Полісся – від царської Росії. Згідно з адміністративно-територіальним поділом міжвоєнної Польщі, до складу Західної України входили: Львівське, Станіславівське, Тарнопільське, Волинське та Поліське воєводства. Терміном “Західна Україна” послуговуємося як умовним, оскільки початково він вживався як публіцистична назва ЗУНР, пізніше поширився на всі українські землі,

приєднані до УРСР упродовж 1939–1940 рр.

На сучасному етапі розвитку української історичної науки постає гостра потреба у виробленні концептуально нових підходів до розуміння суспільно-політичних процесів міжвоєнного періоду. Використовуючи новітні теоретико-методологічні засади дослідження, необхідно долати стереотипи, ідеологічні нашарування та неупереджено оцінювати місце, роль і значення комуністичної ідеології в західноукраїнському суспільстві. З огляду на це, основу нашої розвідки становлять архівні матеріали та тогочасні періодичні видання.

Геополітичне розташування Польщі значною мірою вплинуло на її входження у сферу інтересів радянської Росії, що прагнула поширити через неї революційні надбання в Європу. Першим кроком на шляху перемоги світової революції мала стати комуністична Польща [1, s. 3]. У листі до польських комуністів В. Ленін писав: “Перемога Радвлади зсередины у Польщі – величезна міжнародна перемога. Якщо тепер Радвлада здобула міжнародну перемогу, на мій погляд, на 20–30 %, то після перемоги Радвлади у Польщі міжнародна перемога комуністичної революції становитиме 40–50%, може навіть 51 %. Адже Польща поруч з Німеччиною, Чехословаччиною, Угорщиною, і Радянська Польща підірве весь режим, побудований на Версальському мирі” [2, с. 172].

У відозві II конгресу Комінтерну зазначалося: “Якщо під ударами Червоної армії розвалиться білогвардійська Польща і польські робітники захоплять владу у свої руки, то німецьким, австрійським, італійським, французьким робітникам буде легше звільнитися від своїх експлуататорів” [3, с. 362–363]. На цьому ж конгресі у серпні 1920 р. вироблено концепцію прискорення світової революції в Європі за допомогою Червоної армії і встановлення політичної влади європейського пролетаріату у вигляді Рад з подальшим приєднанням цих “дочірніх” радянських європейських республік до радянської Росії [4, с. 66].

Командувач Західним фронтом М. Тухачевський розцінював розгром “білої” Польщі як подію, що за своїм значенням небагато поступається Жовтневому перевороту: “Бійці пролетарської революції! Зверніть свої погляди на Захід. На Заході вирішується доля світової революції. Через труп “білої” Польщі пролягає шлях до світової пожежі. На багнетах ми принесемо трудовому людству щастя і мир. На Захід !... На Вільно, Мінськ, Варшаву – руш!” [5, с. 107]. Керівник Раднаркому УСРР Х. Раковський уважав запорукою успішного просування світової революції “червоний прапор робітничо-селянської влади встановлений у Варшаві” [6, с. 12–13].

Керівництво Польщі розцінювало більшовицькі устремління як намагання не тільки позбавити її незалежності, а знищити Польську державність і перетворити польський народ на рабів [7, s. 150]. Вочевидь, ця дефініція тільки посилила антагонізм польської влади щодо ліворадикального руху, ототожнюваний із загрозою, що виходила з радянської Росії.

Разом із просуванням Червоної армії на захід розгорнуто активну антипольську пропаганду. Комуністи розповсюджували листівки і відозви до місцевого західноукраїнського суспільства, де стверджували, що “біла” Польща приречена загинути, натомість мала постати Польська соціалістична радянська республіка та вільна й незалежна робітничо-селянська Галичина. Агітатори наголошували на тому, що Польща існуватиме всупереч заявам польської влади про втрату державності [8, арк. 4, 13]. Вони переконували, що Червона армія бореться за мир і дасть їм можливість утворити новий лад, закликали до повалення “кривавого” уряду та створення нової Польської Радянської республіки [9, с. 3].

Варто зазначити, що більшовики у прагненні поширити революційні ідеї використовували різні методи. Поряд із воєнним захопленням значну увагу приділяли підготовці сприятливого ґрунту безпосередньо у Польщі для

впровадження комуністичної ідеології. З цією метою у Петрограді створені ліворадикальні партійні організації із польських робітників і військових [10, с. 623]. Перша комуністична організація галичан-комуністів виникла в другій половині 1918 р. у Туркестані [11, арк. 9–14]. Лідер західноукраїнських ліворадикалів Й. Крілик пройшов вишкіл у більшовицьких установах [12, арк. 31].

Керівництво РКП(б) не шкодувало ресурсів на підготовку й утворення партійних осередків із галичан, які перебували на території Росії. Діяльність комісії з мобілізації галичан-комуністів упродовж 30 серпня 1919 р. – 19 травня 1920 р. коштувала більшовицькому урядові 2 221 899 карбованців (крб.) [13, арк. 1–6]. Навесні 1920 р. у Казані налічувалось 239 членів і кандидатів КП(б)У [14, арк. 9–18]. У Харкові діяли партійні курси, на які регулярно відправляли перевірених галичан, яких після успішного проходження приймали в партію [15, арк. 108–110, 150, 154–156].

У серпні-вересні 1920 р. на території більшовицької Росії почалося формування 1-ї польської Червоної революційної армії. Її очолив Р. Лонгва, поляк за національністю, колишній штабс-капітан російської армії [16, с. 35].

Радянська влада створила в Києві спеціальний закордонний відділ (“Закордот”) ЦК КП(б)У для підтримки і проведення революційних дій у Польщі [17, с. 40]. Осередки “Закордоту” відкрили в Житомирі, Новограді-Волинському, Славуті та інших місцевостях [18, с. 38]. Окрім того, при РКП(б) і ЦК КП(б)У діяли спеціальні Галицькі відділи (так зване “Галбюро” – В. М.), а також створено партійні центри для роботи з комуністами-галичанами у Росії та в Україні [19, с. 65–66].

У багатьох містах України при місцевих партійних осередках створено “Галбюро”. На них покладали обов’язки вести облік усіх галичан, які перебували у цих місцевостях, виявляли найбільш активних і вірних партії, скеровувати їх на курси, тобто готувати надійні, перевірені кадри. За цим напрямком працювали 3–5 осіб у кожному партійному відділенні. Зазвичай для “Галбюро” виділяли окреме приміщення з необхідним інвентарем, затверджували кошторис, а фінансування здійснювали за рахунок партійних коштів [20, арк. 1–5; 21, арк. 2, 4–5, 11–12, 15]. Кошти витрачали на виготовлення транспарантів, агітаційних матеріалів, анкет, посвідчень, оплату праці та відряджень [22, арк. 1–12].

Окрему статтю витрат становили гонорари за переклад книжок з російської на українську мову. Так, товариш Чайківський отримав два гонорари 14,6 тис. крб. та 15,9 тис. крб. відповідно [23, арк. 22–23]. Заробітна плата уповноваженого представника “Галбюро” становила 12 тис. крб. щомісяця [24, арк. 2].

Бюджет “Галбюро” при ЦК КП(б)У у першому півріччі 1921 р. становив 9 934 716 крб., проте реальне використання становило 17 535 567 крб. [25, арк. 1, 173]. Упродовж березня 1921 р. Київський губернський фінансовий відділ скерував для “Галбюро” при ЦК КП(б)У 4,7 млн крб. [23, арк. 41–44]. Піврічне фінансування одного середньостатистичного “Галбюро” у регіоні становило 1,26 млн крб. у 1921 р. [24, арк. 554–561].

Як бачимо, більшовицький уряд акумулював значні людські і фінансові ресурси на просування революційної ідеології у сусідню Польщу. На наш погляд, найважливіше завдання цих структур полягало у підготовці кваліфікованих партійних кадрів, яких переправляли до Польщі для проведення підпільної роботи. Так, 9 липня 1920 р. за посередництва 14-ої армії в Овідіюполі переправляли через радянсько-польський кордон Я. Шлюзінгера та І. Кічуна. При цьому командування армії мало забезпечити агентів усім необхідним і доповісти про переправлення, не вказуючи їхніх прізвищ та імен, а тільки номери 64 та 33 відповідно [26, арк. 1]. 16 жовтня 1920 р. Київське “Галбюро” вимагало у крайової філії державного видавництва повернути позичені кошти у сумі 1 млн.

крб., оскільки вони були вкрай потрібні для виконання секретних завдань [25, арк. 181].

Секретних агентів, яких скеровували до Польщі, забезпечували усім необхідним для проведення підпільної роботи, в тому числі значними фінансовими ресурсами. Так, товариш Рейзес, направлений до Кракова, отримав на видатки 500 тис. крб. Інший посланець – Рудінев – мав працювати на Тернопільщині. М. Левицький, М. Боднар, Т. Знак, М. Король, П. Шермак, Дідушек, Волан, Жебровський та інші теж були скеровані на Західну Україну. Кожен з них мав окреме завдання, пов'язане із підготовкою повстання в тилу польської армії. Зауважимо, що польська влада була інформована про такі факти, а також про джерела фінансування ліворадикального руху [27, арк. 10].

У результаті воєнних дій 8 липня 1920 р. створено Галицький революційний комітет (“Галревком”) – тимчасовий орган державної влади у Східній Галичині [53, с. 34]. Водночас проголошено Галицьку Соціалістичну Радянську Республіку (ГСРР). До складу ГСРР увійшло 17 повітових центрів, 48 містечок і близько 1200 сіл. Тимчасовою столицею республіки стало місто Тернопіль [54, с. 119]. Завдання з організації радянської влади на захоплених територіях покладали на Галицький організаційний комітет при ЦК КП(б)У (“Галорком”). Через “Галорком” комуністи здійснювали фінансування процесу становлення радянської влади у Галичині, на що упродовж літа 1920 р. витрачено 2 млн. крб. Поряд з цим на 3 млн. крб. профінансовано діяльність “Закордоту” [28, арк. 23; 25, арк. 198].

Функції фінансового емісара “Галоркому” виконував М. Баран. Він, перебуваючи в Західній Україні, передавав значні кошти під розписку місцевому партійному активу або представникам ревкомів. Зокрема, по 100 тис. крб. від нього отримали Заліщицький, Скала-Подільський ревкоми та Тернопільський губвоєнком, Чортківський ревком – 200 тис. крб., ревком в Озерянах Борщівського повіту – 50 тис. крб. Відділ внутрішніх справ Заліщицького та Скалатського повітових ревкомів отримали 2 026 405 та 886 323 крб. відповідно, а відділ внутрішніх справ у Мельниці – 27 145. 22 серпня 1920 р. М. Баран передав 10 тис. крб. на потреби профспілок [29, арк. 39–40, 46, 62, 91, 108–111, 115, 126, 128]. Варто звернути увагу на те, що бюджет “Галоркома” у червні–серпні 1920 р. становив 4,378 млн. крб., основну частину цих коштів витрачено на друк агітаційної продукції, її транспортування та утримання управлінського апарату [28, арк. 3–4].

“Галорком” серед іншого відповідав за вишкіл та підготовку секретних агентів. Як засвідчують досліджувані джерела, претендентів ретельно відбирали, вивчали кожну кандидатуру. Якщо особу запідозрено у співпраці з петлюрівцями чи поляками, її не відправляли за кордон, а влаштовували на відповідну роботу в радянській Україні. У розпорядження “Галоркому” потрапляли особи, які пройшли підготовку у партійних школах червоних комісарів. Однак вони не могли задовольнити “кадрового голоду” у кваліфікованих партійних і управлінських працівниках [30, арк. 22, 25, 27, 41].

До компетенції “Галоркому” належало видання інструкцій, які б регламентували поведінку із місцевим західноукраїнським населенням на захоплених територіях. Вони вимагали організувати загальні збори і на них обирати ревкоми, а у містах – ради, яким і передавати владу на місцях. До участі у ревкомах залучали також поляків і євреїв [28, арк. 69]. Окремі інструкції “Галоркому” стосувалися діяльності партійного активу на окупованих поляками територіях [31, арк. 1].

1 серпня 1920 р. ЦК РКП(б) прийняв рішення створити Комуністичну партію Східної Галичини на чолі із В. Затонським, М. Бараном, М. Левицьким, К. Савричем, А. Баралем та ін. [32, с. 10–11]. 3 серпня 1920 р. Політбюро ЦК

КП(б)У продублювало рішення ЦК РКП(б) про утворення нелегального партійного центру у Галичині [33, арк. 1].

Фінансування утвореної партійної структури здійснювалося за рахунок невикористаних коштів “Галоркому”. Так, 26 вересня 1920 р. ліквідаційна комісія “Галоркому” передала ЦК КПСГ через М. Івашка як дотацію кошти в сумі 10 млн. крб. [29, арк. 147, 149]. 1 листопада 1920 р. для ЦК КПСГ партійний діяч передав дві валізи грошей у різній валюті на суму 16 912 502 крб. [25, арк. 178–179]. Частину коштів “Галоркому” в сумі 481 819,05 крб. передано для Галицького запасного куреня в Умані [34, арк. 2].

На наш погляд, сьогодні важко встановити обсяги фінансування ліворадикального руху в Західній Україні. Проте беззаперечним є той факт, що значну його частину склали кошти, скеровані більшовицьким урядом безпосередньо частину партійні структури чи опосередковано через міжнародні комуністичні організації. Окремі факти вказують на фінансування партійних та громадських організацій Західної України, що симпатизували ліворадикальній ідеології і перебували на радянській платформі.

У записці М. Лозинського, відомого політичного діяча, науковця, публіциста і перекладача, професора Українського Вільного Університету [35, с. 70–72], про організацію роботи в Західній Україні йшлося про необхідність виділити 1 тис. доларів США щомісяця для Української народної трудової партії. Він обґрунтовував необхідність створення центру в Празі та фінансування через нього рухів і течій, орієнтованих на радянську Україну, з фондом 3–5 тис. доларів щомісяця. Було висловлено пропозицію організувати різноманітні комітети за напрямками для роботи з масами, наприклад, комітет допомоги Науковому товариству імені Т. Шевченка, комітет допомоги рідній школі тощо [36, с. 59].

Радник, повноважного представництва СРСР у Варшаві М. Лебединець конкретизував плани надання допомоги Західній Україні. Він пропонував погодити кошторис у розмірі 121 930 доларів щорічно для зміцнення однієї із прокомуністичних партійних структур, підтримки журналу “Культура” та інших видатків [36, с. 60].

На думку сучасника, відомого громадського діяча І. Макуха, перехід Української соціал-демократичної партії (УСДП) на прокомуністичні позиції відбувся на фінансовій основі. Він стверджував, що деякі львівські провідники-адвокати зустрічалися з емісаром Х. Раковського, який для різних цілей без розписки передав їм значні кошти [37, с. 282].

Важливе місце у підтримці ліворадикального руху в Західній Україні займало Закордонне бюро допомоги (ЗБД). Ця структура організувала великі підпільні друкарні із значним запасом паперу, що мали розгорнути діяльність у разі виникнення війни. Окрім того, вони забезпечували мобільні запаси агітаційно-масової літератури, готували партійних робітників для діяльності в умовах війни та інтервенції, кадри для ведення партизанських дій, налагодили постачання літератури через чехословацько-польський кордон [38, арк. 2].

Підтримуючи ліворадикальний рух, радянський уряд впливав на суспільно-політичне життя в Західній Україні. Потужне фінансування зміцнювало позиції західноукраїнських комуністів, давало їм можливість використовувати для своєї діяльності низку інших партій та громадських об'єднань. Це спричинило повне несприйняття польською владою ліворадикальної ідеології, яка з огляду на її беззаперечну підтримку з боку сусідньої радянської держави загрожувала існуванню Польщі.

Опосередковане втручання більшовицького уряду в суспільно-політичне життя Польщі через ліворадикальні структури посилювала безпосередня участь у підготовці диверсійних загонів, постійно скеровуваних на Волинь. Упродовж

1921 – 1925 рр. тривали регулярні напади на панські й осадницькі маєтки, а то й на помешкання селян. Неодноразово такі загони вступали у відкриті сутички з поліцією і військом, руйнували телефонні й телеграфні лінії, мости [39, с. 18; 40, s. 4; 41, s. 4]. До середини листопада 1922 р. з радянської України через Збруч до Галичини проникло 8 кінних загонів, у кожному з яких налічувалося від 30 до 50 осіб [18, с. 40].

За даними департаменту Міністерства закордонних справ Польщі, між галицьким повстанським штабом і командувачем збройними силами України і Криму М. Фрунзе було досягнуто домовленості, згідно з якою “більшовики жертвували воєнну і матеріальну допомогу галичанам у випадку повстання у Галичині” [18, с. 40].

Окрім того, у прикордонних місцевостях серед населення систематично поширювались чутки про загальне антипольське повстання з визначальною роллю у ньому СРСР [42, арк. 1, 8, 13; 43, арк. 1–2].

Водночас радянський уряд на міжнародному рівні завжди висловлював турботу про українське населення, що опинилося у складі Польщі. Особливо гострою була реакція на рішення Ради послів Антанти від 14 березня 1923 р. про визнання за Польщею права на Східну Галичину: України радянський уряд виступив з протестом проти анексії від імені народу без опитування населення [18, с. 42]. Він вимагав від Польщі виконання 7 пункту Ризького договору про дотримання прав нацменшин [44, с. 3].

Західноукраїнська преса інформувала громадськість про те, що під час нарад II конгресу СРСР З. Каменєв у відповідь на звернення українських делегатів заявив, що Радянський Союз пильно стежить за станом справ національних меншин у Польщі [45, с. 2–3]. На Всеукраїнському виконавчому комітеті прийнято резолюцію у справі оборони закордонних братів [46, с. 2].

На IV Конгресі III Інтернаціоналу М. Бухарін у своїй промові акцентував увагу на неминучій війні із Польщею, підкреслюючи роль КПП: “Зрозуміло, що в разі війни цій партії разом з її братніми організаціями доведеться відіграти першорядну роллю” [47, с. 1]. Громадськість СРСР систематично висловлювала підтримку західноукраїнським ліворадикалам. Зокрема, загальні збори членів союзу текстильників Полтавщини 12 вересня 1925 р. протестували проти суду над С. Ланцуцьким і вимагали від польської влади його звільнення [48, арк. 7].

Польська влада усвідомлювала небезпеку для власної державності через просування комуністичної ідеології на захід. Вона вважала, що більшовики не заспокояться до тих пір, доки не перетворять Польщу на російську провінцію. Остерігаючись зростання військової могутності сусіда, водночас вона розуміла, що широка комуністична пропаганда у польському суспільстві і війську була не менш загрозовою [49, арк. 11–14].

Польська преса неодноразово посилювала ймовірну загрозу з боку СРСР для Польщі, оскільки, передруковуючи публікації європейських видань, акцентувала увагу на тому, що комунізм загрожує цілому світу, а насамперед – Польщі [50, s. 1]. За цих умов навіть звичайні маневри більшовицької армії у прикордонних територіях викликали настороженість у польському суспільстві [51, s. 1; 52, s. 1].

Втручання сусідньої радянської держави у внутрішні справи Польщі, активне просування комуністичної ідеології, чітко визначеної поляками як антидержавної, зумовлювало репресивну реакцію польської влади стосовно її провідників.

Отже, більшовицький уряд упродовж 1920-х рр., зважаючи на складні соціально-економічні умови повоєнного часу, прагнув здійснити революційні перетворення у Польщі. Для досягнення поставленої мети здійснювали підготовку партійних кадрів, які мали стати провідниками комуністичної

ідеології в Західній Україні та Польщі. Комуністи координували відправлення спеціально навчених таємних агентів, до завдань яких належало вести підривну антидержавну агітацію, провокувати масові протестні виступи проти влади, використовуючи народне невдоволення складним соціально-економічним становищем та проводити деструктивну роботу в військових формуваннях, скеровану на деморалізацію особового складу.

Радянська влада формувала та переправляла через кордон добре озброєні диверсійні загони, які відкрито протистояли польським силовим структурам, тероризували польське населення, поширювали слухи про неминучий прихід Червоної армії та об'єднання українського народу.

У суспільно-політичному середовищі Західної України на початку 1920-х рр. ліворадикальний рух займав провідні позиції: завдяки щедрому фінансуванню комуністи проводили активну пропаганду, друкували та розповсюджували агітаційну продукцію, залучали громадські, культосвітні та політичні організації для популяризації революційних цінностей. Перші особи СРСР на офіційному рівні завжди декларували підтримку українців, які становили національну меншину в Польщі, висловлювали занепокоєння з приводу порушення їх прав та обіцяли захист.

На наш погляд, очевидними є історичні паралелі окресленого періоду із сьогоденням України. Як і сто років тому, Росія прагне зберегти контроль над українськими землями та поширити свій вплив на європейські країни, використовуючи відпрацьовану методологію, але з урахуванням сучасних технологічних надбань. Ідеологічним прикриттям цього, на відміну від комуністичних, слугує сумнівний набір цінностей під назвою “русский мир”. З огляду на це перспективу подальших наукових студій становить вивчення поширення на територію сучасної України ворожої російської ідеології.

Список використаних джерел

1. *Mowa Lenina* // Dziennik Cieszyński. – 3 sierpnia 1920. – S. 3. 2. *Ленін В.* Повне зібрання творів: в 55-ти томах. – Т. 44. Червень 1921 – березень 1922 р. / В. І. Ленін; [пер. з рос. – 5-те вид]. – Київ: Політвидав України, 1974. – 702 с. 3. *Девятая конференция РКП(б), сентябрь 1920 года: протоколы / РКП(б); Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС.* – Москва: Политиздат, 1972. – 489 с. 4. *Гетьманчук М. П.* Міжнародно-правова оцінка Ризького договору 1921 р. / М. П. Гетьманчук // Україна на етапі національно-державного відродження: Вісник Львів. політехнічного ін-ту. – 1992. – № 268. – С. 66–71. 5. *Ольшанский П. Н.* Советско-польские отношения 1918–1921 гг. Очерки истории советско-польских отношений 1917–1977 / Прохор Николаевич Ольшанский. – М.: Наука, 1979. – С. 76–96. 6. *Раковский Х.* Проти польських панів – все для перемоги: Промова на робітничому мітингу в Харкові, 9 травня / Х. Раковський. – Харків: Всеукраїнське вид-во, 1920. – 11 с. 7. *Witos W.* Wybór pism i mów / W. Witos. – Lwów: Wieś, 1939. – 324 s. 8. *ЦДАВО* України, ф. 2, оп. 1, спр. 676, 21 арк. 9. *Маніфест* Революційного комітету Польщі // Більшовик. – 26 серпня 1920. – С. 3. 10. *Grünberg K., Kozłowski C.* Historia polskiego ruchu robotniczego 1864–1918. Węzłowe zagadnienia / K. Grünberg, C. Kozłowski. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1962. – 696 s. 11. *ЦДАГО* України, ф. 6, оп. 1, спр. 8, 192 арк. 12. *ЦДАГО* України, ф. 6, оп. 2, спр. 2, 37 арк. 13. *ЦДАГО* України, ф. 9, оп. 1, спр. 53, 6 арк. 14. *ЦДАГО* України, ф. 38, оп. 1, спр. 4, 56 арк. 15. *ЦДАГО* України, ф. 38, оп. 1, спр. 10, 759 арк. 16. *Братство* по оружию. Braterstwo broni / Под общ. ред. П. А. Жилина, Э. Ядзяка. – Москва: Воениздат, 1975. – 383 с. 17. *Рудич Ф. М.* Історія КПЗУ: нове бачення проблем наукових досліджень / Ф. М. Рудич // Український історичний журнал. – 1989. – № 6. – С. 35–43. 18. *Васюта І. К.* Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918–1939 рр.) / І. К. Васюта // Український історичний журнал. – 2001. – № 6. – С. 35–64. 19. *Карпенко Ю. О.* До питання про утворення КПЗУ / Ю. О. Карпенко // Український історичний журнал. – 1989. – № 2. – С. 63–70. 20. *ЦДАГО* України, ф. 38, оп. 1, спр. 21, 17 арк. 21. *ЦДАГО* України, ф. 38, оп. 1, спр. 47, 355 арк. 22. *ЦДАГО* України, ф. 38, оп. 1, спр. 102, 13 арк. 23. *ЦДАГО* України, ф. 38, оп. 1, спр. 107, 45 арк. 24. *ЦДАГО* України, ф. 38, оп. 1, спр. 113, 576 арк. 25. *ЦДАГО* України, ф. 38, оп. 1, спр. 48, 201 арк. 26. *ЦДАГО*

України, ф. 37, оп. 1, спр. 20, 1 арк. 27. Держархів Тернопільської обл., ф. 231, оп. 1, спр. 1, 44 арк. 28. ЦДАГО України, ф. 37, оп. 1, спр. 1, 109 арк. 29. ЦДАГО України, ф. 37, оп. 1, спр. 19, 149 арк. 30. ЦДАГО України, ф. 37, оп. 1, спр. 15, 11 арк. 31. ЦДАГО України, ф. 38, оп. 1, спр. 24, 1 арк. 32. Сливка Ю. Ю. Сторінки історії КПЗУ / Ю.Ю. Сливка. – Львів: Каменяр, 1989. – 93 с. 33. ЦДАГО України, ф. 9, оп. 1, спр. 9, 3 арк. 34. ЦДАГО України, ф. 38, оп. 1, спр. 95, 5 арк. 35. Сухий О. Михайло Лозинський: Сторінки політичної біографії / О. Сухий // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І.С. Зуляка. – 2009. – Вип. 3. – С. 70–75. 36. Соляр І. Я. Радянофілство у Західній Україні (1920–ті рр.) / І. Я. Соляр // Український історичний журнал. – 2009. – №1. – С. 55–67. 37. Макух І. На народній службі. Спогади / Іван Макух. – К.: Основні цінності, 2001. – 572 с. 38. ЦДАГО України, ф. 6, оп. 2, спр. 221, 21 арк. 39. Кучерепа М. Національна політика Другої Речіпосполитої щодо українців (1919–1939 рр.) / М. Кучерепа // Україна – Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках” Варшава, 22–24 травня 1997. – Варшава: Світовий союз воїнів Армії Крайової. Об’єднання українців у Польщі, 1998. – 245 с. 40. *Z dalszych stron.* – * Łuck // *Dziennik Śląska Cieszyńskiego.* – 23 czerwca 1925. – S. 4. 41. *Z dalszych stron.* – * Luniniec // *Dziennik Śląska Cieszyńskiego.* – 24 czerwca 1925. – S. 4. 42. *Держархів* Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 1257, 20 арк. 43. *Держархів* Івано-Франківської обл. ф. 68, оп. 2, спр. 12, 20 арк. 44. Нова нота СРСР до Польщі // Діло. – 29 травня 1924. – С. 3. 45. Чого бояться // Діло. – 13 лютого 1924. – С. 2–3. 46. *Всеукраїнський* Виконком про Східну Галичину // Діло. – 29 квітня 1924. – С. 2. 47. *Польща і СРСР* // Діло. – 1 серпня 1928. – С. 1. 48. ЦДАВО України, ф. 2680, оп. 1, спр. 41, 194 арк. 49. ЦДАВО України, ф. 3523, оп. 1, спр. 3, 52 арк. 50. *Koalicja przeciw Sowietom?* // *Dziennik Śląska Cieszyńskiego.* – 17 czerwca 1925. – S. 1. 51. *Manewry Sowietkie* // *Dziennik Śląska Cieszyńskiego.* – 11 lipca 1925. – S. 1. 52. *Z pogranicza wschodniego* // *Dziennik Śląska Cieszyńskiego.* – 12 lipca 1925. – S. 1. 53. 4. Brzoza C., Sowa A. L. *Historia Polski 1918–1945* / C. Brzoza, A.L. Sowa. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2009. – 754 s. 54. *Гаркавенко І. Б., Карпенко О. Ю.* Перший досвід соціалістичного будівництва на західноукраїнських землях / І. Гаркавенко, Ю. Карпенко // Український історичний журнал. – 1990. – №8. – С. 117–120.

Владимир Мисько

КОММУНИСТИЧЕСКАЯ ЭКСПАНСИЯ НА ТЕРРИТОРИИ ПОЛЬСКОГО ГОСУДАРСТВА (ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА 1920-х ГГ.)

В статье проанализированы особенности распространения леворадикальной идеологии на территорию Польского государства на протяжении первой половины 1920-х годов. Охарактеризованы методы, способы и средства продвижения коммунистических ценностей большевистским правительством за границы Советского Союза.

Ключевые слова: коммунистическая идеология, леворадикальное движение, Польша, Западная Украина, пропаганда, большевистское правительство.

Volodymyr Misko

COMMUNIST EXPANSION IN THE POLISH STATE (FIRST HALF OF 1920S)

The article analyzes the features of the spread of leftist ideology in the territory of the Polish states during the first half of the 1920s. Characterized by means of methods that promote communist values Bolshevik government of the Soviet Union abroad.

Key words: Communist ideology, left-radical movement, Poland, Western Ukraine, propaganda, the Bolshevik government.

УДК 430.2:327.2

Андрій Мартинов

ПАРТІЯ “АЛЬТЕРНАТИВА ДЛЯ НІМЕЧЧИНИ”: ПЕРЕДІСТОРІЯ І МІСЦЕ У СПЕКТРІ ПРАВИХ ПОПУЛІСТСЬКИХ СИЛ ФРН

У статті розглядаються причини виникнення правої популістської партії “Альтернатива для Німеччини”. Показано, що поява цієї партії у політичному спектрі ФРН обумовлена посиленням скептичних настроїв щодо європейської інтеграції, кризою системи соціального ринкового господарства, напливом понад мільйону біженців із країн Близького Сходу, що провокує конфлікт ідентичностей між німцями і біженцями. Звертається увага на те, що типологізація ідеологічної платформи партії “Альтернатива для Німеччини” ґрунтується на ліберальних стереотипах та спрямована на стигматизацію цієї партії в сприйнятті німецьким електоратом. Офіційні програмні положення партії “Альтернатива для Німеччини” дають підстави вважати її не лише класичним прикладом правої популістської партії, а й близькою до правоконсервативного центру. Це дало можливість зазначеній партії у 2014–2016 роках повернути на свій бік широкий протестний загаль виборців ФРН.

Ключові слова: “Альтернатива для Німеччини”, консерватизм, популізм, право центризм, Німеччина.

Процес європейської інтеграції у своїх кризових точках розвитку породжує різноманітні інверсійні тенденції, які спрямовані на протидію формуванню більш згуртованого Європейського Союзу як дієздатної моделі пост-національної демократії. Особливо наглядними ці явища стали після початку світової економічної кризи 2008 року. Відтоді помітно зростає рівень електоральної підтримки правих популістських політичних сил, які у багатьох країнах-членах Євросоюзу виступають проти домінування наднаціональних структур влади, критикують розмивання національної ідентичності, виступають проти перманентного прийому мігрантів і біженців, а також пропонують варіанти розбудови “закритих суспільств”. Зокрема, впродовж 2010-х років поживався такий рух у більшості країн-засновниць процесу європейської інтеграції.

Нагадаємо, що значні електоральні здобутки має “Національний фронт” Марін Ле Пен у Франції, представлена в італійському парламенті популістська партія Беппо Грілло “П’ять зірок”, популярною у Нідерландах є партія Геерта Вілдерса, а у Бельгії “Влаамський блок”. В Іспанії до кортесів пройшла популістська партія “Podemos” (іспанською “ми можемо”). Також популістські партії мають помітний політичний вплив у країнах Вишеградської четвірки і скандинавських країнах-членах ЄС. Крім того, кандидат від “Австрійської партії свободи” Норберт Хофер показав непоганий результат на президентських виборах 2016 року у цій альпійській республіці. Варто згадати, що тенденція до правої популістської критики Євросоюзу зіграла свою роль у визначенні позиції британського електорату на референдумі щодо виходу з ЄС, який відбувся 23 червня 2016 року.

Федеративна Республіка Німеччина в переліку цих країн і тенденцій посідає особне місце. Насамперед тому, що ФРН традиційно вважається “мотором”

процесу європейської інтеграції, країною, яка є найбільшим бенефіціаром від Спільного ринку ЄС та монетарного союзу. До кризи із біженцями 2014–2015 рр. вважали, що німецький середній клас залишається максимально лояльним до європейської інтеграції. Проте перебування при владі впродовж 2005–2009 рр. і 2013–2016 рр. “великих коаліцій” Християнських демократів і Соціал-демократичної партії Німеччини, здається, спровокувало бажання оновити політичний спектр країни, аби зробити вибір набагато ширшим. Адже змінюється й соціальна структура німецького суспільства. Помітно “розмивається” середній клас, який переходить у статус прекаріату (від англ. непевний, ризиковий). Прекарії не мають постійної роботи, позбавлені надійних соціальних гарантій, тому демонструють дедалі критичніший погляд на існуючі соціальні норми і цінності. Саме цей маргінальний клас стає соціальною опорою популістських політичних сил не лише у ФРН.

Сам за себе говорить порядок дискурсу. Тому звернемось передусім до програми партії “Альтернатива для Німеччини” (АдН). Наприкінці червня 2016 р., коли парламентські і позапарламентські політичні сили ФРН готувались до осіннього раунду виборів у низці федеральних земель, партія “Альтернатива для Німеччини” оприлюднила свою програму. На сорока чотирьох сторінках викладено позицію партії з ключових питань. Цей документ складається з шести розділів: 1) Демократія та основні цінності; 2) Європа і Євро; 3) Внутрішня безпека та юстиція; 4) Зовнішня політика і безпека; 5) ринок праці і соціальна політика; 6) родина і діти. Кожному з цих пунктів “Альтернатива для Німеччини” має позицію, радикально відмінну від програмних поглядів парламентських партій. Зокрема, за основні цінності партія сприймає національну, а не наднаціональну демократію, виступає за проведення референдуму щодо відмови від “євро”, наполягає на обмеженні кількості біженців, пропонує раз і назавжди відмовитись від проекту спільної європейської армії, пропонує захищати родинні цінності [1, с. 6–44]. Така партійна програма дала можливість партії “Альтернатива для Німеччини” перетягнути на свій бік традиційний електорат широкого спектру парламентських політичних сил ФРН. Зокрема, мова йде про правоконсервативне крило Християнсько-демократичного союзу, правих соціал-демократів, частину виборців Вільної демократичної партії і навіть “Ліві партії”, зокрема, тих виборців німецької “лівиці”, які невдоволені “надмірним інтернаціоналізмом” “Ліві партії”.

З метою консолідації своїх прихильників партія “Альтернатива для Німеччини” активно використовує соціальні мережі. За критерієм базових ідеологічних цінностей: традиції – безпека – нація партія “Альтернатива для Німеччини” цілком відповідає традиції правого консерватизму та ізоляціонізму, який у особі Дональда Трампа був представлений у президентській виборчій кампанії 2016 року у США.

Зрозуміло, що значна увага проблематиці ультра-правового популізму приділяється науковцями ФРН. Професор новітньої історії університету Людвіга – Максиміліана (Мюнхен) Андреас Віршінг у монографії “Демократія і глобалізація. Європа з 1989 р.” звернув увагу на кризу традиційних парламентських партій ліво-правого ідеологічного спектру та проаналізував тенденцію до появи партій, які презентують інтереси так званого “прекаріату” (працюючих за наймом, але за відсутності стабільного контракту), тобто традиційною мовою соціальних наук маргіналів, які втрачають ознаки традиційних класів індустріальної доби [2, с. 118]. Зазначена тенденція також перебуває у фокусі уваги професора Гумбольдського університету Берліну Херфріда Мюнклера, який у монографії “Влада в центрі. Нові завдання Німеччини в Європі” зазначає, що від Німеччини залежить прогрес Євросоюзу, тому влада країни мають ефективно вирішувати внутрішньополітичні проблеми,

аби вони не послаблювали позиції країни на зовнішньополітичній арені [3, с. 19]. Колишній соціал-демократ Тіло Саррацін також вніс свою лепту у формування ідеології партії “Альтернатива для Німеччини”. У 2012 р. він видав монографію під назвою “Європі не потрібне євро”, яка стала програмним символом віри німецьких європейських скептиків [4, с. 60].

Зауважимо, що відомий німецький арабіст Райнер Херманн у монографії “Кінцева станція Ісламська держава?” ставить питання про вплив трансформації країн Близького Сходу після революцій 2011 р. на Євросоюз. Скоріше за все, навіть всупереч виразно ліберальній орієнтації цього дослідника, його тези стають аргументами на користь розвитку ісламо-фобії у Німеччині, а отже й працюють на підтримку ідеології партії “Альтернатива для Німеччини” [5, с. 44].

Традиційно значну увагу питанням ультраправих політичних рухів у Німеччині приділяють російські дослідники. Співробітник Інституту Європи РАН Г. Вайнштейн на прикладі Німеччини і Франції розглянув питання розвитку популізму у сучасній Європі [6, с. 30]. Європейські оптимісти в умовах російсько-українського конфлікту 2014–2016 рр. активно використовували конотацію вигідності Росії розпаду ЄС, заради чого Кремль підтримує європейські ультраправі популістські партії [7, с. 87].

У вітчизняному науковому та політичному дискурсі тема появи партії “Альтернатива для Німеччини” поки що частково віддзеркалена лише у публіцистичній статті директора Інституту проблем Німеччини, заслуженого журналіста України Марії Копиленко, яка була опублікована у парламентській газеті “Голос України” під назвою “Чи стане “Альтернатива для Німеччини” справжньою альтернативою” [8, с. 7]. На думку цього автора, “загроза ісламського завоювання Німеччини настільки ж абсурдна, як і можливість відродження нацизму в цій країні”. Утім, німецькі радикали вважають, що альтернатива полягає у тому, чи прийняти іслам, або проводити більш жорстку національно орієнтовану політику. Причому німецький історичний досвід періоду Веймарської республіки застерігає від поспішних прогнозів.

Мета статті полягає у висвітленні передумов появи програмних положень і політичних позицій партії “Альтернатива для Німеччини” за сучасних соціально-політичних умов у Німеччині.

Історична і соціально-психологічна травма від поразки нацистської Німеччини у Другій світовій війні тривалий час визначала становище ультраправих політичних сил у цій державі. Розкол території Німеччини в умовах “холодної війни” спричинив до заборони партій цього ідеологічного напрямку на території Німецької Демократичної Республіки. Достатньо глибокою була й денацифікація у Федеративній Республіці Німеччини. Існування ультраправих за термінологією радянської пропаганди “неонацистських” партій було гарним приводом для звинувачень ФРН у реваншизмі та намірах переглянути підсумки Другої світової війни. Однак, ультраправі політичні партії відродились у ФРН в 1960-х роках, заповнивши, таким чином усі прогалини ідеологічного спектру країни.

Після воз’єднання ФРН і НДР 3 жовтня 1990 р. більш сприятливі умови для відродження ультраправих політичних партій були на Сході Німеччини. Депресивний стан економіки, стрімке зростання рівня безробіття, фрустрація та ностальгія за часами соціальної захищеності в НДР, відкритість об’єднаної Німеччини викликам і ризикам процесу глобалізації спричинили збільшення кількості електорату ультраправих партій саме у нових федеральних землях Німеччини. Але цих партій було забагато, аби, конкуруючи на одному електоральному сегменті вони були здатні подолати п’яти відсотковий прохідний бар’єр до бундестагу. Найближче до цього бар’єру наближалась “Німецька народна партія” (НДПН). Зокрема, НДПН наполягає на запереченні історичного

минулого, яке спирається на культ ексклюзивної провини німців. До речі, таке ставлення до історичної пам'яті досі є головним аргументом для ідентифікації німецьких ультраправих як “неонацистів”. Натомість партія “Альтернатива для Німеччини” дистанціюється від війн пам'яті та закликає орієнтуватись на майбутнє, а не на минуле.

Визначення національної ідентичності стає ключовою проблемою для сучасної суспільної свідомості багатьох націй. Внаслідок цього актуалізується проблема соціальних цінностей як контрольних та мотивувальних інструментів особистої і суспільної поведінки. Водночас сучасний стан тотальної кризи традиційних соціальних цінностей створює чимало приводів для ціннісних конфліктів, які негативно впливають на соціальну солідарність, яка є однією із ключових гуманістичних цінностей для багатьох локальних цивілізацій та мультикультурних суспільств. Особливо “Партія зелених” закликає німців змиритись із “багатокольоровою” Німеччиною, що є темою для ідеологічних дебатів із партією “Альтернатива для Німеччини”.

Найчастіше найбільші проблеми національних держав пов'язані не лише з економікою, політикою, або обороною, а передусім із кризою символічних систем. Про це, зокрема, свідчить квітневий 2013 р. процес над членами неонацистського терористичного підпілля, які вже на початку ХХІ століття вбивали німецьких громадян турецького походження. Звичайно, хоча “Національно-демократична партія Німеччини” й не стала федеральною парламентською політичною силою, але залишається помітною структурою у своєму сегменті політичного спектру.

Після об'єднання Німеччини НДПН заперечує принципи мультикультурності та закликала депортувати неєвропейських емігрантів. Економічна частина програми спирається на соціальну критику капіталізму. Подоланню соціальної нерівності має сприяти ідея “німецької спільноти”. На виборах 2009 р., зокрема, запозичуючи програмні положення інших партій, НДПН намагалася розширити коло своїх виборців. Державні патерналістські інтенції та заперечення лібералізму посприяли жорсткій централізації організаційної структури НДПН. Зокрема, для заснування земельних союзів потрібна згода та підтвердження президії НДПН. Фінансування діяльності партії здійснюється за рахунок членських внесків, пожертвувань, кредитів. У 1990-х рр. НДПН почала експансію до мережі Інтернет, намагаючись поширити свій ідейний вплив на молодь. На це була спрямована й ультраправа субкультура, які намагалися надати масового характеру.

На початку 1990-х рр. у ФРН було зафіксовано збільшення кількості правоекстремістських злочинів, спрямованих на створення так званих “національно звільнених зон”. Радикалізація НДПН стала приводом для нових спроб заборони її діяльності. Але було взято курс на маргіналізацію ультраправих, завдяки чому на виборах бундестагу 1998 р. між собою конкурували три ультраправі партії. НДПН агітує проти вступу Туреччини до Євросоюзу. Особливістю виборчої стратегії НДПН на виборах бундестагу 2009 р. була орієнтація на російських німців переселенців до ФРН. Суттєвою регіональною особливістю підтримки НДПН після об'єднання Німеччини стало закріплення партії у нових федеральних землях на сході. Справа про заборону НДПН у Конституційному суді лише додала їй популярності за рахунок безкоштовного піару. Зазначимо, що партія “Альтернатива для Німеччини”, відмовившись від апріорі програвшої неонацистської риторики, витіснила НДПН на політичний маргінес.

Отже, партія “Альтернатива для Німеччини” виникла у квітні 2013 р. як своєрідний протест проти засилля “великої коаліції”. На перших порах до цієї

партії увійшли колишні члени Християнсько-демократичного союзу, які займають правішу позицію, аніж канцлер Ангела Меркель.

Партія “Альтернатива для Німеччини” на виборах до бундестагу 22 вересня 2013 р. набрала 4,7 %, тобто, дещо не добрала, аби подолати 5 % бар’єр представництва у бундестазі [9, с. 440]. Взимку 2014 р. у Дрездені виник громадський рух “Патріотичні європейці проти ісламізації Заходу” (ПЕГІДА). Після паризьких терактів у січні 2015 р. рух ПЕГІДА вийшов за межі федеральної землі Саксонія. Проти анти-ісламських ксенофобських настроїв виступила Центральна рада євреїв у Німеччині.

Навесні 2016 р. прихильники партії “Альтернатива для Німеччини” консолидувались на загальних протестних акціях проти створення Трансатлантичної зони вільної торгівлі між ЄС і США [10]. Додатковим подразником стали новорічні події у багатьох містах мільйонниках Німеччини, де біженці влаштували сексистські домагання до німецьких жінок. Цей негативний фон не могли поліпшити офіційні заклики до демонстрації гуманізму і лібералізму щодо біженців [11, с. 39]. У підсумку зростаючою була динаміка голосування німецького електорату за партію “Альтернатива для Німеччини”. Наприклад, на виборах 13 березня 2016 р. у федеральній землі Рейнланд-Пфальц ця партія набрала 12,6 % голосів, на виборах у Баден-Вюртембергу 15,1 %, на виборах ландтагу Саксонії-Анхальт 24,3 %. Четвертого вересня 2016 року відбулися вибори до ландтагу найменш щільно заселеної східнонімецької федеральної землі Мекленбург Передня Померанія. Якраз до цієї виборчої кампанії федеральне міністерство внутрішніх справ Німеччини не зовсім “вчасно” підготувало рекомендації громадянам щодо надзвичайних ситуацій. Вони передбачають заклик, на випадок терактів або інших надзвичайних ситуацій, накопичення продуктів харчування і питної води з розрахунку на два тижні. Крім того, лунають прогнози щодо відновлення скасованої у Німеччині п’ять років тому загальної військової повинності. Також загострюється проблема, чи вибачать німці Меркель те, що вони більше не почувуються у безпеці, не в останню чергу через наплив біженців. Результат виборів за відносної низької активності виборців зафіксував перемогу соціал-демократів, але потужні позиції зайняли й популісти з “Альтернативи для Німеччини”.

На виборах до ландтагу східнонімецької федеральної землі Мекленбург Передня Померанія “Альтернатива для Німеччини” 4 вересня 2016 р. отримала 20,8 % голосів. Натомість на виборах до Палати депутатів космополітичного Берліну “Альтернатива для Німеччини” набрала 17,6 % голосів [12, с. 2]. Ліберально налаштовані науковці звинуватили правих популістів у вибудовуванні політики за рахунок спекуляцій на страхах виборців [13, с. 69]. Але не треба забувати, що ці страхи виборців сформувались внаслідок недостатньо ефективної політики традиційних демократичних політичних сил, орієнтованих на підтримку процесу глобалізації та європейської інтеграції. Тому без суттєвого уточнення політичних позицій парламентських політичних сил ФРН їм буде важко стримати посилення політичного впливу партії “Альтернатива для Німеччини”.

У вересні 2017 року мають відбутися чергові вибори до німецького бундестагу, які можуть радикально змінити політичний пасьянс у Німеччині. Соціал-демократична та християнсько-демократична партії та баварський християнсько-демократичний союз, які з осені 2013 року утворюють “велику коаліцію” помітно втрачають очки у рейтингу популярності. Консервативний баварський християнсько-демократичний союз піддає дедалі потужнішій критиці політику партнерів із коаліції щодо прийому мігрантів. Поступово посилюються й протиріччя між соціал-демократами та християнськими демократами, зокрема, соціал-демократи вимагають визнати провальними переговори Євросоюзу зі

США про створення трансатлантичної зони вільної торгівлі, натомість Ангела Меркель пропонує не рвати різко зв'язки зі США.

Загалом третій термін Ангели Меркель на посаді канцлера Німеччини став найважчим за попередні два. Нагадаємо, що перший період на посаді керівника німецької федеральної виконавчої влади був для неї вдалим стартом та перетворив Меркель на найпопулярнішу жінку-політика у світі. Навіть початок світової економічної кризи та суперечність щодо визнання незалежності Косово у 2008 році не позначились негативно на загалом оптимістичному настрої виборців. Це дало можливість у 2009 році замінити у “великій коаліції” соціал-демократів на вільних демократів та спробувати стимулювати експортний потенціал Німеччини. Завдяки вчасно проведеним структурним реформам, вдалося залишити країну серед світових чемпіонів за показниками експорту товарів на світові ринки. Тоді, здавалось, що навіть потреби термінового порятунку від банкрутства члена зони “євро” Греції, а також заворушення “арабської весни” 2011 року не порушать німецької стабільності. Проте вже початок третього терміну перебування Ангели Меркель на посаді канцлера позначився подальшою дестабілізацією ситуації. Окупація Росією українського Криму, військово-політичне протистояння на українському Донбасі створили у Європі найбільшу кризу від часів розпаду колишньої Югославії. На цьому фоні Росія безпосередньо втручається у сирійську кризу, що провокує влітку 2015 року мільйонні натовпи біженців у Німеччині.

Послідовній прихильниці ліберальних цінностей Ангелі Меркель спочатку здалось, що Німеччина спроможна впоратись із цією проблемою. Але дуже швидко стало зрозуміло, що призвичаєні працювати у стабільних умовах німецькі владні інституції ледь справляються із міграційною проблемою. Це негативно почало позначатись на рівні популярності самої Ангели Меркель. Після новорічного 2016 року скандалу із поведінкою мігрантів у центрі Кельна настрої проти мігрантів тільки посилились. Внаслідок цього за результатами виборів до земельних ландтагів у Баден-Вюртембергу, Рейнланд-Пфальці та Саксонії-Анхальт до представницьких органів влади вперше увійшли депутати від ультраправої популістської партії “Альтернатива для Німеччини”. Причому їм поки що вдалося не повторити помилку своїх попередників на цьому ідеологічному флангу німецької політики, які занурилися у міжфракційну боротьбу та втратили нагоду вийти на федеральний політичний рівень.

Не дивно, що Ангела Меркель відклала прийняття рішення про можливість свого балотування на посаду канцлера у вересні 2017 року вчетверте поспіль. Ймовірне висунення кандидатури А. Меркель багатьом видається неминучим, адже християнські демократи переживають певні проблеми із альтернативними кандидатами, здатними кинути виклик відносно популярному соціал-демократу, нинішньому міністру закордонних справ ФРН Франку-Вальтеру Штайнмайеру. Втім, конструювання нової правлячої коаліції за результатами виборів до бундестагу у вересні 2017 р. може виявити абсолютні несподіванки, все залежатиме від результату того голосування. Може бути створена максимально широка коаліція за участю як Християнських демократів, баварського Християнсько-соціального союзу, Соціал-демократичної партії Німеччини, Партії зелених. Тоді у опозиції залишаться Ліва партія і, скоріше за все, “Альтернатива для Німеччини”. Але саме входження “Альтернативи для Німеччини” до бундестагу означатиме радикальну зміну німецького політичного дискурсу, його поляризацію та виклик для чергової “великої коаліції”. Адже голосування за “Альтернативу для Німеччини” є протестним, тобто, є фактичною оцінкою недостатньої успішності компромісного курсу “великої коаліції” 2013–2017 років.

Список використаних джерел

1. *Programm für Deutschland. Das Grundsatzprogramm der Alternative für Deutschland* // www.afd-grundsatzprogramm-web-version.pdf
2. *Wirsching* Andreas. Demokratie und Globalisierung. Europa seit 1989. – München, 2015. – 245 s.
3. *Münkler* Herfried. Macht in der Mitte. Die neuen Aufgaben Deutschlands in Europa. – Hamburg, 2015. – 203 s.
4. *Sarrazin* Thilo. Europa braucht den Euro nicht. – München, 2012. – 462 s.
5. *Hermann* Reiner. Endstation Islamischer Staat? – München, 2015. – 144 S.
6. *Вайнштейн Г.* Популизм в современной Европе: новые тенденции / Г. Вайнштейн // *Мировая экономика и международные отношения.* – 2013. – № 12. – С. 24–33.
7. *Hans* Peter Kries, Takis Pappas (Hrsg.). *European Populism in the Shadow of the Great Recession.* – Colchester, 2015. – 378 p.
8. *Копиленко М.* Чи стане “Альтернатива для Німеччини” справжньою альтернативою // *Голос України.* – 2016. – 28 вересня. – С.7.
8. *Fischer* Jahrbuch. – Fact Handbuch. – Berlin, 2014. – 680 s.
9. *TTIP – Transparenz, die keine ist* // <http://www.sueddeutsche.de/wirtschaft/ttip-papiere-ttip-transparenz-die-keine-ist-1.2976495>
10. *Richter* Michael. Fluchtpunkt Europa. – Hamburg, 2015. – 241 s.
11. *Frankfurter Allgemeine Zeitung.* – 2016. – 12 September.
12. *Wodak* Ruth. Politik mit der Angst. Zur Wirkung rechtspopulistische Diskurse. – Wien, 2016. – 254 s.

Андрей Мартынов

ПАРТИЯ “АЛЬТЕРНАТИВА ДЛЯ ГЕРМАНИИ”: ПРЕДЫСТОРИЯ И МЕСТО В СПЕКТРЕ ПРАВЫХ ПОПУЛИСТСКИХ СИЛ ФРГ

В статье рассматриваются причины возникновения правой популистской партии “Альтернатива для Германии”. Показано, что появление этой партии в политическом спектре ФРГ обусловлено усилением европейских скептических настроений, кризисом системы социального рыночного хозяйства, наплывом более чем миллиона беженцев из стран Ближнего Востока, что провоцирует конфликт идентичностей между немцами и беженцами. Типологизация идеологии “Альтернативы для Германии” основана на либеральных стереотипах и служит стигматизации этой партии в глазах германского электората. Официальные программные положения “Альтернативы для Германии” дают основания считать ее близкой к правоконсервативному центру. Это дало возможность названной партии получить значительное количество голосов протестного электората на выборах 2014–2016 годов.

Ключевые слова: “Альтернатива для Германии”, консерватизм, популизм, правоцентризм, Германия.

Andrey Martynov

THE PARTY OF “ALTERNATIVE FOR GERMANY”: BACKGROUND AND PLACE IN THE SPECTRUM OF RIGHT POPULIST POWER IN THE GERMANY

The article deals with the causes of right Populist Party as “Alternative for Germany”. The paper focuses on the problem evolutions this Party in the political spectrum of Germany. This factor issues: due to increase of Euro skeptical moods, the crises of system the social-markets economy, the influx of more million refugees of Middle East state, what provocation of crash identity between Germany citizens and refugees. Typology of ideology this party basic of liberal stereotype and need for is stigmatized. The official program position the “Alternative for Germany” give grounds to consider it close to right conservative party. It made it possible to get the most of protest electorate at the 2014-2016 years elections.

Key words: “Alternative for Germany”, conservative, populism, right conservatism, Germany.

УДК 94 (476) “XX/XXI”

Оксана Валіон

ІННОВАЦІЙНИЙ ФАКТОР В ЕКОНОМІЦІ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті проаналізовано інноваційну політику Республіки Білорусь у 2000-х рр. Особливу увагу звернуто на розробку й реалізацію державних програм інноваційного розвитку, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності білоруської економіки.

Ключові слова: Республіка Білорусь, інноваційний розвиток, державні програми, науково-технічна діяльність, високотехнологічне виробництво.

XXI століття – час інновацій, наукових й технологічних нововведень. Усі сфери суспільного життя визначають інноваційні процеси. Не стоїть осторонь і Республіка Білорусь. Перехід на інноваційний шлях розвитку національної економіки обумовлений як зовнішніми, так і внутрішніми факторами. По-перше, в умовах глобалізації побудова економіки, що базується на знаннях, має пріоритетне значення через низку конкурентних переваг. Оскільки Білорусь є однією із найбільш відкритих економік світу, а її товари постійно завойовують нові ринки, то питання конкурентоспроможності продукції із застосуваннях технологічних інновацій набувають для республіки особливої значущості. По-друге, формування і розвиток інноваційної економіки сприятиме підвищенню ефективності суспільного виробництва, подоланню технологічного відставання галузей економіки, структурній модернізації економіки шляхом впровадження наукоємних високотехнологічних підприємств.

Еволюція білоруської економічної системи, спрямованої на побудову соціально орієнтованої ринкової економіки, в другій половині 2000-х рр. зазнала суттєвих змін. Стратегічним її пріоритетом проголошувався перехід на інноваційний шлях розвитку національної економіки. При цьому держава прагнула врахувати світові тенденції формування й упровадження інноваційної політики, водночас спираючись на особливості й традиції білоруського досвіду, накопиченого в попередні десятиліття.

Історіографія дослідження представлена переважно працями білоруських науковців, меншою мірою – російських і українських. У цьому контексті варто виокремити монографію В. Шимова “Инновационное развитие экономики Беларуси: движущие силы и национальные приоритеты” [1], в якій розглядаються ключові проблеми, теоретико-методологічні аспекти переходу економіки республіки на інноваційний шлях розвитку, до побудови економіки знань. Аналіз посткризових тенденцій розвитку інноваційних процесів у світовій економіці та механізмів їх активізації в Росії і Білорусі за допомогою залучення прямих іноземних інвестицій досліджено у книзі “Внешнеэкономический фактор в стратегии модернизации России и Беларуси” [2]. Крім того, на нашу увагу заслуговують розвідки М. Мясниковича [3; 4], у яких він наголошує на необхідності інноваційного розвитку, адже інноваційність лежить в основі конкурентоспроможності економіки країни, забезпечує її технологічну безпеку, є однією із важливих складових національної безпеки держави, гарантом її економічної незалежності й політичного суверенітету. Роль інновацій у соціально-економічному житті Білорусі розглянуто в праці Т. Волчковича та Т. Астаповича [5]. Автори переконані, що лише добре продумана та грамотно втілена інноваційна стратегія, дасть змогу республіці здійснити технологічний

прорив й зайняти міцні позиції на світових ринках. У теоретичному й практичному осмисленні проблеми також прислужилися дослідження Ю. Ясинського [6], Н. Зайченка [7], З. Ільїної [8], Ю. Абуховича [9], П. Іванцова [10], В. Єгорової [11], Д. Рудницького [12], Т. Романьонка [13], Р. Герасимової [14], В. Денисюка [15] та ін.

Економічний розвиток країни значною мірою визначається інноваційною діяльністю, яка забезпечує їй успіх в епоху глобальної конкуренції [16, с. 42]. Основним фактором підвищення ефективності діяльності промислових підприємств є їх модернізація та впровадження інноваційних заходів, що ґрунтуються на досягненнях науки [13]. Тому створення і використання нового знання чи технології, що стали результатом наукових досліджень і розробок, є ключовою ланкою інноваційного процесу [9, с. 3].

Стратегія національної політики Білорусі демонструє важливу роль науки та інновацій у соціально-економічному розвитку країни. У цьому контексті президент Олександр Лукашенко на Третій Всебілоруських народних зборах (2 березня 2006 р.) зазначив: “Наука повинна стати живильним середовищем інновацій, а інновації – основою розвитку економіки. Саме цей ланцюжок: розумна, тямуща, працьовита і освічена людина – інновації і добробут – покликаний забезпечити соціально-економічне зростання нашої країни” [17].

Зазначимо, що Білорусь докладає значних зусиль для розвитку науки. Країна зберігає одне із провідних місць серед держав-учасниць СНД за рівнем витрат на науку. З її безпосередньою участю досягається розвиток наукоємних галузей промисловості, нарощування експортних можливостей окремих галузей і виробництва, зростання якості продукції, наукове забезпечення сільського господарства, охорони здоров'я, екології [17]. Спостерігаються позитивні зрушення в динаміці кількості наукових працівників, уповільнюються темпи відтоку кадрів із наукової галузі тощо. Важливим слід вважати вирівнювання оплати праці в науковій галузі в порівнянні з іншими галузями економіки. Так, у 2005 р. середній рівень оплати праці працівників наукової сфери був на 33,9 % вищий, ніж у середньому по економіці, і на 26,5 % – ніж у промисловості. Держава надає істотну підтримку у вигляді матеріального стимулювання молодих учених. Поряд із заробітною платою стимулом розвитку наукової галузі стало збереження для неї податкових преференцій [18]. Отже, наявність у республіці висококваліфікованих наукових кадрів, достатніх науково-технічних ресурсів, зокрема, накопичених знань, матеріально-технічної бази, системи фінансового забезпечення науки служать сприятливим підґрунтям для розгортання інноваційної активності.

У свою чергу, руйнування науково-технічного потенціалу пов'язано із інноваційною безпекою й має для Білорусі першочергове значення, оскільки в державах з обмеженими природними ресурсами роль науково-технічної та інноваційної діяльності є визначальною у забезпеченні не лише економічної, а й національної безпеки в цілому [11, с. 21].

Впровадження інноваційної складової у національну економіку Білорусі знайшло відображення в низці нормативно-правових документів, серед яких виділимо ключові: Основні напрямки Програми соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на 2006–2010 рр., Концепцію національної інноваційної системи (НІС), затверджену в червні 2006 р. На базі останньої сформовані Державні програми інноваційного розвитку (ДІПР) Республіки Білорусь на 2007–2010 та 2011–2015 рр. [1, с. 5–6].

Аналізуючи теоретичне підґрунтя сформульованої проблеми, зазначимо, що перехід економіки країни на інноваційний шлях розвитку передбачає побудову постіндустріального, інформаційного суспільства, “нової економіки” в рамках білоруської моделі розвитку та формування соціально орієнтованого ринкового

господарства. Основним акцентом є інноваційний розвиток підприємств і галузей реального сектору, що забезпечує підвищення ефективності всього народного господарства і рівня життя людей [19]. Відтак, побудова національної інноваційної системи (НІС) розрахована на два етапи. На першому (до 2010 р.) необхідно було здійснити інституційну “добудову”, поєднуючи традиційні і нові сегменти НІС, інститути і механізми інноваційної діяльності; надати їм цілісний системний характер із вбудовуванням окремих блоків у регіональні та глобальні інноваційні системи. На другому етапі (до 2020 р.) планується повністю адаптувати й освоїти весь арсенал світових досягнень із усіх блоків НІС. Ключове завдання – стати органічною частиною глобальної інноваційної системи світу, принаймні, щодо важливих напрямків розвитку [1, с. 24–25].

Головними інструментами формування НІС стали Державні програми інноваційного розвитку (ДПР) Республіки Білорусь на 2007–2010 та 2011–2015 рр. Основа першої – поетапна побудова національної інноваційної системи Республіки Білорусь – сучасної інституційної моделі генерації, поширення і використання знань, їх утілення в нових продуктах, технологіях, послугах у всіх сферах життя білоруського суспільства [18]. Вагомим напрямком перетворень виробничого потенціалу Республіки Білорусь у 2011–2015 рр. було запровадження нових і високих технологій, що володіють найбільшою доданою вартістю, низькою енерго- і матеріаломісткістю, які сприяють створенню нових видів товарів і послуг, новітніх екологічно безпечних (чистих) матеріалів і продуктів, а також забезпечують виробництво традиційних товарів і послуг з новими властивостями і параметрами, недосяжними в рамках попередніх технологічних укладів. Метою інноваційного розвитку національної економіки Республіки Білорусь у 2011–2015 роках було формування нової технологічної бази, що забезпечує високий рівень конкурентоспроможності національної економіки Республіки Білорусь на зовнішніх ринках. У програмі акцентується на розвитку високотехнологічних напрямків, що базуються на технологіях V і VI технологічних укладів, зокрема, в індустрії інформаційних технологій; авіакосмічній промисловості; фармацевтичній промисловості; мікробіологічній промисловості та індустрії біотехнологій; приладобудуванні та електронній промисловості; наноіндустрії; ядерній енергетиці [20].

Необхідно зауважити, що багатопланова робота відносно створення умов переходу на інноваційний шлях розвитку була закладена ще впродовж 2001–2005 рр. Саме тоді формувалися цільові орієнтири розвитку науки, підвищення ефективності наукових досліджень і розробок. Позитивну роль у підготовці інноваційного розвитку відіграла кардинальна зміна інвестиційної політики, подолання тривалого етапу інвестиційного застою. Активізація інвестиційних процесів необхідна не лише як можливість досягнення запланованих макроекономічних параметрів і подальшого економічного зростання, а й сприяє розвитку пріоритетних галузей і виробництв, що дадуть можливість вивести республіку в коло високотехнологічних і конкурентоспроможних держав [7, с. 3].

У 2003 р. була прийнята Програма структурної перебудови і підвищення конкурентоспроможності економіки Республіки Білорусь, що передбачала модернізацію галузей і виробництв білоруської економіки, активізацію інноваційної та інвестиційної діяльності, створення нових наукоємних виробництв [21]. Хоча кількість інноваційно активних підприємств на початку 2000-х рр. дещо знижувалася: у 2002 р. становила 325, у 2003 р. – 314, у 2004 р. – 292, проте питома вага інноваційної продукції в обсязі реалізованої промислової продукції за цей час зростала відповідно – 9,3 %, 10,5 %, 11,9 % [15, с. 38].

Відтак, відбувалося збільшення витрат на технологічні інновації, що сприяло зростанню обсягу інноваційної продукції. У 2005 р. на кожен рубль витрат на інновації доводилося інноваційної продукції на 2,97 рубля. Із загальної кількості

виробленої інноваційної продукції 17 % споживалося всередині країни, 25,4 – постачалося на ринки країн СНД, 57,6 % – на інші ринки. Такий розподіл продукції свідчить про високий рівень її конкурентоспроможності [18].

З метою створення сприятливих умов для підвищення конкурентоспроможності галузей економіки Республіки Білорусь, що базуються на нових і високих технологіях, подальшого вдосконалення організаційно-економічних та соціальних умов проведення розробок сучасних технологій і збільшення їх експорту, залучення у цю сферу вітчизняних й зарубіжних інвестицій є реалізація масштабного проекту від 22 вересня 2005 р. згідно декрету Президента Республіки Білорусь про створення Парку високих технологій (ПВТ) [22]. Основна діяльність Парку спрямована на розробку в Білорусі програмного забезпечення, інформаційно-комунікаційних та інших інноваційних технологій. Згідно закону, резиденти Парку високих технологій звільняються від: податку на прибуток, податку на додану вартість та митних зборів. Індивідуальний прибутковий податок для співробітників компаній-резидентів Парку має фіксовану ставку і складає 9 % [23]. Такі умови діяльності спрямовані на залучення вітчизняних і зарубіжних резидентів у ПВТ, котрими можуть бути зареєстровані юридичні особи й індивідуальні підприємці, що займаються фундаментальними й прикладними дослідженнями, експериментальними розробками та втілюють їх на практиці.

На 1 травня 2009 р. в Парку високих технологій працював 61 резидент [24], тоді як у 2014 р. – 84 [20]. Безумовно, створення Парку високих технологій, розробка комп'ютерних систем, програмного забезпечення й інших інформаційних технологій, послужили вагомим поштовхом у підготовці висококваліфікованих ІТ-спеціалістів та розбудові наукоємного сектору республіки.

Упродовж 2007–2010 рр. інноваційний розвиток Білорусі здійснювався у межах виконання Державної програми, в результаті чого було введено в експлуатацію 400 виробництв, що становило близько 50 % від запланованого, з них на проектну потужність введено близько 200. Так, зокрема, у 2008 р. введено в експлуатацію 242 об'єкти, з них 41 підприємство і важливе виробництво, 87 нових виробництв, а також модернізовано 114 виробництв на підприємствах, що діяли, створено понад 4000 нових робочих місць. Це дало змогу до 2009 р. виконати і перевиконати основні макроекономічні цільові показники у цілому по країні. Частка нової продукції у загальному обсязі продукції промисловості склала 16,0 % при плані 15,0 %, частка сертифікованої продукції – 70,3 % при плані 69 %, створено понад 1700 сертифікованих систем менеджменту якості при плані 1300. Обсяги зовнішньої торгівлі високотехнологічними товарами у 2008 р. зросли порівняно із 2007 р. на 109,1 млн доларів США (на 12,1 %) [25]. Крім того, витрати на технологічні інновації у промисловості Білорусі у 2008 р. склали 2,95 трлн крб., з них 61,3 % – за рахунок власних коштів організацій і підприємств. Також підвищувалася інноваційна активність промислових підприємств. Якщо у 2002 р. інноваційну діяльність здійснювали 325 білоруських підприємств, то у 2008 р. – 371. Інноваційно активні промислові організації кооперували зусилля із виконання досліджень і розробок переважно із суб'єктами у межах Республіки Білорусь (84,9 % від загальної кількості спільних проектів), країн-членів ЄС і інших країн Європи (7,9 %), Російської Федерації (7,2 %) [17]. У 2009 р. було введено в експлуатацію 213 виробництв й модернізовано 99. Впродовж 2007–2009 рр. у республіці створено чи модернізовано близько 10 тис. робочих місць [26]. Загалом на 1 серпня 2010 р. у Білорусі засновано 105 нових виробництв, модернізовано і реконструйовано 255 підприємств, що діяли, впроваджено 359 нових технологій [27].

Отже, друга половина 2000-х рр. стала часом помітних зрушень на шляху створення в республіці інноваційної економіки. Зросла кількість високотехнологічної продукції, інноваційно активних виробництв і підприємств, що сприяло розгортанню наукоємних галузей економіки Білорусі на наступні роки.

Створення нових високотехнологічних виробництв й інтенсивне технологічне оновлення базових секторів економіки на основі технологій V–VI укладів є найважливішою умовою успіху інноваційного розвитку Республіки Білорусь, її глобальної конкурентоспроможності. У Посланні до білоруського народу і Національних зборів Республіки Білорусь 23 квітня 2009 р. Президент Олександр Лукашенко чітко визначив стратегію конкурентоспроможності країни на сучасному етапі розвитку: “Слід задіяти конкурентні переваги Білорусі, реалізувати всі без винятку можливості для переходу до інноваційної і наукоємної економіки. Наука і технологія на сучасному етапі зумовлюють модернізацію країни” [25].

Власне, виконання означених завдань були передбачені Державною програмою інноваційного розвитку Республіки Білорусь на 2011–2015 рр. У ході її реалізації забезпечено введення в експлуатацію 248 об’єктів, вихід на проектну потужність 131 об’єкта. Створено та модернізовано діючих понад 18 тис. робочих місць. Вкажемо найбільш вагомі проекти, зокрема, в галузі нано- і біотехнологій підприємством “КБТЕМ-ОМО” створено виробництво обладнання нового покоління з технологічним рівнем до 65 нанометрів для промислового застосування в мікроелектронному виробництві. Підприємство “Оптоелектронні системи” організувало виробництво засобів нанодіагностики, що використовуються в технологічному процесі виробництва наноматеріалів і мікроелектроніці, серед яких така високотехнологічна і наукоємна продукція як мікроскопи, аналітичні та інспекційні комплекси та ін. У сфері промислових і будівельних технологій на основі інноваційних розробок Білорусько-Російського університету в галузі технічної діагностики і неруйнівного контролю організовано виробництво волоконно-оптичних ендоскопів технічного призначення, що дозволить забезпечити експорт цієї науково-технічної продукції та задовольнити в ній потреби підприємств республіки [28].

Варто зауважити, що в Республіці Білорусь на 2012 р. функціонувало понад 40 суб’єктів інноваційної інфраструктури, включаючи Парк високих технологій у Мінську, 14 науково-технологічних парків, 6 інноваційних центрів, 24 центри трансферу технологій і Білоруський Інноваційний фонд (БІФ), що є державною некомерційною організацією в складі Державного комітету з науки і технологій Республіки Білорусь (ДКНТ) [2].

У таблиці 1 наведені показники оцінки рівня технологічного розвитку економіки Білорусі у 2010–2015 рр. Їх аналіз неоднозначний. З одного боку, реалізація державних програм сприяла поступовому зростанню інноваційної активності в економіці Республіки Білорусь. З іншого – цей процес відбувається доволі повільно, якісної динаміки в ньому не спостерігається. Так, частка високотехнологічних і наукоємних галузей економіки в ВВП у 2011 р. порівняно із 2010 р. зросла із 35, 3 до 38, 2 %, а в наступних роках знову знизилася. Також наукоємність ВВП країни є недостатньо високою. Якщо у 2010 р. вона становила 0,69 %, то у 2015 р. лише 0,52 %. Водночас такі показники, як обсяг відвантаженої інноваційної продукції (робіт, послуг) організаціями промисловості; рівень інноваційної активності організацій промисловості; питома вага організацій, які здійснювали витрати на технологічні інновації дещо зросли впродовж 2010–2015 рр.

Таблиця 1

Показники оцінки рівня технологічного розвитку економіки Республіки Білорусь

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Частка високотехнологічних (включаючи середньотехнологічну (високого рівня)) і наукоємних галузей економіки в ВВП), відсотків	35,3	38,2	35,8	34,3	35,0	...
Частка високотехнологічних виробництв у доданій вартості обробної промисловості, відсотків	3,5	3,5	3,6	4,0	4,4	4,7
Наукоємність ВВП, відсотків	0,69	0,70	0,67	0,67	0,52	0,52
Обсяг відвантаженої інноваційної продукції (робіт, послуг) організаціями промисловості, відсотків	18,6	36,7	81,5	82,9	70,1	75,6
Питома вага відвантаженої інноваційної продукції (робіт, послуг) у загальному обсязі відвантаженої продукції (робіт, послуг) організацій промисловості, відсотків	14,5	14,4	17,8	17,8	13,9	13,1
Питома вага інноваційної продукції, пов'язаної із нанотехнологіями, в загальному обсязі відвантаженої інноваційної продукції організацій промисловості, відсотків	–	0,1	0,1	0,1	0,02	–
Рівень інноваційної активності організацій промисловості, відсотків	18,1	24,3	24,8	24,4	22,8	21,1
Питома вага організацій, які здійснювали витрати на технологічні інновації у звітному році, в загальній кількості досліджених організацій промисловості, відсотків	15,4	22,7	22,8	21,7	20,9	19,6

[29].

Серед проблем, що спостерігаються у здійсненні інноваційної діяльності в республіці, є недостатній рівень інвестування в інноваційні проекти. Зокрема, при обсязі ВВП Республіки Білорусь, що становить близько 76 млрд доларів США, складно знайти кошти одночасно на створення нових наукоємних виробництв і на технічне переозброєння традиційних секторів економіки всередині країни. Крім того, залишається невисокою частка бюджетного фінансування науки (нині – в межах 0,25–0,3 %). Ще однією вагомою проблемою є те, що сьогодні світова економіка орієнтується на використання у виробництві технологій V і VI технологічних укладів. Водночас основна частина технічних рішень, що розробляються суб'єктами республіки, відноситься до IV і попередніх технологічних укладів [20; 4, с. 6]. Недостатня частка високотехнологічних товарів у загальному обсязі науково-технічної продукції впливає й на конкурентоспроможність білоруської продукції, що спрямовується на експорт.

З огляду на це, важливими завданнями на наступні роки є розширення експорту товарів зі значним внеском інтелектуальної праці, а не сировинних

ресурсів, а також товарів з меншою імпортоємністю і високою доданою вартістю, забезпечення якісного зростання і конкурентоспроможності національної економіки з концентрацією ресурсів на формуванні її високотехнологічних секторів, що базуються на виробництвах V і VI технологічних укладів. Власне, вказані аспекти акумульовані в Державній програмі інноваційного розвитку Республіки Білорусь на 2016–2020 рр. [30]. Зробити економіку Білорусі інноваційно активною – одне із головних стратегічних завдань [5].

Потенціал та зусилля, спрямовані на інноваційний розвиток Білорусі відзначені міжнародними рейтингами. За індексом знань республіка в останні роки піднялася з 52-го на 45-е місце, за індексом економіки знань – з 73-го на 59-е місце. За даними Всесвітньої організації інтелектуальної власності, за кількістю заявок на винаходи в розрахунку на 1 млрд доларів США ВВП Білорусь займає 6-е місце в світі [31]. За індексом людського розвитку Білорусь із 53-о місця у 2014 р. піднялася в 2015 р. на 50-е [32].

Підсумовуючи, зазначимо, що Республіка Білорусь докладает чималих зусиль відносно побудови національної інноваційної системи, модернізації й технологічного оновлення білоруських підприємств, створення нових високотехнологічних виробництв, адже в сучасних умовах науковий і технологічний розвиток країни визначають її позиції в системі світової глобальної конкуренції. Розроблено й реалізується нормативно-правове забезпечення політики в галузі науки й інновацій, створюється інноваційна інфраструктура, поступово формується ринок науково-технічної продукції, забезпечується відповідне економічне середовище для виготовлення й реалізації інноваційних товарів тощо. Однак є й проблеми та завдання із розвитку інноваційного простору в Республіці Білорусь, які в найближчій перспективі необхідно розв'язати.

Список використаних джерел

1. Шимов В. Инновационное развитие экономики Беларуси: движущие силы и национальные приоритеты: моногр. / В. Н. Шимов, Л. М. Крюков. – Минск, 2014. – 199 с.
2. *Внешнеэкономический фактор в стратегии модернизации России и Беларуси* / под. ред. И. Войтова. – Минск, 2012. – 288 с.
3. Мясникович М. Структурная политика и модернизация экономики Республики Беларусь / М. Мясникович // *Белорусский экономический журнал*. – 2011. – № 2. – С. 4–15.
4. Мясникович М. Инновационное развитие – императив становления новой экономики в Республике Беларусь / М. Мясникович // *Проблемы управления*. – № 2 (27). – 2008. – С. 4–11.
5. Волчкевич Т., Астапович Т. Инновационный путь развития – требование времени / Т. Волчкевич, Т. Астапович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/10165/1.pdf>.
6. Ясинский Ю. Экономический рост и проблемы модернизации белорусской экономики / Ю. Ясинский // *Проблемы управления*. – № 2(27). – 2008. – С. 50–56.
7. Зайченко Н. Проблемы и задачи социально-экономического развития Республики Беларусь на современном этапе / Н. Зайченко // *Новое качество экономического роста: инновации, инвестиции, конкурентоспособность. Сборник материалов Международной научно-практической конференции 25–26 октября 2007 год, г. Минск / Институт экономики НАН Беларуси*. – Минск: Право и экономика, 2007. – С. 3–8.
8. Ильина З. Устойчивое развитие аграрной сферы – основа продовольственной безопасности / З. Ильина // *Актуальные проблемы устойчивости развития сельского хозяйства: материалы VII Международной науч.-практ. конф.*, 17–18 сент. 2008 г. / под ред. В. Г. Гусакова. – Минск: Ин-т системных исследований в АПК НАН Беларуси, 2008. – С. 73–77.
9. Абухович Ю. Инновационная политика и факторы инновационного развития / Ю. Абухович // *Актуальные проблемы инновационного развития агропромышленного комплекса Беларуси: материалы II Междунар. науч.-практ. конф.*, г. Горки, 22–24 апр. 2010 г. / редкол. А. М. Каган (гл. ред) [и др.]. – Минск: Ин-т системных исследований в АПК НАН Беларуси, 2010. – С. 3–5.
10. Иванцов П. Стратегия инновационной деятельности в сельскохозяйственных организациях в период глобализации экономических процессов / П. Иванцов // *Актуальные проблемы инновационного развития агропромышленного комплекса Беларуси: материалы II Междунар. науч.-практ. конф.*, г. Горки,

22–24 апр. 2010 г. / редкол. А. М. Каган (гл. ред.) [и др.]. – Минск: Ин-т системных исследований в АПК НАН Беларуси, 2010. – С. 102–107. 11. *Егорова В.* Проблемы и возможности инновационного развития белорусской экономики / В. Егорова // Проблемы формирования и развития инновационной экономики: тез. докл. Международ. науч.-практ. конф. / под ред. И.А. Елового; М-во образования Респ. Беларусь, Белорус. гос. ун-т трансп. – Гомель: БелГУТ, 2012. – С. 20–23. 12. *Рудницкий Д.* Инновационное развитие экономики Республики Беларусь: проблемы и направления активизации / Д. Рудницкий // Проблемы формирования и развития инновационной экономики: тез. докл. Международ. науч.-практ. конф. / под ред. И.А. Елового; М-во образования Респ. Беларусь, Белорус. гос. ун-т трансп. – Гомель: БелГУТ, 2012. – С. 60–63. 13. *Романьонк Т.* Формування показників інноваційної продукції в обліково-аналітичній практиці промислових підприємств Республіки Білорусь: стан і розвиток / Т. Романьонк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///C:/Users/User/Downloads/ecnof_2013_10\(2\)_28%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/ecnof_2013_10(2)_28%20(2).pdf). 14. *Герасимова Р.* Сравнительный анализ экономического развития и рыночных реформ в странах с переходной экономикой в 1990–2009 годы: Монография / Р. Герасимова. – М.: ИНФРА-М, 2012. – 182 с. 15. *Денисюк В.* Інноваційна діяльність у Республіці Білорусь: економічні показники, напрями активізації / В. Денисюк // Проблеми науки. – 2006. – № 9. – С. 34–42. 16. *Ковалевская И., Хмурович Л.* Инновационная активность белорусских предприятий: состояние и перспективы / И. Ковалевская, Л. Хмурович // Проблемы прогнозирования и государственного регулирования социально-экономического развития: материалы XII Междунар. науч. конф. (Минск, 20–21 окт. 2011 г.). В 3 т. – Т. 3 / редкол.: А. В. Червяков [и др.]. – Минск: НИЭИ М-ва экономики Респ. Беларусь, 2011. – С. 42–43. 17. *Инновационный путь развития Беларуси* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.philosophy.by/belarus-eu/a_274_r.html. 18. *Государственная программа инновационного развития Республики Беларусь на 2007–2010 годы* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gknt.gov.by/opencms/opencms/ru/innovation/inn2>. 19. *Концепция национальной инновационной системы Республики Беларусь* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: belisa.org.by/doc/CIS.doc. 20. *Государственная программа инновационного развития Республики Беларусь на 2011–2015 годы* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gknt.gov.by/opencms/opencms/ru/innovation/inn2>. 21. *Постанова Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 24 декабря 2003 г. №1682 “Об утверждении комплекса мер Правительства Республики Беларусь по выполнению Программы структурной перестройки и повышению конкурентоспособности экономики Республики Беларусь”* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://laws.newsby.org/documents/sovetm/pos07/sovmin07245.htm>. 22. *Декрет Президента Республики Беларусь 22 сентября 2005 г. № 12 О парке высоких технологий* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=pd0500012&p2=%7BНРРА%7D/>. 23. *Парк высоких технологий* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.park.by/?lng=ru>. 24. *Парк высоких технологий* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://export.by/bel_info/o_belarusi/obschaya_informaciya/c5/nauka_i_obrazovanie/b4d/nauchnij_potencial_belarusi/67f/park_visokih_tehnologijid1a.html. 25. *О проекте концепции Государственной программы инновационного развития Республики Беларусь на 2011–2015 гг.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://belisa.org.by/ru/izd/stnewsmag/3_2009/art1_12_2009.html. 26. *Войтов И.* Будущее определяют инновации / И. Войтов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://belarus-economy.by/econom.nsf/all/F6D587E292B6E788C225776C00276AF0/\\$File/2.pdf](http://belarus-economy.by/econom.nsf/all/F6D587E292B6E788C225776C00276AF0/$File/2.pdf). 27. *Основные положения программы социально-экономического развития Республики Беларусь на 2011–2015 годы* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.sb.by/1002/>. 28. *Подведены итоги выполнения ГПИР на 2011–2015 гг.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://scienceportal.org.by/news/b33e9483aaa506d5.html>. 29. *Наука и инновационная деятельность в Республике Беларусь. Статистический сборник.* – Минск, 2016. – 141 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.belstat.gov.by/>. 30. *Концепция Государственной программы инновационного развития Республики Беларусь на 2016–2020 годы* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: gknt.gov.by/opencms/export/sites/default/ru/Documents/GPIR_2016_2020.doc. 31. *По индексу знаний Беларусь опережает все страны СНГ, кроме России* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rumol.org/po-indeksu-znaniy-belarus-operezhaet-vse-strany-sng-krome-rossii/>. 32. *Индекс человеческого развития* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/news/2015/12/16/7285>.

Оксана Валион

**ИННОВАЦИОННЫЙ ФАКТОР В ЭКОНОМИКЕ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ В
НАЧАЛЕ XXI В.**

В статье проанализировано инновационную политику Республики Беларусь в 2000-х гг. Особое внимание обращено на разработку и реализацию государственных программ инновационного развития, направленных на повышение конкурентиспособности белорусской экономики.

Ключевые слова: Республика Беларусь, инновационное развитие, государственные программы, научно-техническая деятельность, высокотехнологичное производство.

Oksana Valion

**INNOVATIVE ECONOMY FACTOR IN THE REPUBLIC OF BELARUS IN THE 21ST
CENTURY**

The article analyzes the innovation policy of the Republic of Belarus in the 2000s. Particular attention is paid to the development and implementation of state innovation development programs aimed at improving the competitiveness of the Belarusian economy.

Key words: Belarus, innovative development, state programs, scientific and technical activities, high-tech manufacturing.

УДК 94 (477:430:436)

Андрій Лозинський

**УКРАЇНА В ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПЛАНАХ НІМЕЧЧИНИ
ТА АВСТРО-УГОРЩИНИ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ
СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

У статті розглянуто геополітичні плани Німеччини та Австро-Угорщини щодо українських земель. Розкрита діяльність урядів цих держав з підготовки і реалізації східноєвропейських політичних планів напередодні Першої світової війни. Висвітлено особливості розробки стратегії Троїстого союзу з “українського питання”. Проаналізовано умови реалізації цієї стратегії, які вносили якісно нові принципи у політику Німеччини та Австро-Угорщини щодо України.

Ключові слова: Німеччина, Австро-Угорщина, Троїстий союз, геополітичні плани, військово-політичні кола, “українське питання”, міжнародні відносини.

На початку ХХ ст. “українське питання” розглядалося як одна з найзаплутаніших проблем підготовки і проведення Першої світової війни. Опинившись в епіцентрі глобального військового протистояння, українські землі стали одним із головних об’єктів реалізації далекосяжних планів двох ворогуючих блоків – Троїстого союзу й Антанті. Міжнародний аспект “українського питання” визначався реальним співвідношенням сил воюючих держав та прагненням пригнобленого народу суміжних ворожих імперій до самовизначення у межах своїх етно-географічних кордонів, що змушувало тогочасну українську еліту вдаватися до пошуків найоптимальніших політичних орієнтацій задля реалізації державотворчих завдань. “Українське питання” виникло й розвивалося в координатах складної системи об’єктивних і суб’єктивних чинників, породжених суперечностями міжнародних відносин на початку ХХ ст., і мало неабияке значення для вироблення зовнішньополітичної стратегії військово-політичними колами Німеччини та Австро-Угорщини.

Слід зазначити, що певні аспекти досліджуваної проблематики викликали в різний час значний інтерес у вітчизняних науковців. “Українське питання” в політиці воюючих блоків напередодні та в роки Першої світової війни знайшли відображення у працях І. Барана, І. Ветрова, І. Кулініча, О. Мазура, І. Теодоровича, С. Трояна, С. Томашівського, П. Чернеги та ін. [1; 15; 8; 22; 19; 24]. З’ясуванню ролі українського чинника у військово-політичному зіткненні були присвячені дослідження Б. Андрусишина, В. Волковинського, О. Лисенка, О. Реснта, В. Трофимовича, Г. Турченко [26; 2; 14] та ін. Певну новизну у вивчення цього питання внесли дослідження С. Попика, О. Кураєва, О. Семотюка, підготовлені на основі австро-німецьких джерел [3; 7; 30]. Фактичний матеріал для поглибленого осмислення цієї важливої, складної проблеми як у плані залучення нових джерел, так і під кутом визначення подальших дослідницьких перспектив міститься у спеціальних публікаціях з історії міжнародних відносин В. Ботушанського, В. Головченка, Л. Дещинського, В. Кондратюка, М. Литвина, Я. Малика, В. Матвієнка, М. Несука [4; 10; 9] та ін.

Актуальність запропонованого дослідження зумовлена необхідністю поглибленого вивчення феномену “українського питання” в реалізації геополітичних планів Німеччини та Австро-Угорщини, оскільки, незважаючи на значну кількість праць з даної тематики, ця проблема потребує подальшої

розробки в напрямку систематизації і поглиблення знань для розкриття змісту і характеру міжнародних відносин напередодні Першої світової війни.

Протягом багатьох століть “українське питання” поставало в європейській політиці у різних вимірах, під різним кутом зору, піднімаючи, переважно, проблеми економічного, національно-політичного чи територіально-адміністративного характеру. Вдале географічне розташування українських земель, вигідні шляхи сполучення, з одного боку та брак надійних кордонів, з іншого, постійно робили територію України об’єктом численних експансій з боку ближчих і дальших сусідів. Не випадково на початку ХХ ст. українські землі знову стали ареною зіткнень інтересів відразу трьох тогочасних провідних європейських держав – Німеччини, яка прагнула втілити ідею т. зв. “східного походу”, Австро-Угорщини та Росії, котрі вбачали в Україні головну базу із забезпечення їх продуктами харчування та один із найбагатших на природні ресурси і сировину європейський регіон, т. зв. “житниця Європи” [5, с. 228].

Це, в значній мірі, відбивалось на долі українців, які вже декілька століть були розділені між двома імперіями – Російською та Австро-Угорською. За матеріалами переписів населення, а також іншими даними, в Росії на початку ХХ ст. проживало понад 20 млн українців, Австро-Угорщині – близько 4 млн (Східна Галичина понад 3 млн, Буковина майже 300 тис., Закарпаття понад 400 тис. українців) [6]. За таких обставин, в умовах назрівання Першої світової війни, перед українцями відкривалися можливості розв’язати проблему об’єднання власних етнічних територій та здобуття державної незалежності. Але здійснення цих прагнень могло відбутись лише за умови радикальних змін усїєї системи міжнародних відносин у Європі. Водночас бездержавність і роз’єднаність українських земель, а також загострення суперечностей великих держав з приводу “українського питання”, робили українців важливим об’єктом в стратегічних військово-політичних планах основних представників блоку Троїстий союз – Німеччини та Австро-Угорщини.

На початку ХХ ст. уряди Німеччини і Австро-Угорщини мали певні політичні плани щодо українських земель. Україна, як найбільша серед бездержавних територій Європи, з величезними матеріальними та людськими ресурсами стала об’єктом їх зазіхань [7]. Це впливало як з її геополітичного розташування, так і бажання двох великих європейських імперій прибрати до своїх рук численний потенціал українських природних й продовольчих ресурсів. Внаслідок таких прагнень Україна опинилася в орбіті уваги провідної західноєвропейської дипломатії [8].

Слід зазначити, що ставлення Берліна і Відня до “українського питання” зумовлювалось складним переплетінням як внутрішньої, так і зовнішньої політики обох держав. Безпосередньо підготовка до реалізації військово-політичних планів Німеччини і Австро-Угорщини почалася ще в жовтні 1879 р., коли був укладений австро-німецький союзницький договір, що передбачав спільні дії обох держав у випадку нападу Росії на одну із них. У травні 1882 р. до них приєдналася Італія. Так утворився військово-політичний блок Троїстий союз, що був спрямований проти Росії, Франції та Англії. Пізніше договір тричі поновлювався (у лютому 1887 р., травні 1891 р. і червні 1902 р.), але без суттєвих змін. Передбачивши всі основні варіанти майбутніх військових дій, Троїстий союз першим розпочав практичну підготовку до майбутньої війни загальноєвропейського масштабу, що мала вестись під гаслом визволення “малих народів”, якими вважали й українців.

Україна наприкінці ХІХ ст. розглядалася у Берліні як одна із складових частин зовнішньополітичної концепції т. зв. “другорядних народів і держав” (*Randstaatenpolitik*), пріоритетним завданням якої було, перш за все, розчленування Російської імперії. Більш досконало ці питання розглядалися в

пангерманській концепції т.зв. “Серединної Європи” (*Mitteleuropa*), ядром якої мали стати Німецька й Австро-Угорська імперії [9]. Зовнішня політика цих держав характеризувалась прагненням відірвати українські землі від монархії Романових не тільки через геополітичні, але й через господарські розрахунки. Німці добре розуміли, що в Україні щорічно збирали близько 43 % світового врожаю ячменю, 20 % пшениці, 10 % кукурудзи та ін., загалом понад 16 млн т. хліба на рік [10, с. 14]. Значна частина української сільськогосподарської продукції постачалася на зовнішній ринок. І тому, встановлення контролю над цією величезною “європейською житницею” служило конкретною військово-політичною ціллю для німців.

Німецьку імперію в Україні, крім сільського господарства, насамперед цікавили вугілля, залізна і марганцева руди, металургія, машинобудування та ін. Потужно працювали величезні промислові центри загальноімперського значення на Донбасі і Придніпров’ї: Донецький вугільно-металургійний, Криворізький залізорудний і Нікопольський марганцевий басейни. Зокрема, напередодні Першої світової війни в районі Нікополя видобувалося понад 21 % загальноросійського обсягу марганцевої руди, а металургійні заводи Донбасу і Придніпров’я виплавляли близько 74 % чавуну [11, с. 92]. За цим показником Україна входила в перелік світових лідерів. Мету німецької “східної політики” чітко сформулював відомий промисловець, засновник металургійних заводів “*Thyssen AG*” Август Тіссен (1842–1926 рр.), який наголошував, що “Росія мусить поступитися нам районами Прибалтики, можливо, частково Польщею і областями по Дунаю, включаючи Одесу, Приазов’я з Кавказом. Це відкритє нам сухопутний шлях у Персію та Малу Азію, щоб, у разі потреби, наздогнати Англію в Єгипті та Індії” [12, с. 17].

Опанування українських земель Німеччина розпочала задовго до Першої світової війни у вигляді економічної експансії. Зокрема, німецькі промисловці володіли низкою кам’яновугільних, марганцевих і каолінових шахт та рудників на Донбасі й Криворіжжі. У металургійній промисловості їм належало близько 10–15 % капіталу “Акціонерного анонімного товариства російської залізної промисловості” та ряду інших підприємств галузі, а в машинобудуванні частка німецького капіталу була ще більшою – майже 30–40 % [13, с. 328]. Німецький публіцист та історик Аксель Шмідт (1870–1940 рр.) напередодні Першої світової війни в книзі “Мета Росії” звертав увагу на геополітичні переваги України завдяки її промисловим і продовольчим багатствам, зазначаючи, що “тільки з втратою України-житниці, рудної й вугільної бази Росії, остання була б знищена вщент” [14]. Отже, німецькі політики та публіцисти конкретно вказували, що Україна займає важливе місце в політичних планах Берліна саме завдяки своєму унікальному економічному потенціалові, який концентрувався, переважно, у південноукраїнському регіоні.

Ідея завоювання економічних ресурсів українських земель виношувалася в німецьких урядових колах ще під час Кримської війни 1853–1856 рр. та після франко-пруської війни 1870–1871 рр. [15, с. 41]. У 80-х роках ХІХ ст., коли почалися перші серйозні конфлікти з царською Росією, німецький державний і політичний діяч, перший рейхсканцлер Німецької імперії (1871–1890 рр.) Отто фон Бісмарк (1815–1898 рр.) вважав, що з метою послаблення Росії слід створити українську державу, на чолі якої повинен стати представник династії Габсбургів. У 1888 р. в берлінському журналі “Наявність” (*Gegenwart*) була опублікована стаття німецького філософа Едуарда Гартмана (1842–1906 рр.) “Росія в Європі”, в якій автор застерігав російських політиків від експансії на захід, погрожуючи підтримкою національних рухів у західних прикордонних регіонах Російської імперії, які, при активному сприянні німців могли перетворитися у національні

держави. Значну роль у цьому проекті поділу Росії мало відіграти “Київське королівство”, до складу якого увійшли б українські етнічні землі [16, с. 65].

Напередодні Першої світової війни правлячі кола Німеччини своєю головною метою вважали розчленування Російської імперії на частини. При цьому особливо важливого значення вони надавали, знову ж таки, Україні. Німецький публіцист Курт Ставенхаген (1884–1951 рр.) підкреслював, що “відірвана від Росії, включена в економічну систему Середньої Європи, Україна могла б стати однією з найбагатших країн світу” [8, с. 66]. Перший секретар німецького посольства у Санкт-Петербурзі й майбутній рейхсканцлер Німецької імперії (1900–1909 рр.) Бернхард фон Бюлов (1849–1929 рр.) зазначав, що його держава повинна “на багато років наперед зруйнувати економічні джерела Росії шляхом спустошення її чорноземних губерній... Нам необхідно, нарешті, відрізати Росію від обох її морів – Балтійського та Чорного, на яких базується її світова могутність”. Згодом він стверджував, що “Росію можна звести до рівня держави другорядного масштабу, якщо вона зазнає соціального розладу, або втратить Україну” [17]. Такими діями Німеччина планувала відтіснити Росію далі на схід, обмеживши її кордонами колишнього Московського князівства. Також німецька дипломатія вбачала в Україні плацдарм для дальшого походу на схід, і розглядала її як одну із складових стратегічного плану завоювання найціннішої британської колонії – Індії.

Остаточна ідея підкорення українських земель була сформована на початку ХХ ст., коли німецькі урядові кола почали наполегливо наголошувати на необхідності “тиску на схід” (*Drang nach Osten*). У 1907 р. при міністерстві закордонних справ Німеччини створюється науково-дослідницький відділ з “українського питання”, а у Генеральному штабі збройних сил сформовано спеціальний орган військової розвідки проти Росії.

Німецьку політику стосовно Східної Європи, і зокрема, України, формували три течії, які мали істотний вплив на дії уряду.

Найвпливовішою вважалася група одного з найпотужніших ідеологічних центрів Німецької імперії – “Пангерманської ліги” (*Alldeutscher Verband*), що об’єднувала найбільш радикально налаштованих офіцерів, бізнесменів та представників інтелігенції. Пангерманці наголошували на безумовній перевазі німців над іншими народами, в силу чого “велика німецька раса” мала підпорядкувати собі інші, менш “повноцінні” нації. Їх політичні плани були опубліковані в брошурі “Велика Німеччина і Середина Європи в 1850 р.” (Берлін, 1895 р.), де зазначалося, що до складу “Великої Німеччини” повинні увійти Нідерланди, Бельгія, німецька Швейцарія, Австро-Угорщина, Польща, Прибалтика, Румунія, Сербія і Україна [18]. Подібні експансіоністські та мілітаристські теорії пропагувалися в особливому меморандумі, авторами якого були провідні ідеологи руху Ернст Хассе (1846–1908 рр.), Альфред Гугенберг (1865–1951 рр.) та ін., де цілі війни визначалися, насамперед, територіальними захопленнями на сході за рахунок українських, польських, білоруських та прибалтійських земель. До меморандуму додавалися відповідні карти і коментарі. Пангерманісти прагнули, перш за все, розгромити Росію й колонізувати Галичину і Чорноморське узбережжя. Існування України розглядалося виключно в межах стратегії німецької експансії на схід [19].

Другою за впливом була група відомих німецьких журналістів і наукової інтелігенції “Середина Європа” (*Mitteleuropa*), яку уособлювали політичний публіцист і дослідник історії Східної Європи Пауль Рорбах (1869–1956 рр.), публіцист і дослідник історії та економіки слов’янських народів Георг Кляйнов (1873–1936 рр.) та ін. У програмній праці “Неросійські народи Росії і ми” ідеологи групи виступали за надання незалежності неросійським народам Російської імперії. Після відвідин України в 1897 р. П. Рорбах виступив із

гаслами перетворення її у напівсамостійну державу, залежну від Німеччини. Відоме його твердження: “Хто володіє Києвом, той має ключ від Росії” [20]. Крім того, на їх думку, українські землі могли стати зручним плацдармом для подальшого наступу на схід, аж до Індійського океану.

Третю групу – консервативних політиків очолював професор історії Пруської військової академії і Берлінського університету Отто Гетч (1876–1946 рр.), який підтримував ідеї добросусідських відносин з іншими країнами, і виходив з того, що Російська імперія залишиться неподільною державою. Він був активним противником “східної політики” Німеччини, виступав проти відродження будь-яких східноєвропейських держав. Поступово в нього з’явилися прихильники серед впливових політичних кіл, які також бажали спільного з Росією панування над Східною Європою [21, с. 21–35].

Отож, уряд і Генеральний штаб збройних сил Німецької імперії змушені були знаходити компроміс між агресивними поглядами пангерманістів і ліберальними консерваторів, а зовнішньополітичне відомство схилялось до рекомендацій групи “Серединної Європи”.

Напередодні Першої світової війни Німеччина остаточно вирішила відірвати Україну від Російської імперії, адже це завдання розглядалося нею як одне з найважливіших у східноєвропейській політиці. Розробка цього плану тривала впродовж останніх декількох десятиліть, а військове керівництво вдосконалювало його згідно відомого плану “Шліффена” [22]. Зокрема, в червні 1914 р., останній кайзер (імператор Німеччини у 1888–1918 рр.) Вільгельм II Гогенцоллерн (1859–1941 рр.) скликав нараду в замку Конопіште (поблизу Праги), де було вирішено утворити велике Королівство Польське, у складі українських, литовських і польських земель, на чолі із старшим сином наступника престолу Австро-Угорської монархії, ерц-герцога Франца Фердинанда – малолітнім Максиміліаном Гогенбергом (1902–1962 рр.). Вже на початковій стадії війни, у серпні 1914 р., німецький рейхсканцлер (1909–1917 рр.) Теобальд Бетман-Гольвег (1856–1921 рр.) у меморандумі до свого посла у Відні зазначав про наміри Німеччини здійснити повстання в Україні, пов’язуючи це з планом створення низки буферних держав із неросійських народів у західних провінціях царської імперії, що межували з Німеччиною або Австро-Угорщиною [23]. В той же час знаний німецький військовий історик і політик Ганс Дельбрюк (1848–1929 рр.) стверджував в редактованому ним берлінському журналі “Пруські щорічники” (*Preussische Jahrbücher*), що “Росія має втратити всі чужорідні області на західному кордоні... Росію необхідно перетворити в колишню напівазіатську державу” [24, с. 5]. Однак, слід зазначити, що ці наміри могли бути реалізовані лише при особливо сприятливому розгортанні військово-стратегічних дій на фронті.

Таким чином, “українське питання” займало важливе місце у зовнішньополітичних концепціях німецького уряду напередодні Першої світової війни.

Розробляла свої плани щодо України й Австро-Угорська імперія. Однак, слід зазначити, що у першій половині XIX ст. австрійський уряд не проявляв особливої зацікавленості до східного напрямку геополітичної стратегії. Лише після поразки у літній 1866 р. війні з Пруссією, коли Австрію було усунуто від загальнонімецьких справ, східноєвропейський напрямок набуває для Відня дедалі більшого значення. Австрійські політичні кола частіше стали зосереджувати увагу на Україні. У 80-х роках XIX ст. саме австрійці запропонували ідею створення Київського королівства під владою Габсбургів, з метою позбутися російського впливу на українських землях. Австро-Угорщина крім збереження панування у Східній Галичині, Буковині і Закарпатті, претендувала ще й на російські Волинь і Поділля, а деякі політики навіть мали ілюзорні надії приєднати, за сприятливих умов, і Наддніпрянщину. Це дозволило

б Відню, маючи у своєму підпорядкуванні українців, поляків, чехів, словаків претендувати на керівну роль у слов'янському світі. З цією метою Австро-Угорщина на початку ХХ ст. розгорнула активну розвідувальну діяльність на східних українських землях. Це свідчило про її зацікавлення Україною як частиною території свого можливого військового супротивника [25].

Серед чинників, які могли послабити царську Росію, австрійські політики розглядали можливість якісного посилення українського національного руху в Наддніпрянщині. Оцінюючи тогочасну ситуацію в південно-західній частині Російської імперії, вони прагнули за допомогою галичан схилити наддніпрянців до австрійської ідеї утворення Київського королівства. Таким способом окремі австрійські політики сподівалися у перспективі, за сприятливої міжнародної кон'юнктури, приєднати частину чи всю Наддніпрянську Україну до Габсбурзької монархії, водночас не відмовляючись від уже контрольованих українських земель [26, с. 18]. Тим самим Австро-Угорщина хотіла відтіснити Росію від своїх кордонів і узбережжя Чорного моря та усунути небезпеку російської інтервенції на Балкани і в Туреччину. Ідея створення буферних держав на західних кордонах Російської імперії, зокрема в Україні, набирала особливого зовнішньополітичного значення для австрійських урядовців.

Напередодні Першої світової війни військово-політичні кола Австро-Угорщини мали своє бачення розвитку “українського питання” у напрямку розвалу Російської імперії. Оцінки й підходи до реалізації цього плану були викладені в звіті австрійського консула у Львові Емануїла Урбаса на початку війни, у серпні 1914 р. Зокрема, на його думку, в політичному значенні Україна мала б лише незначним чином консолідуватися з Австрією, а у військово-промисловому відношенні повинен бути найтісніший зв'язок, щоб уникнути небезпеки російської експансії в майбутньому. Такі ідеї знайшли своє продовження в дещо пізнішому меморандумі “Значення української проблеми Галичини для зовнішньої політики загалом” Леопольда фон Андріана-Вербурга (1875–1951 рр.), який до війни був австрійським генеральним консулом у Варшаві, де наголошувалось: “За значенням для нашої зовнішньої політики і для монархії український народ обіймає перше місце. Від нашого ставлення до нього залежатиме майбутній перебіг історії Австро-Угорщини” [27, с. 721–722, s. 14–16]. Якщо порівняти основні тези обох австрійських дипломатів, то в їх різних за змістом пропозиціях було одне спільне – те, що вони були проти українського державотворення. Так, усупереч певним обіцянкам українцям, загалом у своїх політичних прогнозах вони не розглядали можливості утворення самостійної України [28, с. 343–345].

Свою точку зору щодо “українського питання” висловлювали й угорські політичні діячі. Так, у червні 1914 р. прем'єр-міністр Угорського королівства (1903–1905, 1913–1917 рр.) Іштван Тіса (1861–1918 рр.) відзначав, що “становище українців в Угорщині набагато краще, ніж становище українців у Росії тому, що російський уряд хоче поневолити весь український народ”. Коментуючи цю демагогічну заяву угорського політика напівурядова “Будапештська газета” (*Budapesti Hirlap*) наголошувала, що українське питання має велике міжнародне значення, і воно повинно бути вирішене [29].

Незважаючи на різні думки, в процесі ретельної підготовки до майбутньої війни австрійські урядові кола розраховували здійснити відокремлення українських земель від Росії з утворенням самостійної держави. Це назавжди мало б послабити Росію та її вплив у Чорноморському регіоні. В цьому контексті Генеральний штаб збройних сил Австро-Угорської імперії передбачав на початковому етапі війни здійснити висадку спільного австро-турецького експедиційного корпусу на Кубані та півдні України (в районі Одеси), до складу якого мав увійти український військовий легіон чисельністю близько тисячі

військовослужбовців, переправлених до Стамбулу. Мета військової операції полягала в організації на Україні антиросійського повстання. Але внаслідок суперечностей, що виникли в турецьких урядових колах, ідея експедиційного корпусу не була реалізованою [30, с. 25].

Таким чином, напередодні Першої світової війни “українське питання” розглядалося у Німеччині та Австро-Угорщині в двох площинах – як важливий чинник соціально-економічного і військово-політичного послаблення Російської імперії, а також, без сумніву, як реалізація своїх експансіоністських планів щодо українських земель.

Перспективним напрямом дослідження даної проблеми, на нашу думку, можна вважати дипломатичні переговори між країнами Троїстого союзу з питань координації своїх планів, включно і з питань загарбання України. Безумовно, важливим вбачається, також, дослідження тактики й стратегії ведення міжнародних переговорних процесів щодо використання “українського питання” з метою реалізації геополітичних планів Німеччини та Австро-Угорщини.

Список використаних джерел

1. *Баран І.* Українські землі в контексті міжнародної геополітики напередодні Першої світової війни / Ігор Баран // Форум молодих науковців Львівщини. Зб. тез конф.: 22 травня 2011 р.; за заг. ред. О. М. Лозинського, І. В. Карівця, І. М. Назаркевича. У 3 ч. – Ч. 1. – Львів : Тріада Плюс, 2011. – С. 13–16; *Мазур О. Я.* Українське питання в політиці провідних держав напередодні великої війни (1914–1918 рр.) / О. Я. Мазур, І. В. Баран // Вісник Національного ун-ту “Львівська політехніка”: Держава та армія. – 2014. – № 784. – С. 70–75; *Троян С.* Австрійська концепція “Міттельєвропи” напередодні та під час Першої світової війни / С. Троян // Наук. вісник Чернівецького ун-ту. Історія: Зб. наук. пр. – Вип. 6–7. – Чернівці: ЧДУ, 1996. – С. 216–225; *Троян С.* Пангерманська концепція “Міттельєвропи” напередодні Першої світової війни / С. Троян // Питання нової та новітньої історії: Міжвід. наук. зб. – Вип. 43. – К. : ІЗМН, 1997. – С. 37–45; *Томашівський С.* Галичина: політико-історичний нарис з приводу Світової війни. 2-е вид. / Степан Томашівський. – Львів: [накл. в-ва.], 1915. – 32 с.; *Лисяк-Рудницький І.* Українці в Галичині під австрійським пануванням / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе. В 2 т.; пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицак, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеевої. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. – С. 413–450. 2. *Волковинський В. М.* Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни / В. М. Волковинський // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 38–56; *Лисенко О. Є.* Вплив Першої світової війни на хід модернізації української нації / О.Є. Лисенко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: зб. наук. ст. Вип. IV; редкол.: О. П. Реєнт (гол. редкол.) та ін. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – С. 12–22; *Реєнт О. П.* Вплив Першої світової війни 1914–1918 рр. на цивілізаційні процеси в Україні / О.П. Реєнт // Сучасна цивілізація: Гуманітарний аспект: Зб. наук. праць. – К.: Вид. дім “Академперіодика”, 2004. – С. 89–96; *Реєнт О. П.* Перша світова війна й Україна: історико-теоретичні аспекти вивчення проблеми / О.П. Реєнт // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: зб. наук. ст. Вип. IV; редкол.: О.П. Реєнт (гол. редкол.) та ін. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – С. 5–11; *Трофимович В. В.* Українсько-польська проблематика в політиці Австро-Угорщини на початку Першої світової війни / В. В. Трофимович, Р.Й. Романюк // Перша світова війна і слов’янські народи: Матеріали міжнар. наук. конф., 14–15 травня 1998 р. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1998. – С. 24–31; *Кривошина Б. М.* Українське питання в роки Першої світової війни у контексті європейської політики (до історіографії проблеми) / Б. М. Кривошина // Наукові записки Тернопільського держ. педагогічного ун-ту імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. Вип. 4; за заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. – С. 360–367; *Буковина* в роки Першої світової війни 1914–1918 рр. Документи / Упор. В.М. Богущанський. – Чернівці : Технодрук, 2014. – 356 с. 3. *Попик С. Д.* Українці в Австрії 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни / С. Д. Попик. – Київ; Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 236 с.; *Кураєв О.* Ідея української держави у політиці Австро-Угорщини періоду Першої світової війни / О. Кураєв // Розбудова держави. – 2000. – № 1–6. – С. 164–168; *Кураєв О.* Ідея української держави і нові засади “східної політики” Німеччини (1914–1916) / О. Кураєв // Розбудова держави. – 2000. – № 7–12. – С. 160–170; *Кураєв О.* Політика центральних держав щодо українського чинника у Першій світовій

війні / О. Кураєв // Київська старовина. – 2006. – № 1. – С. 73–86. 4. *Буковина* в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини ХХ ст.) / В. М. Ботушанський [та ін.]; ред. В. М. Ботушанський; Чернівецький нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці : Рута, 2005. – 744 с.; *Дециньський Л. Є.* Міжнародні відносини України: історія і сучасність / Л. Є. Дециньський. – Львів: Наук.-метод. центр вищої освіти МОН України, 2004. – 320 с.; *Кондратюк В. О.* Україна в полі геополітичних інтересів імперських сил на початку ХХ ст. / В. О. Кондратюк, С. В. Кондратюк. – Львів, 2005; *Литвин М.* Український та польський істеблшмент у період “Великої війни” та національно-демократичних революцій (1914–1918) / М. Литвин // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2003. – Вип. 13. – Ч. 1. – С. 155–173; *Малик Я.* Україна у міжнародних відносинах ХХ ст. / Я. Малик, С. Гелей. – Львів: Вид-во ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – 326 с.; *Матвієнко В. М.* Українське питання в системі міжнародних відносин Центрально-Східної Європи на початку ХХ ст. / В. М. Матвієнко // Наук. вісник Дипломатичної академії України. Вип. 9: Зовнішня політика і дипломатія: історичні традиції, сучасні реалії, перспективи. – К. : Вид-во Дип. акад. України, 2003. – С. 351–362; *Матвієнко В. М.* Дипломатична історія України. Ч. 2: кінець ХІХ – перша чверть ХХ ст. / В. М. Матвієнко, В. І. Головченко, В. Ф. Солдатенко. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2010. – 534 с.; *Уська У. Р.* Українське питання в Галичині у політиці австрійського уряду в 1907–1914 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Уляна Романівна Уська. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 19 с. 5. *Історія* війн і збройних конфліктів в Україні. Енциклопедичний довідник / Відп. ред. О. Гуржій. – К. : Вид-во гуманітарної л-ри, 2004. – 520 с. 6. *Етнографія* України: навч. посіб. для студ. вищих навчальних закладів / За ред. проф. С. А. Макаручука. 2-е вид., переробл. та доп. – Львів : Світ, 2004. – 518 с. // Динаміка чисельності українського етносу та населення України в першій чверті ХХ ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ebk.net.ua/Book/history/makarchuk_eu/part4/401.htm. 7. *Кураєв О. О.* Український чинник у системі політичних інтересів Відня та Берліна (1843–1914) / О. О. Кураєв // Український історичний журнал. – 2006. – № 1. – С. 43–46. 8. *Кулінич І. М.* Україна в загарбницьких планах німецького імперіалізму (1900–1914 рр.) / І. М. Кулінич. – К. : Наукова думка, 1963. – 216 с. 9. *Несук М.* Україна у зарубіжних доктринах та стратегіях ХХ ст. / М. Несук, В. Репринцев, С. Камінський // Політична думка. – 1995. – № 2/3. – С. 50–71. 10. *Головченко В. І.* Українське питання в роки Першої світової війни: Монографія / В. І. Головченко, В. Ф. Солдатенко. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 448 с. 11. *Турченко Г. Ф.* Імперський проект “Новоросія”: спроба реалізації царською владою та тимчасовим урядом / Г. Ф. Турченко // Наук. пр. іст. ф-ту Запорізького нац. ун-ту. – Запоріжжя: ЗНУ, 2014. – Вип. XXXVIII. – С. 88–96. 12. *Ремер К.* Політика німецького імперіалізму щодо України в Першій світовій війні / К. Ремер, П. Бах // Український історичний журнал. – 1968. – № 8. – С. 17–26. 13. *Історія* Української РСР: у 8 т. 10 кн. / Гол. ред. Ю. Ю. Кондуфор; ред. кол. Ф. Є. Лось, П. В. Замковий, В. І. Кізченко та ін. – К.: Наукова думка, 1978. – Т. 4. Україна в період імперіалізму (1900–1917 рр.). – 531 с. 14. *Турченко Г. Ф.* Південноукраїнський фактор у Першій світовій війні / Г. Ф. Турченко // Наук. пр. іст. ф-ту Запорізького держ. ун-ту. – Запоріжжя : Просвіта, 2004. – Вип. XVII. – С. 54–81. 15. *Ветров І. Г.* Україна в експансіоністських планах Німеччини під час Першої світової війни / І. Г. Ветров // Перша світова війна і слов'янські народи: Матеріали міжнар. наук. конф., 14–15 травня 1998 р. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1998. – С. 41–48. 16. *Чорновол І.* Галицька шляхта і проект “Київського королівства” Отто Бісмарка / І. Чорновол // Сучасність. – 1997. – № 3. – С. 65–71. 17. *Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes 1871–1945.* – Band 1: A–F. – Paderborn; München; Wien; Zürich, 2000. – 324 s. 18. *Funke M.* Auslieferung der Staatsvernunft an die Dämonie der Macht / M. Funke // Politik Meinung (Bonn). – 2004. – Jg. 49. – № 417. – S. 83–86. 19. *Троян С.* Нове бачення Європи: німецькі плани територіального переустрою початку ХХ ст. / С. Троян // Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи: Матеріали міжнар. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22–24 вересня 1998 р.). – Чернівці : Рута, 2000. – С. 89–103. 20. *Rorbach P.* Die Russischen Fremdvölker und wir / P. Rorbach // Deutsche Politik (Berlin). – 1917. – 25 juli. 21. *Барвінська П.* Між наукою і політикою. Інтерпретації Східної Європи в академічному середовищі німецькомовного простору у кінці ХІХ – початку ХХІ ст.: монографія / Поліна Барвінська. – Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2012. – 450 с. 22. *Теодорович И. М.* Разработка правительством Германии программы завоеваний на Востоке в 1914–1915 гг. / И. М. Теодорович // Первая мировая война 1914–1918. – М. : Наука, 1968. – С. 108–120. 23. *Бетман-Гольвег Т.* Воспоминания / Т. Бетман-Гольвег, пер. с нем. В. Н. Дьякова. – М.: Госиздат, 1925. – 133 с. 24. *Чернега П. М.* До причин розв’язання Першої світової війни / П. М. Чернега, В. І. Кучер, А. І. Байраківський // Перша світова війна і слов'янські народи:

Матеріали міжнар. наук. конф., 14–15 травня 1998 р. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 1998. – С. 4–7. 25. Сідак В. С. Діяльність спецслужб Німеччини та Австро-Угорщини на Україні / В.С. Сідак // Український історичний журнал. – 1997. – № 6. – С. 45–58. 26. Андрусишин Б. І. Україна в роки Першої світової війни / Б. І. Андрусишин // Перша світова війна і слов'янські народи: Матеріали міжнар. наук. конф., 14–15 травня 1998 р. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 1998. – С. 17–23. 27. Кудряченко А. Геополітичні концепції перебудови Європи та виникнення Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки / Андрій Кудряченко // Україна крізь віки [Текст]: зб. наук. пр. на пошану акад. НАН України, проф. В. Смолія. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. – С. 720–743; *Ereignisse in der Ukraine 1914–1922: Deren Bedeutung und historische Hintergründe*. Bd. 1–4 / Von Theophil Hornykiewicz. – Philadelphia, 1966. – Bd. 1. – 84 s. 28. *Політична історія України ХХ ст.: У 6 т.* / Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін.; Т. 1: На зламі століть (кінець ХІХ ст. – 1917 р.) / Ю. А. Левенець (кер.), Л. П. Нагорна, М.М. Кармазіна. – К.: Генеза. – 2002. – 424 с. 29. *Mit jelent az orosz kormány* // *Budapesti Hírlap* (Budapest). – 1914. – 14 június. 30. Семотюк О. Українське питання у роки Першої світової війни: виникнення та розвиток / О. Семотюк // Українські варіанти. – 1997. – № 1. – С. 21–27.

Андрей Лозинский

УКРАИНА В ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ ПЛАНАХ ГЕРМАНИИ И АВСТРО-ВЕНГРИИ НАКАНУНЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

В статье рассмотрены геополитические планы Германии и Австро-Венгрии относительно украинских земель. Раскрыта деятельность правительств этих государств по воплощению своих восточноевропейских политических планов накануне Первой мировой войны. Освещены особенности разработки стратегии Тройственного союза с “украинского вопроса”. Проанализированы условия реализации этой стратегии, которые вносили качественно новые принципы в политику Германии и Австро-Венгрии относительно Украины.

Ключевые слова: Германия, Австро-Венгрия, Тройственный союз, геополитические планы, военно-политические круги, “украинский вопрос”, международные отношения.

Andriy Lozynskyi

UKRAINE IN GEOPOLITICAL PLANS OF GERMANY AND AUSTRO-HUNGARY ON THE EVE OF FIRST WORLD WAR

Geopolitical plans of Germany and Austro-Hungary concerning Ukrainian lands have been described in the article. It was highlighted the activity of governments of these countries regarding preparation and implementation of Western European political plans on the eve of First World War. Peculiarities of strategy development of the Tripartite Alliance on “Ukrainian question” were determined. Conditions of implementation of this strategy, which introduced qualitatively new principles in politics of Germany and Austro-Hungary concerning Ukraine, were analyzed.

Key words: Germany, Austro-Hungary, Tripartite Alliance, geopolitical plans, politico-military circles, “Ukrainian question”, international relations.

УДК 94 (438)

Леся Костюк

МИГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА ФРАНЦІЇ УПРОДОВЖ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано міграційне законодавство Франції останніх років, його значення для боротьби з нелегальною міграцією.

Ключові слова: міграція, Європейський Союз, інтеграція, мігрант, міграційна політика.

Добровільна або вимушена міграція спричиняє зміни у кількісному складі населення тієї чи іншої країни ЄС та вносить корективи у етнічний фон соціуму, і, що найважливіше, приносить із собою ряд політичних, економічних та релігійних суперечностей. Саме останній фактор змушує уряди цих країн контролювати не тільки міграційні потоки, але і коригувати міграційне законодавство відповідно до умов часу. Упродовж останніх трьох років перед світовою спільнотою постало чимало проблемних питань, пов'язаних із адаптацією мігрантів в ЄС. Саме проблемні питання спонукають уряди держав-членів Євросоюзу вживати заходів для їх врегулювання. Показовим є досвід Франції: уряд цієї країни протягом останніх двадцяти п'яти років змінив своє міграційне законодавство, в рамках підтримки загальної безпеки, пошуку економічної вигоди та шляхів скорочення підтримки мігрантів.

Мета наукової розвідки полягає в простеженні міграційних процесів у Франції та реакції уряду на них. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання низки завдань: вивчення способів в'їзду в Францію; аналіз нормативних документів, котрі визначають статус мігрантів.

Порушена проблема знайшла відображення у різноманітних дослідженнях. Цікавими є роботи С. Боровика [1], Н. Зінченко [4], С. Рязанцева [9], В. Стрельцов [11], де зроблено аналіз ключових питань пов'язаних із соціальними, економічними та моральними аспектами міграції у Францію.

За останні роки до Франції все більше прибуває нелегальних мігрантів. Серед імігрантів найбільше вихідців із країн Магрибу (Алжиру та Марокко), соцтабору (СРСР, колишньої Югославії), Азії (Китаю) та Латинської Америки. Потік імігрантів був найактивнішим протягом 2014–2016 рр., оскільки останнім часом Франція стає не лише кінцевим пунктом, але й дає шанс нелегально потрапити до Великобританії через Ла-Манш.

Дослідники виділили декілька етапів міграції до Франції, котрі істотно вплинули на етнічний склад цієї держави:

1. 1920–1930-х рр. в країну приїхали переселенці із прикордонних країн (Іспанії, Італії, Бельгії), вірмени і росіяни, що тікали від більшовицького режиму;
2. 1945–1973 рр. молоді вихідці із Португалії, Італії, Іспанії та колишніх французьких колоній країн Магрибу, Близького Сходу;
3. З 1974 р. країна закриває всі програми щодо найму іноземної робочої сили (за винятком випадків надання політичного притулку, возз'єднання сім'ї і навчання);
4. 1980–1998 рр. – згідно прийнятого законодавства скоротився потік мігрантів, хоча держава прийняла 500 тис. осіб із колишніх країн соцтабору та Африки;

5. 1999–2015 рр. збільшення кількості мігрантів з країн Азії, Африки та Латинської Америки.

Таким чином, з часу закінчення Другої світової війни і до початку 2000-х років до Франції іммігрувало близько 10 млн. осіб (на 2016 р. 12 млн. мігрантів). Ситуація змінилася протягом 2014–2015 рр., коли до країни збільшився потік мігрантів. Більшість з них прибули на навчання (66 тис. осіб), на роботу (21 тис. осіб), возз'єднання сімей (25 тис. осіб) та понад 400 тис. нелегальних мігрантів.

Як бачимо із цифр, щороку французьке суспільство поповнюється великою кількістю іммігрантів. Цей фактор, у свою чергу, умовлює збільшення кількості у державі мусульман. За статистикою, на 2007 р. у Франції приблизно 5 млн. мусульман на 60 млн. чол. [5, с. 87]. Соціальна активізація мусульман у державі розпочалася з середини 70-х років ХХ століття у зв'язку зі збільшенням потоку іммігрантів із країн Магрибу (Алжиру). Також у Франції створено більше сотні мусульманських організацій.

Географічні показники перебування мігрантів на теренах Франції важко зафіксувати, бо вони користуються свободою розміщення усередині країни, проте на приморській території введено жорсткий візовий режим. Іммігранти найбільш активно заселяють великі міста, де кількість жителів перевищує 200 тис. осіб із розвинутою економічною кон'юнктурою, а також передмістя Парижу (район Іль-де-Франс).

Дослідивши міграційну політику Франції, зауважимо, що в державі сформувалося сприятливе середовище для мігрантів. Окреслена ситуація детермінована такими чинниками: високим рівнем економічного розвитку цієї країни, можливістю працевлаштуватися, високими показниками оплачуваності праці, можливістю отримати освіту [1, с. 15]. Тому французький уряд розпочав політику регулювання міграції за трьома напрямками: управління міграційними потоками, боротьба проти нелегальної міграції, інтеграція іммігрантів [10, с. 11]. Питаннями міграції в країні опікуються такі інстанції: Міністерство внутрішніх справ, Національна імміграційна служба, Національне бюро з питань імміграції (замається новоприбулими мігрантами, їх адаптацією), Французька служба захисту біженців та апатридів, Національна рада іноземного населення. Остання була створена у 1984 р., її очолює міністр, що опікується іммігрантами. До складу Національної ради входять 16 представників іммігрантів, 12 представників профспілок, представники відповідних міністерств та деяких громадських організацій. Сама Рада збирається двічі на рік і носить консультативні функції.

Декретом від 5 березня 1993 р. Національну раду іноземного населення наділили більш широкими повноваженнями, оскільки урядом було створено інформаційну автоматизовану електронну систему ведення дось кожного іноземного громадянина чи осіб без громадянства, котрі приїжджають чи мешкають у країні. Також при департаментах було створено комісії з прийому та перебування іноземців, котрі уповноважені ухвалювати остаточне рішення щодо іноземних громадян.

Зауважимо, що статус іноземців на території Франції різний, це в основному залежить від ряду двосторонніх чи багатосторонніх міжнародних угод держави (конвенції, договори про дружбу, митні питання, соціальне забезпечення, взаємодопомога). Залежно від цих домовленостей визначаються права громадян-іноземців. Серед основних документів з цього питання – Римський договір, Женевська конвенція, певних статус громадян колишніх французьких колоній.

Питання в'їзду й перебування іноземців на території Франції визначається певним адміністративним порядком. Тобто іноземці мають дотримуватися двох вимог: підготовка відповідних документів, відсутність рішення про відмову, мати паспорт та візу. Щодо кількості документів для подачі, то вона залежить від

мети поїздки: об'єднання сімей, туризм, працевлаштування та навчання. Віз не одержують громадяни країн, що входять в ЄС, без паспортів можуть перетинати кордон Франції громадяни країн, що мешкають в прикордонній до Франції зоні або заняті в сезонних роботах. З відміткою в паспорті, але без віз можуть їздити громадяни-біженці, що проживають на території Франції. Легальним є в'їзд на територію Франції відповідно до запрошення, котре іноземець одержує від мерії або власника підприємства, що запрошує на роботу. Щодо трудової міграції, то на сьогоднішні вона сильно обмежена. Роботодавець повинен довести урядові, що на працевлаштування не претендує француз. Проте існує список професій, на котрі не поширюються обмеження: артисти, моделі, інженери, діячі науки та культури. Доречно додати, що спрощений шлях в'їзду до Франції мають громадяни Марокко, Тунісу та Алжиру.

Щодо в'їзду до Франції, то він може бути короткостроковий (до трьох місяців) і довгостроковий (більший термін ніж три місяці). Короткострокове перебування передбачає вільне пересування по Шенгензоні. Після закінчення терміну іноземний громадянин повинен покинути країну або звернутися до органу виконавчої влади того регіону, де перебуває і отримати дозвіл на помешкання або роботу. Також французький уряд дає два види дозволів (або посвідок) на проживання: на один рік з можливістю поновлення або на десять років [9, с. 86]. Якщо людина у Франції офіційно визнана біженцем, то отримує десятирічну посвідку на проживання. Юридичний статус біженця розглядає Французьке бюро захисту біженців і апатритів, котре виділяє дві категорії: до першої належать особи, що на батьківщині переслідувалися за расовою або національною приналежністю, віросповіданням, мовою, політичними поглядами; до другої – в результаті своєї діяльності або боротьби за свободу [1, с. 17].

Процедура отримання іммігрантом французького громадянства зафіксоване в Кодексі про громадянство (від 19 жовтня 1945 р. із змінами від 1973, 1984, 1993, 1998 рр.). Слід відзначити, що французьке громадянство можна отримати: за народженням, через натуралізацію, шляхом укладення шлюбу з громадянами Франції, шляхом воз'єднання родини, якщо один з подружжя вже отримав громадянство, під час (внаслідок) проходження служби у французькій армії, при отриманні статусу біженця [11, с. 69].

Повнолітні іноземні громадяни можуть отримати французьке громадянство шляхом натуралізації і проживання на території держави не менше п'яти років до дня звернення про громадянство. Щодо дітей іноземних громадян, то вони можуть подавати запити про громадянство, якщо вони прожили на території Франції не менше п'яти років в інтервалі між 11 років до повноліття. Також мають право на французьке громадянство іноземці, що уклали шлюб із французькими громадянами та прожили у ньому не менше одного року.

Також французький уряд ставить певні умови іноземним громадянам, котрі хочуть отримати громадянство, а саме: підтвердження знання мови, знання цивільних прав і свобод Франції, повинне бути постійне на деякий час місце проживання. Заяву про надання громадянства іноземець спочатку подає в трибунал першої інстанції за місцем проживання, а після розгляду відправляється міністрові, що відповідає за натуралізацію. Сам заявник через певний період проходить співбесіду у профільного міністра і в процесі котрої перевіряється знання кандидатом французької мови та законодавства.

Зауважимо, що існують випадки, коли іноземцям відмовляють в одержанні громадянства, а саме: якщо вони раніше піддавалися процедурі виселення з країни або мали заборону в'їзду, нелегальні мігранти, особи, що мали судимості за адміністративні порушення чи терористичну діяльність, засуджені особи.

Формування більш жорсткого міграційного законодавства Франції розпочалося із “Закону Паскуа” (ім'я міністра в уряді Балладюра). Цей пакет

законів обмежував імміграцію за трьома основними напрямками: возз'єднання сім'ї, при укладанні шлюбу та надання статусу біженця [7, с. 14]. Так, за новим законодавством: французьке громадянство народжені від змішаних шлюбів діти одержують лише після досягнення повноліття; іноземні громадяни при одруженні із громадянином Франції одержують певний статус, і лише за два роки, довівши, що шлюб не був фіктивним можуть претендувати на французьке громадянство; навчання іноземців, обміну прав водія на національне посвідчення, що дають право тимчасового перебування на території Франції і перевірки їх відповідними органами. Хоча на легальному і нелегальному положенні іммігранти повинні сплачувати податки державі, але соціальний пакет тільки одержують разом із офіційним працевлаштуванням. Певні обмеження за новим законодавством передбачалися при в'їзді до Франції іноземців в рамках програми об'єднання сімей. Ці обмеження спершу стосувалися мусульманських сімей.

Значимо, що іноземці можуть користуватися своїми публічними правами: свободою совісті, правом на об'єднання в організації і профспілки, але не мають права брати участь в політичному житті країни (обирати президента, парламент), працевлаштування на окремі професії. Хоч самі можуть балотуватися і бути обраними до певних громадських об'єднань [2, с. 17].

З 1994 р. французький уряд для обмеження в'їзду в країну вводить візу, котра змушувала іноземців вказувати у документах ціль свого приїзду в країну і в їхніх документах ставилися певні відмітки. Такий підхід дозволив уряду країни збільшити контроль нелегальних мігрантів, що використовують чужими або підробленими документами [4, с. 67].

Французький уряд у 1997 р. вніс певні корективи до імміграційного законодавства. Спершу він міняє закони, котрі стосуються депортації нелегальних мігрантів і перебування іноземців на території держави. Спочатку було створено інститут амністії нелегальних мігрантів, котрі проживали на території Франції більше 15 років. Згідно з цим законопроектом, право на громадянство діти іноземців одержували не з 18 років, а з 16. Ще одним нововведенням стало введення річного дозволу на проживання для окремих видів мігрантів (тих, хто має родичів серед французьких громадян), що в майбутньому полегшувало легалізацію їхнього перебування в країні. Як бачимо, закон вносить деяку лібералізацію у міграційне законодавство, але надалі Франція залишається закритою.

Наступний закон про контроль над імміграцію французьким урядом був прийнятий у 2003 р. У ньому були зазначені такі основні пункти: створення бази даних (яка містить і біометричні показники – відбитки пальців і фотографії), продовжувався термін адміністративної відповідальності щодо мігрантів від 12 до 32 місяців (в результаті відбувалося виселення з країни), посилювалися санкції проти контрабандистів, внесені поправки щодо надання статусу біженця та визначено список безпечних країн (2006 р. були внесені деякі корективи) [2, с. 1].

Права біженців передбачені у законі “Право на притулок (прихисток)”, котрий набрав чинності 18 листопада 2004 р. В ньому тривалість процедури прийняття заявок зменшилася до двох місяців.

Із приходом до влади Н. Саркозі розпочався період жорсткої інтеграції: “Франція не може приймати у себе всіх, хто захоче до нас приїхати. Ми не в змозі забезпечити їх ні житлом, на роботу” [13, с. 1]. Підтвердженням цього був Закон “Про жорстку інтеграцію”, котрий прийнятий у 2007 р. За цим законом уряд проводив політику селективної імміграції, а саме надавалися пріоритети високоосвіченим фахівцям, ученим та студентам (передбачалася пільгова посвідка “Компетентність і талант”). Для представників інших категорій умовою отримання 10-річної посвідки на проживання стало підписання “інтеграційного

контракту”, що передбачав знання мови і французької цивілізації. Імігрант-нелегал, що прожив 10 років в країні не мав гарантій, що в майбутньому отримає повістку на проживання. Також була введена система квот, тобто щороку уряд надавав парламенту документ за яким визначалася кількість імігрантів і Національні збори зробили обов’язковим тест ДНК для тих, хто хоче приїхати для об’єднання з родиною (легально проживають) [8, с. 90].

Депутати Національних зборів Франції 12 жовтня 2010 р. прийняли законопроект, котрий спрощує процедуру виселення нелегальних мігрантів. Цей же закон пропонує позбавлення громадянства тих осіб, що здійснили вбивство поліцейських, прокурорів, пожежників. Щоб отримати громадянство імігрант повинен був підписати “Контракт прийому та інтеграції”. Відповідно до цього контракту, імігрант повинен вивчати французьку мову, історію, культуру [6, с. 1]. Закон спрощував процедуру виселення з країни громадян, що займалися жебрацтвом та незаконно займали певну територію [15, с. 1].

Ще одним прикладом жорсткої іміграційної політики Н. Саркозі було виселення з території Франції в серпні 2010 р. румунських та болгарських циган. За допомогою поліції вже знесені близько 50 циганських таборів, мешканців яких переселили в тимчасові притулки. Уряд заявляє, що табори є “джерелом торгівлі людьми, там жахливі умови для життя, побутує експлуатація дітей та неповнолітніх шляхом жебрацтва, проституції та злочинності”. Президент Франції Н. Саркозі ухвалив план депортації жителів циганських таборів після того, як в липні у м. Гренобль на півдні країни відбулися сутички між членами циганської громади та поліцейськими [12, с. 1]. При цьому Франція сама забезпечила їм переліт – 300 євро на дорослу людину і ще 100 на дитину. Цей крок президента засудила правозахисні організації та Єврокомісія, що запровадила санкції, але французький уряд не звернув на це уваги.

Із приходом соціалістів у Франції до влади курс міграційної політики дещо змінився. Так, 2015 р. до Національних зборів надійшов проект закону про міграцію. Згідно з цим документом, іноземці, що прожили 12 місяців на території держави могли одержати право на проживання в країні від 2 до 4 років. Також у цьому нормативному документі передбачено таке посвідчення особи, як “паспорт таланту” для учених, артистів, спортсменів та членів їхніх сімей – вони на 4 роки одержували право на проживання у Франції. Також запропоновано зменшення терміну розгляду досьє біженців та виділення додаткових коштів на підтримку мігрантів [16, с. 1]. Проти цього законопроекту виступили всі політичні сили країни, крім соціалістів, і тому він був відкладений.

Ситуація стосовно міграційного законодавства може різко змінитися після президентських виборів 2017 р., бо на посаду президента знову буде балотуватися Н. Саркозі, котрий вже висунув програму “Франція для французів”.

Отже, міграційне законодавство Франції постійно оновлюється відповідно до вимог часу та спрямоване на регулювання міграційних потоків. Держава постійно контролює та часто змінює правила в’їзду в країну, умови перебування в ній, процедуру отримання громадянства. Тому в міграційному законодавстві цієї європейської держави помітна тенденція до зміщення акцентів з “мігрантів” на “нових громадян”, котрі добре освічені та соціально активні. Щоб реалізувати поставлене завдання, французький уряд створює умови для залучення імігрантів до конкурентної боротьби за працевлаштування.

Список використаних джерел

1. *Боровик М.* Стратегии формирования иммиграционной политики ЕС / М. Боровик, Л. Шемберко // Европейская безопасность: события, оценки, прогнозы. – 2006. – Выпуск 5 (21). – С. 14–18.
2. *Закон о контроле над иммиграцией, пребывании иностранцев во Франции и гражданстве).* – Режим доступу:

http://carrefourlocal.senat.fr/doslegis/2003_1119_novembre_2003_relat/index.html 3. Закон №2007-1631 от 20 ноября 2007 о вопросах иммиграции, интеграции предоставления убежища). – Режим доступа: <http://textes.droit.org/JORF/2007/11/21/0270/0001/> 4. Зинченко Н. Миграция населения. Теория и практика международно-правового регулирования / Н. Зинченко. – М.: Внешторгиздат, 2003. – 256 с. 5. Мирский Г. Европа и мусульмане / Г. Мирский // Россия в глобальной политике. 2007. Июль 2007. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/articles/7779.html> 6. Новый проект закона об иммиграции во Франции. Электронный ресурс 1 апреля 2010. – Режим доступа: <http://www.russian.rfi.fr/franciyafrance/20100401-novys-proekt-zakona-ob-immigratsii-vo-frantsii> 7. Петров Г. “Законы Паскуа” немного подправят / Г. Петров // Иностранец. – 1996. – №42. – С. 12–19. 8. Поморцев А. Европа выгоняет мигрантов / А. Поморцев // РБК daily. 06.02.2009. – Режим доступа: <http://www.rbcdaily.ru/2009/02/06/world/400726>. 9. Рязанцев С. Опыт и проблемы регулирования миграционных потоков в странах Западной Европы / С. Рязанцев. – М., 2001. – 287 с. 10. Судоплатов П. Миграционная политика стран Евросоюза / П. Судоплатов. – М.: Российская академия наук, Институт социально-политических исследований, 2006. – 326 с. 11. Стрельцов В. Франция і проблеми інтеграції мігрантів / В. Стрельцов // Світова економіка і міжнародні відносини. – 2005. – № 9. – С. 67–75. 12. <http://tsn.ua/svit/franciya-pochala-deportaciyu-ciganiv-do-rumuniyi-ta-bolgariyi.html> 13. <http://azov.press/ukr/franciya-dlya-francuziv---sarkozivistup> 14. Третя населения Франции – мигранты и их потомки. – Режим доступа: <http://3rm.info/publications/40226-tret-naseleniya-francii-migranty-i-ih-potomki-chem-obernulas-dlya-strany-deshevaaya-rabochaya-sila.html> 15. Французькі депутати вирішили спростити процедуру висилки нелегальних мігрантів (Електронний ресурс) 13 жовтня 2010. – Режим доступа: <http://vcourse.ua/ua/society/uprostit-proceduru-vysylks-nelegalnykh-migrantov.html>. 16. Франция примет новый закон о статусе иностранцев. – Режим доступа: <http://ru.rfi.fr/frantsiya/20150720-frantsiya-primet-novy-i-zakon-dlya-inostrantsev>

Леся Костюк

МИГРАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА ФРАНЦИИ НА ПРОТЯЖЕНИИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX – НАЧАЛА XXI ВЕКА

В статье автор проанализировала миграционное законодательство Франции последних лет, его значение для борьбы с нелегальной миграцией.

Ключевые слова: миграция, Европейский Союз, интеграция, мигрант, миграционная политика.

Lesya Kostyuk

MIGRATION POLICY OF FRANCE THROUGHOUT THE SECOND HALF OF THE 20TH – BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

In the article the author analyzed the migration law of France in recent years, its importance in fighting illegal migration.

Key words: migration, European Union, integration, migrant, migration policy.

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 94 (477)

Микола Алексісець, Ірина Смільська

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ ТА ООН У МИРОТВОРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано теоретико-методологічні основи висвітлення співпраці України та ООН у миротворчій діяльності, з'ясовано понятійно-категоріальний апарат, що є необхідним при дослідженні теми.

Ключові слова: методологія, миротворчість, Україна, ООН, збройні конфлікти, зовнішня політика, збереження миру.

Виявлення та осмислення різноманіття складних системних трансформацій міжнародних відносин на глобальному рівні, новітньої геополітичної ситуації, що супроводжується на сучасному етапі появою широкого спектру загроз нового типу й посиленням невизначеності світового простору безпеки, а, відповідно, зростанням ролі у цих умовах міжнародної миротворчої діяльності миролюбивих держав по запобіганню воєнних конфліктів, врегулювання кризових ситуацій, зацікавленість світового співтовариства в забезпеченні миру і формуванні ефективних механізмів підтримання безпеки на планеті базуються на методології як науковій системі принципів й методів аналізу означеної проблематики, використання новітніх підходів та понятійно-термінологічного інструментарію.

Такий методологічний підхід до студіювання багатоаспектної співпраці України та ООН у миротворчій діяльності сприятиме теоретичному синтезові необхідних знань, що дає змогу перетворити їх певну суму з цілісного комплексу міжнародної миротворчої праці у різних напрямках з простого чи лише емпіричного осмислення набору й використання окремих подій і фактів в єдину органічну наукову систему знань з порушеної у даному дослідженні проблеми. Тож теоретико-методологічні засади цієї роботи обумовлені специфікою мети й науково-дослідницькими завданнями відповідно до сучасної універсальної системи колективної безпеки, що закріплена у статутних вимогах Організації Об'єднаних Націй як найважливіша гарантія забезпечення міжнародного миру та безпеки шляхом проведення операцій по підтриманню миру у усьому світі.

Метою запропонованої статті є аналіз теоретико-методологічної бази дослідження миротворчої діяльності України та ООН, конкретизація та встановлення понятійно-категоріального апарату з метою комплексного підходу для дослідження конкретних явищ і миротворчої співпраці.

Важливим методологічним аспектом історичної науки є підвищення науково-концептуального значення методології при розробленні теоретичних основ дослідження проблеми, з'ясування її понятійно-категоріального апарату. В цьому зв'язку буде доречно розглянути термінологічні питання та виявити особливості розвитку української історичної науки з досліджуваної теми, що уможливить усебічне й об'єктивне з'ясування й аналізування основних етапів співпраці

України та ООН у миротворчій діяльності, її основні закономірності й тенденції, форми й методи становлення і розвитку в нових геополітичних координатах. Методологічну базу означеної проблеми становлять положення сучасної теорії міжнародних відносин, базові концепції провідних учених і фахівців у сфері проведення конструктивної, послідовної й виваженої зовнішньої політики України, спрямованої на забезпечення національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного й взаємовигідного співробітництва з ООН згідно із загально визнаними принципами та нормами міжнародного права. Ключовими поняттями у праці є: “миротворча діяльність”, “міжнародна співпраця”, “миротворчі сили”, “міжнародне співробітництво”, “міжнародний конфлікт”, “злочини проти людства”, “превентивна дипломатія”, “політика примусу до миру”, “біженці та переселені особи”, “геноцид”, ін.

Тож у контексті запропонованої статті набуває важливого значення виявлення й аналіз суті й змісту означених базових понять. При цьому варто зазначити, що досвід світового історіописання засвідчує наявність змін у найпоширеніших у науці історичних категорій і понять, кожне з них раніше чи пізніше, залежне від доби й стану суспільств, набуває особливих рис та особливостей, витісняючи інші попередні. Згідно з поставленими у роботі мети, на нашу думку, вагоме значення має уточнення такого базового поняття, як “миротворча діяльність”. Тим більше, що низка військово-політичних криз, що охопили різні куточки землі в останні роки, особливо загострила важливість та необхідність вивчення миротворчої діяльності. Проведення миротворчої співпраці України з міжнародними організаціями та зарубіжними миролюбивими країнами стало одним із першорядних завдань у 1991 р. після здобуття нею політичної незалежності, і як бачимо, від його розв'язання залежить напряму українська державність. З початком доби Незалежності наша держава стала учасником миротворчих операцій під егідою ООН, що стало суттєвим компонентом її зовнішньої політики, окреслило важливе спрямування на запобігання війнам та збройним конфліктам, а також збереження миру та безпеки, в тому числі через участь у відповідних місіях. Зважаючи на європейсько-атлантичну спрямованість, Україна тісно співпрацює з ООН та іншими міжнародними організаціями (НАТО, ОБСЄ, Європейський Союз, ін.). У зв'язку з цим вона підтримує і бере участь у миротворчих операціях, запроваджуваних цими міжнародними структурами. Підкреслимо, що миротворчі акції завжди виокремлювалися винятково значним питанням у долі Української держави, в її історії. З огляду на це, вітчизняна історична наука паралельно з державністю у гармонії з нею витворила своє визначення миротворчої діяльності у континуумі міжнародних відносин у сучасних геополітичних умовах. Теоретичною базою для розуміння змісту співробітництва з міжнародними організаціями з метою попередження й припинення воєнних конфліктів на нинішньому етапі, їхнього постійного еволюціонування значною мірою служать праці таких відомих українських учених, як В. Бруз [1, 2], С. Віднянський і А. Мартинов [3], А. Гальчинський [4], А. Зленко [5], О. Івченко [6], А. Єрмолаєв, Б. Парахонський, Г. Яворська [7], А. Кудряченко [8], О. Клименко [9], О. Кучик, О. Заяць [10], Г. Перепелиця, Л. Голопатюк, М. Гончаренко [11], О. Заремба, О. Федоренко [12], Л. Чекаленко [13], ін. Аналізуючи загалом становлення нової системи міжнародних відносин, основні напрямки зовнішньополітичної діяльності України і радикальні зміни світового геополітичного простору на зламі ХХ–ХХІ ст., автори торкаються окремих питань миротворчої діяльності України та ООН, пропонують новітні методологічні підходи й теоретичні інтерпретації емпіричного матеріалу, тим самим сприяють осмисленню міжнародного життя, окремих аспектів поступової еволюції миротворчої діяльності, а також нових форм і способів урегулювання кризових явищ,

акцентуючи увагу на пріоритетності Організації Об'єднаних Націй у проведенні міжнародних миротворчих операцій і в сучасну епоху. Проте варто зауважити, що, незважаючи на помітне зростання останнім часом кількості наукових праць з означеної проблематики, в новітній вітчизняній і зарубіжній історіографії немає єдиного підходу у визначенні миротворчої діяльності як невід'ємної органічної частини системи міжнародного світоустрою. Так, на думку М. Каменецького, миротворча діяльність є й військово-політична й економічна діяльність суб'єктів міжнародних відносин, здійснювана відповідно до мандату організацій міжнародних або регіональних (ООН, ОБСЄ) і спрямована на запобігання, вирішення або постконфліктне врегулювання між – або внутрішньодержавних конфліктів з метою міжнародної безпеки, стабільності й усунення загрози миру [14, с. 449]. На його думку, “миротворчу діяльність підрозділяють на превентивну дипломатію, операції з підтримання миру (peacekeeping) і операції з примусу до миру (peace enforcement)” [14, с. 449]. Під підтриманням миру розуміється дії військового, поліцейського і політичного персоналу міжнародної організації у районі міжнародного або внутрішньодержавного конфлікту за згодою його учасників. Як правило ці дії спрямовані на підтримання перемир'я з метою врегулювання конфлікту політичними засобами. Операції з підтримання миру проводяться на основі ст. VI Статуту ООН і не передбачають застосування сили; основа концепції примусу до миру міститься в ст. VII Статуту ООН і розуміється як використання “таких дій повітряних, морських і сухопутних сил, що можуть бути необхідні для підтримання міжнародного миру і безпеки” [14, с. 449].

Зауважимо, що миротворчість розглядається як велика, складна, динамічна система, котра має власну структуру. Процеси міжнародної миротворчої співпраці мають бути підпорядковані проблемам міжнародної безпеки і збереженню миру й стабільності. З розпадом біполярної системи в міжнародних відносинах відбулися радикальні зміни, які суттєво вплинули на систему миротворчості ООН. З огляду на це глибокі зміни характеру конфліктів та загроз безпеці в сучасному світі вимагають певного коригування основних засад миротворчої діяльності. На думку авторів праці, безумовно, механізми й заходи по підтриманню миру, якими володіє ООН зараз набувають нового значення і знаходять відповідні способи застосування, але міжнародні миротворчі операції і в сучасну епоху, незважаючи на видозміну окремих підходів, не змінили своєї сутності. На наш погляд, міжнародну миротворчу діяльність варто розглядати як надійний засіб створення стабільного зовнішньополітичного середовища та зміцнення глобальної та європейської системи безпеки та миру. Винятково це важливо в сучасних умовах зростання взаємозалежності держав у світі. Бо в цих умовах жодна з держав, якою б сильною в економічному та військовому відношенні не була, не може самостійно відгородитися від потенційних загроз. Таке твердження аргументоване численними теперішніми історичними фактами. Дослідження багатьох праць із даної проблеми переконливо свідчить, що міжнародні миротворчі операції під егідою Організації Об'єднаних Націй становлять складний і багатоаспектний комплекс дво – і багатосторонніх політичних, економічних, дипломатичних, військових і гуманітарних міжнародних відносин, спрямованих на запобігання, вирішення та врегулювання конфліктів різного характеру з метою міжнародної безпеки, стабільності й усунення загрози миру.

На межі двох тисячоліть в умовах посилення взаємозалежності держав у постбіполярному світі співпраця міжнародних організацій і демократичних країн набула якісно нових форм. У цьому зв'язку слушним буде з'ясувати термінологічні питання щодо поняття “міжнародна співпраця”. Поняття міжнародної співпраці відображає такий процес взаємодії міжнародних акторів,

у якому домінують спільні пошуки можливостей реалізації інтересів усіх зацікавлених сторін. Міжнародна співпраця є невід'ємною частиною світової політики. Участь у міжнародній політиці передбачає співробітництво держав на односторонніх та багатосторонніх засадах. Співпраця дозволяє забезпечити достатньо ефективне розв'язання тих проблем, які виникають в різних сферах внутрішньодержавного й міжнародного життя [15, с. 31]. Миротворча співпраця між Україною та ООН займає особливе місце в системі міжнародних відносин, оскільки стабільність і мир набувають виключної ваги з огляду на реформи, що відбуваються нині у збройних силах, й агресії Росії в Криму і на Сході України. Багаторічна співпраця між нашою країною та ООН відображає насамперед геополітичний вектор багатогранних стосунків для забезпечення національної безпеки й миру. Співпраця України та ООН у миротворчій діяльності, на нашу думку, характеризується сумісністю інтересів і цілей, наслідком якої є координація та узгодження їх діяльності з реалізації спільної мети у миротворчих процесах та зміцнення миру й безпеки. Автори розглядають участь України у миротворчій діяльності ООН як важливий чинник зовнішньої політики, як засіб зміцнення національної безпеки через створення стабільного зовнішньополітичного середовища, як внесок у зміцнення загальносвітової безпеки та побудови стабільної і безпечної Європи.

Підкреслимо, що у контексті цієї праці необхідно уточнити суть також такого терміну, як “миротворчі сили”. Тим більше, що у липні 1992 р. Рада Безпеки ООН схвалила рішення про включення України у число держав, які надавали миротворчий військовий персонал Сил ООН по охороні на території деяких колишніх югославських республік. На думку І. Підкови та О. Джеджори, “миротворчі сили ООН – військові та поліцейські підрозділи, що формуються Генеральною Асамблеєю чи Радою Безпеки ООН для підтримання миру і стабільності у конкретній країні чи регіоні” [16, с. 184]. Складаються миротворчі сили ООН із добровольчих контингентів країн-членів і перебувають під єдиним командуванням ООН. Міжнародні збройні формування використовуються для врегулювання конфліктів, беруть участь у операціях з підтримання миру і зміцнення безпеки у зонах воєнних конфліктів.

Для всебічного розгляду досліджуваної проблеми варто також уточнити суть таких понять, як “превентивна дипломатія” та “примус до миру”. Науковці миротворчість підрозділяють на превентивну дипломатію та операції з підтримки миру (peacekeeping) й операції примусу до миру (peace enforcement). Під підтримкою миру автори розуміють дії військового, поліцейського й політичного персоналу міжнародної організації в районі конфлікту, що здійснюються за згодою його учасників. Як правило такі дії спрямовані на підтримку перемир'я з метою припинення конфлікту політичними засобами і не передбачають застосування сили. А концепція примусу до миру розглядається як використання військових сил для підтримки міжнародного миру і безпеки. Зауважимо, що основу миротворчої діяльності складає превентивна дипломатія як засіб попередження конфліктів. Але в миротворчій діяльності застосовується й ряд таких заходів, як превентивне розгортання миротворчих сил; превентивне роззброєння; превентивні гуманітарні дії та превентивні заходи щодо зміцнення миру, які здійснюються з відома урядів держав і можуть включати різні конкретні заходи у сфері суспільного управління, прав людини, економічного і соціального розвитку тощо [16, с. 46].

Зауважимо, що тільки системне бачення і використання теоретично-концептуальних засад у поєднанні з науковою методологією уможливило комплексне дослідження співпраці України та ООН у миротворчій діяльності. Автори статті розглядають методологічний інструментарій як фактично взаємообумовлений комплекс поєднання наукових принципів, методів та

підходів до історичних досліджень. У вивченні участі України у міжнародній миротворчій діяльності та її співпраці у цій сфері з ООН, використані такі основоположні науково-методологічні принципи, як історизм та об'єктивність.

Послідовне застосування принципу історизму уможливило вивчення й узагальнення найхарактерніших аспектів змісту, сутностей та основних тенденцій та особливостей становлення та розвитку історичного процесу співпраці у миротворчій діяльності України та ООН в новому геополітичному просторі. Історизм слугує конкретності вивчення генезису пізнання розбудови взаємодії України та ООН у формуванні системи міжнародної та світової безпеки, виявленню проблем, які гальмували становлення цієї співпраці, а також ключових чинників, що зумовлювали її прогресивний розвиток.

Принцип історизму передбачає відбір та аналіз фактів і подій, а також явищ з даної проблеми в конкретно-історичній ситуації, у взаємозв'язку і взаємообумовленості, з урахуванням ростановки й орієнтації усіх спеціалізованих інституцій у співпраці України та ООН. На основі використання принципу історизму забезпечується розгляд багатоаспектних процесів у миротворчій діяльності, визначаються провідні тенденції, закономірності та актуальні проблеми в її розвитку. Принцип історизму зумовлює показ сучасних відносин України з ООН в миротворчій справі в їхній еволюції в континуумі новітньої системи міжнародних геополітичних координат, а також сприяє у виявленні основних етапів та пріоритетних напрямків й розкрити зміст їх співпраці, узагальнити вплив внутрішніх і зовнішніх чинників, конкретних обставин на стан та поглиблення міжнародної миротворчості України.

Важливою умовою історичного дослідження є дотримання наукового принципу об'єктивності, який вимагає максимальної виваженості в оцінках кожного процесу й явищ, зіставлення різних точок зору на них. Принцип об'єктивності відображає неупереджений, достовірний підхід до реальної дійсності, її пізнання, вивчення провідних тенденцій й об'єктивних закономірностей, якими визначаються відносини України та ООН у миротворчій діяльності, розгляд різних форм участі нашої держави у міжнародних миротворчих операціях, зокрема надання миротворчого контингенту, миротворчого персоналу, а також надання матеріально-технічних ресурсів та послуг у розпорядження відповідних органів, які визначаються рішеннями про проведення операцій [17]. Одночасно автори намагаються забезпечити належний постійний контроль над власними думками й оцінками явищ і подій, які часто суб'єктувалися. Природно, що позитивний науковий результат міг бути отриманий лише за умови правильного використання діалектичного науково-дослідницького принципу об'єктивності. Об'єктивність теоретичних висновків базується на дотриманні доказовості історичних фактів й подій, їх реальної дійсності, а також аналізу й уточнення отриманого фактологічного матеріалу, встановлення подібностей та відмінностей у характеристиці основних етапів становлення й розвитку співпраці України та Організації Об'єднаних Націй у проведенні міжнародних миротворчих операцій. На думку авторів, саме такий методологічний підхід забезпечить дослідження розбудови відносин України та ООН у миротворчій діяльності у динаміці об'єктивного історичного розвитку, виявлення специфіки у процесі їх становлення.

Науково-методологічні засади роботи базуються на ключових загальноприйнятих у вітчизняній та зарубіжній історіографії дослідницьких методах. Варто використовувати наукові методи, які зумовлені поставленою метою та особливостями об'єкта пізнання. Для вирішення зазначених завдань у процесі дослідження слід застосовувати комплекс взаємодоповнюючих наукових методів, серед яких: загальнонаукові (виявлення, відбір, теоретичний аналіз, синтез, актуалізація, індукція й дедукція та ін.), спеціально-наукові

(історико-хронологічний, порівняльно-історичний, компаративний, історико-типологічний, системно-структурний, статистичний, діахронний, історико-генетичний, ретроспективний, ін.) методи пізнання.

При цьому окремо розглянемо ті, до яких найчастіше доцільно звертатись у процесі дослідження зазначеної теми. Принагідно варто зазначити, що вищезначені методи повинні використовуватися, як правило, у взаємодії, оскільки лише за умови їх цілісно-системного застосування можливо розв'язати поставлені завдання.

При висвітленні окремих аспектів зазначеної проблеми на всіх етапах її дослідження, забезпечення органічного зв'язку цілого та його частин автори пропонують вдаватися до використання методу аналізу та синтезу. Зокрема, аналіз передбачає розподіл цілого складного явища на його складові, більш прості частини й виокремлення окремих сторін, рис, властивостей і зв'язків. Метод аналізу дає змогу поєднати різноманітну інформацію на основі використання історичних джерел та сформуванню цілісних знань про співпрацю України та ООН у міжнародній миротворчій діяльності в новітню добу. Винятково важливу увагу дослідження окресленої теми автори приділяють синтезові документальної бази та ступеня її наукового розроблення в українській та зарубіжній історіографії. Сутнісне завдання аналітичного підходу полягає в тому, що він спрямовується на виявлення внутрішніх тенденцій у нашій державі та ООН й можливостей розвитку відносин у контексті сучасних викликів, охоплюючи при цьому прогноз щодо можливих сценаріїв їхнього поглиблення до вимог міжнародного життя.

Науково-дослідницький метод синтезу, навпаки, сприяє з'єднанню окремих компонентів складних явищ. Завдяки синтезу можна цілісно оцінити становлення співпраці України з ООН у всій її багатоманітності і багатогранності. Метод аналізу і синтезу дозволяє простежити причинно-наслідкову та історичну зумовленість явищ, а також вивчити відносини України та ООН у миротворчій праці загалом як певну систему, що має, безумовно, свої інтегративні якості.

Наукові методи аналогії й порівняння дають змогу виявити схожість між різними об'єктами миротворчості, що мають значну частину зв'язків, властивостей, а другий з них уможливив сформуванню оцінки про відмінність і подібність між досліджуваними явищами й подіями загального процесу співпраці ООН і України. Порівняння особливо важливе для якісно-кількісної його характеристики, класифікації та узагальнення. До того ж метод узагальнення уможливив виявити загальні ознаки, що дозволяють зробити більш абстрактну версію історичної події чи якої іншої складової процесу співпраці.

Зауважимо, що не менш важливі такі загальнонаукові методи, як конкретизація, абстрагування та індукція і дедукція. Перший сприяє на прикладі виділення окремих фактів з хронології відносин Україна – ООН простежити певні тенденції, ефективність реалізації програм з проведення міжнародних миротворчих операцій, а наступний дозволяє у всьому масиві історичних фактів співпраці між Україною з ООН виокремити головне, набути нові знання із запропонованої теми. На основі дедуктивного аналізу визначаються деякі теоретичні положення на підставі систематизації емпіричних знань про досліджуваний об'єкт, виводячи при цьому численні наслідки. Індукція ж уможливорює проводити все від часткового до загального.

Окрім загальнонаукових методів варто використовувати спеціально-наукові методи. Так, зокрема при розгляді явищ та подій у їхній часовій послідовності, в динаміці їхнього розвитку й з'ясування сутності, провідних тенденцій та особливостей головних етапів формування і розвитку співпраці України та ООН у миротворчій діяльності застосовується історико-хронологічний метод. Він дає змогу розділити тему на низку вужчих та конкретних завдань за проблемністю і

розглянути кожне явище й питання у хронологічному порядку. Таким чином вибудовується загальна архітектура теми.

Важливого значення набуває в історичних дослідженнях порівняльно-історичний метод. Цей науково-дослідницький метод сприяє усвідомленню цілісності, взаємопов'язаності, а подекуди й суперечливості українсько-оонівського співробітництва, орієнтуючи на пошук у ньому як загальних рис, так і відмінностей. Саме цей метод дозволяє виділити одиначне та загальне на окремих етапах розвитку співпраці на осі Україна – ООН. За допомогою порівняльно-історичного методу визначено відповідність законодавства України у миротворчій діяльності міжнародно-правовим нормам, здійснено компаративний аналіз тенденцій й специфіки зовнішньополітичної діяльності України на міжнародній арені у контексті боротьби за зміцнення миру й безпеки у світі. Порівняльно-історичний метод варто використовувати задля виявлення спільних та відмінних рис у діяльності спеціалізованих інституцій України та ООН, специфіку їхньої діяльності під час різних періодів воєнних конфліктів та криз.

З-поміж спеціально-історичних методів корисно використовувати: історико-генетичний для послідовного розкриття властивостей, функцій і змін досліджуваної реальності в процесі її історичного поступу, показу причинно-наслідкових зв'язків, закономірностей побудови взаємин між Україною та ООН в їх безпосередності; історико-системний метод для цілісного охоплення досліджуваних процесів й розкриття внутрішніх механізмів функціонування систем, для виявлення комплексного характеру напрямів роботи спеціалізованих органів України та Організації Об'єднання Націй, що дасть змогу розглянути співпрацю між ними як системно-цілісний комплекс, взаємопов'язаних, об'єднаних спільною метою елементів, з'ясувати властивості цілісної системи, встановити її внутрішні та зовнішні зв'язки; діахронний метод – для здійснення періодизації процесу становлення й розвитку взаємодії України та ООН у проведенні миротворчої діяльності, окремих міжнародних операцій по припиненню конфліктів й поствідбудовних робіт та встановлення етапів історичного розвитку взаємин України з ООН через з'ясування якісних змін у їх характері. У дослідженні варто використовувати синхронний метод для характеристики історичної ситуації та визначення соціально-політичних і воєнних чинників впливу на відносини ООН з Україною упродовж їх процесу становлення.

Для реалізації наукового задуму авторами було запропоновано теоретико-методологічні підходи, які є не менше важливими у дослідженні взаємин України і ООН у миротворчій діяльності і концептуальному розумінні історичного процесу їх вивчення. У контексті порушеної проблеми важливу роль відіграє системний підхід, який безпосередньо сприяє адекватній визначеності окресленої теми, вибору шляхів і засобів розв'язання поставлених завдань, логічно-послідовного викладу матеріалу. Відомий польський учений-міжнародник Й. Кукулка зауважив, що системний підхід потрібний “з огляду на взаємозалежність усіх суб'єктів міжнародних відносин і функціонування міжнародних систем” [18, с. 154]. Послугуючись системним підходом, можна здійснити вивчення означеної проблеми у цілісному сприйнятті відносин Української держави та ООН у миротворчій діяльності у взаємопов'язаності й взаємообумовленості їх елементів, а саме історико-геополітичних передумов становлення й поглиблення, створення відповідної нормативно-правової бази, інституційно-організаційного забезпечення, програм, способів, як єдиного явища, де існують закономірні зв'язки між його складовими, чітка ієрархія та сталі взаємозалежності. Для кращого розуміння історичного процесу розбудови співпраці України та ООН необхідно врахувати здобутки із розглядуваної

проблеми не лише українських авторів, але і їх зарубіжних колег. Підкреслимо, що, окрім праць істориків, необхідно використовувати також публікації фахівців із суміжних наук, у яких зазнали відображення різні аспекти окресленої проблеми. Такий системно-міждисциплінарний підхід уможливило відображення інтегральних тенденцій сучасної історичної науки, допомагає виділити нове знання за допомогою застосування інструментарію різних наук, дозволяє врахувати широкий спектр оцінок основних аспектів праці. Застосування міждисциплінарного підходу дозволяє виокремити основні компоненти і системоутворюючі зв'язки співпраці в миротворчій діяльності України та ООН, означити її основні напрямки, охарактеризувати їхній зміст та ключові тенденції розвитку, розглянути їх у світлі геополітичних викликів, а також роль ООН й України у забезпеченні у світі стабільності й безпеки. Використання у процесі дослідження теми міждисциплінарного підходу дає можливість здійснити комплексний аналіз творчої спадщини з проблеми еволюції взаємовідносин України та ООН у проведенні міжнародних миротворчих операцій.

Важливою умовою здійснення історичного дискурсу і забезпечення належного наукового рівня стає використання плюралістичного та синергетичного підходів. Перший сприяє одночасному і універсальному науковому пізнанню проблеми, врахуванню при цьому не тільки суперечливі погляди на одні і ті ж явища, процеси, події у взаєминах ООН та України, а й неоднакові явища про їхнє походження, суть та перспективи розвитку. Завдяки плюралістичному підходу до пізнання закономірностей історичного розвитку явищ можна створити об'єктивну систему знань про генезис і тенденції розвитку міжнародного співробітництва між Україною та ООН згідно із загальноновизнаними принципами та нормами міжнародного права. Використання підходу синергетики створює умови для відображення динаміки функціонування спеціалізованих інституцій України та ООН, рівня політизації, визначення подальшої траєкторії їхнього розвитку в сучасних геополітичних умовах облаштування світі, забезпечення міжнародного миру й безпеки.

Таким чином, глибоке дослідження історичного процесу становлення й розвитку співпраці України та ООН, з'ясування її сутності, якісних характеристик, динаміки розвитку в усій багатогранності об'єктивної реальності можливе за умови використання наукового теоретико-методологічного інструментарію. Лише комплексне використання різноманітних наукових принципів, методів і підходів, відповідного поняттєво-категоріального апарату дозволяє всебічно й об'єктивно дослідити порушену проблему та забезпечити наукову достовірність отриманих результатів.

Список використаних джерел

1. Бруз В. С. ООН і врегулювання міжнародних конфліктів/ В. С. Бруз. – К.: Либідь, 1995. – 112 с.
2. Бруз В. С. Роль ООН у врегулюванні міжнародних конфліктів і в боротьбі проти тероризму/ Бруз В. С. – К.: ВПК “Експрес-Поліграф”, 2010. – 224 с.
3. Віднянський С. В. Україна в Організації Об'єднаних Націй: 60 років участі у розв'язанні найважливіших міжнародних проблем / С. В. Віднянський, А. Ю. Мартинов. – К., 2006. – 240 с.
4. Гальчинський А. С. Україна на перехресті геополітичних інтересів/ А. С. Гальчинський. – К.: Знання України, 2002. – 180 с.
5. Зленко А. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін / Анатолій Зленко. – Харків: Фоліо, 2003. – 559 с.
6. Івченко О. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан/ О. Івченко. – К.: РІЦ УАННП, 1997. – 687 с.
7. Єрмолаєв А. Європейський проект та Україна : монографія / А. В. Єрмолаєв, Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська, О. О. Резнікова [та ін.]. – К.: НІСД, 2012. – 192 с.
8. Кудряченко А. Геополітика: Підручник / А. І. Кудряченко, Ф. М. Рудич, В. О. Храмов. – К.: МАУП, 2004. – 296 с.
9. Клименко О. П. Миротворча діяльність українського війська. Перше десятиліття / О. П. Клименко. – К.: Неопалима купина, 2004. – 224 с.
10. Кучик О. С. Зовнішня політика України : навчальний посібник / О. С. Кучик, О. А. Заяць ; М-во освіти і науки України, Львівський нац. ун-

т ім. І. Франка. – К.: Знання, 2010. – 572 с. 11. *Перепелиця Г. М.* Миротворча діяльність України: кооперація з НАТО та іншими структурами європейської безпеки / Г. М. Перепелиця, Л. С. Голопатюк, М. Т. Гончаренко та ін. // Нац. ін-т стратегічних досліджень. – К.: Стилос, 2002. – 314 с. 12. *Заремба О. В.*, Федоренко О. А. Геополітичні ідеї в контексті розвитку української політичної думки ХХ – початку ХХІ століття. – К.: ПП “Золоті ворота”, 2014. – 168 с. 13. *Чекаленко Л.* Зовнішня політика України / Л. Чекаленко. – К.: Либідь, 2006. – 712 с. 14. *Каменецький М.* Миротворча діяльність / М. Каменецький // Політична енциклопедія / Редкол.: А. Левенець (голова), А. Шаповал (заст. голови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2012. – 808 с. 15. *Кривонос Р.* Міжнародна співпраця як об’єкт наукового дослідження / Р. Кривонос // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 38/39. – С. 23–31. 16. *Каменецький М.* Миротворчість / М. Каменецький // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л. Губерський (голова) та ін. – К.: Знання України, 2004. – Т. 2. – 812 с. 17. *Про участь України в міжнародних миротворчих операціях.* Закон України від 23.04.1999. – №613. – XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/613-14> 18. *Kukulka J.* Teoria Stosunków międzynarodowych / I. Kukulka. – Warszawa, 2003. – 347 s.

Николай Алексиевц, Ирина Смилская

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ИЗУЧЕНИЯ
СОТРУДНИЧЕСТВА УКРАИНЫ И ООН В МИРОТВОРЧЕСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

В статье проанализирован теоретико-методологический подход к освещению сотрудничества Украины и ООН в миротворческой деятельности. выяснен понятийно-категориальный аппарат, который необходим при исследовании темы.

Ключевые слова: методология, миротворчество, Украина, ООН, вооруженные конфликты, внешняя политика, сохранение мира.

Mykola Alexiyevets, Iryna Smilka

**THE THEORETICAL-AND-METHODOLOGICAL GROUNDS OF THE RESEARCH
OF THE COOPERATION OF UKRAINE AND THE UN IN PEACEKEEPING
ACTIVITY**

The article analyzes the theoretical-and-methodological grounds of the research of the cooperation between Ukraine and the UN peacekeeping activity in the period as well as the conceptual and categorical apparatus, which is essential at research of the topic.

Key words: methodology, peacekeeping, Ukraine, United Nations, armed conflict, foreign policy, peace.

УДК 930.1:94 (497)

Ярослав Калакура

КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ ВОРОГА ЯК ТЕХНОЛОГІЯ МАНІПУЛЯЦІЙ РОСІЙСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ ТА ПРОПАГАНДИ

У статті аналізується генеза класичної і сучасної російської історіографії під кутом зору формування в ній концепту “одвічних і спільних ворогів Росії і України” шляхом привласнення спадщини Києво-Руської держави, підміни понять, фабрикації джерел, спотворення фактів, поширення міфів, насадження стереотипів мислення з метою маніпуляції історичною свідомістю. Починаючи від М. Карамзіна і М. Погодіна, російські історики створювали і накидали образ ворога на сусідів України та інші країни – Польське королівство, Велике князівство Литовське, Угорщину, Румунію, Австрію, Німеччину, Кримське ханство, Туреччину, Швецію, формуючи міф про те, що єдиним захисником і гарантом існування українського народу є Росія. В часи СРСР насаджувався синдром спільного ворога – “імперіалістичний Захід і США”. Тінь образу ворога падала й на Україну, потенціал якої використовувався в інтересах Росії. Розвінчується курс путінського режиму щодо залучення надбань історичної науки до реалізації агресивної політики Російської Федерації, ідеологічних маніпуляцій на тлі розв’язаної нею окупаційно-гібридної війни проти України.

Ключові слова: російська історіографія, Україна, образ ворога, маніпуляції свідомістю, фальсифікація, спотворення фактів, агресія, гібридна війна.

Спотворення історичної пам’яті, фальшиве трактування минувшини і сьогодення шляхом навмисної підміни або фабрикації джерел, фактів, поширення міфів, формування і насадження стереотипів мислення, нав’ювання образу ворога на інші країни і народи були й залишаються складовим компонентом імперської політики Росії та засобом технологій, спрямованих на маніпуляцію історичною свідомістю. Однак було б помилкою думати, ніби фальсифікація історії і створення образу ворога – винахід російської історіографії. Витоки подібних явищ сягають античних часів, творчості Геродота, Фукидіда, Лівія, Тацита, візантійських істориків, вони набули поширення в епоху релігійних воєн, хрестових походів, коли під прикриттям історії утверджувалась крайня нетерпимість до іновірців. Традиція конструювання образу ворогів за принципом “ми і вони” у тій чи іншій мірі властива всім історіографіям: як західним, так східним. Вона особливо характерна для військової історії, для супроводу “гарячих”, “холодних” та гібридних воєн, у тому числі й сучасних. Однак, російська історіографія довела технології створення образу внутрішнього і зовнішнього ворога до абсолютизації, не цураючись банальної фальсифікації, відвертої дезінформації, упереджених суджень, брехні, наклепів та інших методів. Крім того, російські історики оголосили монополію на “правдиве” висвітлення не лише своєї історії, але й чужої, включаючи й українську. Після втрати Україною державності та її окупації Росією була вибудована парадигма “спільної історії”, модель якої всіляко насаджувалась і формувала у суспільній свідомості й контент спільного

ворога Росії та України. Фактично Україна опинилася в тіні відповідних імперських стереотипів, що призводило до поширення таких явищ і комплексів як малоросійство, москвофільство та меншовартість. Як зазначав Я. Дашкевич, українці століттями “жили в атмосфері псевдоісторії – кривавих, злочинних “творців історії”, які могли творити історію лише таку, як вони самі – криваву, злочинну” [7, с. 52].

Актуальність означеної проблеми особливо зростає в контексті окупаційно-гібридної війни Росії проти України, в умовах інформаційного суспільства і зумовлюється кількома чинниками: по-перше, сформований російськими істориками та представниками інших наук “образ ворога” реанімується на сучасному етапі і служить прикриттям агресивної політики Росії, активно використовується засобами масової інформації як інструмент мобілізації населення для боротьби із зовнішніми загрозами, нав’язування суспільству почуття незахищеності, негативного ставлення до інших країн, зокрема до України і її союзників, відвернення його уваги від внутрішніх кризових проблем. Методику формування образу ворога в історіографії успадкував та удосконалив путінський режим Російської Федерації і активно застосовує її у розв’язаній ним етнічній війні проти України, яка набула окупаційного характеру та міжцивілізаційного зіткнення; по-друге практика спотворення та фальсифікації в російській історіографії історичної правди тривалий час замовчувалася і ще не отримала належного аналізу та висвітлення у вітчизняній історіографії; по-третє, аналіз і розвінчування технологій і методів конструювання образу ворога, в тіні якого, зазвичай, опинявся й український народ на різних етапах історії, дозволяють відтворити правдивий і об’єктивний погляд на історію народів і держав, з якими Україна розвиває партнерські та дружні відносини. Все це актуалізує необхідність аналізу російської історіографії під таким кутом зору і надає свіжості пропонованій студії.

Не менш актуальною видається й авторська мета, яка полягає в тому, щоб з’ясувати історіографічну сутність поняття “образ ворога”, виявити особливості його генези в російській історіографії, розкрити мотиви, методи та засоби поширення образу ворога на Україну та інші держави. Ця мета реалізується з урахуванням уже опублікованих праць як з погляду сутності самого поняття “образ ворога” [22], так і студій, присвячених спростуванню різного роду фальсифікацій і спотворень російською історіографією історичної правди стосовно України та інших країн [1]. До статті залучені деякі маловідомі історіографічні джерела з класичної та сучасної російської історіографії, праці українських істориків, власні спостереження.

Погляд на генезу маніпулятивного спрямування російської історіографії в її прагненнях формувати образ внутрішнього і зовнішнього ворога з висоти ретроспекції дає підстави стверджувати, що витoki цього явища сягають часів зародження і формування Московської централізованої держави, переписування київських, галицько-волинських, литовських та інших літописів з метою обґрунтування та реалізації ідеї “собіранія ісконно русских земель” і привласнення київської історичної спадщини. В контексті створення образу ворога в російській історіографії можна виділити щонайменше чотири періоди: 1-й – зародження історичних знань у Росії (XVIII – перша чверть XIX ст.), представлений творами М. Карамзіна, В. Татіщева, М. Погодіна, І. Щербатова та ін.; 2-й – формування і утвердження імперської російської історіографії (30-ті рр. XIX ст. – 1917 р.), репрезентований творчістю М. Данилевського, К. Кавеліна, М. Кареева, В. Ключевського, С. Платонова, В. Сергеевича, С. Соловйова, Н. Тихомирова, А. Шапіри та ін.; 3-й – насадження марксистської історіографії в Росії (20-ті – 80-ті рр. XX ст.), пов’язаний з іменами як поміркованих істориків (Є. Городецький, Б. Греков, А. Гуревич, І. Ковальченко,

М. Покровський, Є. Тарле, М. Тихомиров), так і запопадливих борців за партійність історіографії (О. Бубнов, М. Волін, М. Дружинін, О. Зевельов, І. Мінц, В. Невський, М. Нечкіна, А. Панкратова та ін.) ; 4-й – постсовєтська російська історіографія (з 90-х рр. ХХ ст. до сьогодні). Він, як і попередні, суперечливий і неоднозначний, характеризується як частковим очищенням історіографії від нашарувань сталінізму (Ю. Афанасьєв, А. Піонтковський, Ю. Поляков, О. Сахаров, Л. Сідорова, Т. Таїрова-Яковлева, Ю. Фельштинський, О. Чернобаєв та ін.), відкритою критикою путінського режиму (А. Зубов, Є. Панасенков, М. Соколов та ін.), так і консервацією великодержавницьких стереотипів (В. Бутромєєв, О. Данілов, В. Кравцов, С. Кремльов, Н. Нарочицька, О. Романов та ін.) [28].

Ідейним, методологічним та інституційним підґрунтям формування, розвитку і успадкування концепції ворожого оточення Росії та конструювання образу ворога стосовно сусідніх та інших народів стала низка постулатів, зокрема: а) повна залежність продукування історичних знань та інтелектуальної діяльності істориків від влади, яка, як відомо, органічно впливала із політичної системи і організації суспільства. Рід Рюриковичів оголошувався спадкоємцем династії Римського імператора Августа, а за Судебником 1497 р. вся влада в Московії зосереджувалась у руках Великого князя, який спирався на два дорадчих органи – Боярську Думу і Освячений собор на чолі з митрополитом. У цьому одна з корінних відмінностей Московської централізованої держави, яка виросла, за словами Г. Вернадського, безпосередньо із системи татаро-монгольської влади, успадкувала її засади [4, с. 241–243] і орієнтувалась на візантійську традицію злиття державної і релігійної системи влади (культ імператора, освячуваний церквою), від західних держав, які формувались на основі раціоналізму. Від Івана Грозного, якому М. Карамзін присвоїв титул першого царя Івана IV, і запроваджені ним опричнини встановлюється деспотизм одноосібної влади і контроль за створенням літописів, а згодом й історичних праць. Очевидно, не було випадковим, що М. Карамзін, призначений Олександром I придворним історіографом, присвятив свою “Историю государства Российского” “Государю Императору Александру Павловичу Самодержцу Всея России”, зазначивши, що “історія народу належить цареві” [9, с. 3]. Подібну думку висловлював й М. Погодін, вважаючи, що історія має бути “охранительницею і блюстительницею общественного спокойствия” [16, с. 16]. Звідси впливає відомий афоризм: “Росія – країна з непередбачуваним минулим”, оскільки кожен новий правитель вимагав переписати історію на свій лад. Більше того, нинішній режим Путіна намагається управляти минулим, у законодавчий спосіб регулювати історичні інтерпретації; б) привласнення історичної, культурної та духовної спадщини Кієво-Руської держави, назви Русь, “переписування” княжих літописів, сповідування гасла “Вся Русь має стати Московією”, а звідси реалізація згадуваної ідеї “собіранія Русской землі” (термін запровадив М. Соловйов), що супроводжувалось накиданням образу ворога на всіх “іногородців” – половців, печенігів, хазарів, кримських татар, нагайців і т.д., приєднанням силою зброї до Московії і повним знищенням самоврядності міст Белгорода, Брянська, Коломни, Костроми, Новгорода, Пермі, Пскова, Ростова, Рязані, Смоленська, Твері, Ярославля та ін.; в) релігійно-політична ідея величчя і “богообраності” московитів (народ-богоносець), одержавлення імперської концепції “Москва – третій Рим”, висунутої московським монахом сербського походження Філофеєм після падіння Константинополя (1453 р.) і висловленої таким чином: “два Рими впали, третій стоїть, а четвертому не бути” [26, с. 184], а відтак анексія українського православ’я (1686 р.). Вірячи у російське месіанство, М. Погодін високомірно і критично ставився до шведів, датчан, австрійців, німців, французів, іспанців, італійців, англійчан, клеймив невдячних європейців за

провали зовнішньої політики Росії і повністю перекладав вину за них на країни Європи [17, с. 186]. Цю ідеологему трансформували на свій лад більшовики: мета – світова революція і комунізм; месія – пролетаріат. –

Ці та інші постулати послужили ідейним підґрунтям, на якому проростало прислужництво істориків владі, зародилася традиція формування образу ворога, яка перекочувала в імперську, а відтак у советську історіографію. Різниця полягала лише в тому, що замість формули С. Уварова “Православне. Самодержавне. Народність” було взято партійно-класовий підхід, комунізм, інтернаціоналізм та атеїзм. Манія загроз, небезпеки і пошуку внутрішнього і зовнішнього ворога – “вороги народу” і “світова буржуазія” – слугувала комуністичному режиму ідейним обґрунтуванням “загострення” класової боротьби, подолання буржуазної ідеології і націоналізму, розгортання репресій, голодоморів тощо. Гасла “хто не з нами, той проти нас”, “якщо ворог не здається – його знищують” стали ідеологічною основою формування образу ворога в особі оточуючих СРСР зарубіжних країн, Англії, США, Антанти, НАТО і т. д. [20], який мала сповідувати й УРСР, історія якої штучно вписувалась у російсько-більшовицький історичний процес. Українська революція 1917–1921 рр. оголошувалась буржуазно-націоналістичною і трактувалась як контрреволюція, виправдовувалась російсько-більшовицькою окупацією України, втягування її до Союзу РСР, а відтак і в орбіту його геополітичних інтересів. Орієнтація на світову революцію в різних модифікаціях і кон’юнктурний підхід до оцінки зарубіжних країн був характерним для часів сталінізму, хрущовської відлиги та брежнєвщини.

Міф про велич Російської держави, закладену на фундаменті Київської Русі в часи Василя II в Московії, одним із перших спростував М.Грушевський, показавши, що ця модель могутності і традиційна схема російської історії науково не доведені, вони штучно накладалися на привласнену київську історичну спадщину і нав’язувалися суспільній думці [5, с. 77–80]. Возвеличування Московії супроводжувалось приниженням та очорненням інших народів і держав, запереченням окремішності України. Конструювання російської історії на вигадках, міфах і легендах мало за мету було заглибити її в найдавніші часи, пов’язати її з античними цивілізаціями. Один із таких міфів: “Київ – мати городов русских” був вибудований на фальшивому трактуванні “Повісті минулих літ”, адже цей вислів не мав ніякого відношення до Московії. В.Татищев, наприклад, стверджував, що російська історія починається з часів Київської Русі [24, с. 157–158]. Ця думка мала своїх попередників і була підхоплена багатьма наступниками. Зокрема, О. Манкієв опублікував написану в 1770 р. книгу князя А. Я. Хілкова “Ядро российской истории” з передмовою Г. Ф. Миллера, в якій Київська держава трактувалась як ядро російської історії [13]. Її активно відстоював основоположник концепції євроазійства М.Трубецької, наголошуючи, що основа російської держави була закладена в Київській Русі. При цьому автор не заперечував, що територія сучасної Росії складала більшу частину

Монгольської імперії, заснованої Чингісханом [27]. Від неї Росія перейняла традицію “звільняти народи” і накидати на них рабство. Агресивний, загарбницький характер зовнішньої політики Московської держави, а відтак Російської імперії отримав позитивну оцінку у працях М. Карамзіна, С. Солойова, В. Юпочевського та ін. У різних модифікаціях подібні “теорії” тиражуються й сьогодні.

Сказане стосується й терміну “Мала Русь”, запровадженого ще в XIV ст., і створення на його основі міфу про Україну як історичну складову території Великої Русі, а значить і про спільну історію. У такий спосіб у російській історіографії поступово формувалася і накладався суспільству стереотип про

могутність Росії, постійні загрози, а відтак і про “одвічних ворогів”. Після так званого “возз’єднання” України з Росією (1654 р.) ці постулати набули характеру державної доктрини, з якої випливали ідеологічні міфи про “старшого брата”, “слов’янську єдність”, “русскій мір” та про “спільного ворога” України і Росії. Починаючи з С. Татищева, М. Карамзіна і М. Погодіна, російські історики створювали і накидали образ ворога як на сусідів України, на народи, які нерідко виступали союзниками або й оборонцями українського народу – Польського королівства, Великого князівства Литовського, Угорщини, Румунії, Австрії, Німеччини, Кримського ханства, Туреччини, Швеції та ін., так і на саму Україну. У такий спосіб формувався стереотип про те, що єдиним захисником і гарантом існування України є Росія.

У цьому зв’язку варто докладніше зупинитись на ставленні російських істориків до сусідів України, насамперед до Польщі як “історичного ворога Росії”. В. Татищев, М. Погодін виводили коріння антипольських настроїв із ставлення православ’я до католицької віри, вдаючись до довільного трактування фактів, відомостей давніх літописів і усної творчості. Зокрема М. Карамзін, який походив із татарського роду Кара-Мурзи (з Криму) і був прихильником братства слов’ян, зазначав, що поляки ніколи не будуть росіянам ні ширими братами, ні вірними союзниками [10], а Польщу вважав “хворобою на тілі слов’ян”, [11, с. 126] Подібну ідею підтримували В. Ключевський, С. Соловйов, а відтак С. Платонов, М. Покровський та ін., які хоч і вважали погляди попередників архаїчними, але щодо зовнішньополітичних орієнтирів продовжували відносити Польщу до “історичних ворогів” Росії. Під кутом ворожого ставлення до Речі Посполитої оцінювалась й Берестейська унія 1596 р. Аналізуючи добу “смути” і російсько-польську війну 1609–1618 рр., В. Ключевський декілька разів наголошував на спільних діях козацьких і польських “шайок”, дніпровських і вісянських “отбросов”, підтримуваних Швецією, з метою заволодіти Кремлем і викликати колапс Московської держави [10, с. 32–54]. Контекст “історичного ворога” слугував обґрунтуванням ключової ролі Росії у чотирьох поділах Польщі (1772, 1793, 1795, 1939), зрештою і в повоєнній окупації та насадженні там просталінського режиму. Не випадково, советська історіографія розглядала Польщу як форпост наступу антикомунізму і латинства. У цьому зв’язку можна згадати лідера відродження Польщі, маршала Юзефа Пілсудського, ім’я якого тривалий час вживалося не інакше як “фашистський диктатор”. Недовір’я та підозрілість у ставленні до Польщі зберігались і після 1948 р., коли там реально був насаджений просоветський режим. Воно не змінилося і в путінській Росії, яка дорікає Польщі як за участь у НАТО, так і за активну підтримку України в її євроінтеграції.

Поряд з Польщею, як історичним ворогом, у російській історіографії подібне місце посідає Швеція – “ворог одвічний”, починаючи з Новгородської республіки XIII ст. і Московського князівства XV ст. [24, с. 44–47]. За підрахунками російських істориків, Росія брала участь у 18 війнах проти Швеції, 12 з яких оцінюються як переможні. Серед аргументів такої оцінки фігурує відомий факт про причетність шведського короля Карла XII до обрання Станіслава Лещинського польським королем і Великим князем Литовським як союзників Швецією у війні Росії 1708–1709 рр., яку вона вела за встановлення повного контролю над Фінською і Ботнічною затоками і в результаті якої до імперії була приєднана Фінляндія. З цією війною, зокрема з битвою під Полтавою, пов’язана трьохсотлітня мазепофобія в Росії, започаткована анафемою гетьману І. Мазепі у відповідь на його виступ на боці Швеції. У цій війні Росія намагалася зіштовхнути Данію і Швецію, нацькувати на останню Пруссію, Англію та Францію. Це підтверджують відомості, які наводить

С. Соловйов [21].

Якщо Швеція – “ворог одвічний”, то Туреччина (Османська імперія) разом зі своїм васалом Кримським ханством – “кровний ворог”. Вороже ставлення до неї започаткувало завоювання татарських ханств, яке С. Платонов розглядав як вияв “гідності московських урядів”, наголошуючи на значенні захоплення Казані, а відтак всього Поволжя аж до Астрахані, завдяки чому ці землі стали “русской страной” [15, с. 66–70]. М. Данилевський обґрунтував слов’янське походження Константинополя і вважав його частиною православного світу як і “ісконніє Галіцію, Угорську Русь, Королівство Чехо-Морава-Словаков, Королівство Сербо-Хорвато-Словенскоє, Королівство Булгарскоє, Королівство Румунскоє, Королівство Мадярське і Царградський округ [6, с. 366–368, 400–401].

Насадження антитуркських настроїв потягнуло за собою погіршення відносин Росії як з Кримом, так і Туреччиною. М. Погодін розглядав війни проти Османської імперії як “священну місію”, продиктовану Божим провидінням, і закликав Росію до хрестового походу проти “невірних”, щоб добитися знищення турецьких володінь у Європі і звільнити святі місця з-під влади невірних [17, с. 186]. Д. Бухаров, аналізуючи взаємини Росії з Османською імперією і Туреччиною, відштовхувався від воєн із Золотою Ордою і називав 2 московсько-турецькі і 10 російсько-турецьких воєн, у т.ч. компанію Петра I за Азов, війну Катерини II за приєднання Криму, Кримську війну 1853–1856 рр. та ін. [4] В. Ключевський, попри певні розходження зі своїми попередниками в оцінках внутрішньої Росії, солідаризувався з ними у підходах до її зовнішньої політики, у негативному ставленні до західних держав. Наприклад, шукаючи аргументи для виправдання загарбницьких воєн Росії стосовно Туреччини, її прагнень приєднати Крим, він називав його “розбіницькою берлогою”, а їх жителів “степовими хижаками” [11, с. 147–374].

Це лише невелика децима фактів, якими придворні російські історики намагалися виправдати загарбницьку політику Росії і довести “міролюбивість руських”, які, мовляв, завжди вели оборонні війни і ні на кого не нападали. В зарубіжній історіографії фігурує так званий “Заповіт Петра” [29, с. 663–668], від якого намагаються відхреститися сучасні російські історики, оскільки в ньому говорилося, що Росія має перебувати у стані безперервної війни, завоювати Швецію, Польщу і Туреччину, взаємонащковувати європейських монархів і після цього окупувати Італію, Іспанію та Францію. Насправді, Росія упродовж всієї історії це і робила, була державою-агресором і загарбником, що дозволило їй шляхом кровопролитних воєн захопити майже шосту частину світової суші, яка їй не належала. Як доповідав у 1900 р. генерал О. Куропаткін Миколі II, за минулі 200 років, тобто XVII і XVIII ст., Росія 128 років була в стані війни, з яких 5 років – вела оборонні війни, а 123 – завойовницькі [12]. Якщо до цього додати XX і початок XXI ст., то кількість загарбницьких воєн і бойових дій, які вела Росія, збільшиться ще на півсотню.

Торкаючись воєн Росії, не можна оминати замовчувані у російській історіографії московські стратегії у 10 війнах проти України, на які звернули увагу науковці Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України [2]. З поміж них автори виокремили такі як: спроба видати вторгнення Росії в Україну як внутрішній конфлікт (1500–1503, 1507–1508, 1658–1659, 1917–1921), риторика про захист православ’я (“русського міра”), ставка на “п’яту колону” (1500–1503, 1507–1508, 1632–1634, 1917–1921), тактика випаленої землі (1512–1522, 1708–1709) та ін. У різних комбінаціях ці стратегії застосовуються і в так званій гібридній, а фактично етнічно-окупаційній війні, розпочатій РФ у лютому 2014 р., яка триває й досі. Немає сумніву, що ця війна є спробою запобігти остаточне відторгнення

України від “руського міра”, перешкодити її євроінтеграційному вибору. Успадкувавши традиції попередніх воєн проти України, режим Путіна намагається видати спецоперацію Росії щодо окупації Криму як “захист” російськомовного населення і його “прагнення” увійти до складу РФ, заперечити свою участь у підтримці сепаратистських сил і бойовиків на Донбасі, видати війну як внутрішній “громадянський конфлікт”, вдається до шантажу і дезінформації світового співтовариства.

У масштабній кампанії засмічування мізків сучасного молодого покоління Росії активно використовуються сформовані століттями міфи та ідеологічні штампи, які вже увійшли в російські навчальні підручники [14]. З 2015 р. в РФ, за пропозицією В. Путіна, запроваджено стандарт і єдину концепцію підручників з історії, видання яких доручено лише трьом видавництвам: “Просвещение”, “Дрофа” і “Русское слово” (37 підручників було вилучено із федерального переліку за допущені “помилки”). Ці міфи тиражуються також у численних “наукових” публікаціях [20]. Нагадаємо найбільш поширювані спотворення історичної правди стосовно України, оскільки вони формують ворожий образ українського народу: Київська Русь сформувалася як “древнерусское государство” і поклала початок “русской народности” і “русской государственности”; продовжувачами Київської Русі стали “Владіміро-Суздальское княжество”, а відтак Московське царство; термін “Україна” означає “окраїна Росії”; спільне історичне минуле і спільна боротьба із зовнішніми ворогами були причиною і мотивом “возз’єднання” України з Росією 1654 р.; діяльність Петра I і Катерини II мала “позитивне значення для захисту українського народу від турецько-татарських феодалів; “гетьмани-зрадники” І. Виговський, М. Дорошенко та І. Мазепа намагалися “відірвати Україну від Росії”; проголошення в 1918 р. незалежності України було “проявом сепаратизму”; Українська Центральна Рада підписала “ганебний” Брестський мир, у результаті якого німецькі війська окупувала

Україну; “Красная армія” в 1918–1920 гг. “звільнила” Україну; входження України до СРСР стала великим благом для українського народу; керівники ОУН С. Бандера, А. Мельник і Р. Шухевич були “агентами німецької розвідки” і т.д. У такому дусі інтерпретуються події аж до сьогоdnішнього дня, включаючи й відновлення незалежності України в 1991 р., яка оцінюється як “неприродне утворення, приречене на загибель”. Ці та подібні інсинуації багато в чому співзвучні із зловісними тезами ЦК КПРС до 300-річчя возз’єднання України з Росією, в яких лідери Української революції 1917–1920 рр. були названі “платними агентами імперіалізму” [25, с. 11–13].

У часи СРСР в Росії насаджувався синдром спільного для всіх республік, включаючи УРСР, ворога – “імперіалістичного Заходу і США”. Падіння тоталітарних режимів у країнах так званої соціалістичної співдружності, розпад советської імперії, відновлення в 1991 р. державної незалежності України відкривало реальний шанс для виходу не тільки з-під безпосереднього керівництва СРСР, але й з тіні його політики образу ворога. Однак це не входило у плани спадкоємця СРСР – Російської Федерації, свідченням чого стала політика путінського режиму, який повернувся до старих, але більш витончених методів формування образу ворога США, країн НАТО, а також СС, використовуючи не тільки засоби масової інформації, але й праці істориків.

Намагаючись поставити інтелектуальний та інформаційний потенціал України на службу великодержавним інтересам Росії, російська історіографія продовжувала конструювати образ спільного ворога, але після Євромайдану, який підтвердив європейський та євроатлантичний вибір українського народу, образ ворога проектується на Україну. Цей поворот має свою історію і певні мотиви. Починаючи з 1991 р., РФ різними засобами та способами добивалася

пріоритету проросійського вектору зовнішньої політики України, намагалася утримати під своїм контролем всі ключові сфери її внутрішньої життя: політичну, економічну, військову, зберегти єдиний інформаційний, науковий і культурний простір, включаючи й міф про так звану “спільну історію України і Росії” та однакову історичну пам’ять. Апеляцію “до історії” активно використовують пропутінські ідеологи у маніпулятивних технологіях окупаційно-гібридної війни проти України як спосіб легітимації окупаційної політики в Криму і на Донбасі, як інструмент її дестабілізації і дезінтеграції, компрометації її політики, зриву євроінтеграційного вибору. Тому й не випадково робилися спроби залучити українських істориків до підготовки “спільних” підручників з історії України під контролем Інституту російської історії РАН. До речі, Москва виношувала план створити єдиний підручник з історії для країн СНД, але й він провалився. Ось чому завдання українських істориків давати гідну відсіч цим і подібним намірам, спрямованим на фальсифікацію української історії, розвінчувати різноманітні інсинуації щодо України, враховуючи при цьому їх маніпулятивну роль у поширенні брехні та розпалюванні ворожнечі до неї. За результатами опитування компанії “Левада-Центр” у травні 2015 р. 59 % росіян заявили, що вони ставляться до України загалом дуже погано. За ворожістю Україна поступається лише США [30]. Водночас насторожує, що в українському соціумі не мало малоросів, маргіналів, людей, для яких росіяни – все ще “старший брат”.

Підсумовуючи розгляд означеної проблеми, можна зробити наступні узагальнення та висновки. Перший. Поняття “реальний ворог” і “образ ворога” не тотожні, але взаємопов’язані. Під останнім розуміють історичний або соціально-політичний міф, покликаний формувати і викликати почуття ненависті до того чи іншого народу, країни або й людини. В історіографічному вимірі він може мати два значення: а) реальний, науково обґрунтований і доведений; б) уявний, придуманий, штучно сконструйований. Російська історіографія підтверджує, що функціонування образу ворога в історіописанні характерне, як правило, для країн з тоталітарними режимами, які потребують підтримування в суспільстві атмосфери постійної мобілізації і психологічної напруги, а тому вдаються до демонізації внутрішнього або зовнішнього ворога.

Другий. Осмислення сутності та призначення уявного образу ворога засвідчує, що технології його створення особливо характерні для російської історіографії, яка впродовж століть послуговувалась ним для виправдовування агресивної політики “обложеної фортеці” Московської/Російської держави, перманентних воєн, спрямованих на захоплення чужих територій. Більшість російських істориків, починаючи з С. Татищева, М. Карамзіна, М. Погодіна і закінчуючи сучасними прислужниками путінського режиму, формували і продовжують утверджувати у свідомості стереотипи образу історичних ворогів насамперед тих країн або груп, які стримували імперіалістичні устремління Росії. Засвоєні стереотипи, методи та засоби поширення образу ворога, в т. ч. й України, передаються від покоління до покоління з метою маніпуляції суспільною свідомістю.

Третій. Перекручування історичної правди в російській історіографії, моделювання образу ворога, маніпуляції свідомістю найчастіше використовується для відвернення уваги від внутрішніх проблем та інтелектуально-психологічного тиску на інші країни. Однак, як засвідчує світовий досвід, формування образу ворога, психології ненависті, погляду на оточуючий світ як ворожий веде до деформації ідентичності і не може згуртувати націю, об’єднати народ, він неминуче поглиблює розкол суспільства, симптоми якого цілком очевидні в РФ. Не допоможе цьому і запропонований В. Путіним закон “Про російську націю”, адже вона успадкувала і усугубила всі

хвороби Російської імперії та СРСР.

Четвертий. У новітній історіографії та пропаганді сучасної Росії простежується намагання замовчувати, применшувати або й відбілювати злочини царизму і комунізму по відношенню до України та інших держав, виправдовувати розширення кордонів, геополітичні зазіхання і територіальні претензії до них. Російські газети, телебачення, соціальні мережі Інтернету працюють у режимі війни проти України. Вони переповнені матеріалами про “українських фашистів”, “націоналістів”, бандерівців”, які, мовляв, становлять загрозу Росії. Все це потребує відповідного реагування з боку українських істориків і медіа. Мова йде не тільки про послідовне викриття та аргументоване спростування цих і подібних фальсифікацій російських істориків і путінської пропаганди, але й про необхідність належної контрпропаганди, формування і утвердження українського бачення історії Росії, розвінчування її імперіалістичної політики стосовно України та інших держав.

Список використаних джерел

1. Білінський В. “Країна Моксель або Московія” – У 3 кн. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2008, 2009: Кн. 1. – 376 с.; Кн. 2. – 320 с.; Кн. 3. – 320 с.; Касьянов Г., Смолій В., Толочко О. Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації. – К.: ІУ НАН України, 2013. – 128 с.; Методи фальсифікації історії Русі–України з боку Росії. Казки про Чингісхана, Батия і т. д. // Режим доступу: zrada.org/historija; Журавков В. “Гібридна війна Росії проти України у Донецькій та Луганській областях (Електронна версія). – К, 2015. – 268 с.: Режим доступу: www.luci.kiev.ua/info/images. 2. “Братня” навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст. – К.: ІУІД ім. М. С. Грушевського, 2016. – 248 с. 3. Бухаров Д. Н. Россия и Турция: Исторический очерк (Воспроизведено изд. 1878 г.). – М.: “Книга по требованию”, 2011. – 240 с. 4. Вернадский Г. Монголы и Русь / Перевод с англ. – Тверь: ЛЕАН, 1997. – 476 с. 5. Грушевський М. С. Звичайна схема “русскої” історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства // Грушевський М. С. Тв. у 50 т. – Т.1. – Л.: Світоч, 2002. – С. 75–83. 6. Данилевский Н. Я. Россия и Европа. – М.: Книга, 1991. – 573 с. 7. Дашкевич Я. Россия, Украина та союзи 1919–1922 рр. // Україна вчора і нині. – К.: Б.в. – 1993. – 192 с. 8. Карамзин Н. М. История государства Российского. – В 12 т. – Т.1. – М.: Наука, 1989. – 643 с. 9. Карамзин Н. М. Письмо к императору Александру I после розговора с ним о Польше в 1819 г. О древней и новой России в ее политическом и гражданском отношениях. – Берлин: Schneider, 1862. – 223 с. 10. Ключевский В. Сочинения в 9 т. – Т.5.: Курс русской истории. – М.: Мысль, 1987. – 476 с. 11. Ключевский В. Сочинения в 9 т. – Т. 9: Курс русской истории. – М.: Мысль, 1987. – 526 с. 12. Манкиев А. Ядро Российской истории. – М.: Книга по требованию, 2011. – 420 с. 13. Див.: Миронов В. Россия: вечный бой // Русский вестник. – 2015. – 19 июня. 14. Паишков Б. Г. Итория России с древнейших времен до конца ХУП века. Учебник для 6–7 кл. – М.: Дрофа, 2003. – 362 с.; История России: учебник для вузов. 3–изд. перераб. и доп. – М.: Проспект, 2006. – 528 с.; Данилов Д. Д. История России в XX – начале XXI века: Учебник для 9 кл. – М.: Просвещение. – 2014. – 223 с.; История России. XX – начало XXI века. Базовый уровень. 11 класс. / А. А. Левандовский и др. – М., 2013. – 384 с.; История России: учебник / Ш. М. Мунчаев и др. – М.: Норма, 2015. – 608 с. та ін. 15. Платонов С. Ф. Учебник русской истории. – СПб.: Наука, 1994. – 430 с. 16. Погодин М. П. Историко-критические отрывки по русской истории. – В 2 кн.– Кн.1. – М.: Тип. Августа Семена, 1846. – 427 с. 17. Погодин М. П. Историко-политические письма и записки в продолжение Крымской войны (1853–1856). – М.: Изд.-во В. М. Фриша, 1874. – 388 с. 18. Погодин М. П. Параллель русской истории с историей европейских государств относительно начала // Историко-критические отрывки. – В 2 кн. – Кн.1.– М.: Изд.-во МГУД946. – 312 с. 19. Погодин М. П. Сочинения. В 5 тт. – Т. IV. М.: Изд. Синод. 1874. – 388 с. 20. Похлебкин В. В. Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет в именах, датах, фактах. – Справочник. – В 3 вып. – М.:Международные отношения, 1992, 1995,1999. – Вып. 1. – 288 с.; Вып. 2. – 782 с.; Вып. 3. – 672 с. 21. Соловьев С. М. История России с древнейших времен. В 18 т. – Т. 6. – М.: Колокол – Пресс, 1997. – 687 с. 22. Скрынников Р. Г. Царство террора. – М.: Наука, 1992. – 572 с.; Фатеев А. В. Образ врага в советской пропаганде. 1945–1954 гг. – М.: ИРИ РАН, 1999. – 261 с.; Сенявская Е. С. Психология войны в XX веке: исторический опыт России. – М.: РОССПЗН, 1999. – 435 с.; її ж. Противники России в войнах XX века (Эволюция “образа врага” в сознании армии и общества). – М.: РОССПЗН, 2006. – 288 с.; Светлов Р. Друзья и враги России. – М.: Амфора, 2002. –

174 с.; Гудков Л. Идеологема “врага”: “Враги” как массовый синдром и механизм социокультурной интеграции // *Образ врага* / Сб. ст. – М.: ОГИ, 2005. – С. 7–79; Бушков А. Россия, которой не было. Славянская книга проклятий.– М.: ЗАО “ОЛМА”, 2011. – 544 с.; Дашкова П. Образ врага. – М.: АСТ, 2015. – 576 с.; Трубецкой Н. Взгляд на русскую историю не с Запада, а с Востока. – М.: Директ–Медиа, 2015. –151с. та ін. 23. *Татищев* История Российская. – В 7 т. – Т. 2. – Л.: Наука, 1968. – 332 с. 24. *Татищев* С. С. Дипломатические беседы о внешней политике России. 1890 г. – М.: Изд-во “І. Н. Skorohodov”, 2012. – 210 с. 25. *Тези* про 300–річчя воз’єднання України з Росією. Схвалені ЦК КПРС. – К.: Політвидав України, 1954. – 28 с. 26. *Тимошина* Е. В. Теория “Третьего Рима” в сочинениях “Филофея цикла”// *Правоведение*. – 2005. – №4. – С. 181–208. 27. *Трубецкой* Н. Наследие Чингисхана.– М.: Эксмо–Пресс, 2012. – 336 с; його ж. Взгляд на русскую истории не с Запада, а с Востока. – М.:Директ–Медиа., 2015. – 136 с. 28. *Шатило* А. Л. Русская историография с древнейших времен до 1917 в. – М.: Изд-во “Культура”, 1993. – 761 с.; *Историография истории России: Учебн. пособие* / Под ред. А. А. Чернобаева. – Изд. 2–е. переработан. и доп. – М.: Юрайт, 2015. – 552 с. та ін. 29. *Subtnelny* O. “Peter 1s Testament”: A Peassessment // *Slavic Review*. – 1974. – №4. – 760 p. 30. *Режим* доступу: <http://www.books.google.com/ua>.

Ярослав Калакура

КОНСТРУИРОВАНИЕ ОБРАЗА ВРАГА КАК ТЕХНОЛОГИЯ МАНИПУЛЯЦИЙ РУССКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ И ПРОПАГАНДЫ

В статье анализируется генезис классической и современной русской историографии с точки зрения формирования в ней концепта “вечных и общих врагов России и Украины” путем присвоения наследия Киево-Русского государства, подмены понятий, фабрикации источников, искажение фактов, распространение мифов, насаждения стереотипов мышления с целью манипуляции историческим сознанием. Начиная с Карамзина и Погодина, российские историки создавали и набросали образ врага на соседей Украины и другие страны – Польское королевство, Великое княжество Литовское, Венгрию, Румынию, Австрию, Германию, Крымское ханство, Турцию, Швецию, формируя миф о том, что единственным защитником и гарантом существования украинского народа является Россия. Во времена СССР насаждался синдром общего врага – “империалистический Запад и США”. Тень образа врага падала и на Украину, потенциал которой использовался в интересах России. Развенчивается курс путинского режима по привлечению достижений исторической науки к реализации агрессивной политики Российской Федерации, идеологических манипуляций на фоне развязанной ею оккупационно-гибридной войны против Украины.

Ключевые слова: российская историография, Украина, образ врага, манипуляции сознанием, фальсификация, искажение фактов, агрессия, гибридная война.

Yaroslav Kalakura

CONSTRUCTING OF AN ENEMY IMAGE AS A TECHNOLOGY OF RUSSIAN HISTORIOGRAPHY AND ADVOCACY MANIPULATIONS

In the article is analyzed origin of classical and modern Russian historiography from the perspective of forming in it concept “eternal and common enemies of Russia and Ukraine” by assigning legacy of Kyiv Rus state, substitution of concepts, fabrication of sources, distortion of facts, spreading of myths, imposition of stereotypes for the purpose of manipulating historical consciousness. Starting from M.Karamzina and M.Pohodina, Russian historians sketched and created the image of the enemy in neighboring of Ukraine and other countries - Polish Kingdom, the Grand Duchy of Lithuania, Hungary, Romania, Austria, Germany, the Crimean Khanate, Turkey, Sweden, creating a myth about the only protector and guarantor of the existence of the Ukrainian nation is Russia. In Soviet times propagated syndrome of common enemy – “Imperialist West and the US”. The shadow of an enemy also fell to Ukraine, the potential of which was used for the benefit of Russia. Dethrone rate on the Putin regime attract achievements of historical scholarship to implement an aggressive policy of Russian Federation, ideological manipulation on the background of solving her occupation and hybrid war against Ukraine.

Key words: Russian historiography, Ukraine, image of an enemy, manipulation of consciousness, falsification, distortion of facts, aggression, hybrid warfare.

УДК 338.242.4

Волошенко Антоніна

АНТИКОРУПЦІЙНИЙ ДИРИЖИЗМ: ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА КЛЮЧОВІ НАПРЯМКИ ЗАСТОСУВАННЯ

Стаття присвячена аналізу малодослідженої проблеми – політекономічної сутності та застосування антикорупційного дирижизму в ключових сферах національної економіки. Особлива увага приділена категорії “антикорупційний дирижизм”, яка вводить у науковий обіг автором. Також запропоновано авторське бачення шляхів запобігання та протидії політичній, економічній та офшорній корупції.

Ключові слова: антикорупційний дирижизм, політична корупція, економічна корупція, офшорна корупція, організаційно-регуляторні механізми протидії корупції.

Термін “дирижизм” застосований в середині ХХ ст. французьким ученим-економістом Франсуа Перру і походить від латинського “dirigens” (регулювання). Ф. Перру вважав найбільш важливою функцією дирижизму створення державою “полосів зростання” та регулювання процесом розповсюдження макроекономічного ефекту останніх. Таким чином, державний дирижизм стає домінуючим детермінантом, спрямованим “не на пристосування до існуючих реалій, а на активне перетворення інституційних структур в дієвий інструмент гармонійного економічного зростання” [10, с. 17].

Дирижизм заперечує пасивне сприйняття ринкових імперативів. Дирижизм – це регулюючі впливи (рішення) держави на принципово важливі сфери та сегменти економічного розвитку. Держава, як гарант реалізації ключових суспільних інтересів, повинна відігравати провідну роль у прийнятті стратегічних рішень, зокрема, формувати законодавчо-правові детермінанти назрілих економічних реформ, структурної перебудови, забезпечувати ефективну протидію негативним, руйнівним явищам та процесам суспільного буття.

У нинішніх умовах виключно важливу роль дирижистська політика відіграє в запобіганні й протидії корупційним проявам. Довідник ООН містить таке визначення корупції: “Корупція – це зловживання державною владою для одержання вигоди з особистою метою” [1]. Очевидним фактом є те, що немає жодного народу і жодної держави, де б державна влада, великий бізнес були наділені абсолютним імунітетом проти спокуси неправедного збагачення і використання влади у меркантильних цілях. Констатуючи такі історично-вікові очевидності, авторитетні експерти вважають: “Так було і буде – і корупція існуватиме так довго, як довго житиме людство” [8, с. 93].

Особливої ваги та зростаючого значення антикорупційний дирижизм набуває у нинішніх умовах, коли “корупція” набула глобального характеру. Антикорупційний дирижизм – це стратегія, тактика, система взаємовідносин державних інституцій запобігання й протидії корупції у всіх її вимірах та проявах.

Важливо усвідомлювати, що економічна реальність надмірно поліфонічна, складна. Звідси важливість і водночас складність дисциплінування понятійно-категоріальної сфери. Нерозуміння (а тим більш ігнорування) даної потреби породжує й відтворює понятійно-концептуальну кризу, тобто кризу смислів,

понять, категорій як необхідного інструментарію для розуміння економічних реалій сьогодення.

Якраз прірва концептуальної невідповідності прослідковується в трактуванні й розумінні корупції взагалі і економічної корупції зокрема. Так, корупція, хабарництво, контрабанда, тінізація, офшоризація та інші суміжні явища і процеси не аналізуються в системній взаємообумовленості і взаємозв'язку.

За визнанням знаного в світі письменника, колишнього посла України в США, Канаді, Ізраїлі Юрія Щербака “явище корупції древнє як світ та існуючі в ньому владні інституції. За дві тисячі років, що існує новітня цивілізація, корупція була невід’ємними супутниками державних і суспільних процесів у всіх без винятку країн світу” [8, с. 93].

Понад 300 років тому (в 1713 р.) російський імператор Петро I оголосив війну корупції, яка тоді іменувалась казнокрадством, постановивши казнокрадів “без всякої пощади казнить смертю” [13]. Подібну боротьбу з корупціонерами застосовує Північна Корея і Китай, які практикують розстріли казнокрадів на стадіонах. Зрозуміло, що такі крайнощі не прийнятні для сучасної цивілізації.

Щорічне визначення Індексу протидії корупції у державному секторі 174-х країн станом на початок 2015 р. у черговий раз підтверджує розмаїту картину і різні позиції держав політичної та економічної корупції у світовому вимірі. Так, Туркменістан – 169 місце, Узбекистан – 166, Таджикистан – 152, Україна – 142, Киргизія – 136, Казахстан – 126, Молдова – 103, Вірменія – 94, Туреччина – 64, Грузія – 50, Латвія – 43, Литва – 39, Ізраїль – 37, Естонія – 26, США – 17, Німеччина – 12. Найбільший антикорупційний успіх демонструють Данія, Нова Зеландія та Скандинавські країни [3, с. 22].

Наведені дані ще раз підкреслюють, що антикорупційний дирижизм усе більшою мірою має стати базовою детермінантою запобігання і протидії корупції, яка набула різних масштабів у світовому вимірі.

Нині українська дійсність така, що корупційними метастазами охоплені практично всі сфери суспільного буття, а також суб’єктні відносини на всіх рівнях. Політична корупція підтверджується, зокрема, в лобістських впливах на законодавчий процес, в урядових постановах управлінсько-розпорядчого характеру, а також у рішеннях місцевої влади, націлених першочергово задовольняти власні інтереси.

Найбільш широко корупція розповсюджена у законодавчій, виконавчій, судовій владі, а також в правоохоронних органах, фінансовій і торгівельній сферах, енергетичних галузях¹, на рівні місцевого самоврядування, а за тим і на суто побутовому рівні. Не в останню чергу через це сприйняття корупції, як звичної реальності, формується якщо не раннього дитинства, то зі шкільних і студентських років підростаючого покоління. За оцінками Центру Разумкова кожен п’ятий українець вважає хабарі нормою життя, а кожен третій погоджується, що при застосуванні останніх простіше вирішувати всі проблеми [12, с. 4].

Проблема економічної (і передусім фінансової) корупції має місце всюди без виключення і передусім у бюджетній сфері та монополістичних утвореннях, у яких, як правило, максимально тінізований облік. Водночас, вийшовши за межі національних кордонів і отримавши можливість швидкого пересування земною кулею, фінансово-економічна корупція продовжує залишатися найбільш серйозною міжнародною проблемою. Оскільки дедалі більша частка доходів перерозподіляється через фіскальну систему (при цьому значною мірою на

¹ Це підтверджує такий промовистий факт. Так, у 2015 р. компанія “Укрнафта”, в якій уже більше року Наглядову раду очолює громадянин Великої Британії, вивела в тінь більш як 11 млрд грн.

корупційних засадах), то така очевидність мотивує впливовий бізнес все більшою мірою спиратися на механізми політичної й економічної корупції.

До особливостей української корупції необхідно віднести передусім посадові зловживання. Дане явище означене терміном “клептократія” [8, с. 28]. Йдеться про зосередження величезних капіталів в осіб, що займають або займали високі державні посади та мали (і мають) відчутний вплив на формування економічної політики корупційного штибу. Носії й ідеологи корупційних відносин, як правило, проникають в політику, рвуться до влади, намагаються підім’яти під себе ЗМІ і навіть партійні об’єднання. І все це заради зловживання державними фінансами та державною власністю.

Сутнісними ознаками і водночас відчутними факторами й чинниками, що фактично виступають підґрунтям для корупції є такі:

- зловживання державною владою для одержання вигоди з особистою метою;
- тінізація економіки в силу засилля несприятливих факторів, за яких невігдно, а іноді й неможливо здійснювати прозору підприємницьку діяльність;
- “окупація” ідеологами й носіями корупційних відносин реальної економіки, а також розподільної і перерозподільної сфер;
- демонстрація державою нейтральної позиції, а іноді й створення завуальованих умов (через ліберальне законодавство) щодо експорту фінансових активів та грошових авуарів в офшорні зони;
- надання державою окремим монополістичним об’єднанням і корпораціям та окремим суб’єктам економічної діяльності податкових пільг, які зумовлюють відчутне обміління і втрати фінансових ресурсів;
- не завжди виваженою і науково обґрунтованою є бюджетна політика, у рамках якої має місце тіньове присвоєння бюджетних коштів та нецільове їх використання;
- розкрадання зовнішніх кредитів та фінансової допомоги очільниками відповідних міністерств і відомств.

Таким чином, “державна корупція”, як наслідок зрощування державних чиновників з представниками тіньового бізнесу – одна з найбільш відчутних загроз того, що Україна не в стані найближчим часом бути країною антикорупційного успіху. І це попри те, що парламент країни у свій час прийняв офіційний документ “Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки” [2].

Політико-економічна сутність антикорупційного дирижизму ґрунтується на таких правових передумовах і організаційних та регуляторних засадах:

по-перше, терміно-поняття “антикорупційний дирижизм” найбільш чітко і обсягово віддзеркалює у системі аналітичного апарату рівень державного впливу на нейтралізацію системних корупційних проявів у ключових сферах і галузях країни;

по-друге, антикорупційний дирижизм – це цивілізаційне явище, що виникає, формується і стверджується завдяки дієздатності державних регуляторних інститутів постійно й ефективно відслідковувати тіньові корупційні інтереси публічних осіб та ключових суб’єктів національної економіки;

по-третє, антикорупційний дирижизм уміщує у собі суспільні й загальнодержавні пріоритети, націлені передусім запобігати і протидіяти поєднанню державної влади і бізнесових інтересів національного олігархату;

На жаль, поки що так звана “антикорупційна боротьба” на вітчизняних теренах – це свого роду “мантра з навіюванням”. Тобто реальної, дієвої протидії не відбувається. Державна регуляторна система діє за ретроспективною бюрократично-управлінською логікою – на кожну проблему створюється

структура (а нерідко – ціла низка державних інституцій), покликана її розв'язати. При цьому спостерігаємо появу різного роду державних інституцій запобігання і протидії корупції. Так, поряд з Національним Антикорупційним Бюро, створюється Національне агентство з питань запобігання корупції, Антикорупційна прокуратура, Державне бюро розслідувань та інші інституційні утворення. За підрахунками аналітиків нині в Україні існує 26 державних структур, покликаних запобігати і протидіяти корупції [7, с. 33].

При цьому рівень політико-економічної корупції як найбільш небезпечного і деструктивного явища не згасає. А без її подолання будь-які благі наміри виявляться марними. Передусім владна корупційна інвазія породжує україн негативні наслідки і процеси, зокрема посилює кризогенеруючий потенціал у суспільстві. Українська влада стало демонструє очевидність активної тінізації фінансово-правових відносин, які являється ключовим джерелом і продуцентом формування статків корупційного походження. Більше того, за визнанням Юрія Щербака “розпечена лава української корупції час від часу виривається з темних підземних закамарків назовні, викликаючи гучні скандали міжнародного масштабу” [8, с. 101].

На наше переконання, реальним підтвердженням сприяння корупції в фінансово-кредитній сфері є нинішня валютно-курсова політика Національного банку країни. Замість неухильного дотримання конституційного постулату, що “забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави” (ст. 99 Основного закону) Національний банк у абсолютно неприйнятних макроекономічних умовах запровадив плаваючий (гнучкий) курс.

Дане рішення здійснене під тиском МВФ зумовило щонайменше трьохкратне здешевлення гривні (а отже, і гривневих депозитів) і відповідне зростання цін та збідніння населення. Таким чином центральний банк спровокував широкомасштабну “втечу від гривні” і відповідно посилив інтерес до зарубіжних вільноконвертованих валют, насамперед, долара США.

Крайнім безглуздям центрального регулятора став дозвіл компаніям – придбавачам валюти самостійно міняти курс упродовж дня. Віднині у різних відділеннях з продажу валюти можуть бути різні курси. Такий валютно-курсовий хаос на руку компаніям – валютним спекулянтам і благодатне поле для чорного ринку. Поза всяким сумнівом валютно-курсова політика НБУ фактично сприяє корупційним діянням на монетарному полі країни.

Протидія корупційним діянням має носити перманентний характер тому вимагає значних професійних зусиль і фінансових затрат. Для здійснення ефективної антикорупційної політики потрібен комплекс факторів: політична (державна) воля, високопрофесійна й високоморальна команда, організаційно-регуляторна налаштованість, постійний аналіз ситуативних недоліків й помилок. Інакше кажучи, так звані “лонгітюдні” модельні дослідження є важливою ознакою антикорупційного дирижизму.

Не останню роль при цьому відіграє зовнішньо залежна економічна політика. Неоколоніальна абсолютизація є беззаперечною очевидністю [4, с. 122–127]. “Уряд-напівпровідник”: сліпо ретранслює на вітчизняні терени вказівки і вимоги МВФ, перетворюючи країну на квазідержавну територію. Україна спеціалізується на експорті сировинних ресурсів, втрачаючи економічні підвалини технологічного відтворення і набуваючи таким чином колоніальних ознак. Упродовж усіх років незалежності національна економіка піддавалась фізичному й моральному зносу, втрачаючи елементарні можливості для економічної конкурентоздатності. Водночас сировинно-експортна політика значною мірою зумовила неоколоніальну валютну (а звідси і фінансову) політику.

Водночас сподівання української влади на іноземних VIP-менеджерів виявилися повністю провальними. Це підтверджує реформаційна безпорадність міністрів-іноземців чи керівна аморфність Голови Наглядової ради Укрнафти Ван Хек Роллінга¹. За висловлюванням экс-Голови Верховної Ради України, проф. В. М. Литвина (на одній з передач Савіка Шустера – лютий 2016 р.): “МВФ стало діє за рецептами середньовіччя – при всіх хворобах пускати кров”.

За часи незалежності під впливом олігархічних груп і насамперед в їх корупційних інтересах державна влада зігнорувала принципово важливу загальнонаціональну детермінанту – захист національної обробної промисловості, що зумовило безпрецедентний рівень деіндустріалізації країни, переорієнтацію виробничої діяльності на спекулятивно-торговельну. Вітчизняний олігархат очолив спекулятивно-лихварські перетурбації, які поставили в центр економічного життя не виробничо-продукуючу сферу, а фінансово-корупційну детермінанту.

Фінансово-корупційні відносини значною мірою перетворилися на визначальну, субстанціональну компоненту так званих “ринкових реформ. Шляхом останніх здійснюється всезростаючий обмін віртуальних, нічим не забезпечених фінансових інструментів на реальні цінності. Попри це навряд чи правомірно вважати, що “економіка собівартісного виробництва відходить у минуле” [5, с. 58].

З позиції великого бізнесу прерогативи фінансового обміну втратили будь-яку прив’язку до виробничих реалій. Навпаки, супроти товарно-продукуючих галузей і виробництв конструюються корупційно-тіньові ландшафти, які все більшою стають підґрунтям самостійної (ні найменшим чином не підпорядкованої виробничим пріоритетам) сфери прагматичних грошово-фінансових маніпуляцій, в основі яких – корупційне маніпулювання фінансовими трансакціями. Так відбулося утвердження олігархічного прагматизму, в якому корупційна істина – це те, що фінансово вигідно кланам і крупним власникам національного капіталу.

При цьому економічна корупція найбільш активно детермінується в інтересах так званої політичної еліти та діяч високорангових державних службовців розпорядчо-дозвільного змісту. Корумпованість значної частини чиновників владних структур прослідковується зокрема при втручанні влади в діяльність суб’єктів місцевих органів господарювання. Подібне засилля корупційних детермінант призводить до панування “корупційної психології”.

Оскільки політична корупція підтверджується, зокрема, в лобістських впливах на законодавчий процес, а економічна корупція – в урядових постановках управлінсько-розпорядчого характеру, а також у рішеннях місцевої влади, націлених першочергово задовольняти власні інтереси, то така очевидність породжує, стимулює і відтворює девіантну поведінку бізнесу та широкого загалу підприємців.

Для України в останні десятиліття системну небезпеку являє політична, економічна й офшорна корупція. Звідси антикорупційний дирижизм є особливим загальнодержавним актуалітетом. Політику активного впливу держави на викорінення корупції з найбільш важливих сегментів економіки і суспільства можна назвати антикорупційним дирижизмом. Антикорупційний дирижизм – це державна регуляторна система (відповідні закони та підзаконні акти, управлінсько-регуляторні механізми, спеціалізовані інститути) запобігання і протидії корупції.

¹ Так, згідно зі звітом Державної фіскальної служби борг Укрнафти за податками (станом на 01.01.2016 р.) склав понад 10 млрд грн.: зокрема біля 8 млрд. грн. за користування надрами; 1,3 млрд грн. податок на прибуток; 645 млн грн. ПДВ; 133,5 млн грн. рентні неплатежі при видобутку газоконденсату. Дебіторська ж заборгованість цієї нафтодобувної компанії становить 18,7 млрд грн. [12, 8].

Об'єктивний аналіз основних детермінант економічної корупції дає підстави стверджувати, що головні її пріоритети концентруються в фінансово-кредитній, бюджетній, податковій, митно-тарифній та посередницько-торговій сферах.

При цьому економічна корупція найбільш активно детермінується в інтересах так званої політичної еліти та діяч високорангових державних службовців розпорядчо-дозвільного змісту. Корумпованість значної частини чиновників владних структур прослідковується зокрема при втручанні влади в діяльність суб'єктів місцевих органів господарювання. Подібне засилля корупційних детермінант призводить до панування “корупційної психології”.

Сам процес формулювання законодавчих ідей, вимог та установок антикорупційного стибу хоча і є досить непростим, а іноді й конфліктним, однак найбільш відчутним гальмом або непереборним бар'єром для їх реалізації виступає українська державно-регуляторна дійсність. Оцінюючи ситуацію, перший в незалежній Україні Голова СБУ, а пізніше – Прем'єр-міністр України Є. К. Марчук зі знанням справи наголошує: “В Україні постала зловісна реальність остаточного утвердження в суспільстві жорсткого свавілля політичних олігархів, владно-економічних кланів, корумпованої державної демократії, кримінальних авторитетів. Решта народу перетворюється на злиднених і політично пригноблених пролетарів зразка кінця XIX – початку XX ст.” [6, с. 75]

Оскільки політична корупція підтверджується, зокрема, в лобістських впливах на законодавчий процес, а економічна корупція – в урядових постановках управлінсько-розпорядчого характеру, а також у рішеннях місцевої влади, націлених першочергово задовольняти власні інтереси, то така очевидність породжує, стимулює і відтворює девіантну поведінку бізнесу та широкого загалу підприємців. Так, масового характеру набуло укривтя реальних прибутків з метою ухилення від оподаткування. Нині щонайменше половина банків, підприємств торгівлі та виробничої сфери працюють офіційно збитково, хоча і без банкрутств, що свідчить про фактичну тінізацію реальних доходів.

Заслуговує на прискіпливу увагу аналіз корупційних схем і діянь, що відбуваються під прикриттям офшорних центрів. Офшорні юрисдикції пропонують різноманітні способи і механізми та високий рівень прикриття тінювих капіталів й активів, набутих неправедним (а нерідко злочинним) шляхом. Попри це дана проблематика не аналізується в солідних наукових дослідженнях і зокрема в дисертаційних роботах.

Офшорна корупція – це динамічний, як правило, тристадійний процес у рамках якого: а) приховується фінансовий (і що не менш важливо – географічний) слід тінювих активів й капіталів; б) відчутно ускладнюється процес розслідувань учинених фінансово-економічних правопорушень;

в) забезпечення гарантій бенефіціарам щодо недопущення перевірки з боку держав, за межі яких експортовано грошові ресурси, цінні папери тощо.

Саме на таких гарантіях і будується глобальна система офшорних фінансових центрів. Фактично сьогодні офшорні юрисдикції являють собою своєрідний “Бермудський трикутник”, у глибинах якого ховається багатотрильйонний масив фінансового капіталу, віднайти та репатріювати який на національні терени практично неможливо. Тому навряд чи є підстави підтримувати оптимізм тих авторів, які вважають, що значимість офшорних центрів знижуватиметься, тобто буде користуватися меншим попитом.

Таїна офшорних операцій в глобальному вимірі не дозволяє отримувати достовірні дані щодо розмірів приватних капіталів й матеріальних активів, що знаходяться на територіях з мінімальним оподаткуванням, тобто у так званих “податкових гаванях”. За приблизними оцінками експертів приватні компанії різних країн сконцентрували в офшорах щонайменше 25 трлн дол. [9, с. 28].

Тому на часі створення високопрофесійної експертної групи ООН при участі зацікавлених держав щодо запобігання й призупинення притоку фінансових капіталів в офшорні лагуни.

Певні можливості проникнення в офшорні таємниці виникають, якщо фінансова розвідка стане більш прискіпливо аналізувати послуги фінансових консультантів, агентів і брокерів, що виступають посередниками при трастових операціях. Однак офшорні лагуни, які надають притулок капіталу тіньових бенефеціарів, як правило, не йдуть на співпрацю з представниками фінансового моніторингу чи з правоохоронними органами тієї країни, яка здійснює офіційний запит.

На жаль, українська дійсність підтверджує, що на кожному етапі діяльності правоохоронних органів, виконавчої та судової влади знаходить свій прояв особливе корупційне середовище, в тіньових схемах якого обертаються величезні грошові ресурси і за рахунок яких живляться безпосередні бенефеціари корупційних угод і схем.

Загрозливою тенденцією від зовнішньої залежності української економіки стала її офшоризація. Основну частку активів великих корпорацій і приватних осіб зареєстровано в офшорах – на Кіпрі, Антигуа й Барбуда, Республіка Вануату, Сейшелах, Панамі і т. д.

Офшоризацію крупного капіталу бенефеціари пояснюють необхідністю захистити свої фінансово-матеріальні статки від перманентних поборів контролюючих і фіскальних служб і водночас потребою полегшити доступ до світового фінансового ринку. Як наслідок, тотальний вплив капіталу й активів обезкровлює національну економіку.

Тіньовий капітал, який перманентно витікає в офшори при сприянні влади (до речі, Україна підписала договір з Кіпром щодо уникнення так званого “подвійного” оподаткування), затим повертається на вітчизняні терени під пільговим дахом “зарубіжних інвестицій”, які фактично націлені на подальше витискування нових доходів, користуючись правом вільного експорту валютних здобутків за межі України.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що антикорупційний дирижизм буде втілюватися в українську дійсність за умови реального бажання вищого політичного керівництва держави сформувати і запустити в дію ефективні механізми запобігання і протидії корупційним діям та схемам. Це, по-перше. І, по друге, якщо антикорупційна бездіяльність, а тим паче явне і тіньове потурання економічній і офшорній корупції публічних осіб і державних службовців найвищого рангу, будуть невідворотно підпадати під кримінальну відповідальність.

Список використаних джерел

1. *Концепція* Організації Об'єднаних Націй проти корупції: Міжнародний документ від 31.10. 2003 р., набрання чинності для України від 01. 01. 2010 / Верховна Рада України. – Режим доступу // zakon.rada.gov.ua
2. *Про* засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки: Закон України від 14.10.2014 р. № 1699-УІІ // zakon.rada.gov.ua
3. *Єщенко П. С.* Фінансиалізація у водоверті глобальної економіки / П. С. Єщенко, Н. Г. Самко. – К.: Знання України, 2016. – С. 22.
4. *Ковальчук Т.* Неоколоніальна абсолютизація / Трохим Ковальчук // Банківська справа. – 2015. – № 4–5. – С. 122–127.
5. *Лук'янов В. С.* Сучасні фінансові ринки / В. С. Лук'янов. – К.: Знання, 2013. – 479 с.
6. *Марчук Є.* Паралельна влада / Є. К. Марчук // Українські діалоги. Журнал міждисциплінарних дискусій з питань стратегії розвитку України. – 2015. – Листопад–Грудень. – С. 75.
7. *Скулиш Є.* Державне бюро розслідувань як спеціально уповноважений суб'єкт у сфері протидії корупції / Є. Скулиш // Право України. – 2015. – №12. – С. 33.
8. *Щербак Юрій.* Україна: виклик і вибір / Юрій Щербак. – К.: Дух і Літера, 2003. – С. 101
9. *Якушин В.* Корупція як суспільний феномен / В. Якушин, Ш. Ватсон, Дж. Мейс, К. Малєв // Політична думка. – 1994. – № 4. – С. 28.
10. *Перру Франсуа.* “Економіка 20 века”. Пер.

с француз. / Франсуа Перру. – М.: Мир, 1997. – 344 с. 11. *Rose-Ackerman S.* Corruption and government. – Cambridge, 1999. – P. 190. 12. *Дзеркало* тижня. – 2016. – 30 січня. – С. 8; 1 жовтня 2016 р. – С. 4. 13. *Дайджест* інформації, аналітики, прогнозів. – К.: УАФР, 2013. – С.8.

Антонина Волошенко

АНТИКОРРУПЦИОННЫЙ ДИРИЖИЗМ: ПОЛИТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ И КЛЮЧЕВЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПРИМЕНЕНИЯ

В статье проанализирована малоисследованная проблема – политэкономическая сущность и пути применения антикоррупционного дирижизма в ключевых сферах национальной экономики. Особое внимание уделено категории “антикоррупционный дирижизм”, которая вводится в научный оборот автором. Также сформулированы пути предупреждения и противодействия политической, экономической и оффшорной коррупции.

Ключевые слова: антикоррупционный дирижизм, политическая коррупция, экономическая коррупция, оффшорная коррупция, организационно-регуляторные механизмы противодействия коррупции.

Antonyna Voloshenko

ANTICORRUPTION DIRIGENS: POLITICO-ECONOMICAL ESSENCE AND KEY AREAS OF APPLICATION

The paper the article is devoted to the analysis of unexplored problem – politico-economical essence and application of anti-corruption dirigens in key areas of the national economy. The special attention is paid to the category “anticorruption dirigens”, that is introduced in scientific revolution by author. Also offered the author’s vision of ways to pretend and counteract political, economical and offshore corruption.

Key words: anticorruption dirigens, political corruption, economical corruption, offshore corruption, organizationally-economic mechanisms of counteraction of corruption.

УДК 94 (477)

Петро Вівчарик

ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ ТА ПУБЛІЦИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТЕПАНА КАЧАЛИ

У статті проаналізовано історіографічний огляд праць, присвячених громадсько-політичній та публіцистичній діяльності Степана Качали.

Ключові слова: історіографія, Степан Качала, священик, дослідження, громадсько-політична діяльність, публіцистична діяльність.

У сучасній українській історичній науці постать галицького священика, політика, публіциста, мецената, громадського діяча Степана Качали є маловідомою. Його ім'я, поряд із багатьма діячами-народовцями у радянській період залишалось незаслужено забути.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю комплексного вивчення громадсько-політичної і публіцистичної діяльності С. Качали у контексті основних подій національної історії у другій половині XIX ст. Поява дослідження визначається відсутністю наукових праць присвячених постаті С. Качали.

Мета статті полягає у комплексному аналізі історіографічного доробку, який висвітлює життя та діяльність С. Качали.

Аналізу монографії С. Качали “Коротка історія Руси”, видану “Руською історичною бібліотекою” під редакцією О. Барвінського даного періоду присвячена стаття польського історика А. Левицького “Czy to odpowiedź stronnictwa, czy interwencja osobista?” (1886 р.) [2, с. 125–140].

Важливе значення у контексті дослідження життєпису С. Качали має також політично-суспільна студія “Стефан Качала” відомого діяча О. Калитовського надрукована 10 грудня 1894 р. в часописі “Зоря” [7]. Не менш цінною є праця О. Барвінського, у якій в контексті висвітлення історії національного відродження кінця XIX – початку XX ст. автор характеризує участь С. Качали у створенні організацій просвітницького характеру, аналізує його діяльність як політика, публіциста на основі особистих взаємин з діячем. [8].

Відродження українського політичного, культурного життя у другій половині XIX – поч. XX ст. характеризував К. Левицький у працях “Історія політичної думки галицьких українців. 1848–1914. На підставі споминів” [9] та “Українські політики. Сильвети наших давніх послів і політичних діячів” [10, с. 35–37]. У своїх працях у контексті аналізуючи основні етапи національного руху у Східній Галичині К. Левицький висвітлює участь С. Качали у виборах до Галицького крайового сейму, діяльність політика у його засіданнях, участь у засіданнях австрійського парламенту, створенні культурно-просвітницьких товариств (“Просвіта”, “Товариство імені Шевченка”), підтримці угодової акції 1869 р., окреслив значення найвідоміших книг С. Качали “Що нас губить, а що нам помочи може” та “Polityka Polaków względem Rusi”. У книзі “Українські політики. Сильвети наших давніх послів і політичних діячів” К. Левицький узагальнив біографії відомих українських діячів на основі їх політичної діяльності. У життєписі С. Качали автор особливу увагу звернув на його сеймову промову 1881 р. щодо виділення субвенції на будівництво інтернату ордену Змартвихвстанців.

Взаємовідносини С. Качали із В. Антоновичем, М. Драгомановим висвітлено у монографіях останнього [11–12].

Окремі аспекти життєпису С. Качали, його роль у заснуванні Наукового товариства імені Т. Шевченка висвітлено у праці К. Студинського “Львівська духовна семинарія в часах Маркіяна Шашкевича (1829–1843)” [13, с. 22] та статтях “Наукове товариство ім. Шевченка (1873–1928 р.)” [14, с. 9–18], “Зв’язки Олександра Кониського з Галичиною в рр. 1862–1866” [15, с. 271–388], “Кара за участь у святі чеського театру 1868 р.” [16, с. 98–106].

Свою оцінку монографії галицького пароха “Коротка історія Руси” дав Д. Дорошенко у дослідженні “Огляд української історіографії” [17]. Внесок С. Качали у заснуванні товариства “Просвіта” коротко висвітлив С. Перський у монографії “Популярна історія товариства Просвіта” [18].

Вагомий внесок у дослідження життєпису С. Качали зробили зарубіжні науковці. Насамперед виокремимо праці австрійських, німецьких дослідників, які аналізували національний розвиток народів у складі Австро-Угорської імперії у контексті вивчення державно-правових проблем, законодавчого забезпечення інтересів, зокрема мовного питання. Варто відзначити праці Г. Біндера [73, с. 197–215], Ф. Гофендера [76, с. 194–204], у яких проаналізовано діяльність політичних течій, міжнаціональні відносини у Східній Галичині у ХІХ ст., підведено підсумки роботи у Віденському парламенті українського представництва протягом 1873–1879 рр., у тому числі С. Качали.

До цієї групи належать також праці польських дослідників, у яких велика увага приділяється українсько-польським відносинам, передвиборчим кампаніям, політичній боротьбі. Зокрема польський дослідник С. Гродзиський [71–72] поряд з аналізом правових аспектів діяльності Галицького крайового сейму висвітлює роботу сеймових фракцій, суперечності, які виникали під час засідань, характеризує окремі постаті послів сейму.

Велике значення в цьому контексті мають праці Є. Зради [74], Я. Мокляка [75], у яких знаходимо детальний розгляд виборчих кампаній до Галицького крайового сейму, Державної ради, окреслено діяльність С. Качали як члена течії народовців, висвітлено його спроби пошуків порозуміння із польськими депутатами.

Варто виокремити праці істориків з української діаспори, які, у своїх дослідженнях підкреслювали певні заслуги окремих діячів на основі аналізу їх діяльності. Заслугує на увагу робота І. Сохоцького, який висвітлив внесок греко-католицького духовенства в українському національному відродженні [20]. Відомості про пароха із Шельпак знаходимо у збірнику статей, матеріалів і споминів у двох томах про Збаражчину написаних представниками діаспори, вихідцями із Тернопільщини, виданий Науковим товариством імені Шевченка у Нью-Йорку, який містить статті біографічного змісту про С. Качалу [21, с. 441]. Однією із найбільш вагомих є зокрема стаття С. Горак “Розправа про польсько-українські взаємини”, яка являє собою короткий аналіз історичної частини монографії С. Качали “*Polityka Polaków względem Rusi*” [22, с. 343–363].

Із проголошенням незалежності України, зняттям ідеологічних обмежень, відкриттям доступу до архівних першоджерел дослідники отримали змогу для ґрунтовного дослідження даної проблематики. Одним із перших звернув увагу на діяльність С. Качали М. Мудрий, який у своїх публікаціях “Виборчі кампанії до Галицького сейму: суспільство, політика та міжнаціональні взаємини (60–70-ті рр. ХІХ ст.)” [23 с. 35–42], “Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії” [24 с. 465–500], “Польські ліберал-демократи та українське питання в Галичині у 80-х рр. ХІХ ст.” [25, с. 99–109], “Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки ХІХ ст.)” [26, с. 58–117] та

“Степан Качала в австрійському парламенті” [27, с. 63–67] характеризував політичну діяльність галицького пароха як депутата Галицького крайового сейму, Державної ради, як одного із провідних діячів національного відродження у Галичині у другій половині XIX ст.

В контексті розгляду діяльності народовців постать С. Качали як ініціатора створення товариства “Просвіта” розглядав О. Середа у статті . “Громади ранніх народовців у Східній Галичині (60-і роки XIX століття)” [28, с. 378–391] та “Ідеї “органічного розвою” на сторінках часопису “Русь” (1867)” [29, с. 64–76].

Роль греко-католицького духовенства як одного із основних чинників у формуванні свідомості українського населення в Галичині, зокрема, взаємвідносини С. Качали та М. Драгоманова охарактеризував Д.- П. Химка у праці “Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860–1890)” [30]. Окремі аспекти діяльності С. Качали знаходимо у працях О. Сухого [31; 32]. Зокрема, у контексті пошуків порозуміння між народовцями і русофілами, проведення виборчих кампаній.

У публікаціях О. Аркуші [33, с. 231–268; 34, с. 68–91], Я. Грицака [35, с. 83; 36; 37, с. 169], К. Кондратюка [38, с. 23–31] висвітлюється діяльність народовців та русофілів у парламентських структурах Австро-Угорської імперії, що дає змогу охарактеризувати чинники, які впливали на політичні погляди С. Качали. Діяльність С. Качали як посла Галицького крайового сейму частково висвітлив Т. Батенко у статті “Українські послы у першому періоді Галицького сейму (1861–1866 рр.)” [39, с. 58–69] та “До історії формувань виборчої системи в Галичині та виборчих змагань галицьких українців 2-ї половини XIX ст.. спроба аналізу” [40, с. 35–39].

Більш розширено політична діяльність С. Качали представлена у працях І. Чорновола “Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901. Нарис з історії українського парламентаризму” [44] та “199 депутатів Галицького сейму” [41]. Важливими є також його публікації “Галицькі війни за історію. Олександр Барвінський і “Руська історична бібліотека” [42] та “З історії українського парламентаризму: проблема української гімназії у Перемишлі на форумі Галицького сейму (1884–1895)” [43, с. 120–143], у яких аналізується громадсько-політична діяльність представників народовецької течії українського національного руху у контексті розвитку освіти, зокрема, окреслено співпрацю С. Качали з О. Барвінським щодо українського перекладу та видавництва його монографії.

Окремо серед праць, які окреслюють місце С. Качали у парламентських структурах Австро-Угорщини слід відзначити публікації Л. Ілина “Виборча кампанія до Галицького крайового сейму в 1870 р.: перебіг і результати” [45, с. 343–354], Б. Янишина “Іван Франко та галицькі народовці у 1880-их рр. XIX ст.” [46, с. 107] “Політичне товариство “Народна рада”: організаційні заходи та політична програма (1885–1888 рр.)” [48, с. 214–225], “Народовці на рубежі 70–80-х рр. XIX ст.: творення нової моделі політичної культури” [47, с. 86–100]. Неможливо оминати увагою роботу М. Алексієвця та І. Зуляка “Діяльність “Просвіти” у національно-культурному відродженні українського народу Східної Галичини (1868–1914 рр.)” [49], у якій розкрито роль і внесок С. Качали у створенні та розвитку культурно-просвітницького товариства

Не менш вагомою є праця М. Алексієвця та В. Савенка “Роль Наукового товариства ім. Т. Шевченка в українському національному відродженні (друга половина XIX – початок XX ст.)” [50], у якій висвітлено діяльність С. Качали як члена-засновника товариства у 1873 р.

Внесок С. Качали у створення товариства “Галицько-руська матиця” характеризують праці О. Седляра [51, с. 668–692; 52, с. 61–77]. Варто відзначити публікації В. Пашука, у яких автор критично аналізує діяльність С. Качали як

одного із засновників товариства “Просвіта” через призму його публікацій у часописах “Слово”, “Правда”, “Основа” [53, с. 345–380; 54, с. 358–373]. Велике значення для утвердження наукового підходу до вивчення постаті С. Качали і його місця у суспільно-політичному житті Галичини мають праці І. Куцого. У його дослідженнях знаходимо інформацію щодо діяльності С. Качали як політика, про наукові зацікавлення галицького пароха. Автор один із перших за часів незалежності України, аналізує історичну концепцію у працях С. Качали “Polityka polakow wzgledem Rusi” та “Коротка історія Русі” [55, с. 57–63; 56, с. 32–46; 57, с. 72–78].

Характеризуючи процес становлення освіченої верстви населення у Галичині за часів Австро-Угорської імперії в контексті творення організацій просвітницького характеру окреслює особу С. Качали С. Пахолків у монографії “Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації” [58].

У 2000 р. опублікована монографія Є. Дороша “Степан Качала” [60]. У цій праці автор описав основні віхи життя та діяльності політика. Велику увагу відведено умовам, у яких формувалися погляди С. Качали на початку XIX ст., зокрема, діяльність “Руської трійці”, поширення у Східній Галичині творів Т. Шевченка, відродження національного руху. У роботі Є. Дороша С. Качала характеризується як один із очільників цього руху. Автор у контексті висвітлення громадської діяльності С. Качали дещо поверхово аналізує роботу діяча у Галицькому крайовому сеймі, також він оминув увагою період перебування С. Качалою депутатом у австрійському парламенті. У праці Є. Дорош також дав коротку біографічну довідку членів родини С. Качали, більш детально зупинившись на діяльності його брата Андрія. Автор у своїй монографії також помістив короткий переклад праці С. Качали “Polityka Polaków wzgledem Rusi”.

У 2010 р. Є. Дорошем та праправнуком С. Качали В. Слюзарем була опублікована праця “Родина Качалів в історії Галичини” [59]. Ця монографія поряд із матеріалами із попереднього видання про життя та діяльність С. Качали, охоплює найважливіші віхи з життя його родини, дітей, внуків та правнуків. Водночас більша увага відведена політичній діяльності С. Качали у Галицькому крайовому сеймі протягом 1861–1888 рр. Коротко висвітлено парламентську діяльність С. Качали у Державній раді. У цьому ж контексті постать С. Качали характеризується у статті С. Гелея “Рогатинщина в контексті українського відродження в Галичині” [61, с. 145–149], Р. Ковалюка “Степан Качала – історик, публіцист, громадсько-політичний діяч” [62, с. 183–186], у яких фрагментарно висвітлена основні етапи біографії українського діяча.

Цінними для вивчення наукової діяльності С. Качали є також праці Т. Чухліба “Український відгомін битви європейської коаліції з османами під Віднем” [63, с. 197–215], “Чи вирішена проблема участі українських козаків у битві під Віднем 1683 року?” [64] у яких автор окреслює внесок С. Качали у дослідженні ролі участі козаків у Віденській битві 1683 р., характеризується його розвідка “Похід Собеського під Відень року 1683”.

Певним внеском у вивчення С. Качали як громадсько-політичного діяча, науковця є праці автора цієї статті [65–70].

Історіографічний аналіз засвідчує, що спеціальних робіт, які б комплексно відображали діяльність С. Качали, розкривали його здобутки, висвітлювали участь у національно-культурних процесах немає.

На сучасному етапі постать галицького діяча викликає зацікавлення дослідників, проте вивчення вітчизняною історичною наукою питання ролі й значення С. Качали у громадсько-політичному і науковому житті України в

другій половині XIX ст. є епізодичним. Недостатнє вивчення проблеми та її наукова актуальність потребують подальшого предметного дослідження.

Список використаних джерел

1. *Наумович І. О.* Стефан Качала / І. Наумович // Наука. Письмо для народа. – 1881. – № 10. – С. 307–320.
2. *Lewicki A.* Czy to odpowiedź stronnictwa, czy interwencja osobista? / A. Lewicki // Przegląd Polski. – 1886. – Т. 81. – З. 241. – С. 125–140.
3. *Смерть* и похороны пок. о. Стефана Качалы // Батьковщина. – 1888. – Ч. 46. – С. 282–283.
4. *Смерть* о. Стефана Качали // Діло. – 1888. – Ч. 245. – С. 2.
5. *Стефан* Качала // Діло. – 1888. – Ч. 276. – 2 с.
6. *Стефан* Качала. (Некролог) // Киевская старина. – 1889. – Т. XXIV. – С. 458–512.
7. *Калитовский О.* Стефан Качала / О. Калитовский // Зоря. – 1894. – Ч. 24. – С. 129–142, 148–150, 168–169, 199–202, 222–224.
8. *Барвінський О.* Спомини з мого життя / О. Барвінський. – К.: Смолоскип, 2004. – 528 с.
9. *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів / К. Левицький. – Львів, 1926. – 737 с.
10. *Левицький К.* Українські політики. Сильвети наших давніх послів і політичних діячів / Кость Левицький. – Львів, 1936. – С. 33–35.
11. *Драгоманов М.* Австро-руські спомини (1867–1877) / М. Драгоманов. – К., 1970. – Т. 2. – С. 28–35.
12. *Драгоманов М.* Літературно-публіцистичні праці. У двох томах / Редкол.: О. Дей (відп. ред.) та ін. – Київ, 1970. – Т. 1. – 531 с.
13. *Студинський К.* Львівська духовна семінарія в часах Маркіана Шашкевича (1829–1843) / К. Студинський. – Львів, 1916. – С. 22, 136.
14. *Студинський К.* Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, 1873–1928 рр. / К. Студинський // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т. 150. – Львів, 1929. – С. 9–18.
15. *Студинський К.* Зв'язки Олександра Кониського з Галичиною в рр. 1862–1866 / К. Студинський // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т. 150. – Львів, 1929. – С. 271–388.
16. *Студинський К.* Кара за участь у святі чеського театру 1868 р. / К. Студинський // Наша культура. – Варшава, 1935. – Кн. 2. – С. 98–106.
17. *Дорошенко Д.* Огляд української історіографії. Державна школа: Історія. Політологія. Право / Д. Дорошенко. – К.: Українознавство, 1996. – 257 с.
18. *Перський С.* Популярна історія Товариства “Провіт” / С. Перський. – Львів, 1932. – 268 с.
19. *Трусевич С.* Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50–70-х роках XIX ст. / С. Трусевич. – К.: Наукова думка, 1978. – 166 с.
20. *Сохоцький І.* Що дали греко-католицька церква й духовенство українському народові / І. Сохоцький. – Філадельфія, 1951. – 104 с.
21. *Збаражчина:* збірник статей, матеріалів і споминів. – Нью-Йорк: 1980 р. – Т. 1. – С. 441.
22. *Качала С.* Розправа про польсько-українські взаємини / С. Качала // Збаражчина: збірник статей, матеріалів і споминів. – Нью-Йорк: 1980. – Т. 1. – С. 343 – 363.
23. *Мудрий М.* Виборчі кампанії до Галицького сейму: суспільство, політика та міжнаціональні взаємини (60–70-ті рр. XIX ст.) / М. Мудрий // Республіканець. – 1995. – № 1–2. – С. 35–42.
24. *Мудрий М.* Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії / М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Випуск 37. – Част. 1. – Львів, 2002. – С. 465–500.
25. *Мудрий М.* Польські ліберал-демократи та українське питання в Галичині у 80-х рр. XIX ст. / М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична / Львівський державний університет імені Івана Франка. Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 99–109.
26. *Мудрий М.* Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки XIX ст.) / М. Мудрий // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1997. – Вип. 3–4. – С. 58–117.
27. *Мудрий М.* Степан Качала в австрійському парламенті. 1873 – 1879 рр. / М. Мудрий // Наукові записки історичного факультету Львівського державного університету ім. І. Франка. – Львів, 1997. – Вип. 1. – С. 63–67.
28. *Середа О.* Громади ранніх народовців у Східній Галичині (60-і роки XIX століття) / О. Середа // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: на пошану Ф. Стебля. – Вип. 9. – Львів, 2001. – С. 378–391.
29. *Середа О.* Ідеї “органічного розвою” на сторінках часопису “Русь” (1867) / О. Середа // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, 2010. – № 19. – С. 64–76.
30. *Химка Д.-П.* Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860–1890) / Д.-П. Химка. – К, 2002. – 310 с.
31. *Сухий О.* Від русофільства до москвофільства: російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті / О. Сухий. – Львів, 2003. – 496 с.
32. *Сухий О.* Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець XIX – початок XX ст.) / О. Сухий. – Л., 1998. – 132 с.
33. *Аркуша О.* Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд / О. Аркуша, М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Випуск 34. – Львів, 1999. – С. 231–268.
34. *Аркуша О.* Парламентська традиція галицьких українців

у другій половині XIX – на початку XX ст. / О. Аркуша // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – № 6. – С. 68–91. 35. *Грицак Я.* Між семітизмом й антисемітизмом: Іван Франко та єврейське питання / Я. Грицак // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Збірник наукових праць. – 2005. – Вип. IX. – С. 83. 36. *Грицак Я.* Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я. Грицак. – К., 1996. – 360 с. 37. *Грицак Я.* Пророк у своїй Вітчизні: Франко та його спільнота (1856–1886) / Я. Грицак. – К., 2006. – С. 169. 38. *Кондратюк С.* Розвиток доктрини українського парламентаризму в Галичині у складі Австро-Угорщини / С. Кондратюк // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 2008. – Вип. 2. – С. 23–31. 39. *Батенко Т.* До історії формування виборчої системи в Галичині та виборчих змагань галицьких українців 2-ої половини XIX ст. Спроба аналізу / Т. Батенко // Республіканець – 1994. – №3–9. – С. 35–39. 40. *Батенко Т.* Українські послы у першому періоді Галицького сейму (1861–1866) / Т. Батенко // Академія. Гуманітарний альманах. – Київ, 1995. – С. 58–69. 41. *Чорновол І.* 199 депутатів Галицького сейму / І. Чорновол. – Львів, 2010. – 228 с. 42. *Чорновол І.* Галицькі війни за історію [Електронний ресурс] / І. Чорновол. – Режим доступу до статті: <http://zbruc.eu/node/5444> 43. *Чорновол І.* З історії українського парламентаризму: проблема української гімназії в Перемишлі на форумі Галицького сейму (1884–1895) / І. Чорновол // Молода нація. – Київ, 2001. – №2. – С. 120–143. 44. *Чорновол І.* Українська фракція Галицького крайового сейму 1861–1901. Нарис з історії українського парламентаризму / І. Чорновол. – Львів, 2002. – 288 с. 45. *Лин Л. М.* Виборча кампанія до Галицького Крайового сейму в 1870 р.: перебіг і результати / Л. Лин // Галичина: Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2006–2007. – № 2–13. – С. 343–354. 46. *Янишин Б.* Іван Франко та галицькі народовці у 1880-их рр. XIX ст. / Б. Янишин // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Збірник наукових праць. – 2005. – Вип. IX. – С. 107. 47. *Янишин Б.* Народовці на рубежі 70–80-их років XIX ст.: творення нової моделі політичної культури / Б. Янишин // Український історичний журнал. – 2001. – № 6. – С. 86–100. 48. *Янишин Б.* Політичне товариство “Народна рада”: організаційні заходи та політична програма (1885–1888 рр.) / Б. М. Янишин // Пробл. історії України XIX. – початку XX ст. – 2003. – Вип. 6. – С. 214–225. 49. *Алексієвець М.* Діяльність “Просвіти” у національно-культурному відродженні українського народу Східної Галичини (1868 – 1914 рр.) / М. Алексієвець, І. Зуляк. – Тернопіль, 1999. – 184 с. 50. *Алексієвець М.* Роль Наукового товариства ім. Т. Шевченка в українському національному відродженні (друга половина XIX – початок XX ст.) / М. Алексієвець, В. Савенко. – Тернопіль, 1999. – 188 с. 51. *Седляр О.* “Галицько-руська матиця”: завдання, організація, члени товариства (1848–1870 рр.) / О. Седляр // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: 36. наук. пр. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2012. – Вип. 21. – С. 668–692. 52. *Седляр О.* Серіальні видання “Галицько-руської матиці”: проекти та їх реалізація. (1848–1874 рр.) / О. Седляр // Вісник Львівського університету: Сер.: Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – 2011. – Вип. 6. – С. 61–77. 53. *Пашук В.* Просвітницькі ідеї о. Степана Качала / В. Пашук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, 2010. – №19. – С. 345–380. 54. *Пашук В.* Просвітницькі ідеї галицьких народовців та о. Степана Качала: порівняльний аналіз / В. Пашук // Галичина: науковий і культурно-просвітницький краєзнавчий часопис. (До 60-річчя професора Миколи Кугутяка). – Івано-Франківськ, 2012. – № 20–21. – С. 358–373. 55. *Куций І.* Степан Качала у контексті українського історіографічного процесу / І. Куций // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія. – Тернопіль, 2008. – Вип. 2. – Ч. 2. – С. 57–63. 56. *Українофільська течія галицької історіографії XIX ст.: концептуалізація історично-цивілізаційної ідентичності* / І. Куций // Історіографічні дослідження в Україні: 36. наук. пр. – 2008. – Вип. 18. – С. 32–46. 57. *Куций, І.* Теорія “історичної похибки” Польщі в історико-публіцистичній спадщині С. Качала / І. Куций // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Вип. 13. – Тернопіль, 2001. – С. 72–78. 58. *Пахолків С.* Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації Львів / С. Пахолків. – Львів, 2014. – 610 с. 59. *Дорош Є.* Качалів в історії Галичини / Є. Дорош, В. Слюзар. – Т.: Підручники і посібники, 2010. – 160 с. 60. *Дорош Є.* Степан Качала / Є. Дорош. – Тернопіль, 2000. – 72 с. 61. *Гелей С.* “Просвіта” і кооперативний рух у Галичині (друга половина XIX – початок XX ст.) / С. Гелей, Р. Пастушенко // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 19. – Львів, 2010. – С. 145–149. 62. *Ковалюк Р.* Степан Качала – історик, публіцист, громадсько-політичний діяч / Р. Ковалюк // Рогатинська земля: історія і сучасність: Матеріали І-ї наук. конф., Рогатин, 24–25 берез. 1995 р. – Львів-Рогатин, 1995. – С. 183–186.

63. Чухліб Т. Український відгомін битви європейської коаліції з османами під Віднем 1683 р. / Т. Чухліб // Україна в Центрально-Східній Європі: Зб. наук. пр. – Київ, 2007. – Вип. 7. – С. 197–215. 64. Чухліб Т. Чи вирішена проблема участі українських козаків у битві під Віднем 1683 року? / Т. Чухліб // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. – Черкаси, 1997. – Вип. 6. – С. 78–84. 65. Вівчарик П. “Гнилицька справа” за матеріалами галицьких періодичних видань / П. Вівчарик // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: історія. – Тернопіль, 2014. – Вип. 2. – Ч. 3. – С. 251–254. 66. Вівчарик П. Меценатська діяльність отця Степана Качали у другій половині XIX ст. / П. Вівчарик // Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті. Матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції. – Дрогобич, 2016. – С. 31–32. 67. Вівчарик П. Політичні ідеї Степана Качали (за матеріалами часопису “Діло” 1880–1881 рр.) / П. Вівчарик // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: історія. – Тернопіль, 2014. – Вип. 1. – Ч. 2. – С. 68–73. 68. Вівчарик П. Постать Степана Качали в історії Української греко-католицької церкви (1815–1888) / П. Вівчарик // Історія релігій в Україні. Науковий збірник світлій пам’яті професора Ярослава Дашкевича 1926–2010. – Львів, 2016. – Частина I. – С. 303–311. 69. Вівчарик П. Публіцистична спадщина Степана Качали / П. Вівчарик // Międzynarodowa konferencja naukowa wymiany osiągnięć naukowych. Zbiór raportów naukowych. – Poznan, 2014. – S. 10–17. 70. Вівчарик П. Роль і місце Степана Качали у заснуванні та діяльності товариства “Просвіта” / П. Вівчарик // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: історія. – Тернопіль, 2013. – Вип. 1. – Ч. 2. – С. 85–88. 71. Grodziski S. Sejm Krajowy galicyjski 1861–1914. – Cz. 1 / Stanisław Grodziski. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1993. – 216 s. 72. Grodziski S. Sejm Krajowy galicyjski 1861–1914. – Cz. 2. Źródła / Stanisław Grodziski. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1993. – 557 s. 73. Binder H. Galizien in Wien. Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik / H. Binder. – Wien, 2005. – 741 s. 74. Zdrada J. Wybory do Galicyjskiego Sejmu Krajowego w 1867 roku / J. Zdrada // Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk. – Rok IX. – Kraków, 1963. – S. 39–96. 75. Moklak J. Ukraińskie tradycje parlamentarne XIX–XXI wieku / J. Moklak. – Kraków, 2006. – 259 s. 76. Hofeneder P. Übersetzungsprozesse in der Habsburgermonarchie: Galizien im Spannungsfeld von Sprachen, Varietäten und Schriftsystemen / P. Hofeneder // Deutsch und die Umgangssprachen der Habsburgermonarchie Herausgegeben von Ewa Cwanek-Florek und Irmgard Nöbauer (Sonderdruck). – Wien, 2014. – Band 11. – S. 194–204.

Петр Вивчарик

ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ И ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТЕПАНА КАЧАЛЫ

В статье дается историографический обзор трудов, посвященных общественно-политической и публицистической деятельности Степана Качалы.

Ключевые слова: историография, Степан Качала, священник, исследование, общественно-политическая, публицистическая деятельность.

Petro Vivcharyk

HISTORIOGRAPHICAL ANALYSIS SOCIAL, POLITICAL AND PUBLICISTIC ACTIVITIES OF STEPAN KACHALA

The article analysis the historiographical review of works devoted to social, political and publicistic activities of Stepan Kachala.

Key words: historiography, Stepan Kachala, priest, research, social and political activity, publicistic activity.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ І ЗАРУБІЖНОЇ КУЛЬТУРИ, ОСВІТИ Й НАУКИ

УДК 811.111'342

Оксана Алексієвць

СТРУКТУРНО-ПРОСОДИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТЕКСТУ ПУБЛІЧНОГО ВИСТУПУ

У статті розглядається структурно-просодична організація публічного виступу. Обґрунтовано композицію політичної промови та особливості її просодичної актуалізації.

Ключові слова: політичний дискурс, політична промова, публічний виступ, композиція, просодична актуалізація.

Сучасні реалії політичного життя вимагають всебічного знання різних його аспектів, у тому числі й особливостей політичної комунікації, яка слугує взаємозв'язку між усіма компонентами політичної системи суспільства. Структурна організація та просодичне оформлення мовлення відіграють в цілому визначальну роль у забезпеченні успіху політичної комунікації, оскільки основною метою виступає вплив на людину, боротьба за її свідомість.

Відзначимо, передусім, що політичний дискурс розуміється як публічний дискурс, що базується на політичній картині світу, спрямований на її формування, зміну, використання для спонукання людей до тієї чи іншої політичної діяльності [1, с. 16]. Політичний дискурс має переконувальний характер, а тому передбачає використання доказів, аргументів, прийомів, риторичних засобів, просодії, що збільшують можливість того, що у свідомості реципієнтів будуть побудовані потрібні ментальні репрезентації. Область його функціонування зумовлена сферою політики, характеризується специфічним набором ситуацій спілкування, типовими моделями мовленнєвої поведінки, певною тематикою, набором інтенцій та мовленнєвих стратегій. Основною функцією політичного дискурсу, як зазначає О. Шейгал [2, с. 34], є використання його як інструмента політичної влади, тобто боротьба за владу, здобуття влади, її збереження, здійснення, стабілізація чи перерозподіл. Зазначена глобальна функція політичного дискурсу реалізується завдяки таким функціям: інформування (процес поширення інформації про стан справ у суспільстві); впливу та переконування (процес донесення політичними діячами, владними інститутами своїх поглядів, точок зору, певної інформації, який супроводжується аргументованим доведенням їхньої справедливості й значущості для населення) і маніпулювання (процес нав'язування поглядів, думок, точок зору, які адресант вважає наперед неправдивими, але вигідними для себе).

Політична промова виступає одним із найважливіших видів соціально-політичного красномовства, є класичним жанром ораторського мистецтва, до того ж найдавнішого [3, с. 110]. Виокремлення політичної промови стає можливим завдяки таким чинникам: місце реалізації промови, тематичний зміст текстів, аудиторія, на яку спрямована промова. Зазначені фактори взаємопов'язані, проте вони безпосередньо залежать від першого, тому при створенні типології політичних промов вирішальним є місце реалізації промови. Серед політичних

промов виокремлюють: парламентські, передвиборчі, партійні, вітальні, святкові [4, с. 2–4].

Дієвість політичних промов змушує політиків надзвичайно вдумливо ставитися не лише до їх змісту, а й до форми – мови, стилю, композиції усного або письмового політичного виступу (тексту) [3, с. 110]. Політична промова позначається низкою лінгвостилістичних параметрів: аргументативний характер розгортання тексту, об'єктно-суб'єктний спосіб організації інформації, відверта авторська інтенція, безпосередня й постійна апеляція до адресата, специфіку якого теж визначають односпрямовані та спеціально організовані мовленнєві засоби й набір релевантних прагматичних настанов.

У спеціальній літературі, присвяченій проблемам красномовства [3, с. 123], відзначається, що композиції промови приділяється неабияка увага. Зокрема, композиційна будова промови Ісократ дивувала сучасників і нащадків своєю досконалістю, довершеністю, оскільки вмшувала такі основні елементи: 1) вступ, у якому необхідно було полонити увагу слухачів, викликати доброзичливе ставлення; 2) виклад, який мав бути максимально переконливим, аргументованим; 3) відкидання доказів опонентів з використанням власної аргументації; 4) заключна частина, у якій підбивалися підсумки щодо всього сказаного.

Композиційний аналіз політичного ораторського мовлення розробив американський теоретик ораторського мистецтва А. Х. Монро (див.: [5]). Згідно із запропонованим підходом, зміст мовлення розвивається за певними ступенями, зумовленими певними мотивами. Ці ступені так відображаються у композиційній структурі мовлення: привертання уваги або демонстрація потреби, бажання спілкуватися віддзеркалюються на початку мовлення, задоволення потреби, бажання й візуалізацію результатів виражено в основній частині мовлення, заклик до дії чи схвалення звучать наприкінці мовлення. На думку вченого, композиція мовлення передає мотиваційні завдання оратора, тобто на початку мовлення його основним завдання є привертання уваги до себе й до предмета промови, в основній частині розкривається сутність поставленої мовцем проблеми, доводиться необхідність та висвітлюються шляхи її розв'язання, в прикінцевій частині автор спонукає аудиторію до певних дій чи ж вираження емоційного ставлення до обговорюваної проблеми [5, с. 10].

Таким чином, публічний виступ обов'язково повинен мати добре продуману структуру, яка містить певну послідовність частин. Це необхідно для зручності і оратора, і слухачів. Оратору зручно переходити від теми до теми, слухачам зручно сприймати інформацію, розбиту на частини і яка пропонується їм у певній послідовності.

Структура – це складові частини виступу та їх розташування відносно одна одної. Виступи будуються за традиційною трьохчастинною композицією: вступ, основна частина, заключна частина. Саме така побудова виступу полегшує аудиторії сприйняття усного виступу.

У вступі зазвичай ставиться проблема, повідомляється основна думка; в основній частині наводяться аргументи й докази; у заключній частині підводяться підсумки, повторюється головна думка та міститься заклик до аудиторії.

У вступі розрізняють зачин (мета – підготувати аудиторію до сприйняття, змусити слухати, привернути увагу) і зав'язку (мета – пояснити тезу, заінтригувати постановкою проблеми, показати актуальність обговорення питання).

Основна частина містить аргументацію тези.

Заключна частина може вміщувати нагадування (мета – нагадати основну тезу, повернутися до вихідної проблеми), узагальнення (мета – сформулювати узагальнюючий висновок) та заклик (мета – викликати реакцію слухачів).

Важливою вимогою, котру повинен задовольняти будь-який публічний виступ, є структура/логіка, зрозуміла слухачам [6, с.164].

Практика виробила низку ефективних прийомів привертання уваги аудиторії у вступній частині публічного виступу. До них належать такі: звертання до події, часу, місця; звертання до боротьби, конфлікту, протиріччя між людьми, відмінностям у точках зору; посилення на загальновідоме та загальнодоступне джерело інформації; риторичне запитання; посилення на свій емоційний стан; порушення цікавості; демонстрація будь-якого предмета; розповідь про себе, свій особистий досвід, випадок з життя; цитування знайомого чи знаменитості; історичний епізод; постановка проблемного питання і відповідь на нього; виклад мети і завдань виступу; звернення до життєвих інтересів слухачів, до того, що хвилює їх щодня.

Заключна частина публічного виступу повинна логічно впливати з попереднього викладу. Пропонуються такі варіанти закінчень: цитата, крилатий вислів, прислів'я, народна мудрість; узагальнюючий висновок; звертання до слухачів; узагальнююче повторення; ілюстрація; кульмінація; комплімент аудиторії; гумористична кінцівка; подяка за увагу.

Логічно далі окреслити деякі просодичні особливості публічного виступу. Очевидно, що озвучений політичний текст характеризується певним набором просодичних характеристик, котрі виділяють його серед інших видів усномовленнєвого дискурсу. Це виражається у тій ролі, яку відіграє просодія у здійсненні основної мети політичного дискурсу – вплив на аудиторію з метою приєднання до своєї точки зору, зміни точки зору й ідеологічних настанов аудиторії. Крім цього, варто відзначити роль мелодійного та ритмічного оформлення інформаційної значущості озвученого мовлення завдяки членуванню висловлення на фон і фокус [7–8].

Як відомо, загальноприйнятим для англійської політичної комунікації є ораторський стиль, завдання якого полягає у донесенні до слухача думки промовця, бажанні переконати і завоювати аудиторію. Аналіз теоретичної літератури та корпусів фактичних даних дозволяє стверджувати, що переважаючим термінальним тоном у публічному політичному мовленні виступає спадний тон. Водночас разом з ним вживаються також рівні тони різних регістрів. Завдання складних термінальних тонів, притаманних ораторському мовленню, полягає у наданні словам висловлення певного ступеня виразності, важливості та новизни [9]. Тон й інтонація використовуються мовцями, надаючи висловленню саме тієї звукової оболонки, котра слугує найадекватнішій передачі закладеної у ньому інформації [7, с. 13].

Результати досліджень просодичних засобів публічного мовлення [7; 9–12] також показують, що визначальними є мелодійний контур, тональний діапазон, наголос, темпоральні особливості.

Одним з основних чинників мовленнєвого впливу виступає фразова акцентуація. Видільні акценти можуть розташовуватися на будь-якому слові у висловленні, залежно від його комунікативної значущості [13–14].

Крім цього, важливу роль у реалізації політичного дискурсу відіграє мелодичне й ритмічне оформлення, а саме широкий діапазон модуляцій та гнучкість голосу. Щодо особливостей ритмічної організації, то вони виявляються у характері синтагматичного членування, котре відрізняється розміреністю та чіткістю з погляду періодичності та тривалості.

Доведено, що у ході політичної комунікації, при сприйнятті озвученого дискурсу слухач реагує на ритмічні й інтонаційно-паузальні рішення промовця,

що дозволяє йому орієнтуватися у процесі створення дискурсу (див.: [8, с. 24]). Пауза у публічному мовленні зазвичай використовується для привертання уваги слухача до важливої частини повідомлення. Треба відзначити, що окрім синтаксичних, логічних, емпатичних та пауз хезитації, у політичному дискурсі використовуються прагматичні паузи, які, як правило, мають смислове навантаження (ствердження, привертання уваги) і є запланованими, оскільки їхнє місце зумовлено свідомим вибором промовця.

Основними просодичними характеристиками публічного мовлення, виголошеного у будь-якій ситуації, є спадний мелодійний рух на ненаголошених та наголошених складах, а також спадний рух термінальних тонів у синтагмах, чітка ритмічна організація мовлення, зумовлена високим ступенем контролю над мовленням. Постійний контроль над мовленням забезпечує чітку ритмічну організацію. Зокрема, це проявляється у характері синтагматичного членування (прагнення до розміреного, чіткого поділу мовленнєвого потоку на синтагми), а також в особливостях паузації, співвідношенні паузального і мовленнєвого часу та величині коефіцієнта паузації [5].

Як приклад структурно-просодичної організації тексту публічного виступу наведемо промову Барака Обама [15–16], виголошену 6 листопада 2012 р. у Чикаго після його остаточного обрання на другий термін. Виступ захоплює високим ступенем емоційності, природнім у такій ситуації, переконливості та різноманітними мовними засобами, якими послуговується промовець. Проте просодичні маркери є чи не найпотужнішим засобом, що передає почуття Президента, його ставлення до аудиторії, яка також перебуває у стані емоційного піднесення. Червоною ниткою проходить через увесь виступ ідея єдності Сполучених Штатів Америки, народу та його майбутнього. Цим розпочинається й, емоційно наростаючи, закінчується промова.

Доречно відзначити, що риторика Барака Обама загалом характеризується зрозумілістю і доступністю повідомлень для аудиторії, що є одним з основних засобів досягнення успішності політичних виступів. Вона насичена експресемами, покликаними поживати виклад, зацікавити слухача, надати виступові емоційного заряду. Вказане властиво й аналізованій промові, потенціал якої посилюється завдяки продумано використаним просодичним засобам експресії, що дозволили підтримати ейфорійну атмосферу і вибудувати спільний простір дискурсу промовця й аудиторії:

To, night, | more than 200 years after a former colony | won the right to determine its own destiny, | the task of perfecting our union | moves forward. ||| (Cheers, applause.)

It moves forward because of you. || It moves forward because you reaffirmed the spirit | that has triumphed over war and depression, | the spirit | that has lifted this country | from the depths of despair to the great heights of hope, | the belief | that while each of us | will pursue | our own individual dreams, | we are an American family, | and we rise or fall together | as one nation | and as one people. ||| (Cheers, applause.)

Tonight, | in this election, | you, | the American people, | reminded us that while our road has been hard, | while our journey has been long, | we have picked our selves up, | we have fought our way back, | and we know in our hearts | that for the United States of America, | the best is yet to come. ||| (Cheers, applause.)

Вступ промови демонструє використання комплексу прийомів привертання уваги аудиторії, а саме: звертання до історичного епізоду та звертання до події, часу, місця. Просодично він відзначається спадним та хвилеподібним рухом тону в синтагмі, що дозволило промовцю звучати емоційно переконливо. Особливим виділенням позначено змістовно навантажені слова: високий спадний тон на *you*, низький спадний на *spirit*. Єдність нації, яка є провідною точкою зору у фрагменті *as one nation | and as one people*, передається завдяки усіченій шкалі та низькому спадному тону, помірним гучності та темпу, котрі у комплексі

водночас допомагають промовцю звучати впевнено, впливово й переконливо. Висхідні тони містять запрошення слухати і завдяки цій адресованості мовлення на аудиторію воно набуває більшої виразності. Крім цього, в аналізованому прикладі промови паузи виступають просодичними засобами підсилення семантичної ваги точки зору промовця, створюють ефект емоційного наростання та надають динамічності і яскравості. Вживання в останній синтагмі спадної ковзної шкали у поєднанні з низьким спадним тоном, помірна гучність та дещо пришвидшений темп використовуються мовцем для виголошення провідної думки – *the best is yet to come*.

Заключна частина промови демонструє використання таких прийомів, як узагальнюючий висновок, звертання до слухачів та узагальнююче повторення і звучить емоційно впевнено:

America, I believe | we can build on the progress we've made | and continue to fight for new jobs | and new opportunity | and new security for the middle class. | I believe we can keep the promise of our founding, | the idea that if you're willing to work hard, | it doesn't matter who you are | or where you come from | or what you look like | or where you love. | It doesn't matter whether you're black or white or Hispanic or Asian or Native American or young or old or rich or poor, | abled, disabled, gay or straight. | (Cheers, applause.) You can make it here in America | if you're willing to try. | | (Cheers, applause.)

I believe we can seize this future together | because we are not as divided as our politics suggests. | We're not as cynical as the pundits believe. | We are greater than the sum of our individual ambitions | and we remain more than a collection of red states and blue states. | We are, and forever will be, the United States of America. | (Cheers, applause.)

And together, with your help and God's grace, | we will continue our journey forward | and remind the world just why it is | that we live in the greatest nation on earth. | | (Cheers, applause.)

У заключній частині провідна ідея єдності нації актуалізується за допомогою висхідних тонів, коротких пауз, які виділяють кожне слово в окрему синтагму, створюючи у поєднанні з підвищеною гучністю і прискореним темпом ефект наростання та підсилення точки зору промовця. Переконавання у її правоті передається високою гучністю й чітким ритмом і досягає кульмінації завдяки подрібненому поділу висловлення на синтагми.

Таким чином, політики активно використовують увесь арсенал лінгвістичних та екстралінгвістичних засобів для успішної політичної комунікації.

Список використаних джерел

1. Павлова Е. К. Политический дискурс в глобальном коммуникативном пространстве (на материале английских и русских текстов) : автореф. дисс. на соискание науч. степени док. филол. наук : спец. 10.02.20 – “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / Елена Касимовна Павлова. – М., 2010. – 45 с.
2. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса [монография] / Елена Иосифовна Шейгал. – М.: ИТДГК “Гнозис”, 2004. – 326 с.
3. Сагач Г. М. Риторика : навч. посібник для студентів серед. і вищ. навч. закладів. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К.: Видавничий дім “ІнЮре”, 2000. – 568 с.
4. Гулей М. Д. Лексико-граматичні особливості та композиційна структура французької політичної промови : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05 – романські мови / М. Д. Гулей. – К., 2004. – 19 с.
5. Коваль Н. О. Просодичні іміджеві характеристики політичної ораторської промови (експериментально-фонетичне дослідження на матеріалі британського варіанту англійської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови / Наталія Олександрівна Коваль. – Одеса, 2010. – 23 с.
6. Джигоева А. А. Фундаментальные основы публичной речи / А. А. Джигоева. – М.: Айрис-пресс, 2011. – 544 с. – (Высшее образование).
7. Постникова Л. В. Просодия политического дискурса в британской и американской лингвокультурах / Лариса Вячеславовна Постникова. – М.: Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2011. – 200 с.
8. Сейранян М. Ю. Роль просодии в реализации конфликтного дискурса / М. Ю. Сейранян // Вестник МГОУ. Серия “Лингвистика”. – № 5. – 2012. – С. 22–26.

9. Мусаева Е. Г. Просодические характеристики британского политического дискурса / Е. Г. Мусаева // Вестник Челябинского государственного университета. – 2010. – № 22 (203). – Филология. Искусствоведение. – Вып. 46. – С. 89–93. 10. *Strangert E.* The prosody of Public Speech – A Description of a Project / Eva Strangert, Thierry Deschamps // Lund Working Papers in Linguistics. – Vol. 52. – 2006. – P. 121–124. 11. *Wennerstrom A.* The Music of Everyday Speech: Prosody and Discourse Analysis / Ann Wennerstrom. – Oxford : OUP, 2001. – 338 p. 12. *Wichmann A.* Attitudinal Intonation and the Inferential Process [Электронный ресурс] / Anne Wichmann // Proc. Speech Prosody. – 2002. – Aix-en-Provence. – P. 11–22. – Режим доступа: <http://www.isca-speech.org/archive> 13. *Надеина Т. М.* Просодическая организация речи как фактор речевого воздействия: дисс. ... доктора филол. наук : 10. 02. 19 / Татьяна Михайловна Надеина. – М., 2004. – 428 с. 14. *Николаева Т. М.* Семантика акцентного выделения / Татьяна Михайловна Николаева. – М. : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2010. – 104 с. 15. *Barack Obama’s Victory Speech in the 2012 Presidential Election* [Электронный ресурс] / Barack Obama. – Режим доступа: <http://o.canada.com/2012/11/07/full-text-of-barack-obamas-victory-speech-in-the-2012-presidential-election/> 16. *Barack Obama’s Victory Speech 2012 (Full Video)* [Электронный ресурс] / Barack Obama. – Режим доступа: <http://www.youtube.com/watch?v=416oyZmugEc>

Оксана Алексиевц

СТРУКТУРНО-ПРОСОДИЧЕСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ТЕКСТА ПУБЛИЧНОГО ВЫСТУПЛЕНИЯ

В статье рассматривается структурно-просодическая организация публичного выступления. Обоснованы композиция политической речи и особенности ее просодической актуализации.

Ключевые слова: политический дискурс, политическая речь, публичное выступление, композиция, просодическая актуализация.

Oxana Alexiyevets

THE PUBLIC SPEECH STRUCTURAL-AND-PROSODIC ORGANISATION

The paper focuses on the structural-and-prosodic organisation of the public speech. The composition of the political speech as well as the prosodic peculiarities of its actualisation are grounded.

Key words: political discourse, political speech, public speech, composition, prosodic actualisation.

УДК 94 (477)

Микола Алексісець, Михайло Юрій

ПОСТМОДЕРНІЗМ І УКРАЇНЬСЬКА КУЛЬТУРА

У статті йде мова про постмодернізм як світогляд, який виражає основні тенденції, установки і орієнтири суспільства на певному рівні розвитку і вплив даного світогляду на українську культуру.

Ключові слова: постмодернізм, культура, авангард, соціологія, світогляд.

Культура постмодерну є одним з виявів постіндустріального світу, історія якого обумовлена змінами в технологіях, економіці, соціумі та культурі. Ці зміни, які зріли та вдосконалювались протягом другої половини ХХ століття, багато в чому визначили собою оточуючу дійсність та світогляд людини. На наш погляд, саме постмодернізм як нова культурна парадигма, з його еkleктичності та плюралізмом, є виразником основних тенденцій, установок і орієнтирів суспільства.

Актуальність звернення до дослідження такого феномену, як постмодернізм, обумовлена специфікою українського постмодернізму, невизначеністю його статусу у вітчизняній культурології, залежністю його тлумачень від особистого бачення дослідників, часто негативних, тоді як ще недостатньо вивчені сутність, детермінанти, закономірності, динаміка та тенденції розвитку постмодернізму як явища української культури. Актуальність дослідження українського постмодернізму в культурологічному аспекті полягає ще в подоланні методологічних протиріч між масивом емпіричного матеріалу з проблеми постмодернізму в філософській, культурологічній, мистецтвознавчій літературі та відсутністю цілісного структурного і культурологічного понятійного апарату даного явища культури [8, с. 12].

Постмодернізм як філософський напрям на Заході отримав свій науковий статус, теоретичне та практичне обґрунтування в роботах Ж. Бодріяра, Е. Гідденса, Ф. Джеймсона, Ж. Дельоза, Ж. Дерріда, П. Козловскі, Ж. Ф. Ліотара та інших.

Низка російських вчених присвятила свої праці вивченню постмодерністського розуміння культури: І. Ільїн, В. Халіпов, Л. Бичкова, П. Маньковська, Т. Калугіна. Їхні дослідження також стали внеском у вітчизняне гуманітарне знання про цей феномен культури та сприяли входженню поняття “постмодернізм” в інтелектуальну практику України.

У вітчизняній культурології питанням постмодернізму як явища культури і його вираженням в мистецтві займаються С. Балакірова, А. Данилюк, Г. Гуменюк, О. Колесник, В. Лук’янець, Г. Меднікова, І. Старовойт, В. Шалюто, ін. В дослідженнях цих та інших науковців здійснений аналіз феномену постмодернізму в області художньої і наукової творчості [8, с. 12].

Розглядаючи питання про сенс і призначення постмодернізму як нової культурної парадигми, зазначимо, що насамперед існує проблема термінології. По-перше, зв’язок постмодернізму з широким колом явищ в різних галузях культури створює складнощі його інтерпретації. Відтак, основна проблема полягає у відсутності більш-менш чіткого уявлення про сутність постмодернізму. По-друге, “іманентно фрагментарна природа постмодернізму зумовила й фрагментарність критичного апарату явища, і насамперед у слов’янських країнах, де до всього ж термінологічним лісом пройшли дроворуби соцреалізму,

не залишивши за собою жодної живої гілки. Тож легкість у вживанні терміну “постмодернізм” в українському контексті – непомилна ознака як термінологічної, так і інтерпретаційної незрілості української теоретичної думки, зосередженій на цьому питанні. І саме тому, що проблема термінології прикриває собою значно глибшу і складнішу проблему постмодернізму, а саме: проблему цивілізованого контексту постмодернізму” [6, с. 2–12].

Відправною точкою в поясненні смислу цього непростого поняття буде ствердження, що постмодернізм – це світогляд, який виражає основні тенденції, установки і орієнтири суспільства на певному рівні розвитку. Причому він не зводиться до єдиного вчення чи теорії, скоріше його слід розглядати як широке коло різноманітних підходів та точок зору, які стосуються різних напрямів знання, але які мають щось спільне, об’єднуюче. Таким чином, під постмодернізмом розуміють не окрему течію в літературі, науці тощо, а загальне вираження світогляду конкретної епохи, яка і носить назву “постмодерн”. Але слід розрізняти ці поняття “постмодерн”, що буквально означає “період, який настає після модерну”, і “постмодернізм”, який означає самосвідомість культури на даному історичному етапі” [3].

Не заглиблюючись в історію проблеми постмодернізму, зазначимо, що в сучасній світовій і вітчизняній культурології склалося два напрямки уявлень про постмодернізм: перший дотримується точки зору, згідно з якою постмодернізм представляє собою особливий тип світобачення, орієнтований на формування такого життєвого простору, в якому головними цінностями є свобода у всьому, спонтанність діяльності людини, ігрове начало, відмова від пріоритетів. Наслідувачі такого підходу стверджують, що стану постмодернізму підвладна будь-яка епоха, а не тільки сучасність [1, с. 17–22]. Інший погляд представляє постмодернізм як особливу епоху, що почалась з виникненням постіндустріальної цивілізації, як напрям сучасної культури, метою якого є подолання духовної кризи сучасного суспільства та усунення розриву між масовою та духовною культурою [4, с. 65–79]. Виходячи з того, що постмодернізм це “час розпаду, хаосу в культурі, коли йде визрівання нового порядку” [9]. Спробуємо визначити загальні особливості, характерні для цього суперечливого феномену культури. Загальні риси постмодернізму стосовно попередніх парадигм полягають в сполученні класичних і модерних принципів. Для класичних теорій притаманні пошуки інваріантів, універсальних законів. На противагу цьому модернізм приділяє увагу унікальності, одиничним явищам. Постмодернізму притаманний плюралізм основ, множинність ключових причинних зв’язків, детермінант. Постмодернізм не прагне спростовувати одну теорію на користь іншій, а готовий розглядати різні підстави як рівнозначні. Художній принцип постмодернізму “полістилізм” виявляє себе у множині основ соціального мислення. Якщо класичному принципу властива цілісність, підпорядкованість частині цілому, то в постмодерністському значенні – частина претендує на статус цілого, а ціле може бути частиною. Співвідношення частини і цілого набуває невизначений характер (наприклад, статус СНД чи Європейської спілки). У гносеологічному аспекті ця властивість виявляється у тому, що соціальні факти розглядаються не просто з різних позицій: філософської, феноменологічної, антропологічної у певному симбіозі, а в тому, що немає назви філософському, аксіологічному та іншим аспектам. Взагалі постмодерністські феномени не мають назви. Постмодернізм не просто більш витончена новітня методологія соціального пізнання, а є характеристикою соціальної реальності, в якій ставлення до хаосу – це своєрідний різновид порядку [8, с. 13].

Як правило, в науковій літературі розрізняють явище постмодернізму в мистецтві і постмодернізм як стадію розвитку суспільства. Але згідно з соціологією культури в самому понятті “культура” відбувається синтез

соціального і символічної культури (мистецтва). Постмодернізм у рамках соціології культури може бути розглянутий паралельно і однопорядково як характеристика і суспільства, і мистецтва. Саме мистецтво має культурно-історичний, соціальний вимір [8, с. 14]. У визначенні постмодернізму в мистецтві можна опиратися на характеристики, наведені літературним критиком Іхабом Хасаном. Насамперед, важливою рисою постмодернізму в мистецтві він вважає невизначеність. Другою рисою постмодернізму, за баченням І. Хасана, є фрагментарність і принцип монтажу. Іншими словами, художнє полотно створюється за рахунок змішування різних за вихідною логікою га тематикою фрагментів буття. Немає ідеї, що підпорядковується зовнішній логіці, лінії повідомлення. Ціле зберігається за рахунок внутрішньої логіки мотиву, а фрагменти немов би зібрані навколо невизначеного ядра. Третьою рисою постмодернізму І. Хасан називає “деканонізацію, боротьбу з традиційними ціннісними центрами: сакральне в культурі, людина, етнос, логос, авторський пріоритет. І нарешті, четверте у постмодерністських творах все відбувається на поверхні, у них відсутні психологічні та символічні глибини [2, с. 23–25]. Доповнює вищесказане, виділяючи формальні риси постмодернізму в мистецтві, Н. Мірошніченко: “...Найголовніші з них використання елементів стилів минулих епох як “цеглинок”, своєрідне цитування, визнання вторинності, принципової неможливості створити щось нове, але цитування не формальне, а переосмислене (до пародіювання включно). Як похідні цих принципів застосування гри, багаторівнева організація “тексту”, розмивання кордонів жанрів, родів, стилів...” [5, с. 28–30]. І як висновок, автор пише, що “ця пульсуюча химерність не лишається в межах мистецтва – поступово зникає межа між високим і низьким мистецтвами, між мистецтвом і немистецтвом” [5, с. 28–30].

Усі положення, які були викладені вище, безперечно, теоретичного характеру, але так чи інакше вони мають свій практичний вияв у мистецьких явищах сучасної України. Почнемо з літератури. Тут “адептами постмодернізму” Ю. Андруховича, Ю. Винничука, О. Забужко – авторів характерних для постмодернізму творів, наприклад, “Переверзії” Ю. Андруховича, “Мальва Ланда” Ю. Винничука. В цих творах простежується така якість, як “когерентність”, що означає наявність синхронізованості різноманітних, здавалось би, не пов’язаних одна з одною подій, які, накладаючись одна на одну, впливають на соціальні процеси.

Після розпаду СРСР на заході України має місце таке явище, як Станіславський феномен – феномен наявності у місті Івано-Франківську (до 1939 р. – Станіславів, у 1939–1962 рр. – Станіслав) групи письменників та художників, у творчості яких найбільш яскраво проявився український літературний і художній постмодерністський дискурс. Станіславський феномен охоплює таких письменників і художників, як Юрій Андрухович, Юрій Іздрик, Тарас Прохасько, Володимир Єшкілев, Степан Процюк, Р. Петросаняк, Р. Микицей, Я. Довган та ін. Творча та організаційна діяльність цієї групи уможливила низку синтетичних проектів, які відкрили і довели до певної повноти ознак постмодерністський дискурс в українській сучасній літературі. Серед цих проектів стрижневу позицію займали і займають концептуальні часописи “Четвер”, “Плерома”, редакційні проекти Юрія Андруховича під егідою часопису “Перевал”. У ширшому культурологічному аспекті Станіславський феномен коректно розглядати як виникнення “специфічної соціокультурної ситуації”, географічно локалізованої у Івано-Франківську, що розгорталась і знаково, проектно та організаційно кристалізувалась 1989–1996 рр.

Прикладом кінематографічного постмодернізму можна вважати фільм Кіри Муратової “Другорядні люди”, фільм Сергія Маслобойщикова “Співачка Жозефіна і мишачий народ” та інші, в яких проявляється кінематографічний образ хаосу, нова художня мова.

Художній постмодерн спостерігається в творчості театральних режисерів Р. Віктюка, А. Жолдака з своєрідною образністю їх вистав, розрахованою на новий процес сприйняття та механізм впливу. Вистави А. Жолдака тривають 4–5 годин і є випробуванням для акторів, яких він саджає у клітки, змушує бігати голими по сцені й виставляти напоказ все, що є гарного і поганого в людській природі. На думку Андрія Жолдака, театр жорстокості, театр шоку є театром майбутнього [7].

Роман Віктюк відомий незмінною і непідробною епатажістю й оригінальністю, незаангажованістю в судженнях, у тому числі й з питань історії та сучасності, персоналій тощо.

У живописі представниками постмодернізму можна назвати О. Клименка, В. Сидоренка. В проекті останнього “Ритуальні танці” чітко простежуються постмодерністські тенденції: метафора танцю як сенсу буття, відкритий прийом цитування (К. Д. Фрідріха та Ф. О. Рунге), синтез інтересу до минулого з відкритістю до майбутнього.

Архітектура постмодернізму символізує повернення на новому рівні до архітектурної традиції, до “дотепності, орнаменту і знаку”, як говориться в деяких джерелах. Постмодернізм протиставляє себе холодності і формалізму інтернаціонального стилю та інших напрямків модернізму. Від зосередженості на функції, характерної для модернізму, постмодерністська архітектура повертається до естетики заради естетики, химерної гри стилів, частого цитування архітектурних рішень минулого. На наших теренах прикладом характерної для постмодерністської культури споруди з неузгодженістю стилів є пам’ятник Незалежності на Хрещатику.

Як музичний стиль, постмодерн включає характерні риси мистецького постмодерну: він характеризується полістилістикою, самовідносністю та іронічністю, стерттям кордонів між “високим мистецтвом” та кітчем. Постмодернізм в українській симфонічній та камерно-інструментальній музиці розпочався у 1990-х рр. Нова генерація композиторів досить вільно почала використовувати принципи полістилістики, з’явилися перші мінімалістичні опуси, а також майже невідомий досі в Україні жанр музичного перформансу. З одного боку, представники колишнього авангарду В. Сильвестров, В. Годзяцький, В. Загорцев поступово стають більш “помірними”: в їх творчості поступово посилюються неоромантичні тенденції, схильність до більш простих формотворчих структур. З іншого боку, з’являється нове покоління композиторів, дуже різноманітне у своїх творчих уподобаннях, яке шукає власні шляхи. Серед них є композитори, що розвивають неоромантичні традиції, а також тяжіють до “духовної” тематики (І. Щербаков, А. Гаврилець), композитори, які сповідують принципи мінімалізму (О. Гугель, О. Грінберг), композитори, що тяжіють до “постеріального” структуралізму (О. Щетинський, С. Пілютіков), композитори найрадикальнішого напрямку, які часто використовують у своїх творах провокативні, позамузичні засоби виразності, зі схильністю до перформансу та хепенінгу (С. Зажитко, В. Рунчак, К. Цепколенко). Найбільш резонансні твори молодих композиторів 90-их років, що представляють вищезгадані стилістичні напрямки: “Покаянный стих” для скрипки та струнного оркестру (1990) І. Щербакова, “Присвята Арво Пярту” для симфонічного оркестру (1990) О. Гугеля, “Глосолалії” для симфонічного оркестру (1991) О. Щетинського.

Тож, український постмодернізм подарував вітчизняній та світовій культурі нові імена та яскраві твори, окреслив множину проблем і тем в мистецтві, запропонував новий підхід в пошуках смислів та принципів прийдешньої культури, сприяв виробленню нового цілісного, хоча й іронічного, погляду на світ, сприяв пошуку нового стилю життя, розв'язанню проблем самоідентифікації, самоствердження. Впровадивши в українську культуру як позитивні, так і негативні риси, постмодернізм обумовив оптимальний перехід від однієї культурної парадигми до іншої, став перехідною ланкою від тоталітарної до демократичної епохи.

Список використаних джерел

1. Автономова Н. С. Возвращаясь к азам / Н. С. Автономова // Вопросы философии. – 1993. – №3. – С.17–22.
2. Вайнштейн О. Б. Философские игры постмодернизма // Апокриф. – 1991. – №2. – С. 23–25.
3. Ермилова Г. Постмодернизм как феномен культуры XX века // <http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2008/4/Ermilova>.
4. Кюнг Х. Религия на переломе эпох / Х. Кюнг // Иностранная литература. – 1990. – №1. – С. 65–79.
5. Мірошніченко Н. Неоритуальність у театрі постмодернізму / Н. Мірошніченко // Кіно. Театр. – 1999. – №1. – С. 28–30.
6. Пахльовська О. Ситуація постмодернізму в Україні: український постмодернізм як клонування без правил / О. Пахльовська // Кіно. Театр. – 2001. – №6. – С. 2–12.
7. Пилева Г. Постмодернізм як явище культури українського постіндустріального суспільства кінця XX – початку XXI ст. //ukrconf.fi.kpi.ua/?page_id=23.
8. Уварова Т. Постмодернізм як нова парадигма української культури / Т. Уварова // Аркадія. Культурологічний та мистецтвознавчий журнал. – 2009. – №2 (24).
9. Шалюта В. М. Вплив постмодерністського світогляду на процес де сакралізації // reiated:www.filosof.com.ua/Jornel/M59/Multiversuni_59.htm.

Николай Алексиевц, Михаил Юрий

ПОСТМОДЕРНИЗМ И УКРАИНСКАЯ КУЛЬТУРА

В статье идет речь о постмодернизме как мировоззрении, которое выражает основные тенденции, установки и ориентиры общества на определенном уровне развития и влияние данного мировоззрения на украинскую культуру.

Ключевые слова: постмодернизм, культура, авангард, социология, мировоззрение.

Mykola Aleksieyevets, Mykhaylo Yuriy

POSTMODERNISM AND UKRAINIAN CULTURE

The article refers to the postmodernism as a worldview that expresses the main trends, attitudes and orientations of society at a certain level of development and the impact of the outlook on ukrainian culture.

Key words: postmodernism, culture, avant-garde, sociology, outlook.

УДК 947 (477): 323.248

Володимир Окаринський

ЯНДРУС, АНТЕК, МАХАБУНДА ТА ІНШІ.
УКРАЇНСЬКА І ЛОКАЛЬНІ РЕЦЕПЦІЇ СУБКУЛЬТУРИ
“БАТЯРІВ” НА ТЛІ КОНСТРУЮВАННЯ МОДЕРНОГО
МІТУ БАТЯРІВ І СТАРОЇ МАРГІНАЛЬНОСТІ (ДРУГА
ПОЛОВИНА ХІХ СТ. – 1939 Р.)

Стаття розглядає феномен баярства в урбаністичному просторі австрійської і польської Східної Галичини другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. З'ясовуються локальні варіанти баярської субкультури, що витворювалися в різних містах, заторкнено питання націоналізації баярства в польській та українській рецепціях.

Ключові слова: баяри, яндруси/андруси, махабунди, вар'яти, йванки, арго, субкультура, маргінальність, люмпен, контркультура, Галичина.

Автор цієї статтею не зазіхає на унікальність Львова, його історію та культурне обличчя, як рівно ж на дослідження феномена “львівського баяра”, чи його міту. Натомість, автор зазіхає на монополізацію Львовом альтернативного життєвого стилю міських маргіналів, люмпенів, за якими закріпилася найвідоміша назва “баяр”, “баярня”, “баярство” та інші. Автор заперечує виключність цієї назви й намагатиметься показати, чому в добу обмеженої мобільності населення, його слабкої освіченості, це слово і його синоніми знали й уживали навіть далеко “на провінції”, і не обов'язково в прив'язці до головного міста Східної Галичини, австрійсько-польської “Голіції”/“Галилеї”, тобто Львова. Чому моя покійна бабця називала часом мене малого “баяр тернопільський”, а в сільському фольку, на відміну (проте неоднозначну) від міського, баяр чи не завжди – негативний персонаж [принаймні донедавна, а в розглядуваний період й поготів]. Окрім того, широко вживалися й уживаються в “позитивному” значенні, тотожному до ідеалізованого баяра, інші означення, передовсім “вар'яти” (в традиційному написанні: *вар'яти*; звідси: *вар'ювати* – веселитися), а також “махабунди”, “гойраки” etc.

Утім, варто зробити важливе застереження. “Баяр” – поняття умовне, і те, що цим терміном зараз загально розуміється, є передусім продуктом симбіозу: це маргінально-люмпенська субкультура; інтелігентська стилізація – мода на люмпенів, характерна для кінця ХІХ – початку ХХ століть; а також чинник творення національних мітів – конкурентних польського й українського – в контексті державо- й націотворення. Унаслідок цього, популярна/масова культура, як вислід цього симбіозу, витворила в міжвоєнній Галичині, а згодом у еміграції (як польській, так і українській) цей міт [6]. Це аж ніяк не означає, що баярство – штучний феномен, котрого “в реальності” не було. Це тільки показує, що у міжвоєнний час уже творився міт баяра, який суттєво відбігав від реальної маргінальної субкультури міського люмпена. Його незідеалізований образ є майже невловним і важким для дослідження. Чи не першою спробувала виокремити міт баяра, створений журналістами, літераторами й мемуаристами-емігрантами, польська дослідниця Уршуля Якубовська [42].

Початків цього феномена (тобто *первісного* баярства) слід шукати десь у ХІХ столітті, й пов'язано це з соціокультурними процесами австрійської Галичини, її міст і містечок, процесів, котрі впливали на ці мікросоціуми й увесь регіон.

Автора цієї статті не настільки цікавлять, наразі, корені “батарів”, як самі “батяри”, коли вони стали не просто ізгоями [запозичу це колоритне слово з нашої давнішої історії], а ізгоями *добровільними*, або з *вибору*. Тоді, коли на них звернули увагу *інші*, а батяри ставали для них романтичним флером, до якого хотілося (і боялося) торкнутися, і який можна було пристосувати під себе, витворити з нього культурний міт.

Суспільні автсайдери були завжди. В окреслений час їх очевидно стало більше, більше стало й маргінальних життєвих стилів, з’явився вибір ролей суспільного автсайдерства. До таких ролей, які можна було обрати, в суперечливому суспільстві стрімких трансформацій, належали: волоцюги й жебраки, “*міські божівільні*” – сьвірки, або варіяти (якщо йдеться про вдавнання, але хто це може визначити, крім психіатра?), дрібні й не дуже злочинці, богема, бунтарі (революціонери), перейняті новими ідеями (крайні вияви соціалізму, анархізму) та інші¹. Все залежало від культурного бекграунду, життєвих обставин тощо.

Ця стаття має накреслити більш адекватне місце феномена батярства в соціокультурній панорамі Галичини другої половини ХІХ – першої половини ХХ століть. Соціокультурний вимір історії в його різних виявах здобуває все більше місця в сучасній історичній науці (історична антропологія, психо- і мікроісторія, історія повсякдення, жіноча історія, дослідження історичної пам’яті тощо). Вона поступово відмовляється від зациклення на подієвій і політичній історіях. Історія все більше залучає матеріал із етнології, соціології, культурних студій, до того ж проникаючи на терени цих та інших соціальних і гуманітарних наук. З цього погляду історико-антропологічне осмислення феноменів на взір батярства (а для їх сучасних аналогів – ще й соціологічне) – придатний матеріал для оновлення тематики сучасної історіографії, випробування нових підходів у методології та стилістиці історичної науки.

Явище батярства зазнало значної мітологізації як у польській, так і в новітній українській суспільних свідомостях. Існує батярський і необатярський фольк, поп-виконавці більш чи менш вдало стилізували і стилізують батярську *тему* в своїй творчості (наприклад, батярський цикл у Віктора Морозова з батяр-бендом “Галичина”), у Львові проводять День батяра, уявні елементи батярського стилю знайшли своє місце в ретро-стилі галицьких кнайп. Є чимало adeptів цього феномена, які “записують” себе до батярської (необатярської) субкультури. Хоч доводиться констатувати, що новітнє необатярство, на (західно-)українському ґрунті, є продуктом, витвореним передовсім покійним Андрієм Панчишином (1959–2015), Юрієм Винничуком та Віктором Морозовим із вкрапленнями з суміжних субкультур².

То якою була батярська субкультура? В цій статті автор не береться її “реконструювати” чи детально з’ясувати як саме творився міт/культ батярства, позаяк це вже робили на науковому рівні, перш за все польська авторка Уршуля Якубовска, рецензію на працю якої написав, додавши своїх – уже українських розмислів – сучасний український історик зі Львова Ігор Чорновол [40; 39]. На популярному рівні, не позбавленому елементу свідомої мітологізації (з ціллю творення міту поп-нео-батярства), його цікаво осмислювали Ю. Винничук, Н. Космолінська і Ю. Охріменко, В. Шольгіня та інші) [3; 17; 49; 47]. Майже завжди субкультуру батярів прив’язують до Львова, що потверджують навіть назви текстів, котрі висвітлюють цей феномен. На масовому, – фестивальному, медійному, кнайповому, – рівні провадиться дальша мітологізація/ідеалізація

¹ Приміром у мемуаристиці чи в художній літературі з того часу не бракує образів оригіналів, варіятів, сьвірків, пияків та інших подібних типажів.

² Це необатярство має міцне львівське уґрунтування, чи не кожна перша пісня цих авторів має суто львівське забарвлення. Позатим Ю. Винничук є з походження станіславець, а В. Морозов – кременчанин.

батарства. У наукових же дослідженнях переважають фольклористичний і діалектологічний напрямки [24]. Чи не найбільше на фольклористичному і антропологічному рівнях заглибився в наукові студії над батарством наш сучасник львів'янин Роман Голик¹ [5; 6].

У цій статті автор намагатиметься з'ясувати локальні вияви батарського альтернативного життєвого стилю й поза межами Львова, про що лише побіжно згадував один із авторів, український історик (більш відомий із своїх воєнно-історичних студій) і письменник Юрко Тис (Крохмалюк), а вслід за ним, у публічній лекції, Юрій Винничук. Крім наукових текстів, зокрема й тих, які розглядали батарство побіжно, у статті автор опиратиметься й на інші доступні джерела, від фольклору до мемуаристики і літературних творів, писаних на матеріялах спогадів (Б. Нижанківський, І. Керницький, Е. Загачевський, А. Хцюк та ін.) [10; 11; 12]. Переважно це буде матеріал український, на який мало звертали увагу польські дослідники.

Отож, автора цікавить чи існувало батарство поза Львовом, якщо так – чи були локальні відмінності або варіанти в батарському стилі. Можливо, їх розмаїття покаже дещо спільне, виопуклить його й дозволить наблизитися до розуміння суті безсумнівного соціокультурного феномена “батарства”.

Почнемо з назви та коренів цього явища, та коротко прослідкуємо його еволюцію. Опісля з'ясуємо особливості засвоєння батарської субкультури в соціокультурному просторі міст і містечок Східної Галичини, яких рис вона там набувала. Рівнобіжно автора цікавитиме питання (хоч це й заслуговує окремої розвідки): чи мало батарство національне(і) обличчя, чи варто говорити про локальні, як і про національні (польський, український, може й єврейський/*жидівський*) варіанти цієї субкультури. Цікавлять автора й риси батарського стилю в інших субкультурах, що свідчить про їх узаємовпливи і дозволяє побачити більш цілісну соціокультурну (й побутову) картину галицького суспільства означеного часу. Використання елементів стилістики суспільних маргіналів/люмпенів (у тому числі й уявленої) було одним із ресурсів для витворення контркультури в літературно-мистецькому житті та в побуті, а в ширшому сенсі – для урбаністичної культури галичан.

Етимологія й еволюція. Від “бетяра” до “батяра”.

Батяр – слово іншомовного походження, і виникло воно, скоріш усього, таки у Львові. Переважно вважають, що воно походить від угорського *betyar* – негідник; волоцюга; розбишака; той, хто перебуває поза законом. *Encyclopedia Britannica* своїм трактуванням цього поняття з'ясовує важливі питання його походження: “*Betyár*, множина *betyárok*, розбійник в Угорщині XIX століття. Слово іранського походження і прийшло в угорську мову через турецьку й сербську; його первісний зміст був “молодий бакалавр” або “парубок”. У той час як більшість *betyárok* спочатку були пастухи, чиє положення в сільському суспільстві було маргінальне, багато з них були армійські дезертири або молоді люди, котрі втікали від призову на військову службу”. Бетяри вперше згадані в правових документах близько 1800 року. Угорські розбійники були вельми індивідуалістичні. Чисельність людей у банді досягала всього 6–7. Розбійники їздили верхи на коні, в той час як у Задунав'ї пересувалися пішки або у вкрадених каретах. Останні частіше називалися “волоцюгами” або “неробами”. Їх жертвами, зазвичай, були люди середнього достатку (орендарі, багаті селяни, мандрівні крамарі, священики), рідше нападали на шляхетські садиби. Пік бетярської злочинності припав з середини 1830-х років до 1848 року і ще

¹ Крім статей, є одна, недоступна наразі, монографія цього автора: *Голик Р.* Львів: місто і міф. – Львів: ЛА “Піраміда”, 2005. – 192 с., іл.

десятиліття після 1867 р., під орудою Шандора Рожі. Після того рух занепав, остаточно із запровадженням сільської поліції у 1881 році. *Betyárok* були героями популярної белетристики і суб'єктами народної творчості (бетярських балад), у яких вони представлені як підступні, нещасливі шанувальники волі, зі своїм власним своєрідним моральним кодексом, який конфліктував із писаними законами, звідси угорський термін *betyárbecsület* (чесність бетяра) [45].

Не вдаючись в огляд гіпотез і теорій походження “бетярів”, вважаю найбільш ймовірними два джерела цього слова: балканське і угорське. Зигмунт Мілковський (Теодор Томаш Єж) перший у 1861 році описав сербських бетярів, що за способом життя були вельми схожі з пізнішими батярами Галичини, і це є перший відомий опис бетярів у літературі: “Навіть у Сербії не так, як у деяких цивілізованих країнах, щоб людина, що ходить по країні без роботи і без грошей мала б конечно померти з голоду. Там ви можете не робити нічого, нічого не мати, і, незважаючи на це, жити. Навіть серби мають вроджену гидливість працювати – воліють бавитися торгівлею – і кому гендель не йде, той воліє ходити, тратячи час на байки [...], але до роботи його не намовиш. Така поведінка настільки поширена, що в Сербії витворилася окрема кляса так званих *бетярів* (волоцюг), що живуть 3-дня-на-день, без завтра і швидкі до заворушень у країні. У 1848 році уряд позбувся їх у хитрий спосіб, намовивши до участі в угорській війні [...], а коли війна скінчилася, кордон обставили сильною прикордонною сторожею і не давали їм повернутися назад. Однак це не дуже допомогло, позаяк бетяри помножилися”¹ [47, с. 18].

На українському фольклористичному матеріалі можна деталізувати правдоподібну реконструкцію шляху запозичення цього слова-поняття. З Угорщини в Галичину батяра очевидно принесли роми (на той час загалом звані циганами), і можливо угорські військові чи жандарми. Вчена-фольклорист Леся Мушкетик у своєму дослідженні фольклору українсько-угорського порубіжжя наводить чимало фактів присутності у фольклорі Закарпаття *бетяра*. В рекрутських піснях хлопець зветься, окрім легінь, також *бетяр*, або *бітяр*. Це слово присутнє тут у двох значеннях: чи як в угорській мові із семантичним значенням *betyár* – розбійник, або просто парубок, часто хвацький, запальний, заводій: “Ой я їду у катуни, та й буду капралом, / Та не буду й у селі великим бітяром” [21, с. 173]. Практично в тотожних семантичних значеннях, що й в угорській мові, в українській слово бетяр означає (за Л. Мушкетик): 1. Розбійник; 2. Хлопець-заводій, бешкетник, джигун; 3. Благородний розбійник, опришок. Наприклад, у останньому значенні в народній пісні: “Бетяр им був, бетяр, та вже добетярів / Імили, побили, та в тюрму забили”. Семантично близьким до *бетяр* (розбійник) було слово *толвай* (основне значення: злодій, крадій). Також у пісенному фольклорі присутня дівчина батяра – *фраїрка*, або навіть *бетяр-діўка* [21, с. 212–213]. Бетяр часто не в ладах із правом, тому часто зазнає знущань влади: “Ой били ня жандарики, били ня мадярські, / А вни били, збитковали кучері бетярські. Ей ріді-ріді, шіді-ріді, дайна” [21, с. 173].

Таким чином, ймовірне угорське походження *бетяра*, яке в Галичині наприкінці ХІХ ст. трансформувалося в *батяра* і обросло іншою галицькою лексикою, має вагомі фольклористичні аргументи. До того ж і батяр галицький за семантичними значеннями близький до закарпатського *бетяра*.

Принагідно слід завважити вплив закарпатської лексики в Галичині. Це, зокрема, запозичення з угорської мови, які також прижилися, чи не одночасно з бетяром-батяром. Серед таких слів: *фраїр/фраєр*, *бунда* (кожух), *шватер* та інші. Очевидно, був і вплив пісенної творчості, наприклад елементи *ріді-ріді* і т.п. властиві й галицьким “бетярським” пісням.

¹ Переклад автора цієї статті.

Приймаючи версію львівського походження батярів, через запозичення з угорської мови близько середини XIX ст., маємо достатньо вказівок на те, що ця назва була відома поза Львовом, хоч і можливо менше, загалом по всій Східній Галичині. Окрім того, подібні феномени існували в різних урбаністичних *соціумах Галичини* під іншими назвами (як буде показано нижче).

Хоч і назва батяр існувала в XIX ст., вона ще не була тоді сталою і загальноживаною щодо людей категорії міських напівкримінальних бешкетників. Слово мало негативні конотації на рівних із іншими синонімами у значеннях: негідник, міське шумовиння, вуличник. Ще наприкінці XIX ст. досить поширеною була первісна форма “*бетяр*” (*betyár*). Так, як в Івана Франка і віршованому перекладі/стилізації циганської пісні: “**Скрізь мене бетяром лають** / Із-за простої марниці: / Сидів тиждень я в в’язниці, – / А за що і не питають. / А я, бідний, і не думав / Ніщо красти в нічний час. / Тільки в божу білу днину / Взяв без грошей п’ять ковбас” [Франко І. Зібрання творів. Т. 10. – С. 441].

“Добатярські” люмпени Голиці і Голодомерії

Батяр на означення суспільних маргіналів, люмпенизованих бешкетників, хуліганів не був першою назвою, принаймні довший час не переважував тотожні поняття. Хронологічно типові *батяра* в Галичині передували зокрема *андрус/яндрус*, *антек*, можливо *мах(к)абунда*.

Чому батяр у “звиклому” (читай: масовому) для нас, людей кінця XX і початку XXI століть, значенні не існував (чи не був достатньо поширений) у XIX ст.? Чи не тому, що ним ще не зацікавилися інтелігенти й богема, журналісти й письменники, які змінили образ міських люмпенів і створили його більш привабливий поп-культ-продукт? До того ж остаточно приклеїли до нього цю назву. Сліди цього процесу можна спостерігати в творчості найпродуктивнішого галицького автора того часу Івана Франка.

Твори І. Франка кінця 1880-х і 1890-х років ще не знають назви “батяр”, хоч і описують типаж львівського вуличника з тим-таки (в основному) *арго*, що й у “клясичного” (для нас) батяра. В цих творах Франко подає іншу, очевидно найпоширенішу в Львові того часу, назву, – “Яндруси” (див. однойменне оповідання, пов’язану з ним повість польською і українською мовами “*Lelum i Polelum*”/“Лель і Полель”, оповідання “Панталаха” та деякі інші¹). Власне в тих творах здибаємо клясичні “батярські” слова чи вислови (їх значення подає сам Франко двома мовами): *Споневіряти фронт* – набити по пиці; *Закобзати по під щєблі* – наштурхати попід ребра; *Заїхати їм між липки, щоб їм аж Войтко закарпває* – ударити їх межі очі, щоб їм аж місяць засвітив; *намухрати* – накрасти; *кляво шпанувати* – добре глядіти; *може кимати жлоб* – може лежати хлоп; *бухацькі* – злодійські; *заішврає ж(о)лоб* – говоритиме хлоп; *намухрати* – накрасти; *отсим майхром я розфалатав йому руку, як полядвизиц/тут majchrem rozfalatalem mi rękę jak poledwice* – оцим ножем я розпанахав йому руку, як

Львівські маргінали в Ринку (на пл. Ринок).
поч. XX ст.

¹ Як наприклад, *Jeden dzień z życia uliczników lwowskich* (варіанти 1888, 1889, 1897 pp.). Продовженням *Яндрусів* було оповідання *Цуваксу* (1894).

полядвизию; *кобзнув його маківкою під щєблї/kobznął makówką pod szczeble* – ударив його головою попід ребра [36].

Між іншим, деякі слова, що зустрічаються тут, як *жлоб* (поль. *żłob*) у значенні селянин, або *цувакс* (порівняти з сучасним *чувак*) – новоприбулий арештант (з нім. *Zuwachs*), значно поширилися й отримали (чи не за галицьким посередництвом?) міцну “прописку” в маргінальних жаргонах українських і російських земель уже в радянський період.

Найвищою похвалою серед юних люмпенів було: *кляві яндрусу/klawe jandrusy*. В різних варіантах сам Франко тлумачить їх українською й польською мовами як: *славні хлонці/dzielne chłopcy*. Синонімічно в цьому ряду вживається: *козаки/zuchy*, а іронічно – *голома/holota*. Ці назви в І. Франка, гадаю, не випадкові. Добре обізнаний з історією, соціокультурними процесами, українсько-польськими взаєминами, Франко наче апелює до інших соціокультурних течій: *козаків* (можливо й козакофілів початку ХІХ ст.), *балагулів* з їх можливою самоназвою “*зухи*” і маргіналізованих безземельних шляхтичів часів Речі Посполитої, щодо яких й було вживано назви “*голома*” (і як варіант, фольклорний маргінальний тип козака-шляхтича *козака Голоти*) [36].

Очевидно, назва яндрус була похідною від андрус, яку знали в усій Галичині, зокрема в Кракові, задовго до поширення “*батяра*”. *Андрус* мав загальне ходіння у Галіції й мав стійке пов’язання з кримінальним світом. Андрус як злодій, дрібний кримінальник продовжував існувати в Кракові ще й тоді, коли у Львові уже був *батяр*. Як *бетяр* став *батяром*, так і андрус став яндрусом, а можливо й був ним одразу. Тобто це стихійно українізований відповідник андруса. Доказом цього є деякі приповідки та інший лінгвістичний фольклорний матеріал. Так само вандрус – білоруський варіант цього арготизма. Кримінальне ходіння андруса, куди ширше аніж межі Галіції, показує російський етимологічний словник А. Є. Анікіна. Очевидно, в цьому й подібних виданнях знайдуться й інші кримінальні арготизми, які стали частиною міщанської говірки в Галичині, як наприклад *андрон*, *андрона подпускать* тощо. В такому, географічно розширеному, потрактуванні *андрус* – це приятель, “брат” у арго злочинців, тобто злодій, хуліган. Можливо походить від грецького *άνδρας* – людина, чоловік [1, с. 218–219].

Наступна назва попередників *батарів*, що побіч із *яндрусами* вживалася й пізніше, відома завдяки мемуаристиці, це – *антеки*. Так, у споминах знаного в міжвоєнний період педагога та громадського діяча Степана Шаха, знаємо, що 1900–1910-х роках активно вживалася, імовірно й переважала назва “*антек*” або *антик* (*антко?*), у множині – *антки*. Манери і фольк львівських антків засвоювали зокрема “львівські діти”, які приносили їх до навчальних закладів. На хвилі зацікавлення гумористичною культурою, проникали в їх середовище й міські люмпенські пісні. В Академічній гімназії на високому рівні стояла вокально-хорова культура. Там існували хори, учні самі співали різні пісні різними мовами, найбільше – українські народні, а також німецькі, латинські, італійські, болгарські, чеські, російські, польські. Коли репертуар вичерпувався, але була охота ще співати й жартувати, тоді “львівські діти” з пролетарських родин *пописувалися чисто локальними львівськими піснями*. Степан Шах вважав, що то були пісні польською мовою, але личаківським чи замарстинівським діалектами, з відповідною комічною мімікою та з ритмічними рухами львівських “антків”. Мемуарист зачитував фрагмент пісні “по-личаківськи”: “*Antek* [виділення наше – *авт. статті*] na harmonji gra, – tra-ra-ra, / On przebierać klawo zna, – tra-ra-ra, / Ciesz się, bracie, póki czas, / Skoroś tutaj na zabawę właż...” [43, с. 267]. У цій цитаті може критися одне з пояснень значення слова “антек” – від чоловічого імени Антек, тобто Антон, Антін, Антоній, яке було особливо поширене на львівському Личакові, позаяк там була парафія св. Антонія [47,

160]. До того ж зустрічалося й слово *то́нько* (форма імени Антон) – зухвалий, відважний хлопець, який більшість часу проводить на вулиці в товаристві приятелів; хуліган, розбишака. Існувала й жіноча форма цього поняття – *тонька* [20, с. 563]. Попри можливе личаківське походження це слово було відоме по всій Галичині як злодій, вуличник, хуліган.

Очевидно з поширенням назви батяр або інших, слово “антек” змінило своє значення. У міжвоєнний період, після 1918 року, антками українці уже називали поляків, зокрема вояків. Синонімами до антека (янтека, янтика) були: вацек, йонтек, лешек, мазур, пшек, янцьо [20, с. 21, 54]. Додам із особистих спогадів, що в Тернополі 1980-х польських туристів, які продавали в місті свій крам, називали *янеками* (ходило й слово *пшеки*). Втім слід зазначити й що *антек* (янтек) продовжувало вживатися в значенні синонімічному з *батяром*: хуліган, розбишака, вуличник, а також шахрай (*видридушник*).

Щодо характеризування як андрусів/яндрусів, так і антків/янтків, бачимо в джерелах виразний дрібно-кримінальний зміст цих назв.

Щойно у 1910-х роках назва батяр, а з нею й поверхове й спотворене уявлення про батярів, поширюється в Галичині завдяки польській гумористично-сатиричній пресі (у виданнях 1880–1900-х згадок про батярів ще немає). Головним творцем популярного образу батяра був польський журнал *Pociąg*, в якому у 1911 році з’явилися перші популярні герої-батяри: Юзько Цюхрай і Сташко (згодом – Марцін) Заливайко. Вслід за ними з’явилися подібні персонажі й у інших подібних виданнях: *Heca*, *Blazeń*, *Kabaret* [15, с. 191]. За понад два десятиліття ці та інші видання неабияк популяризували і відточували поп-образ батяра. Водночас вийшли друком кілька видань львівських “вуличних” і передміських пісень. Від видання до видання, і їх перевидань, зростала кількість “батярських” пісень-співанок і їх варіантів, й – не виключено – стилізацій. Передміський фолк батярів не міг не бути спотворений у місті, де вже витворювалося своє, маскультове уявлення про батяра.

Крім того “батяр” з’явився в белетристиці, й невдовзі почав витворюватися міт про “батярів”, як про учасників боїв за Львів проти українців у листопаді 1918 року. Цю мітотворчість започаткував Мірослав Безлуда (Фридерик Ноймаєр) у творах про “типового” батяра Юзька Куліка. Така кон’юнктура

Рекляма з кіно “Буде краще” (1936)
за участю Щепка і Тонька

заангажованість в державну політику пам’яти сприяла польській ідеалізації цього типажа. Незаполітизований і більш розважальний, але також ідеалізований, образ батяра витворювали на радіо, в мега-популярній “На веселій львівській хвилі”. Це були комічні діалоги Щепка і Тонька (Казімеж Вайда і Генрик

Фогельфангер), які писав Віктор Будзинський. У другій половині 30-х Щепцьо і Тонько з'явилися в кіно. Власне пісня *Tylko we Lwowie* (українська адаптація “Тільки ві Львові”), яка вважається ледве не гімном батярів, насправді є популярною піснею до фільму “Волоцюги” (1938).

Водночас більш іронічно й мистецько обіграно батяра в кабарецькій культурі. Прикладом може бути “Pieśń o lwowskim Rafaelu” (Пісня про львівського Рафаеля) Тадеуша Бой-Желеньського (1907) – схоже, одна з перших стилізацій [46, с. 174]. Вийнятковою, на фоні подальших спрощень, була одна з перших художніх інтерпретацій батяра знаменитою Габрієлою Запольською. В оповіданні “Смерть Феліціана Здульського” вона ще 1911 року дотепно характеризувала батяра: “W przedpokoju czeka nowy stróż. Wyrażny typ łyczakowskiego rzezimieszka. W Parvżu, ten genre młodzieży zowie się *les apaches*, po naszymu, jako wyrób krajowy – *polski brat*, po łyczakowsko-lwowsku – *Batiar*. Cechy są wspólne: spanie pod gołym niebem i nóż za cholewą. Czasem, dla ukręcia się przed policją – zajęcie *posady* kanalarza lub stróża u właścicieli, będących jeszcze w rozterce co do pojmowania równości praw tak zwanych ludzi. Chlebobawczynie tego rodzaju (gdź celują w tym kobiety) czują wszakże, iż dają mało – żądają więc też mało. Nowy stróż Teodor w kamienicy Dulskiej zadawalniam się jąma koło “ustępów”, dając wzamian jako swą jaźń duchową także kałem zionaca jąme. Dulska unika wzroku Teodora, Teodor unika wzroku Dulskiej. Lecz w mig, w powietrzu wyczuwają się i porozumiewają...” [51].

А тим часом у справжньому фольку, а також у мемуарах знаходимо більш критичне й адекватне ставлення до батярів з боку суспільства, його різних груп. Показово, що одна з найдавніших пісень, в яких зустрічається “батяр” – це співанка-хроніка про вбивство цісареві Єлизавети (дружини Франца-Йосифа) знаним “анархістом” Луккені 10 вересня 1898 року: “Наша пані цісарева, цісарського роду / Поїхала сі купати на карльсбадську воду”. Не зважаючи на сентиментальність, а в інших варіантах – і цинічність, ця співанка все таки негативно оцінює батяра-убивника: “Якийсь батяр нехрещений, / В Парижі роджений, / Запхав пані цісаревій / Шпіндель затрвений”. Інший варіант співанки оповідає так: “Лукин-батяр затрачений, в Паридзв зроджений, / Запхав пані цісаревій шпіндель затрвений. / Запхав шпіндель в саме серце, кровця сі полила, / Не минуло цвай секундлі, ганц духа спустила...”. Варіанти зі словом “батяр” були записані в різних місцевостях Галичини, зокрема на теперішній Львівщині (Старосамбірський район) й Тернопільщині (Підволочиський район), починаючи з 1900-х років [32, с. 176, 514–515].

Негативні й оцінки в сільському фольклорі “своїх” місцевих батярів з недалеких міст. Це частково потверджує ідею, що ідеалізації батярів передувала їх негативна характеристика, котра надовго збереглася в сільській місцевості [25].

Водночас із польською ідеалізацією і необхідною українською реакцією (“война за батяра”?) в мемуарній літературі можемо побачити куди приземленіший, і не такий романтизований образ батяра. Прикладом цього є мемуари знаного футболіста Олександра Скоценка:

“Баторівка теж знана була із назви “Батярівка”, тому що тут жило багато, як тоді у Львові називали деяку частину міського населення, так званих “батярів”. Був це елемент, що на протязі цілого свого життя жив з колізії з правом, поліцією. Жили вони у злидених домах-халупах на периферіях міста, або в декількох міських робітничих дільницях, таких як Замарстинів, Клепарів,

Листівка “На Личакові”,
1910-ті роки

Личаків, Горішня Городецька та почасти в середмістях. Їм були властиві всякі веселощі, пустоти, безжурність. Жили, щоб “фраера”, “жлоба” “обкантивати”, кажучи на їхній мові – жили, щоб обдурити людину не з їхнього середовища. Не гордили і крадіжкою; були між ними: “шніцяжи”, “доліняжи”, “пайонкажи”. – На “гранду” не ходили, ні “мокрої роботи” не виконували. Час від часу один другого “пошнітував”, а як треба було – безжалісно пхав лезо ножа під ребро в серце і наступала “дінтойра” (смерть). У списку їх характерних прикмет знайдете такі чесноти: безстрашна аж до безумства відвага, сміливість, показна, неудавана хоробрість, амбіція і честолюбство. Не легко є визначити й чітко окреслити слово “батьяр”, бо між ними були теж і справді чесні люди, які лише із-за довілля привикли до тої “ферайни”, до їхньої мови, якої не так то було легко розуміти¹ [31, с. 17–18].

Львівські батареї з Личакова, 1928 рік.
2-й з права – Міхал Матіас, футболіст
львівської “Погоні”, потім київського
“Динамо”

Після такої характеристики Скоцень, якого самого опісля не раз називали “батьяром” (частіше зі злости спортивно-політичні конкуренти і натовп), [30] переповідає історію, коли батьяри хотіли пограбувати його сім’ю, що поверталася з весілля:

“Вмить обскочили нас чотири типи так званих “небесних птичок”, чи то пак батьярів, що це “не сіють, не орють, а збирають...” Один з них гаркнув: “Віддавайте все дорогоцінне, що у вас є, як ні – то вам макітри порозбиваєм” (тобто порозбиваєм вам голови). Моя мати, яка все вміла зберегти рівновагу та не легко впадала в паніку, підійшла до одного з них, піднесла догори його кашкет і промовила: – Ой, пане Бартолетті, як ся маєте? То це ви? Як поживаєте? Вчора я мала нагоду говорити з вашим батьком. Чи він щось вам переказав для нас? “Батьяр” зблід. Він уже не той, вже знітився, та сам не знає на яку ногу ступити. Ледь чутно промовив: “Як це ви, панство, можете такою пізньою порою сюдою ходити, адже всякі люди тут переходять, можна натрапити на біду... Ми вас тільки хотіли налякати, навіть на думці в нас не було, щоб вам кривду зробити. Ми це тільки так для “пацалихи”, для “пуцу”². Ми вас проведемо, – вже цілком смирно сказав Бартолетті. <...> – Уклінно дякуємо, ми підем самі, – відповів батько. Так то львівські батьяри, мимо своїх пустощів і частого безділля, гордилися своєю готовістю допомогти потребуючому, а навіть коли треба – не шкодувати життя. Зуміли польські займанці використати саме цю львівську “батьярню” у 1918 році, й ця “батьярня” у великій мірі виборола їм владу у Львові” [30, с. 18–19].

¹ Пояснення слів за О. Скоценем (звідти ж): “Фрасер” – інтелігент-дурачок, не з їхнього довілля. “Жлоб” – простох, з тією різницею, що це слово вживалося на окреслення селянина. “Обкантивати” – обдурити. “Шніцяж” – мешканевий злодій. “Доліняж” – кишеньковий злодій. “Пайонкаж” – злодій, що спе- ціялізується в крадіжці білизни по стрихах. “Ходити на гранду” – крадіжці гвалтом, виривання торбинок чи то загрожуючи зброєю когось грабувати. “Мокра робота” – убивство задля наживи. “Пошнітувати” – порізати когось ножем. “Дінтойра” – приречене убивство, смерть.

² “Пацалиха” – жарт, насмішки, а “пуц” – відповідає першому, однак жартується з тим, кого знається (О. Скоцень).

“Українізація” батырів. Початок.

Безумовно чи не першим громадські, зокрема й українські національні, прагнення намагався “прищепити” до міських люмпенів, хуліганів й дрібних злодійчуків Іван Франко. Від зображення неусвідомленої маргінальності, стихійних антисупільних проявів своїх героїв письменник перейшов до образу свідомих національних і соціально-критичних діячів (за Франком: “робітників”) Владка і Начка Калиновичів із “Леля і Полеля”. Ці герої повісти теж роблять перехід із малих яндрусів, через ув’язнення, аж до української громадської праці. Вочевидь, автор показав виїмкову ситуацію. На загал яндруси/батыри залишалися маргіналами й не мали зв’язку з національним рухом чи націотворенням.

Перші ж реальні прояви українізації батырів, зокрема на львівському ґрунті зустрічаються напередодні Великої війни, зокрема в стрілецькому русі. Левко Лепкий згадував, що довоєнний організатор товариства “Січові стрільці II” Роман Дашкевич зумів “захопити стрілецькою ідеєю навіть львівських батырів, що не знали української мови. Деякі з них славилися потім у боях як герої, приміром такий львівський безбатченко і бродяга Цястечко, що поліг на Лисоні”. Михайло Горбовий мав чимало теплих спогадів “про цього веселого, бадьорого товариша, що під Бережанами заслонювався парасолою від тріскаючих шрапнелів” [9]. В своєму нарисі про зиму 1915–1916 років, коли полк УСС стояв у с. Соснові на Поділлі Михайло Островецький змалював таку ситуацію:

“Львівська дитина, стрілець Цястечко несе на шнурочку пляшку – йде до кантини. Григоруку, побачивши ного, кричить за ним: – Цястечко! Шкода твого ходу! Кантиняр більш горілки тобі не дасть. Йому курінний заборонив продавати її тобі.

– Та що ти кажеш! Та яка горілка? Ти не бачиш, же фляшка на шнурочку! По... нафти іди! – глузливо відрізувався Цястечко” [23].

Так і увійшов цей стрілець без імені, тільки як Цястечко, до історії, як львівська дитина, батыр і герой. Про його останній бій на Лисоні писали так: “...Гора була знову добута. Тільки ще направо гніздо російських скорострільів клало покоси смерті. В крайній момент кинувся туди хорунжий Ясеницький з четою. Та його випередив син львівської вулиці, герой з боїв на Лисоні – стрілець Цястечко. Він скочив у рів на голови москалям, як грім з ясного неба. Скорострільи змовкли... Але замовк і на віки вічні Цястечко. Взятий на ворожі багнети, погіб геройською смертю там, на горі стрілецької слави” (за “Історичним календарем-альманахом Червоної Калини” на 1927 р.) [9, с. 318–319].

Важко сказати наскільки фігура Цястечка як українського батыра не поодиноким, наскільки часто траплялися представники цієї субкультури в лавах УСС. Якщо таких знайдеться досить, вони можуть правити за прецедент пізнішого батырства, що залишило по собі слід у лавах дивізії “Галичина”.

Під час української Листопадової революції 1918 року в Галичині, зокрема в її головному місті Львові, також зустрічаємо згадки про існування батырів, які допомагали українському війську. Так учасник Листопадового чину тогочасний львівський гімназист і доброволець Василь Горбай згадував, як українським воякам під час боїв за Львів допомагали й спольщені українські ремісники, робітники і навіть батыри. Мемуарист показував вплив, що його справили листопадові події на українську молодь, – не лише студентів і гімназистів та членів пластунаських чи спортових об’єднань, а й люмпенізовану батырню: “Треба згадати теж різних Юзків, Янків, Міських, Дзюнків і Базильків, трохи спольщених українських молодих ремісників, робітників і навіть батырів. Багато з них у той день, коли “насталла Україна”, зробили вибір за Україну. Вістка, що

Цястечко, УСС
і “львівська
дитина” (батыр)

“насталла Україна”, швидко облетіла весь Львів. Пішла вона Личаковом, Замарстиновом, Клепаровом; довідався про неї “Трудек”, Богданівка, Сигнівка, Левандівка. Для спольщеної української молоді досить неясна була ця “Україна”. Вони знали, що це слово для поляків було страшне, а для них самих було таємниче і приманчive. У тім слові було їхнє походження, був сміливий виклик стати господарем на своїй землі”.

Батяри були провідниками по львівських вулицях, тому що більшість з українських вояків не орієнтувалася в умовах міста, а також переносили харчі й амуніцію в деякі дільниці міста, які вже були зайняті поляками [7, с. 238–239]. Позатим не маємо підстав стверджувати, що такі батяри становили основну масу свого середовища. Тоді коли одна частина молодих львів'ян підтримала українську сторону, а інша почала проти неї збройний виступ у складі польських боївок, основна частина батярів зайнявши нейтралітет, користалася із загальної анархії. Так, той таки В. Горбай згадував, що він із українським озброєним відділом зустрів одну з груп цивільного населення біля Городецької рогачки, що несли на плечах нагробоване майно із залізниці. При цьому, автор споминів відрізняє цих людей від іншого цивільного населення: “Десятник кричить до одного з найближчих “Стій”! Коли цей не слухає, стріляє кілька разів. Батярня розбігається, тікають теж прохожі з хідників” [7, с. 238].

Події листопадових боїв за Львів і подальша польсько-українська війна 1918–1919 років розділили батярську “віру”, що раніше позірно виглядала досить монолітно – без національного розрізнення, – саме за національною ознакою. Звісно такі драматичні події не могли не позначитися на маргіналах, зокрема навікримінальних люмпенах, утягнутих у самий вир. Юрій Тис вважає, що з часу

Евген Юлій Пеленський,
організатор українських
націоналістичних батярів
у 1919 р. в Стрию

боїв за Львів батярство чітко поділилося на українське і польське: “Все таки в листопаді 1918 р. велика частина львівських батярів стала по українському боці і відтоді це “плем'я” поділилося чітко на українську і польську вітку” [35, с. 19].

Ще по-іншому відбувалося використання батярських форм безпосередньо після програшу визвольних змагань у тих місцях, де існували довоєнні сильні прояви молодіжного організованого руху. Юнаки-патріоти свідомо обирали форму батярства, або інші, щоб долучатися до боротьби за національно-державне визволення, в змінених обставинах. Належне підґрунтя для таких проявів склалося в Стрию. Тут активно діяли пластові гуртки, які восени 1918 року брали активну участь у зайнятті міста і околиць українцями, проголошенні української влади. Тоді вони утворили кістяк телефонної сотні III Галицького Корпусу УГА, згодом перейменованої в “Окрему пластунську сотню малолітніх добровольців”¹. Коли вчорашні вояки повернулися в Стрий, дещо молодші від пластуни уже проявили певну активність. В умовах польської окупації ні про яку пластунську діяльність не могло бути мови, до того ж давалися взнаки воєнні роки. Тому юнаки утворили в різних дільницях міста свої ватаги – “індіян”, “довбушівців” і українських “батярів”. Завданням останніх було бити батярів польських. Такими ватагами кермували: на Шумлявщині й Люблінської унії – Евген-Юлій Пеленський та Іван Стефанків, на Новому Світі – Осип Грицак, на Ланах – Петро Лучка, на Підзамчі

¹ Докладніше див.: *Окаринський В.* Роль неповнолітніх у встановленні української влади в Галичині та збройній боротьбі за незалежність Західноукраїнської Народної Республіки // *Historians.in.ua*: Інтернет-мережа гуманітарів в Україні і світі. – Режим доступу: <http://www.historians.in.ua>

– Богдан і Славко Петріни. Також утворилася група в Середмісті, яка провадила підготовчу підпільну діяльність: у будівлях і на подвір'ї “Маслосоюзу”, що на той час не діяв, робили підкопи, копали підземні тунелі й цілі кімнати, вправлялися в конспірації. Коли наступного, 1920-го, року спершу підпільно, а з початком нового навчального року й офіційно відновлено Пласт, юнаки поєднували свої зайняття з таємною діяльністю, яку вже не припиняли. Очевидно звідси слід шукати джерел виникнення УВО і ОУН у цьому місті [27, с. 424–425].

Вплив стрілецької романтики.

Після того, як серед українців уже сформувався міт “усусусів”, легіону Українських січових стрільців часів минулої Великої війни, у міжвоєнній підпольській Галичині 1920–1930-х років, його потужного впливу зазнала західноукраїнська молодь. Не оминув він і молодих маргіналів–”батарів”. Вплив на “українізацію” батярів справляла стрілецька творчість, зокрема її богемно-урбаністична складова. Такі представники стрілецької богеми, стрільці і митці, як Левко Лепкий, Лесь де Новіна Розлуцький та декі інші не могли не викликати інтересу до себе і мали культовий статус серед молоді й трохи старших.

Мало лестити “записним” батярам використання Левком, або “Льольом” (богемне прізвисько), Лепким пісенних форм українського міського сольоспіву (романсу), що перегукувався з батярським фольком. Окремі пісні чи інші твори писалися як стилізація під батярський “фольк”. Натомість, існуючі твори пародіювалися самими богемниками-усусусами, а потім й інтелігентами міжвоєнного часу. Яскравими прикладами першого випадку є твори Л. Лепкого, які він свідомо створював у вигляді пісень: “Блоха”, “Риба з раком” або “Горобці”. Ці твори повністю відходили від мілітарної тематики. Однак, й цілий пласт стрілецьких пісень на воєнну тематику, як відомо, мав гумористичне забарвлення, як наприклад “Бо війна війною” (слова й музика того таки Л. Лепкого) або “Гей, ви стрільці січовії” авторства Кліма Гутковського. Останній і став очевидно, разом із героєм вищеназваної пісні Лепкого, а заодно й героєм численних анекдотів четарем Іваном Цяпкою, культурними героями для національно-свідомих інтелігентних і напівінтелігентних молодих українців, що були схильні до “батярського” життєвого стилю. Очевидно, ці інтелігентні й добродушні постаті мали в собі те, що можна було б назвати батярською жилкою.

Батярський національний стиль також вироблявся і побутував, несамохіть, поміж українцями, що понюхали пороху війни, насамперед у лавах УСС. Його витворювало саме фронтове, прифронтове і тилове життя. Після Великої (І світової) війни була Українська національна революція і всілякі супутні поневіряння, як їх називали потім ветерани, визвольних змагань 1917–1922 років. По тому “мирне” повоєнне життя дуже отверезило й збило з пантелику недавніх вояків, котрі воєнним цинічним гумором (природно–“батярським”) рятувалися від абсурду війни. Повернення з війни за свою державу в умови окупації, з гірким посмаком поразки, змінило загалом оптимістичне світобачення вчорашніх батярів-стрільців. Естафету (“штафету”) щоденного нонконформістського стилю мусила перебрати молодша генерація, що з'єднала патос національного визволення із поколіннєвим бунтом.

Через фольклор відбувалася певна трансмісія стилю між поколіннями *вояків і дітей війни*, у(ви)творювалася традиція, намацувалася “спадковість” (як сказав би М. Грушевський: тяглість). Пісня все того ж Лева Лепкого “Колись, дівчино мила”, особливо популярна у 1920-ті роки, передовсім серед інтелігенції, дочекалася появи (спровокувала) на себе переробки-пародії в жартівливому, доволі “батярському”, стилі. Ця пародія “Соловейко” вийшла друком у сатиричному журналі “Будяк” (Львів, 1921, 20 червня, с. 4) під псевдонімом *Chat*

poir, що належав Романові Голіану – галицькому журналістові, згодом редакторові часопису “Неділя”. У цій пародії, що як і оригінал набула популярності, співалося зокрема так: “Було колись, дівчино, – / А був це чудний час – / Якась нечиста сила / Товкла по парках нас <...> / І десь мале взялося, / Поганий був кінець – / Плачу я аліменти, / З дівчини спав вінець... <...> / І зоря мерехтіла, / І *батяр* верещав, / В устах пипка тремтіла, / І жах мене збирав. / Три роки вже минає. / Маленьке підростає – / А соловейко втих, / Бо вже нема дурних” [34; 41].

До богеми, яка використовувала батярську тему, можна залічити й нове молодше покоління інтелігентів/богемників, як наприклад літературна група “12-ка”¹. Серед них кілька авторів писали на батярські теми, й намагалися надати їй українського звучання. В тому числі її пов’язували з національно-визвольним рухом у підпольській Галичині. Піонером цього жанру в українській галицькій літературі 1930-х років, який увів до неї міський (зокрема й кіндерський) балак, а також батярів, був Богдан Нижанківський, знаний як “Дуфта” або “Бабай”, автор збірки оповідань “Вулиця” (1936). Крім нього цю тему розвивали Zenon Тарнавський та Іван Керницький, який уже в повоєнні роки в еміграції видав відому повість “Герой передмістя” (1958). Але тему літературних рецепцій варто, при нагоді, розкрити окремо.

Богдан
Нижанківський

Крім того з’явилася й українська гумористично-сатирична преса, до котрої, за взором польської, потрапив і “батяр”: “Зиз”, “Комар” (а пізніше в еміграції “Мітла” і “Лис Микита”) та інші. До речі, співробітником, автором більшості з названих видань і співторцем образу вже українізованого батяра був художник і ветеран визвольних змагань Едвард Козак, або “Еко”.

Ще одним середовищем, котре активно переносило “батярський” стиль у масову культуру, були театри-ревії (вар’єте). Найвідоміший із них виник уже під час Другої світової війни – “Веселий Львів” (керівник З. Тарнавський, співавтори Б. Нижанківський, Е. Козак та ін.) [19]. Втім перші спроби виникали очевидно ще в міжвоєнний час. Так, у кабаре “Цьвіркун” співали куплети про молодого журналіста і письменника, кіно- і спортивного оглядача Ярослава Бохенського, завсідника ресторації “Атляс”: “Місяць над “Атлясом” / з-поза хмари сяє, / Бухцьо п’є пільзнера / і кельнера лає. / Бухцьо п’є пільзнера / і кельнера лає, / бо платити треба, / а грошей немає!”. Однак трансформації художнього образу “батяра” в українських літературі й театрі, пресі, масовій культурі – це тема для неодної розвідки.

Отже, рецепції...

Рецепції маргінального стилю батярів/махабундів немаргіналами, людьми інших середовищ, показують як ті середовища використовували маргінала “під себе”, для власних потреб і цілей. При тому витворювалися все нові й нові “батярства”, більше чим менш відмінні від оригінальних люмпенів. Це залежало й від: середовища, що засвоювало елементи батярського стилю; наскільки свідомо такий стиль вбирався новим середовищем; наскільки це середовище було знайоме/близьке/обізнане з люмпенами, їх стилем та цінностями; яке було соціокультурне підґрунтя *тихих*, тих хто підлягав впливові “батярів”; це було свідоме поверхове, чи ідеологічно забарвлене світоглядне наслідування (як у народників чи лівих течій щодо простолюду). Отже, існувало декілька середовищ

¹ Див.: “Дванадцятка”. Наймолодша львівська літературна богема 30-х років ХХ ст.: Антологія урбаністичної прози, ЛА “Піраміда”, Львів, 2006. – 344 с.

для рецепції батярства: студенти й школярі; молодіжні товариства і націоналісти; інтелігенти й богема. Аналогічно й конкурентно/рівнобіжно таке засвоєння відбувалося в поляків.

Для інтелігентів, студентів, або молодих націоналістів із їх числа, батярство, за рідким виїмком, було ворожим середовищем. Батяри традиційно билися зі студентами й гімназистами, іронічно ставилися до інтелігентів, як і до суспільних умовностей та офіційних інституцій, в тому й системи освіти. Позатим, учні середніх шкіл, особливо з пролетарського середовища, засвоювали плебейські звички, властиві для суспільних автсайдерів.

Брак доброї поведінки, добрих манер – це риса однолітків-гімназійних учнів 1900-х років, що її вирізняв у своїх пізніших спогадах видатний педагог Степан Шах. Загалом, поведінка учнів відображала їхнє природне середовище, з якого вони походили. За соціальним походженням було декілька груп учнів: 1) діти з селянського й дрібноміщанського середовища; 2) діти священиків і народних учителів; 3) діти великоміського пролетаріату. Кожна з цих груп приносила до Львова культуру свого оточення: перші – своєрідну культуру примітивних сіл і консервативних малих містечок, другі – традиційних сальонів галицьких плебаній, а треті, як пише мемуарист: “пролетарські “львівські діти” грішили манерами львівських “антків”” [43, с. 261]. Ці три групи було важко поєднувати, тому в школах вважали виховання справою домашньою, а поведінку оцінювали по тому чи сидить учень тихо і чи слухає вказівок учителя.

Отже інтелігентні підлітки також засвоювали елементи батярського стилю. Олександр Скоцень писав, що “проживаючи в доквітлі цієї, так би мовити, “породи істот”, людина дещо й могла засвоїти собі з їхніх навичок та неодноразово доводилося з ними в своєму житті зустрічатися [31, с. 17–18]. Відомий адвокат Степан Шухевич так писав про початки засвоєння “батярства” юними вихідцями з інтелігентського середовища: “Я з симпатією ставився до моїх шкільних товаришів, цих дітей львівської вулиці, яких називали львівськими батярами. Я з приємністю сприймав і навіть вживав їхній львівський балак, який ряснів багатьма перекрученими словами. Вони були у великій мірі другою вже генерацією українських підльвівських сіл. Я співав їхні популярні пісеньки: “Гуляй, браття, файно”, а їх влучні дотепи та жарти ставали мені майже рідними. Вони говорили “та йой”, і тими словами почали називати усіх львів’ян “тайой” і “тайойки”” [цит. за: 3; 43].

Батярський чинник і український націоналістичний рух: до питання.

Існувало кілька передумов, що пов’язували батярів із націоналістичним підпіллям: це й спільне становище поза законом, несприйняття політичного режиму, поліції та її методів тощо. Крім того, існувала й традиція відносин із організованим молодіжним і спортивним рухом. Батяри мали сутички з пластунами під час заміських прогулянок останніх. Натомість, коли та ж молодь уже не в одностроях молодіжних товариств, підпільно боролася з режимом, вона зчаста знаходила солідарність і навіть сприяння від батярів.

Національно-визвольна романтика приманювала й молодь, котра так чи інакше (більше чи менше) сповідувала “батярський” стиль життя. Серед харизматичних постатей УВО і ОУН, які набули культового статусу, “батярські” типажі впізнаються в Льольові Ясінському, лідерові саботажної “Летючої бригади” та інших його кумплях, Юліянові Головінському, Омелянові Сенику, або у Влодкові Байталі. Останній, вихований

Слідче фото Миколи Лебеда – націоналіста і “батяра”, 1930-ті роки

у мішаній українсько-польській родині, напівпролетар і батяр у лексиці й звичках, водночас був і українським революціонером [4]. До речі, “байтала” на балаку означало незграбна людина, недотепа [20, с. 40]. Свідомо імідж баяра експлуатував Микола Лебедь.

Позатим, українським націоналістам-революціонерам доводилося стикатися з реальними (“правдивими”) баярами. Про них неодноразово згадує у спогадах з польських арештів Зиновій Книш. Їх ставлення до політв’язнів, зокрема й націоналістів, визначалося солідарним співчуттям, на ґрунті негативного налаштування до державно-поліційної системи. Злодійське братство проявляло респект до політв’язня, особливо коли його взяли за “мокру роботу”, й якщо він постраждав під слідством, а також ділився харчами, махоркою тощо, які можна було придбати в тюрмі через т.зв. кантину, або був добрим оповідачем [13, с. 424–427]. Приклад такого співчуття баярів-кримінальників до співв’язнів, на тлі несприйняття тюремної адміністрації зустрічаємо також у Володимира Мартинця: “Коли додати до цього щоденні проходи по тюремному подвір’ї, що їх розвеселював нам, сидячи у вікні першого поверху, один замарстинівський “баяр”, який вдавав “вар’ята” та одна уявна “вар’ятка”-полька, що мала пасію викрикувати (безкарно!) найгірші ординарності на адресу тюремної адміністрації, а врешті, коли взяти на увагу, що мали ми в камері “на всякий випадок” револьвер, то мушу ствердити, що такої симпатичної тюрми не доводилося мені ні перед тим, ні потім бачити” [20а, с. 239].

Зиновій Книш,
діяч ОУН

Зиновій Книш, очевидячки прагнучи досягти з хойраками/баярами порозуміння, в ув’язненні цілком засвоїв їхній “балак”. Словечками з цього тюремно-злочинського (кіндерського) аргю Книш неабияк колоризує лексикон своїх спогадів: “свої хлопаки” (злочинці), “злочинська зараза” (недосвідчені молоді злочинці), цувак (новачок), кібель (параша), посмітюх (послугач), берло (імпровізована мітла), грипс (записка), рабін (слідчий суддя), “павутина” (сорочка), настиги (підштанки), гатраки (поліційні агенти), магель (допит із биттям), “під Маткою Боскою” (арешти для волоцюг), “бецирк” (арешти повітового суду для дрібних справ), ксива (лист), голота або кінь (шнурок, яким спускали таємну передачу), ставити ліві стовпи (шукати фальшивих свідків) і т.д. [див. напр.: 13, с. 418–430].

Вочевидь, по повероті з ув’язнення, він послуговувався говіркою баярів, зокрема й у підпільному побуті. Неодноразово підпільники видавали себе на вулиці за звиклого люмпена-баяра. До речі, таким самим камуфлюванням під баяра відзначався й Микола Лебедь (та ще мабуть Євген Стахів й інші).

Природно бешкету-теци баярів-махабундів позичали для свого стихійного протесту підлітки і молодь. Це відбувалося на тлі ширення між нею націоналістичних настроїв. У такий спосіб протестували 1928 року студенти Української державної гімназії в Тернополі, коли, за спогадами Е. Дзюбинського, до 10-ліття незалежності Польщі, їм було наказано взяти участь у великому святі з дефілядою:

“Ми ухвалили збойкотувати накинене нам польське свято й напередодні розкинули відповідні летючки. Дирекція гімназії повела слідство що не дало ніякого вислідку; а потім повідомила: з огляду на відмову учнів узяти участь у святі, відбудеться чергового дня нормальна наука. Однак це був підступ. Бо коли учні прийшли, професори вивели їх із кляс на подвір’я і змусили йти на параду. По дорозі ми порозумілися і в місті, де мали при звуках оркестри дефілювати чвірками на “струнко” та без шапок, ми позакладали руки в кишені, попідносили

коміри плащів, повиходили з чвірок і з шапками на головах, як “череда”, “передефілювали”. Вийшов скандал! Повага свята була знівечена. Поляки вилили своє обурення на цих же учнів. За півтори години по церемонії кого тільки з учнів схопили на вулиці – а ми всі носили “мазепинки” – били скільки влізло. Зате ввечері, у відплату, учні поперебивавшись (щоб їх не впізнали), і взявши палиці, “прали” кого зустріли, що говорив по-польському. Чергового дня розпущено VII і VIII класу. Тоді учні всіх інших клас у знак протесту й солідарності також забралися зі школи. Якийсь час не було науки. І наказ про розпущення скасовано, рівночасно ж розпоряджуючи провести слідство. Але воно скінчилося нічим” [20а, с. 291–292].

По мірі радикалізації суспільної ситуації справжні люмпени-батьри також стихійно українізуються, чи радше націоналізуються (залишаючись при тому в побуті спольщеними). Яким був механізм націоналізації/українізації батьрів? Які чинники цьому сприяли? Світло може пролити один з “львівських дітей” дивізійник і письменник Евстахій Загачевський:

“Пригадую собі слова одного мого приятеля із шкільної лавки, звався Юзько Вонтух, справжнє “дзецко Львова”. Коли я його зустрів в уніформі вояка Дивізії “Галичина”, то на мій здивований запит “І ти також?” – дістав недвозначну відповідь: – Що ж ти, “фраєрське вухо”, думав, що я не такий “русин”, як ти і інші. Мушу направити похибку мого батька, що в 1918 році боронив Львова, але з протилежного боку, в поляків...”

На такі слова я вже не знаходив відповіді. Справді, недаром польська поліція нас українців била; і тому пізніше, коли мене вже перенесли до Дивізії, я ніколи не робив “дурної” міни, побачивши тут знайому “пику” з львівського бруку. Це ж бо все були сини козацької крові, що вирости на легендах – історії галицьких князів, на прочитаних історичних повістях Чайковського. Врешті, всі ми пам’ятаємо звірства ворожої солдатески та ганебне вішання наших борців. Чи не врізалися нам у пам’яті профанування стрілецьких могил на Янівському цвинтарі у Львові? Чи не один з нас, будучи ще хлопцем, не дивився широко розплющеними очима, – не розуміючи в чому справа, – на ті розбивання польською поліцією поминальних Богослужб на львівських цвинтарях над могилами Біласа й Данилишина, Ольги Басараб, Любовича, Коцка чи врешті на стрілецьких могилах під час Зелених свят? Або – чи не ми, може, будучи ще дітьми, були свідками цих безнастанних погромів польською вулицею наших кооператив, “Маслосоюзу”, “Народної Торгівлі” чи то книгарень? Чи не та ж власне вулиця вчила нас ненавидіти все, що вороже нашому князю городові, чи не вчила любити його самого? Вихована в ворожому оточенні, часами навіть призабувши свою рідну мову, ця львівська українська молодь одного лише не забула, а саме, що вона – українці. Багато з-поміж них вже тепер засвідчило свою українськість, складаючи криваву жертву чи то як вояки Дивізії “Галичина” під Бродами й Фельдбахом чи як вояки УПА десь по лісах Галичини й Волині. <...> А багато вас було <...> Ті з “Сили”, “Зорі” чи то із Святоюрської “Просвіти” й “Орлів”. Де ви тепер? [11, с. 124–125].

З цієї цитати видно, що батьри поволі втягувалися в громадський простір українського організованого життя. Отже, громадський простір, що витворився у Галичині впродовж 1900–1930-х років, репресивна політика влади, події короткотривалого державного будівництва і програш у боротьбі з поляками, були чинниками, котрі сприяли українзації батьрів. Останнім чинником був прихід нового покоління – тих, що були у 1918–1919 замалі, щоб брати участь у боротьбі, але отримали достатньо вражень та емоцій. Це сформувало генерацію, а пролетарське чи напівмаргінальне середовище дали цьому напрям: національне само-освідомлення юного люмпена. Останнє відбувалося стихійно, спонтанно, рефлексивно. На дію – протидія, на образ – реакція.

Таким викликом з боку польської шовіністичної вулиці в Львові жовтня 1938 року був погром українських установ. Як писав за мотивами цих подій Іван Керницький: “В ім’я історичної правди хотів би я ще надіти, що під слоган “польська вулиця” не треба конче підтягати коханих львівських батярів, які в конфлікті двох народів зайняли, як “третя сила”, радше невтральну позицію. Наступ на українські установи повів квіт польського студентства, так звані “корпоранти”, плюс всякого роду ендецько-стшелецькі боївки, розуміється, під тихим патронатом поліції, а подекуди, і при її співпраці” [12, с. 165]. Але на всяку дію має бути протидія. Тому після цих погромів польської шовіністичної вулиці батярня, що чула себе українцями, не лише мусила визначитися, а й діяти:

“Що трапилось?.. Якись таємничі типи з затисненими на чоло кашкетками, з вигляду ніби батяри, висакували зненацька з темних закопелків, тягнули до брам корпорантів – по одному, по двох, там їх добре молотили їхніми таки палюгами, рвали на куски їхні смішні шапочки, ламали символічні “мечики” і щезали, мовби крізь землю провалювались!

Напасники були узброєні в “майзлі”, залізні кліщі, молотки, долота і тому подібне технічне знадіб’я, діяли тихо-блискавично і малими групами – по трое-четверо забіяк. А рука в кожного була тверда, пролетарська!

На студентерію впав, як кажуть, блідий жах! На другий день жаден польський академік не відважився вийти на вулицю в шапочці своєї корпорації, а з капелюшних крамниць міста Львова розкуплено за один день всі цивільні капелюхи...

Серця львов’ян українського роду забились гордістю, заграли сурмами радості. “То наші батяри так б’ють!” – передавано з уст до уст. Вперше в історії древнього города Льва виступили на арену історичних подій українські батяри. Хоч, може, й не були це такі батяри, що крали дядькам баламути на Вуглярській площі чи тягали бабам з воза кошеліки з покладками. Для втаємничених уже тоді не було секретом, що до тих “летючих бригад” належало чимало активних членів Робітничого Товариства “Сила” та й наших бравих футболістів із Спортивного клубу “Дніпро” та й учнів Української Ремісничої Школи... [12, с. 176–177].

Ще один зі шляхів стихійної українізації зденаціоналізованого й криміналізованого батяра осмислив у художньому виразі той таки Керницький, художньо змалювавши образ “руського батяра” Толька Чорнія, з професії “доліняжа”, або, кишенькового злодія, щоправда, “глибоко усвідомленого”:

“Только носив під серцем криваву рану, що ятрилась ненавистю до поляків ще з раннього дитинства, а докладніше, з перших днів листопада 1918-го року, коли то вбито йому батька під час розграблювання магазинів з мукою та цукром на Янівській вулиці. Фактично, хто застрелив батька з мішком муки на плечах, Только не знав і не бачив, бо лежав тоді в колісці й ясно зрошував пеленки, але мама сказала, що поляки, а її слова були для нього святощами. Тож коли доріс і привчився задовільно орудувати майхром, він кожного року в навечер’я 1-го Листопада мусів добре напарити якогось ляшка. Бувало, інколи навіть з тією метою спеціально втікав із криміналу, щоб лише сповнити свій патріотичний обов’язок” [12, с. 183–184].

Локальні різновиди “батярства”.

Маргінально-люмпенський життєвий стиль звісно існував і в інших містах Галичини. Необхідною передумовою для таких стилів було розвинуте міське життя з його інфраструктурою. Аналоги львівських яндрухів/батярів можна прослідкувати принаймні в кількох містах. Таке судження висловив Юрко Тис-Крохмалюк (1904–1994), який був сином гімназійного професора і мешкав у дитинстві в Тернополі, Збаражі, Заліщиках і Станиславові, де й закінчив гімназію

та працював. Потім жив у Львові, а перебуваючи в еміграції в Аргентині Юрко Тис писав, що батяри існували в кількох містах: “Були батяри в Коломиї, Тернополі і Бориславі”, – й тут таки автор зазначає, – “але найкращі типи, найбільш “расові” були таки у Львові. Не тому, що вони до певної міри “столичні” батяри, а тому, що з них промінювала завадіяцька енергія і непересічний гумор. Найбільш трагічні події брали вони все з веселої сторони, домішуючи до того легкий, тихий сентимент, і ці свої душевні настрої залишали нам у своїх співанках і жартівливих історіях” [35, с. 93].

В наведеній цитаті автор підказує причину, чому львівські “батяри” стали найбільш відомими і з часом Львів монополізував собі батярів як суто львівський міт. Причиною є колоритний фольк, зокрема пісні.

Окрім того, попервах Львів був самотнім містом східної Галичини, що мав середовище “професійних” вуличників, позаяк був єдиним великим містом регіону. Однак, наприкінці ХІХ століття відбувається активна урбанізація, зростають інші міста. Сприяли цьому прокладення залізниці, поширення освіти, як і зріст організованої злочинності, зокрема цій мережі торгівлі людьми. В середовищі цих торговців процвітала таємна говірка [20, с. 34].

Отже, розглянемо окремі підтипи, чи різновиди “батарського” стилю галицьких міст. Відомості про них головню містять спогади, фольклор, тобто фактично народна пам’ять. Доказом відмінності цих різновидів від “клясичного” львівського типу батяра, є уживання окремих інакших назв, поряд із “батяр”. Однак, із часом, усе більше галицький обшар опановує назва “батяр” і похідні від неї.

Одним із локальних різновидів міських маргіналів були коломиїські “іванки”, або “йванки”. Як відзначає краєзнавець, журналіст і гуморист із Коломиї Микола Савчук, “йванками коломиїськими” називали селяни на Коломиї міських хлопців, проте не т.зв. порядних, вихованих, чи з культурних родин, і не гімназистів, а таких собі батярів, волоцюг, шибеників, збиточників, розбишак.

Тернопільські махабунди. 1930-ті роки

Особливою “шаною” *йванки* тішилися в селян, котрі приїздили торгувати на ринок до Коломиї. Коломиїські іванки любили зачіпати селян, щось у них поцупити, вихопити з рук, чи завдати якоїсь шкоди: “Ото приїде якийсь вуйко з Заболотова чи з Пістиня до Коломиї, а один іванко коломиїський йому пах рукою по солом’янці. Вуйко за ним з батогом, а за йванком лиш закрудилося. А тимчасом інший іванко вже потягнув у вуйка з возу пару яблук чи яець або й солонину” [29]. Відкривач йванків М. Савчук відзначає їхню більшу

цинічність і приземленість, порівняно з львівськими батярами, “бо львівський батяр любив не лише бійку, але й був романтиком, співав батярські пісні”. Звісно, в цій характеристиці бачимо слідування пізньому стереотипу “батяра”. Львівські батяри, за деякими оцінками, не були аж такими романтично-співочими і навіть на “співочому” Личакові не співали пісень про свою дільницю й щиро дивувалися звідки той фольк береться. Мабуть, іванки з Коломиї були колишніми слугами або наймитами багатих коломиїських євреїв. Може й не

Юрій Тис-Крохмалюк

випадково у львівському говорі слово “(за)йванити” означало красти (як і “бухати”) [26, с. 181]. Ув’язнення ж – не тільки цюпа, а й *Іванова хата*.

Можливо, йванки були й жіночого роду, позаяк відома коломийка мала й такий давній варіант: “Коломия – не помя, Коломия-місто, / В Коломії такі йванки, як пшеничне тісто”. Стале словосполучення “йванки коломийські” було загальнопоширене аж до 1970-х років [28, с. 170–171].

Іншим проявом/різновидом подібного до “батьрів” явища були “махабунди” Тернополя і недалеких від нього міст. У значенні батяра це слово й досі зрідка вживають у Тернополі, поряд із *вар’ят* і батяр. Це слово, як синонім батяра, у формі “макабунда” зустрічалося і у Львові. Академічний “Лексикон львівський...” подає значення слова махабунда як нероба, драбуга [20, с. 353]. Втім є в цьому словнику й слова “макабунда” і “вагабунда”. Перше з них подане як вуличне, вживане старшими поколіннями й означає бешкетника, зірвіголову, шибеника. Гасло “Вагабунда” подано з тим таки значенням, і проілюстровано прикладами. До слова подано синоніми, крім схожих за звучанням *лахабунда* і макабунда, ще візус, збиточник (збитошник), лямпарт, псотник, урвіш, халамидник, шайгіц [20, с. 346, 100]. Отже, форми вагабунда і макабунда частіше зустрічалися у Львові. Натомість, форма “махабунда” зустрічалася на просторі між Теребовлею, Бережанами і Збаражем. Із більших міст це слово в подібному значенні зустрічається лише в Тернополі. За мовознавцем і перекладачем, укладачем словника мови Тернопільщини Омеляном Омецінським, “махабунда” значить волоцюга, нероба, ледар, й походить з латини [22, с. 194]. За видатним українським діалектологом і дослідником аргю Олексою Горбачем, слово “махабунда” походить з перекрученого німецького “wagabond” (і польського *wagabunda*), отже є тотожним за значенням із “батяром” [8].

Побічним лексичним доказом тотожності тернопільських махабундів із львівськими батярами є, по-перше, вжиток слова махабунда як синонім батяра у самому Львові. Так львівська преса ще у 1882 році так пояснювали термін “makabunda”: “Здорове зіллячко, що дозріває на львівським бруці, і вживане яко двонога образа чести” [47, с. 149]. Як синонім батяра вживали “макабунду” й польські довоєнні автори (С. Васілевські) і мемуаристи повоєнного часу [47, с. 247, 218]. По-друге, в тернопільському міському говорі (балаку) зустрічаються слова з аргю злочинців і батярів Львова. Серед таких слів, які О. Омецінський вказував як уживані тільки в Тернополі, були такі арготизми (які іноді вживалися в іншому значенні): бенькарт (докучлива дитина, байстрик), гєца (пор. гец), гранда, грандляр, капусь (агент поліції або донощик), лепєта (голова), мегати (пор.: мегай, батяр!), мікрус, пасія (лють), плюсква (блошиця, привід до сварки), хатрак (агент польської таємної поліції), ферайна (банда), форса (гроші), фраср (зух), цимес (щось дуже добре), шкут (смаркач), шпанувати (гостро дивитися на), штемп (сором) та ін. [22, с. 190–199].

Тернопільські махабунди позують на згадку (фото сальонове). 1930-ті роки

Специфічно тернопільськими були такі слова, що дотепністю не поступаються львівській говірці: біба (п'ятка), відзімісє (витівка), бомок (мешканець тернопільських Гаїв-хуторів), гаведний (незугарний), грайфнути (вхопити), кавун (тернопільський міщанин-рільник), кишкоїда (скнара), кобильохи (кулясті сливки), мецієс (іронічно: щось дуже добре; цимес), мойри (страх, тривога), накаслик (столік), парафія (порядна компанія, тусовка), пасіновати (шаленіти), пасіят (злісник, шаленець, маніяк?), паталах (незграбна вайлувата

людина), пательня, пачка (банда), під хайрем (зовсім певно), пундик (міщанин з Микулинців), пурцель (голуб, напіндючена людина; пор.: пурец), сальцесон (м'ясна страва; міський поліцай), торéпка (жіноча сумочка), фалювати (ходити), фуньо (шахрай), фúшер (недбалий працівник), хабаль (розпусник, звідник), цинтóй (смерть), шкраб (нікудишній хлопчина) та ин. [22, с. 190–199]. Можна припустити, що вищеназвані слова й становили соціолект (арго) тернопільських махабундів: суміш загальноміської говірки і кримінального/кіндерського арго.

На Тернопільщині (Тернопільський повіт в Австрійській імперії та міжвоєнній Польській республіці) рідше зустрічалася й форма *лахабунда* і означало також непривітну людину (Теребовлянщина?). Крім того, в усному мовленні, на просторі між Тернополем і Підволочиськом, зустрічається й форма очевидно прислів'я “гарундер-махабундер” [записано від Окаринського М. С., 1940 р. н.].

Спогади старожилів Тарнополя показують, що махабунди були доволі цинічною криміналізованою субкультурою. Пан Юрій (1927 р.н.) згадує кількох махабундів, як відвертих злодіїв, так і т.зв. порядних. Шефом над злодіями був Копестинський, його брат був професійний шулер (“кратограй”), якому – за переказами – пани програвали цілі фільварки, а третій брат був начальником саночистки і керував відловом собак. Деякі махабунди й працювали в цих службах. Улюбленою забавою шефа махабунд Копестинського і його банди було розважатися на весіллях. Вони приходили без запрошення, пили, їли, бешкетували: “Ті злодії прийшли, позасідали за стіл, п'ють. Тестя, господаря хати, посадили в кут коло комина і помастили сажою – він сидить як дідько. А дружки не хотіли з ними гуляти, а куча була деревляна, – загнали до кучі і кучу везли вверх ногами, перевернули з тим гнойом на них...”. Серед злодіїв-махабунд були Самборський, Зазуля, Дябельський (з вул. Липової), Мартинцьо, Рудивичі. Поліціанти називали їх “восьма компанія”, однак у бешкети махабундів не втручалися [50].

На вулиці Строма (тепер – Стрімка) натомість мешкав “порядний махабунда” Різничок, який бив злодіїв по весіллях. Іншими місцями тарнопільських махабундів були вулиці Татарська, район Старого парку (тоді – Новий город), Кападоція. Окремі махабунди не цуралися сумнівних підробітків, зокрема контрабанди. За доставку мішка большевицької пропагандистської літератури з Підволочиськ можна було заробити 60 злотих. Щоб перезимувати, махабунда міг *кóпнути* поліцая і отримати ув'язнення – притулок і харч – на кілька місяців. Отак заняття махабундів були від гицля і кишеньковця до пачкаря, крадія й сутенера [50]. Окрім того, махабундами називали просто бешкетників, наприклад у школі.

Існують згадки про “батарів”, під цією назвою, й поза Львовом. Серед таких свідчень – Борислав часів Другої світової війни [33], а також – Станиславів (тепер – Івано-Франківськ). Коли у 1970-х роках на шпальтах польської еміграційної преси розгорілася дискусія про походження батярів яко львівського феномена, один із дописувачів-дискутантів Тадеуш Оляха-Новотарські доводив, що перед II Світовою війною в Станиславові загальнопоширеним було слово “батар”, особливо під час сварок, серед різних верств міщан. Автор спогаду пригадував й жіночу відміну “батяра”, що вживалася при таких нагодах: “ти, батярко!” [47, с. 30–31]. Очевидно батяри існували й у Перемишлі довоєнного часу. Під час з'їзду перемишляків 4 липня 1953 року в Нью-Йорку, “атракцією вечора став виступ Євгена Колодія з його спомином “Один день навчання в гімназії””.

Група бориславських інтелігентних батярів на Високому замку у Львові, 1935 р. (фрагмент фото)

Спомин про те, як то “перемиський батяр” встає зрана, збирається до школи й тільки тепер заглядає до поділу годин, щоб побачити, що там сьогодні буде, і звичайно, прийшовши до гімназії, збирає “цваєра за цваєром” (двійку за двоєю)”. <...> “Ти, Геню, з батярами не приставай”, – так радив у мініатюрі гімназійний професор. Судячи з того, що виступ супроводжувався оваціями, тип батяра був добре відомий перемишлякам міжвоєнного періоду [27а, с. 408].

Дуже неоднозначними були оцінки батярів у спогадах про Другу світову війну, зокрема часів німецької окупації. Однак, це тема окремої розвідки.

Таким чином, бачимо кілька батярств. В широкому, соборному, фокусі, батярство було: а) соціальне і понаднаціональне, деклясоване, люмпенське; б) національно-свідоме і пролетарське; в) свідомо скомпоноване молодію українською літературно-мистецькою богемою й інтелігентами, що їм співчували, й підхоплене молодими студентами і гімназистами (точніше *академіками і студентами*). В фокусі, розсіяному на локальні соціуми, бачимо багато батярств різних міст – коломийських, тернопільських, дрогобицьких, станіславівських – із їх локальним патріотизмом любови до міста, яке знаєш як свої п’ять пальців.

Не лише маргінальні *яндрус* і *антек* були прямими предками і ранніми формами “батяра”. Але й *варіят*, *махабунда*, *йванко* були його рідними братами, кузенами і шваграми – локальними різновидами стилю. Сам же батяр, цей *батяр еден*, *батярисько*, *батярус*, *батярина*, *батярка*, *батярчук* і вся *батярня*, набували й романтизованого присмаку *батяруньо злотий*, *свій батяр*, *батярик* etc. Очевидно, міжвоєнний час із його “палаючою” і втраченою/загубленою генерацією, і з роз-згубленим соціумом, чи то заздрих безтурботному “батяру”, чи радше сам вигадував цей типаж. А по тому вже з’явився сам “батяр”, як атрибут масової культури. При чому одразу в і польському, і, як відповідь на нього, – в українському варіантах. “Новий” уінтелігентнений батяр далеко відбіг від свого маргінального типу. Та в природному середовищі близького до міського люмпена українського пролетаря, що отримував елементи базової основної і фахової освіти та національного виховання в тодішніх організаційно-громадських формах, виникає ще один національно-свідомий батяр, близький до збройного підпілля та стихійних форм націоналістичного хуліганства. Шовіністичний, зрощений на польському державному міті, натиск був викликом, який таки викликав протистояння: опір і нонконформізм. Контркультура 30-х в образі літературної богемі також симпатизує цьому типові, і позичає для своєї творчості.

Крім того, існували й правдиві батяри–яндруси–махабунди–гойраки–... Їх антивладна, антисистемна наставленість, вперте автсайдерство, приваблювали інших незгодних із панівною культурою: правом, політикою, релігією, державною ідеологією, освітою.

Отже, міт батяра повинен бути деконструйований на дрібні складові, щоб краще зрозуміти суспільство з його уявленнями, ментальністю, соціокультурними процесами. Натомість, дослідження реальних люмпенів, – батярів, гойраків, махабундів тощо, – у їх динаміці, різновидах, взаємозв’язках усе ще попереду.

Список використаних джерел

1. Аникин А. Е. Русский этимологический словарь. Вып. 1 (а – аяюшка) / Александр Аникин. – М.: Рукописные памятники Древней Руси, 2007. – 368 с. 2. Батяр Андрій Панчишин: “Своею творчістю я будую Львів догори ногами” (Розмовляв Богдан Білан) // Аналітика подій України політична, економічна, соціальна – zik.ua. – 14 травня, 2013, 14:51. – Режим доступу: <http://zik.ua/ua/analytics/2013/05/14/408369>. 3. Винничук Ю. Субкультура львівських батярів (Записала Лілія Кузік) / Юрій Винничук. – Режим доступу:

http://zaxid.net/news/showNews.do?subkultura_lvivskih_batyariv&objectId=1117312. 4. *Гайвас Я.* Юнацтво ОУН на Філії Академічної гімназії / Ярослав Гайвас // Ювілейна книга Української академічної гімназії у Львові. – Філядельфія – Мюнхен, 1978. – С. 309–322. 5. *Голик Р.* Гойрак, яких мало / Hojrak, jakich malo: стереотип львівського батяра в українській і польській культурній традиції / Роман Голик // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Випуск 16: Ювілейний збірник на пошану Івана Патера. – Львів, 2008. – С. 62–80. 6. *Голик Р.* Між різними етнічними світами?: Міський фольклор Львова, аргю та міф батяра у 20–30-х рр. XX ст. // Народознавчі зошити. – 2015. – № 4 (124). – С. 767–776. 7. *Горбай В.* 1 листопада 1918 / Василь Горбай // Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України. – Київ, 1993. – С. 232–240. 8. *Горбач О.* Аргю в Україні / Олекса Горбач. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2006. 9. Гуцули у Визвольній боротьбі: Спогади січового стрільця Михайла Горбового / Упор., вступ, слово, примітки, додатки, біограф. дов. Р. Ковалюк, Ю. Юзича, П. Арсенича. Серія “Українська воєнна мемуаристика”. Т. 4. – Вінниця: ДП “Держ. картограф. ф-ка”; Київ: Іст. клуб “Холодний Яр”, 2009. – 472 с.: іл. 10. *Загачевський Є.* Львівська братія / Євстахій Загачевський. – Торонто, 1962. – С. 64; 11. *Загачевський Є.* Спогади фронтовика: Одисея сірого “коляборанта”. – Мюнхен: Вид. Братства кол. Вояків І-ої Української Дивізії УНА, 1952. – 238 с. 12. *Керницький І.* Герой передмістя / Іван Керницький. – Нью Йорк: Видавниче Товариство “Книгоспілка”, 1958. – 199 с. 13. *Книш З.* Далекий приціл: Українська Військова Організація у 1927–1929 роках / Зіновій Книш. – Торонто: Срібна Сурма, 1967. – 471 с. 14. *Ковба Ж.* // Ізабелла Хруслінська, Петро Тима. Діалоги порозуміння: Українсько-єврейські взаємини. – К.: Дух і літера, 2011. – С. 23–57. 15. *Козицький А.* Батяри // Енциклопедія Львова / За ред. А. Козицького та І. Підкови. – Т. 1. А–Г. – Л.: Літопис, 2007. – С. 190–192. 16. *Козицький А., Білостоцький С.* Кримінальний світ старого Львова / Андрій Козицький, Степан Білостоцький. – Львів: Афіша, 2001. – С. 99–101. 17. *Космолінська Н., Охріменко Ю.* Homo leopolensi esse / Наталка Космолінська, Юрко Охріменко // І: Незалежний культурологічний часопис. – 2004. – Ч. 36. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n36-1texts/kosmolinska.htm>. 18. *Курка А.* Історія і таємниці львівської поліції / Антоній Курка // З бабусиних газет. Курка А. Історія і таємниці львівської поліції / Упор. Ю. Охріменко. – Львів, 2003. – С. 3–52. 19. *Лаврівська І.* Дуфта / Ірена Лаврівська // Терем. – 1971. – Зб. 4. Літературна творчість на чужині: Богдан Нижанківський – “Бабай”. – С. 43–44. 20. *Лексикон львівський: поважно і на жарт* / Наталя Хобзей, Ксеня Сімович, Тетяна Ястремська, Ганна Меуш-Дидик. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2009. 20а. *Мартинець В.* Українське підпілля від УВО до ОУН: спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму / Володимир Мартинець. – Вінніпег, 1949. 21. *Мушкетик Л.* Фольклор українсько-угорського порубіжжя / Леся Мушкетик. – К.: Укр. письменник, 2013. – 496 с. 22. *Омецінський О.* Мова Тернопільщини / Омелян Омецінський // Шляхами Золотого Поділля. – Т. 2. – С. 176–201. 23. *Острроверха М.* Мой, бра', не прослезь си! // Свобода. – 6 січ. 1953. 24. *Підкуймуха Л. М.* Батярський жаргон міжвоєнного Львова в соціокультурному аспекті / Л. М. Підкуймуха // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки. – 2013. – Кн. 1. 25. Пісні Тернопільщини: календарно-обрядова та родинно-побутова лірика: пісенник. – К.: Музична Україна, 1989. – Вип. 1. – 1989. – 484 с. 26. *Рудницький Я.* Львівський говір / Ярослав Рудницький // Наш Львів. Ювілейний збірник 1252–1952. – Нью Йорк: Червона калина, 1953. – С. 179–183. 27. *Падох Я.* Стрийський Пласт / Ярослав Падох // Стрийщина. Історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк – Торонто – Париж – Сідней, 1990. – Т. 1. – С. 408–460. 28. *Перемисьль – західний бастион України* / ред. Б. Загайкевич. – Нью-Йорк: Америка, 1961. – 414 с. 28. *Савчук М.* Уявні персонажі конкретного міста / Микола Савчук // І: Незалежний культурологічний часопис. – 2010. – Ч. 62: Коломия Kolomea Kolomyja קולומיה. – С. 166–172. 29. *Савчук М.* Як у нас прозиваються... // Коломия ВЕБ Портал. – Режим доступу: <http://kolomyia.org/cultrpub/savchuk1.htm>. 30. *Скоцень О.* Львівський “батяр” у квіському “Дінамо”: Спомини / Олександр Скоцень. – К., 1992. – 223 с. 31. *Скоцень О.* З футболем у світ: спомини. – Торонто: Basilian Press, 1985. – 638 с. 32. *Співанки-хроніки* / Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського; ред. О. І. Дей. – К.: Наук. думка, 1972. – 557 с. 33. *Стебельський І.* Шляхами молодості й боротьби: Спогади, статті, листування / Іван Стебельський. – К.: Смолоскипи, 1999. – 368 с. 34. *Стрілецькі пісні* / Упорядник Оксана Кузьменко. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2005. – 640 с. 35. *Тис Ю.* Симфонія землі / Юрій Тис [Крохмалюк]. – Буенос Айрес: Видавництво Миколи Денисюка, 1951. – С. 93–106. 36. *Франко І.* Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Том 17: Повісті та оповідання (1887–1888). – К.: Наукова думка, 1979. 37. *Харчишин О.* Батяри українського Львова / Ольга Харчишин // Поступ. – 2011. – № 32 (690), 24–25 лютого. – Режим доступу: http://postup.brama.com/010224/32_8_1.html. 38. *Хічок А.* Атлантида: Розповідь про Велике

Князівство Балаку; Місяцева земля: Друга розповідь про Велике Князівство Балаку: пер. із пол. / Анджей Хщок. – К.: Критика, 2011. 39. *Чорновол І.* Славні львівські батяри / Ігор Чорновол // Поступ. – 2001. – 11–17 січня. – №6(664). 40. *Чорновол І.* Jakubowska U. Mit lwowskiego batiara. – Warszawa: Instytut Badan Literackich, 1998 // Український гуманітарний огляд. – 2003. – Т. 7. 41. *Чуєш, брате мій...* Стрілецькі пісні Левка Лепкого / упор. і ред. В. Подуфалій. – Тернопіль, 1990. – 21 с. 42. *Шольгіня В.* Батяр, батярство / Вітольд Шольгіня // Ї: Незалежний культурологічний часопис. – 2008. – ч. 52. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n52texts/szolginia5.htm>. 43. *Шах С.* Львів – місто моєї молодости. – Ч. 3. – Мюнхен: Вид-во “Християнський Голос”, 1956. – 362 с. 44. *Шухевич С.* Мое життя. Спогади / Степан Шухевич. – Лондон: Українська видавнича спілка, 1991; 45. *Betyar* // Encyclopedia Britannica | Britannica.com. – Режим доступу: <https://www.britannica.com/topic/betyar>. 46. *Boy.* Słowska. Zbiór wierszy i piosenek / Tadeusz Boy-Żeleński. – Lwów: Księgarnia Polska B. Połonieckiego, 1913. 47. *Jakubowska U.* Mit lwowskiego batiara / Urszula Jakubowska. – Warszawa: Instytut Badan Literackich, 1998. – 351 s. 48. *Schnür-Peplowski S.* Obrazy z przeszłości Galicyi i Krakowa (1772 –1858). Cz. 1. Lwów i Lwowianie / Stanisław Schnür-Peplowski. – Lwów, 1896. – 175 s. 49. *Szolginia W.* Batiar i jego bałak / Witold Szolginia // Lwów i jego mieszkańcy. Wydanie specjalne tygodnika Przekrój. – 1991. 50. *Спогади* пана Юрія про довоєнний Тернопіль <https://www.youtube.com/watch?v=9ITjQnQ0nuY>; <https://www.youtube.com/watch?v=pHnzedQPf84>. 51. *Zapolska G.* Śmierć Felicjana Dulskiego / Gabriela Zapolska. – Warszawa: Gebethner i Wolff, 1911. https://pl.wikisource.org/wiki/%C5%9Amier%C4%87_Felicjana_Dulskiego.

Владимир Окаринский

ЯНДРУС, АНТЕК, МАХАБУНДА И ДРУГИЕ.

УКРАИНСКИЕ И ЛОКАЛЬНЫЕ РЕЦЕПЦИИ СУБКУЛЬТУРЫ “БАТЯРОВ” НА ФОНЕ КОНСТРУИРОВАНИЯ СОВРЕМЕННОГО МИФА БАТЯРОВ И СТАРОЙ МАРГИНАЛЬНОСТИ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX В. – 1939 ГГ.)

Статья рассматривает феномен батярства в урбанистическом пространстве австрийской и польской Восточной Галиции во второй половине XIX – первой половине XX вв. Выявлены локальные варианты батярской субкультуры, которые формировались в разных городах, затронут вопрос национализации батярства в польской и украинской рецепциях.

Ключевые слова: батяры, яндрусы / андрусы, махабунды, варьяты, йванки, арго, субкультура, маргинальность, люмпен, контркультура, Галиция.

Volodymyr Okarynskyi

YANDRUS, ANTEK, MAKHABUNDA AND OTHERS. UKRAINIAN AND LOCAL RECEPTIONS OF BATYAR SUBCULTURE ON THE BACKGROUND OF MODERN MYTH AND OLD MARGINALITY (SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY – 1939)

The article examines the phenomenon of batyar subculture in urban space of Austrian and Polish Eastern Galicia in the second half of XIX – early XX centuries. It is analyzed local variants of batyar subculture, that was created in different cities. It is touched by the issue of nationalization of batyars in Polish and Ukrainian reception.

Key words: batyary, yandrusy / andrusy, makhabundy, varyaty, yvanky, Argot, subculture, marginality, lumpen, counterculture, Galicia.

УДК 94 (477)

Наталія Григорук

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ В ПРАЦЯХ М. ЧУБАТОГО

У статті проаналізовано історію української церкви крізь призму праць М. Чубатого.

Ключові слова: історія, українська церква, М. Чубатий, унія, християнство.

(Продовження. Початок у № 17)

Окрім, вищезазначених вагомих досліджень з історії церкви, професор М. Чубатий опублікував низку статей в “Українському кварталнику” [1; 2; 3; 4], а також у журналах “Логос” [5], “Діаконія” [6], а у Галичині в “Дзвонах” [7; 8], “Богословії” [9]. Проблема церковної історії висвітлена в часописі: “Свобода” [10; 11], “Америка” [12; 13; 114; 15; 16] та в окремих виданнях.

Особливе місце в працях М. Чубатого з історії церкви в галузі наукової біографістики посідають постаті А. Шептицького, Й. Сліпого та інші. Насамперед, слід згадати роботи: “Митрополит задивлений у століття минулого та майбутнього України” [17], “Митрополит Андрей та його ідея католицької України” [18], “Митрополит Андрей та православний світ” [19] та англійську “Metropolitan Joseph Slipy (In the Fifth anniversary of His Arrest, 1945–1950)” (“Митрополит Йосип Сліпий (В п’яту річницю його арешту, 1945–1950)”) [3].

У 1940 р. з нагоди 75-річчя А. Шептицького М. Чубатий виступив з доповіддю “Митрополит задивлений у століття минулого та майбутнього України”, яку видав окремою брошурою [17]. Історик виголосив її для американських українців, охарактеризувавши визначну постать митрополита А. Шептицького та його невмирущі ідеї. Професор М. Чубатий писав, що через ювілейні святкування з нагоди 75-річчя митрополита А. Шептицького, які відзначає українсько-американська спільнота, всі відчуваємо серед піднесеного настрою неначе подих історії. Всі свідомі, що це є особливе свято на честь найвищого церковного діяча, який ще за життя увійшов в історію українського народу поруч з такими видатними культурними та державними діячами, як Ярослав Мудрий, Володимир Мономах, Іван Мазепа, митрополит Іларіон, Йосиф Рутський, Маркіян Шашкевич й Тарас Шевченко. Таку високу оцінку дав історик ювіляру [17, с. 1]. М. Чубатий в невеличкій брошурі висвітлює ідеї А. Шептицького, який поставив собі ціль вивести Україну зі стану провінціального животіння на широкі шляхи всесвітнього значення, вказати доцільність існування українців як окремої нації на сході Європи. Адже призначення України – нести західну, католицьку цивілізацію на схід Європи. “Україна – по думці Митрополита Андрея – ту місію все сповняла, починаючи від світлих Київських часів упродовж цілої нашої історії”, – відзначав М. Чубатий [17, с. 2].

Також, окремою розвідкою вийшла його доповідь, яку він виголосив на святі в честь митрополита А. Шептицького 14 грудня 1952 р. на тему: “Митрополит Андрей та його ідея католицької України” [18]. Значну увагу у вступі учений приділив життєвому шляху А. Шептицького і показав, що митрополит “був справді гарячим українським патріотом та постійно ставав речником українського народу в його критичних хвилинах” [18, с. 8–9]. Даючи оцінку

широкій й багатогранній діяльності митрополита, М. Чубатий розкрив його провідну ідею: відродити по всій Україні духовно здорову українську церкву, яка б спиралася на традиції християнства, зокрема, старого християнського Києва з часів Володимира та Ярослава Мудрого [18, с. 9]. Ця головна життєва ідея А. Шептицького регулювала всі інші кроки його плідного життя. М. Чубатий зазначав, що митрополит любив українську старовину, українське мистецтво, тому хотів з допомогою цих студій відтворити правдиву християнську давню історію України та на ній виховувати молоде покоління українців, виховувати насамперед духовно [18, с. 13].

У “Логосі” (1955 р.) теж з’явилася стаття про А. Шептицького “Митрополит Андрей та православний світ” [5, с. 123–136]. Це була доповідь, яку професор М. Чубатий виголосив на сесії Канадського НТШ в Торонто 5 грудня 1954 р., як дослідження життя і діяльності А. Шептицького. Стаття М. Чубатого є надзвичайно цікавою і цінною, оскільки відомості, які він подає про митрополита Андрея, є інформацією “з першоджерела”, оскільки учений знав його близько і мав нагоду зблизька спостерігати за його діяльністю. Червоною ниткою статті, як і попередніх брошур, є думка автора, що “головною життєвою ідеєю Великого Митрополита Андрея було об’єднання Церков, засипання того провалля, що постало 900 літ тому назад 1054 року поміж Сходом і Заходом, поміж католицьким та православним світом” [5, с. 123]. Історик показав підхід А. Шептицького до об’єднання церков та його широке, відкрите серце для всіх православних [5, с. 125].

Окремі аспекти діяльності митрополита А. Шептицького М. Чубатий висвітлив у статті “Звернення до отця Майєра”, що надрукована в журналі “Діаконія” (1968 р.) [6].

Заслуговує на увагу також стаття історика “Metropolitan Joseph Slipu” (“Митрополит Йосип Сліпий”), що опублікована в англомовному “Українському кварталнику” (1950 р.) [3]. Вона присвячена п’ятиліттю арешту визначного церковного лідера. Автор статті скористався привілейованим правом тому, що він роками був другом митрополита та його близьким співробітником, й прагнув показати роль Й. Сліпого у становленні української католицької церкви. М. Чубатий охарактеризував митрополита в образі класичного мученика і першої жертви радянського насилля над католицькою церквою [3, с. 146–149].

З інших праць, що відносяться до історії церкви, потрібно згадати статтю М. Чубатого “Князь Константин Острозький та його роля в історії України” [14], яка була надрукована в “Америці” у 1958 р. з нагоди 350-річчя смерті князя. У цій статті професор М. Чубатий подав широку картину діяльності князя Константина Острозького, який був, на думку історика, “немов дві епохи тисячолітньої історії українського народу – кінець старої традиції Київської Руси–України та початок нової епохи, шукання синтезу національної духовності українського народу та його призначення на сході Європи в нових часах” [14, с. 143]. Розглядаючи історичні обставини, М. Чубатий зробив висновок, що князь Острозький пішов проти традицій старого Києва і навіть проти антимосковської традиції свого роду та своєю боротьбою проти Берестецької унії підштовхнув українську націю на шлях духовного хаосу, що завів Україну під крила Москви та ще й досі не дає українській нації сили відшукати свою правдиву національну душу та свою роль на сході Європи [14, с. 143].

Як відомо, князь Острозький був спочатку прихильником об’єднання української церкви з Римом і в тому напрямі він вів переговори, але згодом став її найбільшим противником. На нашу думку, можна погодитися з М. Чубатим, який, пишучи про життя К. Острозького, вказував на те, що той мав підстави в справі церковної унії бути обережним тому, що його попередня публічна діяльність принесла йому на старість повне розчарування через його

легковажний підхід до політичних справ українського народу. Князь Острозький, довіряючи королеві та польським партнерам, сподівався, що українські землі розвинуться в третю складову частину Речі Посполитої, як Князівство Руське. Але цього не сталося внаслідок упадку української нації. Церковну Берестейську унію він отожднював з політичною Люблінською унією і “тому хотів, щоб той акт був доконаний на національному соборі, при якому, чітко й твердо забезпечених гарантіях старих прав Української Церкви”, – писав історик [14, с. 154].

І далі М. Чубатий доводить помилковість поглядів князя щодо Берестейської унії. Адже була основна різниця між Уніями – політичною Люблінською та церковною Берестейською. Учений обгрунтував, що в одній партнером був історичний противник українського народу – Польща, в іншій – Рим, який щиро був зацікавлений не тільки у піднесенні української церкви, але навіть у можливості поширення її на Сході, отримуючи при цьому могутнього союзника – Ватикан [14, с. 154].

Іншою причиною неприхильності К. Острозького до унії було, на думку вченого, трагічне спольщення його власної родини. Цілий рід спольщився ще за життя князя: самотній син, що залишився при православ'ю, Олександр – помер ще за життя старого князя, а дочка по Олександрові Анна Альйожа вела себе ненавистою до віри батьків, сама перейшла на латинство, Острозьку Академію вона передала єзуїтам. Тому слушно цитує професор М. Чубатий із книжки про князя Острозького митрополита Іларіона, який каже: “Історія роду князів Острозьких – це найтрагічніша історія. Це й символічна історія – це вся історія України” [19, с. 153].

Закінчуючи цікаву та цінну статтю про князя Острозького, історик відзначав, що, коли б князь Острозький та його противники шукали і знайшли спільну мову та компроміс для об'єднання народу з Римом, то повернули б колесо історії України, створивши чітке антимосковське обличчя України в душі традицій нації Острозьких [14, с. 154].

З нагоди ювілею коронації Данила в 1253 р. М. Чубатий написав працю “700-ліття Коронації Данила та Українське Громадянство” [12] та опублікував її в часописі “Америка” (1954 р.) Ця стаття ґрунтується на його дослідженні “Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії” [20], про яку мова йшла вище. Це часописна стаття, проте в ній використовуються джерельні матеріали (Галицько-Волинський Літопис) і солідна наукова література. Ця розвідка не ввійшла в бібліографію праць М. Чубатого, яку підготували Я. Падох і Д. Штогрин, як і стаття написана в тому ж стилі “Тисяча Літ Християнства в Україні” [13] і опублікована в часописі “Америка” (1955 р.). У її першому реченні М. Чубатий спирався на основне джерело: “Повість Времених Літ”. Професор виправив помилку літописця, який у своєму літописі описує дві події: саме хрещення Ольги та дипломатичну подорож, що мала місце 957 року, а записане в Літописі хрещення Ольги справді відбулося в 955 році. У цій статті, крім характеристики історичних фактів, пов'язаних із хрещенням Ольги, професор М. Чубатий підкреслив, що ювілей хрещення Ольги – це ювілей Тисячоліття християнської України, це спільний ювілей українців католиків і православних. Він писав, що під таким кутом українцям-католикам та православним необхідно дивитися на наш спільний ювілей Тисячоліття християнської України. Це тисячолітній ювілей правдивого українського духу. Історик закликав українців, як католиків так і православних, які знаходяться за межами батьківщини, віру, мораль, християнську щоденну практику поставити на чолі визвольної боротьби. “Тільки завдяки цьому, – відзначив автор, – Україна може стати вільною та потужною нацією” [13, с. 84]. Праця й нині є актуальною, написана живим стилем, не позбавлена історичного підґрунтя.

У 1950 р. у “Свободі” М. Чубатий опублікував статтю “Кардинал Євген Тіссеран та Український Нарід” [10]. Кардинал Тіссеран визначний вчений, візантолог, член Французької академії наук, почесний доктор Принстонського університету в Америці зустрівся у 1950 р. під час візиту в Америку з єрархією Української католицької церкви та духовенством і представником НТШ професором М. Чубатим. Він широко цікавився долею всіх українських інтелектуалів, католиків і православних.

Професор М. Чубатий писав про існування двох течій серед ватиканських кіл, а саме: одні думають про ставку на Росію, а інші – на народи і церкви православні інших народів Сходу. Далі історик довів, що виразником зростаючого значення українських католиків серед високих кіл католицької церкви стало теж живе зацікавлення кардинала Тіссерана українцями, адже йому досить часто доводилося зустрічатися з українською церквою й національною дійсністю. За останні роки кардинал Тіссеран дав багато доказів глибокої прихильності і поваги до українського народу [10, с. 248].

Кардинал Тіссеран прихильно ставився до української науки, яка була представлена НТШ. Бачучи скрутне становище українських вчених у Німеччині, завдяки сприянню кардинала Тіссерана, Ватикан призначив суму на купівлю більшого будинку в місті Сарсель під Парижем у Франції, де саме тоді “відкрито готовий приют для української науки та для тих українських вчених, що не бажають покидати Європу”, – відзначав М. Чубатий [10, с. 248]. Кардинал Тіссеран співчував Кардиналу Й. Сліпому в його намаганні об’єднати Українську католицьку церкву.

На заклик Й. Сліпого створити для українців Київський патріархат, М. Чубатий присвятив тій справі чимало публікацій. Вони розкидані по різних часописах та журналах, однак окремі з них заслуговують на наш детальний аналіз.

Першою вагомою працею М. Чубатого, пов’язаною з акцією за створення патріархату стала розвідка “Справа Київського Патріархату та майбутнє нашого християнства”, опублікована в часописі “Америка” у 1964 р. [16]. У ній історик відзначав, що йдеться “про справу величезного церковного, а також національного значення” [16, с. 1]. Адже справа патріархатів у христовій церкві виникла тепер як дуже актуальна справа, у зв’язку з питанням поєднання всіх християн в одній церкві. М. Чубатий у статті проаналізував історію розвитку і становлення української церкви й зазначив, що Київський патріарх став би осередком становлення всебічної церковної культури нашого народу та систематичним творенням сильного морального хребта нації, що надав нашій нації духовне обличчя [16, с. 3].

Наступною вартісною працею щодо даної проблеми була стаття М. Чубатого “Київський Патріархат – церковна та національна справа”, опублікована в журналі “Овид” (1964 р.) [21]. Значну увагу історик приділив з’ясуванню суті патріархату в контексті української церкви [21, с. 5]. Учений висунув і обґрунтував переваги, які принесе утворення Українського патріархату для української церкви та українського народу. Зокрема, він передбачав, що утворення Українського патріархату приведе до: 1) сильного піднесення престижу української церкви та української нації; 2) консолідації української еміграції на церковному та національному ґрунті; 3) полегшення релігійного об’єднання українців – православних і католиків. М. Чубатий зазначав, що заснування Київського патріархату стане власністю цілої української християнської нації [21, с. 12].

Висвітленню цього питання присвячена стаття історика “Історично-Канонічні Основи Помісности УК Церкви”, що опублікована в “Свободі” (1971 р.) [11].

Дотичною до означеної проблематики є розвідка М. Чубатого “Справа

богослужбової мови українських Церков”, надрукована у щоденнику “Америка” (1964 р.) [15]. У статті вчений ставить питання про те, чи є потреба в українських католицьких церквах заміни старої церковно-слов’янської мови на сучасну народну; чи народ розуміє в церквах те, що проповідує священник при вівтарі? Історик прийшов до висновку, що введення сучасної народної мови не принесе ніякої релігійної користі тому, що грамотна людина розуміє церковну мову на 70-90 відсотків [15, с. 2]. Отже, на думку М. Чубатого, “немає сумніву, що ця стара, трохи таємнича, поважна богослужбова мова причиняється до піднесення настрою побожності та містицизму. Того ніколи не було б в силі досягнути жива народна українська мова...” [15, с. 3].

У науковій спадщині М. Чубатого з історії церкви є англійські праці, які відображають релігійну політику України в радянський період, опубліковані в “Українському кварталнику”. Зокрема, “Russian Church Policy in Ukraine” (“Політика російської церкви в Україні”) (1945 р.) [1] і “Red Russia and the catholic World” (“Червона Росія і католицький світ”) (1948 р.) [2].

У статті “Russian Church Policy in Ukraine” (“Політика російської церкви в Україні”) вчений розвіяв легенду про релігійну свободу в СРСР. Там російська православна церква була відроджена, щоб стати інструментом політики атеїстичних радянських лідерів. Проте нова радянська релігійна політика для народу нічого не покращила [1, с. 44]. М. Чубатий прагнув обґрунтувати характерний зв’язок для східноєвропейської історії між церковним і національним життям, що відрізняло його від реалій Західної Європи чи Америки. Через це у Східній Європі кожна православна нація створила свою власну національну автокефальну церкву. Історик зазначав, що Москва постійно пильнувала, щоб народи колишньої Київської Русі не визнавали іншої релігії, ніж православна віра московитів [1, с. 45].

На основі аналізу історичних реалій вчений у статті “Red Russia and the catholic World” (“Червона Росія і католицький світ”) [2] зробив висновок, що російське православ’я розглядає східний католицизм як смертельну небезпеку для себе [2, с. 251]. Історик наголошував, що радянська Росія продовжує політику царської Росії в намаганні абсолютно викоринити католицизм східного обряду найбрутальнішими методами [2, с. 252].

Досліднику належать також ряд оглядів та рецензій на праці, що присвячені історії церкви, які надруковані переважно у “Богослові” [22–24; 25; 26] та “Українському кварталнику” [27; 28; 29; 30; 31; 32; 33; 34; 35; 36; 37; 38].

Характеризуючи критично-наукові студії М. Чубатого з цього питання, зупинимось детальніше на рецензіях, в яких він викладав думки щодо праць своїх сучасників.

У 1930 р. учений в “Богослові” кн. 1 дав два відгуки на праці Е. Шмурло [22] і В. Харкевича [23].

Праця Е. Шмурло “Святий Престол і російський ортодоксальний Схід 1609–1654” має характер обширного коментаря на основі нових документів, відкритих автором у Ватиканському архіві. Критик позитивно відгукнувся на працю тому, що вона відноситься до молододосліджених тем з історії греко-католицької церкви в Україні, а саме часи митрополитування: Рутського, Корсака, і Селяви до Хмельниччини (1648 р.) [22, с. 53]. Наукова вартість праці безперечно велика, але разом з тим ученого вразило негативне ставлення автора до католицизму та унії, а також те, що Е. Шмурло не зрозумів національного характеру виступу Б. Хмельницького. Проте М. Чубатий щиро привітав появу цієї праці як подальший етап у дослідженні історії церкви XVII ст. [22, с. 55].

У рецензії на книжку В. Харкевича “Без стери і бусолі” історик зазначав, що автор, опираючись на джерела, вірно подав характер епохи, розглядаючи біографію уніатського священника М. Боровського [23, с. 58–59].

Не менш критично підійшов М. Чубатий у “Богословії” кн. 3–4 до оцінки праці “Церква та східне християнство: Україна та церковна унія”, авторами якої були А. Шептицький, П. Вергун, І. Мірчук, В. Залозецький, З. Кузеля [24]. Дослідник зазначав, що збірка справляє в цілому позитивне враження й дуже відрізняється від праць про Україну, що вийшли з-під пера як чужих, так і українських авторів [24, с. 267].

Звертаємо увагу на невелику рецензію на працю А. Копистинського “Історичний нарис будівництва Ставропигінської Успенської церкви у Львові”, яку учений надрукував в “Богословії” у 1931 р. [25]. Автор написав працю з приводу 300-річчя благословення Волоської Успенської церкви у Львові, в якій висвітлив історію будівництва храму упродовж майже 100 років. М. Чубатий визнав працю вартісною, оскільки “автор дає основну аналізу архітектурних та мистецьких прикмет Волоського Храму, що становить найціннішу частину праці” [25, с. 380].

У контексті історії церковного життя в Україні цікавим є відгук М. Чубатого на працю С. Цьорох “Погляд на історію та виховну діяльність СС. Василянко” (1937 р.), що видано в серії “Праці Богословського наукового товариства у Львові” [26]. Авторка подала історію поширення монастирів СС. Василянко у цілому християнському світі від засновників чину св. Василя та його сестри св. Макрини з найдавніших часів [26, с. 59]. Рецензент звернув увагу, що дана праця – “це цінний вклад у нашу історичну літературу новістю теми” [26, с. 60].

Внеском М. Чубатого у подальший розвиток теми є його англomовні рецензії в “Українському кварталнику”. Зокрема, у 1946 р. на працю Т. Галушинського “Innocenti PP. III. (1198–1216)” (“Папа Іннокентій III (1198–1216)”), що опублікована у Римі (1944 р.) [27], історик у своїй рецензії підкреслив позитивні моменти архієреєства Іннокентія III, описані автором. Зокрема, в період Папи Іннокентія III Рим встановив щирі відносини з усіма східними церквами [27, с. 86]. Критик відзначив історичну широту і цінність книги, оскільки Т. Галушницький на ґрунтовному, впорядкованому матеріалі знайомить читача з вільними балканськими країнами і доходить до Західної України до часу формування князем Романом Мстиславовичем Галицько-Волинського князівства [27, с. 87].

Гостру і прискіпливу рецензію М. Чубатого маємо на книгу Д. Федотова “Russian Religious Mind. Kievan Christianity” (“Російська релігійна думка. Київське християнство”) [28]. Попри те, що завданням Д. Федотова було подати загальний огляд російської релігійної думки, М. Чубатий звертає увагу на ряд помилок автора, що зустрічаються в роботі:

По-перше, Д. Федотов просто включив у російську релігійну думку усі релігійні здобутки київського християнства, таким чином приєднав українську релігійну думку до російської. По-друге, автор книги був неспроможний вирішити численні суперечності між київським християнством і християнством росіян. По-третє, цілком зрозуміло, що релігійність українців відрізняється від релігійності росіян [28, с. 83]. Природно, що в М. Чубатого виникло припущення, що книзі потрібно було дати заголовок: “Українське християнство: київське християнство” [28, с. 84].

З метою застерегти від хибних і науково необґрунтованих висновків, отриманих на основі зібраних джерельних матеріалів, учений написав рецензію на праці Д. Блажейовського “The Coming Defeat of Communism, by James Burnham” (“Влада київських католицьких митрополитів стосовно духовенства”) [39] та М. Войнара “De Potestate Metropolitanorum Kieviensium Catholicorum in Clerum Regularem” (“Правила Базилиан встановлені митрополитом Й. Рутським”) [29]. Зокрема, М. Чубатий відзначав, що ці дві роботи доводять законний статус греко-католицької церкви в Україні і

Білорусії [29, с. 83]. Обидві праці досліджують поверхнево історію української і білоруської церкви у XVII і XVIII ст. Проте вони служать цінним джерелом знань про історію католицизму у східній Європі. Недоліком обох праць є те, що вони написані латинською мовою, яка не популярна у США [29, с. 84].

Не випадково історик проаналізував книгу І. Хоми “Maximilianus Rylo, Episcopus Chelmensis et Peremyshliensis (1759–1793)” (“М. Руло, єпископ хеленський і перемишлянський (1759–1793)”), як одну з спроб опублікувати малодосліджену історію української католицької церкви XVIII ст. [31]. У рецензії М. Чубатий підкреслив, що автор хотів дати нам яснішу, зрозумілішу картину реальних умов існування української католицької церкви на прикладі життя єпископа М. Руло [31, с. 284].

У рецензії на працю Г. Дрибуша і К. Міллера “The Church Under Communism” (“Церква у період комунізму”) [40] М. Чубатий зауважує, що становище католицької церкви описано в аналізованій розвідці поверхово, при цьому не зроблено жодних зауважень стосовно церков східного регіону, в той час, коли церква Західної України була об’єктом спеціальної, навмисної атаки зі сторони державних органів і російської православної церкви [40: 185].

Релігійну ситуацію в СРСР висвітлив М. Чубатий у рецензії на працю “White Book on the Religious Persecutions in Ukraine” (“Біла книга про релігійні переслідування в Україні”) [33, с. 186], мета якої полягала в тому, щоб показати західному світові релігійні переслідування в Україні, особливо після закінчення Другої світової війни.

Варто зауважити, що в історика чимало рецензій, зокрема, на книги А. Шемана “The Historical Path of Orthodoxy” (“Історичний шлях православ’я”) [34], Ф. Гейера “Die Orthodoxe Kirche in Der Ukraine Von 1917 Bis 1945” (“Православна церква в Україні від 1917 по 1945 pp.”) [35], Івана Назарка “Saint Volodymyr the Great. Sovereign and Baptizer of Rus’-Ukraine, by Rev” (“Святий Володимир – великий правитель і хреститель Русі – України”) [41], а також на монографію “The Great Princess St. OLGA, 1000th Anniversary of Christianity in Ukraine” (“Велика княгиня св. Ольга, 1000-річчя християнства в Україні”) [37] та інші. В них дослідник відзначив актуальність і цінність цих праць, адже церква завжди відігравала важливу роль у національному житті українського народу, а українці вбачали в ній головного опікуна їх культурної спадщини [35, с. 279].

Таким чином, професор М. Чубатий мав надзвичайно багату творчу спадщину, присвячену історії церкви в різних аспектах. Він їй присвятив найбільше уваги протягом довгого і плідного наукового життя. Вчений залишив нам свою ґрунтовну працю, хоч, на жаль, не закінчену “Історію християнства на Русі–Україні”, зміст якої обставини не дозволили йому довести до новітнього періоду, М. Чубатому не вдалося висвітлити історичні процеси з середини XV – до середини XX ст. Саме в цей час у релігійно-церковному житті України відбулося ряд кардинальних змін і зародилися ті процеси, які мали вплив на сучасне церковне життя в Україні. Історик доводив, що історія українського народу невід’ємна від історії його церкви. Переосмислення праці ученого з історії церкви сьогодні має свої теоретичні та науковознавчі завдання.

Микола Чубатий у науковій діяльності прагнув проаналізувати державне становлення українського народу впродовж його історії. Праці вченого сприймалися неоднозначно, на їх адресу звучали і критичні зауваження, в яких вказувалися недоліки та прорахунки автора. Але, незважаючи на це, його наукові праці відігравали важливу роль у піднесенні національної самосвідомості українців. Оригінальність М. Чубатого як ученого виявлялася у високій ерудиції, динамічності думки та здібності швидко переключатися у напрямках наукових досліджень. Це свідчить про його дуже глибокі й багатоаспектні знання стану вивчення різних ділянок історичної науки. Вищезгадані провідні ідеї

М. Чубатого, які ми проаналізували на основі історичних, правових і публіцистичних праць вченого, мають вагомий вплив на розвиток української національної науки, історії і державного відродження сучасної України кінця ХХ і початку ХХІ ст.

Список використаних джерел

1. *Chubaty M.* Russian Church Policy in Ukraine / M. Chubaty // The Ukrainian Quarterly. – 1945. – Vol. 2. No. 1. – P. 43–56.
2. *Chubaty M.* Red Russia and the catholic World / M. Chubaty // The Ukrainian Quarterly. – 1948. – Vol. 4. No. 3. – P. 246–252.
3. *Chubaty M.* Metropolitan Joseph Slipy (In the Fifth anniversary of His Arrest, 1945–1950) / M. Chubaty // The Ukrainian Quarterly. – 1950. – Vol. 6. No. 2. – P. 144–150.
4. *Chubaty M.* Political Background of the Religious Persecution in Ukraine by Moscow / M. Chubaty // The Ukrainian Quarterly. – 1955. – Vol. 11. No. 1. – P. 56–65.
5. *Чубатий М.* Митрополит Андрей та православний світ / М. Чубатий // Логос. – Т. 6. – 1955. – С. 123–126.
6. *Chubaty M.* A replay to Father Meijer / M. Chubaty // Diakonia. – 1968. – Vol. 3. – P. 351–359.
7. *Чубатий М.* Релігія ціллю, чи середником до цілі? / М. Чубатий // Дзвони. – Р. I. – 1931. – С. 13–15.
8. *Чубатий М.* 950 літ християнства в Україні / М. Чубатий // Львів: Дзвони, 1938. – 16 с.
9. *Чубатий М.* Державно-правне становище українських земель литовської держави під кінець XIV в. / М. Чубатий // Записки НТШ. – Т. 134–135. – Львів, 1924. – С. 19–65;
10. *Чубатий М.* Кардинал Євген Тіссеран та Український народ / М. Чубатий // Свобода. – 1950. – Ч. 248.
11. *Чубатий М.* Історично-канонічні основи помісности УК Церкви / М. Чубатий // Свобода. – 1971. – Ч. 70–75.
12. *Чубатий М.* 700-ліття Коронації Данила та Українське Громадянство / М. Чубатий // Америка, 1954. Ч. 69–71.
13. *Чубатий М.* Тисяча Літ Християнства в Україні / М. Чубатий // Америка. – 1955. Ч. 84.
14. *Чубатий М.* Князь Константин Острожський та його роля в історії України / М. Чубатий // Америка. – 1958. – Ч. 143–154.
15. *Чубатий М.* Справа богослужбової мови українських Церков / М. Чубатий // Америка. – 1964. – Ч. 39, 41–43.
16. *Чубатий М.* Справа Київського Патріархату та майбутнє нашого християнства / М. Чубатий // Америка. – 1964. – Ч. 107–109.
17. *Чубатий М.* Митрополит задивлений у століття минулого та майбутнього України. (З приводу ювілейних торжеств 75-ліття життя Митрополита А. Шептицького) / М. Чубатий // Америка. – 1940. – 8 с.
18. *Чубатий М.* Митрополит Андрей та його ідея католицької України / М. Чубатий // Філядельфія, 1953. – 16 с.
19. *Ленцик В.* Проф. доктор Микола Чубатий. Спогади про професора і виховника / В. Ленцик // Богословія. – Рим, 1976. – С. 155–163.
20. *Чубатий М.* Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії / М. Чубатий // Записки НТШ. – Т. 123–124. – Львів, 1917. – 140 с.
21. *Чубатий М.* Київський Патріархат – церковна та національна справа / М. Чубатий // Овид. – Р. 15. – 1964. – Ч. 3. – С. 5–13.
22. *Chubaty M.* Prof. E. Szmurlo: Le Saint-Siege et L'Orient Orthodoxe Russe 1609–1654. Прага 1928. Видання архіву міністерства закордонних справ. Серія I. Ч. 4. Ст. I–VIII, Ч. I 1–354, Ч. II. (Документи) 1–255 / M. Chubaty // Богословія. – 1930. – Т. 8. – Кн. 1. – С. 52–55.
23. *Chubaty M.* Walerjan Charkiewicz – Bez steru i busoli. Sylwetka ks. Prof. Michala Bobrowskiego. Wilno 1929. Odbitka z “Alma mater Vilnensis” Nr. 8. Ст. 60. / M. Chubaty // Богословія. – 1930. – Т. 8. – Кн. 1. – С. 58–59.
24. *Chubaty M.* Die Kirche und das ostliche Christentum: Ukraine und die Kirchliche Union (Herausgegeben von der katholischen Emigrantenfursorge, Berlin). Berlin. Стр. 133 / M. Chubaty // Богословія. – 1930. – Т. 8. – Кн. 3–4. – С. 265–267.
25. *Чубатий М.* Дрґ Адріанъ В. Копыстянскій: Историческій очеркъ сооруженія Ставропигійской Успенской церкви во Львовѣ. Львів 1931. Відбитка з “Временника, Научно-литер. Зап. Львовского Ставропигіана”. 48+10 / М. Чубатий // Богословія. – 1931. – Т. 9. – Кн. 4. – С. 380.
26. *Чубатий М.* Д-р Саломія Цѣрох: Погляд на історію та на виховну діяльність СС. Василянко. Львів 1934. Праці Богословського Наукового Товариства у Львові. Том VII–VIII. Стр. I–254+I–II / М. Чубатий // Дзвони. – 1937. – Ч. 1–2. – С. 59–60.
27. *Chubaty M.* Acta Innocenti PP. III. (1198–1216) A Registris Vaticanis alisque eruit, introductione auxit, notisque illustravit P. Theodosius Haluscjy OSBM. Roma 1944. Typis Polyglottis Vaticanis xxxii+674 / M. Chubaty // The Ukrainian Quarterly. – 1946. – Vol. 3. No. 1. – P. 86–87.
28. *Chubaty M.* The Russian Religious Mind. Kievan Qnistianity, by George Fedotow, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1946. I–XVI, I–438 / M. Chubaty // The Ukrainian Quarterly. – Vol. 5. No. 1. – P. 83–84.
29. *Chubaty M.* De Potestate Metropolitanorum Kieviensium Catholicorum in Clerum Regularem (The Power of the Kiev Catholic Metropolitan regarding the regular clergy), by Dmytro Blazejowskyj, D. D., Rome, 1943, pp. 196 / M. Chubaty // The Ukrainian Quarterly. – 1950. – Vol. 6 No. 1. – P. 83–84.
30. *Chubaty M.* De Regimine Basilianorum Ruthenorum a Metropolita Josepho Velamin Rutskyj

Instauratorum (The rules of the Ruthenian Basilians established by Metropolitan Joseph Venamin Rutskyj), by Meletius M. Wojnar, OSBM, *Analekta OSBM*, Rome, series II, Vol. I, pp. I–XX, 1–218 / M. Chubaty // *The Ukrainian Quarterly*. – 1950. – Vol. 6. No. 1. – P. 83–84. 31. *Chubaty M.* Maximilianus Rylo, Episcopus Chelmensis et Peremyliensis (1759–1793). Sac. Joannes Choma. Roma, 1953, pp. XII+46 / M. Chubaty // *The Ukrainian Quarterly*. – 1953. Vol. 9. No. 3. – P. 283–284. 32. *Chubaty M.* Soviet Imperialism. Its Origin and Tactics. A Symposium. Edited by Waldemar Gurian. Committee on Internations. Notre Dame, Ind. Notre Dame University Press, 1953, pp. 165 / M. Chubaty // *The Ukrainian Quarterly*. – 1953. – Vol. 9. No. 3. – P. 274–276. 33. *Chubaty M.* White Book on the Religious Persecutions in Ukraine. Translation from Italian. Rome 1953 / M. Chubaty // *The Ukrainian Quarterly*. – 1953. – Vol. 9. No. 2. – P. 186. 34. *Chubaty M.* The Historical Path of Orthodoxy. A. Shneman. Chekhov Publishing House New York, 1954. P. 388 (in Russian) / M. Chubaty // *The Ukrainian Quarterly*. – 1955. – Vol. 11. No. 1. – P. 91–92. 35. *Chubaty M.* Die Orthodoxe Kirche in Der Ukraine Von 1917 Bis 1945. Friedrich Heyer, Ose-Europa und der Deutsch Osten. Koeln, 1953, Pp. 259 – 5 Maps / M. Chubaty // *The Ukrainian Quarterly*. – 1955. – Vol. 11. No. 3. – P. 279–280. 36. *Chubaty M.* De Capitulis Basilianorum by Meletius M. Wojnar, OSBM. Romae, 1954 *Analekta OSBM*, Section I, Vol. III / M. Chubaty // *The Ukrainian Quarterly*. – 1955. – Vol. 11. No. 3. – P. 281. 37. *Chubaty M.* The Great Princess St. OLGA, 1000th Anniversary of Christianity in Ukraine. New York 1955 / M. Chubaty // *The Ukrainian Quarterly*. – 1955. – Vol. 11. No. 4. – P. 373. 38. *Chubaty M.* The Church of Silence in Slovakia. By Rev. Dr. Theodoric Zubek, J.F.M. Passaic, New Jersey, 1956, pp. 310 / M. Chubaty // *The Ukrainian Quarterly*. – 1957. – Vol. 13. No. 3. – P. 278–279. 39. *Chubaty M.* The Coming Defeat of Communism, by James Burnham. John Day & co., New York, pp. 278 / M. Chubaty // *The Ukrainian Quarterly*. – 1950. – Vol. 6. No. 1. – P. 77–79. 40. *Chubaty M.* The Church Under Communism. Report of the Commission of the General Assembly of the Church of Scotland by George M. Dryburgh and Crawford Miller. New York, Philosophical, 1953. Pp. 79 / M. Chubaty // *The Ukrainian Quarterly*. – 1953. – Vol. 9. No. 2. – P. 185–186. 41. *Chubaty M.* Saint Volodymyr the Great. Sovereign and Baptizer of Rus'-Ukraine, by Rev. Ireneus Nazarko, OSBM. Roma, 1954. Pp. 202 & 7 illustrations. (In Ukrainian) / M. Chubaty // *The Ukrainian Quarterly*. – 1955. – Vol. 11. No. 4. – P. 373.

Наталья Григорук

ИСТОРИЯ УКРАИНСКОЙ ЦЕРКВИ В РАБОТАХ Н. ЧУБАТОГО

В статье проанализирована история украинской церкви через призму работ Н. Чубатого. *Ключевые слова:* история, украинская церковь, Н. Чубатый, уния, христианство.

Nataliya Hryhoruk

HISTORY OF UKRAINIAN CHURCH IN M. CHUBATY'S WORKS

The article analyzes the history of the Ukrainian church in the light of M. Chubaty's articles. *Key words:* history, Ukrainian church, M. Chubaty, union, christianity.

УКРАЇНСЬКА І ЗАРУБІЖНА БІОГРАФІСТИКА

УДК 94 (477)

Людмила Чекаленко

ПОСТАТЬ ЄВГЕНА ЧИКАЛЕНКА В НАШІЙ ІСТОРІЇ

Стаття присвячена Євгену Чикаленку. Простежуючи життєвий шлях видатної особистості, відкриваємо і для себе нові обрії натхнення, пошуків, знань. Україні потрібне осмислення того, що сталося і що діється, Україні необхідно дати належну оцінку всього, що відбулося. Україні, безпосередньо громадянам нашої держави, необхідно усвідомити, де ми, і що ми. Автор має надію, що ознайомлення з думками Євгена Чикаленка допоможе нам віднайти себе.

Ключові слова: Євген Харлампійович Чикаленко, особистість, за радянським кліше “націоналіст”, відданий син українського народу.

Про видатного українця написано чимало. Що ж примусило автора статті звернутися до цієї постаті? Можливо, випадкова зустріч на конференції, запрошення на відкриття виставки, присвяченій Є. Х. Чикаленку, і підсвідоме бажання знайти загублені родинні зв'язки. Ввагання йти чи не йти одразу були відкинуті, коли з'ясувалося, що на цьому заході буде онук Євгена Харлампійовича – Євген Іванович Чикаленко.

21 грудня 2016 р. з нагоди 155-річчя від дня народження цієї незвичайної постаті, видатного українського громадського діяча, благодійника, талановитого публіциста, була відкрита виставка “Євген Чикаленко. Родинні та громадські зв'язки”. Від себе додаю – видатного політичного діяча, успішного господарника, знавця-агронома тощо. На виставці зібрано унікальні документи з приватного архіву онука Євгена Чикаленка та фондової колекції Музею: особисті речі Євгена Чикаленка і його родини, дружини Марії, дітей Ганни, Вікторії, Левка, Петра та Івана Чикаленків, а також документи й матеріали, що висвітлюють громадську, видавничу, публіцистичну та меценатську діяльність. Організатори й активні учасники заходу ознайомили присутніх з життєвим шляхом відомого українця, науковими виданнями, присвяченими цій видатній людині, діяльністю громадської організації “Просвітницький центр національного відродження імені Євгена Чикаленка”, поділилися спогадами. Ознайомили з планами щодо увічнення пам'яті й ім'я Є. Чикаленка в столиці України, де він проживав на вулиці Маріїнсько-Благовіщенській (нині вул. П. Саксаганського – *автор*). Серед експонатів виставки – історичні видання з дарчими підписами відомих національних діячів – Сергія Єфремова, Михайла Коцюбинського, Миколи Лисенка, братів Тобілевичів, самого Євгена Харлампійовича.

Народився Євген Харлампійович Чикаленко 21 грудня 1861 р. в селі Перешори на Херсонщині в сім'ї заможного поміщика. Там він провів дитинство серед простих українських селян в атмосфері народних українських традицій. Вчився в Єлисаветграді (*нині Кропивницький*) в реальному училищі, де вперше зіткнувся з приниженням і образами, оскільки не володів російською мовою, а тільки українською, яку там вважали “мужицькою”. В училищі він познайомився з П. Тобілевичем (пізніше відомим актором П. Саксаганським) та захопився українським театром М. Кропивницького. Намагався у 1881 році поступити в

Київський університет на природничий факультет, однак на той час після реальних училищ в студенти найкращого університету країни не приймали. У Києві Євген знайомиться з професором історії В. Антоновичем (в Києві і зараз проживає його онучка), композитором М. Лисенком, студентом, а згодом ректором Харківського університету Д. Багалієм та іншими. Разом з ними в “Словарній комісії” працює над написанням “Словаря української мови” за редакцією Бориса Грінченка.

1883 року був зарахований вільним слухачем природничого факультету Харківського університету, де захоплюється агрономією, бере участь в студентській драгоманівській “Громаді”. За це і потрапив під нагляд поліції. У квітні 1885 року був заарештований і виключений з університету. Засуджений на п’ять років перебування під наглядом поліції без права проживання в Харкові, Києві, Москві та Петербурзі. Місцем п’ятирічного заслання стали Перешори. Майже десять років прожив у Перешорах, де займався сільським господарством. У своєму маєтку запроваджує найсучаснішу агрокультуру, застосовує машини, здійснює селекцію худоби. За спогадами онука Євгена Івановича Чикаленка, особливо любив коней, його господарство виростило табун на сто голів рідкої сірої породи. Набувши певного досвіду господарювання, Є. Чикаленко пройнявся ідеєю популяризації агрономічних знань серед селянства: вчить їх трипільській системі, видає брошури з сільського господарства, рекламує досягнення тощо.

Повернувся вже з родиною до Одеси, видавав книжки і часописи: “По морю й по суше”; власним коштом видав збірку “300 найкращих українських пісень”, які зібрав у юнацькі роки. 1897 року в Одесі вийшла його перша книжка “Розмова про сільське господарство. Чорний пар, плодозміни і сіяна трава”, яка мала величезний успіх у селянства. Усього за період з 1897 до 1918 року побачили світ шість таких книг: “Худоба: коні, скотина, свині, вівці”, “Розмова”, “Сіяні трави, кукурудза і бур’яни”, “Виноград”, “Сад”, “Лад у полі”. Коли у 1895 році померла восьмирічна донька Євгенія, Чикаленко вирішив усі кошти, які б мали скласти її посаг, віддати на громадські цілі і таким чином вшанувати її пам’ять. Спочатку вніс у редакцію журналу “Киевская старина” одну тисячу рублів як премію за найкраще написану популярну історію України. Крім того, взяв на себе оплату авторських гонорарів у цьому ж журналі, підтримуючи таким чином відомих істориків і літераторів Б. Грінченка, Д. Яворницького, М. Коцюбинського та ін. Засновує фонд допомоги українським письменникам імені Д. Мордовця. У Перешорах заснував бібліотеку для селян, придбавши багато книг.

Значну частину коштів витрачав на українську справу: з О. Кониським та С. Єфремовим створили Українську загальну організацію, яка мала об’єднати всі розрізнені українські громади. Пізніше на основі цієї організації виникло декілька політичних партій, зокрема Товариство українських поступовців (ТУП).

Восени 1900 року Є. Чикаленко переїхав до Києва, де гуртувалася українська інтелігенція. Згодом про це він згадував: “В той час треба було мати багато мужності, віри в справу відродження української надії, щоб людям, бувшим на державній службі, обтяженим родиною, належати до незаконного союзу”, за яке загрожувало поселення в Сибіру.

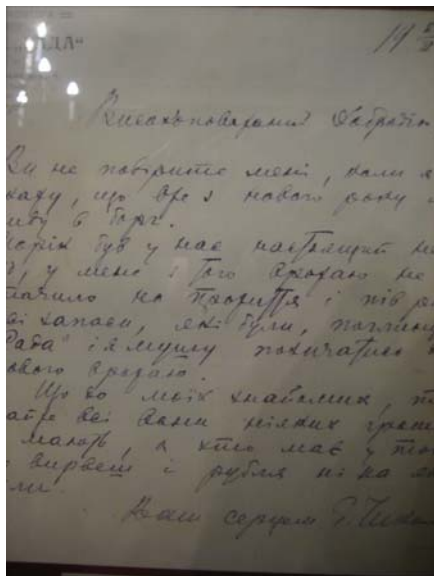
Євген Чикаленко перераховував великі кошти на функціонування Наукового товариства ім. Тараса Шевченка у Львові. У 1904 році фінансував літні університетські курси для галицьких студентів. У 1902–1904 роках, коли М. Грушевський закликав через громадськість до збирання коштів на будівництво Академічного дому у Львові, Євген Чикаленко передав на це 25 тисяч рублів за умови надання там кімнат, насамперед, студентам з Наддніпрянської України.

07 грудня 1930 року в пам'ять великого українця вдячне українське студентство урочисто, в присутності митрополита Андрея Шептицького, встановило на стіні Академічного дому пам'ятну дошку з написом: “На вічну пам'ять великого громадянина Євгена Чикаленка, засновника цього Дому. – Українське студентство. 07. XII. 1930”. Тепер у цьому приміщенні розташований гуртожиток студентів Академії друкарства (вул. Коцюбинського, 21.). На жаль, пам'ятна дошка не збереглася.

У 1903 році переїхав до Києва. Розшукав автора для написання “Історії українського народу”. Такого, вірніше таку знайшов – Олександру Єфіменко. У Києві Євген Харлампійович брав активну участь в громадському житті, про що пізніше згадував, що “не мав нічого проти революційно-соціалістичних партій, аби тільки вони стояли на українському національному ґрунті..., що тепер українська молодь не буде так денационалізуватися, як досі, коли краща, енергійніша молодь наша тікала в революційні російські партії, а буде працювати на українському ґрунті і для нас не пропаде”. Свої симпатії підкріплював і матеріально. Наприклад, 1903 року передав для Революційної української партії (РУП) тисячу рублів, на які вона випускала тижневик “Селянин”. В листах до друзів розповідав, що наклад газети напряму залежить від врожаю на його полях. У його помісті в Кононівці, що на Черкащині, зупинялися на перепочинок М. Коцюбинський, П. Скоропадський, М. Лисенко, С. Єфремов та багато інших видатних особистостей українського відродження.

За спогадами, чудовою рисою Євгена Харлампійовича була здатність мирити непримиренні сторони, знаходити компроміси між ворогуючими людьми, політиками, партіями.

1905 року під час російської революції організував щоденну національну газету спочатку під назвою “Громадська думка”, а пізніше “Рада”. На думку Є.Чикаленка, ця газета стала “єдиним щоденним часописом в Україні, який будить національну свідомість і смерть видання була б для нас другим Берестечком”. Для матеріальної підтримки газети доводилось продати частину землі у Перешорах, щоб виручені 10 тисяч рублів для видання газети. Часопис виходив до початку Першої світової війни. Говорив, що газета йому коштує 20 тисяч рублів щороку, а це доволі велика сума на той час.

Опікувався хворим Іваном Франком, збираючи для нього кошти і надаючи власні. У листі до Івана Франка 20 лютого 1909 року він писав: “Ви не повірите мені, коли я Вам скажу, що вже з Нового року я живу в борг... Всі запаси, які були, поглинула “Рада”, і я мушу позичатися до нового врожаю. Щодо моїх знайомих, то майже всі вони ніяких грошей не мають, а хто має, у того не вирвеш ні на які цілі”. Восени 1914 року, побоюючись можливого арешту, Є. Чикаленко виїхав до Петрограду, а звідти – до Фінляндії, де тривалий час лікувався.

Український національний рух значно пожвавився після Лютневої революції 1917 року. Падіння царизму дало можливість активізувати діяльність українських організацій. Вже 04 березня 1917 року з ініціативи Товариства українських поступовців – Д. Дорошенка, С. Єфремова, Є. Чикаленка та інших – була створена

Українська Центральна Рада.

Євгена Чикаленка обрали головою Центральної Ради, але він відмовився на користь М. Грушевського. З березня до жовтня 1917 року жив у Перешорах, де займався сільським господарством. Там він підготував друге видання книжки “Розмова про мову”, у якій довів необхідність запровадження рідної мови в освіті, пресі, науці, в державних та інших установах. З цього приводу писав: “Перечитайте минуле життя всіх народів, то побачите, що тільки просвіта на своїй рідній мові будить народ від віковичного сну, визволить його з темноти та бідності на ясний світ до кращого життя”.

Уже хворий Є. Чикаленко переїхав до Галичини, з 1920 року – в Австрію, а 1925 року переїхав до Чехо-Словаччини, де працював Головою Термінологічної комісії при Українській господарській академії у м. Подебрадах (сучасна Чеська Республіка, земля Моравія – Л. Ч.). Глибоко страждав через невдачі української революції, спричинені навалом російських більшовиків.

20 червня 1929 року Є. Чикаленко, вбитий горем після звістки про смерть в більшовицькій пересильній тюрмі сина Петра – дипломата УНР в Туреччині, помер у клініці чеського університету. Похований у Подебрадах.

У своїх роботах – “Спогади” (у двох томах) та “Щоденник”, написаних в еміграції, Є. Чикаленко написав історію українського руху XIX – початку XX ст. На думку істориків, філологів, журналістів, найкращої історії українських революційних подій тієї доби немає. Він глибоко вірив в те, що Україна буде вільною: “Хоч український народ багато втратив від того, що загубив свою стародавню назву і безліч його талановитих синів збагачували скарбниці сусідів, а все-таки наближали час, коли український народ таки займе рівне становище поряд з іншими культурними націями світу вже під своєю новою назвою “українців”.

Євген Чикаленко ніколи не зраджував своєму кредо: любив Україну “не тільки до глибини душі, а й до глибини кишені”, як він писав в одному з листів до М. Грушевського. Всі, хто мав щастя спілкуватися з Є. Х. Чикаленком, згадують про щирість, жертовність, щедрість, широкі знання, доброту і відданість українській справі цього нашого талановитого земляка. Наведемо згадку із спогадів онуки Є.І. Чикаленка:

“Одного разу хтось постукав пізно ввечері у двері нашої київської квартири. На порозі стояв якийсь чоловік, видно з села. Покликав батька (Івана Євгеновича) і вони довго про щось говорили. Коли малий Євген заглянув за двері – обидва чоловіки стояли на колінах і плакали. Батько намагався запросити гостя до хати, однак той зі смутком відповів: “Дякую, однак приїхав попрощатися, оскільки вже збираюся в інший вирій”. Це був кучер Євгена Харлампійовича.”

Про долю сина Є. Х. Чикаленка Петра Чекаленка йдеться в листі, надісланому авторові цієї статті з Музею імені Андрія Сахарова, що в Росії. Привертає увагу те, що прізвище пишеться вже через “е”¹. Щодо Петра Євгеновича, то він був дипломатом і працював в Посольстві УНР в Туреччині. Керівництво вже радянської України всіх заохочувало повертатися із зарубіжних країн на

¹ Колись мою Бабуню, Марію Чекаленко, що проживала в Черкаській області, запитали, чому її прізвище пишеться через “е” – Чекаленко, а не Чикаленко. А вона й відповіла жартівливо: “Так, коли записували у церкві, дяк був п’яний, от і помилився...”.

тодішню батьківщину. Повернувся і Петро. Був заарештований і знищений, як безліч інших, видатних наших однодумців.

Атмашкина Галина из Музея имени Андрея Сахарова (наводиться мовою оригіналу) [2].

Уважаемая Людмила! Пересылаю Вам ответ Майи Улановской.

“Уважаемая Галина! Только я стала Вам отвечать, как у меня перегорел компьютер. Но всё равно мне нечем порадовать обратившуюся к Вам Людмилу Чекаленко. К сожалению, я ничего не знаю кроме того, о чём мне рассказала моя мать, Н.М.Улановская, о своих встречах в лагере. Единственное, что было мною добавлено при просмотре всего записанного мною с её слов для последнего издания, это – выделенные жирным шрифтом строчки в отрывке, где говорится о Ксении Борисовне, вдове Чекаленко.

“А потом приехала комиссия – освободить заключённых. В разных лагерях комиссии работали по-разному. У нас освобождали с формулировкой: “За нецелесообразностью дальнейшего содержания под стражей”. В суть дела не вникали и требовали признать свою вину. Освободили сотни заключённых, но кое-кого оставили “за тяжестью преступлений”. Среди них – пожилую украинку и молодую литовку из портняжной мастерской. Обе принимали активное участие в партизанской борьбе.

Меня вызвали: “Расскажите о своём деле”. Я коротко рассказала. “Признаёте ли вы себя виновной?” “Безусловно, нет”. “Тогда мы освободить вас не можем. Реабилитировать мы не компетентны. Для реабилитации необходимо переследствие”. И меня оставили.

Не освободили также и одну из моих приятельниц, Ксению Борисовну. Она была дочерью царского генерала, начальника Юго-Западной железной дороги. Отец ушёл с белыми. Семнадцатилетней девушкой она осталась за главу семьи. В 20-х годах вышла замуж за известного украинского националиста Чекаленко, прожила с ним недолго, его арестовали и расстреляли. Можно себе представить, какой была её жизнь. Неудивительно, что она ушла с немцами. Переводила в Германии в каком-то учреждении документы. Там её и взяли.

Капица, двоюродный брат Ксении Борисовны, помогал оставшемуся на воле сыну Ксении Борисовны.

Сыну было лет 15, когда наши взяли Берлин. Стал большим патриотом, как многие белые, вступил в какую-то часть.

Сильно страдал из-за её ареста, писал ей очень редко

Чекаленко Пётр Евгеньевич (1892–1928), муж К.Б. – политический деятель, дипломат, репрессирован, погиб в Курской пересыльной тюрьме.

Чекаленко (урожд. Стеллецкая) Ксения Борисовна (18 липня 1904–1975)”.

На цьому закінчується лист з Музею А. Сахарова. Подальші розвідки додали нової інформації. Поки віднайдено часткові повідомлення про вдову сина С.Чикаленка Петра Євгеновича – Ксенію Борисівну. Додаємо нижче.

Син Ксенії Борисівни – Олександр Петрович, 1926 року народження, за інформацією онуки Чикаленка Євгена, проживає (?) в Казахстані – Л. Ч.) [3].

Батько Ксенії – Борис Стеллецький (з Брест-Литовська), генерал, історик, начальник штабу гетьмана Скоропадського. У Києві служив старшим ад’ютантом штабу Київського військового округу. Штаб округу розташовувався в ті часи за адресою: вул. Банкова, 11 (нині – будинок Адміністрації / Секретаріату Президента України).

Борис Стеллецький 27 червня 1918 року був призначений начальником Головної Квартири і Власного Штабу Гетьмана П. Скоропадського. 24 жовтня 1918 року генерал був відправлений у відставку. Однак і самого гетьмана відправили “у відставку” війська Директорії УНР на чолі з С. Петлюрою.

Протягом років Борис Стеллецький був редактором журналу “Военно-історичний вісник”, що видавався київським відділом Російського військово-історичного товариства, писав статті.

Після поразки гетьман П. Скоропадський таємно встиг виїхати в Берлін, а Б.Стеллецькому пощастило вирватись в Югославію, де дожив до 1939 року. З

України зміг вивести і своїх дітей: дочок Тетяну і Ксенію, а також сина Федора. Залишив мемуари (вже в Празі).

Після завершення Другої світової війни, створення соціалістичного табору, поглиблення конфлікту керівника Югославії генерала Броз Тіто зі Сталінін і радянським керівництвом наприкінці 1940-х – 1956 роках в Югославії розгорнулося переслідування біженців з Росії. Мабуть, саме це спонукало Ксенію повернутися на батьківщину батька. Проживала в м. Бресті на вул. Широкий. Була заарештована у 1948 році за статтю зрада Батьківщини. Вижила. Вийшла з табору у 1956 році. Мешкала в Києві, похована у 1975 році на Берковецькому кладовищі [5].

Після ознайомлення з цими документами виникають все нові й нові питання. Отже, пошуки триватимуть.

Список використаних джерел

1. *Євген Чикаленко* – визначний громадський діяч, видавець, публіцист, меценат української культури. – №12 (202), грудень 2011 _ Богдан ДОБРЯНСЬКИЙ. – Режим доступу: <http://sde.org.ua/zmi/zvoda/item/1975-jevgen-chykalenko.html>
2. *Нині Сахаровський центр*. До 2012 року – Музей і громадський центр імені А. Д. Сахарова, м. Москва.
3. *Улановская Надежда* и Улановская Майя: История одной семьи. – 3-е изд. – С.-Петербург: Инапресс, 2003. – Режим доступу: <http://www.jewuniverse.ru/biher/Ulanovskaya/>
4. *Борис Стеллецький з Брест-Литовська*. Генерал, історик, начальник штаба гетьмана Скоропадського. – Режим доступу: <http://www.bk-brest.by/2014/03/7971/>
5. *Чекаленко-Стеллецька* Ксенія Борисівна. Народилася у 1904 р., с. Булохово Остерського р-ну Чернігівської обл.; українка; освіта початкова/середня; машиністка. Далі – мовою оригіналу: работа в Управлении горархитектуры и обл.проект.конторы. Проживала: Брестская обл., Брестский р-н, Брест, ул. Широкая 27, кв. 5. Арестована 18 ноября 1948 г. Приговорена: судебный орган 19 января 1949 г., обв.: 63-1 УК БССР - измена Родине. Приговор: 25 лет ИТЛ, 5 лет п/п, конфискация имущества, отбыв.: Дубравлаг. Освобождена: 25.05.1956. Реабилитирована 1 марта 1995 г. Президиум Брест. облсуда. – Див.: Белорусский “Мемориал”. – Списки жертв – Мемориал. – Режим доступу: <http://lists.memo.ru/d36/f29.htm>
6. *Автор фотографій* – журналіст Г. Г. Лукьянчук.

Людмила Чекаленко

ФИГУРА ЕВГЕНИЯ ЧИКАЛЕНКА В НАШЕЙ ИСТОРИИ

Статья посвящена Евгению Чикаленко. Прослеживая жизненный путь выдающейся личности, открываем и для себя новые горизонты вдохновения, поисков, знаний. Украине необходимо осмысление случившегося и того, что происходит, Украине необходимо дать надлежащую оценку всему, что произошло. Украине, непосредственно гражданам нашего государства, необходимо осознать, *где мы и что мы*. Автор надеется, что ознакомление с мыслями Евгения Чикаленко поможет нам найти себя.

Ключевые слова: Евгений Харлампиевич Чикаленко, личность, по советскому клише “националист”, преданный сын украинского народа.

Ludmyla Chekalenko

YEVHEN CHYKALENKO IN OUR HISTORY

The article is devoted to Yevhen Chykalenko. Tracing the journey of life of an outstanding personality, we discover a new horizons for inspiration, research and knowledges. Today, Ukraine needs understanding of what happened and what is happening, Ukraine needs to give a proper assessment of everything that has happened. Ukraine needs to understand where we are and what we do; to know where we are and who we are. The author hopes that exploring ideas of Yevhen Chykalenko will help us find ourselves.

Key words: Yevhen Harlampiyovych Chykalenko, personality, the Soviet cliches “nationalist”, outstanding, famous son and great patriot of Ukraine and Ukrainian people.

УДК 94 (477)

Мар'яна Полич

ЕМІГРАЦІЙНИЙ ПЕРІОД ДІЯЛЬНОСТІ ЛОНГИНА
ЦЕГЕЛЬСЬКОГО

У статті висвітлюється громадсько-політична, наукова та культурна діяльність Лонгіна Цегельського в еміграції у США. Простежено світоглядні позиції науковця, проаналізовано його внесок у розвиток наукового та громадсько-політичного життя української громади в еміграції та налагодження українсько-американських відносин.

Ключові слова: Лонгин Цегельський, дипломатична діяльність, дипломатична місія, Західноукраїнська Народна Республіка, США.

Розвиток сучасної історичної науки характеризується розширенням наукової проблематики, переосмисленням застарілих концепцій та стереотипів, визначенням сучасних об'єктивних критеріїв оцінки особистісного чинника в історичному процесі. Пріоритетними стають біоісторіографічні дослідження, що сприяють реконструкції життєвого і творчого шляху постаті на тлі епохи.

Період Української революції 1917–1921 років виявив цілу плеяду цікавих харизматичних постатей, які стали творцями політики, економіки, дипломатії українських державних утворень. Серед них одне із провідних місць посідає Лонгин Михайлович Цегельський (1875–1950 рр.) – один із організаторів Західноукраїнської Народної Республіки. Важливо наголосити на тому, що без детального та всебічного вивчення видатних постатей революційної доби українська історіографія не зможе скласти адекватного уявлення про події ХХ століття. Разом з тим, доречно пам'ятати, що великі постаті періоду революції активно продовжували свою політичну, громадську та наукову діяльність в еміграції.

Значна частина активних борців за незалежність України змушена була залишити батьківщину. Тільки в перші повоєнні роки кількість емігрантів із українських земель досягла близько 100 тис. осіб [1, с. 6]. Еміграційний період життя та діяльності Лонгіна Цегельського фактично розпочався після поразки національно-визвольних змагань українського народу.

Тривалий час громадсько-політична діяльність Л. Цегельського замовчувалась, що суттєво спричинилося до неправильного трактування як його особи зокрема в історії України, так і його ролі в історичних подіях національно-визвольних змагань в Україні 1918–1923-х років.

Радянська історіографія або взагалі оминала увагою події і явища, що стосувалися українського національно-консолідаційного руху, або ж гостро критикувала “буржуазних націоналістів” за намагання відстояти незалежність української державності, бо, згідно з пануючими ідеологемами, визнавалася “історична закономірність і справедливність” лише одного – радянського шляху вирішення цього питання.

Слід зазначити, що сучасній історичній науці мало відомі або й зовсім незнані погляди Л. Цегельського про українську державність, національні ідеали суспільного, культурного життя, про бажану форму державного правління й специфіку політичної системи в Україні, її політичних інститутів та організацій.

Історіографія питання малодосліджена й незначна за обсягом, практично немає спеціальних наукових праць, присвячених цій особистості. Окрім цінної книги спогадів самого Л. Цегельського [2], досить ґрунтовного дослідження його

сина Юрія-Михайла Цегельського про генеалогію і сутність роду Цегельських [3], маємо лише окремі статті й згадки про його наукову та редакторсько-журналістську працю [4]. Громадсько-політична діяльність Л. Цегельського знайшла певне відображення в окремих історичних дослідженнях останнього часу [5], але, на жаль, подекуди оцінка його діяльності й тепер не зовсім об'єктивна.

Завдяки дослідженням Я. Дашкевича, Ф. Заставного, С. Віднянського, О. Ковальчука, М. Павленка, І. Срібняка в 1990-х рр. були закладені підвалини для зародження нового напрямку в українській науці – діаспорознавства, становленню якого тоді сприяли матеріали наукового збірника “Українська діаспора”, що видавався з 1992 р. Інститутом соціології НАН України спільно з Редакцією Енциклопедії Української Діаспори при НТШ в США. Проте громадсько-політичний вектор активності Л. Цегельського в еміграції у даних дослідженнях не знайшов свого висвітлення.

Метою нашої статті є спроба проаналізувати особливості еміграційного періоду життя та діяльності Лонгіна Цегельського – відомого українського політичного та громадського діяча першої половини двадцятого століття.

Перш ніж перейти до основної проблеми нашого дослідження, відзначимо основні життєві віхи Л. Цегельського в Україні, де він прожив 35 років. На батьківщині здобув освіту, сформувався як особистість.

Цегельський Л. походив з відомої української родини громадсько-політичного діяча, знаного священика і просвітителя о. Михайла Цегельського (1848–1944). Він був камінко-струмиловецьким парохом і деканом Камінецьким та одним із чільних діячів “Просвіти” і різних інших українських громадських організацій. Користувався великим авторитетом не лише на Львівщині, а й у всій Галичині. В усій своїх дітей батько плекав з дитинства любов до українства, його мови, культури, народних традицій. Усі напрями родинного виховання були спрямовані на те, щоб з дітей сформувати свідомих українців. Говорячи про родину цього священика, варто додати, що традиції дієвого патріотизму о. Михайла Цегельського продовжили всі його діти [6, с. 3647].

Але найбільш відомим представником родини Цегельських став найстарший син о. Михайла – Лонгін Цегельський, котрий став адвокатом, визначним громадсько-політичним діячем, публіцистом, державотворцем і дипломатом.

Через усю діяльність Лонгіна Цегельського та його творчість, як в Україні, так і в еміграції проходить найважливіше положення – вільна, суверенна Українська держава. Витоки ідейної боротьби цього воістину патріота за самостійну Українську державу беруть початок ще із таємного студентського товариства (проводу), яке об'єднувалось навколо редакційної колегії студентського журналу “Молода Україна”. Л. Цегельський був одним із редакторів цього журналу, членом товариства, у програмі якого стояло найголовніше завдання боротьби за Українську самостійну державу [2, с. 10]. На українському політичному Олімпі годі знайти більш цілеспрямованого, самовідданого поборника української національної ідеї суверенності й української незалежності держави, як Л. Цегельський.

Еміграційний період життя і діяльності д-ра Л. Цегельського розпочинається із того часу коли він виступив із різкою незгодою з курсом уряду ЗУНР і 13 лютого 1919 р. подав у відставку.

Відтак після відставки Л. Цегельський прожив деякий період у Відні (Австрія). Незабаром д-р Лонгін Цегельський отримав від Євгена Петрушевича, вже як диктатора, доручення очолити посольство Західноукраїнської Народної Республіки у Вашингтоні, куди виїхав 15 березня 1920 р. А 10 квітня 1920 р. уже прибув до Нью-Йорка. Відтоді д-р Л. Цегельський жив у США. Використовуючи свої особисті знайомства та контакти, мав завдання домогтися визнання ЗУНР

Сполученими Штатами Америки, а також мусив організувати постачання в Галичину медикаментів і боєприпасів. У Нью-Йорку Л. Цегельський створив Тимчасовий головний Український Рятунковий Комітет “Поміч старому краюві” [7, с. 2] і згодом став його головою.

Варто відзначити цікавий факт, що у Клівленді (штат Огайо) 30 травня 1920 р. на великому українському народному віче у справі порятунку рідному краюві, зорганізованому місцевим Українським Рятунковим Комітетом, стався замах на життя д-ра Л. Цегельського. В ті дні американська газета “Свобода” писала: “В неділю, дня 30-го сього місяця стався в Клівленді страшний злочин, якого серед українців на Американській землі не було ще, відколи зачалася українська імміграція на сю вільну землю; злочин, якого не було ніколи на Галицькій Україні.

Того дня більшовицька банда напала в розбишацький спосіб на д-ра Лонгіна Цегельського серед улиці і в звірський спосіб побила його так, що тяжко раненого, непритомного і отікаючого з крові відвезено його до тутешнього шпиталю [8, с. 1]”. Таким чином, можна констатувати, що громадсько-політична діяльності за океаном на вільній землі не давалася легко.

Узимку 1921–1922-го Є. Петрушевич викликав Л. Цегельського до Відня, де дав йому спеціальне дипломатичне доручення поїхати в Японію. Мета цієї поїздки невідома. Після неї Л. Цегельський повернувшись до Вашингтона, але, не погоджуючись на курс прорадянської політики Є. Петрушевича, він зрезигнував посадою посла, яку зайняв д-р Лука Мишуга (свого часу входив до складу делегації ЗУНР, яка робила спроби протидіяти укладенню Ризького мирного договору 1921 р. – авт).

Після рішення Ради Амбасадорів 14 березня 1923 р., коли Східна частина Галичини остаточно ввійшла до складу Польської держави [9, арк. 1; 10, арк. 5] Л. Цегельський не вважав за потрібне повертатися до Львова. Правда, він мав пропозиції з польської сторони за посередництвом консула Яна Ріпи з Пітсбурга повернутися до краю. Однак дані пропозиції були ним відкинуті [11, с. 346].

У США Л. Цегельський став скитальцем, без постійного місця роботи та заробітку. Певний період працював викладачем українознавчих студій у протестантській теологічній семінарії, власне в її українському філіалі в Балтиморі штату Нью-Джерсі. Тут Л. Цегельський опублікував книгу “Про історію протестантизму”. За відмову перейти на протестантизм і стати протестантським пастором, він був змушений залишити роботу. У Нью-Йорку деякий час редагував часопис “Український Вістник”, а згодом переїхав до Філадельфії, де працював редактором дієцезіального журналу “Шлях” [12, с. 321–322].

У 1937 році Л. Цегельський видає монографію під заголовком “Митрополит Андрей Шептицький. Короткий життєпис і огляд його церковно-народної діяльності” [13], якого автор знав особисто, і яку схвально оцінив сам Митрополит. Нарис про А. Шептицького мав бути за фактичним матеріалом найбільшим новим життєписом Митрополита. При цьому Л. Цегельський наголошує, що окрім інформаційного матеріалу, намагався надати праці, “виховного характеру”. Справді, у публікації про життя й пасторську діяльність митрополита, висвітлено декілька питань історико-політичного та просвітницького характеру. Намагаючись із нових позицій часу підійти до постановки традиційного для української історії питання про зраду інтересів народу з боку його аристократії, Л. Цегельський зазначає: “Наша аристократія, всі оці Сапіги, Сангушки, Чорторійські, Шептицькі, Дідушицькі, Тишкевичі, коли згадати тільки західноукраїнську адміністрацію, – погрішила проти нашого народу. Але й українська суспільність не без вини проти цих старих та багатих родів, бо відганяла їх від українства гайдамацьким радикалізмом, а то й просто відкидала їх оферту співпраці на українській ниві” [13, с. 6]. Говорячи про

півстолітнє служіння Андрея Шептицького Богові та українському народові, Л. Цегельський наголошував, що його діяльність позначилася в усіх сферах суспільно-політичного життя в українських землях, називав митрополита найбільшою постаттю, найвизначнішою індивідуальністю історичного процесу цього часу. “Його особистість домінує над цим півстоліттям, – підкреслює автор. – Історія цього півстоліття – це у великій мірі історія діяльності митрополита Шептицького. Він був її співтворцем в найбільшій мірі з тих українців, що жили і діяли за цих 50 літ. Андрей Шептицький – це історична постать” [14, арк. 2–5]. Підсумовуючи автор наголошує, що праця про Митрополита Андрея Шептицького мала б слугувати наукою для радикалізованого українського громадянства, “українство та любов до народу можуть жити не тільки у курній хаті, але й у магнатській палаті, та що поворот наших магнатів до нашого народу ще сьогодні попри всі перевороти і радикальні зміни лежить в інтересі України” [13, с. 50].

У США Л. Цегельський включився в громадсько-політичне життя української діаспори. Проте його політична діяльність стала досить обмеженою. Незважаючи на велику чисельність, українська суспільність була роздрібнена, її суспільно-політична й організаційна діяльність не стала тоді вагомим чинником політики цієї держави. Робилися окремі спроби щодо її консолідації, навіть організовувалися конгреси, в яких брав участь Л. Цегельський. Але всі ці заходи не були постійними й не особливо ефективними. З приходом нацистів до влади у Німеччині, Л. Цегельський спочатку дуже обережно сприйняв це, а згодом став противником нацистів, зрозумівши, яку загрозу вони становлять для європейських народів, в т. ч. й українців [12, с. 321].

Улітку 1938 р. він здійснив одномісячну подорож до Європи, де мав “приватні” аудієнції з різними державно-політичними діячами – японським консулом у Львові, який спеціально прибув із Ужгорода, німецьким міністром Йоахимом фон Ріббентропом у Берліні, Томасом Масариком і Едвардом Бенешем у Празі, польським міністром закордонних справ Юзефом Бекком у Варшаві. Такі зустрічі для Л. Цегельського влаштовували американські дипломатичні представництва в даних державах. З одного боку, ці відвідини були нібито приватні, а з іншого – носили дипломатичний характер [3, с. 362–363; 12, с. 321–322]. Також під час своєї поїздки Л. Цегельський зустрічався із колишніми колегами і рідними у Варшаві та Львові.

Опосередкованим підтвердженням того, що це були не лише приватні поїздки, може слугувати той факт, що, перебуваючи у Львові, Л. Цегельський відвідав Кам’янку Струмилову звідки походив родом, де його заарештувала польська поліція. Однак невдовзі політика звільнили, оскільки з Варшави надійшло підтвердження його дипломатичного імунітету. 6 серпня побував на весіллі свого сина Юрія (автора книги “Зага роду Цегельських і розповідь про Камінку Струмилову”) у Львові, який одружився із Веронікою Дроздовською, вчителькою за фахом та співачкою за покликанням. Із документальних свідчень приїзду Л. Цегельського до Галичини залишились, зокрема, сімейна фотографія, зроблена 1938 р. в Кам’янці Струмиловій та лист-подяка Л. Цегельському за грошову допомогу науковій бібліотеці НТШ [15, с. 9]. Після відвідин батьківщини він повертається назад до Філадельфії.

Разом з тим, справжні причини приїзду громадсько-політичного діяча до Європи досі невідомі. Ймовірно, із записів Л. Цегельського та його спогадів, існування яких засвідчують члени його родини, можна було б отримати відповідну інформацію, але домашній архів політика, включно з рукописами, зник після його смерті [3, с. 363].

За час перебування в Північній Америці українці розбудували широку мережу громадсько-політичних, релігійних, професійних установ. Найстарішою

українською організацією у США є Український Народний Союз (УНС), який було засновано у 1894 р., що за статутом є страховим товариством, а найбільш чисельними об'єднуючими організаціями української громади є Український Конгресовий Комітет Америки (УККА) і Українська Американська Координаційна Рада (УАКРада). Український Конгресовий Комітет Америки співтворцем якого був Л. Цегельський заснований 24 травня 1940 р. на 1-му Конгресі Українців Америки який відбувся у Вашингтоні, з участю понад 800 делегатів від 188 місцевостей, та з ініціативи українських організацій взаємодопомоги у розпал Другої світової війни [16, с. 29-30]. Згодом він об'єднав 100 тисяч членів із 60-ти українських організацій. Маючи 15 відділів у різних містах США і більше 100 філій у місцях проживання української еміграції [17, с. 13]. Український Конгресовий Комітет Америки став Центральним представницьким органом українців в Америці [18, с. 151]. Його діяльність зосереджувалася на просвітництві, шкільництві, репрезентації українців перед американським урядом та допомозі Україні в усіх ділянках життя [19, с. 5]. Відтак, Л. Цегельський, будучи одним із засновників УККА брав участь у численних з'їздах, конференціях, дискусійних семінарах в американських університетах. Окрім того, одним із його завдань було надавати допомогу українцям у переселенні з Європи до Америки.

За період із 1940–1943 рр. – Л. Цегельський викладач в “Українських освітніх курсах” для молоді Канади й Америки ініціатором яких був Павло Маценко [20, 164–167]. Відтоді, можна вважати, що Л. Цегельський повернувся у лоно Української греко-католицької церкви (УГКЦ). В цей час було вжито ряд заходів щодо заснування греко-католицького єпископства в Америці [21, арк. 32]. Доречно наголосити, що Цегельський відзначав значення Церкви у відбудові майбутньої Української держави. “Церква грає роль однієї з головних основ державного життя” – наголошував він [22, с. 61].

У першій половині ХХ століття простежується швидкий розвиток української преси у США, та її диференціація за тематикою та політично-програмовими ознаками. Цьому сприяла у першу чергу поява у США численних українських організацій різної політичної орієнтації. Однією із тогочасних помітних газет, яка видається у Сполучених Штатах, є “Америка”. Її редакція розташована у Філадельфії (Пенсільванія). Історія часопису “Америка” розпочинається в 1912 р. Офіційно вона є органом Об'єднаних українських католиків Америки “Провидіння” і виходить тричі на тиждень [23, с. 28–29]. Преса в українській діаспорі стала засобом перетворення етносу в свідому націю, мобілізуючи його в економічно-державне будівництво; вона стала друкованою зброєю в боротьбі за ідеали народу, за правду та справедливість, у боротьбі за демократичний принцип волі народам і волі людині. На сторінках емігрантської преси, зокрема, часописі “Америка” вільно висвітлювалися найсуттєвіші питання українського народу.

Активним співробітником часопису “Америка” Л. Цегельський став у 1937 р. Із 1943 р. по 1950 р. працював на посаді редактора цього популярного видання. За робочим столом у редакції часопису він і відійшов у вічність 13 грудня 1950 р. Редакторська праця давала можливість Л. Цегельському, в певній мірі втілювати свої політичні задуми. У часописі “Америка” та редакції книжкових календарів “Провидіння”, Л. Цегельський опублікував багато ґрунтовних статей на історичні, політичні та культурно-мистецькі теми з історії України [24, с. 23]. Адже саме тоді були написані його спогади та роздуми про події, пов'язані з 1 листопада 1918 р., на основі яких була постала праця “Від легенд до правди” – одне з найцінніших, хоча й дещо, як на нашу думку, суб'єктивних джерел для вивчення подій 1918–1919 р. не тільки в Україні, але й далеко за її межами. Текст

цієї праці є частиною спогадів автора про боротьбу за незалежність України, які друкувалися в США у часописі “Америка”.

Книга “Від легенд до правди” [2] містить декілька важливих пластів інформації. Її своєрідною основою є хроніка 1918–1920 рр., яка відображає низку тогочасних подій у Східній Галичині, Україні й загалом у Європі, свідком чи безпосереднім учасником яких був автор. При опрацюванні книги саме цю обставину слід брати до уваги, адже, перебуваючи у США, Л. Цегельський не мав доступу до джерел і документів, до того ж свої спогади він писав, переосмислюючи описувані події через 15–20 років [24, с. 93–94].

Уже після війни Л. Цегельський публікує в українській емігрантській пресі низку статей під загальною назвою “Більше правди про гетьмана П. Скоропадського” [25, арк. 102], у яких він аргументовано полемізує із соціалістами щодо характеру влади гетьманату.

На основі доступних йому фактів, документів, а також особистих вражень, політик Л. Цегельський намагається показати, що Павло Скоропадський був державником, зміцнював Україну, вів розумну й послідовну міжнародну політику щодо повернення українських земель, зокрема, Криму й Бессарабії. На думку Л. Цегельського, гетьман не був деспотом і тираном. Спростовуючи ці звинувачення, об’єктивний історик на основі фактів показує, що П. Скоропадський, прийшовши до влади, запропонував увійти в його уряд представникам різних українських партій, у тому числі й соціалістам, проголосив українську мову державною, сприяв створенню Української Академії наук, розпорядився почати підготовку утворення виборного загальноукраїнського законодавчого органу.

Однак у бібліотеках США не збереглися повні комплекти “Америки”, а у 1960-х рр. згорів склад видань цього часопису [3, с. 363].

Проте наявні джерела дають підстави стверджувати, що праця Л. Цегельського в США була вельми продуктивною. Один із соратників вченого, Б. Катамай, який впродовж тривалого часу працював з ним у редакції часопису “Америка” (був менеджером – авт.), характеризує його як авторитетного та блискучого оратора, якого запрошували на різні зустрічі. “Як посол до австрійського парламенту ще перед Першою світовою війною, як співтворець Листопадового перевороту 1918 р., як міністр українського уряду Західної України, як співтворець Злуки Українських Земель 1919 р. в Києві й як посол українського народу до Вашингтону й як справжній оратор, – підкреслює Б. Катамай, – він був найпопулярнішим бесідником, якого наші поселенці в Америці слухали із запертим віддыхом без огляду на довжину його промови [26, с. 761–762; 27, с. 9–10]”.

Загалом, редаговані Л. Цегельським часописи, як і його статті, публіцистика, завжди були речниками української історії, культури, політичної думки, боротьби за національну державність. Проживаючи у США, Л. Цегельський завжди залишався активним громадсько-політичним діячем: це праця в громадсько-політичних організаціях, участь у численних засіданнях, нарадах, комісіях, редагуванні закликів, меморіалів, листування з українськими організаціями тощо. Він був постійним співробітником ряду часописів, де розмістив велику кількість статей на суспільно-політичну тематику, спогадів та ін. Важливим напрямом діяльності Л. Цегельського було об’єднання українців із усіх земель, незважаючи на політичні та психологічні розбіжності між ними, в один соборницький тип.

Список використаних джерел

1. *Віднянський С. В.* Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині: Український вільний університет (1921 – 1945) / С. В. Віднянський. – К., 1994. – 82 с. 2. *Цегельський Л.* Від легенд до правди: Спогади / Л. Цегельський. – Нью-Йорк; Філадельфія: Булава, 1960. – 313 с. 3. *Цегельський Ю.-М.* Зага роду Цегельських і розповідь про Камінку Струмилову / Юрій-Михайло Цегельський. – Ellicott City: Смолоскип, 1992. – 787 с. 4. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина* / Голов. ред. В. Кубійович. Париж, Нью-Йорк, 1984. – Т. 10. – С. 3647; *Дроздовська О.* Цегельський Лонгин Михайлович // Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника / За ред. М. М. Романюка. Л., 1997. – Вип. IV. – С. 267; Цегельський Лонгин (1875–1950) [Текст] // Політологія: Кінець XIX – перша половина XX ст.: Хрестоматія. – Л., 1996. – С. 161–165. 5. *Макарчук С.* Українська Республіка Галичан: нариси про ЗУНР [Текст] / Степан Макарчук. – Львів: Світ, 1997. – 192 с. 6. *Енциклопедія українознавства. Словникова частина* / Голов. ред. Володимир Кубійович. – Париж, Нью-Йорк.: Видавництво “Молоде Життя”, 1984. – Т. 10. – 4015 с. 7. *Купчик В.* Лонгин Цегельський – речник Української Держави (Життепис) / В. Купчик // “Поступ”. – № 130(788) 28–29 серпня 2001 року. 8. *Скритовбивчий* замах на життє д-ра Лонгина Цегельського // Свобода. – Нью-Джерсі – 1920. – № 68. – 5 червня. 9. *Центральний державний історичний архів у м. Львові* (далі ЦДА у м. Львові). – Ф. 581. Колекція документів про діяльність урядів та армій УНР і ЗУНР. – Оп. 1. – Спр. 104. – Арк. 121. 10. *Державний архів Львівської області* (далі ДАЛО). – Ф. 1. Львівське воєводське управління. Загально-політичний відділ. – Оп. 52. – Спр. 217. – 23 арк. 11. *Литвин М.* Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко. – Л.: Олір, 1995. – 362 с. 12. *Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті* / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2009. – 350 с. 13. *Цегельський Л.* Митрополит Андрій Шептицький: короткий життєпис і огляд його народно-церковної діяльності / Лонгин Цегельський. – Львів: Місіонер, 1995. – 77 с. 14. *ЦДА у м. Львові*. – Ф. 750. Український національний музей у Львові. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 5. 15. *Дашкевич Я.* Лонгин Цегельський та українська політична думка 1900–1917 рр. [Передмова до кн: Цегельський Л. Русь – Україна і Московщина – Росія. Історико політична розвідка] / Я. Дашкевич. – Львів: Априорі, 2007. – 104 с. 16. *Бачинський Ю.* Українська імміграція в Сполучених Штатах Америки: [монографія] / Ю. Бачинський. – К.: ІНТЕЛ, 1995. – 340 с. 17. *Національно-культурні ініціативи української діаспори* (кінець 50-х – початку 90-х рр. XX ст.) / За ред. О. А. Шевчук. – К.: Рідний край, 1997. – 60 с. 18. *Комарницький Я.* Громадсько-публіцистична діяльність Василя Мудрого у США (1949 – 1966) / Я. Комарницький // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка. – Дрогобич: ДДПУ ім. Івана Франка, 2008. – Вип. двадцять другий. Історія. – С. 149–162. 19. *Сухоніс Ф. А.* І знову я в Америці / Ф. А. Сухоніс. – Дніпропетровськ: Пороги, 2011. – 71 с. 20. *Ясинчук Л.* Українське шкільництво поза рідними землями / Лев Ясинчук // Українці у вільному світі. – Нью-Джерсі, видання Українського народного союзу, 1954. – С. 164–170. 21. *ЦДА у м. Львові*. – Ф. 408. Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів. – Оп. 796. – Арк. 32. 22. *Цегельський Л.* Проблема української нації / Л. Цегельський // Універсум. – 2002. – № 11–12. – С. 58–61. 23. *Хімяк О.* Українська переса на Американському континенті (кінець XIX – початок XX ст.) / О. Хімяк // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”: Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2012. – Випуск № 24. – С. 27–31. 24. *Здоровега М. В.* Суспільно-політичні погляди Лонгина Цегельського: Дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01 / М. В. Здоровега; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2010. – 192 с. 25. *ЦДА у м. Львові*. – Ф. 789. Пристай Олекса (1863–1944) греко-католицький священник, місіонер у США, церковний і громадський діяч. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 102. 26. *Катамай Б.* Післяслово редактора / Богдан Катамай // Цегельський Ю.-М. Зага роду Цегельських і розповідь про Камінку Струмилову / Юрій-Михайло Цегельський. – Ellicott City: Смолоскип, 1992. – 787 с. 27. *Наше життя*. – Січень 1951. – Ч. 1. – 32 с.

Маряна Полич

ЭМИГРАЦИОННЫЙ ПЕРИОД ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЛОНГИНА ЦЕГЕЛЬСКОГО

В статье освещается общественно-политическая, научная и культурная деятельность Лонгина Цегельского в эмиграции в США. Прослежено мировоззренческие позиции ученого, проанализированы его вклад в развитие научной и общественно-политической жизни украинского общества в эмиграции и налаживание украинско-американских отношений.

Ключевые слова: Лонгин Цегельский, дипломатическая деятельность, дипломатическая миссия, Западноукраинская Народная Республика, США.

Maryana Polych

IMMIGRATION PERIOD ACTIVITY OF LONGIN CEGELSKIY

Public-and-political, scientific and cultural activity by Longin Cegelskiy in emigration in the USA lights up in the article. World view positions of research worker is traced. His contribution to development scientific and public and political life of Ukrainian society in emigrations and adjustings of Ukrainian and American relations is analysed.

Key words: Longyn Tsehelskyi, diplomacy, State Secretary for Foreign Affairs Diplomatic Missions, West Ukrainian National Republic, USA.

ПРАЦІ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

УДК 94 (438)

Оксана Парнета

ПОЛЬСЬКО-БІЛОРУСЬКІ ВЗАЄМИНИ В КОНТЕКСТІ ПОВОЄННОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ (1918–1923)

У статті висвітлюються малодосліджені проблеми польсько-білоруських взаємин в контексті повоєнного врегулювання міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі.

Ключові слова: Друга Річ Посполита, Білоруська Народна Республіка, кордон, польсько-білоруські взаємини.

Історія зовнішньополітичної діяльності держав, міжнародних взаємин є одним із найскладніших об'єктів наукового дослідження, оскільки окреслена проблематика синтезує широкий комплекс складових всесвітньої історії. Не є винятком і система міжнародних відносин у міжвоєнний період, зокрема щодо питань територіального розмежування та налагодження добросусідських взаємин між новопосталими державами в контексті Версальсько-Вашингтонської системи мирних договорів. Варто зазначити, що Перша світова війна та її наслідки зумовили кардинальні зміни в системі міжнародних відносин Центрально-Східної Європи, ініціювали процеси, що призвели до розпаду Австро-Угорської імперії та зречення влади Габсбургів, проголошення Німецько-Австрійської республіки, падіння Російської та Оттоманської (Османської) монархій. Серед численних геополітичних змін, викликаних війною, одним із найважливіших стало виникнення в Європі нових незалежних держав, кожна з яких, в складних умовах повоєнного ладу, намагалася утвердити свою державність.

Сьогодні, в світлі загрози суверенітету та територіальної цілісності України, яка виникла в результаті російської агресії на сході України та анексії Криму звернення до питань суверенізації, налагодження міждержавних взаємин є актуальним завданням сучасної історичної науки, адже нагромаджений досвід протистояння, вирішення територіальних протиріч, налагодження добросусідських відносин у міжвоєнний період може стати корисним для України в сучасних умовах зовнішньої загрози, для знаходження найоптимальнішої моделі поведінки. В цьому зв'язку особливого значення набуває досвід суверенізації, територіального розмежування та налагодження міждержавних взаємин між найближчими стратегічними сусідами України – Білоруською Народною Республікою та Другою Річчю Посполитою протягом 1918–1923 рр.

Процеси повоєнного врегулювання міжнародних відносин та становлення нових незалежних держав у Центрально-Східній Європі викликають неабиякий інтерес в українській історико-правовій науці. Суверенізації Другої Речі Посполитої і Білоруської Народної Республіки присвячена низка праць [1–6], автори яких намагалися здійснити аналіз процесу їх становлення, проте питання польсько-білоруських взаємин ще й досі залишаються малодослідженими, викликають підвищений інтерес та неоднозначні трактування. Метою

пропонованого наукового дослідження є всебічний аналіз проблеми польсько-білоруських взаємин в контексті повоєнного врегулювання міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі (1918–1923 рр.).

Характеризуючи польсько-білоруські взаємини необхідно звернути увагу на систему міжнародних відносин і зміни, які мали місце в окреслений період. Це дасть змогу краще зрозуміти поведінку політичних лідерів, прийняті ними рішення, проаналізувати прорахунки та виокремити досвід.

Варто зазначити, що в ході Першої світової війни, в серпні 1915 р. на території Білорусі почалися воєнні дії. Фронт поділив країну на дві частини західну, яку окупували німецькі війська, та східну, зайняту російськими військами. Таким чином, у роки війни склалися несприятливі умови для розвитку національного білоруського руху. Частина його учасників була змушена емігрувати. У 1915 р. у Вільно почав діяти Білоруський народний комітет, який висловився за незалежність Білорусі і Литви у формі Великого князівства Литовського. На з'їзді національних організацій, який відбувся 25 березня 1917 р. було обрано Білоруський національний комітет. Білоруські націонал-демократичні партії зробили спробу домогтися від Тимчасового уряду передачі влади Білоруській крайовій раді, але підтримки не одержали. У квітні 1917 р. відбулася конференція Білоруської соціалістичної громади, яка підтримала політику російського Тимчасового уряду, ідею створення федеративної республіки з автономією Білорусі. Протягом 8–10 липня 1917 р. у Мінську відбувся з'їзд національних організацій на якому було обрано Центральну Раду, яка зробила спробу об'єднати білоруський рух навколо національної ідеї. Проте суперечності, що виникали у білоруському русі дали змогу більшовикам 2 листопада 1917 р. захопити владу в країні. В період становлення Радянської влади, коли практично був відсутній досвід національно-державного будівництва, білоруси з підозрою ставилися до ідеї відмежування від Радянської Росії. Розруха, голод, фронт, що пролягав територією Білорусі з півночі на південь, загроза наступу німецьких військ, спроби контрреволюційних сил повалення радянської влади не створювали умов для білоруського населення для проникнення ідеями національної державності, їх реалізації. Ці твердження підтверджують матеріали губернських з'їздів Совітів, що відбувалися у Мінську, Могильові та Вітебську в листопаді 1917 – січні 1918 рр. Жоден з цих з'їздів не висловився за самовизначення Білорусі.

Національно-державне будівництво було перервано у лютому 1918 р. німецькою окупацією. В умовах жорсткого окупаційного режиму білоруси побачили в створенні національної державності на радянській основі засіб забезпечення свободи і незалежності народу. 9 березня 1918 р. Другою Статутною грамотою Всебілоруської Ради була проголошена Білоруська Народна Республіка “у межах розселення і кількісної переваги білорусів” [7]. Законодавчу владу в новопосталій державі отримує Рада БНР яку очолив Ян Серeda. Вона проголошувалася законодавчим органом до скликання Установчого Сейму. Виконавчу владу отримує Народний Секретаріат БНР. І лише 25 березня, після тривалих суперечок між прихильниками незалежності й автономії Білорусі в складі Росії, була прийнята Третя Статутна грамота, якою Білоруська Народна Республіка проголошувалася незалежною державою. Офіційною мовою було прийнято білоруську, столицею став Мінськ. Незалежність Білорусі визнали уряди України, Литви, Латвії, Естонії та Фінляндії. Велику роль у цій історичній події відіграли Іван та Антон Луцкевичі, Вацлав Ластовський і Аркадій Смолич та ін.

У травні – серпні 1918 р. на не окупованій німцями території білоруси рішуче протестували проти домагань Німеччини на білоруські землі, засуджували політику Ради БНР, яка намагалася відірвати Білорусь від радянської Росії і

вимагали встановлення радянської влади на території всієї держави. Майже у кожній волості приймалися резолюції про небажання білорусів відокремлюватися від Росії, визнання лише радянської влади і готовність її захищати. Також у резолюціях підкреслювалося, що Рада БНР не може представляти інтереси білоруського народу, оскільки не підтримує радянської влади. На протигагу Раді БНР, яка дотримувалася орієнтації на Німеччину в резолюціях висловлювалася ідея самовизначення Білорусі в союзі з радянською Росією. Таким чином, під впливом ленінської національної політики та зовнішніх факторів і заходів Ради БНР, спрямованих на повалення радянської влади в Білорусі сформувалася ідея створення державності на радянській основі.

Листопадова революція 1918 р. у Німеччині та евакуація у середині грудня німецьких військ з території Білорусі дали можливість радянській Росії анулювати Брестський мир і відновити більшовицьку владу в країні. Радянська влада оголосила БНР поза законом, а її керівництво – ворогами народу. В листопаді 1918 р. було сформовано новий білоруський уряд – Раду Народних Міністрів (листопад 1918 – березень 1920 рр.) який очолив А. Луцкевич. Діяльність Ради здійснювалася у складних і несприятливих умовах.

Таким чином, протягом усього визвольного змагання проявляється тенденція запізнення чи побоювання у прийнятті рішень, що негативно вплинула на вирішення “білоруського питання”. Німеччина та її союзники в лютому 1918 р. у Бересті відмовилися розглядати питання білоруських кордонів, оскільки не лише незалежність, а навіть автономія Білоруської держави так і не була проголошена. Білорусь, на відміну від України, виявилася об’єктом, а не суб’єктом переговорного процесу. Окрім того увага всього світу ще була прикута до подій Першої світової війни, уся політика зосереджувалася в Німеччині, Великобританії, Франції і основним завданням мала закінчення війни. Росія концентрувалася на вирішенні власних внутрішніх і зовнішньополітичних проблем. Тому в цих умовах “білоруське питання” було другорядним.

Варто зазначити, що даний період був надзвичайно складним, адже країна лише стала на шлях державотворення і відчувала гострий брак досвіду у цій справі. Вона мала створені державні органи, проте реальна влада в країні їм не належала, тому і впливати на міжнародні відносини вони не могли. Не мала новопостала держава і військових формувань, які могли б відстояти незалежність і територіальну цілісність Білорусі. Німеччина, хоч і не визнала БНР, оскільки це суперечило умовам договору із Росією, проте обрала доволі лояльну позицію щодо білоруського національного руху. Вона не перешкоджала самостійному вирішенню культурницьких і освітніх питань, внаслідок чого структури БНР до кінця 1918 року діяли на території, що перебувала під контролем німецьких військ. Уряду БНР не дозволяли мати свою армію і поліцію. Німеччина не допустила передислокації до Білорусі з Румунського фронту білоруської дивізії. Негативно на долі БНР у 1918 р. позначилася і відсутність військової, фінансової, дипломатичної допомоги на міжнародній арені.

11 листопада 1918 р., з підписанням Комп’єнського перемир’я завершилася Перша світова війна. Німеччина та її союзники зазнали поразки і в цих умовах залишали окуповані території, в тому числі і Білорусь. Одночасно з відступом німецьких сил на територію БНР розпочали наступ радянські війська. 9 грудня Червона армія зайняла Мінськ. Відсутність військових формувань здатних стримати наступ зумовили еміграцію органів державної влади БНР спочатку до Вільно, а потім до Гродно. На території Білорусі до січня 1919 р. встановилася радянська влада, а 1 січня було утворено Білоруську Соціалістичну Радянську республіку.

Аналізуючи становище того часу варто звернути увагу і на той факт, що в кінці 1918 р. на західних кордонах радянської Росії виникла загроза нападу

нововідновленої Польщі. Передбачаючи такий хід подій ЦК РКП(б) вважав за доцільне створити суверенну Білоруську Радянську Республіку, яка, спираючись на радянську Росію захищала б незалежність білоруського народу і тим самим створила перепони для вторгнення на територію радянської Росії. Таким чином, радянське керівництво намагалося максимально використати революційні настрої білорусів у боротьбі із зовнішніми загрозами.

У цих умовах БНР втратила надії на утворення Білоруської держави у федерації з Росією і переорієнтувалася на Захід. Політична еліта поклала надії на допомогу у справі державотворення на Другу Річ Посполиту, незалежність якої була проголошена 11 листопада 1918 р. оскільки, як вважали білоруси, Ю. Пілсудський прихильно поставився до концепції створення литовсько-білоруської держави.

Варто відмітити те, що польські політичні діячі ще задовго до виникнення “польського питання” в своїх політичних доктринах визначали роль Польщі на Європейському континенті, а коли склалася сприятлива міжнародна ситуація – розпочали їх реалізацію. Одним з першочергових завдань для відродженої Польщі стало визначення кордонів держави. З цього приводу існувало дві концепції – федералістська Ю. Пілсудського та інкорпораційна Р. Дмовського, крізь призму яких варто розглядати формування польської східної політики, взаємини із сусідніми державами.

Федералістська концепція Ю. Пілсудського передбачала створення навколо Другої Речі Посполитої політично і економічно пов'язаних з нею на засадах федерації держав. Таким чином, цілком реальним здавалося відновлення кордонів Польщі в межах перед розподілом 1772 р. Ставлення Ю. Пілсудського до Білорусі чітко прослідковується у його політичній доктрині. Він вирішив використати білоруський вектор своєї політики в якості одного з інструментів побудови потужної Польської держави.

Інкорпораційні погляди представляла польська правиця на чолі з Р. Дмовським. Вони відстоювали необхідність побудови унітарної Польської Республіки і включення до її складу сусідніх держав. В цьому контексті, ще на зламі ХІХ–ХХ ст. стосовно білорусів у польському політикумі була поширена ідея, відповідно до якої білоруси, особливо західні, вважалися білорусами лише етнографічно; а національно і політично їх відносили до поляків [2, с. 24–30].

Обидві концепції передбачали експансію Польщі на схід. Пілсудчики пропагували ідею “федерації” на противагу ленінській національній політиці. Поляки мали надію, що ідея “федерації”, заснована на історичних зв'язках Великого князівства Литовського з Королівством Польським, матиме підтримку населення Білорусі, України, Литви, що значно полегшить приєднання цих теренів до Польщі, а також не зіпсує агресією стосунки з Антантою, від якої поляки залежали.

Таким чином, декларуючи підтримку білоруському уряду у справі державотворення, Польща мала на меті приєднання Білоруської Народної Республіки до своєї держави. Проте, складність і напруженість повоєнного врегулювання міжнародних відносин змусили польських діячів відмовитися від крайніх формулювань щодо білорусів, підкреслюючи свої федералістські наміри, зокрема з огляду на зацікавленість у підтримці місцевого населення.

Відроджена Польща вороже ставилася до радянської Росії і вела курс на експансію на сході. Радянсько-польські відносини загострилися після приходу до влади Ю. Пілсудського. В основу “східної політики” правлячі кола Польщі положили розширення кордонів Польщі шляхом захоплення білоруських, литовських і українських земель на основі того, що ці землі входили колись до Речі Посполитої до поділів (1772).

Важливу роль в остаточному улаштуванні післявоєнної Європи, насамперед Центральної і Східної, відіграла Паризька мирна конференція (18 січня 1919 рр. – 21 січня 1920 рр.). Саме під час її роботи укладалися мирні договори між країнами Антанти і переможеними державами Четверного союзу та визначення нових післявоєнних кордонів й остаточного підбиття підсумків Першої світової війни. Держави-переможниці на ній намагалися обстоювати власні інтереси і на рівні міжнародних договорів закріпити результати військових завоювань. Зокрема важливо було нейтралізувати загрозу Німеччини і перешкодити поширенню комуністичних ідей з Радянської Росії. Саме в контексті “Німеччина – Росія” приймалася значна частина рішень щодо територіального розмежування на Паризькій мирній конференції та в ході військових операцій. Таким чином, міждержавні взаємини Польщі і Білорусі будувалися з однієї сторони відповідно до їх власного національного становлення, а з іншої – крізь призму ставлення Центральних держав до Німеччини і Росії. При цьому державницькі прагнення новопосталих держав відверто ігнорувалися. Саме за таких складних умов відбувався процес суверенізації Польщі, Білорусі, інших держав, що, природно, мало вплив на формування міждержавних взаємин, зокрема польсько-білоруських. Для нововідновлених держав важливим завданням надалі було будівництво державності, визначення кордонів та входження у систему міжнародних відносин. Задля забезпечення їх виконання кожна країна прагнула залучитися підтримкою Центральних держав, шукала союзів, які допомогли б реалізувати намічені заходи.

Країни Антанти були зацікавлені у створенні сильної Польської держави як “санітарного кордону” в боротьбі проти радянської Росії, тому підтримували розширення кордонів Польщі за рахунок, в основному, західних земель, які були захоплені німцями. З метою активізації боротьби проти радянських республік вони надали Другій Речі Посполитій значну матеріальну допомогу. Тільки від США у 1919 р. вона отримала зброї та спорядження на 162 млн дол. Активно допомагали Англія і Франція. За згодою Антанти Польща використовувала німецькі війська. 5 лютого 1919 р. між Польщею і Німеччиною було підписано угоду, згідно якої Німеччина “охороняла від більшовизму” західні райони Білорусі, а при відступі передає їх польським військам. Відповідно до цієї угоди німецьке командування передало Польщі в кінці лютого 1919 р. значну частину території Білорусі з містом Брест [5, 361–363]. Польське командування, незважаючи на пропозиції Радянського керівництва до мирних переговорів, продовжувало рухатись вглиб територій радянської Литви та Білорусі. Білоруські землі, внаслідок війни, німецької окупації зазнали значних економічних втрат. Проведена радянською владою націоналізація землі загострила ситуацію. В державі продовжувалася класова боротьба, що мала вияв у повстанських рухах. Ці повстання жорстоко придушувалися радянською владою.

У квітні 1919 р. А. Луцкевич вирушає до Берліна. Тут було сформовано делегацію Білоруської Народної Республіки на Паризьку мирну конференцію, підготовлено меморандум на ім'я голови конференції, в якому обґрунтовувалися права білорусів на незалежну державу. Проте, Центральні держави вирішували долю народів крізь призму власних амбіцій і прагнень на міжнародній арені, тому переконати їх у визнанні незалежності Білоруської держави не вдалося.

Під час роботи Паризької мирної конференції, у Парижі відбулася зустріч А. Луцкевича з міністром закордонних справ Росії С. Сазоновим, який запропонував БНР автономію у складі Росії, та з прем'єр-міністром Другої Речі Посполитої І. Падеревським. Для Білоруської Народної Республіки і російська пропозиція автономії, і проект федерації Польщі та Білорусі виявилися неприйнятними. А. Луцкевич домагався виконання Польщею ряду вимог, зокрема збереження принципу державної єдності Білорусі і Польщі, приєднання

Віленщини і Гродненщини до складу БНР, до якої мала б входити і Східна частина держави. Виконання польською стороною окреслених вимог були неможливими, оскільки і інкорпораційна, і федералістська концепції передбачали приєднання окреслених теренів до Польської держави.

У цих умовах, наприкінці травня 1919 р. Польща активізувала воєнні дії і активно здійснювала захоплення Литовсько-білоруських територій. З наступом польських військ активізували роботу білоруські політичні партії на захопленій території. Особливо активно виступали Віленська Білоруська Рада і Центральна Білоруська Рада Гродненщини створені ще в січні 1919 р. Ці організації, навколо яких згрупувалися всі течії білоруського національного руху на окупованих територіях, відкрито виступили з підтримкою польських інтервентів. 18 квітня, після захоплення поляками Гродно, Президія Центральної Білоруської Ради Гродненщини звернувся до населення Білорусі з закликком припинити опір полякам. Ще з більшим завзяттям зустрічали окупантів у Вільно. Віленська Білоруська Рада влаштувала Ю. Пілсудському пишний прийом, висловила щире вдячність за звільнення білоруських земель від більшовиків. Білоруси просили Начальника держави продовжити наступ на схід, визволити всю територію Білорусі і відновити незалежну державу співдружну з Польщею.

Білоруська делегація на чолі з П. Алексюком виїхала до Варшави на переговори з Ю. Пілсудським. Делегати домагалися визнання Польщею Ради Білоруської Народної Республіки як національного представника Білорусі і запропонувала Начальнику держави виступити об'єднаними силами проти радянських Республік. Правлячі кола Польщі, щоб закріпитися на окупованих територіях, офіційно не відмовлялися від створення Білоруської держави, а навпаки пропагували ідею "федерації", яка передбачає створення самостійних держав під егідою Польщі. Цими обіцянками поляки намагалися замаскувати свої загарбницькі наміри. З цією метою 22 квітня 1919 р. було видано офіційне "Звернення Начальника Польської держави до жителів колишнього Великого князівства Литовського", в якому Ю. Пілсудський обіцяв не втручатися у внутрішні національні, релігійні справи. Ці слова були сприйняті білорусами з великою надією. Щоб пришвидшити падіння радянської влади і допомогти інтервентам білоруси формували "білоруську армію". У травні 1919 р. при віленському Білоруському національному комітеті була створена воєнна організація, яка мала на меті координацію військового процесу.

Питання створення "білоруської армії" було предметом обговорення на білоруському з'їзді Віленщини і Гродненщини, який проходив 9–12 червня 1919 р. у Вільно. На з'їзді було створено новий політичний центр – Центральна Білоруська Рада Віленщини і Гродненщини, яка обєднала всі білоруські національні організації на окупованих територіях. 21 червня 1919 р. делегація Ради виїхала до Варшави з метою проведення переговорів про створення "білоруської армії" і білоруської державності з Ю. Пілсудським. Польський лідер запевнив делегатів що не відмовляється від своїх обіцянок і намагатиметься реалізувати свою "федералістську програму". Проте пілсудчики не бажали представляти державність Білорусі, навіть в союзі з Польщею. Їх позиція була близькою до позиції ендеків. Про це прямо заявив представник бальовського табору А. Суйковський 2 березня 1919 р. на засіданні Польського національного комітету в Парижі. Основним завданням польської політики в Білорусі було здійснення колонізації місцевого населення і перетворення білоруських земель в невід'ємну частину польської держави.

Влітку 1919 р. польське командування, за допомогою корпусу генерала Галлера розгорнуло наступ на Мінськ. На захоплених територіях поляки встановлювали жорстокий окупаційний режим. Репресії проти мирного населення супроводжувалися масовими грабежами. На захоплених територіях

поляки створювали свою адміністрацію. Ще в лютому 1919 р. декретом Ю. Пілсудського було створено Генеральний комісаріат для управління окупованими територіями на чолі з Л. Колонковським. У квітні його змінив полковник Ю. Осмолівський. Польська адміністрація здійснювала політику колонізації, розпочала переслідування білоруських національних організацій, які мали політичний характер. Така зміна настроїв викликала спочатку розгубленість політичних партій Білорусі, проте згодом розпочали проявлятися опозиційні настрої, ініційовані партією білоруських есерів, які очолили опозицію білоруського національного руху до окупантів. 11 липня 1919 р. в газеті “Білоруська думка” есери відкрито заявили, що відмовляються від будь-яких орієнтацій і намагаються створити єдиний центр для боротьби за “визволення” Білорусі. Проте насправді не всі члени партії підтримували таке рішення.

Посилення опозиційних настроїв серед діячів національного білоруського руху зривало плани Польщі. На Паризькій мирній конференції очікувалося обговорення питань східних кордонів Польщі, що своєю чергою ставило на порядок денний вирішення питання про долю білоруських земель, захоплених польськими військами. Враховуючи позицію Антанти, правлячі кола Польщі боялися що керівництво БНР, добиваючись постановки “білоруського питання” на Паризькій мирній конференції, виступить проти включення білоруських земель до складу Польщі. Тому поляки були змушені змінити своє ставлення до білоруського національного руху і переглянути свої погляди в “білоруському питанні”. Нова програма передбачала обережне проведення політики, направленої на те, щоб переконати білоруських діячів у тому, що тільки союз із Польщею дасть змогу встановити свій політичний лад у Білорусі. Її реалізація передбачала співпрацю в місцевому самоврядуванні, надання коштів на розвиток господарської, культурно-освітньої діяльності. Пілсудчики мали намір розпустити Раду БНР і замінити її реорганізованим Білоруським національним комітетом в Мінську, оскільки навколо нього гуртувалися всі течії білоруського національного руху, а керівництво орієнтувалося на Польщу. Поляки розраховували отримати від комітету підтримку при проведенні виборів до Варшавського сейму в Мінській губернії, депутати якого, спільно з іншими, висловилися б за включення цих земель до складу. Таким чином, поляки Другої Речі Посполитої мали на меті підкорити своєму впливу білоруський національний рух і перетворити його на знаряддя своєї загарбницької політики.

З метою реалізації цієї програми Ю. Пілсудський у серпні 1919 р. запросив із Парижа до Варшави на переговори очільника БНР А. Луцкевича, який домагався включення “білоруського питання” на обговорення на Паризькій мирній конференції. Пілсудський намагався переконати його, що Польща мала на меті звільнити Білорусь від влади Росії, проте, у зв'язку з тим, що Антанта не визнає державність Білорусі, він бачить тільки один вихід – відновити Польщу в кордонах 1772 р., що означало включення білоруських земель до її складу.

Переговори дали позитивний результат. Ю. Пілсудському вдалося переконати А. Луцкевича в необхідності співпраці з Польщею і укласти угоду про спільні дії. Повіривши знову в щирість обіцянок Начальника держави, політики намагалися залучити до співпраці і есерів, проте вони не йшли на співпрацю з окупантами. До того ж основна маса населення Білорусі стояла на позиціях більшовиків. Свідченням цього був ріст партизанських рухів на окупованих територіях. Наприкінці 1919 р. підпільні більшовицькі організації діяли вже у всіх губерніях, створювалися партизанські загони. Після тривалої і напруженої боротьби білоруські есери висловили свою декларацію, в якій виражався різкий протест проти польської окупації і підтверджувалася постанова Ради БНР від 25 березня 1918 р. про незалежність Білорусі. В декларації були викладені основні

положення нової політики партії, які передбачали боротьбу і проти більшовиків, і проти Польщі.

Ці положення розкололи білоруський національний рух на два угруповання. Виникли дві Ради і два уряди БНР. Згодом національні змагання білорусів зазнали поразки. Населення, переживши німецьку, польську окупації, вважало, що лише радянська влада зможе дати їм волю і незалежність. Таким чином, політика “третього шляху” в революції зазнала поразки. 4 березня 1920 р. на конференції в Мінську БПС-Р заявила про відмову від збройної боротьби проти радянської влади і готовність до переговорів з більшовиками для спільної боротьби з польськими інтервентами. Проте і ця ідея не отримала підтримки всього народу. Як тільки польське командування розпочало переговори з радянською владою, на його адрес посыпалися прохання від різних політичних партій Білорусі про необхідність вирішення “білоруського питання”, надання незалежності Білорусі.

Польська сторона висунула в якості однієї з основних умов мирних переговорів визнання радянською Росією за Польщею територій, що входили в склад Речі Посполитої до 1772 р. Задля досягнення цієї мети поляки хотіли заручитися підтримкою білорусів, тому згідні були на ряд поступок в господарській та культурно-освітній сферах.

Для врегулювання взаємин з білоруськими політичними силами полонофільської орієнтації при Міністерстві закордонних справ Польщі було створено комісію на чолі з соратником Ю. Пілсудського Л. Василевським. З метою ознайомлення з вимогами білорусів комісія провела переговори з представником Найвищої Білоруської Ради В. Івановським. Він представив Комісії меморандум, в якому було викладено усі вимоги білорусів, зокрема, польському керівництву пропонувалося визнати незалежність Білорусі, припинити колонізацію білоруських земель, надати право білорусам представляти національні інтереси на майбутніх польсько-радянських переговорах та ще ряд вимог у сфері національно-державного будівництва. Ці умови суперечили польській політиці щодо “білоруського питання”, проте перед Л.Василевським стояло завдання заручитися підтримкою білорусів. Подальші переговори між Василевським і Найвищою Білоруською Радою проходили в Мінську з 21–24 березня 1920 р. Було підписано договір, за яким Найвища Рада гарантувала Польщі підтримку на радянсько-польських переговорах, а польське керівництво мало надати культурно-національну автономію Білорусії в рамках Мінської губернії. Це було зрадою інтересів білоруського народу. Поляки не поспішали виконувати ці умови і як тільки закінчилися радянсько-польські переговори припинили підтримувати білоруські організації. 25 квітня 1920 р. Польща розпочала новий наступ проти радянських республік, 14 травня 1920 р. – на Білорусь. Проте ці наступи були зупинені радянськими військами. На територіях, звільнених від поляків встановлювалася радянська влада. 31 липня 1920 р. була прийнята “Декларація з проголошення незалежності Соціалістичної Радянської Республіки Білорусь”. Активізували антирадянську діяльність білоруські есери. З цією метою в Париж було відправлено “білоруську делегацію” на чолі з Е. Ладновим, проте країни Антанти і прибалтійських держав не йшли на контакт з білорусами. Безрезультатно завершилися і спроби налагодити контакти і з Ватиканом. Папа Римський відхилив прохання про надання матеріальної та дипломатичної допомоги.

Восени 1920 р. керівництво білоруських есерів зробило спробу налагодити контакти з польськими інтервентами. Очільник БНР В. Ластовський за згодою лідерів БПС-Р звернувся до Начальника держави з пропозицією спільно виступити в боротьбі з Червоною армією. Натомість просив у Пілсудського дозволу на створення Білоруської держави у федерації з Польщею. Політична

еліта Другої Речі Посполитої, прагнучи активізувати боротьбу антирадянських білоруських сил, вирішили частково задовольнити ці вимоги. Наприкінці вересня 1920 р. за розпорядженням Ю. Пілсудського у Варшаві було створено “білоруську владу” яка на половину складалася з поляків, вихідців зі “східних кресів”, членів білоруських партій; був також підготований декрет про проголошення незалежності Білорусі. На початку жовтня 1920 р. “білоруська влада” разом з Ю. Пілсудським вирушили із Варшави, маючи на меті, захопити столицю радянської Білорусі, пред’явити декларацію про незалежність, а білоруська влада – про створення федерації Білорусі і Польщі. Цим актом поляки розраховували закріпити за собою захоплені землі. Проте реалізувати ці задуми не вдалося.

17 серпня 1920 р. у Мінську відбулася перша зустріч польської і радянської мирних делегацій. Польсько-радянські переговори викликали незадоволення і розчарування у лідерів білоруських партій. Вони закликали Польщу до подальшої збройної боротьби. Проте ці зусилля не дали очікуваного результату. 12 жовтня 1920 р. між Польщею і радянською Росією були підписані попередні умови мирного договору, відповідно до яких сторони визнавали незалежність України, Білорусі. Ці умови викликали незадоволення білоруських політиків. І поляки, і білоруси, не дивлячись на підписання договору, і надалі не відкидали питання збройної боротьби проти радянських республік. Польське командування за згодою Верховної Ради Антанти розробило план військових дій. Підготовка нападу Булак-Балаховича на територію радянської Білорусі велася і за участі білоруських політичних угруповань. Знаючи про плани Антанти і Польщі, вони, на початку жовтня 1920 р., створили у Варшаві Білоруський політичний комітет, який налагодив тісні контакти з Б. Савінковим і С. Булак-Балаховичем. 12 жовтня 1920 р. було укладено договір з С. Булак-Балаховичем, який за надання військової підтримки передати комітету владу на захоплених територіях. 6 листопада 1920 р. розпочався наступ. Політична еліта Білорусі уважно стежила за просуванням його армії, народ вітав наступ військ, висловлював подяку за звільнення від більшовиків. Проте успіхи Булак-Балаховича тривали не довго. 16–19 листопада його військо було розбито. Наступні спроби політичної еліти Білорусі щодо вирішення “білоруського питання” зазнали поразки.

Таким чином, з моменту постановня Білоруська Народна Республіка намагалася залучитися підтримкою на міжнародній арені в справі державотворення. Першочергово увага білорусів була прикута до Німеччини, проте невизнання нею БНР змусило їх шукати нових союзників. В умовах наступу радянських військ уряд виїжджає до Литви. Проте білорусько-литовські взаємини були неоднозначними, попри негативне ставлення Литви до державницьких прагнень білорусів, вона намагалася використати їх у власних цілях. Надія на допомогу в реалізації державницьких домагань БНР з’явилася при співпраці з Другою Річчю Посполитою. Проте внутрішньополітичні чвари білоруських політиків, відсутність концептуального підходу стосовно побудови білоруської держави спричинили поразку державницьких домагань. В силу того, як розгорталися події на Паризькій мирній конференції та в ході військових кампаній, що здійснила Друга Річ Посполита задля встановлення кордонів, Білорусь знову постала об’єктом міжнародних відносин.

Таким чином, брак досвіду державотворення, відсутність підтримки Білоруської Народної Республіки на міжнародній арені, анексія з боку радянської Росії та суверенізація Другої Речі Посполитої зумовили поразку в державницьких домаганнях білорусів. А в контексті польсько-радянської війни Білорусь стала головною ареною боротьби.

За Ризьким мирним договором 1921 р. Польщі були передані землі Західної Білорусі. У березні 1923 р. Рада Послів Ліги Націй ухвалила рішення про

визнання східного кордону Польщі, погодившись, таким чином, із приналежністю Східної Галичини, Волині, Західної Білорусі та Віленщини до Польської держави. Тож, білоруський народ, внаслідок поразки державницьких домагань 1919–1920 рр., опинився під владою радянської Росії та Другої Речі Посполитої. Для Росії білоруська земля була стратегічним простором, який закривав напрямок на Москву, а для Польщі територія Західної Білорусі перетворилася на “буферну зону” з Радянською Росією. Такий стан речей тривав до кінця міжвоєнного двадцятиріччя.

Список використаних джерел

1. *Алексієвець Л. М.* Польща: міжнародні відносини у добу відродження 1918–1923 / Л. М. Алексієвець, О. Й. Парнета. – Тернопіль: Астон, 2012. – 192 с. 2. *Дедурін Г. Г.* Ідея Білоруської державності крізь призму поглядів Юзефа Пілсудського (1918–1921 рр) / Г. Г. Дедурін. Вісник НТУ “ХП”. – 2013. – № 61 (1034). – С. 24–30. 3. *Дейвіс Н.* Європа: Історія / Норман Дейвіс; Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. – 1464 с. 4. *Дюрозель Ж-Б.* Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Жан-Батіст Дюрозель. – К.: Основи, 1995. – 903 с. 5. *Ковкель И. И.* История Беларуси: с древнейших времен до нашего времени / И.И. Ковкель, Э.С. Ярмусик. – 6-е изд. – Минск: Аверсэв, 2006. – 605 с. 6. *Смальянчук А.* Білорусь у ХХ столітті: геополітичне становище і спроби формування власної політики /Аляксандр Смальянчук; Пер. з білоруської Леонід Зашкільняк [Електронний ресурс] Режим доступу: www.ji.lviv.ua > smalanch. 7. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України*, м. Київ – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 18.

Оксана Парнета

ПОЛЬСКО-БЕЛОРУССКИЕ ОТНОШЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ ПОСЛЕВОЕННОГО УРЕГУЛИРОВАНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ЦЕНТРАЛЬНО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЕ (1918–1923)

В статье освещаются малоизученные проблемы польско-белорусских отношений в контексте послевоенного урегулирования международных отношений в Центрально-Восточной Европе (1918–1923).

Ключевые слова: Вторая Речь Посполитая, Белорусская Народная Республика, границы, польско-белорусские отношения.

Oksana Parneta

POLISH-BELARUSIAN RELATIONS IN THE CONTEXT OF POST-WAR SETTLEMENT OF INTERNATIONAL RELATIONS IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE (1918–1923)

In the article researched enough Polish-Belarusian relations in the context of post-war settlement of international relations in Central and Eastern Europe.

Key words: Sekond Polish Republic, Belarusian People's Republic, border, Polish-Belarusian relations

УДК 94 (477+438)“1926/1939”

Сергій Гуменний

НЕЛЕГАЛЬНІ МІГРАЦІЇ НА РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКОМУ КОРДОНІ В УМОВАХ РЕЖИМУ “САНАЦІЇ” У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ (1926–1939)

Стаття присвячена малодослідженому питанню нелегальних міграцій українського населення з території УСРР (УРСР) до Другої Речі Посполитої у період “санациї” 20–30 х рр. ХХ ст. Особливу увагу звернено на маловідомі епізоди протистояння “збігців з СРСР” із органами охорони державного кордону міжвоєнної Польщі – Корпусом охорони прикордоння, державною поліцією та радянськими охоронцями “збручанського кордону”.

Ключові слова: біженці, нелегальні мігранти, радянсько-польський кордон, Корпус охорони прикордоння (КОП), Друга Річ Посполита, “санация”, Тарнопольське воєводство, УСРР (УРСР).

З 1926 по 1939 рр. західноукраїнські землі перебували в системі політико-економічних координат відновленої Польської держави. Друга Річ Посполита, підписавши Ризький мир 1921 р., отримала нестійку і прозору для ворожих впливів державну межу із СРСР, мала невирішені територіальні протиріччя з Німеччиною та Чехословаччиною (ЧСР), займала великі території, де переважало непольське населення. У 1926–1939 рр. робилися спроби національного порозуміння, але помітних результатів вони не дали. Асиміляторська політика польської влади, так само, як зневіра у можливостях демократичного вирішення проблем етнічних меншин, спонукали їх до боротьби за національну справу. Міжнародна позиція Другої Речі Посполитої та господарсько-політична обстановка усередині країни також спричинили до кризи польського парламентаризму, еволюції політичної системи країни в бік авторитаризму.

Особливу роль в політичному житті Другої Речі Посполитої відіграв український фактор. В сучасній вітчизняній та зарубіжній історіографії є чимало праць, які концентрують увагу на політичному, економічному та національному житті українства міжвоєнної Польщі. Ці проблеми знайшли відображення у працях І. Васюти [1], Л. Зашкільняка [2], Л. Алексієвець [3], В. Меджецького та Є. Брацієвича [5], С. Макарчука [6] та К. Федевича [4]. Проте питання нелегальних українських мігрантів, які намагалися потрапити в Другу Річ Посполиту з території УСРР (з 1934 р. – УРСР), факти контрабандної торгівлі та шпигунсько-диверсійної діяльності на терені прикордоння досі залишаються малодослідженими. Сучасний етап розвитку української державності та історичної науки зокрема утверджує необхідність незаангажованого та неупередженого вивчення питання нелегальних переходів кордону Другої Речі Посполитої українцями у 20–30-і рр. ХХ ст. З огляду на це аналіз джерел, які розкривають сутність питання нелегальних міграцій на радянсько-польському кордоні видається актуальним напрямком історичних студій.

Метою наукової розвідки є комплексне дослідження нелегальних міграцій та порушення режиму радянсько-польського кордону і його вплив на посилення політичної напруженості між Польщею та СРСР періоду становлення та існування політичного режиму “санациї” у Другій Речі Посполитій. Для того, щоб досягти поставленої мети, ставимо перед собою наступні завдання: дослідити

наявну джерельну базу та виокремити характерні особливості ставлення державних структур Другої Речі Посполитої до нелегальних мігрантів з-за Збруча; окреслити основні етапи існування державного кордону між Польщею та СРСР в період “санації”, виокремити взаємовпливи між фактором кордону, його нелегальними порушеннями та політичною ситуацією в країні; проаналізувати явище нелегальної міграції, контрабандної торгівлі на радянсько-польському кордоні в означений хронологічний період.

Відповідно об’єктом дослідження є радянсько-польський кордон, як чинник ескалації конфлікту та політичної напруги між “санаційною” Другою Річчю Посполитою та СРСР. Предметом дослідження, у свою чергу, виступають нелегальні переходи радянсько-польського кордону впродовж 1926–1939 рр.

Факт урядового перевороту 1926 р. у розвитку відродженої Другої Речі Посполитої залишається знаковою подією з усіма її негативними наслідками та позитивами, а отже потребує подальшого вивчення, як в цілому нагромадженого у відновленій Польщі цінного досвіду національного та державного будівництва, наукове осмислення якого корисне для сучасного відродження держав Центрально-Східної Європи. Дослідження його є актуальним завданням історичної науки загалом.

В умовах перманентної політичної кризи 1925–1926 рр. та погіршення економічної кон’юнктури до влади шляхом державного перевороту повертається маршал Юзеф Клеменс Пілсудський (1867–1935), який безсумнівно володів величезним авторитетом воєначальника і фактичного творця незалежної Другої Речі Посполитої, а отже, міг розраховувати на широку суспільну підтримку. 12 травня 1926 р. польські війська, що підтримували наміри Ю. Пілсудського, пішли на Варшаву й після вуличних боїв зайняли місто, а вже 14 травня президент Станіслав Войцеховський і прем’єр Вінцети Вітос склали свої повноваження, аби уникнути можливого громадянського конфлікту [2; 3]. 31 травня 1926 р. на спільному засіданні сейму та сенату Польської республіки Ю. Пілсудського за більшістю голосів обрано президентом країни. Оскільки легітимізації перевороту було досягнуто, маршал відмовляється зайняти найвищу посаду країни, проте фактично контролює обраного 1 червня 1926 р. нового президента, ректора Львівської політехніки, свого давнього політичного союзника Ігнація Мосціцького, який перебуватиме на посаді з 1926 по 1939 рр.

Саме тому 1926 року в Польщі встановлено фактично авторитарний режим, який увійшов в історію під дефініцією “санації”, яка дослівно означає очищення та оздоровлення суспільства. Більшість істориків поділяють режим “санації” на два хронологічних періоди: режим “санації” за життя Ю. Пілсудського (1926–1935 рр.) та після його смерті (1935–1939 рр.). Цілями режиму “санації” виступали прагнення здешевлення держапарату; компенсувати слабкість країни, яка виникала внаслідок міжнаціональної ворожнечі; створення надпартійної авторитарної та жорсткої влади. Проголошено “наведення порядку”, боротьбу з корупцією та перевещенням владних повноважень, обмежено партійний та парламентський плюралізм, розширено повноваження виконавчої влади (2 серпня 1926 р. прийнято поправки до конституції – “Серпневу новелу”, яка урізала повноваження парламенту за рахунок розширення влади президента, який тепер міг розпускати обидві палати Сейму, видавати декрети, сила яких прирівнювалася до сили закону, мати важелі впливу на бюджетну політику) [1].

Наприкінці 1930-х рр., з погіршенням зовнішньополітичної ситуації, у польському суспільстві намітилася тенденція до національної консолідації. Уряд проводив заходи щодо формування громадської думки на підтримку режиму. Проводили масові патріотичні маніфестації проти реваншистських планів Німеччини на сході й за розширення польських кордонів. Аналізуючи режим “санації” в зовнішньополітичній сфері, варто зазначити, що в той період Друга

Річ Посполита претендувала на роль великої держави, попри те, що достатнього для цього рівня економічного й військового потенціалу так і не вдалося досягти. Відносини із сусідніми державами залишалися напруженими: тривали територіальні суперечки із Чехословаччиною (ЧСР) щодо Тешинської області, а також кордон із СРСР, затверджений Ризьким мирним договором 1921 р., дві сторони вважали лише тимчасовим компромісом, який мав зазнати перегляду на їх користь [2; 3; 5].

Радянсько-польський кордон (довжиною 1412 км [7, с. 218]) було прокладено з позиції цілковитого ігнорування етнографічної характеристики регіону, історичної традиції та економічно-господарської структури. Демаркаційні процеси повністю не брали до уваги національні інтереси українського населення (україномовне населення в 1931 р., згідно з офіційною статистикою Другої Речі Посполитої, становило 69,89% населення Волинського [6, с. 227] та 45,5% Тарнопольського воєводств [8]) й зумовлювалися межею дислокації військових з'єднань польської та Червоної армій.

У 20–30-і рр. ХХ ст. радянсько-польський кордон проходив декілька етапів свого розвитку, що відрізнялися як сукупністю визначальних характеристик режиму охорони державного кордону, так і міжнародним становищем у певний часовий період. Перший етап охоплює 1924–1932 рр. – період завершення формування структури державного кордону, який фактично збігся у часі з розгортання режиму “санації”. 12 вересня 1924 р. Міністерство військових справ Другої Речі Посполитої видало наказ про створення Корпусу охорони прикордоння (*Korpus Ochrony Pogranicza*) [9, s. 15], оскільки державна поліція не виправдала покладені на неї надії. Лише протягом 1924 р. відбулося 189 великих грабінницьких нападів та диверсій у прикордонній зоні, 28 саботажних замахів і навіть напад на потяг, під час якого було пограбовано польського воєводу Станіслава Довнаровича (*Downarowicza*), біскупа Лозінського та сенатора Яна Вислоуха [7, с. 261; 10]. Це призвело до поступового обмеження міграційних потоків та товарообміну на Волині й фактичного припинення сполучення через кордон у Південному Надзбруччі. Тому на означеному етапі зростає масовість нелегальних переходів через кордон: 16 липня 1929 р. у Копичинецькому повіті “*za nielegalne przekroczenie granicy* (за нелегальний перехід кордону)” затримано 8 осіб [11, арк. 5], 31 серпня – 7 осіб [12, арк. 7], а у період від 7 до 14 вересня 1929 р. до рук поліції лише у цьому повіті потрапило 11 осіб [13, арк. 8–9].

Окрім цілеспрямованої роботи спецслужб як СРСР, так і Другої Речі Посполитої щодо вербування спеціальних агентів із населення прикордонних територій та фактору контрабанди, викликаного попитом радянської сторони на продукти харчування, матерію (“мануфактуру”), сукно можна виокремити, ще низку причин, які спонукали до нелегальних міграцій на радянсько-польському кордоні у 20–30-х рр. ХХ ст.: масова колективізація і розкуркулення (“Втікачі – це рештки українського “кулацтва” [14, с. 102–103], – писала “Свобода” від 11.06.1933 р.), конфіскація селянського майна та продуктів харчування різко контрастували з прагненням українського селянства до одноосібного землеробства і тому закономірно викликали опір, який часто виявлявся у спробах переходу радянсько-польського кордону. У тому ж номері емігрантської “Свободи” виокремлюється думка, що емоційно-психологічний фон, створений радянською дійсністю 30-х рр. ХХ ст. (“Скаржитись не можна – терор невиносимий. Кожний боїться власної тіні. Одинокий рятунок – втеча за кордон...”), як і репресії проти духовенства, стимулював міграції до Другої Речі Посполитої незважаючи на проведення урядової політики “пацифікації” українців Галичини [14, с. 102–103].

Також у цей період і далі не стихає контрабанда, цікаву інформацію щодо масштабів та складу нелегального товарообігу з Польщі в УСРР в околицях

Скали над Збручем подає краєзнавець В. Літкевич: “26 вересня 1928 року при переході державного кордону з контрабандним товаром прикордонниками було затримано жителів села (П'ятничани сучасного Чемеровецького р-ну Хмельницької обл. – С. Г.) Милимуку Тихона Пантелеймоновича, Гординського Пилипа, Мостового Трифона та Свецького Мільона з таким товаром: хустки бавовняні Гаєра великі – 70 шт., хустки кашемирові, вовняні з пришитою шовковою бахромою – 34 шт., хустки кашемирові, вовняні з пришитою шовковою бахромою жовті – 2 шт., панчохи бавовняні, в'язані Глорія – 5 пар, тканина вовняна, кастор темно-синього кольору і чорна – 6 відрізів, тканина вовняна, бостон, темно-синього кольору – 1 відріз, тканина бавовняна, подвійна колумбія – 2 відріза, тканина вовняна, вісла темно-синього кольору – 1 відріз, тканина бавовняна, для штанів сірого кольору – 1 відріз, тканина бавовняна особливої виробки – 1 відріз, тканина напіввовняна, мексика, оливкового кольору – 3 відріза, шкіра хромово чорного кольору 2 шт., хустка бавовняна, Гаєра, мала 1 шт., хустки бавовняні бежеві – 2 шт., хустки вовняні вафельний 1 шт., тканина бавовняна одинарна 1 відріз. Всього на суму: 1550,30 руб.” [15, с. 114].

Станом на 1924 р. уже була розроблена система відомчих інструкцій, згідно з якою державний кордон поділявся на прикордонну лінію та сам кордон, який, у свою чергу, складався з прикордонної та власне лінії кордону. Лінія кордону простягалась на відстань чотирьох кілометрів від прикордонної лінії. Перебування у межах прикордонної лінії було суворо заборонено для всіх, крім осіб, що проживали на її території протягом 6 місяців або були постійними мешканцями означеної території (існувала також заборона на перебування в прикордонній зоні у нічний час від 22.00 до 4.00). В межах прикордонної лінії дозволялось перебувати представникам державного апарату і військових відомств за умови наявності у них спеціальних посвідчень, а також іншим громадянам, які могли пред'явити дипломатичні чи закордонні паспорти або спеціальні посвідчення про дозвіл на перебування в межах прикордоння [16].

На лінії 30 км від кордону на термін від 1 до 3-ох років могло бути заборонено проживати особам, які були покарані внаслідок судового або адміністративного рішення за контрабанду чи незаконний перетин кордону. Наприклад, згідно записки коменданта повітової команди державної поліції у Збаражі (Тарнопольське воєводство) Людвіковського від 15 жовтня 1931 р. Г. Гершхон підлягав виселенню з 30-и кілометрової зони на 10 років (починаючи від рішення про виселення 31 травня 1928 р.), як особа, покарана за шпигунство ще у 1924 р. [17, арк. 19].

Початок 1930-х рр. ознаменувався масовими нелегальними міграціями внаслідок більшовицької політики колективізації та антирелігійної боротьби, що знайшло висвітлення в тогочасній українській пресі. Також у згаданий період прикордонні території ставали оперативним простором для діяльності спецслужб СРСР та Польщі, які мали на меті створення агентурної мережі для фіксування переміщень або дислокації військових, прикордонних з'єднань супротивника. Часто вербування спецслужбою ставало причиною неодноразового нелегального переходу кордону. Показовою у цьому плані є справа К. Дольського. 26 лютого 1931 р. уродженець сучасної Хмельниччини на позивний “Хімік” зізнається у тому, що його було завербовано начальником ГПУ у Кам'янці-Подільському Н. Дергачовим, щоб той здійснював “szpiegostwo na rzecz Rosji Sowieckiej”. Агент шляхом грошової виплати мав створити агентурну мережу із особисто знайомих йому осіб (попередньо затверджених радянськими спецслужбами) у містечку Скала над Збручем, яке було центральним пунктом у контрабандній торгівлі Південного Надзбруччя. Для виконання завдання Дольський вісім раз перетинав державний кордон, щоразу звітуючи про свою діяльність. Проте агент

не зміг завербувати купця зі Скали Гауснера, який власне і проінформував польську сторону про шпигуна [18, арк. 2–16]. Про подальшу долю “Хіміка” дізнаємося із замітки у газеті “Свобода” від 29 жовтня 1931 р.: “перед окружним судом у Чорткові відбулася розправа проти Каетана Дольського, обвинуваченого в злочині шпигунства. Його засудили на 5 літ тяжкої тюрми” [19, с. 1].

Кількість документації Корпусу охорони прикордоння щодо підозр у шпигунстві зростатиме [20, арк. 7, 11, 18–29], аж поки у 1932–1933 рр. не буде зафіксовано нову потужну хвилю нелегальної міграції, викликаній колективізацією та голодом. Слід відзначити, що КОП також мав розгорнуту шпигунську мережу на території УСРР (УРСР), принаймні про передачу якоїсь таємної інформації розвідувального характеру свідчать листи поручика Яна Уріяша з референтури другого відділу Стражі кордону (Referatu “W” Oddziału II SG) до шефа розвідки КОП майора Тадеуша Шкіндера (датованих травнем-червнем 1936 р.) у справі вказівок з пошуку поштової скриньки на трасі Київ – Чернігів та стосовно контактної скриньки “skrzynki kontaktowej U-2” на Васильківському шосе під Києвом [21, с. 332].

Отже, початок 1930-х рр. ознаменувався не лише посиленням авторитарних тенденцій політичного режиму “санаційної” Другої Речі Посполитої, а й масовими нелегальними міграціями внаслідок більшовицької політики колективізації та антирелігійної боротьби, що знайшло висвітлення в тогочасній українській пресі. “На кордоннім відтинку між Раковом та Ізяславом втік до Польщі вчитель Маріянський з села Борисова та ще 4 селян... В селі Чучаві Великій нагромадилося вже зверх 40 втікачів. Усі вони оповідають жажливі історії про большевицькі практики” [22, с. 1], – повідомляла видана у Джерсі-Сіті емігрантська газета “Свобода” від 26 квітня 1930 р. Тут читаємо спогади молодого юнака, у якого відділ ДПУ “найшов сховане під стріхою збіжа, після чого батька і матір розстріляно на очах їх дітей”, а молодшу сестру застрелено при перетині кордону. У зв’язку з подібними розповідями втікачів та їх важким матеріальним становищем (“вони втікаючи... не могли взяти з собою навіть шматка хліба”), кореспондент статті помічає, що “поліське селянство, навіть те, яке ставилось до большевиків прихильно... тепер палає крайньою ненавистю до “робітничо-селянської” влади на Україні” [22, с. 3].

Емігрантському виданню передують публікації в періодичному виданні “Діло” від 23 березня 1930 р., де впадає в око коротке повідомлення “Збігці із СРСР” про втечу до Польщі вчителя Маріянського та чотирьох селян з Борисова [23, с. 3]. Автор газетної публікації наприкінці статті наводить слова втікачів, які стверджували про близькість народного повстання в СРСР. Порівняння цих даних яскраво свідчить про єдине або спільне джерело інформації для означених видань. Проте, варто відзначити, що вірогідність масового народного повстання на Радянській Україні фактично не викликає сумнівів, якщо взяти до уваги частоту локальних виступів та публікацій про селянські заворушення та масові втечі у західноукраїнській пресі. “В 1930 р. ДПУ зафіксувало в Україні 4098 масових виступів, тобто майже 30% загальної кількості селянських виступів в СРСР”, – підрахував В. Васильєв у статті “Селянський опір колективізації в Україні (1930-ті рр.)” [25, с. 142]. Радянська влада чудово розуміючи небезпеку такого виступу вдалась до радикальних дій, які не залишила непоміченими західноукраїнська преса та громадськість. Особливо такий стан справ в УСРР контрастував стосовно політики “санації” у Волинському воєводстві, яку уособлював прихильник польсько-українського порозуміння та, поряд із тим, один з творців “сокальського кордону”, активний популяризатор залучення українців до місцевого самоврядування і колишній член уряду УНР волинський воєвода Генрик Юзевський (Józewski) (1928–1929, 1930–1938) [6, с. 233].

Хронологічно наступним та водночас найтрагічнішим був другий період існування “збручанського” кордону в часі існування режиму “санациї” під керівництвом сподвижників Ю. Пілсудського (з 1935 р.), який можна локалізувати між 1933 та 1939 рр. Найбільш стисло та інформативну характеристику ситуації цього періоду на радянсько-польському кордоні надає український адвокат, журналіст і громадський діяч Степан Баран у статті “З нашої трагедії за Збручем”, надрукованій на першій шпальті газети “Діло” 21 травня 1933 р. Адвокат, який мешкав тоді у Тернополі, повідомляв, що “особистих взаємин між нашим громадянством у Галичині чи на Волині і нашими коннаціоналами (з чеської “konpacionál” – особа тієї самої національності) над Дніпром нема сьогодні зовсім” [26, с. 1]. “Сьогодні східна сторона Збруча виглядає на справжню воєнну лінію, через котру, тяжко перекастися цивільній людині навіть серед ночі”, – повідомляє С. Баран, покликаючись на розповіді біженців, яким все ж вдалось подолати “ризьку межу” [25, с. 1].

3 серпня 1933 р. у повітовому старостві м. Борщів було складено протокол у справі нелегальної втечі з УСРР до Польщі розкуркуленого О. Бодєка та Т. Гаврилюка разом із сім’ями [27, арк. 9]. Онуфрій Бодєк, разом із дружиною (обом на той час виповнилось по 75 р.), сином, невісткою та онуком, у спілці з родиною Гаврилюків, яка налічувала 6 осіб, здійснили успішну спробу нелегальної міграції. 25 липня 1933 р. вони перейшли кордон у районі с. Підпилип’я Орининського району “z powodu panującego [w ZSRR] głodu i prześladowania politycznego (з приводу пануючого [в СРСР] голоду і політичного переслідування)” та під загрозою виселення у східні райони РСФРР [27, арк. 9]. Документи свідчать, що польська влада згодом скерувала родину Бодєків на поселення в Бучацький повіт [28, арк. 19], тобто подалі від кордону, як потенційно небезпечних для державної безпеки осіб.

Яскраві дані щодо масовості міграцій з цього приводу наводить Т. Снайдер, який вважає, що: “йшли цілі села: піднявши церковні хоругви, хрести або просто чорний прапор, люди вирушали на захід у бік кордону. Тисячі людей перебралися до Польщі... [29, с. 41]”. Варто зауважити, що сьогодні вкрай важко оцінити вірогідність та вичерпність таких даних, особливо беручи до уваги жорстокість радянського законодавства (закон “О дополнении положения о преступлениях государственных (контрреволюционных и особо для Союза ССР опасных преступлениях против порядка управления) статьями об измене Родине” від 8 червня 1934 р. постановляє, що: “измена Родине, т.е. действия, совершенные гражданами Союза ССР в ущерб военной мощи Союза ССР, его государственной независимости или неприкосновенности его территории, как то: шпионаж [...] бегство или перелет за границу, караются высшей мерой уголовного наказания – расстрелом с конфискацией всего имущества, а при смягчающих обстоятельствах – лишением свободы на срок 10 лет с конфискацией всего имущества” [30]) і дію прикордонників, проте певну інформацію про чисельність нелегальних мігрантів ми все ж маємо, наприклад, можемо вдатися до офіційної статистики КОП, зокрема, Станіслав Фалькевич [31] у книзі присвяченій другій річниці діяльності корпусу на східному кордоні Другої Речі Посполитої (1925–1926 рр.) вказує на те, що за нелегальний перехід кордону з СРСР до Польщі затримано 15758 осіб. Францішек Ямка-Коперський [32] у пам’ятному виданні до третьої річниці (1926–1927 рр.) діяльності Корпусу охорони пограниччя зазначав, що 9509 осіб при здійсненні нелегальної міграції з УСРР до Республіки Польща потрапили до рук прикордонників.

Аналіз цих та інших офіційних документів, створених силовими відомствами міжвоєнної Польщі або СРСР, варто здійснювати, очевидно, із поправкою на те,

що їх творці розцінювали будь-який опір як прояв ворожості щодо своєї влади на окупованих українських землях. Природно, що вони намагалися зобразити потік нелегальних мігрантів, як сіру, “контрреволюційну, петлюрівську” або “бандитську”, “шпигунську” або контрабандну масу осіб, заражених вірусом “буржуазного націоналізму” чи більшовизму (зміна трактувань залежала від того, яка сторона фіксує нелегальний перехід – СРСР чи Друга Річ Посполита). Для прикладу наведемо уривок однієї із статей Кам’янець-Подільської газети “Червоний кордон”, у якій описується епізод протистояння з нелегальними мігрантами очима радянського прикордонника: “Чекаю – кого, чого? Звісно – контрабанди, контрабандистів та іншої гидоти [...] Дві якісь людини спускаються з гори, до низу. Ось уже в низу, в кількох кроках від мене. Зразу ж підіймаюся! Клацаю затвором і кричу, що є сили: “Стій!” – Не стають. – Стій, – стрілятиму! – Тікають. Стріляю раз – тікають. Вистрілив просто в них уже. Один упав [...] Помер якоюсь гидкою, безславною смертю” [33, с. 4].

Пропонований аналіз явища нелегальних міграцій на радянсько-польському кордоні у 20–30-х рр. ХХ ст. дає змогу прослідкувати певний алгоритм у існуванні “збручанської границі”: внутрішньополітичні, соціально-економічні зміни у СРСР викликали активізацію нелегальної міграції, яка, у свою чергу, супроводжувалася зростанням суворості режиму охорони державного кордону та його фактичним закриттям. Проглядаючи шпальти міжвоєнної західноукраїнської преси, можемо зробити висновок про те, що збручанський кордон, проходячи річковим каньйоном, був оснащений таємними сховками, дротяними загорожами і кулеметними точками. У номері від 25 березня 1930 р. газета “Діло” повідомляє про посилення прикордонного режиму: “Що три тижні змінюють старшин і підстаршин [...] вістки про те, що більшовики вивозять всіх неприхильних собі підтверджуються [...] Також зміщено прикордонну сторожу з польського боку”. Далі наводяться особливості “радянського життя” прикордонного села: “Тепер селянам відібрано землю цілком, забрано інвентар [...] не можна по своїх хатах навіть варити їсти. На це є збудована в селі спільна кухня. Неділю скасовано. Свята також. Днем відпочинку призначено п’ятницю, але і в цей день працювали до год. 11-ої перед полуднем” [34, с. 3]. Навколо прикордонних сіл розпочалось зведення загороз, залишки яких можна побачити досі (наприклад у селі Чернокизинці Кам’янець-Подільського району Хмельницької області).

“Граница СССР должна быть закрыта для контрреволюционеров и контрабандистов во что бы то ни стало”, – полюбляв повторювати Микола Бистрих (керівник прикордонних військ ДПУ УСРР у 1921–1931 рр.), цитуючи доповідь Фелікса Дзержинського на II з’їзді політруків ДПУ у 1923 р. [35, с. 20]. Проте, докорінний злам традиційних економічних відносин на селі, штучний голод 1932–1933 рр. та наростання репресій створювали ситуацію безвиході – такі змушували українців знову випробувувати на міцність західний кордон УСРР(УРСР) із Другою Річчю Посполитою, знову і знову протягом усього третього етапу його існування (1933–1939). Чимало з них потрапляли до рук польських прикордонників, їх свідчення, записані в протоколах, дають картину масових втеч перед страхом голоду та репресій.

Нелегальні мігранти здійснювали цей крок, розуміючи, що по той бік Збруча можуть розраховувати лише на допомогу місцевого населення. Так, Ігор Скочиляс наводить приклади приходу біженців до села Окопів Борщівського повіту (сім’я в складі чоловіка, жінки і двох малих дітей), де лише своєчасне втручання місцевих громадських активістів перешкодило староству депортувати “збігців” назад до СРСР. Водночас до Вигоди того ж повіту прийшла сім’я із п’яти осіб, яких польські чиновники прийняли рішення виселити до СРСР, і вони були відправлені назад до Збруча. В останній момент, завдяки активній

діяльності мешканців повіту, була зупинена передача біженців у розпорядження радянської сторони [14, с. 96–103].

“В Борщеві їм [біженцям] не вільно було оставати, або їх транспортують зараз назад на другий бік, а як на просьби місцевого українського громадянства і при їх грошовій допомозі дозволяють збігцям оставати, то відсилають їх до (староства) Борщева. Там знов наші люди роблять коштовні старання й збігців висилають десь далше на поселення”, – читаємо у “Документі з інформацією про життя в селі Скала” із фондів Електронного архіву визвольного руху. Анонімний автор документу повідомляє про небажання польської влади приймати біженців з УРСР та їх примусову видачу радянським прикордонникам: “Так послідніми часами перейшло через Борщів з виш 250 родин. Де поділися і кілька їх було обіцяв мені вивідатися др. Чировський (адвокат – С. Г.) мотивуючи це перед староством тим, що українці хотіли би дати тим збігцям якусь допомогу зважаючи на все бувають случаи де збігців кують, збирають на фіру і відвозять назад до Скали й передають на другий бік. Довозять до середини Збруча, а там відбирає їх більшовицька сторожа і патрулі. Діються при тім грозою проймаючи сцени й недавно крик, плач дітей, таки урятував людей від повороту на другий бік, а українці борщівчани мусіли взяти на себе доволі великі кошти получені з [...] фондів що збираються на жертви Голодууючій Україні, щоб давати поміч у таких випадках” [36].

14 березня 1934 р. датовано звернення до борщівського адвоката Володимира Чировського від “Львівського ділового комітету рятунку України” у відповідь на його повідомлення про масові втечі з УРСР. Лист містить пораду щодо створення місцевого комітету допомоги біженцям (оскільки недоцільно курувати справу справу зі Львова), який мав збирати інформацію про “стан за Збручем [...] зглядно нам ті матеріали прислати в цілі їх дальшого використання” [37]. Про серйозність проведеної роботи свідчить той факт, що було розроблено навіть спеціальну форму протоколу для опитування біженців з УРСР. Документ зокрема містив питання, що передбачали з’ясування особистих даних біженця від голоду, місцевість походження, тривалість періоду голодування, його характеристику. Також наприкінці питальника міститься комплекс запитань, які мали з’ясувати масштаби поширення голоду на території УСРР (УРСР), виявити “чи були випадки смерти від голоду” та “чи були випадки людоїдства?” [38].

Отже, тому в закритості кордону неважко прослідкувати вигоду для радянської та польської (особливо в умовах прийняття нової конституції 1935 р., за якою президент відповідальний лише “перед Богом та історією” [5, с. 237] набував фактичної повноти влади) держав, адже такий стан справ забезпечував ефективність пропаганди за умов відсутності порівняльного аналізу економічного, соціального та політичного становища із ситуацією за кордоном. Проте, явище закритості кордону, неприхованого насилля над сільським населенням та місцевою інтелігенцією, які західні українці чи не щодня спостерігали по той бік кордону, мали й інше трактування. Під впливом постійної прикордонної напруги, гальмування національного та економічного життя, спираючись на аналіз свідчень втікачів з УСРР прикордонне українство стало придатним ґрунтом для радикалізації суспільної свідомості. У цих місцевостях максимальної сили набували антирадянські настрої та формувалися зародки українського національного суспільства, що виявляється в утворенні громадських організацій (допомогових комітетів), які були покликані сприяти втікачам з-за кордону, надавати посильну допомогу радянському українству. Також негативне сприйняття населенням політики і діяльності радянської влади сприяло спробам українсько-польського порозумінні, особливо на Волині, ініційованого “санаційним” режимом, населення часто ставилося позитивно або нейтрально до заходів уряду Другої Речі Посполитої з ізоляції комуністичних

діячів (наприклад, у створеному в 1934 р. ізоляторі для політичних ув'язнених Береза Картузька) і їх впливу на суспільство, підтримувало заходи щодо посилення охорони кордону з СРСР (за винятком політики КОП і державної поліції щодо нелегальних мігрантів). Власне тому нелегальні міграції на радянсько-польському кордоні, причини, що зумовили це явище та вплив “збігців” з-за Збруча на західноукраїнський соціум, які досі концептуально не вивчалися є новим перспективним напрямом для історичних досліджень.

Отже, процес посилення охорони державного кордону видається закономірним, якщо брати до уваги процеси радянського державного будівництва, політику Другої Речі Посполитої більшовицького керівництва щодо українського національного руху та державотворчих процесів в соціумі. Інформаційний вакуум на державному кордоні давав зелене світло ідеологічному впливу на українське населення, обмеженість економічної взаємодії сприяла формуванню централізованих внутрішньодержавних господарських зв'язків. Можна підсумувати, що подібна схема функціонування державного кордону не лише не брала до уваги національно-політичні, економічні потреби українського народу, а й використовувалась владою для поглиблення внутрішніх українських протиріч, гальмувала сам процес формування політичної нації. Саме тому фактор впливу кордону на формування ментальності, консолідації розділеного національного організму в умовах окупації тоталітарною (СРСР) та авторитарною (“санаційна” Польща) державами української території є актуальним напрямком для проведення подальших дослідницьких історичних студій.

Список використаних джерел

1. *Васюта І. К.* Політична історія Західної України (1918–1939) / І. К. Васюта. – Львів: Каменяр, 2006. – 335 с.
2. *Зашкільняк Л.*, Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Леонід Зашкільняк, Микола Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
3. *Алексієвець Л.* Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926 рр. / Леся Алексієвець. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 448 с.
4. *Федевич К.* Галицькі українці у Польщі. 1920 – 1939 рр. (Інтеграція галицьких українців до Польської держави у 1920 – 1930-ті рр.) / К. Федевич. – К.: “Основа”, 2009. – 280 с.
5. *Polska – zagry dziejów* / red. Włodzimierz Mędrzecki i Jerzy Bracisiewicz, przekład Iwan Swarnyk. – Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2015. – 368 s.
6. *Макарчук С.* Західна Волинь у 20–30-х роках ХХ ст. (етносоціальні та політичні відносини в краї) / С. Макарчук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2008. – Вип. 17. – С. 226–238.
7. *Dominiczak Henryk.* Granice państwa i ich ochrona na przestrzeni dziejów: 966–1996 / H. Dominiczak – Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona, 1997. – 409 s.
8. *Drugi Powszechny Spis Ludności 1931.* Województwo tarnopolskie.
9. *Święk Henryk.* Działalność Korpusu Ochrony Pogranicza w systemie bezpieczeństwa II Rzeczypospolitej / Henryk Święk // Almanach (Actual Issues in World Economics and Politics), [Електронний ресурс]. – 2010. – Vol. 5. – Issue 1. – Pages 5–16. – Режим доступу: <http://econpapers.repec.org>
10. *Мельников И.* 1924 год. “Рельсовая война” в Западной Беларуси [Електронний ресурс] // Историческая правда [сайт]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.ru/bel/research/6160/>
11. *Державний архів Тернопільської області* (далі – ДАТО). – Ф. 281. – Оп. 1. – Спр. 128. – Арк. 5.
12. ДАТО. – Ф. 281. – Оп. 1. – Спр. 128. – Арк. 7.
13. ДАТО. – Ф. 281. – Оп. 1. – Спр. 128. – Арк. 8–9.
14. *Скочиляс І.* Свідчення жителів Борщівщини про голодомор і репресії на Радянській Україні / І. Скочиляс // Літопис Борщівщини. – Борщів, 1994. – Випуск п'ятий. – С. 96 – 103.
15. *Літкевич В. С.* Історія села П'ятничани. Хмельницька область, Чемеровецький район (1493 – 1960 роки). – К.: Сучасний письменник, 2011. – с. 114.
16. *Rozkaz dzienny Komendanta PP XIII Okręgu w Łucku №13 dnia 24 marca.* – Łuck: Druk.Kom. XIII Okręgu w Łucku, 1924 r.–4 s.
17. ДАТО. – Ф. 316. – Оп. 1. – Спр. 349. – Арк. 18.
18. ДАТО. – Ф. 283. – Оп. 1. – Спр. 123. – Арк. 2–16.
19. *Свобода.* – 1931. – Ч. 249. – 29 жовтня. – С. 1.
20. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 1887. – Арк. 7, 11, 18–29.
21. *Jabłonowski M.* O Niepodległą i granice. Т. 4, Korpus Ochrony Pogranicza 1924–1939. Wybór dokumentów. – Warszawa-Pułtusk, 2001 (wspólnie z : Wydziałem Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego). – 332 s.
22. *На*

радянсько-польському кордоні // Діло. – 1930. – 22 березня. – С. 3. 23. *Збігці* із СРСР // Діло. – 1930. – 23 березня. – С. 3. 24. *Противольшевицький* терор // Свобода. – 1930. – 26 квітня. – С. 25. *Васильєв В.* Селянський опір колективізації в Україні (1930-ті рр.) / В. Васильєв // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – 2005. – Вип. 31. – С. 140–150. 26. *Баран С.* З нашої трагедії за Збручем / С. Баран // Діло. – 21 травня. – 1933. – Число 128. – С. 1. 27. *ДАТО.* – Ф. 231. – Оп.1. – Спр. 2113. – Арк. 9. 28. *ДАТО.* – Ф. 231. – Оп.1. – Спр. 2113. – Арк. 19. 29. *Снайдер Т.* Криваві землі. Європа поміж Гітлером та Сталіним: монографія / Т. Снайдер. – Київ: Грані-Т, 2011. – 448 с. 30. *Собрание* законов СССР. – 1934. – № 33. – с. 255. 31. *Korpus Ochrony Pogranicza: w drugą rocznicę objęcia służby na wschodniej granicy Rzeczypospolitej. 1925–1926* / Red. S. Falkiewicz. – Warszawa: Wydawnictwo Oficerów i Szeregowych Korpusu Ochrony Pogranicza, 1926. – S. 10–11. 32. *Korpus Ochrony Pogranicza: w trzecią rocznicę objęcia służby na wschodniej granicy Rzeczypospolitej. 1926–1927* / Red. F. Jamka-Koperski. – Warszawa: Wydawnictwo Oficerów i Szeregowych Korpusu Ochrony Pogranicza, 1927. – S. 11–13. 33. *Червоний* кордон. – 1924. – 14 вересня. – Ч. 40. – С. 4. 34. *По* тім боці Збруча // Діло. – 1930. – 25 березня. – Число 66. – С. 3. 35. *Пограничники.* Сборник (Жизнь замечат. людей. Серия биограф. Вып. 10(532). – М.: “Молодая гвардия”, 1977. – 384 с. 36. *Документ* із інформацією про життя в селі Скала [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/12411/> 37. *Повідомлення* Громадського комітету рятунку до Володимира Чировського про потребу організації повітового комітету допомоги біженцям у Борщеві від 14.03.1934 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/12487/> 38. *Анкета* складання протоколів біженців із УССР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/12409/>

Сергей Гуменный

НЕЛЕГАЛЬНЫЕ МИГРАЦИИ НА СОВЕТСКО-ПОЛЬСКОЙ ГРАНИЦЕ В УСЛОВИЯХ РЕЖИМА “САНАЦИИ” ВО ВТОРОЙ РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ (1926–1939)

Статья посвящена малоисследованному вопросу нелегальных миграций украинского населения с территории УССР во Вторую Речь Посполитую в период “санации” 20–30-х гг. XX в. Особое внимание обращено на малоизвестные эпизоды противостояния “беженцев из СССР” с органами охраны государственной границы межвоенной Польши – Корпусом охраны пограничья (КОП), государственной полицией и советскими охранниками “збручанской границы”.

Ключевые слова: беженцы, нелегальные мигранты, советско-польская граница, Корпус охраны пограничья, Вторая Речь Посполитая, “санация”, Тарнопольское воеводство, УССР.

Serhii Humennyi

ILLEGAL MIGRATION IN THE SOVIET-POLISH BORDER UNDER THE REGIME OF “SANATION” IN THE SECOND POLISH REPUBLIC (1926–1939)

The article deals with the understudied issue of the illegal migration of Ukrainian population from the territory of the USSR to the Second Polish Republic in the period of “sanation” in the 20–30s of XX century. Special attention is paid to the little-known episodes of the struggle of “refugee from the USSR” with the bodies of protection of the state borders of interwar Poland – Border Protection Corps (COP), the state police and the Soviet guards “Zbruch border”.

Key words: refugees, illegal migrants, the Soviet Polish border, Border Protection Corps, Second Polish Republic, “sanation”, Tarnopol Voivodeship, Ukrainian Socialist Soviet Republic (USSR).

УДК 94 (477)

Оксана Слободян

УКРАЇНА ТА ПОЛЬЩА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ МІЖНАРОДНИХ ЗВ'ЯЗКІВ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті з'ясовано та проаналізовано становлення нової моделі українсько-польських відносин на сучасному етапі. Висвітлено думки та погляди учасників двостороннього процесу: українських та польських науковців, їхнє бачення проблематики українсько-польських міжнародних зв'язків новітнього часу та розглянуто перспективи розвитку українсько-польських відносин.

Ключові слова: Україна, Польща, стратегічне партнерство, геополітика, українсько-польські відносини, міжнародна політика, історіографія, джерельна база.

Із отриманням Польщею політичної свободи та здобуттям Україною незалежності розпочався активний процес формування нової моделі міждержавних відносин, як незалежних та демократичних держав. Нова сторінка в багатовіковій історії зв'язків українського та польського народів головним чином пов'язана з процесом формування та реалізації стратегічного партнерства на сучасному етапі в об'єднаній Європі. Тому, в умовах розбудови і утвердження як України, так і Польщі виникає необхідність об'єктивно дослідити складний процес налагодження і розвитку сучасних українсько-польських двосторонніх стосунків.

Всебічні зв'язки між народами України і Польщі мають давні історичні традиції. Прагнення Польщі з початку 1990-х років до входження в євроатлантичні, європейські структури теж сприяли українсько-польському зближенню на міжнародній арені. Існує необхідність подолання на цьому шляху деяких усталених упереджень і стереотипів минулого у відносинах між Україною і Польщею. Історичні та геостратегічні передумови співпраці України та Польщі мають певну зумовленість процесу та невід'ємне значення у сьогоденні.

Метою праці є визначення основних закономірностей та тенденцій становлення українсько-польських взаємин, аналіз найважливіших етапів процесу становлення і розвитку українсько-польських сучасних міждержавних взаємин, їх проблеми та перспективи.

Процеси формування та поглиблення двохсторонніх відносин між Україною і Польщею сучасного періоду вже знайшли певне відображення в працях науковців. Наукова історична думка поступово нагромаджує потенціал вивчення зовнішньополітичного, внутрішньополітичного, соціально-економічного розвитку України й Польщі в час становлення української та польської національної державності в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. та формування і поглиблення міжнародних відносин. Упродовж багатьох років на сторінках спеціальних видань, наукових збірників, наукових конференцій і диспутах точаться гострі дискусії щодо історичного, політичного, економічного та інших аспектів українсько-польського співробітництва. Проблематику розвитку українсько-польських зв'язків вивчали В. Дем'янець [6], В. Струтинський [5], Г. Зеленько [9], Л. Алексієвець, В. Гевко [7], Л. Стрільчук [13] та інші. На особливу увагу заслуговує колективна монографія науковців Інституту європейських досліджень НАН України під загальною редакцією доктора історичних наук, професора А. І. Кудряченка “Україна в Європі: пошуки

спільного майбутнього” [4]. Праця є узагальнюючим результатом фундаментальних досліджень наукових установ та викладачів вищих навчальних закладів актуальних проблем сходження незалежної Української держави в колі європейських країн, аналізу її можливостей, викликів і перспектив. У монографії здійснений на широкому історичному матеріалі ретроспективний аналіз існування й визнання України як Європейської держави, висвітлено політико-правові, економічні, світоглядні й духовно-культурні засади нинішніх взаємин України з далекими і близькими сусідами у європейському домі, в тому числі й Республікою Польща, проаналізовано їх становлення, трансформації та сучасний стан.

Серед робіт із значним внеском новизни варто виділити праці О. Малиновської “Українсько-польське стратегічне партнерство: геополітичний вимір” [12], де розкриті аспекти геополітичного стратегічного партнерства України та Польщі.

Присвячена проблемам участі України у світовій системі міжнародних відносин у другій половині ХХ ст. робота О. Івченка “Україна в системі міжнародних відносин: історичні ретроспективи та сучасний стан” [3]. У дослідженні накреслено перспективи розвитку України в кінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст., аспекти економічного, соціально-культурного, історичного характеру.

Польська історіографія змістовно відображає своє бачення українсько-польських взаємовідносин. Одним із дослідників є професор, доктор політичних наук, науковець Річард Земба (Ryszard Zięba). У своїх роботах “Państwo strategiczne” Polski i Ukrainy” та “Ukraina jako przedmiot gwałtowania między Zachodem a Rosją” [17], описує тенденції розвитку українсько-польських зв’язків, етапи їхнього становлення в період новітнього часу. Остання робота науковця досліджує сучасний стан України та нашого суспільства, її становище між Західним світом та Росією. Особливістю останньої роботи автора є деталізований план та чітке розуміння того, що політика України спрямована на зміцнення зв’язків між двома державами.

Співпраця двох країн в політичній сфері – важливий аспект для розвитку відносин між країнами. Тісна політична співпраця є першим кроком до підписання взаємовигідних угод між країнами, а, відповідно, до розвитку інших сфер двосторонніх відносин. Одвіку поруч і разом живуть у серці Європи українці й поляки. Взаємини наших народів розвиваються багато століть. Однак лише в останні 10–15 років відносини між Україною і Польщею набули змісту і характеру добросусідства, рівноправності та дружби.

2 грудня 1991 р. Республіка Польща першою у світі офіційно визнала державну незалежність України, а вже 4 січня 1992 р. між двома державами були встановлені дипломатичні відносини. 18 травня 1992 р. підписано міждержавний українсько-польський Договір про добросусідство, дружні відносини та співробітництво [8, с. 281]. Слід відзначити динамічний, поступальний характер розвитку українсько-польського співробітництва, що обумовлюється збігом національних інтересів країн-сусідів у багатьох сферах.

У новітній історії розвитку відносин незалежності України з Польщею можна виділити чотири періоди:

Перший – 1992–1993 рр. – встановлення контактів, “відкриття” України для польської політичної еліти, підписання перших двохсторонніх документів, обопільне вивчення можливостей партнерів.

Другий – 1993–1999 рр. – розвиток міжвідомчих зв’язків та договірно-правової бази, виведення двосторонніх відносин на рівень стратегічного партнерства.

Третій – 1999–2003 рр. – наповнення реальним змістом українсько-польського стратегічного партнерства, що стає важливою складовою базових цінностей

європейської спільноти. Польща, водночас із вирішенням завдань вступу в ЄС та НАТО, сприяє зближенню України з ними, презентує та допомагає у здійсненні євроатлантичних та європейських інтеграційних прагнень нашої держави [1, с. 96].

Четвертий період почався із вступом Польщі до ЄС 1 травня 2004 р., коли одним з головних пріоритетів зовнішньої політики Польщі став розвиток Східного виміру ЄС, насамперед – прагнення наповнити реальним змістом формулу стратегічного партнерства з Україною. Сьогодні у відносинах з РП напрацьовуються моделі відносин України з розширеним ЄС, і у цьому контексті значення українсько-польського співробітництва набиратиме ще більшої ваги для всього континенту, адже Україна, як надійний та ефективний партнер разом з Польщею формують стержень стабільності й безпеки в регіоні ЦСЄ.

Одним із перших кроків тісного співробітництва між Україною та Польщею була домовленість в аспекті безпеки за необхідності взаємної підтримки. Про важливу зустріч 1993 р. між президентами України та Польщі, а також їхніми відомствами пише відомий польський історик Артур Дзевіцький у праці “Stosunki z Ukrainą w sferze bezpieczeństwa: polski punkt widzenia”. “Ця зустріч мала не аби яке значення у сфері безпеки, а також, це був перший етап становлення польсько-українських зв'язків, який відбувся 12 січня 1993 року. Розглядалось багато питань із сфери безпеки, були створені комітети безпеки, входили у плани створення і військових підрозділів, які мали б захищати інтереси союзних держав” [15, с. 152–153].

З середини 1990-х років Польщу почали називати адвокатом України в Європі. Починаючи з 1995 р., Варшава виступила з низкою ініціатив стосовно Києва: у 1995 р. підтримувала курс України на здобуття членства в Центральноевропейській ініціативі (ЦЄІ), тоді ж захищала інтереси України і в питанні входження до Ради Європи (вересень 1995 р.) [4, с. 273].

З другої половини 1990-х років українсько-польські взаємини у політичній площині почали набувати ознак стратегічного партнерства, тобто це відносини між державами, які охоплюють кілька важливих сфер співробітництва і мають довготривалий характер. Умовною датою офіційного оголошення виходу українсько-польських відносин на рівень стратегічного партнерства вважається 1996 р. Однак уже з 1994 р. таким відносинам притаманні динаміка нарощування потенціалів двосторонньої взаємодії, що дало привід у майбутньому оголосити відносини стратегічними. Наприклад, у березні 1994 р. підписано Декларацію міністрів закордонних справ України та Польщі про принципи формування українсько-польського партнерства, де вони вперше на міждержавному рівні оголосили про стратегічне значення українсько-польських зв'язків і зобов'язувалися розвивати їх у майбутньому [2, с. 101].

Етапний крок у розвитку українсько-польських стратегічних відносин – 1996 р. Взаємна орієнтація на вступ до ЄС та НАТО спричинила новий погляд на сутність українсько-польського партнерства. У контексті все більшого поглиблення процесу євроатлантичної інтеграції цілі обох країн почали збігатись й отримали стратегічний вимір. Центральним документом та легітимною підставою для переходу українсько-польських відносин на рівень стратегічного партнерства стала укладена під час візиту Л. Кучми до Польщі Спільна декларація Президента України і Президента Республіки Польща від 25 червня 1996 р. [4, с. 123].

У другій половині 1990-х років військово-політична співпраця між Україною та Польщею піднялась на новий рівень, що було пов'язано з приєднанням України та Польщі до оголошеної НАТО Програми ПЗМ і прийняттям рішення про утворення спільного українсько-польського миротворчого батальйону, правовою основою функціонування якого стала угода, укладена міністрами

оборони України та РП у листопаді 1997 році. Українські й польські військові беруть активну участь у навчальних програмах у рамках Програми ПЗМ, а із вступом РП до НАТО створилися нові умови для здійснення миротворчих місій спільного миротворчого батальйону під егідою Північноатлантичного альянсу. Ефективність створення батальйону була практично доведена під час миротворчої місії, що розпочалась у липні 2000 р. у Косово в рамках контингенту Міжнародних сил сприяння безпеці під егідою НАТО та ООН. Ще одним практичним підтвердженням активної військової співпраці стала діяльність українських та польських військовослужбовців у гуманітарній місії з надання допомоги в ліквідації наслідків воєнних дій у складі багатонаціональної дивізії під командуванням польських військових у вересні 2003 р. в Іраку. Спільну миротворчу українсько-польську співпрацю високо оцінили на міжнародній арені як важливий чинник, що сприяє зміцненню довіри, стабільності, миру та будівництву нової Європи, подальшій інтенсифікації українсько-польських відносин. Практикуючи нові форми співробітництва, Українська держава відстоює свої інтереси й використовує миротворчий досвід західних країн та їхніх військових організацій [8, с. 194].

Приєднання РП до Європейського Союзу також значно вплинуло на розвиток взаємин між Україною та Польщею. Польська керівна еліта ще з 1998 р. вела активні переговори про вступ до ЄС, тому головною особливістю українсько-польських візитів був розгляд усіх питань крізь призму євроінтеграційного курсу обох держав. Акцентувалося на необхідності: поглиблення співпраці між Україною і Вишеградською групою у напрямі євроінтеграції та передання польського досвіду у сфері соціально-економічних перетворень, налагодження тісної співпраці між законодавчими органами України й Польщі на рівні комісії з питань європейської інтеграції, а також українсько-польської та польсько-української міжпарламентських груп Верховної Ради і сейму для прискорення процесу наближення українського законодавства до норм ЄС, опрацювання в рамках шенгенських положень окремої угоди про максимально ліберальні умови майбутнього візового режиму між Україною та Польщею. Вагоме значення у цьому контексті надавалось українсько-польському стратегічному партнерству, оскільки саме воно повинно виявлятися у взаємній підтримці прагнень обох сторін інтегруватись до загальноєвропейських структур. На найвищому рівні було закріплено, що РП і Україна здійснюватимуть взаємну підтримку для інтеграції з європейськими економічними і політичними структурами, а регулярно обмінюватимуться досвідом. Це засвідчив і офіційний документ, підготовлений у жовтні 2002 р. польськими експертами: “Східна політика Європейського Союзу в перспективі його розширення за рахунок держав Центральної та Східної Європи – польська точка зору” [13, с. 76]. В документі наголошується: політичний діалог з Україною повинен стати одним з пріоритетів східної політики ЄС, враховуючи істотне геополітичне значення та безпосереднє сусідство України з розширеним Євросоюзом і те, що Польща готова надалі передавати Україні польський досвід у сфері підготовки до членства в ЄС [13, с. 76].

Характеризуючи українсько-польські відносини згідно з критеріями стратегічного партнерства, підсумовуємо: між Україною та Польщею існує співпраця в декількох стратегічних сферах – економічній, політичній, соціально-гуманітарній, воєнній.

Іншою суттєвою ознакою сучасної трансформації українсько-польських відносин є набуття глобального виміру в результаті залучення обох держав до дій антитерористичної коаліції. Прикладами успішного військово-політичного співробітництва є також ефективна діяльність Українсько-польського миротворчого батальйону, спільна участь сторін у миротворчих операціях ООН

(КФОР) та регулярних міжнародних навчаннях, польська консультативна допомога у здійсненні військової реформи в Україні, спільна робота над створенням об'єднаної військової частини транспортної авіації ВПС України та РП тощо [10, с. 110].

Стратегічну мету, для досягнення якої обидві держави обрали спільні шляхи, юридичне закріплення стратегічних відносин, дієві механізми реалізації стратегічного партнерства й взаємопідтримка з найвагоміших питань сприяють позитивній динаміці розвитку міждержавного українсько-польського діалогу. Так, наприкінці 2004 р. Республіка Польща надала вагому допомогу Україні в процесі виходу з політичної кризи, яка виникла внаслідок президентських виборів. Крім того, активна підтримка пересічними громадянами українського народу засвідчила: події Помаранчевої революції в Україні та їхній відгос у Польщі ознаменували новий висхідний виток відносин двох держав. Відбулося українсько-польське поглиблення зв'язків на основі загальнолюдських цінностей, відмова від усталених стереотипів, що є позитивним чинником у розвитку двосторонніх відносин. Це яскраво підтвердило зростання кількості громадських організацій, культурних товариств, самодіяльних колективів, розвиток взаємин між поляками й українцями на особистісному рівні. А розв'язання кількарічної проблеми відкриття меморіалу польських вояків “орлят та воїнів Української галицької армії” на Личаківському кладовищі у Львові, яке відбулося 24 червня 2005 р., підтверджує, на нашу думку, наступний історичний крок, коли обидва народи можуть розглядати з повагою найтрагічніші сторінки історії, спільне майбутнє та, безсумнівно, кардинальний розвиток двохсторонніх відносин. Відкриття некрополя з української сторони – знак приязні, миру й бажання українсько-польського єднання, порозуміння і зміцнення стратегічного партнерства. Політичні зміни в Україні наприкінці 2004 р. – початку 2005 р. дали новий поштовх розвитку українсько-польського стратегічного партнерства, яке сьогодні можна цілком слушно вважати в головних рисах сформованим. Адже міцне стратегічне партнерство України та Польщі – двох найбільших держав у контактній зоні між європейським і євразійським просторами – є важливим стабілізуючим фактом у Європі. Розвиток повноцінної співпраці обох країн сприяє їх зміцненню внутрішньої безпеки, зниженню рівня зовнішньої загрози, уникненню можливості створення нових завіс. Такий стратегічний курс відповідає й інтересам інших Центральноєвропейських держав як певної гарантії стабільності та миру в цьому регіоні [12, с. 161].

Українсько-польське стратегічне партнерство найяскравіше виражається у дотриманні спільної позиції в міжнародній і загальноєвропейській політиці. Особливого значення у цьому контексті набуває військово-політична співпраця, завдяки чому обидві країни можуть брати активну участь у міжнародній політиці, забезпеченні миру й стабільності в Європі та світі [18, с. 4].

Загалом, упродовж новітнього часу української державності, українсько-польські зв'язки пройшли шлях від становлення до найглибшого ступеня розвитку відносин – стратегічного партнерства. З самого початку сучасних відносин між Україною та Польщею вищі державні органи, зокрема парламенти, тісно співпрацювали у розв'язанні важливих питань двосторонніх стосунків. Успішний міжпарламентський діалог, що регулярно відбувається між Україною та Польщею, сприяє швидкій ратифікації міждержавних угод, гармонізації правових норм, зміцнює взаєморозуміння політичних еліт. Конструктивним та виваженим є й співробітництво між дипломатичними представництвами України і Польщі: в обох країнах, окрім посольств, створено мережу консульських установ, котрі також сприяють розвитку зв'язків [14, с. 33].

Тим самим Польща і Україна продемонстрували наявність передумов для створення і розбудови ефективного українсько-польського тандему спочатку в

сфері колективної безпеки, а згодом, і в усіх інших галузях двохсторонньої взаємодії, завдяки чому в регіоні Центрально-Східної Європи утворилося потужне ядро інтеграційних процесів. Новий рівень двосторонньої співпраці між Польщею та Україною відображено у Декларації співробітництва із 29 квітня 2009 року. Про це пише науковець Артур Дживіцький: “Результатом співпраці від 1993 року відбулась Декларація абсолютного нового рівня, яка і окреслила наступні плани співпраці на роки” [15, с. 154].

Сучасне українсько-польське співробітництво характеризується динамічним поступальним розвитком, що зумовлюється збігом національних інтересів країн-сусідів у багатьох сферах, їх глибинними історичними та культурними зв'язками.

Сучасний досвід Польщі у багатьох вимірах – це наслідування, повторення того досвіду, який вже мала Західна Європа після Другої світової війни.

Розбудова Західної Європи ґрунтувалась власне на примиренні Німеччини та Франції, без якого не було б сучасної Західної Європи.

Але це примирення, насамперед, є результатом добре продуманих та наперед визначених зусиль обох сторін. По-друге, це продукт системи безпеки, яка встановилась в Європі внаслідок діяльності НАТО. Без цього альянсу не було б франко-німецького примирення, бо власне НАТО забезпечило безпеку Франції та Німеччини на час пошуків примирення. Отже, без франко-німецького примирення не було б Європейського Союзу [12, с. 162].

Процес європейської розбудови і розширення НАТО продовжується. І Польща зараз залучена до цього процесу – наслідування чи повторної гри. Це дуже добре визначає роль Польщі в сучасній європейській безпеці. Це включає розширення європейської безпеки та й самої Європи. Німецько-польське примирення є також наслідуванням франко-німецького розуміння. І членство Польщі в НАТО дає полякам почуття безпеки, таким чином, що поляки не будуть вразливими до Німеччини – сильнішого сусіда [4, с. 53].

Другим, паралельним до цього, є процес переосмислення ролі Польщі в Центральній Європі. Незалежна Польща – член НАТО та Європейського Союзу, не може втратити і ту роль, що вона відігравала завжди в цій частині світу, виходячи з геополітичних умов. Бачимо, що ці умови на схід від Польщі є дещо іншими, історичну роль Польщі необхідно переосмислити. Не говоримо про утворення якоїсь структури, в якій Польщі відводилась би головна роль. Варто при цьому впроваджувати регіональну кооперацію, співпрацю центральноєвропейських держав на засадах рівності, з розумінням того, що ця регіональна співпраця підтримуватиме та посилюватиме європейську безпеку, а також сприятиме процесові загальноєвропейської інтеграції. У цьому випадку акцентуємо на переосмислення ролі Польщі, значно видозміненої. Польщу можемо вважати магнітом, який притягуватиме інші країни до процесів європейської інтеграції, а також до Євroatлантичного Союзу [4, с. 75].

Українсько-польським відносинам притаманна висока інтенсивність двостороннього діалогу на найвищому, а також на регіональному та місцевому рівнях, зростання гуманітарних контактів та транскордонного руху. У цьому контексті вирішальну роль відіграла підписана 30 липня 2003 р. двостороння Угода про умови поїздок громадян, безпрецедентна формула якої: “безкоштовні візи для громадян України – безвізовий режим для громадян РП” стала запорукою того, що на кордоні між нашими країнами не виникло нової завіси [17, с. 8].

Високий рівень політичного взаєморозуміння та спільна воля політиків і народів обох країн до примирення сприяли прискоренню започаткованого у 1997 році процесу зближення оцінок спільного історичного минулого, насамперед виробленню взаємоприйнятних політичних підходів до оцінки і вшанування трагічних подій на Волині у 1943–1944 рр., завдяки чому було визначено шляхи

до опрацювання формули історичного примирення українського і польського народів [13, с. 77].

За останні роки українці й поляки багато зробили для подолання певних негативних стереотипів у взаєминах, що складались століттями. Нас не може не тішити стан сучасних українсько-польських стосунків, але він не відповідає потенціалові країн. На жаль, сьогодні з різних причин динаміка розвитку національних економік дедалі більше різниться, що може зрештою спричинитись до політичних розбіжностей. А сьогодні діалог з західними партнерами достойно ведеться переважно в політичній площині. Важливо не втратити напрацьованого.

Проте економіка України нині ще немає відповідних параметрів для серйозних розмов щодо інтеграції з Заходом. Відсутня незалежна мікроекономічна основа для радикальної мікроекономічної трансформації суспільства. Наші підприємства не спроможні витримати міжнародну конкуренцію, як через брак технологічних і фінансових можливостей, так і через відсутність відповідних інституційних передумов. Отже, економічна співпраця з Заходом – питання, поки що, радше, риторичне.

Україна виступає і підтримує стратегічні пріоритети Польщі. Зі свого боку відчуваємо, що Польща визнає і підтримує стратегічні пріоритети України. Це надзвичайно важливо для реалізації нашого стратегічного поступу, яким, як відомо, надається значна вага як в Україні, так і в Польщі. Тут маємо спільні завдання і зусилля стратегічного характеру. Це той пріоритет, коли Україна і Польща намагаються спільно використовувати досвід реформування економіки в країнах, які переходять або перейшли від стану адміністративної економіки до ринкової економіки, від тоталітарних політичних режимів до демократії [18, с. 9].

Важливим і цікавим є досвід реформування економіки, який має Польща. Україна і Польща, на наш погляд, найближчим часом матимуть чіткіше окреслені великі інфраструктурні проекти, які безпосередньо впливають на безпеку не лише України і Польщі, але й на Європейську безпеку [16, с. 62].

Сьогодні, голова Тернопільського польсько-культурно освітнього товариства Петро Фриз, коментує українсько-польські відносини наступним чином: “Українсько-польські зв’язки дуже не прості, це багата історія, культурні та навіть духовні зв’язки. Сьогодні дуже не просто говорити про партнерство чи співробітництво, особливо важко про це розмовляти коли нам немає, що запропонувати взамін. Польська громада завжди підтримувала українців, які мають польське коріння, українців, які бажають відновити свої родинні зв’язки та активно сприяють цьому. Говорити про культурні товариства простіше, зокрема, Тернопільське польсько-культурно освітнє товариство, яке завжди готове допомогти у налагодженні цих зв’язків. І Польщі, і Україні варто підтримувати не лише партнерські зв’язки, вигідні для кожної країни окремі, але брати і до уваги наші історію, нашу спільну культуру” [19].

Варто наголосити на тому, що українсько-польські стосунки є добрим прикладом для розбудови України своїх зв’язків з іншими зарубіжними державами. Українсько-польські відносини – це співпраця двох незалежних, рівноправних країн. І, до речі, слов’янських держав. Варто зауважити аспект, коли пропонують розбудовувати стосунки між слов’янськими державами, вважаємо, що тут треба всіляко підтримувати і говорити “так”. Україна має на сьогодні такі двосторонні міжнародні відносини. Це стосунки між Україною і Польщею. І якою б тісною не була співпраця країн у межах Європейського Союзу, завжди залишиться національна ідентичність, власний шлях державного розвитку. Вагомим елементом якого є відносини між державами-сусідами. Початок ХХІ ст. – час нових глобалізаційних викликів та пошуків адекватних відповідей, вносить потребу ґрунтовного і осмисленого погляду на українсько-польське буття задля збереження миру та зміцнення обох країн.

Список використаних джерел

1. Лотоцький С. Україна в світовому геополітичному просторі / С. Лотоцький, С. Трохимчук // 36. наук. пр. – Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2002. – 192 с. 2. *Зовнішня політика України в умовах глобалізації: Анотова історична хроніка міжнародних відносин (1991–1993 рр.)* / Відп. ред. С. В. Віднянський. – К.: Генеза, 2004. – 606 с. 3. *Івченко О.* Україна у системі міжнародних відносин: історія, ретроспектива та сучасний стан: Монографія / О. Івченко. – К.: РІЦУАННП, 1997. – 68 с. 4. *Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього / за редакцією доктора історичних наук, професора А. І. Кудряченка.* – К.: Фенікс, 2009. – 544 с. 5. *Струтинський В.* Україна і Польща на шляхах парламентаризму / В. Струтинський // Віче. – 1998. – №9. – С. 115–128. 6. *Дем'янець В.* Політична та соціально-економічна трансформація в Польщі у 90-х роках / В. Дем'янець // Людина і політика. – 2000 р. – № 4. – С. 30–37. 7. *Алексієвець Л. М.* Україна і Польща: шляхи співробітництва (1991–2004 рр.) / Л. М. Алексієвець, В. Р. Гевко. – Тернопіль: Редакційно-видавничий центр ТНПУ імені В. Гнатюка, 2009. – 153 с. 8. *Чушак Х.* Немає вільної Польщі без вільної України: Україна та Українці у політичні думці польської опозиції / Х. Чушак. – К.: ПАІС, 2011. – 304 с. 9. *Зеленько Г.* Україна – Польща: політико-владні структури в умовах модернізації / Г. Зеленько. – К.: “Критика”, 2003. – 216 с. 10. *Зеленько Г.* “Навздогінна модернізація”: досвід Польщі та України: монографія / Г. Зеленько. – К.: Критика, 2003. – 215 с. 11. *Договір між Україною та Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини та співробітництво від 18 травня 1992 р.* – офіційний сайт міністерства закордонних справ України // <http://www.mfa.gov.ua> 12. *Малиновська О.* Українсько-польське стратегічне партнерство: геополітичний вимір // Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє / О. Малиновська. – К.: Видавництво українського фіто соціологічного центру, 2002. – С. 159–165. 13. *Стрільчук Л. В.* Вплив історичних стереотипів на становище української національної меншини у Республіці Польща: труднощі, реалії, перспективи / Л. В. Стрільчук // Гілея: науковий вісник. – 2015. – Вип. 99. – С. 74–78. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_99_18 14. *Ziółkowski M.* Polityka bezpieczeństwa Polski – inny punkt wyjścia / M. Ziolkowski // Sprawy Międzynarodowe. – Nr. 4 z 2008 r. – S. 33–34. 15. *Drzewicki A.* Stosunki z Ukrainą w sferze bezpieczeństwa: polski punkt widzenia /A. Drzewicki // Bezpieczeństwo narodowe – №1. – 2011. – S. 151–168. 16. *Zięba R.* “Państwo strategiczne” Polski i Ukrainy / Ryszard Zięba // Rocznik Nauk Politycznych. – 2002. – №1. – S. 55–77. 17. *Zięba R.* Ukraina jako przedmiot rywalizacji między Zachodem a Rosją / Ryszard Zięba // Środkowoeuropejskie Studia Polityczne. – 2015. – Nr. 3. – S. 5–26. 18. *Zięba R.* Teorie i podejścia badawcze w nauce o stosunkach międzynarodowych // Ryszard Zięba, Stanisław Bieliń, Justyna Zajac. – Warszawa. – 2015. – 11 s. 19. *Фриз П.* інтерв'ю від 23.11.2016. – Особистий архів автора.

Оксана Слободян

УКРАЇНА І ПОЛЬЩА В КОНТЕКСТЕ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ
МЕЖНАРОДНИХ СВ'ЯЗЕЙ КОНЦА ХХ – НАЧАЛА ХХІ ВВ.

В статті в'яснено і проаналізовано становлення нової моделі українсько-польських відносин на сучасному етапі. Освітлено думки і погляди учасників двохстороннього процесу: українських і польських учених, їх бачення проблематики українсько-польських міжнародних зв'язей новітнього часу і розглянуті перспективи розвитку українсько-польських відносин.

Ключові слова: Україна, Польща, стратегічне партнерство, геополітика, українсько-польські відносини, міжнародна політика, історіографія.

Oksana Slobodjan

UKRAINE AND POLAND IN THE CONTEXT OF THE UKRAINIAN-POLISH
INTERNATIONAL RELATIONS AT THE END OF 20TH AND BEGINNING OF 21ST
CENTURIES

In the article has been presented and analyzed the formation of a new model of Ukrainian-Polish relations at the contemporary stage. There has been analyzed thoughts and opinions of the participants-Ukrainian and Polish scientists in the bilateral process: their vision concerning the problems of Ukrainian-Polish international relations of modern time and there was considered the prospects of development of mutual cooperation.

Key words: Ukraine, Poland, strategic partnership, geopolitics, Ukrainian-Polish relations, international politics, historiography, source data.

УДК 94 (977)

Марія Струганець

**ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
ДЕРЖАВНОСТІ У ЛИСТАХ ІВАНА ОГІЄНКА ТА ЙОГО
КОРЕСПОНДЕНТІВ УПРОДОВЖ
1917–1921 РР.**

У статті аналізуються найважливіші проблеми змісту та значення українського державотворення у громадсько-політичній, національно-культурній та релігійній діяльності І. Огієнка за епістолярною спадщиною першої половини ХХ ст.

Ключові слова: Іван Огієнко, державництво, митрополит Іларіон (Огієнко), Українська Греко-Православна церква, Українська держава, національне відродження.

Із зростанням уваги до особистостей в історії України, активізувався інтерес дослідників до епістолярної спадщини тих діячів, які посіли важливе місце в суспільно-політичному, науковому, культурному житті українського народу.

Одним із визначних будівничих української державності доби Директорії та уряду УНР є Іван Іванович Огієнко (1882–1972), відомий учений, педагог, публіцист, громадський діяч, ієрарх Української Православної церкви. Він увійшов в історію як професор Кам'янець-Подільського університету та архієпископ Холмський і Підляський Іларіон (з 16 березня 1944 р. – митрополит), згодом митрополит Української Греко-Православної церкви в Канаді [26, с. 13].

Сьогодні уже вкотре переживаємо той період, коли відбувається цілеспрямований наступ на фундаментальні засади української державності. Саме зараз науковий доробок І. Огієнка, як і приклад усього його самовідданого життя, є актуальним для нового осмислення української історії. Важливим є те, що І. Огієнко завжди відчував себе часткою українського народу, тому його листи не тільки відображають біографічні факти та державницькі погляди автора, але й зберігають подих епохи діяльності ученого.

Епістолярна спадщина Івана Огієнка – величезний малодосліджений масив, кожна складова якого відбиває глибинну суть цієї особистості, високий рівень її духовності. Він глибоко усвідомлював значення епістолярію для майбутніх поколінь, саме тому ретельно збирав і зберігав адресовані йому листи. Публікація та дослідження епістолярію І. Огієнка значно розширює наукове поле не тільки історіографії та джерелознавства відомого громадського діяча, але й дозволяє ґрунтовніше опрацювати й осмислити ряд державницьких процесів початку ХХ ст.

Аналіз історіографії досліджуваної теми дозволив визначити коло науковців, які на різних етапах розвитку історичної науки долучилися до розробки її складових. В умовах радянської України дослідники були позбавлені можливості об'єктивного та всебічного студіювання постаті І. Огієнка, оскільки увесь результат його діяльності перебував під жорстким ідеологічним контролем. Приналежність до урядових структур Гетьманату та УНР, діяльність у міжвоєнній Польщі, подальша праця в умовах німецької окупації на території Холмщини в період Другої світової війни, антирадянські виступи митрополита в Канаді – усе це робило особу І. Огієнка небажаною. Проте, упродовж 70–80-х рр. ХХ ст. безперешкодно друкувалися статті тих публіцистів, діяльність яких була пов'язана з органами держбезпеки.

На початку ХХІ ст. доктор історичних наук, професор І. Тюрменко, характеризуючи вітчизняну історіографію діяльності Івана Огієнка, зазначає, що з середини 1990-х рр., в Україні спостерігався сплеск наукових праць, присвячених видатному діячу, який дослідниця назвала “огієнкознавчим бумом”. У статті “Проблеми української державності в діяльності та науковій спадщині І. Огієнка” [26] дослідниця висвітлює систему наукових поглядів ученого на процес українського державотворення.

До фундаментальних досліджень, присвячених цілісному висвітленню життєвого шляху та відведенню І. Огієнку належного місця в українській політичній історії, духовності та культурі належать численні праці відомого мовознавця М. Тимошика [20–24]. Він здійснив не тільки перевидання творів Огієнка, які вийшли друком в еміграції, але й видав власне ґрунтовне дослідження – монографію “Лишуть навіки з чужиною...” [21].

Коли Івана Огієнка запросили на посаду ректора Кам'янець-Подільського університету у 1918 році, він активно зайнявся викладацькою роботою, вдало поєднуючи із управлінськими функціями. Майже дворічну діяльність І. Огієнка на посаді ректора, висвітлив інший ректор цього університету, академік Олександр Завальнюк. Бібліографічний, видавничий та редакторський напрямок діяльності досліджували Володимир Ляхоцький, зокрема, у своїй праці “Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона)” [12], Олег Пилипчук [2] та ін.

Різноманітність творчого доробку, уподобань, реалізованих в громадській та державотворчій діяльності Івана Огієнка, зумовили появу певної системи проведення місцевих, регіональних, всеукраїнських круглих столів, в яких беруть участь дослідники багатьох міст України та дослідники з інших країн світу. Протягом останніх років вийшли друком матеріали ювілейних конференцій з нагоди вшанування чергових роковин із дня народження І. Огієнка, зокрема науковий збірник, присвячений 115-річчю з дня народження митрополита Іларіона (Огієнка) [4].

З 1995 р. в Україні засновується Всеукраїнська премія імені І. Огієнка за визначний вклад у розвій українознавства, утвердження державності України, миру і злагоди в ній, в галузі літератури, мистецтва, освіти, науки, громадської, політичної та духовної діяльності.

Попри наявність значної бази історіографічних досліджень життя і діяльності І. Огієнка, праці самого ученого та епістолярна спадщина є важливим джерелом для розуміння його державницьких поглядів. Відомо, що листування відображає мотивацію дій кореспондентів, у них простежується еволюція поглядів чи вплив сторонніх осіб на прийняття рішень, очевидними є взаємозв'язки між учасниками історичних процесів та джерела їх інформативності.

Державницька діяльність І. Огієнка у різні періоди життя, частково висвітлена у його листуванні, взірці якого широко представлені в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління (ЦДАВО України) де міститься цілий особовий фонд, присвячений І. Огієнку. Із особового фонду можна дізнатись не тільки про період формування суспільних поглядів І. Огієнка, але й проаналізувати думки митрополита Іларіона і митрополита А. Шептицького про об'єднання церков напередодні ІІ Світової війни. На сьогоднішній день більшість епістолярію, який зберігається в Україні, уже систематизовано та опубліковано [1; 10].

Епістолярну спадщину І. Огієнка частково досліджував З. Тіменик [25], який вивчав не тільки саму особистість визначного українського державника, але і його проекти, наукові та політичні контакти. Більшість досліджень

3. Тіменика спрямовувалась на висвітлення проблеми набуття автокефалії Українською церквою. Окрім цього, зусиллями В. Ляхоцького у серії “Пам’ятки” було видано друком епістолярну спадщину І. Огієнка за 1907 – 1968 рр. [11].

Дослідником архівної спадщини Івана Івановича є професор прот. Юрій Мицик [10], за упорядкуванням котрого у 2006 р. вийшов друком збірник епістолярію митрополита Іларіона (Огієнка), до якого увійшли унікальні документи з консисторського архіву у Вінніпезі. Отож, незважаючи на великий доробок українських “огієнкознавців”, на сьогодні ще існують прогалини у джерельному комплексі досліджень постаті Івана Івановича. Через брак епістолярію періоду Української революції, ще не висвітлено в українській історіографії тих проблем, що цікавили І. Огієнка та його кореспондентів протягом першої половини ХХ ст.

Попри значну зацікавленість науковців у дослідженні особистості І. Огієнка, усі складові його державотворчої діяльності на сьогодні потребують нового інтерпретування, а також виявлення основних завдань, які він ставив у своїх творах перед українським народом, у його пошуках шляхів побудови власної держави.

Значний вплив на формування особистості та національної свідомості І. Огієнка мали родина, українських театр, спілкування з інтелігенцією та духовенством (В. Липківський, О. Дородниця та ін.). Протягом 1903–1916 рр. відбулося становлення Огієнка як українського вченого, найбільш знаковими подіями цього етапу була зустріч із професором В. Перетцем, дружба із Є. Тимченком, заняття у “Семінарії російської філології” та співпраця з М. Грушевським.

Зокрема, у листах до Михайла Грушевського, Іван Огієнко часто звертався щодо редакційно-видавничої діяльності: “Високоповажний Михайле Сергійовичу! Подаю Вам широку рецензію на словника Дубровського. Широку рецензію написав тому, що сподіваюсь, що взагалі наші уваги до видання словника не будуть зайвими і матимуть значіння в наш час, коли, поскільки ми знаємо, словник д[обродія] Дубровського-Стешенко тільки починає науку тих словників” [1, с. 16].

Активну громадську діяльність Іван Огієнко розпочинає ще навчаючись у Київському університеті Св. Володимира. Він співпрацює із редакціями газет “Громадська думка”, “Рада”, Науковим товариством імені Тараса Шевченка у Києві. Плідно Іван Іванович працював, будучи міністром освіти та, пізніше, міністром віросповідань в уряді УНР. Успішно реалізував рішення уряду гетьмана П. Скоропадського 17 серпня 1918 р. про заснування Кам’янець-Подільського Державного Українського Університету, а згодом став його ректором. До заслуг І. Огієнка належить й те, що він зумів у вкрай несприятливих умовах відкрити богословський факультет, українську гімназію для дорослих, курси українознавства.

Важливими чинниками державотворення є історія нації, її мова та релігія. Саме на цих аспектах і зосередився Іван Огієнко, як активний натхненник консолідації українського народу. Упродовж всього життя запевняв, що “найголовніша і найсвятіша Ідея Українського Народу, від довгих віків унаслідувана, це: Незалежна Українська Держава” [20, с. 85].

Першою умовою існування держави згідно поглядів І. Огієнка є розуміння необхідності її суверенності всіма членами суспільства, сприйняття цієї ідеї як найголовнішої і найсвятішої всім народом.

Другою умовою існування держави є наявність соборної літературної мови. І. Огієнко відзначав, що саме вона є “найміцнішим цементам, який об’єднує етнографічний народ, перетворюючи його в свідому націю – народ державний. Але, якщо держава не зуміє об’єднати племена свого народу соборною

літературною мовою, вона тим самим наражається на їх політичне роз'єднання” [3, с. 37].

Іван Огієнко першим серед викладачів університету св. Володимира ще у квітні 1917 р. перейшов на викладання українською мовою. Саме він у жовтні 1917 р. як член Ради новоутвореного Центральною Радою Міністерства освіти виступив з ініціативою заснування національного народного університету (Київський Український Державний Університет). Згодом І. Огієнко став там професором кафедри української мови, секретарем історико-філологічного факультету. Тоді ж він розробив новий курс лекцій щодо української культури, а його книгу “Українська культура” Генеральний секретар військових справ С. Петлюра доручив видати мільйонним тиражем з метою просвітництва у війську.

Третьою умовою державного існування він називав щире служіння кожної людини своєму народові. “Служити народові – то служити Богові”, – наголошував Огієнко [3, с. 43].

Важливим чинником незалежної України науковець вбачає єдність церкви. “Україна досі потерпає від церковного розколу, попри не менше від політиків намагаються розтягнути народ кожен до свого табору. Тому не можна не визнати зауваження вченого щодо необхідності єдності церкви слухними” [4, с. 103].

Державотворча діяльність І. Огієнка проявилася й у справі відкриття Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. О. Пашенко, одна із ініціаторів університету та секретар університетської комісії, згадувала: “Тільки професорові Огієнкові Кам'янецький Університет завдячує своє існування: не кажучи вже, що професор Огієнко всі свої сили, час і енергію присвятив цьому ділові...” [2, с. 64].

Напередодні урочистого відкриття державного українського університету І. І. Огієнко звернувся до архієпископа Антонія із проханням подарувати навчальному закладу один із п'яти примірників Острозької Біблії, які знаходилися на зберіганні в Лаврській бібліотеці. Резолюція останнього на відповідному документі була такою: “Д. Собор Лаври обговорити. Університети відкриваються не часто, а нам з 5-ти примірниками робити нічого” [5, с. 4–5]. Інші ж спеціалізовані видання для університетської бібліотеки він просив передавати, або пересилати в “редакцію “Нового Життя” в Станіславі та “Українського Голосу” в Тернополі” [2, с. 74].

З метою збільшення книжкового фонду, звернення Огієнка адресувалися й до Подільських наукових товариств. Зокрема, будучи тоді ректором університету він, за власним підписом, надіслав прохання до місцевого Церковного історико-археологічного товариства, яке очолював Ю. Й. Сіцінський, з “щирим проханням прикласти і свою частку до збудування нового культурного огнища і подарувати в бібліотеку Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету всі ті дублети, які єсть в бібліотеці шановного Товариства” [6, с. 152].

Значною подією у будівництві єдиної помісної церкви було створення центру національного церковного руху. В лютому 1919 р. у Кам'янці-Подільському утворилася ініціативна група з місцевих священників, громадських діячів та членів професорсько-викладацької корпорації, яка поставила завданням заснувати у місті братство, центром якого став місцевий університет. Основна мета братства полягала у налагодженні практичної різнобічної діяльності на ниві відродження Православної Церкви в Україні. Головну роль в утворенні цього руху відіграв митрополит Іларіон (Огієнко), його внесок у будівництво братства, як опори для української церкви, був неоціненний.

16 серпня 1919 р. у присутності 83 членів братства затверджено “Послання Кирило-Мефодіївського Братства Православним Християнам на Україні”, у якому братчики наголосили, що “Українська Церква повинна бути вільною,

рівною другим Православним Церквам, автокефальною, себто мати своє урядування, незалежне від сторонньої інодержавної влади” [5, с. 10].

Іван Огієнко закликав до повного братерства та щирого єднання, одностайної допомоги в будівництві Української Народної Республіки та її автокефальної Церкви, звернув увагу на відсутність в Україні книг Святого Письма та книг релігійно-морального змісту українською мовою.

За ініціативи Огієнка було підняте питання про утворення Комісії з перекладу Св. Письма на українську мову. З метою практичної реалізації цього проекту Міністр віросповідань звернувся з клопотанням до Ради Міністрів УНР “про необхідність виділення на цю справу десяти мільйонів карбованців” [26, с. 19]. Незважаючи на складність військово-політичної ситуації, Рада міністрів УНР 13 жовтня 1919 р. надала кошти на українізацію церковних текстів у розмірі 264000 гривень, а 23 жовтня ухвалила видатки на видання українських текстів релігійних книг, щоправда, зменшивши суму асигнування до чотирьох мільйонів. За зізнанням В. О. Біднова, два мільйони із цих коштів спрямовувалося на справу перекладу Святого Письма [12, с. 84]. На початку липня, ще до чергового захоплення влади у місті більшовиками, працю практично було завершено, а остаточно зброшурувати книгу вдалося лише у жовтні 1920 р.

Про налагодження стосунків між урядом УНР, зокрема міністерством віросповідань та церковними і церковно-освітніми установами інших країн свідчить лист до І. Огієнка від Л. Михайліва з Варшави від 23 березня 1921 р. [7, с. 205]. Зокрема питання надання доступу українським студентам до Варшавського університету [9], допуск до лабораторій та бібліотек І. Огієнко намагався вирішити, діючи через Українську Дипломатичну місію в Речі Посполитій.

Упродовж 1917–1919 рр., за підрахунками В. О. Біднова, крім “Діань”, вдалося видати вісімнадцять книг [3, с. 211]. Водночас українізація національно-церковного життя, виступаючи важливим засобом впливу на зростання національної свідомості, вимагала негайних зрушень у питанні використання української мови у релігійному житті.

Яскравим прикладом є стосунки між І. Огієнком та єпископом Крем’янецьким Дионісієм (Валединським), які почали розвиватись завдяки листуванню від 25 березня 1921 р. Внаслідок надісланого Дионісію тексту “Святої Служби Божої Святого Отця нашого Іоана Злотоустого” українською мовою в перекладі професора Огієнка, єпископом було дано благословення на видання друком книги. Дионісій писав Огієнку: “Нехай Нарід Український щиро дякує Богові за дарування йому можливості приносити Господу жертву хваління на рідній мові своїй, і нехай вірить він кріпко, що господь прийме тепле моління його в над небесний свій жертовник, допоможе йому в земних недолях та скорботах і сподобить безконечної радості в вічному царстві Своім” [15, с. 452].

Отож, стосунки між І. Огієнком та єпископом Крем’янецьким Дионісієм (Валединським), який на той час перебував у Крем’янецькому Богоявленському монастирі, були доволі приязними, оскільки їх листування свідчить про те, що єпископ Російської Православної Церкви, росіянин за походженням, який в силу обставин опинився у Польській державі, погодився на церковну опіку над віруючими українцями.

З 10 лютого 1919 р. на кошти Подільського губерніяльного земства у Кам’янці-Подільському почали функціонувати двоєрічні педагогічні курси, влаштовані для учителів вищих початкових шкіл, котрі не мали відповідної освіти. За констатацією голови губерньської управи В. К. Приходька: “таких на Поділлі було біля 60 відсотки. Подекуди ситуація доходила до того, що на вчительські посади призначалися особи, які не мали навіть повної середньої освіти” [18, с. 89].

Іван Огієнко у своїх українознавчих розвідках багато уваги приділяв дослідженню історії Української церкви, де наголошував на відродженні, а не створенні Української церкви, підтверджуючи свої аргументи безцінними лаврськими стародруками. Наполягав він не на українізації, а на дерусифікації, “відмосковленні” української церкви. Говорив Огієнко і про неканонічність приєднання Української церкви до Московського патріархату [11, с. 40].

Українізацію української церкви вважала Українська Національна Рада справою “надзвичайної ваги”. На єпархіальних з'їздах, зібраннях церковних громад висувалися пропозиції розірвати зі зверхністю Москви, утворити в Україні автокефальну церкву. Проте перший український уряд, на чолі з його головою В. Винниченком, дотримувався “системи невтручання в справи церковно-релігійні, як справу приватну, як справу людської совісті, що не підлягає компетенції урядових державних чинників” [11, с. 41].

Уже 1 листопада 1917 р. на засіданні Генерального Секретаріату доручено Генеральному писарю О. Г. Лотоцькому “скласти проект установи при Генеральному секретаріатові особливого управління у справах віри” [11, с. 42].

Внаслідок складних політичних подій у січні-березні 1918 р. Центральна Рада усунута від влади і їй на зміну прийшла українська держава Павла Скоропадського, який, на відміну від М. Грушевського і В. Винниченка, був людиною віруючою. Ставлення до релігії гетьман П. Скоропадський чітко висловив, що “передовою в Українській Державі вірою є християнська православна” [11, с. 44].

Гетьман Скоропадський весною 1918 р. створив Міністерство – державний орган, що мав спрямовувати церковно-релігійне життя з точки зору його відповідальності законам і інтересам Української держави. Дещо змінюючи назву, – спочатку називалося Міністерством віросповідань, на початку 1919 р. – Міністерством культів, потім – Міністерством віросповідань, – проіснувало до кінця 1922 р. З 1919 по 1922 рік його очолював І. Огієнко.

З призначенням Міністром віросповідань професора І. Огієнка активність державної влади в питаннях релігії і церковного життя значно зросла. Він особливу увагу приділяв організаційній стороні справи в галузі церковно-релігійної діяльності. У листі від 17 вересня 1919 р. до всіх Преосвящених єпископів і архієпископів в Україні повідомив про своє призначення міністром віросповідань і просив архіпастирських молитов для допомоги в його “благочинних начинаннях” [14, с. 76], щоб Бог направив його стопи “по путі правди на славу Божу і користь України” [14, с. 76]. Окрім того, намагався знайти опору для своїх починань у суспільних масах. Таким чином, Іван Огієнко, звертаючись до українського православного громадянства і вояцтва, закликав їх “стати міцними лавами до Церковної праці, відбудови православної Автокефальної Української Церкви, не цуратися України, своєї віри, бути лояльним до чужої віри” [21, с. 15].

В епістолярній спадщині Івана Огієнка є ціла низка листів, що стосуються релігійного життя в період відродження Української державності. Зокрема, про церковні справи вперше згадується в листі “від Симона Петлюри до міністра віросповідань Івана Огієнка” від 10 грудня 1920 р. У ньому Головний Отаман дає пораду міністру уряду УНР цілком в дусі тогочасного екуменізму: “Ви повинні вже тепер подумати і про здійснення одного з великих завдань, яке стоїть перед Православною Церквою в справі злуки її з іншими християнськими організаціями, що близько підходять до неї своїми догмами. Молода Українська Церква, як Церква Бога Живого, менше всього повинна бути ортодоксальною в своїх обрядах і відділятися муром непримиримості з созвучними їй установами інших християнських народів” [23, с. 211].

У листах від С. Петлюри до І. Огієнка за 1920–1922 рр. порушується низка питань, що стосуються церковного устрою, реформування церковного життя аж до обґрунтування організації власного Українського патріархату. Залишається не зовсім зрозумілим, яку мету переслідував Головний Отаман, домагаючись визнання автокефалії від закордонних церковних осередків, не маючи при цьому можливості впливати на церковне життя в Україні.

Симон Петлюра відзначав Івана Огієнка як визначного діяча політичних та культурних процесів: “Ви (Огієнко) з повною відданістю та великою любов’ю, відаючи усі свої сили, знання та енергію для духовного відродження Українського Народу” [8].

Листування із С. Петлюрою розкриває цікаві прагнення міністра до зміни “застарілих церковних канонів” [1, с. 115], зокрема щодо розірвання церковного шлюбу “вважаю за честь повідомити Вас, що ще в січні 1919 р. в Раду Міністрів був внесений законопроект про розв’язання церковних шлюбів на Україні, але цей законопроект був переданий Міністерству Юстиції для перероблення і, здається, звідти не повертався” [1, с. 116]. І. Огієнко наголошував, що “увесь процес розв’язання шлюбу повинен би проходити через цивільний суд і тільки на підставі судових матеріалів церковна влада розв’язує церковний шлюб. Крім того обов’язково потрібно узаконити цивільний шлюб, чого вимагає саме життя” [1, с. 115].

Протягом 17 вересня 1919 – 28 грудня 1921 рр., на спеціальній Раді при Міністерстві віросповідань, було обговорено 153 питання порядку денного. Серед них 66 разів Рада поверталася до проблем церковного життя та автокефалії, 10 – становища українізації служби Божої та діловодства духовних установ, 6 – духовної освіти та ін. На цьому ж засіданні І. Огієнко повідомив про рішення звернутися до архієрейства, духовенства й усього народу України із закликком об’єднати зусилля для дружньої роботи на користь православної Української автокефальної церкви [20, с. 110].

У цей час І. Огієнко активно листувався з представниками Української греко-католицької церкви (УГКЦ), зокрема і з митрополитом УГКЦ Андреем Шептицьким. Із листування помітно, що, незважаючи на приватний характер більшості листів, вони все ж були зразком високого церковного письменства.

Проте, на думку С. Петлюри, митрополит А. Шептицький українською справою цікавився виключно як засобом для реалізації на Україні унії церковної і такий погляд митрополита на українську справу суперечив державній концепції, за яку боровся уряд УНР. Однак, подальші події показали, що Андрей Шептицький все-таки був “визначним захисником українських інтересів аж до самої смерті” [16, с. 185]. Ось тільки не судилося досягти домовленості між видатним прихильником екуменічного єднання християнських церков в Україні й оборонцями православної віри у вигнанні.

Чітку державницьку позицію у релігійній сфері І. Огієнко висловив у листі митрополиту Андрею через багато років після революційних подій: “Один – який же він довгий та тяжкий був! – один рік невсипушої праці я присвятив уже справі відновлення стародавньої Української Церкви в моїй сильно занедбаній та понівеченій Холмсько-Підляській Єпархії...Нажаль маю одну поважну перешкоду...Справа в тому, що наша...українська інтелігенція розагітована несумлінними одиницями, часом не розуміється на тому, в чому саме найперше мусить полягати відновлення старої Української Церкви, чи правильніше – дерусифікація її, – вона сліпо бачить це тільки в богослужіннях живою українською мовою й вимагає насильного загального запровадження цього, зовсім не цікавлячись відновленням самого духу Української Церкви. Вона не розуміє, що можна правити служби Божі по-українському, а Церква позостанеться все-таки московською по духові, традиції, ідеології” [10, с. 272].

Отож, стосунки між митрополитом УГКЦ Андреем Шептицьким та Іваном Огієнком давно вже стали предметом наукових студій [25, с. 61]. З огляду на їхнє тривале і давнє знайомство, листування між ними, незважаючи на подальшу висвяту митрополита Іларіона (І. Огієнка) на православного архієрея, просякнутого глибокою взаємопідтримкою та вірою в Бога.

З'єднання всього українського народу, на думку І. Огієнка, будівництва Соборної України вимагає звернути увагу і на Церкву західних українців, греко-католицьку Церкву. Він підкреслив: “Я буду служити й українському громадянству греко-католицької Церкви, потреби їх зустрінуть з мого боку щирі пошани і допомогу” [17, с. 160]. Фактично, саме православний митрополит Іларіон (Огієнко) на рівні з греко-католицьким митрополитом Андреем Шептицьким наважилися почати діалог про релігійне об'єднання не лише у межах своїх конфесій, але й на загальнодержавному рівні. Іван Огієнко з наполегливістю просував ідею утворення єдиної помісної української церкви із запровадженням богослужіння українською мовою. Це стало фундаментом для таких об'єднавчих процесів, які втілюють сьогодні представники українських релігійних еліт.

Звертаючись до панотців, Огієнко просив їх святих молитов і благословення на свою працю, підкреслюючи: “Голосно заявляю Вам, що я віддам всі свої сили, аби збудувати на Україні різне Українське церковне життя на славу Божу і на користь Україні” [18, с. 79].

Ще одною заслугою Івана Огієнка, вже як міністра віросповідань є його ініціатива запровадження чіткої ієрархізації Української православної церкви. Він вживав заходів для утворення ієрархії на чолі з Церковним Синодом, на який покладався обов'язок ретельно стежити за чистотою Віри православної і за відродженням Української церкви [22, с. 125]. Створення цього церковного інституту передбачалося декретом уряду УНР від 1 січня 1919 р. На Український церковний синод покладалась значні сподівання щодо прийняття певних рішень і заходів щодо відродження Української церкви.

Ще один напрямок діяльності, який можна занести в актив міністерства віросповідань на чолі з І. Огієнком, були спроби від'єднання української церкви від зверхності Москви. Щоб створити сприятливі умови для дерусифікації і відродження Української Церкви, Рада міністерства, враховуючи досвід західних держав 28 жовтня 1919 р. розмежувала функції Міністерства і Синоду. “Діла Віри, Богослужіння і Суду, – відзначалося в ухвалі, – повинні належати до Священного Синоду, всі інші – до Міністерства ісповідань” [21, с. 16].

Знайти підмогу у цій нелегкій справі митрополит намагався і в українській діаспори. І. Огієнко писав листа до Америки в травні 1921 р., Пресове Бюро Української Дипломатичної Місії у Вашингтоні передало його до Івана Бодруга-Березовського у Монреаль (Канада). У свою чергу, він відписав І. Огієнкові листа з відповідями на 10 питань у “церковних та віросповідних справах”, який надійшов до резиденції в Тарнові 1 червня 1921 р. І. Бодруг поділився роздумами щодо становища різних церковних номінацій у США і Канаді, впливу Першої світової війни на становище церков, про посилення екуменічного руху, занепад місіонерства тощо [6, с. 151].

Отже, як бачимо, листування є вагомим джерелом для поглиблення нашого розуміння обставин життя міністра Івана Огієнка, практичної реалізації його задумів із усіма перемогами та невдачами. Також можемо прослідкувати пасторський шлях митрополита Іларіона (І. Огієнка) і зрозуміти, що його діяльність була спрямована на відродження Української церкви.

Епістолярна спадщина діяча дає нам розуміння того, що, будучи патріотом України і віруючою з дитячих років людиною, Іван Огієнко у зрілому віці

спрямував всі свої зусилля на будівництво Української держави, в яких би складних умовах вона не перебувала.

Список використаних джерел

1. *Епістолярна* спадщина Івана Огієнка (1907–1968 рр.) / Упоряд. Ляхощкий В., Московченко Н., Преловська І. – К.: УДНДІАСД, 2001. Серія “Пам’ятки”. – Т. 2. – 477 с.
2. *Завальнюк О. М.*, Комарніцький О. Б. І. Огієнко: штрихи до портрета видатного українського діяча / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарніцький // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець-Подільський: Оіном, 2003. – Т. 3. – 288 с.
3. *Іван Огієнко* (митрополит Іларіон). Рятуння України / Упоряд., авт. передм. і комент. М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2005. – 464 с.
4. *Іван Огієнко* (Митрополит Іларіон) і виховання національно свідомої особистості (До 115-річного ювілею видатного вченого). М-ли Всеукр. наук. конф. 16–17 січня 1997 р. – К.: Вид. Київськ. Міжрегіонального ін-ту. Удосконалення вчителів ім. Б. Грінченка, 1997. – 410 с.
5. *Іван Огієнко*. Незабутні імена української науки. Тези доповідей всеукраїнської наукової конференції, присв. 110-річчю від дня народження проф. І. Огієнка. – Ч. 1. – Львів, 1992. – С. 3–11.
6. *Корбуш Ю.* Українські діаспорні мислителі: проблема духовності / Юрій Корбуш // Українознавчий альманах. – Вип. 8. – К., 2012. – 291 с.
7. *Листи* громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) 1910–1969 / Упор.: І. Преловська та ін. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2011. – 744 с.
8. *Listy do ministra do spraw wyznań I. Ohijenko-podziękowanie od Simona Petlury 19.11.1921 r.* / Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. – IPN BU 1229 /1.
9. *Listy do prof. I. Ohijenko 3. 04. 1922 r.* / Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. – IPN BU 1229 /2.
10. *Листування* митрополита Іларіона (Огієнка) / Упорядник о. Юрій Мицик, проф., д. і. н. – К.: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – 566 с. – (Серія “Джерела з історії української еміграції”).
11. *Ляхощкий В.* Епістолярна спадщина як джерело вивчення життя та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / В. Ляхощкий // Велетень науки: Матеріали науково-педагогічних читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка, 15–16 січня 1996 р. – К.: Четверта хвиля, 1996. – С. 39–44.
12. *Ляхощкий В.* Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / В. Ляхощкий. – Київ: В-цтво імені Олени Теліги, 2000. – 528 с.
13. *Миронець Н.* Епістолярна спадщина українських громадсько-політичних діячів доби Центральної Ради як історичне джерело / Н. Миронець // Центральна Рада і український державотворчий процес: (До 80-річчя створення Центральної Ради): М-ли наук. конф., 20 берез. 1997 р. В 2 ч. Ч. 2. / НАН України. Ін-т історії України; Відп. ред. Смолий В. – К., 1997. – С. 340–347.
14. *Огієнко І.* До українського народу від міністра ісповідань / І. Огієнко // Духовна і науково-педагогічна діяльність І. І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження: Наук. доповіді другої Всеукраїнської наук.-теор. конференції (18–19 лютого 1997 р.). – Кам’янець-Подільський – Київ, 1997. – 256 с.
15. *Преловська І.* Епістолярна спадщина митрополита Іларіона (Огієнка) як джерело до вивчення історії Православної Церкви в міжвоєнній Польщі та Генеральній Губернії / І. Преловська // Покликання. Збірник праць на пошану професора о. Юрія Мицика / Гол. Ред. Сохань П. – К., 2009. – С. 472–494.
16. *Преловська І.* Листування Івана Огієнка (Митрополита Іларіона) з митрополитом Української Греко-Католицької Церкви Андреем Шептицьким (До 145-ої річниці від дня народження Андрея Шептицького (1865–1944)) / І. Преловська // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Науковий збірник. Серія історична та філологічна. – Вип. VII. – Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – С. 183–195.
17. *Преловська І.* Церковне питання в епістолярній спадщині Івана Огієнка / І. Преловська // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Науковий збірник. Серія історична та філологічна. – Кам’янець-Подільський, 2009. – Вип. VI. – С. 160–191.
18. *Сохацька Є.* Ідея соборності в культурологічній спадщині Івана Огієнка / Є. Сохацька // Духовна і науково-педагогічна діяльність І. І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження. Наукові доповіді др. Всеукраїнської наук.-теор. конф. (18–19 лютого 18997 р.). – Кам’янець-Подільський, 1997. – С. 79–82.
19. *Сохацька Є.* Культурно-просвітницька діяльність Івана Огієнка у Кам’янці-Подільському (1918–1920 рр.) / Є. Сохацька // Огієнківські читання. М-ли наукових круглих столів в 1991–1996 рр. Вип. I. – Київ, 1997. – С. 70–79.
20. *Тимошик М.* Голгофа Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності Івана Огієнка: Монографія / Передмова М. Жулинського / М. Тимошик. – К.: Заповіт, 1997. – 232 с., іл., імен. покажч. та ін.
21. *Тимошик М.* Іван Огієнко як державотворець (кам’янець-подільський період) / М. Тимошик // Духовна і наук.-педагог.

діяльність І. І. Огієнка (1882–1972) в контексті україн. нац. відродження. Наук. доповіді 2-ї Всеукр. наук.-теорет. конф-ції. 18–19 лют. 1997 р. – Кам'янець-Подільський – Київ, 1997. – С. 14–17.

22. *Тимошик М.* “Лишуть навіки з чужиною...”. Митрополит Іларіон (Огієнко) і українське відродження: Наукове видання / Передм. О. Кравченка та В. Скопенка / М. Тимошик. – Вінніпег: Український православний Собор Св. Покрови; Київ: Науково-видавничий центр “Наша культура і наука”, 2000. – 548 с.

23. *Тимошик М.* Невідомий Іван Огієнко: за матеріалами колишніх спецфондів львівських архівів / М. Тимошик // Велетень науки. Мат-ли Всеукр. наук. – педагог. читань, присв. вивченню спадщини Івана Огієнка. 15–16 січ. 1996 р. – К., 1996. – С. 211–219.

24. *Тимошик М.* Уроки Івана Огієнка в контексті нинішніх проблем українського державотворення / М. Тимошик // Іван Огієнко й утвердження гуманітарної освіти в Україні. М-ли доповідей і повідомлень на Всеукр. наук.- практич. конф-ції. 4–5 берез. 1997 р. – Житомир, 1997. – С. 3–10.

25. *Тіменик З.* Митрополит Іларіон (Огієнко) і Митрополит Андрей Шептицький про духовність мови в контексті державотворення / З. Тіменик // Релігія в Україні. Дослідження. Матеріали. – Ч. 3. – Львів: “Логос”, 1994. – С. 61–69.

26. *Тюрменко І. І.* Проблеми української державності в діяльності та науковій спадщині Івана Огієнка: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук: спец. 07.00.01 “історія України” / Ірина Іванівна Тюрменко. – Київ, 2000. – 33 с.

Марія Струганец

ПРОБЛЕМЫ СТАНОВЛЕНИЯ УКРАИНСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В ПИСЬМАХ ИВАНА ОГИЕНКО И ЕГО КОРРЕСПОНДЕНТОВ В ТЕЧЕНИИ 1917–1921 ГГ.

В статье анализируются важнейшие проблемы содержания и значения Украинского государства в общественно-политической, национально-культурной и религиозной деятельности И. Огиенка за эпистолярным наследием первой половины XX в.

Ключевые слова: Иван Огиенко, государственность, митрополит Илларион (Огиенко), Украинская Греко-Православная церковь, Украинское государство, национальное возрождение.

Mariia Srtuhanets

PROBLEMS OF FORMATION OF THE UKRAINIAN STATE IN THE LETTERS OF IVAN OGIIENKO AND HIS CORRESPONDENTS DURING 1917–1921.

The article analyses the major problems of the content and meaning of Ukrainian State establishment in socio-political, national, cultural and religious activities of I. Ogienko and his corresponding legacy in the first half of the twentieth century.

Key words: Ivan Ohienko, statehood, Metropolitan Ilarion (Ohienko), the Ukrainian Greek Orthodox Church, the Ukrainian State, national revival.

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

25 РОКІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: НАРИСИ ІСТОРІЇ ТВОРЕННЯ НАЦІЇ ТА ДЕРЖАВИ / [Г. В. БОРЯК (КЕР. АВТ. КОЛ.), В. В. ГОЛОВКО (КООРДИНАТОР ПРОЕКТУ), В. М. ДАНИЛЕНКО, С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ, О. М. МАЙБОРОДА, В. А. СМОЛІЙ (ВІДП. РЕД.), Л. Д. ЯКУБОВА, С. О. ЯНІШЕВСЬКИЙ]; НАН УКРАЇНИ; ІН-Т ІСТОРІЇ УКРАЇНИ. – К.: НІКА-ЦЕНТР, 2016. – 796 С.

Проблеми сучасності перебувають у полі зору суспільства. Про них дискутують на ток-шоу політики, дають оцінки політологи, соціологи, філософи, економісти, журналісти. Інший рівень обговорення демонструють пересічні громадяни. Ці дискусії й розмови відрізняються характером, акцентами, постановкою проблеми, цілісністю й концептуальністю. Утім, вони є необхідним елементом існування сучасного суспільства, яке здатне рефлексувати щодо себе, і, таким чином, створювати власну ідентичність.

За таких умов очевидно, що історики також мають не лише право висловити власне бачення, але й метод, за допомогою якого це можна зробити. Власне, історики ніколи не стояли осторонь дискусії, і при потребі можна скласти солідну бібліографію наукових праць із актуальних проблем сучасності. Мова про інше, наскільки ці дослідження були затребувані суспільством і правлячими елітами? Те, що окремі історики перебували на найвищих державних посадах, мало що змінювало в цілому. Відбулося, по замовчуванню, тихе відсторонення істориків від проблем сучасності. У якості розради їм на відкуп було віддано минуле. Утім, минулого немає без теперішнього...

Ситуація змінилася лише нещодавно. Інформаційні провали України в конфлікті з Росією та криза світоглядних засад суспільства, повернули владу обличчям до істориків та їх історій. Іноді це набувало доволі гротескних форм, коли історикам пропонувалося стати агітаторами і пропагандистами в окопах “інформаційних баталій”. Але будемо відверті, повернення історії до “служниці влади” доволі не привабливий проект, від якого програють усі – і історики, і влада.

Перед лицем зовнішньої загрози зросла реальна потреба в осмисленні української ідентичності та пройденого за 25 років незалежності. Не абсолютизуючи значення останньої цифри, відзначимо, що вона приблизно відображає амплітуду існування державних форм у Центральній-Східній Європі ХХ ст. Так, цикл національної державності для багатьох держав у міжвоєнний період тривав 20 років, а радянський період – 40 років. Зважаючи на те, що в першому випадку ліквідація державності відбулася через зовнішню агресію, а в іншому – була результатом тривалого розвитку опозиційних сил, то усереднена цифра – 30 років, дозволяє говорити про доленосність нинішніх подій для України. Наша держава і суспільство, перебуваючи в одному з епіцентрів геополітичної напруги, на цивілізаційному розламі, у часі зіткнення традиції, модерну і постмодерну, мають скласти своєрідний “екзамен” щодо своєї суб’єктності в цих процесах.

Пройдений чвертьстолітній шлях України ставить чимало запитань: як зв'язати внутрішньополітичні суперечності і зовнішньополітичні хитання з різними очікуваннями й ціннісними орієнтаціями українців? Як у мереживі випадковостей політичних і економічних рішень, особистісного й кланово-партійного протистояння побачити шлях України? Як співвіднести цей шлях із світовими тенденціями до інтеграції й творення глобального простору? Перелік запитань можна продовжити, але навіть наведеного достатньо, аби зрозуміти очевидне – історики мають для цього метод.

Саме тому поява колективної праці “25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави” є важливою подією не лише в історіографічному сенсі, але й у контексті сучасних суспільно-політичних дискусій. До її створення долучилися провідні дослідники Інституту історії України: Валерій Смолій (відповідальний редактор), Геннадій Буряк (керівник авторського колективу), Володимир Головка (координатор проекту), Віктор Даниленко, Станіслав Кульчицький, Олександр Майборода, Лариса Якубова та Сергій Янішевський. Науково-допоміжні роботи виконали Юлія Грищенко, Ірина Кузьміна, Надія Лісунова, Валентина Матях і Олена Орлова.

Перед читанням подібних книг потрібно відкласти власний скепсис щодо “сучасної історії”. Варто іронічно сприймати зауваження британського біографа Літтона Стрейчі з приводу сучасної йому історії вікторіанської епохи, яку неможливо написати через те, що “знаємо про неї надто багато”. І, насамкінець, із розумінням поставитися до класичної китайської традиції, яка вважала, що офіційна історія династії не могла бути зафіксована до завершення часу її правління.

Однак, за справедливим зауваженням французького історика П. Нора, “ніяка інша епоха, крім нашої, не вважала, що її теперішнє вже споряджене “історичним” сенсом” [1, с. 22]. І в цьому визнанні полягає найбільша актуальність історичного осмислення сучасності, надання теперішньому права бути в історії як самоцінності, що має не лише узгоджуватися із науковими схемами минулого, але й мати свою власну неповторність у мозаїці людських образів та тривалих процесів.

Специфічною рисою сучасної історії є зосередженість на події, або, за метафорою П. Нора, життя “під знаком і законом, під тиранією події” [1, с. 47]. На відміну від історика минулого, історик сучасності не створює подію. У традиційній системі подія за своєю функцією залишалася привілеєм. Саме історик надавав їй місце і значущість, і ніщо не проникало в історію без його дозволу. Відома категоричність Е. Карра, який стверджував, що минула подія не стає історичним фактом, аж поки не буде визнана таким істориками. У сучасності подія пропонує себе ззовні, з усією вагою данності, ще до своєї обробки, до роботи часу [1, с. 27]. Сучасну подію творять мас-медіа, отож, роль історика вимагає корекції. Властивість події – зав'язувати в пучок розрізненні значення. Історик має знову розплутати їх, щоб від очевидності події повернутись до виявлення очевидності системи [1, с. 36]. Лише історик теперішнього, на думку П. Нора, “може схопити в усій тотальності події, в якій відображається суспільство, динамічний ансамбль того, що поокремо схоплюють інші спеціалісти гуманітарних наук. У тотальності події, яку журналіст викладає, пробуджує, заперечує, але не змінює, щоб інакше розмістити в серії значень. Тільки він може, наслідуючи етнолога чи географа, економіста чи соціолога, пробудити частку минулого, що надає тимчасового сенсу теперішньому. Але тим самим він опиняється в самій мережі історичного продукування, місце дії якого – не сховище архівів, хай навіть нещодавніх, а майданчик події; саме історик при ділі перебуває всередині гарячих, палаючих суспільств і зберігає холоднокровність” [1, с. 51].

Наведені думки французького історика дуже точно окреслюють нову якість, яку маємо застосувати до дослідження сучасності. Намір написати сучасну історію – завдання надскладне, яке вимагає певних самообмежень. Тож не випадково, у передмові до нарисів “25 років незалежності” дослідницькі завдання окреслюються реконструкцією політичних та соціально-економічних процесів (с. 8).

Розуміючи, що багато подій сучасної історії добре відомі широкому загалу, по-різному трактуються їх учасниками, або й досі тривають, автори свідомо обмежили суб’єктивну інтерпретацію й відмовилися від надмірного критицизму. Результатом спільної роботи стало створення солідного історичного нарративу, підкріпленого необхідними статистичними й соціологічними даними.

Цей нарратив не претендує на вичерпність викладу, проте – багатоаспектний і репрезентативний. Автори виважено оцінюють історичні процеси, уникаючи спрощення та навішування ярликів. Проголошені цінності – українська державність та незалежність, демократія та європейський вибір, позбавлені ідеалізації. Не випадково, займаючи критичну позицію щодо дій влади, науковці не вдаються до емоційності, притаманній партійній боротьбі. Така раціоналізація, безперечно, спрощує об’єктивну дійсність, але, з іншого боку, дозволяє окреслити стрижневі лінії українського державо- і націєтворення.

Автори свідомо обмежили джерельну базу, зокрема в площині інтернет-ЗМІ. Ступінь відбору та обробки джерел дозволяє побачити в монографії вагомий крок у напрямку наукового осмислення сучасності. Держава Україна та українське суспільство нарешті можуть побачити себе в історії. Створений нарратив стане предметом пристрасних суперечок, але саме до нього звертатимуться люди, вивчаючи нелегкий шлях незалежності.

У основу авторського нарративу, за класифікацією польського методолога Є. Топольського, закладено міф революції. Одразу підкреслимо, що міф – це не фальсифікація, а специфічний спосіб розуміння світу. Є. Топольський вбачає у міфі висловлювання, котрі щось повідомляють про світ, і при цьому здобули стихійно чи завдяки діям суспільних та політичних сил статус фактографічних або символічних істин – неверифікованих, “знерухомлених” і більш чи менш сакралізованих [2, с. 208]. Міф революції відноситься дослідником до фундаментальних, глибоко вкорінених у свідомість, міфів.

Сутністю міфу революції є переконання в тому, що в історії існують події, факти, процеси, котрі можуть ділити історію на відрізки, в яких увиразнюється відмінність між “до” і “після”, і так організовується нарратив. Залежно від бачення цього зламу, в описах ситуацій “до” накопичуються відомості, що обґрунтовують цей злам (революцію), або ж звертають увагу на явища, які піддають його сумнівам. Те саме стосується періоду “після” [2, с. 212].

Пропонуючи осмислення сучасних подій крізь призму революцій, автори нарисів не просто описали сучасний тренд, піддалися навіюванню подіями, але зачепили головний нерв нашого суспільства – домінування революційної свідомості. Наразі не місце встановлювати її генезу та давати оцінку, але безперечним є факт, що впродовж ХХ ст. українське суспільство перебувало в дискурсі революції. Національна, національно-визвольна чи комуністична революції, відрізняючись цілями і гаслами, апелювали до революційності мас, заохочували їх до активного творення історії. У свідомість людей закладалося переконання престижності статусу машиніста “локомотиву історії”, яким, за відомою думкою К. Маркса, були революції. Не випадково, переважаючою установкою стала революційна зміна дійсності.

Було б наївно думати, що в 1991 р. світогляд українців позбувся революційності. Навіть перебудова, за визначенням М. Горбачова була революцією, так само революційним за суттю було відсторонення компартії від

влади. Отож, революційність у незалежній Україні виявилася успадкованою. Визнання цього факту змушує шукати альтернативу революції як процесу змін. Західна практика їх бачить у реформах [3]. Одне із можливих пояснень успіху західних країн у ХХ ст. криється у відмові від соціальних потрясінь, які супроводжують революції, на користь активного реформування. Висока соціальна ціна революції спонукала західних реформаторів до еволюційних проєктів політико-економічних і соціокультурних змін.

Коли в 1990-х рр. нові лідери української держави визначили своїм головним завданням реформування країни, то, значною мірою, не усвідомлювали ані власної непристосованості до реформ, ані готовності до них суспільства. Всі ще перебували в полоні революційних ілюзій, швидких очікувань, радикальних рішень. І хоча в реаліях революція і реформа діалектично зв'язані, можна констатувати, що українські реформи дисонували з революційною свідомістю більшості суспільства.

З огляду на це, зосередженість авторів на концепті революції видається виправданим. Щоправда, більшої методологічної розробки вимагає саме поняття революції. Автори, покликаючись на німецького філософа та культуролога В. Беняміна, розглядають революцію як своєрідний “стоп-кран” у намаганнях людства зупинити суспільну катастрофу. Так, в українському варіанті Революція на граніті виявилася стоп-краном для неповернення країни у квазі-державне та радянське тоталітарне існування, надавши суспільний імпульс державотворенню 1990-х рр. Своєю чергою, Помаранчева революція стала запобіжником для імовірного згорання демократичних процесів й увімкнула зелене світло лібералізації суспільного й економічного життя. Революція гідності унеможливила формування авторитарного політичного режиму та відстояла державний суверенітет після зовнішньополітичного розвороту листопада 2013 р. (с. 7).

Безперечно, що тлумачення революції як “стоп-крану” не єдине. Більше того, воно протилежне поширеному уявленню про революцію як рушія історичного процесу. Можна згадати потужну консервативну критику революцій – Т. Карлейль, А. де Токвіль, Ж. де Местр, Р. Шатобріан, російські християнські філософи “срібного віку” тощо.

Упродовж ХХ ст. поняття революції суттєво трансформувалося. Якщо на його початку “революція” позначала насильне скинення народом державної системи, яка більше не відповідала вимогам епохи і втрачала здатність на еволюцію [4, с. 389], то наприкінці століття революціями були оголошені події, в яких насилля було замінено тиском мас. Це так контрастувало зі звичними уявленнями, що Т. Г. Еш навіть запропонував новий термін – “революція”, за допомогою якого пояснював події 1989 р. у східноєвропейському регіоні, де “реформи зверху йшли у відповідь на тиск знизу, який ставив своєю метою революцію” [5, с. 20].

Не менш актуальним залишається питання критеріїв сучасних революцій, адже очевидно, що сам феномен революції є історично змінним. Ще мислитель початку століття Х. Ортега-і-Гассет підкреслював, що не кожен процес насильства проти влади є революцією, і навіть передбачав ймовірність революції, яка здійснюватиметься без жодної краплі крові. Бо в справжніх революціях насильство – найменш суттєва прикмета, а “революція – це не барикада, а стан духу”. До того ж духу раціоналістичного, що притаманний окремим народам на певній стадії розвитку [6, с. 372].

На протигагу метафорі В. Беняміна про “стоп-кран” можна навести іншу, від завжди іронічного Л. Колаковського – “прекрасна хвороба”. Польський філософ вбачав революційний процес у швидкому розпаді інституційних форм колективного життя, у результаті чого знаряддя, за допомогою яких інституції регулювали поведінку людей – уряд, поліція, суди, представницькі органи, –

перестають діяти і ніхто не контролює ситуацію. Отже, революція є розкладом інституційних форм влади, а всі нові форми, виділені через цей процес розкладу, є завершенням, а не продовженням цього процесу [7, с. 246]. Саме в такому контексті революція – є “хворобою суспільства, паралічем її регуляційних систем, і її можна так схарактеризувати незалежно від того, чи ті регуляційні системи мали деспотичний чи демократичний характер” [7, с. 250].

Не наполягаючи на цій грі метафор, вбачаємо суспільну корисність у чесній дискусії щодо революції, адже, значною мірою, це одна із координат нашого перебування. Мова не стільки про обрання тих чи інших оціночних суджень, революція – це добре чи погано, а про те, наскільки їх потенціал є сприятливим для держави і суспільства при виборі стратегій розвитку, консолідації та національної безпеки.

З-поміж дослідницьких завдань авторського колективу виділяється спроба концептуалізації історичного процесу, ознакою чого стала термінологічна робота, пошук чітких формулювань і дефініцій, які б дозволили побачити теперішнє у широкому контексті української історії. Назвемо окремі з них, які прояснюють авторську позицію з актуальних питань. Так УРСР – квазідержавне утворення (с. 11), а змістом процесів 1989–1991 рр. стало “еволюційне перетворення держави із квазі- на повноцінну”. Останні процеси характеризуються в якості мирної “національної революції” (с. 28).

Вважаємо виправданим акцент на характері україно-російських взаємин, показ еволюції впливу Росії на українське державо- та націєтворення. На сторінках монографії знайшли висвітлення їх вузлові події – переговорний процес та підписання Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією (1997 р.), російський сепаратизм першої половини 1990-х у Криму, етапи поділу і визначення статусу Чорноморського флоту в Україні, будівництво дамби на о. Коса Тузла, газові і продуктові війни тощо. Нинішній “російсько-український конфлікт” розглядається складовою “Революції гідності” (с. 605) та широким тлом в межах якого розгортається “анексія Криму”, “збройна агресія Росії проти України”, “гібридна війна” тощо.

Революційний процес в Україні осмислюється через “Революцію на граніті”, “Помаранчеву революцію” та “Революцію гідності”. Складовими останньої визначено “Євромайдан” та “Українську лютневу революцію”. Наскрізно через них проходить ідея “Майдану”. Наведемо характерну цитату: “Студентська Революція на граніті, яку нині називають першим українським Майданом, була успішним ненасильницьким політичним протестом... Разом із іншими акціями громадянської непокори, що охопили Україну в жовтні 1990 р., вона заклала традиції демократичних форм протесту” (с. 125). Можна поставити логічне запитання: а чи не буде така екстраполяція штучним підтягуванням фактів під загальну концепцію?

І ще одне, абсолютизація революційного начала, і бачення в ньому “демократичних форм протесту” схиляє до доволі широкого тлумачення демократії. За таких обставин, новітні українські революції – це або вияв недовіри до парламентських форм демократії, або їх заміна, або спроба підтримки “знизу”. Останнє логічне тільки у випадку визнання того, що рівень громадянського суспільства вищий за державотворчі спроможності політичних еліт.

Формат рецензії не дозволяє докладно зупинитися на аргументації авторів, тож спробуємо коротко охарактеризувати принципові теоретичні положення. Сучасний етап державо- і націєтворення дослідники помістили в широкий історичний контекст. Розрізняючи процес державності на території України та українську державу. Так, витоки першого процесу відносяться до початку доби заліза (с. 17), і охоплюють всі державні утворення безвідносно до їх етнічного

ядра. Тоді як витoki другого феномену з'являються в середині XVII ст. і пов'язані з державотворчими зусиллями українського козацтва (с.23–25).

Автори задекларували етніцистське розуміння феномену української нації (с. 15), яке дозволяє не просто вбачати її витoki в новий час, але й підкреслює важливість етнічної компоненти на сучасному етапі націотворення. Інша річ, що її використання має узгоджуватися із іншими тенденціями суспільного розвитку. Автори наполягають на необхідності розуміння змінного характеру нації, який зумовлюється глибинними соціокультурними процесами. Видається актуальним висновок до першого розділу: “етнічність зараз не є єдиним критерієм належності особи до нації: майже всі нації є поліетнічними спільнотами громадян. Тим не менше не можна ігнорувати чинника етносоціальної структури конкретної нації – відсутності чи наявності в неї етнічного ядра, з яким пов'язана легітимність національно-державного самовизначення, принцип найбільшої відповідальності за стан справ у державі та за її історичний вибір. Українська нація є нацією етноядерною, етнічна більшість якої має перед собою вкрай відповідальне завдання – підтвердити своїми діями легітимність національного самовизначення і об'єднати в процесі державотворення весь поліетнічний соціум на засадах правової рівності і солідарності” (с. 30). У перспективі це дозволяє авторам говорити про політичну концепцію української нації як найбільш відповідну реаліям сьогодення.

Ще однією методологічною рисою роботи є застосування синергетичної теорії та темпорального розділення процесів державотворення та націєтворення, підкреслення їх “нелінійності і нестійкості” (с. 22). Це дозволило не тільки показати історичний вимір взаємопереплетення і розходження цих процесів, але й розглянути їх сучасну динаміку. Вона також визначається неспівпадінням державо- та націєтворчих процесів.

Системоутворюючим хребтом сучасної української історії визначено три революції – Студентську “на граніті”, Помаранчеву та Гідності, що відображено в структурі роботи. У монографії подано їх докладний хід, визначено лінії протистояння політичних акторів та їх ідеологічні позиції. Своєрідним вододілом сучасності стала Помаранчева революція. Якщо до неї визначальна роль відводилася еволюції державних інститутів, які прагнули утвердити свою “незалежність”, то після 2004 р. на перші ролі виходить українське суспільство. Показові назви розділів: третій – “1992–2004: держава шукає себе”, п'ятий – “2005–2010: суспільство шукає себе”.

Попри умовність такого поділу, авторам вдалося наголосити на важливому внутрішньому конфлікті українського сьогодення: слабкому діалозі та співпраці між державою і громадянським суспільством. Відсутність чітких правил та довіри між ними, постійне перетягування канату, стали перешкодою стабільному розвитку України. Держава перетворилася на інструмент впливу економічного еліт при вирішенні власних бізнесових проблем та стримуванні громадянського суспільства. Не випадково, останнє переважно заявляло про себе не в системі парламентської демократії та конкурентної політичної боротьби, а в революційних кроках. Можна припустити, що навіть прагнення до євроінтеграції зумовлюється не стільки “вірою” в “європейський проект”, скільки недовірою до інститутів української держави. Відповідно, європейський чиновник розглядається надійним контролером для українських казнокрадів.

У монографії показано широке тло політичних, соціально-економічних та національно-культурних процесів, які передували незалежності. Наведений у другому розділі фактичний матеріал показує складність перебудови, яка започаткувала ряд важливих для сьогодення процесів як от формування інституту власників, появу демократії, плюралізму й громадянського суспільства. Усі вони тією чи іншою мірою були переплетені з самовизначенням українців й

визначали його можливості. Для прикладу, формування інституту власності сприяло прагненням партноменклатури перепідпорядкувати собі власність на території республіки. І це об'єктивно вплинуло на їх підтримку суверенітету УРСР, а згодом – специфічну позицію щодо проголошення незалежності. Вони не заперечували проти неї, але й не боролися. Дискурс перебудови цікавий і в іншому контексті. Відомо, що її кремлівські “прораби” оголосили зміни революційними. Отож, цікаве питання: як співвідноситься революційність перебудови з національною революцією?

Було б надто спрощено вважати, що описана криза СРСР наприкінці 1980-х рр., яка включала у себе крах радянської адміністративно-командної та тоталітарної системи (с. 55) автоматично вела до постанови незалежної України. Не випадково автори пишуть про “збіг історичних обставин” (с. 11). Це була одна із точок біфуркації, яка створювала різні альтернативи.

Обрання незалежності отримало високу оцінку авторів, адже дозволило суспільству “повернутися до свого природного стану і природного розвитку” (с. 55). Річ у тому, що суспільна система створена більшовиками була штучним теоретичним витвором, неспроможним до втілення в реальному житті.

У цьому контексті виникає роздум щодо точки повернення України після відмови від більшовицького експерименту. Гасла національного відродження, артикульовані в програмі НРУ та інших опозиційних сил, як би це парадоксально не звучало, повертали суспільство у 1917–1921 рр. Не випадково чимало актуальних завдань 1990-х рр. змістово нагадували хитання Центральної Ради і Директорії. Автори непрямо це підтверджують коли пропонують термін “українська лютнева революція” до подій 20–23 лютого 2014 р. Так, діахронний контекст дозволяє їм сполучити і порівняти ці події з Українською революцією 1917–1921 рр. (с. 579).

Події, які відбувалися між революціями згруповані дослідниками в три лінії – політичні процеси, соціально-економічні відносини та націєтворення. Першим традиційно віддано перевагу, адже одним із проявів пострадянської свідомості є її надмірна політизованість. Використовуючи методологію теорії еліт, показано закономірності формування політичної еліти України як результату розпаду колишньої компартійної номенклатури. Так, ідеологічні ортодокси змушені були залишити керівні посади, а інша частина – пішла в бізнес, утворивши невеликий прошарок банкірів, президентів фінансових фондів, власників підприємств тощо. Основна частина номенклатури, що знаходилася між цими крайніми групами, утворила “партію влади”. Самостійність піднесла її статус і відкрила міжнародні перспективи, тим більше що в нових умовах вона не мала конкурентів, а чимало професійно придатних політиків мітингової хвилі були поглинуті нею (с. 144).

Подальші політичні процеси й конфлікти сприяли переструктуруванню “партії влади”, але мало змінювало якість. До 2003 р. 52 % керівників місцевих і 46 % керівників центральних органів державного управління починали свою бюрократичну кар’єру з радянських часів (с. 144). Мінялися радше фігури, навколо яких концентрувалася “партія влади”. Приналежність до неї дозволяла успішно реалізовувати економічні проекти й збагачуватися. Лише наприкінці 1990-х рр. у ній стали помітними розмежування, які переросли у відкритий конфлікт між пропрезидентськими і опозиційними фракціями у Верховній Раді. Останній став закономірним з огляду на формування олігархічної економіки й прагнення олігархів отримати політичну владу.

Автори відносять визрівання в Україні громадянського суспільства у переддень Помаранчевої революції (с. 279), що стало однією з визначальних умов її здійснення. Помаранчева революція поклала край спробі сформуванню “управляємо” демократію, і сформувала великий суспільний запит на оновлення влади. Зникнення диктатури зумовило розвиток громадянського суспільства (с.

323). Так, у 2005–2008 рр. істотно послабився тиск держави на суспільство: вибори проходили максимально демократично, зросла свобода слова, бізнес відчув себе суспільною силою. За цими позитивними тенденціями дослідники показали зворотній бік, який охарактеризували “дитячою хворобою” української демократії – цинічна боротьба за владу, комерція проплачених мітингів, нехтування ЗМІ журналістською етикою тощо. Як результат, із кінця 2008 р. до початку 2010 р. девальвація демократичних цінностей та соціально-економічний популізм “відкрили шлях авторитарним тенденціям 2010–2013 рр.” (с. 436). Їх подоланням стала Революція гідності.

Другою лінією став аналіз соціально-економічних відносин. У монографії підкреслюється важливість формування інституту власності, ключову роль в якому відведено українській номенклатурі. Вона скористалася могутнім піднесенням національного руху і “почала перепідпорядковувати собі місцеві об’єкти союзних структур” (с. 145). Розкрито особливості української ваучерної та грошової приватизації, які сприяли появі фінансово-промислових груп та “олігархів”. Автори цілком обґрунтовано називають 1998 р., коли у приватну власність перейшов 61 591 об’єкт, періодом завершення становлення приватного власника (с. 231). У подальшому домінували процеси переділу власності, в яких держава стала найпотужнішим інструментом впливу.

Автори критично оцінили стартовий потенціал української економіки при переході на ринкові відносини. Вона, не мала закритих виробничих циклів та належала до найбільш енергозатратних у світі. Відсутність продуманої економічної політики з боку держави, а також прагнення еліт здешевити процес приватизації через доведення підприємств до банкрутства, сприяли падінню у 1994 р. обсягів промисловості до 51,2 % від рівня 1990 р. (с. 212). Цілком обґрунтовано виглядає думка про те, що економічний спад завдав серйозного удару по ідеї незалежності. Водночас, “з 1992 по 2002 рр. Україна пройшла тернистий шлях від планової до ринкової економіки” (с. 236).

У наступні роки в Україні сформувалася олігархічна модель економіки, пік якої припав на 2007–2008 рр. У державі посилювався вплив на суспільство фінансово-промислових груп, який не обмежувався економікою і політикою, але й активно здійснювався через засоби масової інформації та спорт (с. 456). Олігархи перетворилися на активних учасників політичних процесів, достатньо самостійних у прийнятті рішень. Автори розглядають 2008 р. рубіжним для економіки України. Тоді було досягнуто 90 % ВВП від рівня 1992 р., а подальше зростання зупинене світовою економічною кризою 2008–2009 рр. Остання показала слабкість економічної основи держави через “недалекглядність політичних і бізнесових еліт” (с. 463).

Усе це в комплексі спричинило повернення до форматів взаємодії держави і бізнесу характерних для межі 1990–2000-х рр. Фінансово-промислові групи знову перетворилися на “молодших партнерів” вищого чиновництва, яке повернулося до методів “дикого капіталізму” 1990-х рр. На думку авторів, це стало основою для посилення авторитарних тенденцій, які призвели до подій 2014 р. (с. 476).

Третьою лінією став розгляд націєтворчого процесу. Його динаміка дещо відставала від державотворення і соціально-економічних процесів. Автори вказують, що системотворчим фоном першого десятиріччя становлення української державності стала глибока соціально-економічна криза, яка “вкрай деструктивно впливала на процеси культуро- і націєтворення” (с. 239). Відсутність консенсусу в цих питаннях значною мірою дискредитували національну ідею. Водночас, вказується лояльний характер національної політики Української держави щодо національних меншин.

У монографії підкреслюється проблемність упровадження в життя українського етноцентричного проекту (с. 243) та його нереалізованість в умовах незалежності. Головна причина цього – поліетнічний характер населення. Констатується, що очікуваного бурхливого національного відродження не спостерігалось. Більше того, “тренд національного відродження... впродовж перших двох десятиліть незалежності виявився одним із найменш затребуваних суспільством” (с. 542). Не випадково, “українізація” 1990-х років розглядається в якості інерції радянської національної політики. Вона була не лише смисловим, а й практичним продовженням базової ідеологічної дискусії радянських часів щодо спроможності українського народу повною мірою реалізувати набуте право на державний суверенітет та автентичність культури (с. 259).

Автори критичні щодо досягнень націєтворення у 1990-х рр., пояснюючи це широким рівнем дистанціювання державної влади та її інститутів від суспільства, хронічною неспроможністю політико-правових інститутів України сформувати в очах громадян належний рівень легітимації процесів державотворення (с. 275). Проте, вказують, що саме тоді з множини історичних альтернатив обирався шлях культурного поступу України (с. 275), постала диференційована культурна реальність модерного типу з великим діапазоном субкультур і контркультур (с. 261).

У монографії деконструються стереотипні уявлення щодо особливостей українського суспільства, які були й подекуди залишаються інструментами маніпуляції, політичної та інформаційної війни. Так, відкидається концепція “двох Україн”, альтернативою якій пропонується концепція 11–12 самобутніх регіонів (с. 698). Підкреслюється двомовний характер українського суспільства (с. 529).

Важливим є визнання змінності умов формування нації. Саме тому сучасна глобалізація, універсалізація культурних феноменів та ідентифікаційних криз накладають відбиток на перебіг етнокультурних процесів та створюють якісно нові умови формування національних ідентичностей (с. 542). Зважаючи на методологічну складність феномену нації, дослідники виділяють окремі типи ідентичності – національну, пострадянську, ліберально-космополітичну та імперську (с. 725), які конкурують між собою в Україні. При цьому “найболючішою проблемою українського націєтворення... залишається навизначеність національної ідентичності” (с. 703).

Активізація процесу націєтворення була зумовлена зовнішньою загрозою – російською агресією, яка вивела суспільство зі стану “своєрідного анабіозу” (с. 701), і стала “відправною точкою мобілізації української ідентичності” (с. 702). Відкидання попередніх типів ідентичності, змусило науковців прямо поставити завдання необхідності вироблення “консенсусної моделі національної ідеї” (с. 730). Вказуючи, що пошуки такої моделі тривають, дослідники підкреслюють необхідність творчого перегляду спадщини українського націоналізму. Вони вважають безперспективним бездумне наслідування його ідей, сучасному глобалізованому світі. Принциповим є висновок: “Подальше культивування формату національного проекту, омріяного на межі XIX–XX ст., не матиме успіху. Варто усвідомити, що відтоді не просто минуло багато часу: світ, а разом з ним і центральні актори тогочасного проекту (Росія/росіяни, Польща/поляки, Україна/українці) змінилися до невпізнаності, чимало завдань тогочасного проекту вже вирішені, натомість глобалізація висуває принципово нові виклики і завдання, на які український проект, якщо він зацікавлений у прогресивному розвитку, має шукати і давати сучасні відповіді. Давати їх, перебуваючи в полоні політичного дискурсу XIX ст., неможливо” (с. 730).

Погоджуємося з думкою, що події 2013/14 років надали найпотужнішого за всю новітню історію імпульсу для переосмислення вітчизняної історії,

політичної дії, базових духовних та ідеологічних практик, власне – українського проекту як такого (с. 732). Реалії сьогодення спонукають науковців говорити про перспективи створення політичної нації та нових складностей при її формуванні: “Саме під впливом воєнних загроз шальки терезів, що чверть століття балансували між варіантами етнічної та політичної нації, виразно колихнулись на користь створення політичної нації. Це означатиме не лише невідворотну втрату українськими націоналістами монополії висловлення українських націє- і державотворчих амбіцій, а й загострення внутрішньополітичної боротьби після завершення збройного протистояння агресорів” (с. 755).

Створений історичний наратив відображає авторське бачення державо- і націєтворчого процесів в Україні. І якщо в події в площині розглянуто об’єктивні історичні процеси, то в площині інтерпретації не все так однозначно. Здається, маємо підстави по-іншому осмислити проблему розпаду СРСР і, відповідно, постання незалежної України. Вже традиційна точка зору полягає в осмисленні розпаду СРСР у “коротких” історичних рамках – 1989–1991 рр. Такий підхід історично точно відображає процес інституційного розпаду держави та втрати компартією монополії на владу. Однак, навряд чи все можна зводити до цього, і не зважати на інші складові.

Так, інституційний розпад держави на більшій частині пострадянського простору не співпав із розпадом ментальної спільноти, яка забезпечувала його існування. Спільним у нових пострадянських державах виявився суспільний феномен, який по-різному називається (*homo sovieticus*, червона людина), але живився ностальгією за радянським часом. Він виявився сприятливим для активізації Росією реінтеграції на пострадянському просторі.

Бачення СРСР структурою імперського типу (а саме так його найчастіше осмислюють у науковому середовищі й публіцистиці), дозволяє застосувати до нього загальні принципи розпаду імперій. Так, О. Мотиль розрізняє поняття виснаження і розпад імперії. Найперше, імперія – це ієрархічно організована політична система, що має втулкоподібну будову – як колесо без обода, – в якій центральна еліта і влада домінують над периферійними елітами і спільнотами, діючи як посередники в їхніх важливих взаємодіях і спрямовуючи потоки ресурсів від периферії до центру і знову до периферії. Виснаження означає послаблення центральної влади на периферії і поступову втрату клаптиків периферійних територій. Розпад передбачає постання суттєвих стосунків між периферіями і провіщає кінець імперії як особливо структурованої політичної системи [8, с. 19]. Так от, на відміну від виснаження, яке невідворотно деімперіалізує імперію, зводячи її до шкаралупи себе колишньої, крах не конче призводить до кінця імперії. Він настає тоді, якщо і коли центр послаблений і не може виконувати роль втулки. Потрясіння можуть так струснути системою, що призведуть до розриву зв’язків між її частинами. Коли імперські “спиці” зникають, периферії виявляються полишеними на власні сили як формально незалежні політичні утворення. Але формальна незалежність не конче означає зникнення імперії як системи [8, с. 118].

Конфлікти у Придністров’ї, Нагірному Карабасі, Грузії, на сході України – частина “повзучого” розпаду СРСР, який хронологічно триває дотепер, і одночасно процесу відродження імперії (в категоріях О. Мотиля). Відтак, сучасний державо- і націєтворчий процеси в Україні накладаються, синхронізуються із ними. У цьому немає логічної суперечності, бо мова йде про різні тенденції, відповідно, проекти, які реалізуються на пострадянському просторі.

Особливістю авторського бачення державо- і націєтворчого процесу є акцент на революційному характері змін. Саме революції – студентська 1990 р., Помаранчева та Гідності стали в різній мірі визначальними чинниками означених

процесів. Не помічати цей вплив було б безглуздо. І все ж. Здається, автори дещо перебільшують значення “революції на граніті”. По-перше, її безпосередні наслідки обмежилися відставкою голови Ради Міністрів УРСР В. Масола, тоді як інші принципові питання – проігноровані. По-друге, “революція на граніті”, як і молодіжний студентський рух віцілому, були складовою частиною значно ширшого руху – демократизації та боротьби за незалежність.

І якщо говорити про революційний характер змін у 1989–1991 рр., то логічніше розглядати його в дискурсі антикомуністичних революцій 1989 р. у Польщі, Угорщині чи Чехословаччині. Але якщо у східноєвропейському випадку завдання революцій були в основному реалізовані – суспільство відмовилося від комунізму, то в Україні цього не сталося. Від початку українська антикомуністична революція розвивалася між двома завданнями – державною незалежністю й антикомунізмом. Перемогла лише одна лінія – державницька. Це сталося не через компроміс із комуністичною владою (як це переважно було в Східній Європі, звідси ще одна назва тих революцій – “переговорні”), а через перехоплення гасел національного відродження комуністичною більшістю. Відтак, антикомуністичний потенціал 1991 р. не був вичерпаним, і комунізм (чи точніше ностальгія за радянським ладом) ще довго, поряд із майже десятирічним політичним домінуванням лівих сил, зберігав свою актуальність. Отож, усі наступні революції – 2004 р. і 2013 р. можна розглядати саме як продовження розпочатого в 1989 р. Це не означає, що всі вони зациклювалися на антикомунізмі. Навпаки, вони актуалізували нові суспільні виклики, які поставали в процесі розвитку держави й суспільства, і вже антикомунізм був швидше атавізмом, аніж мотором руху.

Продовжуючи аналогії з антикомуністичними революціями 1989 р., можна сказати, що Помаранчева революція стала відповідником “круглих столів”. Саме тоді вперше до влади прийшли опозиційні сили, домовившись із попередниками. У цьому контексті варто розуміти, що ці сили вже були частиною системи. Так само як і східноєвропейська опозиція вийшла з системи, аби її зруйнувати. Порівнюючи динаміку східноєвропейських революцій і української, можна помітити швидку вичерпність потенціалу опозиції, її невміння / небажання розривати зв’язок із системою. За такої умови колишні комуністичні сили, трансформувалися у респектабельні ліві партії, повертались до влади. Те ж саме відбулося в постпомаранчевий період. Колишня “партія влади” трансформувалася у “біло-блакитний” табір.

Щоправда, на цьому аналогії закінчуються. Бо східноєвропейські ліві, розірвавши зі своїм радянським минулим, запропонували суспільству прийнятну соціальну програму й цінності. Однак, в українських реаліях повернення “колишніх” нагадувало повернення Бурбонів після наполеонівських війн. Вони вдавали ніби нічого не відбулося. За таких умов на передову вийшов фактор вулиці, який найповніше проявився під час Революції гідності. Звернемо увагу, що однією з причин успішності східноєвропейських переговорних революцій стало спільне бажання “владних” і “безвладних” не допустити в політику фактор вулиці.

Події 2013–2014 рр. стали свідченням втрати довіри суспільства до еліт. Рушійною силою Революції Гідності стало покоління, що знаходилося у опозиції до системи. Один із лідерів “студентської революції” 1990 р. О. Доній колись озвучив цікаву думку: зміни в Україну прийдуть після 2009 р., коли право вибору отримають молоді люди народжені в незалежній Україні. Євромайдан, автомайдан, Революція Гідності виявилися, здебільшого, “виборчим правом” цього покоління.

Отож, фактор “вулиці”, який східноєвропейські “владні” і “безвладні” прагнули не допустити в свою політику, в українському варіанті порушив

“оксамитові” схеми. Показово, що Майдан 2014 р. виступив проти системної опозиції, представленої А. Яценюком, В. Кличком та О. Тягнибоком, так само як і не прийняв Ю. Тимошенко. Не випадково, їх політичні сили, намагаючись утриматися в політиці, були змушені прийняти в свої ряди активістів “вулиці”. Якщо в Революції Гідності бачити завершення антикомуністичної революції, то очевидно, вона виконала своє завдання, але її колір був трагічно інший.

Як бачимо, сучасність багатоаспектна, і у подіях розкриває свої різні грані – звідси дискусії й різні інтерпретації. Було б самовпевнено думати, що ними можна обмежитися в умовах незавершеності державо- і націєтворчих процесів. Рецензовані нариси є чудовим зразком застосування історичного методу до них, які дозволяють не тільки осмислити прожите, але й запропонувати свіжі ідеї на сьогодні. Йдучи по гарячим слідам, важко ставити крапку. Не випадково, автори закінчили нариси тезою, яка передбачає постійне повернення до написаного: “Верхня часова межа Революції гідності залишається невизначною (2013–20??), та й сама назва цих подій може переглядатися й уточнюватись у напрямі врахування в назві поняття розмірів феномена, який, найімовірніше, набуватиме більш масштабного характеру” (с. 779). І це правда, історії істориків не здатні зупинити рух історії...

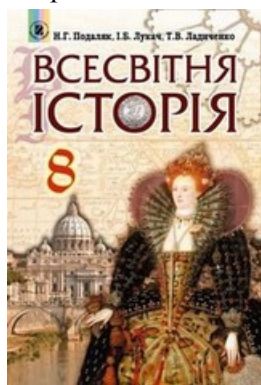
Список використаних джерел

1. *Нора П.* Теперішнє, нація, пам'ять / П'єр Нора. – К.: КЛЮ, 2014. – 272 с.
2. *Топольський Є.* Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації / Єжи Топольський. – К.: К. І. С., 2012. – 400 с.
3. *Революция и реформа: их влияние на историю общества // Новая и новейшая история.* – 1991. – № 2. – С. 74–103.
4. *Керенский А.* Россия в поворотный момент истории / Александр Керенский. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2006. – 524 с.
5. *История антикоммунистических революций конца XX века: Центральная и Юго-Восточная Европа* / отв. ред. Ю. Новопащин. – М.: Наука, 2007. – 397 с.
6. *Ортега-и-Гасет Х.* Вибрані твори / Хосе Ортега-и-Гасет. – К.: Основи, 1994. – 420 с.
7. *Колаковський Л.* Похвала не консеквентності, або як бути консервативно-ліберальним соціалістом: есеї / Лешек Колаковський. – К.: Грані-Т, 2012. – 320 с.
8. *Мотиль О.* Підсумки імперій: занепад, розпад і відродження / Олександр Мотиль. – К.: Критика, 2009. – 200 с.

Ярослав Секо (Україна)

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ: ПІДРУЧ. ДЛЯ 8-ГО КЛ. ЗАГАЛЬНООСВІТ. НАВЧ. ЗАКЛ. / Н. Г. ПОДАЛЯК, І. Б. ЛУКАЧ, Т. В. ЛАДИЧЕНКО – К.: ГЕНЕЗА, 2016. – 240 С.

Сучасний розвиток техногенної цивілізації, який характеризується виникненням глобальних проблем, по-новому ставить питання про місце і роль освіти у житті людини і суспільства. З урахуванням викликів ХХІ століття, сучасна освітня парадигма спрямована на максимальне врахування та розвиток індивідуальних здібностей учнів, їх інтелектуальних потреб і міжособистісних відносин. За результатами психолого-педагогічного

аналізу змісту загальної середньої освіти, здійсненого науковцями Національної академії педагогічних наук України у 2014 р., було визначено основні напрями його модернізації та реалізації. Одне з першочергових завдань у цьому процесі полягало у створенні нового покоління шкільних підручників, спроможних одночасно реалізовувати триєдину мету освіти (навчати, розвивати, виховувати), втілювати результати конструктивного діалогу між їх розробниками та головними замовниками (учнями, вчителями-практиками, батьками), відповідати вимогам Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти та програмі Міністерства освіти та науки України (2015 р.). У цьому сенсі рецензований нами підручник “Всесвітня історія” для 8 класу загальноосвітніх

начальних закладів за авторством Н. Г. Подалаяк, І. Б. Лукач та Т. В. Ладиченко є цікавим, адекватним новітнім науковим поглядам на ранній Новий час (ХVI–ХVIII ст.) всесвітньої історії авторським проектом, що відповідає сучасним вимогам до навчання і може слугувати зразковим прикладом синтезу історичної науки й практики підручникотворення.

Підручник створено відповідно до нових стандартів освіти задекларованих у навчальній програмі 2016/2017 рр. Його чітка та логічна структура (послідовність поділу на розділи, “ліхтарики-підпараграфи”, пункти; ретельно розроблені параграфи для проведення практичних занять) дозволяє забезпечити максимальну ефективність навчального процесу та дотримання принципу поступовості у зростанні рівня предметних і ключових компетентностей учнів.

Навчальний текст підручника поділяється на основний, додатковий і пояснювальний. Характерно, що ці структурні компоненти розташовані довільно – в межах окремих тем відповідно до особливостей навчального матеріалу. Рациональність такого підходу підтверджується збалансованістю обсягу викладеного у тексті навчального матеріалу та його розподілом між зазначеними структурними компонентами.

Методичний апарат підручника зорієнтований на організацію діалогу (полілогу): “учень – учитель – автор підручника – людина епохи, яку вивчаємо”. Головне завдання автори визначили для себе так: спробувати, наскільки це можливо, поглянути на минуле очима його сучасників, зрозуміти, чому вони чинили саме так, а не інакше. З цією метою теоретико-пізнавальна складова основного тексту поділяється на розділи, параграфи і пункти. Кожен параграф становить завершену структурну одиницю, у межах якої проглядається актуалізація опорних знань учнів (рубрика “Пригадайте”), ставляться проблемні запитання і завдання (рубрика “Подумайте”). Кожен параграф містить також рубрики узагальнюючого характеру (“Перевірте себе”, “Виконайте завдання”, “Творчо попрацюйте”, “Запам’ятайте дати”). Досить вдало візуально виділено теоретичний матеріал.

Значна увага у підручнику приділена додатковому тексту. Рубрики “Подробиці”, “Дізнайтесь”, “Документ”, які включають в себе історичні документи, хрестоматійні матеріали, біографічні та наукові відомості, посилюють емоційне навантаження підручника, сприяють ознайомленню учнів з прийомами пізнавальної діяльності, забезпечують можливість індивідуалізації і диференціації навчального процесу, сприяють залученню школярів до активної роботи з навчальним матеріалом, спонукають їх до висловлення власних суджень та формулювання висновків.

Окрему структурну складову підручника утворюють параграфи під загальною назвою “Практичне заняття”. Їх зміст та дидактичне наповнення відповідають вимогам навчальної програми 2016/17 рр., щодо організації та проведення “уроків – практичних занять”, як особливої форми навчання історії в школі.

Кожне із запропонованих у підручнику практичних занять присвячується темі визначеній навчальною програмою та має інтерактивний характер, що дозволяє розглядати їх як цілісну диференційовану технологію розвивальної освіти, спрямовану на динамічне засвоєння учнями знань, формування прийомів дослідницької пізнавальної діяльності, залучення до наукового пошуку та творчості.

Апарат організації засвоєння знань “Практичних занять” містить інструктивні та довідкові матеріали (пам’ятки, коментарі, вказівки для самостійного виконання практичних завдань), таблиці, підписи-пояснення до ілюстрованого матеріалу. Такий підхід вдало реалізує комунікативну функцію підручника, допомагаючи налагодити зворотній зв’язок між читачами та авторами.

Підручник містить якісний навчальний матеріал. Тексти доступні і цікаві для сприйняття, мають пізнавальну цінність. Мова тексту відповідає нормам української літературної мови (речення лаконічні, точні, зрозумілі для сприймання восьмикласниками). Теоретичний матеріал подано в достатньому об’ємі, його складність і обсяг відповідають віковим особливостям підлітків. Основний текст не переобтяжений науковими термінами та незнайомими словами. Виклад навчального матеріалу передбачає поєднання ознак наукового та науково-популярного стилів. Наявність предметно-орієнтованого, інструментально-орієнтованого, ціннісно-орієнтованого компонентів змісту підручника дозволяє зреалізувати принцип доступності у методиці його використання.

Продуманий апарат орієнтування підручника допомагає учням швидко і безпомилково орієнтуватися у його структурі. Зокрема методика роботи з його текстом описана у зверненні “Дорогі восьмикласники”. Кожен розділ починається із розгорнутого шмуцтитулу, на якому подано назви параграфів, що вивчатимуться у розділі. На колонтипулах зазначені назви розділів. Кожна рубрика виділена за допомогою графічних піктограм “Подумайте!”, “Пригадайте!”, “Попрацюйте в парах”, “Виконайте завдання”, “Перевірте себе”, “Творчо попрацюймо”, “Запам’ятайте дати”. Основні імена, терміни й дати в тексті підручника виділено напівжирним шрифтом. Запропоновані запитання та завдання в основному мають проблемний і творчий характер, тобто передбачають аналіз, синтез, порівняння, висловлення власної думки тощо. Зазвичай вони розташовані на початку параграфу (що дозволяє актуалізувати раніше набуті знання учнів), по тексту параграфу (як узагальнення до пунктів), наприкінці параграфу (для узагальнення знань по темі), а також як аналітичний супровід вміщеної у тексті образотворчої та умовно-графічної наочності.

На сторінках підручника вміщено унікальні ілюстрації (репродукції картин, скульптури всесвітньовідомих митців, сучасні світлини архітектурних пам’яток), що містять дидактично обґрунтований зв’язок із текстом та іншими структурними компонентами підручника. Ілюстрації відповідають віковим

особливостям учнів, і мають пізнавальну доцільність, адже представлені на них зображення обов'язкові для розпізнання восьмикласниками. Крім того їх можна застосовувати як самостійне джерело знань при організації дослідницької роботи учнів на уроці (усі ілюстрації супроводжуються проблемними завданнями та запитаннями). Більшість ілюстрацій подано в кольорі.

Виконані у кольорі й розміщені на форзаці і по тексту підручника історичні мапи, хронологічні та синхронні таблиці дозволяють одночасно відобразити локальність історичних подій у просторово-часовій взаємозалежності за допомогою мови знаків та символів і диференціювати процес формування хронологічних, просторових, інформаційних, логічних, аксіологічна компетентностей восьмикласників.

Зміст підручника сприяє формуванню гуманістичних цінностей, високих моральних якостей, толерантності, активної громадянської позиції учнів; навчає міжнародного і міжконфесійного діалогу; виховує особистість, готову до ефективної міжкультурної взаємодії в нових історичних реаліях, чутливу до людської індивідуальності та нетерпиму до людських відмінностей. Також навчальному виданні реалізовано і українознавчий компонент – вміщено запитання на знання фактів з історії України, що синхронізуються із всесвітньою історією.

Текстові та позатекстові матеріали підручника позбавлені гендерних стереотипів, дискримінації за ознакою статі, що виявляється у паритетності представлення осіб обох статей.

Позитивною ознакою підручника є його відповідність новітнім досягненням сучасної науки, встановленим у ній положенням висвітленим у сучасній історіографії. Зокрема при висвітленні подій всесвітньої історії Нового часу, авторами, на противагу політичній історії, віддається перевага історії повсякденності та цивілізаційним аспектам розвитку людства. Значну увагу у підручнику приділено історії мистецтва, а саме вивченню творів мистецтва, які найбільше вражають сучасну людину й нинішнього школяра.

Реалізації принципу науковості змісту підручника сприяє також трансформація й точність вираження вміщених у ньому наукових понять, уявлень, визначень і термінів. Робота з понятійним апаратом супроводжується пояснювальним текстом – примітками, поясненнями, хронологічними та термінологічними довідками, картами та картосхемами.

Підбиваючи підсумок сказаному, вважаємо, що рецензований підручник “Всесвітня історія” для 8 класу загальноосвітніх начальних закладів за авторством Н. Г. Подалаяк, І. Б. Лукач та Т. В. Ладиченко відповідає вимогам до сучасного підручникотворення і може бути рекомендованим для вивчення всесвітньої історії у восьмому класі загальноосвітнього навчального закладу.

Наталія Ігнатенко (Україна)

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ СЕМІНАР “МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ – НАУКОВЕЦЬ І ПОЛІТИК У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОСТІ”

У 2016 році відзначаємо 150-ліття з дня народження М. Грушевського, найвидатнішого українського історика й одного із провідних діячів українського національного відродження ХХ століття. Як автор монументальної “Історії України-Руси” М. Грушевський заклав міцні підвалини для національно-державного відродження нашої країни, створюючи правдивий образ історичного розвитку української нації. Саме історична схема вченого встановила й обґрунтувала самостійність українського історичного процесу. М. Грушевський як довголітній голова Наукового товариства ім. Т. Шевченка у м. Львів, голова Українського наукового товариства у м. Київ, а згодом академік Всеукраїнської академії наук і голова її історичної секції долучився до великого піднесення української історичної науки та піднесення її як рівнорядного учасника до світового і культурного процесу. Також М. Грушевський очолив визвольну революцію ХХ століття, став головою Української Центральної Ради і першим Президентом Української Народної Республіки. Він проголосив Четвертий Універсал Української Центральної Ради, котрий історики називають найкращим конституційним актом української державності ХХ століття. Саме М. Грушевський до сьогодні виступає символом всеукраїнського національного єднання, котре він розумів як згуртованість всіх частин української землі і української нації в єдиному національно-державному і національно-культурному організмі.

Відповіді на згадані суспільно-політичні та наукові виклики спробували дати учасники науково-практичного семінару “Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності”, котрий відбувся 30 листопада 2016 року у м. Тернопіль на базі історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, де доброю традицією є організувати міжнародні конференції та круглі столи. Ініціатором проведення заходу виступила кафедра нової і новітньої історії та методики викладання історії на чолі із завідувачем, знаним в Україні й за кордоном науковцем, доктором історичних наук, професором Алексієвцем Миколою Мироновичем.

У роботі науково-практичного семінару взяли участь провідні учені міста, викладачі та магістранти історичного факультету. Ключовим питанням стало обговорення й осмислення наукової та громадсько-політичної діяльності М. Грушевського в Україні та еміграції. Тематика доповідей торкалася концепцій дослідження науковця у царині всесвітньої історії та історії України, а також вузькоспеціалізованих тем. У своїх доповідях дослідники наголосили на актуальності вивчення особистості вченого, його наукового доробку, громадсько-політичної діяльності та діяльності представників історичної школи.

Робота науково-практичного семінару розпочалася з привітальних виступів декана історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, кандидата історичних наук, доцента Володимира Миська та заступника декана історичного факультету з науково-дослідної роботи і міжнародного співробітництва, доктора історичних наук, професора Лесі Алексієвцев.

На пленарному засіданні були заслухані доповіді кандидата історичних наук, доцента кафедри змісту і методики викладання ТОКІПО Юрія Свідерського (“Реалізація концепції М. Грушевського в сучасному шкільному підручнику”),

доктора історичних наук, професор, завідувача кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії ТНПУ ім. Гнатюка Миколи Алексієвця (“Всесвітня історія” у творчій спадщині Михайла Грушевського”), кандидата історичних наук, доцента кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії ТНПУ ім. Гнатюка Тетяни Лахманюк (“Наукова та громадсько-політична діяльність М. Грушевського в еміграції (1919–1924 рр.), кандидата історичних наук, доцента кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії ТНПУ ім. Гнатюка Наталії Григоруk (“Микола Чубатий – представник історичної школи Михайла Грушевського”), кандидата історичних наук, доцента кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії ТНПУ ім. Гнатюка Лесі Костюк (“Етнополітичний аспект у творчості М. Грушевського”), кандидата історичних наук, доцента кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії ТНПУ ім. Гнатюка Віктора Савенка (“Михайло Грушевський і НТШ”), магістранта історичного факультету ТНПУ ім. В. Гнатюка Юрія Петрика (“Конституційний проект М. Грушевського 1905 р.”), магістранта історичного факультету ТНПУ ім. В. Гнатюка Сергія Гуменого (“Михайло Грушевський і Тернопільщина”), магістрантки історичного факультету ТНПУ ім. В. Гнатюка Марії Струганець (“Мова і нація у творчій спадщині М. Грушевського”), магістрантки історичного факультету ТНПУ ім. В. Гнатюка Оксани Слободян (“Михайло Грушевський як видатна особистість в історії України”).

У цілому, науково-практичний семінар став важливим кроком у розробці грушевськознавчої тематики, розкрив основні віхи життя, громадсько-політичної та наукової діяльності Михайла Грушевського, дав нагоду всім учасникам ще більше побачити світову велич геніального сина українського народу.

Леся Костюк (Україна)

NOTA VENE: МОВОЮ ОРИГІНАЛУ

ІЗ КНИГИ ЛЕСІ АЛЕКСІВЕЦЬ, ІРИНИ ГЛЬЧУК. УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ СУЧАСНОСТІ. – ТЕРНОПІЛЬ: ВЕКТОР, 2016. – 259 С.

Безпеко-оборонний вектор співробітництва України і Польщі у світлі інтеграційних та глобалізаційних процесів

Адаптація українських реалій до європейсько-атлантичних вимог має враховувати потенційні можливості держави, які прискорили б вступ України до ЄС та Північноатлантичного альянсу, інших міжнародних структур. Одним з важливих чинників прискорення інтеграції нашої країни до європейської світової спільноти може стати взаємовигідне військово-політичне співробітництво (ВПС) із зарубіжними державами. З огляду на це, українсько-польські відносини у безпеко-оборонній сфері відіграють важливу роль, закладаючи підвалини та, відкриваючи перспективи для модернізації вітчизняної військово-технічної політики, спрямованої на забезпечення захисту обох держав і боєздатності їх Збройних Сил, а також використання для запоруки загальноєвропейської безпеки у новій системі міжнародних координат.

Військово-політична співпраця між Україною та Республікою Польща у новітню добу є зрозуміло, порівняно нетривалою. Лише на початку 90-х років минулого століття, як вже зазначали, розпочалася розбудова двосторонніх відносин на міждержавному рівні у новому форматі. Суспільно-політичні процеси як в Україні, так і у Польщі потребували налагодження якісно нових форм взаємозв'язків у всіх сферах, у т. ч. у військово-політичній площині. Для України взаємини у безпековому вимірі набувають особливої ваги з огляду на реформи у Збройних Силах та окупацію РФ Криму і її агресію на Донбасі.

Понад двадцятирічна співпраця показала, що військово-політичне співробітництво між Україною та Республікою Польща відображає геополітичний аспект двосторонніх стосунків і є особливо значимим щодо перспектив реалізації доктрини українсько-польського стратегічного партнерства у безпеко-оборонному контексті. На сучасному етапі військових, військово-політичних стосунків між двома державами напрацьовано чимало ефективних механізмів і форм співробітництва, частими є контакти у військовій галузі, які, однак, потребують подальшого поглиблення. Складвся складний і багатоаспектний комплекс цілеспрямованих заходів військових і військово-політичних заходів на підставі законодавства України відповідно до нових міжнародних норм права. Одним із безпосередніх їхніх результатів стало надання двостороннім міждержавним зв'язкам у військово-політичній площині виразно європейсько-атлантичного спрямування. Із урахуванням цього проаналізуємо основні етапи й напрями військово-політичного співробітництва України і Республіки Польща, з'ясуємо його стан, проблеми та перспективи розвитку. Зауважимо, що історія становлення і розвитку українсько-польських відносин у військово-політичній сфері розпочалася із здобуттям незалежності

України і не втрачає актуальності впродовж усіх наступних років. Від початку 1990-х років військово-політичні взаємини пройшли певну еволюцію і в другій половині ХХ ст., як і у цілому українсько-польські відносини, вийшли на рівень стратегічного партнерства. Це пов'язано із внутрішнім розвитком українського і польського суспільств, а також із зовнішніми факторами, необхідністю знайти новий формат для запоруки миру й безпеки на Європейському континенті. Зацікавленість України і Польщі обумовлювалася пошуком шляхів залучення можливостей, засобів та ідей для реалізації взаємовигідних заходів у цій сфері. Окупація Криму та військова агресія Росії проти Української держави створила нову реальність у відносинах з Республікою Польща та ЄС і НАТО. Разом з політичним зближенням із західними країнами виник і цілком новий шанс щодо виходу на вищий рівень співпраці у безпеко-оборонній сфері. Реалістична оцінка тенденцій розвитку міжнародної ситуації в Європі спонукає Україну до активізації безпеко-оборонної співпраці з Польщею й інтеграції з європейськими та євроатлантичними структурами, зокрема з Європейським Союзом і НАТО.

Безпосередньо закладання правових основ відносин України і Польщі у військово-політичній сфері розпочалося ще у 1992 році. Базове підґрунтя військово-політичної співпраці між двома державами було задекларовано в основоположному Договорі про добросусідство між Україною та Польщею [217], укладеному в травні 1992 року. Договір містив статті, що торкалися і деяких аспектів співпраці у безпеко-оборонній галузі. Зокрема, сторони визнали непорушність нинішніх кордонів між ними та підтвердили відсутність територіальних претензій одна до одної (ст. 2), відмовилися від війни як засобу вирішення спірних питань і розв'язання проблем міжнародної безпеки (ст. 4. 1), домовилися розвивати взаємовигідне військово-співробітництво на основі окремих угод (ст. 4. 2–3) [217]. Основні цілі такого співробітництва були визначені Угодою між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Польщі про розвиток військового співробітництва [400], підписаною 3 лютого 1993 р. під час офіційного візиту в Україну міністра оборонного відомства РП З. Оконського. Головними пріоритетами в ній було визначено:

- роззброєння і заходи, спрямовані на зміцнення довіри й співробітництва для гарантування взаємної європейської та міжнародної безпеки;
- обмін інформацією про організаційні структури, проблеми керівництва Міністерством оборони і Збройними силами, комплектування військ у мирний час;
- спільні навчання військ і штабів;
- тилове і технічне забезпечення;
- соціальні питання, виховна і культурна діяльність у Збройних силах;
- правова діяльність у Збройних силах;
- науково-дослідницька діяльність;
- питання співробітництва військ протиповітряної оборони, авіації та військово-морських сил;
- співробітництво у галузі військового зв'язку;
- військова топографія та геодезія;
- розвиток обмінів у галузі спорту і туризму;
- участь Збройних сил у вирішенні завдань цивільної оборони та охорони навколишнього середовища [400].

Спираючись на цю угоду, Україна і Польща почали розвивати військово-політичну співпрацю у таких напрямках, як спільний перегляд підходів до військово-технічного співробітництва для його активізації; опрацювання можливості залучення польських викладачів і навчання польських військовослужбовців на курсах підготовки офіцерів багатонаціональних штабів

як структурного навчального підрозділу Національної академії оборони України, зокрема підготовки офіцерів для їх подальшої діяльності, пов'язаної з питаннями співробітництва з НАТО; підготовки та проведення операцій з підтримки миру; подальше спільне виконання українсько-польським миротворчим батальйоном місії у складі сил КФОР; пошук шляхів активізації співпраці з країнами Вишеградської групи; подальший розвиток багатостороннього співробітництва у військовій сфері за схемами: Україна–Польща–США, Україна–Польща–Велика Британія, Україна–Польща–Канада; співробітництво у галузі радіаційного, хімічного та бактеріологічного захисту; у галузі знищення протипіхотних мін; в галузі ліквідації наслідків, пов'язаних з викидом до атмосфери (екологічне забезпечення); у галузі надання допомоги в сертифікації та виробництві згідно зі стандартами НАТО [86, с. 162].

Інтенсивність українсько-польських взаємин у першій половині 1990-х рр. на різних щаблях сприяла розвитку взаємного військово-політичного співробітництва. 6 травня 1994 р. “Договір між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Польщі про військове співробітництво” був доповнений Протоколом про двостороннє співробітництво стосовно основ взаємного повітряного руху військових повітряних суден України та Республіки Польща у повітряному просторі обох держав [234]. Протокол, наповнюючи реальним змістом попередні домовленості між Україною та РП, передбачав основи взаємного повітряного руху військових повітряних суден у контрольованому й оперативному просторі (ст. 1 – 2), а також визначив заходи щодо перевезень військовими повітряними суднами і рамки ідентифікованої зони, яка становила частину повітряного простору держави шириною 15 км з обох боків кордону України та Польщі [234].

Для поглиблення розвитку військово-політичного партнерства між Україною та Польщею важливе значення мало подальше розширення і вдосконалення договірно-правової бази. Між сторонами тривала активна робота щодо ухвали двосторонніх документів у галузі підготовки військових кадрів [220], взаємних поставок озброєння, військової техніки і надання послуг у військово-технічній сфері [221], правового режиму українсько-польського державного кордону, співробітництва та взаємної допомоги з прикордонних питань [224], повітряного сполучення [239], військово-технічного виміру стандартів у сертифікації та виробництві [401]. Можливість двосторонньої і багатосторонньої військової співпраці була перевірена під час спільних навчань у вересні 1997 р. “Cooperative Bridge-94” і польсько-британських навчань “Козацький степ”, які відбулися у вересні 1997 р., а також багатосторонніх військових навчань “Спільний сусід” у липні 1997 р. [402, с. 38–39]. Окрім того, розвивалася співпраця у межах підписаними державами спільної програми “Партнерство заради миру”, що врегульовувала стосунки обох країн з НАТО і, в межах якої, вони активно співпрацювали у військово-політичній сфері та брали спільну участь у військових навчаннях. Так, військовики України і Польщі в рамках програми “Партнерство заради миру” брали участь у військових маневрах “Спільний дух” у Голландії в жовтні 1994 р., у багатонаціональних навчаннях “Міст співпраці-94”, “Щит миру-96”, “Хоробрий орел-97”, а також у рамках двосторонньої співпраці, наприклад, під час спільних навчань Краківського військового округу “Татри-96”. Головною метою подібних військових тренувань було вдосконалення військово-політичної співпраці між оборонними відомствами країн-учасниць ініціативи “Партнерство заради миру” та поглиблення взаємної довіри, розвитку партнерських відносин і взаємопорозуміння [402, с. 39].

У результаті подібних спільних двосторонніх і багатосторонніх військово-політичних навчань визначалися й модернізувалися основні напрямки

військового співробітництва, зокрема: військово-політичні контакти, обмін військово-технічними здобутками в освіті й науці, співпраця в соціальній та медичній сферах, компонувалися форми і методи миротворчої діяльності. Відбувалися регулярні контакти між керівництвами оборонних відомств України й Польщі, зустрічі на рівні командувачів військових округів та окремих підрозділів [86, с. 167].

Варто підкреслити, що на українсько-польські відносини, в т. ч. у військово-політичній сфері, вплинули міжнародний контекст і позиція найвпливовіших держав, зокрема США, Росії, країн ЄС і НАТО [200, с. 110]. На думку відомого дослідника В. Моцока, 90-ті роки ХХ ст. можна поділити на два періоди: до 1995 року, коли вплив третіх країн на українсько-польські взаємини був негативним, і після 1995 р. – вплив відчутно позитивний і стимулюючий [403, с. 26]. Військово-політичне українсько-польське співробітництво визначалося значною мірою орієнтацією Польщі та України на інтеграцію до європейсько-атлантичних структур. Так, Польща прагнула вступити у НАТО, а Україна висловила пропозицію створити окремий блок для Центральноєвропейського простору й застерегла Польщу щодо її бажання долучитися до Альянсу [402, с. 38]. Але, коли керівництво України зрозуміло марність таких спроб і усвідомило неминучість розширення НАТО на Схід, стосунки з Польщею у військово-політичній сфері поліпшилися [402, с. 38]. Вхід Польщі у НАТО, а згодом і в ЄС істотно вплинуло на українсько-польські відносини. Військово-політичне співробітництво України і Польщі зазнало значного поживлення відразу ж після їх приєднання до ПЗМ. Спільна участь у навчальних програмах Північноатлантичного альянсу, створення українсько-польського миротворчого батальйону, задіяність у різноманітних акціях НАТО сприяли активізації та поглибленню українсько-польських військово-політичних відносин, піднесенню їх на новий рівень. За рахунок Польщі Україна отримала змогу налагодити двосторонні відносини з провідними західними країнами. Беззаперечною була роль Польщі у представленні України в європейсько-атлантичних організаціях, активному лобюванні у них її інтересів. Відповідно до стратегічності українсько-польських відносин, Республіка Польща зобов'язалася передавати Україні власний досвід європейської інтеграції [404, с. 215]. Зважаючи на прогрес у співробітництві Польщі з НАТО та ЄС, Україна розглядала взаємини з Польщею як можливість прискорити власну євроатлантичну та європейську інтеграцію.

Із середини 90-х років ХХ ст. військово-політичне українсько-польське співробітництво набуває всезростаючої ваги у двосторонніх міждержавних відносинах між Україною та Польщею, особливо з огляду на розширення НАТО й активізацію “Партнерства заради миру” [405]. Військово-політична співпраця України та Польщі піднялася на якісно новий рівень. Державне керівництво України і Польщі дедалі більше переконувалося, що забезпечення національних інтересів обох країн, збереження регіональної і загальноєвропейської безпеки можливе тільки за умови дотримання тісних взаємин між двома державами та проведення спільного зовнішньополітичного курсу в контексті європейсько-атлантичної інтеграції. Незважаючи на низку проблем, домінували об'єктивні чинники й зацікавленість у розвитку на основі стратегічного партнерства військово-політичних відносин. Про це свідчать і часті зустрічі керівників обох держав. Так, зокрема, Президент України Л. Кучма на запрошення Президента Республіки Польща А. Квасневського взяв участь у традиційній зустрічі президентів країн Центрально-Східної Європи, що відбулася 7–8 червня 1995 р. в польському містечку Ланьцют, поблизу Жешува. На ній 9 держав (Республіка Польща, Словенія, Австрія, Італія, Німеччина, Словаччина, Чехія, Угорщина та Україна) обговорювали різні питання, головне з

них – роль Центрально-Східної Європи у процесі збереження миру й стабільності на континенті. Це була не перша зустріч на такому рівні. Три попередні відбулись у Зальцбурзі, Літомишлі та Кестхеї, і тому запрошення А. Квасневським українського Президента було розцінене не лише як визнання ролі України у справах континенту, а й як підтримка становлення її авторитету на європейському просторі [406]. Подальшим логічним завершенням роботи зі зближення двох країн стало підписання 25 червня спільної Декларації Президента України і Президента Республіки Польща, де зазначено, що дві країни виступають за реалізацію ідеї спільної Європи і створення системи Європейської безпеки, в якій вони займають місце, що відповідає їхнім прагненням та потребам; Україна й Польща надаватимуть взаємну підтримку в прагненні якнайшвидше інтегруватися в європейські політичні та економічні структури безпеки з урахуванням своїх національних інтересів [410]. Підписання Спільної декларації відкрило нові шляхи до поліпшення співпраці між Україною та Польщею.

Питання військово-політичної співпраці між двома країнами було предметом переговорів і під час зустрічі тодішніх міністрів оборони Республіки Польщі та України З. Оконського і В. Шмарова в Соліні 4–5 жовтня 1995 року. За результатами переговорів очільників оборонних відомств ухвалене Комюніке, відповідно до якого сторони розглядали створення українсько-польського батальйону як вагомий чинник реалізації тісної військово-політичної співпраці під егідою ООН, НАТО, ОБСЄ [407, с. 133]. У червні 1996 р. на засіданні Консультативного комітету Президентів України і Республіки Польща при обговоренні конкретних проблеми військово-політичної співпраці, позитивно оцінено результати співробітництва Краківського військового округу з Прикарпатським військовим округом, а також з'ясовані питання контактів між військовими чинами, обміну офіцерами-стажистами, організації спільних навчань тощо [408, с. 241].

Продовжуючи активну співпрацю у військово-політичній сфері між двома країнами, 29 квітня в Україну прибула делегація Республіки Польща на чолі з міністром національної оборони С. Добжанським. Упродовж трьох днів делегації двох країн проводили перемовини з питань співпраці, за результатами яких було підписано Протокол про подальший розвиток співробітництва між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Республіки Польща [409]. У цьому документі погоджено умови обох сторін щодо військово-політичної співпраці задля взаємовигідного використання потенціалу двох країн та визначено основні напрямки співробітництва у цій сфері, а саме поглиблення військово-політичних контактів, двосторонні політичні консультації, обмін міркуваннями щодо ситуації на європейському континенті, політики безпеки, проведення спільних військових навчань та формування українсько-польського батальйону миротворчих сил [409, арк. 2].

Наступним кроком у зміцненні двосторонніх міждержавних відносин між двома державами став офіційний візит до Києва голови Уряду Польщі В. Цімошевича, який відбувся 10 жовтня 1996 р. Тоді було підписано міждержавну Угоду між Урядом України та Урядом Республіки Польща про взаємні поставки озброєння, військової техніки і надання послуг у військово-технічній галузі [411]. Вона не лише закріпила здобутки військово-політичної співпраці країн, а й заклала підґрунтя для подальшого її поглиблення. У ній передбачено створення спільної підкомісії з питань співробітництва оборонних галузей промисловості, яка могла працювати в рамках уже діючої на той час змішаної Українсько-Польської комісії з питань економічного співробітництва і торгівлі, створеної на підставі Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Польща про торгівлю й економічне співробітництво від 4 жовтня 1991 року. В

новому документі сторони погодилися здійснювати військово-технічне співробітництво на принципах рівності, партнерства й взаємовигоди, на основі національної бази та міжнародного права і базуватися за такими основними напрямками:

- поставки озброєння, військової техніки та іншої військової техніки;
- забезпечення експлуатації, ремонту і модернізації озброєння та військової техніки, а також надання інших послуг у військово-технічній галузі;
- надання послуг з модернізації, ремонту й експлуатації озброєння та військової техніки, виготовленої у третіх країнах;
- науково-дослідницькі й дослідницько-конструкторські роботи, створення нових і модернізованих типів озброєння та військової техніки, їх випробування на полігонах України і Республіки Польща;
- продаж ліцензій на виробництво озброєння, військової техніки і надання технічної допомоги в організації їх виробництва;
- обмін спеціалістами з метою допомоги в реалізації спільних програм у галузі військово-технічних послуг;
- обмін досвідом та інформацією в галузі розробок, виробництва й випробувань озброєння і військової техніки;
- навчання персоналу згідно з потребами та можливостями Договірних Сторін;
- проведення ринкових досліджень з метою продажу спільно створених типів озброєння та військової техніки [411, арк. 2].

Важливість цієї Угоди для Польщі обумовлена тим, що значну частину польського військового озброєння і технічного обладнання для його обслуговування та експлуатації виробили свого часу за безпосередньої участі військово-промислового комплексу СРСР, однією з головних складових частин якого був військово-технічний потенціал України. З іншого боку, Україна отримувала змогу ефективно співпрацювати з Польщею у процесі адаптації її військово-технічного комплексу до стандартів Північноатлантичного альянсу, забезпечуючи таким чином модернізацію та розвиток власного військового і технічного арсеналу [86, с. 166].

Отже, ця Угода окреслила всі види військово-технічної співпраці, узгодила напрямки й форми, продовживши цим самим еволюцію нормативно-правової бази до нових реалій та подальшого співробітництва між двома країнами у цій сфері. Практично, чи не вперше за роки незалежної України і Республіки Польща, дана Угода була наповнена конкретикою основних пріоритетів стосовно українсько-польського співробітництва у напрямку взаємних поставок озброєння, військової техніки та надання послуг у військово-технічному контексті й стандартів європейсько-атлантичної інтеграції.

Дальше зміцнення українсько-польського військово-політичного співробітництва у добу Незалежності позначилося підтримкою України під час її міжнародної ізоляції, спричиненої як наслідками дезінтеграції СРСР, так і внутрішніми та міжнародними політичними кризами (вбивство журналіста Інтернет-видання “Українська правда” Георгія Гонгадзе, “касетний скандал”, “кольчужна справа” тощо). У цьому зв’язку варто відзначити виважену та далекоглядну позицію Республіки Польща [412, с. 28]. Американська трагедія 11 вересня 2001 р. істотно змінила не лише геополітичний та військовий контекст українсько-польських взаємин, а й глобальний вимір міжнародної безпекової політики, ставши відправною точкою перевороту системи міжнародних відносин і змусивши Україну по-новому глянути на свою роль у міжнародних безпекових геополітичних координатах [413, с. 529]. Тому з 2002 р., активізувалася співпраця України з євроатлантичними структурами, що, безумовно, позначилось і на військово-політичному співробітництві між

Україною та Польщею. Це стосується насамперед формалізації євроатлантичних прагнень України, пов'язаної з ухваленням 23 травня 2002 р. Радою національної безпеки і оборони України Стратегії України щодо НАТО. Пріоритетною метою, хоч і розрахованою на довготермінову перспективу, цієї Стратегії фахівці вважають повноправне членство України в Північноатлантичному альянсі [86, с. 171].

Оцінюючи динаміку військово-політичних взаємин між двома державами, маємо констатувати, що активна участь Республіки Польщі у вирішенні питання вступу України до НАТО спричинена як викликами безпеки та стабільності в Європі й світі, так і національними інтересами Польщі. Приєднання України до трансатлантичної системи колективної безпеки було покликане задовольнити низку прагнень Польщі: по-перше, позбутися “буферної держави” та отримати на своїх кордонах сусідів, які є членами одного з поляками військово-політичного блоку; по-друге, назавжди вивести Україну з російської сфери впливу; по-третє, надати нових імпульсів відносинам стратегічного партнерства з Україною; по-четверте, посилити власні позиції як у Центрально-Східній Європі, так і в НАТО [404, с. 299]. Після приходу до влади нових президентів – В. Ющенка в Україні та Л. Качинського у Польщі – українсько-польські відносини у військово-політичній сфері продовжували розвиватися в контексті реалізації європейсько-атлантичних прагнень України. Дальшому розвитку взаємин між Україною та Польщею сприяли події “Помаранчевої революції”, які підтримали всі польські політичні партії та громадські об'єднання, парламент та уряд Польщі, а на вулицях багатьох міст відбувалися мітинги, паради, концерти, де поляки висловлювали солідарність із Україною. Усе це, як наголосив тодішній перший заступник міністра закордонних справ України О. Моцик, створювало атмосферу єднання двох народів, солідарності за їх спільне майбутнє [414, с. 4]. Реакція поляків на український майдан укотре засвідчила наявність позитивних зрушень у відносинах двох країн, трансформацію їх в усіх сферах, у т. ч. і військово-політичній. Спільна участь у навчальних програмах Північноатлантичного альянсу, миротворча діяльність та задіяність в інших різноманітних акціях НАТО, поживлення контактів на державному рівні сприяли подальшій активізації військово-політичних відносин у загальному форматі українсько-польської співпраці. Прикметно, що військово-політична співпраця трансформувалася на базі окремих міждержавних договорів, що уточнювало і деталізувало її в основних пріоритетах. Загалом упродовж 2004–2010 рр. двом державам вдалося досягти низку домовленостей на дво- і багатосторонній основі, що значною мірою зняло напруження, спричинене вступом Республіки Польща до НАТО та ЄС і переорієнтацію України на європейсько-атлантичний вибір і дало поштовх до зміцнення українсько-польського співробітництва в усіх сферах. Упродовж зазначеного періоду було підписано ряд міждержавних документів військово-політичного змісту, які визначали основні напрямки двосторонніх відносин у цій сфері. Зокрема, 9 серпня 2006 р. начальники генеральних штабів ЗСУ та Війська Польського підписали “Програму польських Збройних сил щодо підтримки імплементації цілей партнерства 2006 для України” [401]. У “Програмі” зафіксовано заходи з подальшої співпраці між країнами, тим самим зроблено ще один крок для конструктивної взаємодії у військово-технічній галузі на правовій основі. У вересні 2010 р. за підсумками переговорів керівники оборонних відомств України і Польщі М. Єжель та Б. Кліх підписали Протокол до угод між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Польщі про військове співробітництво щодо обміну інформацією і виконання польотів військовими повітряними суднами України та Республіки Польща в повітряному просторі обох держав [401]. Під час візиту 16 листопада 2010 р. польської військової делегації на чолі з

начальником Генерального штабу ЗС Республіки Польща генералом Мечиславом Ченюхом підписано Протокол про взаєморозуміння і надання польською стороною підтримки у багатонаціональних навчаннях підрозділів спеціального призначення “Джекал Стоун-2010” та українсько-американських тренувань “Репід Трайдент-2010”, проведених в Україні на Львівщині [86, с. 176]. За сприяння польської сторони Україна отримала статус асоційованої (третьої) сторони у Бойовій тактичній групі ВС “Балтійська” [86, с. 176].

Усе це засвідчувало позитивний перебіг українсько-польського військово-політичного співробітництва, а також демонструвало значні потенційні можливості для його подальшого розвитку. Однак з 2010 р. почалося деяке охоплення двосторонніх українсько-польських відносин, спричинене переорієнтацію экс-президента України В. Януковича на “східного сусіда” та, відповідно, пожвавленням українсько-російських взаємин. Кардинальна зміна у розбудові відносин між Україною та Польщею відбулася після Революції Гідності та обрання 25 жовтня 2014 р. Президентом України Петра Порошенка. Перед обома державами відродився якісно новий рівень співпраці. Ключовою тезою політичного діалогу стало визнання, що тільки вільна й демократична Україна зможе використати блага, які випливають з участі у процесах європейсько-атлантичної орієнтації. Говорячи про динаміку та основні напрямки українсько-польських відносин, варто відзначити їхню радикалізацію після історичних змін, які відбулися в Україні під впливом Євромайдану (30 листопада 2013 р. – 23 лютого 2014 р.) та російської агресії проти нашої країни. Безумовно, ці події потребують віддаленого фокусу часу для їхнього осмислення. Однак період, що минув, уже засвідчив те, що він був дуже динамічним у розвитку відносин між Україною та Польщею, між Україною й західними країнами НАТО і ЄС як у суспільно-політичній, так і у військовій та військово-політичній сферах. Упродовж останніх двох років активно відбувалися візити на урядовому рівні, обмін військовими делегаціями; лише на рівні міністерств оборони їх здійснено кілька тощо. Крім того, у 2013 р. проведено два засідання “Українсько-польського форуму співпраці оборонно-промислових комплексів” наприкінці травня 2013 р. у Варшаві та в середині листопада – у Києві [415, с. 366–367].

Важливу роль у розбудові військово-політичних відносин між двома країнами відіграло відкриття вперше на виставці “Зброя та безпека–2013” у жовтні 2013 р. у Києві національного стенду Республіки Польща, на якому були представлені досягнення двох десятків польських оборонних комплексів [415, с. 367]. Власне, це був перший національний стенд, який іноземна країна розгорнула на виставці “Зброя та безпека”. Проведені оборонними відомствами України і Польщі, а також польським та українським оборонно-промисловим комплексом заходи дали багато можливостей безпосередньо поспілкуватися й обмінятися перспективними взаємовигідними військово-технічними проектами. Саме це і надало двостороннім стосункам у військово-політичній сфері нового імпульсу. Тож, незважаючи на кардинальну зміну ситуації в Україні наприкінці 2013 – на початку 2014 року, контакти України і Польщі у цій галузі активно продовжувалися [415].

Варто підкреслити, що Республіка Польща, розуміючи важливість військово-політичного партнерства з Україною задля прискорення її інтеграції до НАТО, почала всіляко сприяти у поглибленні співпраці та вступу нашої держави до Північноатлантичного альянсу. Фактично, намаганнями Польщі створено потужний пронатовський блок у Центрально-Східній Європі. З іншого боку, слід визнати, що поглиблення співробітництва НАТО–Україна стало можливим, великою мірою, саме завдяки стратегічному спрямуванню двосторонніх українсько-польських відносин у військово-політичній сфері. Зазначимо, що військово-політичне співробітництво між Україною та Республікою Польща

відбувається паралельно з процесом підтримки Заходом України щодо її вступу до європейсько-атлантичних структур, насамперед, Європейського Союзу і НАТО. Пріоритетом подальшого поглиблення військово-політичного співробітництва України з РП і країнами НАТО та ЄС має стати підвищення оперативних можливостей ЗСУ для відсічі російської агресії. Згідно з цим важливим є підтримання та розширення військово-політичного діалогу керівництв оборонних відомств України й Польщі, ЄС та НАТО, участь у спільних військових навчаннях, залучення інструкторів країн-членів НАТО до безпосередньої підготовки військ України; отримання матеріально-технічної допомоги на забезпечення нагальних потреб ЗСУ, які виконують завдання в АТО; співробітництво Комітету з питань військового співробітництва та оборонного реформування, цивільно-військового співробітництва й інформаційних операцій; професійна та мовна підготовка представників ЗСУ в навчальних закладах країн ЄС і НАТО; участь ЗСУ в силах реагування НАТО, а також багатонаціональних тактичних групах ЄС; участь у регіональних ініціативах спільно з країнами ЄС і НАТО, а також продовження участі міжнародних операціях з підтримання миру; лікування та реабілітація поранених військовослужбовців ЗСУ в лікувальних закладах країн ЄС і НАТО тощо. 23 грудня 2014 р. Верховна Рада України, скасувавши позаблоковий статус держави, встановила, що серед пріоритетів національних інтересів України є її інтеграція в євроатлантичний безпековий простір, а основним напрямом державної політики з питань національної безпеки – поглиблення співпраці з НАТО з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства в цій міжнародній організації. Подальша військово-політична співпраця України з Республікою Польща і країнами НАТО та ЄС здійснюватиметься на основі багатьох домовленостей у цій галузі, котрі регулюють військово-політичні відносини в основних напрямках їхнього стратегічного партнерства. 9 квітня 2015 р. на засіданні Верховної Ради України Президент Польщі Броніслав Комаровський зазначив: “Західний світ мусить зрозуміти, що буде безпечний тоді, коли буде безпечною Україна”, що “не буде стабільної, безпечної Європи, якщо її частиною не стане Україна” [416].

Підбуваючи підсумки розвитку сучасних українсько-польських відносин та їх європейсько-атлантичного контексту, можна зробити висновок, що військово-політичне співробітництво між Україною і Республікою Польща є одним з важливих та перспективних напрямів двосторонньої взаємодії у новітній системі геополітичних координат. Реалізуючи основні напрями співробітництва, вдосконалюючи механізми та інструменти модернізації двосторонньої діяльності, Україна і Польща змогли вийти на якісно новий рівень співпраці в цій галузі, що зможе захистити незалежність і суверенітет України, зробити її конкурентоспроможною на світовій арені та сприяти забезпеченню миру й стабільності на європейському континенті а у світі загалом.

Тож аналіз можливостей військово-політичного співробітництва України та Польщі переконливо свідчить про те, що йому притаманні великий потенціал і перспективи. Результатом такого співробітництва України та Республіки Польща будуть нові креативні рішення й домовленості, що дадуть взаємну вигоду, будуть корисними як українській, так і польській державі. Таке веління часу.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО НАУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ КАФЕДРИ НОВОЇ І НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ТНПУ ІМ. В. ГНАТЮКА У 2016 Р.

ПУБЛІКАЦІЇ

МОНОГРАФІЇ, ПОСІБНИКИ, МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. **Алексієвець Л.** Українсько-польські відносини сучасності / **Леся Алексієвець, Ірина Ільчук.** – Тернопіль: Вектор, 2016. – 259 с.
2. **Секо Я. П.** Історія слов'янських народів (1914–2016 рр.). Навчально-методичний посібник за вимогами кредитно-трансферної системи / **Я. П. Секо.** – Тернопіль: Вектор, 2016. – 480 с.
3. **Інноваційно-інформаційні технології навчання** // Навчально-методичний посібник. Під ред. проф. **М. М. Алексієвця.** – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – 81 с.
4. **Костюк Л. В.** Етнографія. Навчально-методичний посібник (за вимогами кредитно-трансферної системи навчання) / **Л. В. Костюк.** – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – 175 с.
5. **Григорук Н. А.** Історія слов'янських народів. Східні слов'яни від кінця XVIII ст. до 1914 р. Навчально-методичний посібник за вимогами кредитно-трансферної системи / **Н. А. Григорук.** – Тернопіль: Вектор, 2016. – 155 с.
6. **Костюк Л. В.** Новітня історія країн Європи та Америки 1918–1945 рр.: навчально-методична програма (за вимогами кредитно-трансферної системи). І частина / **Л. В. Костюк.** – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – 95 с.
7. **Алексієвець Л. М.** Актуальні проблеми відродження національної державності слов'ян Центрально-Східної Європи (1918–1939). Навчально-методичний посібник для студентів історичних факультетів / **Леся Алексієвець.** – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – 47 с.
8. **Алексієвець М. М.** Історія світового туризму. Навчально-методичні рекомендації для магістрантів історичних факультетів / **Микола Алексієвець.** – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – 26 с.
9. **Алексієвець Л. М.** Державотворчі процеси у сучасному світі. Навчально-методичний посібник для магістрантів історичних факультетів / **Леся Алексієвець.** – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – 24 с.
10. **Ігнатенко Н. В.** Методика організації та проведення педагогічної практики. Навчально-методичний посібник за вимогами європейської кредитно-трансферної системи навчання / **Н. В. Ігнатенко.** – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 3-е доп. та доопр. 2016. – 32 с.

НАУКОВІ СТАТТІ, РЕЦЕНЗІЇ

1. **Алексієвець М.** Зовнішня політика України: від багатовекторності до безальтернативності / **Микола Алексієвець, Ярослав Секо** // Україна–Європа–Світ. – Вип. 17. – Міжнародний збірник наукових праць / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – С. 34–50.

2. **Алексієвець М.** Михайло Грушевський у контексті сучасності / **Микола Алексієвець, Леся Алексієвець** // Україна–Європа–Світ. – Вип. 18. – Міжнародний збірник наукових праць / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – С. 14–21.
3. **Алексієвець М.** Теоретико-методологічні основи вивчення співпраці України та ООН у миротворчій діяльності / **Микола Алексієвець, Ірина Смільська** // Україна–Європа–Світ. – Вип. 18. – Міжнародний збірник наукових праць / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – С. 170–178.
4. **Алексієвець М.** Постмодернізм і українська культура / **Микола Алексієвець, Михайло Юрій** // Україна–Європа–Світ. – Вип. 18. – Міжнародний збірник наукових праць / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – С. 210–214.
5. **Алексієвець М.** Розвиток історичної освіти і наукових досліджень із всесвітньої в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка / **Микола Алексієвець, Леся Алексієвець** // Інноваційно-навчальні технології навчання. – Тернопіль, 2016. – С. 4–25.
6. **Алексієвець М.** Інноваційне спрямування історичної освіти в сучасних умовах / **Микола Алексієвець, Ірина Федорів** // Інноваційно-навчальні технології навчання. – Тернопіль, 2016. – С. 21–29.
7. **Алексієвець Л.** Шлях у 25 років: Україна / **Леся Алексієвець** // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 17: 25-й річниці Незалежності України присвячено. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – С. 6–8.
8. **Алексієвець Л.** Україна в світовій цивілізації / **Леся Алексієвець, Михайло Юрій** // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 17: 25-й річниці Незалежності України присвячено. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – С. 15–33.
9. **Алексієвець Л.** Мала Конституція 1919 р. у розбудові Польської держави / **Леся Алексієвець** // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 17: 25-й річниці Незалежності України присвячено. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – С. 115–120.
10. **Алексієвець Л.** Розвиток історичної освіти і наукових досліджень із всесвітньої історії в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка / **Микола Алексієвець, Леся Алексієвець** // Інноваційно-навчальні технології навчання. – Тернопіль, 2016. – С. 4–25.
11. **Алексієвець Л.** Міждисциплінарний підхід – методологічна основа сучасного наукового дослідження / **Леся Алексієвець, Григорій Терещук** // Інноваційно-навчальні технології навчання. – Тернопіль, 2016. – С. 26–28.
12. **Алексієвець Л.** У пошуках істини / **Леся Алексієвець** // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 18. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. – С. 6–8.
13. **Алексієвець Л.** Міждисциплінарний підхід у науковому дослідженні / **Леся Алексієвець** // Методологія та методи наукових досліджень. Публікаційна та проектна діяльність в країнах Євросоюзу: від теорії до практики. – Прага, 2016.
14. **Григорук Н.** Історія української церкви в працях М. Чубатого. (І частина) / **Наталія Григорук** // Україна–Європа–Світ. – Вип. 17. – Міжнародний

- збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – С. 318–328.
15. **Григорук Н.** Історія української церкви в працях М. Чубатого (II частина) / **Наталія Григорук** // Україна–Європа–Світ. – Вип. 18. – Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – С. 238–246.
 16. **Григорук Н.** Роль товариства віденська “Січ” під час сецесії українських студентів Львівського університету в 1901–1902 рр. / **Наталія Григорук** // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – Вип.1. – Ч. 4. – С. 46–50.
 17. **Григорук Н.** Дослідження Київської держави крізь призму праць Миколи Чубатого / **Наталія Григорук** // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. В. Вашкевича. – К., 2016. – Вип. 114. – С. 9–12.
 18. **Григорук Н.** Етногенез українського народу у науковій спадщині Миколи Чубатого / **Наталія Григорук** // “Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук” (м. Київ, 28–29 жовтня 2016 р.). – Херсон: Видавничий дім “Гельветика”, 2016. – С. 13–15.
 19. **Григорук Н.** Інноваційні методи і форми проведення семінарських занять з історичних дисциплін / **Наталія Григорук** // Інноваційно-інформаційні технології навчання: Матеріали наукового-методологічного семінару кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка: М. М. Алексієвець (гол. ред.). Я. П. Секо (відп. секр.), Л. М. Алексієвець та ін. – Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – С. 29–34.
 20. **Ігнатенко Н. В.** Методика застосування технології проблемного навчання при вивченні історії в школі / **Наталія Ігнатенко** // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: “Педагогіка. Соціальна робота”. – 2016. – Випуск 2 (39). – С. 81–84.
 21. **Ігнатенко Н. В.** Випереджальні форми технології кооперативного навчання історії у середній освіті / **Наталія Ігнатенко** // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2016. – № 10 (53) – С. 5–9.
 22. **Ігнатенко Н. В.** Особистісно-орієнтоване навчання як дидактична умова формування професійної компетентності вчителя історії / **Наталія Ігнатенко, Віктор Савенко** // Інноваційно-інформаційні технології навчання. – Тернопіль, 2016. – С. 47–53.
 23. **Ігнатенко Н.** Всесвітня історія: Підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Н. Г. Подаляк, І. Б. Лукач, Т. В. Ладиченко – К.: Генеза, 2016. – 240 с. / **Наталія Ігнатенко** // Україна – Європа – Світ. – Вип. 18. – Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – С. 312–314.
 24. **Костюк Л.** Динаміка міграційної політики Італії упродовж другої половини ХХ – початку ХХІ століття / **Леся Костюк** // Україна–Європа–Світ. – Вип. 17. – Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – С. 166–172.
 25. **Костюк Л.** Міграційна політика Франції наприкінці ХХ – початку ХХІ століття / **Леся Костюк** // Україна–Європа–Світ. – Вип. 18. – Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред.

- Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – С. 164–169.
26. **Костюк Л.** Обряд випікання короваю на Східній Галичині другої половини ХХ – початку ХХІ століття / **Леся Костюк** // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – Вип. 1. – С. 129–133.
27. **Костюк Л.** Обряд сватання на Східній Галичині другої половини ХХ – початку ХХІ століття / **Леся Костюк** // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – Вип. 2. – С. 105–108.
28. **Костюк Л.** Роль і місце О. Кандиби-Ольжича у діяльності УНР 1941–1944 рр. / **Леся Костюк** // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. В. Вашкевича. – Київ, 2016. – Вип. 114. – С. 71–75
29. **Костюк Л.** Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності / **Леся Костюк** // Україна–Європа–Світ. – Вип. 18. – Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – С. 315–316.
30. **Костюк Л.** Використання проектної технології при вивченні курсу “Етнографія” / **Леся Костюк** // Інноваційно-інформаційні технології навчання: Матеріали наукового-методологічного семінару кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка; М. М. Алексієвець (гол. ред.), Я. П. Секо (відп. секр.), Л. М. Алексієвець та ін. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – С. 59–66.
31. **Костюк Л.** Обряд вінкоплетення на Східній Галичині друга половина ХХ – початок ХХІ століття / **Леся Костюк** // Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук” (м. Київ, 28–29 жовтня 2016 р.). – Херсон: Видавничий дім “Гельветика”, 2016. – С. 45–48.
32. **Лахманюк Т.** Вплив релігійного виховання на формування особистості Івана Горбачевського / **Тетяна Лахманюк** // “Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття Львівського “псевдособору” 1946 р.): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 21–22 квітня 2016 р.) / За заг. ред. д. істор. н. Е. Бистрицької (гол. ред.), д. філос. н. А. Колодного, д. філос. н. П. Яроцького. – Тернопіль–Київ: Вектор, 2016. – С. 317–322.
33. **Лахманюк Т.** Співробітництво між Україною і Туніською Республікою в політичному вимірі / **Тетяна Лахманюк** // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – Вип. 17: 25-й річниці Незалежності України присвячено. – С. 152–156.
34. **Лахманюк Т.** Основні тенденції торгівельно-економічної співпраці між Україною і Туніською Республікою / **Тетяна Лахманюк** // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – Вип. 1. – Ч. 2. – С. 155–158.
35. **Лахманюк Т.** Гуманітарно-культурні зв'язки України та Туніської Республіки / **Тетяна Лахманюк** // Україна–Європа–Світ. – Вип. 18. – Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – С. 107–111.

36. **Лахманюк Т.** Методика викладання курсу “Історія країн Азії та Африки” / **Тетяна Лахманюк** // Інноваційно-інформаційні технології навчання. – Тернопіль, 2016. – С. 66–72.
37. **Савенко В.** Правова реальність як структурована площина реалізації права / **Віктор Савенко** // Філософські та методологічні проблеми права. – 2016. – № 1–2. – С. 57–68.
38. **Савенко В.** Порівняльний аналіз концептів “Право” та “Закон” як елементів правової реальності / **Віктор Савенко** // Молодий вчений. – 2016. – № 8 (35). – С. 107–109.
39. **Савенко В.** Імплементация закону у правосвідомість громадянина / **Віктор Савенко** // Публічне право. – 2016. – № 3 (23). – С. 241–246.
40. **Савенко В.** Компаративізм права та закону як структурних складових правової реальності / **Віктор Савенко** // Журнал східноєвропейського права. – 2016. – № 31. – С. 74–79.
41. **Савенко В.** Особистісно-орієнтоване навчання як дидактична умова формування професійної компетентності вчителя історії / **Наталія Ігнатенко, Віктор Савенко** // Інноваційно-інформаційні технології навчання. – Тернопіль, 2016. – С. 47–53
42. **Савенко В.** Порівняльний аналіз концептів “Право” та “Закон” як елементів правової реальності / **Віктор Савенко** // Людина і закон: публічно – правовий вимір: Міжнар. наук.-практ. конфер. – Дніпро, 2016. – С. 99–102.
43. **Савенко В.** Імплементация закону у правосвідомість громадянина / **Віктор Савенко** // Політико-правові реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Всеукр. наук.-практ. конф. – Херсон, 2016. – С. 117–122.
44. **Секо Я.** Зовнішня політика України: від багатовекторності до безальтернативності / **Микола Алексієвць, Ярослав Секо** // Україна–Європа–Світ. – Вип. 17. – Міжнародний збірник наукових праць / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – С. 34–50.
45. **Секо Я.** Проблеми формування наукових знань щодо суспільно-політичних процесів у Тернопільській області у 1987–1991 рр. / **Ярослав Секо** // Україна–Європа–Світ. – Вип. 16. – Част. 2: Міжнародний збірник наукових праць / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Тернопіль: В-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – С. 175–181.
46. **Секо Я.** XX з’їзд КПРС і поява шістдесятництва / **Ярослав Секо** // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: В-во ТНПУ, 2016. – Вип. 1. – Ч. 1. – С. 151–157.
47. **Секо Я.** 25 років незалежності: Нариси історії творення нації та держави / [Г. В. Боряк (кер. авт. кол.), В. В. Головка (координатор проекту), В. М. Даниленко, С. В. Кульчицький, О. М. Майборода, В. А. Смолій (відп. ред.), Л. Д. Якубова, С. О. Янішевський]; НАН України; Ін-т історії України. – К.: Ніка-Центр, 2016. – 796 с. / **Ярослав Секо** // Україна–Європа–Світ. – Вип. 18. – Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – С. 300–311.
48. **Федорів І.** Участь Омеляна Прицака у славістичних дискурсах другої половини ХХ – поч. ХХІ ст. / **Ірина Федорів** // Україна–Європа–Світ. – Вип. 17. – Міжнародний збірник наукових праць / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – С. 295–306.

УЧАСТЬ У НАУКОВИХ КОНГРЕСАХ, КОНФЕРЕНЦІЯХ

1. **Алексісвець М. М., Алексісвець Л. М.** “Всесвітня історія” у творчій спадщині М. Грушевського // Всеукраїнська конференція, присвячена 150-річчю від дня народження М. Грушевського “Актуальні питання історії України у III тисячолітті”. – Тернопіль, 22 листопада 2016 р.
2. **Алексісвець М. М.** Зовнішня політика України: від багатовекторності до безальтернативності // Наукова конференція професорсько-викладацького складу ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 19 травня 2016 р.
3. **Алексісвець Л. М.** Вирішення національного питання в Квебеку // Наукова конференція професорсько-викладацького складу ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 19 травня 2016 р.
4. **Алексісвець Л. М.** Публікаційна та проектна діяльність в країнах Євросоюзу: від теорії до практики. – Прага, 24–30 квітня 2016 р.
5. **Григорук Н. А.** Микола Чубатий – представник історичної школи Михайла Грушевського // Міжнародна наукова конференція “Михайло Грушевський: учений, політик, державний діяч” (до 150-річчя від дня народження). Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів, 25–26 жовтня 2016 р.
6. **Григорук Н. А.** Етногенез українського народу у науковій спадщині Миколи Чубатого // III Міжнародна науково-практична конференція “Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук”. – Київ, 28–29 жовтня 2016 р.
7. **Григорук Н. А.** Історія української церкви в працях М. Чубатого // Наукова конференція професорсько-викладацького складу ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 19 травня 2016 р.
8. **Ігнатенко Н. В.** Методика підготовки студентів до профорієнтаційної роботи в школі // Наукова конференція професорсько-викладацького складу ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 19 травня 2016 р.
9. **Костюк Л. В.** Обряд вінкоплетення на Східній Галичині: друга половина ХХ – початок ХХІ століття // III Міжнародна науково-практична конференція “Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук”. – Київ. – 28 жовтня 2016 р.
10. **Костюк Л. В.** Етнополітичний аспект у творчості М. Грушевського // “Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності”. – Тернопіль, 30 листопада 2016 р.
11. **Костюк Л. В.** Динаміка міграційної політики Італії упродовж другої половини ХХ – початку ХХІ століття // Наукова конференція професорсько-викладацького складу ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 19 травня 2016 р.
12. **Лахманюк Т. В.** Україна і Туніська Республіка: особливості міждержавних двосторонніх відносин (1991–2015 рр.) // Наукова конференція професорсько-викладацького складу ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 19 травня 2016 р.
13. **Лахманюк Т. В.** Вплив релігійного виховання на формування особистості Івана Горбачовського // Всеукраїнська науково-практична конференція “Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства”. – Тернопіль, 21–22 квітня 2016 р.
14. **Лахманюк Т. В.** Тенденції сучасної науки на Україні // Міжнародна науково-практична конференція “Перспективи розвитку сучасної науки”. – Чернігів, 6–7 травня 2016 р.
15. **Лахманюк Т. В.** Перспективи розвитку сучасної історичної науки // Міжнародна науково-практична конференція “Актуальні питання сучасної науки”. – Одеса, 3–4 червня 2016 р.
16. **Лахманюк Т. В.** Наукова та громадсько-політична діяльність М. Грушевського в еміграції // “Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності”. – Тернопіль, 30 листопада 2016 р.

17. **Савенко В. В.** Порівняльний аналіз концептів “Право” та “Закон” як елементів правової реальності // Людина і закон: публічно-правовий вимір: міжнародна наукова конференція. – Дніпро, 7–8. 10. 2016 р.
18. **Савенко В. В.** Імплементация закону у правосвідомість громадянина // Політико-правові реформи та становлення громадянського суспільства в Україні. – Херсон, 7–8. 10. 2016 р.
19. **Савенко В. В.** Формування громадянського суспільства в умовах правової реальності Європи та світу нової доби // Наукова конференція професорсько-викладацького складу ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 19 травня 2016 р.
20. **Савенко В. В.** Михайло Грушевський і НТШ // “Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності”. – Тернопіль, 30 листопада 2016 р.
21. **Секо Я. П.** XX з’їзд КПРС і шістдесятники // Наукова конференція професорсько-викладацького складу ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 19 травня 2016 р.
22. **Секо Я. П.** Михайло Грушевський у національній революції 1917 року // Всеукраїнська конференція, присвячена 150-річчю від дня народження М. Грушевського “Актуальні питання історії України у III тисячолітті”. – Тернопіль, 22 листопада 2016 р.
23. **Федорів І. О.** Участь Омеляна Прицака у славістичних дискурсах другої третини ХХ – початку ХХІ ст. // Наукова конференція професорсько-викладацького складу ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 19 травня 2016 р.

ЗАХИСТ ДИСЕРТАЦІЙ

Алексієвець Л. М.

Юрчак М. “Еволюція відносин ЄС–Україна у 1993–2014 рр.: історичний аспект”. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук Д 58.053.04 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка, 29 грудня 2016 р.

УЧАСТЬ У РОБОТІ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ВЧЕНИХ РАД

Алексієвець Л. М. Спеціалізована вчена рада Д 26.123.02 у Київському славістичному університеті.

Алексієвець Л. М. Спеціалізована вчена рада Д 58.053.04 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (в. о. голови ради).

Алексієвець М. М. Спеціалізована вчена рада Д 58.053.04 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Алексієвець Леся* – доктор історичних наук, професор кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, заслужений діяч науки і техніки України.
- Алексієвець Микола* – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, заслужений працівник освіти України.
- Алексієвець Оксана* – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри германської і фіно-угорської філології Київського національного лінгвістичного університету.
- Валіон Оксана* – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Василишин Степан* – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Вівчарик Петро* – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Волошенко Антоніна* – кандидат економічних наук, доцент кафедри підготовки офіцерів запасу Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, докторант ВНЗ “Національна академія управління”.
- Григорук Наталія* – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Гуменний Сергій* – магістрант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Академії Яна Длугоша в Ченстохові (Республіка Польща).
- Зуляк Іван* – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри стародавньої і середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Ігнатенко Наталія* – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Калакура Ярослав* – доктор історичних наук, професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- Киридон Алла* – доктор історичних наук, професор, Директор ДНУ “Енциклопедичне видавництво”, заслужений діяч науки і техніки України.
- Костюк Леся* – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Кравець Володимир* – доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України, ректор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, заслужений працівник освіти України.
- Ляхманюк Тетяна* – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Лозинський Андрій* – кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін та соціальної роботи Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.

- Макар Юрій** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, заслужений діяч науки і техніки України.
- Малярчук Олег** – кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.
- Мартинів Андрій** – доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України.
- Місько Володимир** – кандидат історичних наук, доцент, декан історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Москалюк Микола** – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Новоскольцева Людмила** – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і правознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.
- Окаринський Володимир** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Ореховський Вадим** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних наук, економічної теорії та права Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.
- Полич Мар'яна** – здобувач кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету.
- Парнета Оксана** – кандидат історичних наук, доцент кафедри правового регулювання економіки і правознавства Тернопільського національного економічного університету.
- Прийдун Степан** – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Секо Ярослав** – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Слободян Оксана** – магістрант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Смільська Ірина** – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Струганець Марія** – магістрант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Терещук Григорій** – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, перший проректор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, заслужений працівник освіти України.
- Троян Сергій** – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій НАУ.
- Цватий Вячеслав** – кандидат історичних наук, доцент кафедри дипломатичної та консульської служби, ректор Дипломатичної академії України при МЗС України, заслужений працівник освіти України.
- Чекаленко Людмила** – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри зовнішньої політики і дипломатії Дипломатичної академії України при МЗС України, заслужений діяч науки і техніки України.
- Юрій Михайло** – доктор історичних наук, професор кафедри філософських та соціальних наук Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету, заслужений діяч науки і техніки України.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

До друку приймаються статті, ніде раніше не друковані, а також документи, рецензії на нові видання, повідомлення про наукові події й заходи. Основна вимога до авторських текстів – наукова новизна матеріалу, оригінальність думок, актуальність теми та згідно Постанови Президії Вищої Атестаційної Комісії (ВАК) України від 15.01.2003 № 7-05/1 структура оформлення наукових статей має відповідати таким критеріям (складатися з необхідних елементів): 1. Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2. Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; 3. Формулювання цілей статті (постановка завдання); 4. Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 5. Висновки з запропонованого дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

Обсяг матеріалів – не більше 23–25 сторінок (1 авторський аркуш). Текст має бути набраний у текстовому редакторі Microsoft Word for Windows, шрифт Times New Roman, кегль – 14, міжрядковий інтервал – 1,5. Формат сторінки – А4. Поля: верхнє та нижнє – по 2 см, лівє – 3 см, правє – 1 см. Формат файлу – .DOC або .RTF. Список використаних джерел оформляти за новими вимогами ВАК України (Див. Бюлетень ВАК України. – № 3. – 2008).

Текст набирається без переносів слів. Абзаци відступи формуються в матеріалі, а не використанням пробілів і табулятора. Таблиці розміщуються в текстовому файлі. Посилання виконуються у порядку появи посилань у тексті в квадратних дужках (Наприклад: [4, с. 47], де “4” – порядковий номер документа у списку використаних джерел, а “47” – номер сторінки або аркуша архівної справи тощо).

Автори мають повідомити про себе такі дані: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду, адресу для листування, телефон (роб., дом., мобільний), електронну пошту та кольорову фотокартку розміром 3x4 см.

У редакцію “УЄС” слід подавати один роздрукований примірник, а також електронну копію статті (дискета або CD). До статті має бути додано дві анотації, ключові слова (українською й англійською мовами). Надіслані до редакції збірника матеріали не перекладаються та друкуються змішаними мовами (українська, російська, англійська, польська).

Редакція має право редагувати й скорочувати подані матеріали. За зміст статті, достовірність фактів, цитат, дат тощо відповідає автор.

Матеріали надсилаються поштою на адресу: Л. М. Алексієвєць, редакція “УЄС”, вул. Громницького, 1а, Тернопіль, Україна, 46027 або електронною поштою: history@tnpu.edu.ua

GUIDELINES FOR CONTRIBUTORS!

Authors are invited to submit their papers that haven't been published before, as well as documents, reviews on new editions and information about scientific events. The main demand to manuscript submissions is scientific novelty, the ideas originality, urgency of the topic presented and according to the decision of Higher Certification Committee of Ukraine Presidium dated from 15.01.2003 #7-05/1 the structure of scientific papers should correspond to the following criteria: 1. The topic stating in general and its connection with important scientific or practical tasks; 2. Analysis of the latest investigations and publications which are the basis of author's grounding; distinguishing of unsolved before parts of the general problem to which the paper is dedicated; 3. The paper's aims formulation (tasks setting); 4. The investigation material interpretation with full grounding of received scientific results; 5. Conclusions of the investigation and prospects of further survey in the field.

The volume of the paper is 23–25 pages (1 author leaf). Use Microsoft Word for Windows, Times New Roman only (size of type – 14, interlinear interval – 1,5). Page format – A4, margin: upper and lower – 2 cm, left – 3 cm, right – 1 cm. File format – .DOC or .RTF. List of references should be arranged according to the new rules of Higher Certification Commission of Ukraine (look at the “Bulletin of Higher Certificatory Commission of Ukraine”. – № 3. – 2008).

Text should be typed without words syllabification. Indentions are formatted in the material but not using quadrats or tabulator. Tables should be referred to in the main text. References in the text should be given in the order of reference appearance in the text in square brackets (for example: [4, с. 47], where “4” – sequence number of the document in the list of References and “47” – page or leaf number of the archival file etc).

Manuscript submission should be accompanied by information about the authors, such as: surname, name, paternal name, scientific degree, academic status and post, address for correspondence, telephone number (work, home, mobile), e-mail, and colour photo in size 3x4 cm.

One hard copy and electronic version of the paper (floppy disk or CD) should be given to *UEW* editors. Two summaries, key words (in Ukrainian and English) should be added. Contributions sent to the editors are not translated and are printed by the mixed languages (Ukrainian, Russian, English, Polish).

Editors have the right to edit and abridge the materials. The author is responsible for the article content, authenticity of facts, quotations, data etc. Authors are kindly requested to check their manuscripts very carefully before submission.

Materials should be sent by post to address: L. M. Alexiyevets, *UEW* Editors, 1a Hromnytsky St., Ternopil, Ukraine, 46027 or by e-mail: history@tnpu.edu.ua

ПЕРІОДИЧНЕ ВИДАННЯ

Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – Вип. 18: присвячено 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського. – 336 с.

Комп'ютерне оформлення: Юрій Древницький, Степан Прийдун

Видрук оригінал-макету
редакційно-видавничого відділу
історичного факультету “Літопис”
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, вул. Громницького, 1а
Тел. (0352) 53-59-01

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 15222 – 3794Р видано
Міністерством юстиції України
10 квітня 2009 р.

Здано до складання 18.11.2016 р. Підписано до друку 29.11.2016 р.
Формат 70×100/16 . Папір друкарський. Ум. друк. аркушів 28,89.
Замовлення 179. Тираж 150 прим.